વડોદરા-શિયાપુરામાં, લુહાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રિં. પ્રેસમાં, વિઠ્ઠલભાઇ આશારામ ઠક્કરે, તા. ૧૫-૩-૨૦ ના રોજ પ્રકાશકને માટે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

ADHYĀTMA-TATTVĀLOKA.

The Spiritual Light.

WITH

Gujarati Translation and Explanatory Notes

BY

Nyāya Tirtha Nyāya Vishārada
MUNI NYĀYAVIJAYA.

Translated into English with General Note

BY

Motichand Jhaverchand Mehta,
First assistant Master Alfred High School Bhavnagar

With an Introduction by

Motichand Jhaverchand Mehta.

[illegible] by

Professor, **H. B. Bhide** M.A. LL.B.
Samaldas College Bhavnagar

A. D. 19[illegible]

PUBLISHED BY
Abbayachandra Bhagavandas Gandhi. Bhavnagar.

Printed at:—
The Luhana Mitra Steam P. Press by V. A. Thakkar
for the publisher on 15-3-1920.

इष्ट-दर्शनम् ।

गायन्ते सकलसमयाम्नाय-सारं यमाम्या-

मर्हन्तो यज्जनपदं श्रीविदैरग्रगण्यै ।

व्याख्यान सर्वविदुमदाराग्रभुषन्यत यं-

तेते जैनाम्बरदिनकृता धर्मसूरीश्वरास्त ॥

—ग्रन्थकर्ता ।

Shāstra Vishārada Jainācharya

SHRI VIJAYADHARMA SURI

A. M. A. S. B.,

Who is well-known for his strenuous efforts
in awakening interest among Western
Scholars for Jain philosophy and
religion in enlightening
various parts of India and
in inspiring the spirit of
peace and universal
brotherhood

This work
is most humbly
and worshipfully

DEDICATED

Out of holy reverence and pure devotion

by

His humble disciple

Muni Nyāyavijaya

सार्वभौम-सिद्धान्त ।

श्रीमहावीर-प्रवचनम् ।

" पुरिसा ! सच्चमेव समभिजाणाहि ।
सच्चस्स आणाए से उवट्ठिए मेहावी मारं तरइ " ।
(आचाराङ्गसूत्रम् ।)

' पभू दोसे निराकिच्चा न विरुज्झेज्ज केणइ ।
मणसा वयसा चेव कायसा चेव अंतसो ' ॥
(सूत्रकृताङ्गसूत्रम् ।)

' एयंसि सच्चंसि धिइं कुव्वह ।
एत्थोवरए मेहावी सव्वं पावकम्मं झोसइ " ॥
(आचाराङ्गसूत्रम् ।)

अप्पणा सच्चमेसेज्जा मित्तिं भूएसु कप्पए ' ।
(उत्तराध्ययनसूत्रम् ।)

आसंबरो य सेयंबरो य बुद्धो य अहव अन्नो वा ।
समभावभावियप्पा लहइ मोक्खं न संदेहो ' ॥
(महर्षि हरिभद्र-जैनाचार्य ।)

प्रस्ताव ।

इह हि सर्वेषां [illegible] सर्वोऽपि प्रयासः सुखायैव [illegible]
च । किं पुनरत्र [illegible] अपि [illegible] [illegible]
[illegible] विचारनाभ्यां । यदि च कश्चिद् एव [illegible]
[illegible] विद्वांसो [illegible] वा सुखिनः न तर्हि [illegible]
[illegible] सुखस्य भवन्ति सुखम् । [illegible]
[illegible] सुमनस [illegible] भविष्य[illegible]
[illegible] सुखिनो न सन्ति सुखिनः, इति प्रतिपाद[illegible]

[illegible] विना न भवति सुखदम् । एवं च सुखस्य [illegible] तत्-[illegible]
[illegible] एव [illegible] । अथ [illegible]
[illegible] सुख-[illegible] सन्ति [illegible]
[illegible] शास्त्रमुख-[illegible]
सुखस्य [illegible] इत्यत्र च [illegible] न [illegible]

[illegible] सुख [illegible]
[illegible] इति [illegible]
अतः प्रथमतः सुख-[illegible] न [illegible]

[illegible] अथ [illegible] । न च [illegible]
[illegible] विना [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] सुखम्" [illegible]

च " आत्मसाक्षात्कारकव्यापारलक्षणो योगः " इत्येवं मुख-तत्साधने अस्य ग्रन्थस्य मुख्यतया प्रतिपाद्यविषयौ वेदितव्यौ ।

सहसा "सर्वे संन्यस्यन्तु" इत्येवमर्थकं तात्पर्यं नाशङ्कनीयमनेन ग्रन्थेन । ये हि वशीकृतेन्द्रियग्रामाः प्रौढपौरुषा मनस्विनो भवन्ति, त एवार्हन्ति समाधिरोढुं संन्यासमार्गम्; तदन्ये तु संसारवासे (गृहवासे) वसन्तोऽपि शक्नुवन्त्येव यथायोगं कल्याणमार्गमभ्यसितुम् । एवं चेदमेवैदम्पर्यमनेन ग्रन्थेन विशदीकुर्वन्तु- कस्यांञ्चिदपि दशायां (गृहवासदशायामपि- व्यवहारकर्मकरणेऽपि) न युज्यते अध्यात्ममार्गो विस्मर्तुम् । कस्यामप्यवस्थायां सर्वोऽपि स्वयोग्यतामनतिक्रम्य आत्माभिमुखव्यापारे वश्य यतेत, इत्येवमर्थकमुपदेशरहस्यमयं ग्रन्थः प्रकटीकरोति ।

अनेनातिसङ्क्षिप्तेन श्लोकात्मकेन ग्रन्थेन यथेष्टरीत्या वाचकानां बोधपूर्तिमसम्भावितवान् **गूर्जर**भाषा-विवरणमपि निर्माय ग्रन्थेन सह संयोजयामि स्म ।

अस्य ग्रन्थस्य '**अंग्रेजी**' भाषायामनुवाद-विवरणाभ्यां समलङ्काराय 'भावनगर'वास्तव्यैः स्वप्रान्तसुप्रतिष्ठितगौरवविद्बुद्धिस्यातैर्भवप्रपञ्चनिर्विण्णचेतोभिर्मुमुक्षुमनोभिर्विद्वद्भिः " श्रीयुत **मोतीचंद झवेरचंद म्हेता फर्स्ट आसिस्टन्ट मास्तर हाइस्कूल भावनगर**-महाशयैः" प्रचुरसमयभोगेन प्रतिकूलसंयोगान् सहित्वाऽपि निसर्गस्निग्धहृदयपूर्वकं यत् प्रयस्यते स्म, तत्र उद्गारान् प्रकटीकर्तुं प्रमोदानुभवनिलीनस्य मम मनसः क इव सम्भवेद् अवकाशः,अन्यत्र कुशलाशीर्वादात्!!

सदेवमेष लघीयान् यत्नः पवित्राऽऽशयजनितत्वेन सफलीबभूवानपि परप्रबोधकतया सफलीस्तात्, इति-

आशास्ते—

ग्रन्थकर्त्ता ।

Preface.

Acharyadeva Vijayabuddhisagara Munimaharaja Vijayarajsuri is the author of the valuable Sanskrit "Adhyatmatattvaloka." The work being full of spiri[tual] thought is useful to men of diverse religions, [its] style is life smooth natural and forcible. He expre[ssed] his desire that I should undertake to translate [it] into English and add explanatory notes for the bene[fit] of the Jains and the non-Jains. The circumstance[s] had been such as would hardly have permitted the task but in spite of them I yielded to the suggestion of the Munimaharaja. Fate had already dealt a crushing blow to me in my declining age by taking away my only son the wound was hardly healed-I am afraid it is beyond cure-when a fresh blow was struck in the removal of my grand-son. The careers of these have been very briefly sketched out further on. Without dilating on personal worries, I may say it was such circumstances as these that at first made me hesitate to take up the work but at last I consented to do it, as I thought it would provide me solace in my sorrows-as it actually did-and as a Jain, it was a duty incumbent on me to contribute my humble share to the work of propagating true knowledge of Jainism in the world. There are many misconceptions about Jainism among the non-Jains. To remove them is the chief object with which notes &c. are published. In preparing them I have had to draw on many Jain standard works and English editions of some of them.

There are many difficulties in compiling such a work. In the first place the subject-matter is too abstruse to be easily comprehended by the ordinary man. One has to wade through a sea as it were before one can get to its end. The

Metaphysical theories and the Logical conceptions involved therein, and the peculiar doctrine of Karma are all special to Jain philosophy. Sages have written volumes to explain them. Moreover they are based on personal experience and self-realisation by these old authors, which is wanting in my case. Therefore to translate their experience in mere words by one who lacks it is a task well-nigh impossible. However, relying on the correctness of the theory of the Jains and having sought the aid of the ancients and the moderns I set myself to do the work and I shall feel amply repaid if thereby one ray of truth about Jainism illuminates the mental vision of the reader.

I owe my sincere thanks to some friends who have helped me in different ways in preparing my notes and translation. My special thanks are due to Mr. Tribhovandas Kalidas Trivedi, Dewan, Bhavnagar State and to Mr. A. J. Sunawalla, B. A., LL. B., for useful discussions, criticisms, and valuable suggestions;to Mr. Framji Kharsedji Coachbuilder for the life-sketch of my grandson, Prataprai Lallubhai, and for practical suggestions and to Prof. H. B. Bhide, M. A. LL. B, who has very kindly and keenly gone over all the notes and English translations; and I should add here, but for his generous and arduous co-operation and help, I should not have been able to place this work confidently before the public.

I should be wanting in duty if I omitted here to thank the Hon'ble Mr. Lallubhai Samaldas Mehta, C. I. E, who very kindly drew my attention to several inaccuracies of spelling in the early part of the text. I should also thank Messrs. M. G. Kapadia, B. A., LL. B., Solicitor and P. K. Kapadia, B. A., LL. B., for having gone through the notes on the chapter on Drishti and Introduction respectively and to Mr. V. K. Patel, M. A., for his help to me in translating some portion of the work.

It is gratifying to note a non-Jain gentleman who solely bears all the expenditure of the publication of this work [illegible] prefers to remain incognito and the best and grateful thanks of ourselves, the reading public and the Jain community are specially due to him.

I acknowledge my indebtedness to the authors of different works such as Key of Knowledge, Epitome of Jainism and Jain-[illegible] Yoga which I consulted and from which I derived useful help as to ideas and the rendering of technical phrases. I also referred to Yoga [illegible], [illegible], Jainism, Outlines of Jainism, Yoga [illegible], Jainism, [illegible] [illegible], Practical [illegible], Study of Jainism, Arya, &c. and my thanks are due to their authors. I am also grateful to the several Jain and other institutions for having placed their works freely at my disposal.

I crave the indulgence of readers for spelling mistakes as the proofs could not be available for correction more than once.

My work lays no claim to originality and comprehensive treatment of all aspects of Jainism. All the ideas have been given expression to by the venerable sages of bygone times in the clearer and more convincing terms. Mine is the task of a [illegible] the best of things are there and I only bring them near to the reader. The flaws and imperfections which may have crept in are solely due to my defects [illegible] [illegible] I earnestly pray that the readers may [illegible] against Jainism.

M. J.

A short biographical sketch* of Mr. Lallubhai Motichand Mehta, B. A. LL. B.

(By Prof. T. P. Trivedi, M. A. LL. B. D. J. Sind College.)

"No [illegible] to [illegible] he lived, though short his day
No [illegible] those weary weeks of pain,
[illegible] for heaven, he pass'd away
[illegible] dreaded, when to die was gain."

—*Thomas Hill*—

[illegible] of life we take to be to form a [illegible] out the best development pos[illegible] mind, conscience, heart and soul. [illegible] must be regarded as the means. [illegible] most successful life in which a

---

* [illegible] the saddest ironies of fate for me that at [illegible] expected to enjoy the pleasurable [illegible] Lallubhai, and to derive the bene[illegible] conversation and sage counsel, I am [illegible] sorrowful duty of writing down [illegible] short but noteworthy career. In [illegible] grievously short but highly [illegible] considerable information from [illegible] the deceased, and much valu[illegible] opinions regarding Lallubhai's character [illegible] high respectability and position in life. I [illegible] obliged to the Hon. Mr. Lallubhai Samaldas M[illegible] and to Mr. Gulabrai G. Desai, B. A. LL. B. [illegible] leading pleader of the Bhavnagar Bar, for the keen interest which they have taken in this sketch while it was getting ready, and for their valuable suggestions and advice.

man gets the most pleasure, the most money, the most power or place, honour or fame, but that in which a man gets the most manhood and performs the greatest amount of useful work and of human duty."

—*Smiles.*—

Mr Lallubhai M. Mehta was born in Bhavnagar on the 9th October, 1880. He belonged to a highly respectable and ancient Jain family which has made Bhavnagar its home ever since its migration to that place from Palitana, more than a hundred years ago. Mr. Motichand, the father of Lallubhai, possesses all the qualities which go to make a successful pleader and had he only chosen to accept Law as his profession after passing his Law Examination in 1894 he would have by this time made his name as one of the foremost pleaders of the Bhavnagar Bar, but circumstances willed it otherwise and he decided to spend his life in the less boisterous and lucrative but more unassuming and sacred profession of a school master.

From his very childhood Lallubhai gave promise of a distinguished after-career and his germinal qualities found a congenial field for rapid development under the fostering and guiding care of the father who spared no efforts on behalf of his beloved son. The child rapidly picked up his lessons in elementary education nor was the religious education of the boy neglected and the precocious young student at a very early age imbibed all the religious ideas and practices of the family. After an uninterrupted and brilliant career, first at the Local Gujarati School and subsequently at the Alfred High School, Bhavnagar, Lallubhai passed his Matriculation Examination in 1897. The Previous and Intermediate Examinations were passed from the Samaldas College in 1898 and 1899 respectively and Lallubhai succeeded in securing a college scholarship on account of his high rank at the Previous Examination. By his successful career obliging

manners, good behaviour towards his fellow-pupils and obedience and respect towards superiors, he won the love and good-will of all he came in contact with. The professors of the College under whom he studied had a very high opinion of his attainments and general capacity as a student.

But the brilliant academic career of Lallubhai was unfortunately greatly interfered with owing to his serious illness when he was a student in the B A. class. Inspite of every possible care and expert medical advice, the illness persisted in its course and all idea of study had to be abandoned for some time. Mr. Motichand, on account of his sweet and obliging nature and winning manners, has been able to build up a very vast and enviable circle of intimate friends from amongst persons, belonging to the official and professional classes. Some of these belonged to the highest social status and on account of their sympathy for the family they sent pressing invitations to Lallubhai for a change of air. In response to the wishes of the sympathisers, Lallubhai stayed for some time as a member of the family with Mr. Manishanker G. Bhatt, B. A; LL. B. then Dewan of Mangrol, with Mr. Panachand J. Mehta, B. A. (Deputy, Assistant Political Agent) at Rajkot, the late Mr. Muljibhai K. Mehta, L. C. E. (Assistant Engineer, B. G. J. P. Railway) at Jetalsar, with Mr. Kalidas K. Sheth (then Judge) at Jetpur. When Lallubhai went to Bombay in 1904 for his B. A. Examination, the Hon. Mr. Lallubhai Samaldas noticing his ill health pressingly detained him for more than a month for the improvement of his health and kindly made all arrangements for medical aid. The enlightened company of these gentlemen had a very elevating effect on the formation of his character. Needless to say, that all these gentlemen did their very best on behalf of the patient and studiously attended to all his wants with more than paternal solicitude. The good effect of their kind efforts was gradually obvious, for Lallubhai considerably

improved in health resumed his studies and successfully passed the B. A. Examination in 1905.

Lallubhai had natural aptitude for legal study as he had inherited all the qualities of a sound lawyer. After passing his B. A. Lallubhai naturally thought of prosecuting his studies for the LL. B. Examination. His Highness Maharaja Sir Bhavsinhjee K. C. S. I., was graciously pleased to confer upon him a scholarship of Rs. 20 per month as a special case. Lallubhai joined the Government Law Class in January 1906. He found the study of Law highly congenial to his temperament and successfully passed the final LL. B. Examination in 1907 at the very first attempt.

Immediately after passing his Law Examination Lallubhai was placed by his father under Mr. L. A. Shah M. A. LL. B. (now the Hon. Mr. Justice Shah) with the view of gaining some insight into the actual working of the Bombay Law-Courts. At the request of his father he was also allowed by Mr. G. R. Lowndes, Bar-at-Law (now the Hon. Sir Lowndes the official member of the Supreme Council) to attend to some of his cases. While he was merrily passing his time in the enlightened company of these legal luminaries and of other learned members of the Bombay Bar attending the High Court and strengthening and consolidating his legal knowledge, His Highness the Maharaja Saheb of Bhavnagar was pleased to appoint him in May 1908 to the post of an attache to the Chief Judge. While yet a probationer in the Judicial Service Lallubhai was temporarily entrusted with the onerous duties of the City Magistrate and he succeeded in securing the good wishes of the people and high opinion of his superior officers. Lallubhai afterwards served in the capacity of a Judge at Lilia, Umarala and Botad. He studied and grasped the facts of all the cases with great penetration and deep insight. The higher Judicial Officers of the State have one and all borne testimony to his high qualities as a fearless, independent and upright Judge.

Lallubhai was easily accessible to the people and he took part in various local activities started for their moral, intellectual and social progress. He performed the opening ceremony of the English School at Umarala in 1912. Subsequently when the school was handed over by its founders to the state authorities for management, Mr. Kaushikram V. Mehta, B. A. the Director of State Education, Bhavnagar, referred in very appreciative terms to the help and guidance which the school had received from Lallubhai. Even to this day the school is closed on the anniversary of his sad death in the memory of the departed promoter of the institution. When in 1912 the province was in the throes of a severe famine, Lallubhai personally attended to many of the famine relief measures in his own local area. In short he rendered himself very popular owing to his generous and obliging nature, untiring energy and devotion to duty.

Now we come to the last and most unfortunate phase of his short but glorious career. In the month of August 1912 Lallubhai was once more attacked by a serious illness and though all that was humanly possible to secure a cure, was done, the life could not be spared. All the friends and sympathisers of the deceased and of his father tried their hardest in securing medical advice and rendered valuable services out of sheer love for the family and the personal interest they took in Lallubhai's speedy recovery. Sheth Ratanjee Virji, on coming to know that Dr. Burjorjee (the retired Chief Medical Officer, Bhavnagar) recommended the patient for a change of air, very generously placed his fully furnished bungalow at the disposal of the family. The Officers of the State as well as the leading citizens visited the family from time to time studiously anxious to know how the patient was faring. Even Their Highnesses the Maharaja Saheb and the Maharani Saheb of Bhavnagar were gracious enough to call upon the family several times and they generously placed expert medical advice at the disposal of the patient. His Highness the Maharaja

aheb was also kind enough to send for the services of Major M. Hoxton, M. B., D. P. H., Agency Surgeon, Kathiawar and to order a medical officer of the State to accompany the patient to Bombay. No words can adequately express the most sincere gratefulness of the family for all that His Highness who is so well known for his kindness and generosity has pleased to do on behalf of the patient. But in spite of all these efforts the illness went on increasing and Lallubhai had to be removed to Bombay where he was at the pressing request of Mr. Motichand G. Kapadia, B. A. LL. B. Solicitor lodged and nursed in his own house. Sheth Narottamdas Bhanjee Mehta, Charabhai Bhailal, the Hon. Mr. Lallubhai Samaldas, C. I. E., and the Hon. Mr. Justice L. A. Shah and others had the kindness to call upon the patient from time to time and to inquire about his health. The highest medical authorities were consulted and their advice was availed of. Finally a surgical operation was performed by Colonel A. Street, M. B., I. M. S., Senior Surgeon, but all this unfortunately proved of no avail. The cruel hand of death ultimately triumphed and Lallubhai succumbed to his mortal illness on 4th December 1912.

The funeral ceremony of the deceased was attended by a host of friends and sympathisers. Condolence letters and telegrams from highly eminent personages poured in very large numbers. The Mahajan of Umarala, the leading citizens of Lasad, Sihor and Bhavnagar, all the officials of the State as well as Mr. Ranchhodlal V. Patwari (Dewan of Gondal), Sheth Jamnadas Bhagubhai of Ahmedabad and others were good enough to personally call upon the family and to express their sorrow for the sad bereavement.

Lallubhai's marriage had taken place in 1894. He died leaving behind him his aged parents, widow, son and daughter to mourn his loss. But as an additional instance of the cruel irony of fate that the only son of the deceased who

was the chief source of main consolation to the family after his sad death, suddenly passed away, leaving the whole family engulfed in sorrow and lamentation. This boy was of a highly precocious nature and intensely religious in his temperament from his young age. May his soul rest in peace.

Thus was abruptly terminated in its very-prime a distinguished career which was giving distinct promise of its future greatness. Lallubhai can not be said to be a great man in the sense in which the term is ordinarily used nor was he a very rich man; nor was it his lot to serve in the capacity of a very high officer of the State owing to the premature and sudden termination of his career; he led an extra-ordinarily simple life. But it is these simple lives that really count in this world. One notable characteristic which Lallubhai possessed in a remarkable degree, was his organizing capacity. He was invariably entrusted with some organisation work on the occasions of the various College Social Gatherings. When studying for his B.A. Examination in the Bhavnagar Jain Boarding, the junior students looked him for help and guidance in all cases of difficulty; in fact he did the informal work of the Superintendent of the Boarding while prosecuting his studies. He was equally enthusiastic in the management of the Lalbag Boarding House when he was studying there for the L.L.B. Examination. He also took an active part in all communal activities. When the 6th Jain Shvetamber Conference was held in Bhavnagar, he purposely came some days earlier from Bombay and did a good deal of active work in organizing and training the corps of Volunteers in conjunction with Sheth Narottamdas Bhanjee, a highly energetic citizen of Bhavnagar.

Inspite of such varied activities, Lallubhai was very unassuming and unostentatious in his demeanour. When he passed the L.L.B. Examination, it was with great difficulty and after a weary waiting of no less than six months that he

firm foundation of plain living and high thinking. His opinions, therefore, obtained a careful and favourable hearing from the elders, and had he lived longer he would have succeeded in promoting the cause of social and religious reforms in a very satisfactory manner.

Lallubhai was also of a very jovial disposition and sweet manners. He treated with uniform kindness and courtesy the members of the Bar appearing before him. With all this he was intensely practical in his ways and actions, and it was always a pleasure to learn his advice on all matters of difficulty. His superior officers all liked him for his sound legal acumen and able penetration into the facts of all the cases which came before him for hearing.

In fact it may be said without any exaggeration that the deceased possessed in a very high degree all the following qualities of an eminent judge mentioned by Chapman and Shirley .—

> " A judge—a man so learn'd,
> So full of equity, so noble, so notable;
> In the process of his life so innocent;
> In the manage of his office so incorrupt;
> In the passages of state so wise; in
> Affection of his country so religious;
> In all his services to the king so
> Fortunate and exploring, as envy
> Itself can not accuse, or malice vitiate."

Had Providence spared him, Lallubhai would have gradually risen to a very high position in the Bhavnagar State but all our expectations have been cruelly frustrated and the only service we can now render to the deceased is to pray that his kind and benign soul may rest in everlasting Peace.

(By The Hon Mr Lalubhai Samaldas Mehta, C I E.)

It is a singular testimony to the excellent qualities both of the head and heart of the late Mr Lallubhai Motichand Mehta that Mr Motilal M Shah, the translator of a well-known work on Vairagya, should have thought it fit to connect that young man's name with his work As a school friend of Mr Motichand I was interested in the growth and educational progress of his son, and it was a pleasure to see the son proving superior even to the father When his friends chaffed the father on this he felt more proud of the boy in accordance with the proverb, पुत्रादिच्छेत् पराजयम् This was due chiefly to hard work Mr Lallubhai's health broke down and the nervous strain led to constant attacks of headache It was during one of such severe attacks accompanied by fever that I was able to see the generous altruistic nature of Mr Lallubhai A few students appearing for the B.A were staying with me and one of them was unfortunately unable to read much owing to some trouble with his eyes Just at the examination time Lallubhai had one of his usual attacks and he was ordered by the doctors to give up the idea of appearing for his examination The disappointment was very great and yet Lallubhai instead of feeling morose and sullen, helped his colleague by reading to him the books of his optional subject which was different from Lallubhai's An ordinary person would have taken the loss of one year and Lallubhai could then ill afford to lose one year—so much to heart that he would hardly have been able to do any work at the time but to do *regular* work of an unselfish nature in a subject unknown to him and abstruse required a noble heroic soul, and I then saw for the first time that Lallubhai's soul was such a one

Pratapral Lalloobhai Mehta

'So young so wise they say
never live long'

'He claimed no title from descent of blood,
But that which made him noble made him good,
Warmed with more particle of Heavenly flame
He winged his upward flight and soared to fame
The rest remained below a tribe without a name'

Born of a good respectable family though young and scarcely thirteen years of age at his death, Mr Pratapral was a congenial comrade to his school friend an intelligent companion and help to his elders and superiors and a willing and favourite helpful hand to those who were younger than himself and inferior to him in rank Full of promise of a bright future career he showed wonderful intellectual depth and surprising retentiveness of memory It is reported of him that he could reproduce a talk he only once spoken to him, several months after the recital Once a friend a great personage gave him a difficult book to read while he the friend was busy elsewhere On the friend turning again his attention to him and asking him how he liked the book, he reproduced the summary of the subject matter treated therein He had a deep spiritual intuition and was fond of religious literature and could remember and recite chapters and verses of most difficult readings He was equally interested in, and was fond of Science Astronomy was his favourite study He beat his class friends easily in all subjects and carried off best prizes soul so noble, so spiritual and of a scientific bent of mind served but a fragile and weak physical body Our young had congenital disease of the heart which not only interfered with his study but which brought about his early

death. His late Highness Sir Bhavsinhji, K. C. S. I., Maharaja Saheb of Bhavnagar, with whom Mr. Motichand, grand-father of the hero, had come in contact in early years and remained a life-long acquaintance, took a keen interest in the welfare of our friend and his lamented father Mr. Lalloobhai, B. A., LL. B., and a respected State official who died of in the prime of youth.

His Highness's solicitude in the welfare of the family of Mr. Motichand was so genuine that Mr. Prataprai was placed, by his orders, under the care of a civil surgeon for treatment. The doctor, while he saw the visible and sure signs of a body that was doomed to an early and premature death, was struck with the serenity and the balanced calm of the soul within. With the true religious instinct of a Jain, a believer in the infimite potentiality and immortality of the soul, and with a firm and unshakable belief that the soul has a body, not the body a soul, the body being only a transient and transitory clayey vesture for the expression of the emotions of the soul, he quietly bore the untimely death of his dear father and showed resigned and calm attitude as of elderly saint at his own shuffling off of this mortal coil.

He faithfuly inherited the characteristics of toleration, forgiveness, nobility of heart, spiritual patience and religious devotion from his parents-the qualities which are personified in the life and action of his widow-mother *Maniben* who leads now a strictly religious life.

Such should be a short account of a spirit that had only a short span of early life, but a large and a higher mission to unfold to parents, friends and acquaintances.

'Give me that man that is not passion's slave,
'And I will wear him in my heart's core.'

Introduction

cession of Jain teachers from the earliest times to the present day. Jainism is a religion distinct from Buddhism and Brahmanism. It studies the relation of man to the Universe, in a way peculiar to itself and the solution it arrives at is quite different from those of its two rivals. In the sphere of logic it has developed the mode of reasoning called Syādvāda which stands in a class by itself. In the sphere of metaphysics it gives an ultimate analysis of the Universe which is its own and has no counterpart in the other systems. In the sphere of practical religion it lays down the rules of conduct with a minuteness and comprehensiveness which are unsurpassable. Thus looking at it from whatever point of view we like, we have to admit that Jainism has a very valuable contribution to make to the uplift of humanity which is the one object of all religions.

That Jainism was not an offshoot of Buddhism is now acknowledged by all. This can be proved by adducing historical and therefore reliable evidence. It is stated in the Buddhist works that of the six heresies that Buddha encountered, that of Jnātaputra was one and this refers to Mahāvira who is so designated in Kalpasutra, Uttarādhyana and other works. Jnātaka was a subdivision of the Kshatriya caste to which Mahāvira belonged. Jainism is referred to in the Buddhist works like Mahāvagga and Māhaparinirvāna Sutra. In one work, a meeting of these two great teachers is described. Certain doctrines, peculiar to Jainism, like its Karmavada are also referred to by the Buddhist works as already in vogue in the days of Buddha. On the other hand it is interesting to note that in some Jain works (for instance the Darshana-Sāra written by Deva-Nandi Āchārya) Buddha is said to have been originally a disciple of Pihitāshrava the sixth saint in succession from Pārshvanātha, i. e., a Jain. Whatever the historical value of the tradition may be it is sufficient to note that as a result of such references in Buddhist works we must look upon Jainism as existing

from times prior to Buddhism Therefore it was not an off-shoot of Buddhism, but a religion propounded independently of Buddhism.

Jain m is even more ancien than Buddhi m We have already seen that certain Ja n ten s had been already in the times of Buddha The Mahabharata refers to the Jain doctrine in several places Comparatively peaking, the references to Buddh m are much rarer The reason of th s is obvious Jainism had been prevalent from remot r times than Buddhism which therefore naturally was less often mentioned in the Mahabharata In the Adiparva Uttanka i said to have seen a K hapanaka on his re urn journ y to the preceptor and K hapanaka mean a Jain sain In the Shan tiparva Chapter 239 the Sapta Bhangi Naya is referred t In the Ramayana the word क्षपण occurs in I 14 2, where the commentator takes i to mean a Digambara Jain. These references are enough to show that Jaini m has been curren in Ind a even from times an r to Buddhi m Som his-torical proof can be brough forward in support of th s statement. Some Mathura inscript on bear tes imony to the fact that even then Ri habha was looked upon as the first predecessor of Mahavira in the Tirthankarahood The inscrip tions are inscribed abo t 100 year after Mahavira Had Mahavira been the founder of Jainism we should h e expected that the Jain of Ma h ra d dicated th inscrip tions to Mahavira and no to Ri habha The und rlying i ea how ever i that Jainism prevailed in India from the times of Ri habha at lea t a lo g long before Mahavira. Secondly Parshvanatha is now admit ed to have been a hi orical per sonage. He flourished in the t mes of Brahmadatta who is so often referred to in the Buddha Jataka s n e Brahma datta was removed from Buddha by a long t me. Therefore Parshvanatha who was con emporary of Brahmadatta must also have flourished before Buddha. This then clearly mean that Jainism is of greate an i y than Buddhism. Mahavira

scholars now have fixed about 800 B. C. as the date of Pārshvanātha.

The Hindu scriptures and Purānas also point to the same conclusion. According to the Bhāgavata Purāna the origin of Jainism is attributed to Rishabhadeva who flourished just in the beginning of the present period of Manu, i. e., many crores of years ago. (See V. 6-9.)

Still older is the reference to the Jain Tirthankaras in the Vedas.

(1) [illegible] स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वस्ति नः । (यजुर्वेदे वैश्वदेवऋचौ).

(2) दधातु दीर्घायुस्त्वायबलाय वर्चसे सुप्रजास्त्वाय रक्ष रक्षारिष्टनेमि स्वाहा (बृहदारण्यके)

(3) ऋषभ एव भगवान्ब्रह्मा तेन भगवता ब्रह्मणा स्वयमेवाचीर्णानि ब्रह्माणि तपसा च प्राप्तः परं पदम् । (आरण्यके)

(4) वाजस्य नु प्रसव आबभूवेमा च विश्वा भुवनानि सर्वतः । स नेमिराजा परियाति विद्वान् प्रजां पुष्टिं वर्धयमानो अस्मै स्वाहा ॥ (यजुर्वेदसंहिता, अध्याय ९, श्रुति, २५).

(5) अर्हन्बिभर्षि सायकानि धन्व अर्हन्निष्कं यजतं विश्वरूपम् । अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति । (तैत्तिरीयारण्यक, प्र. ४, अ. ५, अ. १०). अर्हन्बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याह स्तौत्येवैनमेतत् । (प्र. ६ अ. ४).

(6) [illegible] ॥ ([illegible]).

[[illegible] pp. 500-23.]

This clearly shows that as early as 5000 B. C. which is generally considered to be the latest limit of the Vedic period,

the twenty four Tirthankaras were worshipped in India. This ought to convince everyone that Jainism dates from very remote antiquity and that it has prevalled in India at least side by side with Hinduism long before Gautama Buddha began to teach his doctrines.

Jainism is not Atheism.

Another misconception which is sometimes entertained about Jainism is that it is an atheistic creed but a little reflection will show the error in this belief. It is untrue to say that the Jainas do not believe in God. The Jainas have like the Hindus a pantheon of deities of various degrees. They have got their Indra and other minor deities. It is true that they do not believe in a God as the creator and the ruler of the Universe. According to them Karma is the one force which generates this huge machinery of the world. According to them Parameshvara is the Soul who has attained to perfect knowledge after destroying the whole Karmic dross. There is no one else who is so designated. He is called Shankara, Paramatma, Buddha &c. The minor deities above referred to are however far inferior to such Soul. They are only a class of super human beings and enjoying the fruit of their merit but they like human beings are reborn after the stock of their merit is exhausted and have to endeavour to attain Perfection by such means as Japa and Tapas. This doctrine however should not lead one to charge Jainism with Atheism. Disbelief in a personal creator is no mark of atheism, otherwise Krishna, the preacher of Bhagvadgita, will also have to be reckoned an atheist because he says न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः । and no one is prepared to do this. Nor can the belief in the Vedas be looked upon as the only sign of theism. Christianity, Mahomedanism and even Prarthanasamaj, which is an offshoot of Hinduism do not take the Vedas as the only authority in matters of religion and not one of these creeds can be called atheistic. Again looking to the meaning which

Pānini, the grammarian assigns to the word नास्तिक, Jainism can never be classed as a नास्तिक doctrine. Panini says—

अस्ति नास्ति दिष्टं मतिः । ४ । ४ । ६० ।. अस्ति परलोक इत्येवं मतिर्यस्य स आस्तिकः । नास्तीति मतिर्यस्य स नास्तिकः ।

Thus, according to him, they who do not believe in another life are atheists. The Jains do believe in the theory of rebirth and transmigration of souls and thus the charge of being atheists cannot be laid at the door of Jainism. Taking all these facts into consideration we clearly see that Jainism does not deserve to be branded as atheistic.

In the west a differentiation is made between Philosophy and Religion, the former having reference only to thinking and the latter to belief. A Philosopher need not be a religious man and *vice versa*. Philosophy whether idealistic or realistic does not claim to lay down rules for conduct of individuals who approve of it. In short, no necessary relation seems to exist between Philosophy and Conduct. This is not so in the East. There is always a clear correspondence between the two. To the Eastern mind it is inconceivable that the course of daily life of an individual should run without the least reference to the doctrines he may hold pertaining to God and the Universe. Here Religion and Philosophy are so blended together as to be quite inseparable. For instance, Jainism lays down that a Jain should adopt a particular line of conduct and that only when he sticks to it to the end, the highest truth which it teaches will be apprehended. Similar are precepts laid down in Buddhism and Brahmanism. A particular kind of life alone fits a man for the attainment of the fruit which his religion promises him. It will be thus seen that in the East therefore all the religions have got two aspects. On the one hand they hold forth some ideal and exhort men to try to achieve it and on the other they point out a particular way

leading to the desired goal. These are the two chief motives which are at the basis of every Eastern religion. Now different view can be taken of the ideals to be placed before men and their in their turn would give rise to different systems of social and moral laws. It is to these differences that we can trace the origin of the different Religions of India. The various philosophical doctrines in the Upanishads, Jainism, Buddhism, Christianity and Mahomedanism are all different views propagated about the ideal to be realised by men. These different views have produced varying codes of morals. Jainism provides such a one. Since a man began to reflect, his mind is restlessly exercised over the relation subsisting between God, Universe and man, whether there is any creator of the vast panorama of Universe, whether man is anything more than a minute part of it, whether he should look to something beyond what is called death, whether his life and work are limited to the span of life which is but an infinitesimal portion of Time. Such and other kindred problems have been agitating human [illegible] and since the dawn of civilization and will probably continue to do so without termination. Various religions and systems [illegible] philosophy are so many attempts to tackle these problems [illegible] has [illegible] satisfactory [illegible] to parts of mankind we know almost [illegible] every one of [illegible] Life when [illegible] a critical stage at some period of [illegible] and [illegible] his mind and he knows no [illegible] the [illegible] of [illegible] something which will [illegible] The different religions [illegible] by which men are provided in [illegible] resorting to that one which befits [illegible] try to cross the ocean of [illegible] and [illegible] the [illegible] It [illegible] when he sees the [illegible] to Jainism which [illegible] to the [illegible] will not fail to lead him to Perfection.

We may now proceed to show in what way Jainism successfully and matchlessly fulfils its mission. First we consider the idea of Parmātman in this religion.

Idea of God according to Jainism.

Jainism has no room for an extra-mundane God. We have already shown that it cannot on that account be charged with being atheistic. In fact Jainism sails in the same boat as the Sānkhya Philosophy and the Philosophy of the Bhātta Mimānsakas that do not acknowledge the existence of a Creative Deity. According to Jain Philosophy the law of cause and effect rules the Universe without exception; hence there is no room for a separate being to dispense laws which govern it. The evolution of the world on the causal principle will be described later on. For the present it is sufficient to note that Jainism 'does not make us depend on any Almighty Ruler for being in beatitude here or hereafter'. The condition we are in-whether good or bad-is the result of our past actions; to make it better or mar it also depends on our Karmas. It is not due to the favour or disfavour of any being human or superhuman or subhuman. We carve out a path for ourselves here and in the next lives for emancipation of our soul by our own will and action. It is in this sense that Jainism dispenses with the necessity of a God. But it has another and noble idea of Godhood. Before we proceed to explain it we may find it worth noting that the West has but comparatively recently come to comprehend the true meaning of the principle of Evolution and the Principle of Cause and Effect. These have been embodied in Jainism, however, for ages. Spencer stops short of the Unknown but Mahāvīra, 2,500 years ago, proceeded further on the path of Evolution and reached its farthest limit. A mere acknowledgment of this principle is insufficient, it ought to be translated into practice, and upon this Jainism insists. As will be seen further on the Dharma is so regulated as to meet the necessities of the evolution of Jīva in all respects.

What is then the idea of God in Jainism? He is not maker of the body. He is not the dispenser of happiness misery. He is not the regulator of the world. To the 'God' connotes something different altogether. The true of God signifies the supreme state of the liberated soul Jiva who attains to Perfect Knowledge, Perfect Powe Perfect Bliss is God. All Mukta souls are Gods. It is in the power of every soul to become God himself. Such a ception of Godhood alone stands the test of reason and sat the needs of intellect and emotion. The ordinary concep s of a deity as the moulding or pervading spirit of the huge d-organisation are exposed to many irrefutable objections imply imperfection in the Deity. They attribute igno- e to the Author and put a limit to his otherwise infinite er. They fail to satisfactorily answer the why which been perpetually presenting itself before every thinking d. Worst of all it is impossible to acquit such a God of the rge of being unjust. If God needs a world either within self or beside Himself why should He need it? Is there thing which He does not possess? Again if at all He s it why should it not be a prototype of Himself? He aid to be perfect while the world clearly is not so. Why ld there be inequality among His created beings if He is and impartial. These and many other such questions ch appear insoluble on the commonly understood conception God vanish at once if we recognise the Jain theory. The lation principle dispenses with the necessity of a maker of Universe. If man always makes or mars his own fortune— he is his own creature no other being can be accused of ustice, partiality and cruelty. Inequality and the consequent sery in the world cannot be laid at the door of any outside d. Jiva is God or Satan within himself according to his rma.

Jainism defines God thus— [illegible] "i.e. Com te Liberation from the fetters Karma constitutes Mukti which

is the same thing as Godhood. A Mukta Ātman is like the Sun who shines in all his glory when the clouds that hide him momentarily are dispersed by the wind. The dispersing of the clouds does not add to the lustre of the Sun, but simply reveals his real nature. Clouds are but an intervening obstacle to the proper view of the Sun. Similarly the real Ātman is enshrouded in the veil of Karma when it is called Jiva or Bahir-atman. When with our persistent endeavour we tear it asunder, we have before us, or rather we realise within ourselves our real nature. What we have to achieve is the annihilation of our karmas. So long as karma dogs our footsteps we are to be born or reborn; destroy it and we are free.

" दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।
कर्मबीजे तथा दग्धे न रोहति भवाङ्कुरः " ॥

This is the idea of Godhood and Mukti. Jainism discards the creating God but admits gods, i. e., Mukta Souls, and they are innumerable. Then, is Jainism monistic or pluralistic? The Jainism would reply, it is neither the one nor the other exclusively or it is both from different view-points. From one point of view it is monistic like the Advaita Vedānta. All the Paramātmans may constitute one category of the Absolute in that the essence or the quality of them, all, is identical. Jnāna, Infinite Light, is their essence. Take any number of sovereigns for instance, and the quality of gold in all of them is the same. So from the point of view of Knowledge, Bliss and Power all Mukta Souls are one, but as the sovereigns in our illustration retain their individuality in spite of the fact that essentially all are identical, similarly the Mukta Souls still remain distinct, they do not merge into one another. This is where Jainism parts company with Advaita Philosophy. For, according to the latter, a Mukta Ātman becomes part and parcel of Brahman. The Absolute is not however a single unit by itself reducing the Universe to phantasm as with the

are we to discard altogether the worship of God ? Idol worship has been current in India for centuries together. Shall we now conclude that it serves no purpose ? Here will then be a powerful weapon forged by ourselves for the use of those who declaim against idol worship. But no. The inference as to the uselessness of idol-worship and God-worship is unwarranted. We have shown that the Jains believe in God as well as Gods looked at from different points of view, but we have not even hinted, much less implied, that they ought not to be worshipped. Our salvation depends upon our karmas. Why the Gods should then be worshipped is that the worship helps us in achieving our salvation.

In fact God-worship is admitted to be necessary by all religions. No such unanimity exists as to idol-worship. Here we shall bear in mind one point special to Jainism. All the other religions preach that God does confer favour on His devotees. The path of salvation is made easier by God's Grace. It is with this end in view chiefly that they worship God. What is peculiar to Jainism is that it dispenses with the necessity of such grace; it does not assign such an activity to God. He remains a passive looker-on, while the individual is weaving out the web of his Karma. Worship pacifies the soul which is the essential factor in working salvation. It ennobles the mind, teaches high ideals, and brings us spiritually in contact with those higher souls who have attained Perfection. In bringing all these about no activity on the part of God is necessary. A person sitting near hearth has the heat transferred to himself without the fire doing anything specially for him. Similarly a person who devoutly worships God acquires to a certain extent His qualities; whether they have a lasting effect or no is a question which is without importance at present. The point is, for the time being at least, the worshipper feels he is standing before a Higher Presence, and that he has elevated himself to a higher plane. The

principle is the same as underlies the institution of Hero-worship. The reason why the English adore Alfred, the French, Napoleon, the American Washington and the Mussalmans, Mahomed—the instances can be multiplied to any extent—is the same. All these personages are in a sense the national Gods of the respective nations. Alfred is no longer in this mortal world of ours. He can do nothing directly for England. But his memory and worship arouse in an English man sentiments which are most valuable in his mental and spiritual development. They teach him the lesson of selflessness and sacrifice for his nation. Similarly in the cases of other Heroes. The worshippers of Mahavira and other Tirthankaras adore them because they embody in themselves the perfect realisation of the Jain ideal and because their worship spiritualises Soul by constantly bringing that high and noble ideal before the mind of the worshipper.

Idol-Worship.

As we have seen above there is a complete unanimity among all religions on the question of God-worship. Even the Jaina sects are at one on the point. But a similar unanimity is not to be seen as regards idol worship. Idol-worship is recognised only in India. All ancient religions of non-Indian origin with one voice preach against the worship of images. During recent times some new sects have under the western teachings discarded image-worship. We believe this is all due to their not properly comprehending the principle which underlies the method of idol-worship.

The first objection raised against idols is that they cannot be traced to ancient times. It is usually supposed that idol-worship was introduced by the Buddhists of the Mahayana school who were in the habit of erecting statues of Buddha for the purpose of worship, and that the other religions set up in imitation of the Buddhists, images of deities

and saints peculiar to themselves. It is therefore concluded that the religions in ther primitive and pure form did not preach idol-worship and that therefore it has no importance of its own. In confirmation with this it may be observed that the majority of mankind goes without idol-worship. It is therefore urged that it needs not be persisted in, only in India.

The objection here is mainly as to the historicity of image-worship, and it can be met by producing evidence of historical worth. Fortunately we have got such a piece of evidence which should go a great length in removing misconception on this score. Before we adduce the proof we may note one thing about such objections based on the ground of want of historical proof. Such objections are negative in character, and therefore we have to take great care before taking them to be valid, in seeing that obsolutely no evidence to the contrary is ever likely to be forthcoming. Even the slightest probability of the existence of such evidence tends to deprive the objecton of much of its force. As new material becomes available there is likelihood of our coming across new proofs for old problems in the light of which we have to modify our views regarding them. In other words opinions on such debatable questions can have no finality until the whole material is at our disposal and is thrashed out and dissected under rational criticism. We may mention one instance illustrating how views once considered to be unalterably true, undergo radical modifications because of new discoveries. It was once held by most of the learned antiquarians that the Indian traditional accounts of Vikramâditya of Ujjain were all pure fables and that there was no historical personage of that name. But recent researches have led the archæologists and scholars to give up that theory and to accept the personality of Vikrama as historical (" The theory or rather the mythology about the non-existence of Vikrama circulated by early journalists in their imperfect knowledge is fit to be given up. " " It

has been given up, fo Fleet and others do admit that there was a Vikrama, but they say he was a foreigner " (K. P Jayaswal in I A XLVII, p 112) We may here incidentally remark that Jain works have supplied important data in enabling the scholars to elucidate the thorny question of Vikramâditya.) We might add scores of examples of this nature. The point we want to lay emphasis on is that objections whose character is negative should not be made too much of or hastily taken to be conclusive in deciding the question at issue A negative objection has its uses but that depends upon the nature of the evidence available If the sources of the evidence are exhausted, the negative objection may be valid. If however they are not, the objection remains half supported and consequently inconclusive

Now as to the actual historical proof It is now generally accepted by scholars that the Mathura Brahmi inscriptions date from the first century B. C. They contain references to the worship of the images of twenty-four Tirthankaras. Going further back we come to the most important Jain inscription of Kharavela, King of Kalinga. In the Hathigumpha inscription he is celebrating his achievements year by year and here is a portion of the history of his twelfth year of rule

नन्दराज नीत कालिङ्ग जिन (सनिवेस) ... अङ्गमगधवसु च नयति (line 12th of the inscription.) The following is the translation as given by Mr Jayaswal (J B O R S III, p. 465):—

'He brings home of the first Jina which had been carried away by King Nanda (and) the home *ratnas* as captures (and) the precious things of Anga and Magadha

The meaning of this is that Nanda, the King of Magadh, had formerly invaded Kalinga and carried away the images of the Jain Tirthankaras from that country to Patali

putra. Khāravela, during the twelfth year of his reign conquered Magadha and recaptured those images along with other precious things. Now the Nand named herein is identified by Jayaswal with Mahānandin who is mentioned by the Purānas as belonging to the Shaishunāga dynasty and is assigned the date somewhere about 449 B. C.. The conclusion we arrive at therefore is that so early as the middle of the fifth century B. C. the images of the Tirthankaras were worshipped. The images in Kalinga were thought by Nanda to be valuable to be included in his plunder and their recapture was looked upon as a memorable achievement of his as to find a place in the record of his reign, and thus be made known to posterity. Such was the importance attached to images during the fifth century B. C.; Therefore the conclusion is inevitable that image-worship must have been in vogue many centuries before the fifth. It must have been an ancient institution even then. Generally many centuries elapse before an institution gathers respectability about it, and this must have naturally happened in the case of Idol-worship. With this evidence before us it cannot now be impeached. We can no longer maintain that idol-worship was the innovation of the Buddhists.

Brāhman works also afford evidence of the remote antiquity of idol-worship. Scholars are well acquainted with the quotation from the grammarian Patanjali मौर्यैर्हिरण्यार्थिभि-रर्चाः। शिवः स्कन्दः विशाख इति ।

Here the Maurya Kings are distinctly said to have given currency to the worship of Shiva and Skanda. Chāṇakya, the famous minister of Chandragupta, expressly lays down that idols form an important source of revenue to the kings. This he would not have said unless idol-worship had been thoroughly established in his times. Still earlier evidence is that furnished by the dramatist Bhāsa who flourished

before Chandra. In one of his plays entitled [illegible] we meet with the following —

[illegible] ([illegible] pp. 44–45).

Here then is the clearest reference to temples and idol-worship. The episode is in connection with the story of Rama. Therefore according to the dramatist the idol-worship was a ancient [illegible] of Rama. We may not take this to be true, but this at least [illegible] in Bhasa's time [illegible] idol-worship was [illegible] upon as coming from hoary antiquity.

Thus taking into consideration the Brahmana and the Jaina [illegible] we cannot but conclude that the idol-worship has been current in India from very ancient times. [illegible] good [illegible] a conjecture [illegible] [illegible]

[illegible]

particular sect and forest is lost sight of for the trees. And it becomes difficult for ordinary mind to find out where the truth lies. It is no wonder then the perplexed man expresses his doubts and difficulties somewhat in the way as in the following verse :—

" तर्कोऽप्रतिष्ठः स्मृतयश्च भिन्ना
नैको मुनिर्यस्य वचः प्रमाणम् ।
धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां
महाजनो येन गतः स पन्थाः " ॥

Such objections are more apparent than real. They show the lack of apprehension of the fundamental principles of idol worship. First as regards the objection of God, formless, nameless and perfect, being transformed into a human God, we do not deny these qualities to God, but in point of fact these are mere abstract conceptions. Human mind as it is constituted cannot think in the abstract. However much we might talk of God being nameless, it is impossible to translate this ideal conception into a fact. The moment we utter mentally or orally the word God the proposition is negatived and a name assigned to Him. Going to the church is a kind of image worship as also are the worshipping of sacred tokens, visiting holy places, the chanting of hymns whether from the sacred works or from other sources. Just as the Bible is an outward means for leading us to the Inner spirit, so an idol is an outward symbol which is intended to awaken in us the notion of God and of our duty towards Him. The image is not identified with God, but it inspires us with sentiments which, if brought into practice, would elevate us to the height of God. There is nothing irrational in thus securing the aid of images for our spiritual development.

As to God being made anthropomorphic, all the religions are equally exposed to this charge. We shall adduce only one illustration. We say God is just, a notion acceptable to

it may be brought into consonance with the true spiritual ideals of humanity. The best way is to enligten men as to the fundamental principles underlying all religions.

Lastly it is sometimes urged against idol worship that it engenders the spirit of bargaining with the God and that it is thus degrading to institute a kind of barter between two beings, one of them always occupies the position of inferiority and the other of superiority. Such a relation between man and God tends to make man powerless because he is always face to face with a Being who is much too powerful for him and whose plans remain always beyond his scrutiny.

Whatever force there may be in this objection as regards other religions, it fails to be applicable to Jainism.

The characteristic of a true Jaina is most aptly expressed by Ratna Shekhara in the opening lines of his Sambodha Sattari, which reads as follows :—

" No matter, whether he is a Shvetāmbara or Digambara, a Buddha or a follower of any other creed, one who has realised in himself the self-sameness of the soul, *i. e.*, one who looks on all creatures alike his own self, is sure to attain Salvation. "

Jainism is a universal-religion its object being to help, as it does, all beings to Salvation and to open its arms to all, high or low, by revealing to them the real truth. The Highest Good is found in Moksha or Nirvāna-the Absolute Release of the Soul from the fetters of births and deaths.

The same is the case with the variations in the images selected as the object of concentration. True worship being ' idealatry ' and not ' idolatry, ' as repeatedly pointed out before, anything which has the tendency to bring us nearer to the ideal in view is a fit object of holy concentration. *The images of those Great Ones who have attained to*

ing [illegible], and Whose lives therefore constitute beacons for our guidance in the turbulent sea of Sansara thus are [illegible] of worship. Those who regard the Jain as [illegible] have no idea of the sense in which they worship their [illegible] Gods, nor of the object of devotion. The images [illegible] Blessed ones possess three great and priceless virtues [illegible] are not to be found in any non-Jaina image of God [illegible] are—

(1) They at once inspire the mind with the fire of [illegible] Vairagya (renunciation) and exclude the idea of begging and bargaining with God,

(2) They constitute the true ideal and point to the [illegible] of its attainment, thus removing and destroying [illegible] time that the worshippers eye [illegible] on them, and

(3) They teach us the correct posture for concentration, meditation and Self-contemplation.

Jain Theory of Logic and Knowledge

[illegible]

second of these first and see the Jain epistemology which has been very elaborately expounded by Jain philosophers of ancient times.

Divisions of Knowledge

That knowledge which embraces concisely or in details the predicaments as they are in themselves, is termed Right Knowledge. Right Knowledge, Right Conduct and Right Vision all go together. Right Vision is the basis of Right Knowledge; it is also impossible without Right Conduct. They are so very intimately interconnected that if a man really possesses one, he may attain the other two.

Knowledge in general is of five different forms: (1) Mati, (2) Shruta, (3) Avadhi, (4) Manahparyāya and (5) Kevala. Mati-Jnana is that which the Jiva cognises through the operation of the sense-organs. Shruta is the knowledge obtained from the hearing and reading of the Scriptural texts. Avadhi is the knowledge of an incident as having occured in the past. Manahparyāya is the knowledge of what is passing in other's mind. And Kevala-Jnāna is the purest knowledge, perfect, infinite and absolute which precedes the attainment of Nirvāna. It transcends all reality and is purely intuitive. It is possible in the case of an Omniscient Being alone. It is possessed by one whose cardinal characteristic is Pure Intuition or Transcendental perception. It is सकल the real or full प्रत्यक्ष or प्रत्यक्ष ज्ञान Avadhi and Manahparyāya are विकल प्रत्यक्ष ज्ञान these though independent of senses and mind are limited or partial. The rest is परोक्ष or अप्रत्यक्ष or mediate knowledge. Its source is senses. The sense knowledge is in many cases unreliable. Such mediate knowledge is said by choliasts to be of eight kinds: (1) Senseperception (प्रत्यक्ष), (2) Inference (अनुमान), (3) Analogy (उपमान), (4) Verbal Testimony (शब्द), (5) Implication (अर्थापत्ति) (6) Non-existence (अभाव), (7) Tradition (ऐतिह्य) and (8) Probability (सम्भव). Through these eight

ज्ञानम् । (अनुमानविषय) 'knowledge of the existence or non-existence of an object from the knowledge of the existence or the non-existence of the middle term, for instance, the knowledge of the existence of fire arises on perceiving the existence of smoke. In the absence of the existence of the latter there is the knowledge of the non-existence of fire. Anumāna is a step higher than Tarka. Tarka forms the basis of Anumāna. The validity of Anumāna will depend on the validity of Tarka.

Anumāna is of two kinds Svārtha and Parārtha.

The knowledge arising from inference may be only for the sake of the person who infers or for the sake of communicating it to others. In the former case it is Svārthānumāna, and in the latter case Parārthānumāna. The Anumāna may, again, be either by 'homogeneity' (साधर्म्य) or by 'hetrogeneity' (वैधर्म्य). This may be illustrated by a reference to the usual illustration (1) This hill is full of fire because it is full of smoke. (2) This hill has no smoke because it has no fire. In other words the character of the Anumāna may either be positive or negative.

Later Jaina logicians like Yashovijayaji Gani enumerate an exhaustive list of the various subdivisions of the Svārtha, Parārtha, Homogeneous and Heterogeneous Anumāna but it is unnecessary to enter here on the exposition of the topic.

Syllogism assumes different forms in the writings of different writers. It is said that the best syllogism should consist of ten parts.

The form consisting of fewer parts upto five is mediocre and that consisting of parts less than five is worst.

This is a very important means of acquiring knowledge [illegible] when it is the word of the Teacher (Tirthankara). Even in ordinary matters every one has to depend so much [illegible] Avasthira will [illegible] impossible without it. As regards the question of spiritual advancement word-knowledge is the only and the most reliable means because the Teacher (Tirthankara) is without the least taint of egoism or desire.

Shabda is said to be produced by Pudgala (पुद्गल) [illegible]. This [illegible] refute the view of the Mimamsakas and Yo[illegible]. According to the former it is eternal but according [illegible] According to our definition [illegible] a production is no eternal. According to [illegible] it is a [illegible] but according to us it is a Dravya produced by Pudgala.

Shabda is of two kinds Laukika (worldly) and Sha[illegible] (scriptural). The former is the testimony of reliable and authoritative person; the latter is testimony of the High Souls who have realised the truth and therefore whose words are clothed with even greater authority.

Saptabhangi

So far we have examined the proposed means of acquir[illegible] We now naturally come to the all-im[illegible] true knowledge [illegible] knowledge con[illegible] of what this knowledge [illegible]

We have seen knowledge to be of two kinds (1) Keval[illegible] and (2) non Kevala knowledge. The first kind [illegible] the removal [illegible] effect. Its immediate consequence is supreme happiness [illegible] ignorance [illegible] consequence is attained by Ke[illegible] Keval Inana is [illegible] only ordinary k[illegible] only. Men in the common run possess only ordinary [illegible] ledge. It enables its possessor to discriminate between [illegible] is right and what is wrong. With its aid men select [illegible] former and reject the latter because the former is des[illegible] and the latter is undesirable.

That, knowledge is the all-impartant factor in human life, goes without saying. As we have seen, Jainism inculcates, that, perfection consists in the attainment of Right Conduct (Samyak, Charitra), Right Perception (Samyak Darshana) and Right Knowledge (Samyak Jñāna). Right conduct will follow Right faith and Right knowledge. Only when Samyak Jñāna is attained one can have Samyak Darshana and Samyak Chāritra. Darshana and Chāritra are proportionate to the quantity and quality of the knowledge we possess. If the latter is perverted the former two are equally so; if the latter is imperfect, they are not to be expected to be perfect. This relation between Samyak Jñāna on the one hand and Samyak Darshana and Samyak Chāritra on the other is clear.

Knowledge can be of three kinds: (1) It may be perverted or wrong. (2) It may be partly right and partly wrong. (3) And lastly it may be completely right. Whether in any particular case it is of one kind or the other depends upon the way and the means by and through which it is acquired. It is the distinctive feature and glory of Jainism that it insists upon and provides the means for the acquirement of perfect knowledge. Now, when can perfect knowledge be said to be attained? Let us take an ordinary instance—that of, say, golden ring. One person who has not seen and known gold at all but is acquainted with brass, may think it to be a brass ring. This is his knowledge which does not correspond to the real fact. His knowledge is therefore wrong or perverted. Then take another man who knows gold and the ornaments made of it, but who believes that the golden ring will exist permanently in the same form. The knowledge of this man is right so far as he recognises the ring to be made of gold, but it is not right in so far as he believes in its permanence, because it is not as a fact permanent. Lastly let us suppose there is a person who understands the true nature of the gold ring-the material it is made of, its purity,

...ty duration, &c The knowledge of this one can be ...ed right knowledge It will thus be seen the right know...ge involves a complete understanding of the circumstances ...ich have brought into being the object of which knowledge ...to be gained That knowledge which fall short of this ...annot be called right knowledge Th. will be mad clear ...y the instance usually cited A man stands in various rela...tions with other men. He is father to one brother to another but a son to the third a superior officer to the office clerk but a subordinate to the higher official and so on. If we are to have right knowledge of the man we must know all these various relations. The man is neither father alone nor brother alone, but a sub-stratum wherein all these relationship reside. From one view point he is a father from another a brother and so on. Every object in fact can be viewed from various stand-points, in some cases some view-points are more important, in others, others In the illustration taken we considered in how many relations the man stood to other human being. Take another instance of a glass We can say also that it is permanent from one view-point and not so from another Considered as earth the original Dravya out of which it is manufactured, it is everlasting, because Dravya is such but considered as the product of the Dravya it is liable to destruction. Every object is subject to three conditions Creation, Destruction and Permanance (उत्पत्ति विनाश and ध्रुव) Glass itself undergoes all these three states But if we look at it as only earth irrespective of th... form ... we see earth all through ... it remains permanent ... th... a glass possesses two ... liable to destruction and freedom from destruction but that contradiction disappears if we bear in mind that the glass is considered from two different standpoints and hence arises the apparent contradiction. Again if the ... of the ... When we say a ...our it means it is of no other colour ... black glass exists, we also mean a red glass does not exist

with the same substance. Therefore existence can be affirmed of the *ghata* when we have the black colour in view. But non-existence can be asserted of it when any other colour is in view. Thus existence and non-existence can be predicated of the *ghata* from two different points of view, though these are mutually exclusive qualities. As with the colour, so with the place, the manufacturer, the instrument and the implements with which it is made, &c. We can form many pairs of such contradictory qualities that can be predicated of the *ghata* only when we consider it from different points of view and the apparent contradiction can thus be removed.

This is sufficient to explain the fact that an insignificant object like *ghata* requires, if it is to be fully understood, consideration from so many standpoints. The difficulty is manifestly greater when the object of thought is Universe, Mukti and the like. But the main fact remains that complete knowledge is that which views the object under consideration from all possible standpoints. It is a principle which cannot be too much emphasised. The whole of Jaina logic is centred round it. This principle is therein called Syādvāda or Anekāntavāda. It distinguishes Jainism from all other religions and philosophies.

Every religion tries to teach the man to go beyond the phenomenon. Jainism does the same thing. But Jainism differs from all other religions on one vital point. All other religions cognise the real but from a restricted view-point. Therein cognition refers to a limited part of the cognised. Thus for instance when the Chārvākas say that everything is liable to destruction, they utter only half truth. From the phenomenal point of view, nothing indeed is permanent but from the non-phenomenal point of view it is not so. This latter aspect the Chārvākas fail to take into account and hence their theory is onesided and therefore mistaken. These remarks apply to other religions and philosophies also. Nothing in itself is

[illegible]

[illegible]

[illegible] knowledge [illegible] of two kinds—(1) [illegible] and (2) [illegible] knowledge [illegible] ([illegible]) [illegible] knowledge ([illegible]) [illegible] of [illegible] and [illegible] characters [illegible] and [illegible] there are seven [illegible] of expression and [illegible] respectively [illegible] and [illegible] We shall [illegible] seven Bhanga (modes). [illegible]

The first mode of expression [illegible] from one point of view) [illegible] the sense of [illegible] ([illegible]) [illegible] thing may exist in respect of four elements—[illegible] Kshetra and Bhava. We have [illegible] from a certain point of view [illegible] may be said to exist [illegible] from another point of view we can say [illegible] The third mode [illegible] second mode of expression. The [illegible] Fifth [illegible] The fourth mode [illegible] Sixth [illegible] can say [illegible] And lastly we may say [illegible] These are the seven ways in which we can express [illegible] our ideas about an object. When we express [illegible] in our [illegible]

only, it is a partial truth that we utter. The apprehension of unity or universality presupposes the divergent elements through which it manifests itself.

Thus briefly describing Pramāna Saptabhangi or Syādvāda we may proceed to consider Nayasaptabhangi or Nayavāda.

Nayavāda.

We have so far dealt with the Syādvāda. We saw how many ways there are in which we can state our conclusion in respect of things. These are the seven modes in one of which we express what we know of a thing. This is then the subjective aspect of knowledge. The modes of expression mainly pertain to the knowledge an individual has of a particular object. Knowledge has also an objective aspect because it is with reference to something known. In other words we must also take into consideration the contents of knowledge; what is that which is comprehended when the individual says he has got knowledge of an object. True knowledge requires a correct statement of the facts to be comprehended. Generally speaking facts are not always understood in their fulness. In some cases all the aspects are not clearly brought before view and in others our language makes it impossible for us to describe things in all their aspects at one and the same time. For such various reasons we are often liable to fall into the pitfalls of errors. It is to avoid this that the Nayavāda is taught by the Jain Āgamas. Nayavāda is the analytical process of ontological enquiry while Syādvāda is the synthetical treatment of things in their versatility of aspects, for which reason the latter is called the Anekāntavāda also. Thus Nayavāda and Syādvāda are supplementary to each other and between themselves exhaustively deal with the contents of knowledge and the modes of expressing them. It is these two which form as it were the very ground work on which the whole superstructure of the Jain metaphysics is safely and securely built up.

Naya is the analytical process of ontological investigation helping us to dive deep into the net work of inter-related part of the thing known through the ordinary means or knowledge and select as well one or the other attribute from the innumerable attributes the aggregate of which makes up the being and expression of the said known thing with a view of interpreting and understanding the selected attribute for a correct and complete conception of the ontology of the same. Such an analysis is the natural consequence of the many-sidedness or Anekanta vada which is the most predominant feature of Jainism. As we have already explained knowledge to be perfect requires to be many-sided, which fact is consequently so often emphasised by Jainism. Any philosophy which fails to conform to this remains necessarily one-sided and therefore reveal at most, half truth. One-sidedness makes man liable to err. It is this many-sidedness which has made the position of Jainism impregnable such as is not to be found in the case of other religion. Every other religion has to face certain problems in theology and metaphysics which it finds impossible to solve and which therefore it takes for granted as fundamental assumption. They are fundamental in the sense that they are final assumptions beyond which the particular religion cannot go. For instance the Chārvakas refuse to proceed beyond what is within the grasp of physical senses. They try to remain purely material. to the end. They are right in a sense as we shall show further on. But in their case this only standpoint that must be taken as correct, it is proved incapable of tackling the psychical problems which have now-a-days been shown to be beyond anything but matter alone can explain. In other words the Charvaka view-point is correct so far as it goes. It shows us only a smaller part, the larger and the more important one being put aside. What Jainism inculcates is that this sort of insufficiency of the various theological and philosophical doctrines is due only to their failure to take cognisance

of all the standpoints. Onesided teaching gives us half truths, the main source of errors. Jainism avoids this pitfall and insists upon having a thorough knowledge based on and inclusive of all possible view-points.

This manysidedness ought not to be confounded with indefiniteness—a charge sometime levelled against Jainism. Jain doctrines are as clear and definite as anything; there is no ambiguity about them. With ruthless logic it does pull down other philosophies, but at the same time it has to offer something better in their place. It is not merely destructive in critism but also constructive in substitution. It condemns onesidedness and errors in others and offers broadest view-point and truth with the aid of its Anekāntavāda. Not only does it point out the element of truth in all other religions, but also rectifies their errors. "Truth, Reality, Being, Ātman—all can be viewed from more than one point of view. Other religions have only a glimpse or a partial view of them which if being taken to be the full view they mistake shadow for substance. But Jainism has the grasp of the substance as well of changing states. To be, to stand in relation to, to be active, to act upon other things, to obey law, to be a cause, to be a permanent subject of states, to be the same to day as yesterday, to be identical in spite of its varying actions—these are the Jain conceptions of reality. Mere becoming is as an abstraction as mere being. In short, being and becoming are complements of the full notion of a reality."

Naya is the standpoint of the viewer. Consequently the Nayas will naturally be innumerable which is true. But for practical purposes and from a scientific point of view Nayas can be so classified as to include all varieties. The oldest classification is that in the Anuyogadwārasutra where Naya is divided into seven classes. They are Naigama, Sāmgraha, Vyavahāra, Rjusutra, Shabda, Samabhirudha and Evambhuta. Naigama is the non-distinguished. An object possess two kinds

of qualities general and particular When no such distinction is made and the object is viewed from a purely general point of view it is the Naigama Naya It is the perception neither of the general nor the particular The word is usually derived as नैकं गच्छति इति नैगमः i e not referring either to the generic or the specific For example when you utter the word Bamboo you indicate several and present them in their true aspects Here we cannot do better than quote Mr V R Gandhi the Jain apostle at the Chicago Religious Conference

To be is to be in relation So when we know a thing we know the relations—some if not all—in which it stands to us and to other things To that extent we know the thing as it is There are other present relations which we do not know and there are other possible relations which we do not know and there are other possible relations also which we may not know under our present state of development This residuum of relationship is the noumenon noumenon and phenomenon are not two separate existences but only two modes of our looking upon the full content of a thing a part of which is known and a part unknown to us now The fallacy in the popular mind in reference to these terms is that of confounding a logical distinction with an actual separation In the Buddhist view nothing is permanent Transitoriness is the only reality As Prof Oldenberg says — The speculation of the Brahman apprehended being in all being and that of the Buddhist becoming in all apparent being The Jains on the contrary consider being and becoming as two different and complimentary ways of our viewing the same thing" Reality in the Jain view is a permanent subject of qualities some of which are general in so far as they apply to all trees and particular in so far as they are specifically applicable to Bamboo alone Thus the indifferentiation made between सामान्य and विशेष but both are grouped together in the Naigama point of view The Nyaya and the Vaiseshika Schools of the East and the Realists of the West

(सत्ता) or present ... alternative state (हस्तिभेद) or its actual nature (स्वभेद)

The Rijusutra Naya takes cognisance of स्वभेद alone and ignores the remaining three. This standpoint is the characteristic of the Buddhists of the East and the Subjective Idealists of the West.

Next comes the Shabda Naya. It treats synonymous words as all having the same sense. For instance Kumbha, Kalasha, Ghata, &c., are all taken to be expressive of one and the same object namely jar. Similarly Jiva, Atman, Soul, Prana are synonymous terms though differing from one another in their etymological meanings. This is the basis of the terminological ... of the text ... by certain ... or the grammarian school in the East and Empiricists in the West.

Sixth is the Samabhirudha Naya which is the converse of the preceding. Herein greater importance is attached to the etymological meanings. For instance Shakra and Purandara practically mean the same deity. Those who take their stand on this Naya would not admit this. They would look to their derivative sense and assign different meanings to them thus Purandara is the destroyer of cities and Shakra is the powerful one and so on.

Last comes Evambhuta Naya. It ... things ... names only as ... For instance a man cannot be called Shakra unless he is ... which ... by the word. One is ... a word ... only at the time of ...

The last four Naya cognise only Bhava Nikshepa, while the first three all four.

According to ... the last ... Naya come under

the class Shabda. Therefore, in his opinion Nayas are only five and not seven. Later Āchāryas however adhere to the older classification into seven Nayas.

These seven Nayas again can be classified under two heads Dravyārthika Naya and Paryāyārthika Naya. The first four are grouped under the first and the last three under the second heading.

The former is called Dravyārthika because the subject matter of the process of analytical enquiry is the substratum or the noumenon of a thing, while in the latter case it is the phenomenon. 'A Paryāya is but a mode or state of being.' Whatever has origin and end and destruction in time has Paryāya. Paryāya is a changing modification. The last three Nayas refer only to this outward aspect of a thing and ignore the inhering substrata.

Corresponding to these Nayas there are fallacies of Nayas (Nayābhasas). They are thus enumerated: (1) Naigamābhāsa, when in estimating a soul we make a distinction between its 'existence' and its 'consciousness'; (2) Samgrahābhāsa, when we lose sight of specific properties; (3) Vyavahārābhāsa, when we make a wrong distinction between substance and qualities; (4) Rijusutrābhāsa, when reality of things is denied; (5) Shabdābhāsa, when we make a distinction which is purely verbal and not real; (6) Samabhirudhābhāsa, when we use synonymous words for signifying altogether different things; and lastly (7) Evambhutābhāsa, when a thing is discarded simply because it does not at the moment possess the properties implied by the name; for instance, Rāma is not a man (thinking animal) because he is not at present thinking. These fallacies are to be avoided and the Nayas are to be strictly adhered to if we are to realise Truth within us.

Every religion attempts to explain the unknowable, the

Anādi time. Our task will be somewhat facilitated by looking more into the details of this theory of Karma, which is so very characteristic of Jainism. The evolution of Karma phenomenology and its working in the moral world will be described later on when we come to treat of the Jain Ethics. Here it is sufficient to enquire into its classification which sheds an amount of light on the Jain Metaphysics.

'Karma in its metaphysical sense means 'motion or action-current' and also the materialised effects or vestiges in so far as they affect the fate of the actor.' According to Jain philosophers Karmas are of two sorts: (1) Ghāti or injurious and (2) Aghāti or non-injurious.

The ideal is to be freed from both the kinds of Karma. Ghāti Karmas are those which positively hinder the unfoldment of the physical tripartite possibilities. Aghāti Karmas are those which determine merely the outward physical environments. The first are of four kinds: Darshanāvaraniya, Jnānāvaraniya, Mohaniya and Antarāya. There are nine subdivisions of the Darshanāvaraniya Karmas and five of Jnānāvaraniya. The Mohaniya or Chāritra Mohaniya; the former has three and the latter twenty-five sub-divisions. The Antarāya Karma is subdivided into five classes. Thus in all there are forty seven subdivisions of the Injurious Action currents.

The classification of Aghāti Karma is somewhat complicated. The notion itself is ingenious and illustrates the subtlety of Jain Philosophy. It determines the outward conditions in which Soul is to work out its way; and the conditions are included in Karma according to Jainism. For, as we have seen, Karma means not only deeds but also the circumstances in which they are done and they are the energies of movement and from of the Jiva's own making which materialise into the Karma matter which clings round the Soul as potential energy of the system. And it is the kinetic release

of this locked up or potential energy in the form of the Karmana body that can account for all the possibilities of diversities and changes in the phenomena of nature. Physical environment is the resultant of the permutation and combination which is going on every moment in the atomic world. This gives rise to organic and inorganic matter. Human body comprises both. The modern Science of Biology has shown how human body has gradually evolved out of the primitive protoplasm. The Jiva encaged in the body is there according to the inexorable law of Karma which works out in innumerable ways therefore the Karmic energy of every Jiva is different from that of the rest. There are in addition other differences in human bodies. No two human bodies even of twin brothers or sisters are alike either in character, behaviour or configuration (Rati, Gati and Murti). These individual differences—the individuation—the Jain philosophy says are brought about by the Aghati Karma of the Jiva. Now we come to the classification of the Aghati Karma. The main divisions are four — Ayu, Nama, Gotra and Vedaniya. The Nama Karma has four subdivisions. They are one hundred and three in number. According to some the number is ninety three. The difference of this number is of no great significance. Substantially the classification which is the same. The Gotra Karma divides itself into two distinct sets of acts or currents while the last the Vedaniya Karma also has got two subdivisions. Thus we have in all one hundred and eleven or one hundred and one sort of Karmas. The total numbering of the subdivisions of Aghati and Aghati together is therefore one hundred and fifty-eight or one hundred and forty-eight according as we adopt one method or the other. Each kind of Karma has its predestined limit within which it must take effect and thereby be purged off. The totality of Karma amalgamated by a soul impresses on it a transcendental colour, a kind of complexion which cannot be perceived by our eyes and this is called

Leshyā. There are six Leshyas: Black, Blue, Grey, Yellow, Red and White. They have also a moral bearing; for the Leshyā indicates the moral character of the individual who owns it. The first three belong to the bad characters and the last three to the good ones.

The next two Tattvas are Punya and Pāpa. They have a very close bearing on the Charitra of man. Conduct is either Punya or Pāpa. Punya is of two kinds: Bhāva and Dravya. Bhāva Punya is the disposition of the doer by which he acts in conformity with the Sacred Law; while the Dravya Punya is the actual obedience to the law in practice. They may be termed Subjective and Objective merit respectively. This is one ingredient of Punya. A disposition by itself is not sufficient; it may be a blind impulse. What gives its true worth to disposition is the knowledge at its back. A man can be called truly meritorious when he acts knowing what merit is. Thirdly, other ingredient is necessary. In many cases we often see that in man love of the good and the knowledge thereof, are by themselves powerless. There are many instances of men succumbing to evil, only because they have no sufficient courage or strength of will to withstand it. Therefore the necessary will power called Virya is an equally essential and fundamental factor of Punya. Thus Punya is as it were composed of these three component elements which are inseparably blended together. Jainism teaches that it is by practising the good with love and intelligence that one becomes virtuous. This is identical with Aristotle's saying "Virtue is a habit." One act of virtue does not make one virtuous, it is the constant and unfailing repetition of virtuous acts which renders one so.

There are nine ways of accumulating Punya: by offering food, water, clothing, shelter, bedding, respect, [illegible], personal attendance and salutation. But here it must be borne in mind that any or all of these above acts of Dāna for an

outward show only without inward sincerity will not bring merit to the doer. Otherwise there is no difference between hypocrisy and sincerity, dishonesty and honesty. What is really required is the intensity and the sincerity of feeling and emotion which alone will bring in its wake spiritual advancement. Unless one is actuated by such an ideal deeply rooted in the inner most recess of his head and heart one ought not to expect to bring about one's own elevation much less of society. Punya is not born of external social ceremonials; it is born of the internal moral habit seated in the will and the heart and therein lie the merit, the true worth of the services enumerated above.

Punya discharges a two fold function. In the first place it cleanses the vision and draws out the higher instincts of the performer in their human operation. Secondly it also brings into play such strong and currents that place him, in the present life and in future, in those favourable environments that afford larger opportunities for the enjoyment of peace and prosperity so far as the worldly life is concerned and for the unfolding of the higher instincts on the supreme stories to rise to a higher state of being and happiness. Thus it is how the seeds of Punya sown in one life bear fruit both in the psychical and physical world according to the law of Karma. Karma-causality for enjoyment in a subsequent life.

Papa is the reverse of Punya, it is a moral disease or a weakness. As in the case of Punya the element of will is predominant so it is in Papa. Papa consists in voluntarily becoming the receptacle of evil Karmas. There are two other elements that go to make up Papa. They are Sobreption (Mithyatva) and Perversity (Dausatva). Papa is of 18 kinds. Himsa, Asatya, Stealing, Unchastity, Greed, Anger, Pride, Hypocrisy, Covetousness, Passion, Hatred, Quarrelsomeness, False accusation, Tale-telling, Joy, Grief and False knowledge. This last again has four varieties. Just as Punya brings to the Jiva better opportunities for farther

Soul and matter and there results the formation of a compound personality and thereby the innate qualities of Soul are to that extent obscured. This [illegible] called Bandha or Bondage. This union of spirit and matter is not [illegible] the advantage of the former. Spirit at first was [illegible] but now are [illegible] imposed upon it the qualities of matter. It becomes subject to constant birth and rebirth. It attracts more matter and is thus further engulfed in the Transmigratory Cycle. It [illegible] pain or [illegible] as they are according as the Karmic matter is of one kind or the other. In this way the spirit leave all its former freedom and remain a captive of the Karma until fortunately they are destroyed by anti Karmic forces.

Like Asrava Bandha is of two sorts: Bhava and Dravya. The psychical condition which keep the soul in a particular disposition so as to continue with Karma and[illegible] sedimentness as it were with the soul is called Bhava Bandha or Subjective Bondage and the actual Karmic matter which flowing into the Soul stands in relation of [illegible] (Tadatmya Sambandha) as it were with the Soul is called Dravya Bandha or Objective Bondage. Bandha is divided into four kinds:—(1) *Prakriti Bandha*.—Prakriti [illegible] means Karma [illegible] which as we have seen above are 148 in number. (2) [illegible] *Bandha*.—This is the bondage [illegible] for the duration of the particular Karma. It may fall off when the Karma [illegible] but for the time being Soul is in Bondage [illegible] (3) [illegible] *Bandha*.— The bondage which [illegible] Then Anubhaga Bandha means [illegible] (4) [illegible] we have the *Pradesa Bandha*. Pradesa is a [illegible] or a part. Karma is [illegible] and is made up of parts or [illegible] When the bondage is spoken of with reference to these parts it is the Pradesa Bandha—bondage wherein so much [illegible] so many parts are occupied by the Karmic matter.

Samvara.

The next [illegible] ategory is Samvara. It is the reverse of [illegible] a large tank when its supply of water has been [illegible] dries up by the consumption of water and [illegible] Karma of a monk which he acquired [illegible] annihilated by austerities if there is [illegible] the true nature of the Soul is hidden [illegible] Karmas, Jnanavaraniya, Darshanavarniya, [illegible] render and this is done by [illegible] deeds. Thus from Samvara [illegible] the Jain metaphysics. It is [illegible] principle of the utmost importance [illegible] more often quoted than any-thing [illegible] kinds Subjective and Objective [illegible] means the subjects, i.e. Soul's, control [illegible] and the latter means shutting [illegible] of the Karma particles.

[illegible] there are fifty-seven ways [illegible] gradually effect the cessation of [illegible] Karmic matter. (1) First [illegible] Eshana, Adananikshepa [illegible] are three Guptis (1) Manogupti [illegible] (3) Thirdly we have [illegible] Forbearance Humility, Straightforwardness, [illegible] Restraint, Truthfulness, [illegible] there are next twelve [illegible] in the notes. [illegible]

[illegible] on his way to [illegible] from the Karmic Forces

Nirjarā

Samvara will stop the inflow of fresh matter, but the matter which has been accumulated during hundreds of births must be destroyed before the Jiva is able to effect his release, and this is brought about by Nirjara. Just as fire consumes the combustible article, so, as the Jain scriptures say, Tapa annihilates Karma. It is of two kinds: Bāhya (external) and Ābhyantara (Internal). The Bāhya Tapa is practised in the following way: (1) Fastings complete, (2) Gradual lessening in meal, (3) Various dietetic restriction, (4) Abstaining from using spices and such palatable articles, (5) Bodily hardship and (6) Avoidance of temptation by seclusion. The Ābhyantara Tapa is also of six kinds: (1) Confession and penance, (2) Reverence duly paid, (3) Rendering service to the ascetics or the poor, (4) Study of the sacred scriptures, (5) Meditation and (6) In the absolute indifference to the body and its needs.

Moksha

When Nirjara is completely effected there comes Moksha or beatitude. Nirjara first destroys the Ghati Karmas when Kevala Jnana (clarity of vision and Omniscience) is attained. Because of Samvara there are no fresh Karmas pouring in. Nirjara in its gradual working ultimately leads to the destruction of the Aghati Karma when the state of bliss never-ending and beatitude everlasting is attained. This is Moksha. The Soul that is Mukta soars up high and high until it reaches the Siddha Sila in the topmost part of the Loka region, where it resides permanently. We have already seen what Mukti is. It is freedom from the fetters of Karma (स्वरूपे स्थिति). The Mukta Jiva retain their individuality even in the Mukta state though all their characteristics are identical; at the same time Moksha is not something which the Soul gets hold of from outside. It is the realisation by the Jiva of his own real and true nature. Every

by down for Jiva's guidance rules and regulations by following which the Jiva may attain the desired end. These rules constitute the Jain ethics. Before we proceed to their consideration, we may note one fact of great importance. In Jainism there is hardly any scope for the discussion of the complicated question regarding Freedom of Will and Determinism. On purely logical grounds, we find determinism unable to hold its own. For in the first place, if every individual action is predetermined and no choice is left to the individual, the conflict between merit and demerit, virtue and vice, reward and punishment ought not to arise at all. If a man commits [illegible] and if it is predetermined [illegible] if he himself is not responsible then who should be held [illegible] for what he is forced to do? We have already seen that both Papa and Punya are there because of the volition [illegible] on the part of the doer. If the actions are involuntary they are neither sinful nor meritorious and therefore they deserve neither punishment nor reward. If in a railway accident the engine is running over a man and he is killed, we do not [illegible] it [illegible] to the engine because we are fully aware that there was no [illegible] in the accident the element of Will [illegible] on the part of the engine. [illegible] the man is treated [illegible] mechanically or if [illegible] through some external [illegible] and therefore no responsibility rests with the engine. If determinism were true man [illegible] will be [illegible] like [illegible] of the engine of our [illegible]. Whatever he does would be done [illegible] were and there would [illegible] be held responsible for good or evil consequences of his actions. [illegible] Determinism [illegible] we [illegible] agree [illegible] "Soul" Determinism leads to [illegible] of mankind. [illegible] Determinism [illegible] most in many [illegible]. What [illegible]. It may be [illegible] formed [illegible] by his persistent [illegible] to realise some goal [illegible]

Ideals may be different; what is chiefly required is the persistent, habitual endeavour capable of permanently and ineradically moulding the mind. Now if everything is predetermined, there is no longer a necessity for the formation of character. Predetermination dispenses with the ideal and consequently of persistent endeavour which is the chief factor in the building up of character. Under these circumstances the best policy for a man to follow in his life would be that of drift, without caring and being responsible for the evil consequences arising out of it. It is therefore clear that the Jiva must be supposed to have some freedom of will. There is some predetermination as well, no doubt, as Lord Mahāvīra has said, 'They have no knowledge and do not understand that things depend partly on Fate and partly on human exertion.' It is the peculiar position of the Jain Karma Theory that it gives no scope for necessitarianism. What is called fate from the conventional point of view is really speaking the outcome of past Karmas which themselves are performed by the Jiva with his own free will. We call it fate because the Karmas of which the present good or evil is the result are invisible to us in our present life. The relation between the Jiva and Karma is such and it rests entirely with the Jiva himself to make efforts to be free from that bondage. On this fundamental assumption of absolute freedom of will the writers of Jaina Ethics proceeded to lay down rules of conduct, both for Yatis and householders. Generally we may say that the importance and utility of an ethical system depends on and is proportionate to the degree of significance attached to the question of the Freedom of Will. The harder the limits imposed on the freedom of will the less useful and elastic the system is bound to be. The Jaina system of ethics on the other hand [illegible] most ample scope for it, and therefore it has the soundest base on which the magnificent superstructure of [illegible] can be erected. The rules that are prescribed for the Yatis and the householders are touched upon in the notes to the text.

divine. It is a simple object endowed with the quality of thinking and willing. It is indivisible in itself and at the same time preserving a distinct entity of its own. From Anādi time, however, Jiva is in bondage to Karma, but it can effect its release from it by pursuing the right path. It possesses the potentiality of having infinite power, infinite bliss and infinite knowledge, unlimited by Time and Space. It also possesses such powers as clairvoyance, telepathy &c. of which ordinary men are almost ignorant, but which are now being recognised by the systematic efforts of the Psychical Research Society. It is to the credit of Jainism that the Jain Saints had, very long ago, made a thorough study of the subject and discovered the truth which is at present only being dimly comprehended. The Karma matter is subtle as well as gross. The subtlety of Karma-pudgala is attested by modern science. Says Sir Oliver Lodge, "If an electron is represented by a sphere, an inch in diameter, the diameter of an atom of matter on the same scale is a mile and a half." The Jaina Siddhānta, without the aid of the present day microscopes, has proved the same thing when it said that an infinity of Paramanus may exist at a point of space. Time and Space, Dharma and Adharma need not detain us long as they are objects subsidiary to the first two and it is plain that the assumption of their existence is explicitly or implicitly made as the starting point in every other religion and philosophy.

Yoga.

The ideal of Yoga is the possession and realization of Spiritual Reality. It is to possess divine qualities, through reflection of divine Reality or Right Knowledge. It means the possession of the qualities like Omniscience, Omnipotence and Omnipresence. This is brought about by the tearing off of the veil of Karma and the pursuing of the path of Right Knowledge, Right Faith and Right Conduct-designated as the three

Ratna (Jewel) in the Jain Philosophy. Every being possesses in himself the potentiality of arising to the state. All beings are thus potentially Jina and all are equal and without distinction, so far as the Jaina character is concerned, but it must be remembered at the same time that all are not identical; their individuality is not merged as in the Vedanta monism. This is the goal and we have already seen what are the essentials of the method. In the system of an integral Yoga the principle must be that all life is a part of the Yoga. There are two kinds of knowledge that which seeks to understand the apparent phenomenon of existence externally by an approach from outside through intellect and this is the lower (ordinary or practical) knowledge secondly the knowledge which seeks to know the truth of existence from within in its source and reality by spiritual realisation. Ordinarily a sharp distinction is drawn between the two but really they are two ideas of one seeking. The ordinary knowledge ultimately brings us to perceive the infinite spirit the divine intelligence and will in the material universe all physical sciences lead to the same and here Yoga steps in. It begins by using the knowledge of the external for the possession of the Divine for Yoga is the conscious and perfect seeking of the realisation of the Divine towards which all the rest was an ignorant and imperfect moving and seeking. At first therefore Yoga separates itself from the action and method of lower knowledge for, which the lower knowledge approaches God indirectly from outside and never enters His secret dwelling place Yoga calls us within and approaches him directly. Therefore the methods of Yoga are different from the methods of the lower knowledge. The method of Yoga must always be a turning of the eye inward and this is done by two movements, each necessary to the other and by each of which the other becomes complete purification and concentration. The object of purification is to make the whole mental being a clear mirror in which the divine Reality can be reflected. At present the mental being reflects only the confusions created

by the mental and physical view of the world; it is incapable of reflecting the Divine. By purification the dross is removed and we get the clear visions. Then concentration is necessary first to turn the whole will and the mind from the discursive deviation natural to them and to fix them on the Eternal and the Real behind all appearances and secondly to break down the veil of Karma which is erected between ourselves and the truth. The ultimate realisation of truth is the result of intense, habitual, purified reflecting of the reality and an entire concentration on it.

There are as many ways of arriving at perfect contemplation or concentration as there are different paths of Yoga. Indeed so great is the importance attached to it as a supreme means of arriving at the highest consciousness, that, certain disciplinarians of Yoga think as if theirs are the only ways of realising Samādhi. The Hatha Yoya, Rāja Yoga, Ichchā Yoga, Jnāna Yoga, Shāstra Yoga, &c, are the various means, however, leading to the same ideal. By Yamas, Niyamas, Āsanas and Prānāyāmas, the body is liberated from itself and purified from many of its disorders and irregularities and becomes a perfected instrument in tune as it were with the Infinite. After the purification of the body, there remains the inner purification necessary to produce psychical and spiritual effects. This is done by Dhyāna Yoga in conjunction with other Yogas. Both by the careful reading of and pondering on the truths explained by the scriptural texts and simultaneously by pursuing Dhyāna and Dharma, Jiva is raised to the highest level of the psychical plain where then he enters Samādhi and attains Perfect Knowledge, Perfect Bliss and Perfect Power. This is the *summum bonum* of an integral Yoga.

CONTENTS

CHAPTER I

CHAPTER II

CHAPTER III

CHAPTER IV

CHAPTER V

CHAPTER VI.

CHAPTER VII.

CHAPTER VIII.

INDEX TO NOTES

વિષયસૂચી.

પ્રથમ—પ્રકરણ.

(પ્રકીર્ણક ઉપદેશ)

દ્વિતીય—પ્રકરણ.

(પૂર્વસેવા)

તૃતીય—પ્રકરણ

(યોગનાં અંગો અને દૃષ્ટિઓ)

ચતુર્થ—પ્રકરણ.

(કષાયજય)

પંચમ—પ્રકરણ

(ધ્યાનસામગ્રી)

ષષ્ઠ—પ્રકરણ

(ધ્યાનસિદ્ધિ)

[illegible] मुनिन्यायविजयना

[illegible] Tirtha Muni Nyayavijayaji

अध्यात्मतत्त्वालोक ।

(मूलग्रन्थ ।)

अध्यात्मपीयूषमनङ्गगर्वं पीत्वा क्षणादस्य विषं निजघ्नुः ।
अनादिकर्मप्रभवात्मदर्शं ये श्रिया प्रयन्तु परमात्मनस्तान् ॥१॥

हन्त स्फुटा ! शास्त्रविशारदत्वमनर्थहेतुः खलु पट्टत्वम् ।
विज्ञानचतुष्यमपार्थकं च नाऽऽस्वादिताऽध्यात्मसुधारसश्चेत् ॥२॥

ज्ञानस्य भक्तेस्तपसः क्रियायाः प्रयोजनं खल्विदमेकमेव ।
यत् समाधौ सति कमलपविशोधनादात्मगुणप्रकाशः ॥३॥

ध्यानं च मौनं च तपः क्रिया च नाध्यात्ममार्गाभिमुखीभवेच्चेत् ।
न तर्हि कल्याणनिबन्धनं स्याद् युक्ता हि तत्त्वाभिमुखी प्रवृत्तिः ॥४॥

द्वीपः पयोधौ पथिनं मरौ च दीपो निशायां शिशिरे हिमं च ।
कलौ कराले लभते दुरापमध्यात्मतत्त्वं बहुभागधेयः ॥ ५ ॥

जरा जराया मरणं च मृत्योः सर्वापदानामपि राजयक्ष्मा ।
जन्मद्रुमाङ्कुराभिनवर्तविधानिदानमध्यात्ममहौषधी ॥ ६ ॥

तेऽपि प्रचण्डा मदनस्य बाणा दिग्व्याकुलं यैः क्रियते तपोऽपि ।
अध्यात्मवर्माऽपिहिते तु चित्ते निःसंशयं कुण्ठितता भजन्ते ॥७॥

अध्यात्मधाराधरसन्निपाते मनोमरौ पुष्यति योगबीजम् ।
पुण्याङ्कुरा निर्भरमुल्लसन्ति सर्वत्र शान्तिः प्रसरीसरीति ॥८॥

अध्यात्मभानौ प्रसरत्प्रतापे मनोनगर्यां परिभासमाने ।
कुतस्तमः ?, शुष्यति भोगपङ्कः, कषायचौरैः प्रपलाय्यते च ॥९॥

आनन्दपूर्णां च सुधां समाधि वितन्वतेऽध्यात्मसुधाकराय ।
स्पृहा यदीये हृदि नाभिरासीत् पशुर्नृरूपेण स मोघजन्मा ॥१०॥

योऽध्यात्मशास्त्रं वहते प्रतीक्ष्णं भवेद् भयं तस्य कुतस्त्रिलोक्याम् ? ।
तिरस्कृतो वा नितरां स्तुतो वा नाध्यात्मविद् रुष्यति मोदते च ॥११॥

विधाय पापान्यतिभीषणानि येऽनन्तदुःखातिथयो बभूवुः ।
तानप्युददीधरद् यत् किं वर्ण्यतेऽध्यात्मरसायनं तत् ? ॥१२॥

आत्मस्वरूपस्थितचित्तवृत्तेर्भवप्रपञ्चेषु तटस्थवृत्तेः ।
अध्यात्मशास्त्रस्य सुप्रसादे का न्यूनता सिद्धिषु लब्धिषु स्यात् ? ॥१३॥

आत्माऽस्ति कर्माऽस्ति परो भवोऽस्ति मोक्षोऽस्ति तत्साधकहेतुरस्ति
इत्थं समस्तं करणं विवेका दृढप्रतीतिः सुविचारणाभिः ॥ १४ ॥

अर्वाग्दृशां नैव परोक्षभावाः प्रत्यक्षधीगोचरतां लभन्ते ।
अतीन्द्रियज्ञानिकृतोपदेशैः सम्यग् यथार्थं प्रतियन्ति किन्तु ॥१५॥

कृत्वाऽऽत्मतत्त्वं प्रविधाय लक्ष्यमुद्दिश्य क्रियते यदेव ।
अध्यात्ममेतत् प्रवदन्ति तज्ज्ञा नयाऽन्यदस्मादपवर्गमार्गम् ॥१६॥

अध्यात्मभूमीभृत ऊर्ध्वभागे सान्द्रेण पतन्ति च आत्मरसाः ।
महाध्यात्मसंपद्दिव्यमार्गं निर्वाणतेदं हृदयेन साधन ॥ १७ ॥

सदीयस्या पुण्यसमुच्चयेन समयाने सर्वस्थां विशिष्टः ।
स धैर्यवंशे च नयन्ति सन्तः साक्षात्-सम्यक्कृतिं प्रयत ॥१८॥

ज्ञानादयस्तस्य निरूपणेन प्रोक्तेन मोहेन वशीकृतेन ।
मोहस्य नाशे खलु देहलाभो देहे च लब्धे पुनरप्यदुःखम् ॥१९॥

जन्मपश्चे च धर्मसङ्गे च पञ्चमकाले नियतं हि दुःखम् ।
संसारदुःखानि पुनः विनश्यन्ति दुःखानि मनांसि समाप्तमुक्तौ ? २०

देहान्तराणामनाय तस्माद् निग्रन्थि मार्ग मुनय प्रयान्ति ।
माहा हि ममारमहात्म्यस्य स्मरम समस्तात्सुगमत्सुगरवीतम् ॥२१॥

मर्वेऽपि दाषा प्रभवन्ति माहाद् माहम्य माहा महि नाग्नयाय ।
इत्युक्तवाम्यवावहन्ते विषविनयोनसि धारयन्ति ॥ २२ ॥

संसारमानं विविधा भवन सौख्य भुसा यदुना महान्त ।
महन्द्वम्मा अहबुद्धिवत्र तृष्णे मृभागन्तु विन्तम हा ॥ २३ ॥

[illegible] विलीय तृषा न यम्यायन्धं प्रयाता ।
[illegible] पानन भूमि विमाणं नभन ॥ २४ ॥

नदा मदरमा मनन अनामा प्रादुभवन्ती मन[illegible]नाना ।
[illegible] मान्दय तृष्णाऽवन्निनमहानाराम् ॥२५॥

[illegible] म वाद्यं विधादेर्दर्शिनि मर्वविम ।
[illegible] अपि नम्रमासीवायावलं वनुमना पुन स्यात् ॥२६॥

[illegible] मत्तानुयाता * प्रदर्शेप्रमा[illegible] ।
[illegible] धर्म प्रदानं न परित्यजन्त ॥ २७ ॥

[illegible] न दुष्कं दुष्प्रदनदव ।
[illegible] मन्यामान दाक्षप्रभावम ॥ २८ ॥

न मनु पुनं [illegible] न मनु पुन [illegible] ।
[illegible] विदविना विनमदभि वानस ॥ २९ ॥

[illegible] दर्शन [illegible] पुनदर्शन ।
[illegible] न [illegible] ॥ ३० ॥

[illegible] न [illegible] * ।
[illegible] ॥ ३१ ॥

[illegible] * ।
[illegible] ॥ ३२ ॥

* [illegible]

सर्वं पराधीनतयैव सन्ति कः किं स्वतन्त्रं प्रविधातुमीष्टे ? ।
स्वयं दरिद्रो हि परं विधातुमाढ्यं कथङ्कारमलम्भविष्णुः ? ॥३३॥

स्नेहस्य निष्पादन आदितस्तु श्राम्यत्यविच्छेदकृते च पश्चात् ।
एवं दशायां परिभज्यमाने स्नेहे भृशं ताम्यति मानवोऽयम् ॥३४॥

यत्प्रेम्णि चित्तं रमते त्वदीयमन्यत्र चित्तं रमते तदीयम् ।
कथं वृथा मुह्यसि तत्र पश्य ? नह्येकपक्षः प्रमदाय रागः ॥३५॥

अनन्यसाधारणभावतः कस्त्वय्यादरं प्रेम दधाति लोके ? ।
एवं न चेत् क्वापि न तर्हि धीमन् ! स्नेहो विधातुं भवतास्ति युक्तः ॥३६॥

यत्प्रेमजन्यं परितापमेषि तत्तापहानाभिमुखः स चेद् न ।
तत् तादृशं प्रेम विषस्य कुण्डं मत्वा परित्यज्य कुरुष्व तोषम् ॥३७॥

स्नेहो नहि स्थायितया क्वचित् स्यात् स्याद् यत्र तत्रापि भवेत् सुतीव्रम् ।
एकस्य मृत्याविंतरस्य दुःखं दुःखास्पदं प्रेम ततोऽस्त्ययस्यम् ॥३८॥

सर्वो जनः स्वार्थनिमग्नचेताः स्वार्थं च सम्बन्धविधानदक्षः ।
प्रेमप्रदीपस्य स एव तैलं स्वार्थे समाप्ते खलु कः क्रिमीयः ? ॥३९॥

पितेति मातेति सहोदरेति मित्रेति कर्मस्फुरणोपजातम् ।
अवास्तवं खल्वपि मन्दमेधाः सम्बन्धमात्मीयतया प्रवेत्ति ॥४०॥

यस्यास्ति वित्तं प्रचुरं तदीया भवन्ति सर्वे मृदुलस्वभावम् ।
दारिद्र्य आप्ते तु सहोदरोऽपि प्रेमी वयस्योऽपि पराङ्मुखः स्यात् ॥४१॥

न कोऽपि कस्यापि समस्ति लोके वृथैव मोहाद् व्यथते जनोऽयम् ।
अध्यात्मदृष्ट्या परिचिन्तयेच्चेद् निःसारमेतद् निखिलं प्रतीयात् ॥४२॥

महालयाऽऽरामसुलोचनादि यद् बाह्यदृष्ट्या परिदृश्यमानम् ।
भवेद् विमोहाय, तदेव वस्तु वैराग्यलक्ष्म्यै पुनरात्मदृष्ट्या ॥४३॥

दुःखं विना किञ्चन दृश्यते न सुखस्य लेशोऽपि भवप्रपञ्चे ।
तथाप्यहो ! वैषयिकं प्रसंगं सुखस्वरूपं प्रवदन्ति मूढाः ॥ ४४ ॥

मरीचिका वारिलया विलोक्य मृगो यथा धावति भूरितृष्णः ।
भागान् सुखार्थेन तथा विविक्त्वा तान् सन्ततं धावति देहधारी ॥४५॥

कस्तूरिकासौरभलुब्धचेता मृगो यथा धावति तन्निमित्तम् ।
न वेत्ति तु स्वोदरवर्तिनीं तां मूढस्तथा सौख्यकृते सुखात्मा ॥४६॥

यतु हान्यर्थमि चित्तवृत्ती मैमुन्यु कुल सन्निहित महैव ।
तस्मात् प्रमाद परिहाय धर्मे यत्नोत्तम स्यात् सतत सुमेधा ॥४७॥

प्रभातकाले दिनमध्यकाले सायं च काले सलु धर्मकृत्यम् ।
एतावमार्थं परिदृश्यते तत् कथार्थ वय जिज्ञासिमो विचायम् ॥४८॥

भारो द्वितीया मनव द्वितीयो मित्र द्वितीय पितरो द्वितीयौ * ।
स्वसम्पदेशादिव एव हीन पुण्यं च पाप च पर सह स्यात् ॥४९॥

सम्बन्ध औपाधिक एव सर्व ससारमार्गे चलता जनानाम् ।
स्वभावसिद्धे परमार्थरूप ज्ञानादिसम्बन्धगुणमये किम् * ॥५०॥

गिरिगुहाया जलधेश्च मध्ये पाताल्भूमौ त्रिदशालये वा ।
यथा येतु मृत्योस्तु भवेन्न मुक्त स सूक्ष्म स्यात्कृतकस्य हि शान्ति ॥५१॥

मध इदाद्यदत्ताव्यपालनपापग मा सहतेजडमा ।
महातलि स्व चिनिमिषद्व ये तेऽपि प्रयाता सलु निवहन्ता ॥५२॥

शरीरयते [illegible] यथा यदीदं पृथिवातमऽस्मिन् ।
महाप्रभावमऽपि [illegible] देहेन स्याद्यव कदा सहसा प्रभुत्वा ॥५३॥

महात्मना च धनयोद एव इमा सुवृत्त परिवार एव ।
पदार्थमात्र एव भवति प्रवृत्ता पुराणन्तु सम्मोह्निनयोग विविधित् ॥५४॥

अनेन देहेन परिग्रहे ननु [illegible] मनुष्य भव महान् ।
निरपक्षत्व भविता नमु स्यात् परिग्रहादेवभवाऽपि सर्वत्र ॥५५॥

धिया नैराश्यमात्मिकैरधिगम्यमानि शास्त्रा सुरम्य ।
एष चिन्तयन्ति परिपश्यन्ति वा कि नव सिद्धिमय युक्त स्यात् * ॥५६॥

* हि न ।

अस्ति त्रिलोक्यामपि कःशरण्यो जीवस्य नानाविधदुःखभाजः ?।
धर्मः शरण्योऽपि न सेव्यते चेद् दुःखप्रहाणं लभतां कुतस्त्यम्?॥५७॥

संसारदावानलदाहतप्त आत्मैव धर्मोपवनं श्रयेथेत्।
क्व तर्हि दुःखानुभवायकाशः? कीदृक् तमो भास्वति भासमाने?॥५८॥

मातेव पुष्णाति पितेव पाति भ्रातेव च स्निह्यति मित्रवच्च।
प्रीणाति धर्मः परिषेवितस्तद् अनादरः साम्प्रतमस्य नैव॥५९॥

सौख्यं धनित्वं प्रतिभां यशश्च लब्ध्वा सुखस्यानुभवं करोषि।
यस्य प्रभावेण तमेव धर्ममुपेक्षमाणो नहि लज्जसे किम्?॥६०॥

इच्छन्ति धर्मस्य फलं तु सर्वे कुर्वन्ति नामुं पुनरादरेण।
नेच्छन्ति पापस्य फलं तु केऽपि कुर्वन्ति पापं तु महादरेण॥६१॥

इष्यन्त आम्रस्य फलानि चेत् तत् तद्रक्षणादि प्रविधेयमेव।
एवं च लक्ष्म्यादिफलाय कार्या कुर्वन्त्यबोधा न हि धर्मरक्षाम्॥६२॥

सुखस्य मूलं खलु धर्म एवच्छिन्ने च मूले क्व फलोपलम्भः?।
आरूढशाखाविनिकृन्तनं तद् यद् धर्ममुन्मुच्य सुखानुषङ्गः॥६३॥

करोषि यत् त्वं वपुषः सदैव पोषाय चालङ्करणाय चेहाम्।
प्रतिग्रहः किं नु फलस्य देहाद् वितर्कितश्चेतसि वर्तते ते?॥६४॥

भुक्तानि भोज्यानि सुरोचकानि पीतानि पेयानि रसाद्भुतानि।
यदा बहिस्तान् क्षिपते शरीरं तदा विरूपत्वममीषु कीदृक्?॥६५॥

रसायनं सेवतु* सर्वदापि भुङ्क्तां पुनः पौष्टिकभोजनानि।
तथापि नो नङ्क्ष्यति देहकुम्भे भस्मावशेषीभवनस्वभावः॥६६॥

तैलेन सम्मर्दनतो यथावत् स्नानात् जलैर्गोत्तमगन्धिना च।
सुराघटादप्यतिनिन्द्य एष कायोऽशुचिः किं भविता पवित्रः?॥६७॥

रोगैः प्रपूर्णं भविनां शरीरमन्तःस्थितेष्वेषु जनो मदान्धः।
यदा बहिस्ते प्रकटीभवन्ति दीनाननः पश्यति दुःखमेव॥६८॥

* 'सेव्' धातोः परस्मैपदित्वे सुलभाः शिष्टप्रयोगाः।

सदाद् विपर्सि मद्देय योऽत्र मूय यदाऽन्यात्रियते स सैय।
चित्रं पुन संप्यत पय देहा योऽनादिशागाद् ददद्न्ति तु तमा॥६९॥

तस्मात् परित्यज्य शरीरमोर् चितन्य गुद्धं सततं यतस्य।
न देहगुद्धौ पुरुषार्थसिद्धिश्चिते तु गुद्धे पुरुषार्थसिद्धि ॥७०॥

अन्यत्र मागाद् नहि यान्तर्यं शं मागम देहा मिथा विरद्धौ।
मुमुक्षयस्तेन न देहमाह युवन्ति युयन्ति मुमुक्षयस्तु ॥ ७१ ॥

येनैव देहेन विवेकहीना समारबीज परिपाययन्ति।
तनैव देहेन विवेकभाज संसारबीजं परिशातयन्ति ॥ ७२ ॥

मिशाकभोग कुरुत समान द्वौ पुरुषायपरम्तु तय।
वाप्नोति यमाणि निहन्ति चान्या माह विषय च विजृम्भमाण॥७३॥

चेद् धावता जीयवधा न जाता जात पुन पदयत पय यात।
तथापि हिंसाप स्मादिम स्याद् मूढ द्वितीये न धृतोपयाग ॥७४॥

शरीरमेवाऽऽत्मतया विदन्ता विदन्ति नैतत् खलु- शाऽहमस्मि
इद जगत् विस्मृतवन् स्वमय स्वस्मिन भ्रम स्पृशन्ति वीयुताऽप
॥ ७

राग च राय च परत्र कृत्वा कथ वृथा शास्यसे भर्व भा
माध्यस्थ्यमवाऽऽश्रय धन सुज्छा माध्यस्थ्यज शर्म परानप
॥ ७

परासक्तौ किं परिशिथम न्य परक्षतौ किं बहन प्रमादम्?
स्पृशन्ति नान्य तय दुर्विकल्पास्त्यागमय वधन्ति नु वमपादौ

परासक्तौ चेत् तय दुष्पयन्नै क्षतिभयत् वस्तय तत्र लाभ
न स्यात् क्षतिस्त्यमपि वो नु लाभस्ततापद इन् स्यज दुर्विकल्प

सार्गसि पुण्ये प्रबलं यदीय प्रवर्धमानऽभ्युदये तदीये।
वाऽन्यय्यधानमुमस्ं सुराऽपि नम्रा तत ययापि वरात

अभ्युन्नतिश्चावनतिश्च यत् स्यात् पुण्यस्य पापस्य च कार्यमेतत् ।
क्षीणे च पुण्येऽभ्युदयो व्यपैति तन्नश्वरे शर्मणि को विमोहः? ॥८०॥

संवेद्यते यत् सुखमद्वितीयं कदापि साध्यस्य्यल्पयोपलम्भे ।
प्रशस्तकर्मौघजसौख्यराशिरप्यस्य नैवाऽर्हति तुल्यभावम् ॥८१॥

ऐश्वर्यमालोक्य भुवां विचित्रं विश्रीयसे मुह्यसि वा कथं त्वम्? ।
न किञ्चिदेतत् सुरसम्पदोऽग्रे विपाकयशाऽस्ति च कर्मणोऽमी ॥८२॥

इन्द्राः सुरा भूमिभुजः प्रधाना महाप्रतापा अधिकारिणश्च ।
सर्वेऽपि कर्मप्रभवा भवन्ति कस्तन् मतां कर्मफले विमोहः? ॥८३॥

सदा निरीक्षेत निजं चरित्रं यच्छुद्धिमाप्नोति विहीयते वा ।
हानिं च वृद्धिं च धनस्य पश्यन् जडश्चरित्रे न दृशं करोति ॥८४॥

करोषि दृष्टिं न गुणे परस्य दोषान् ग्रहीतुं नु सदाऽसि सज्जः ।
युक्तं न ते शूकरवत् पुरीषे परस्य दोषे रमणं विधातुम् ॥८५॥

दोषानुबद्धः सकलोऽपि लोको निर्दूषणस्त्वस्ति स वीतरागः ।
स किं पुनः पश्यसि दह्यमानमहो! स्वयोरेव पदोरधस्तात् ॥८६॥

वृथाऽन्यचिन्तां कथमातनोषि? वृथाऽन्यकार्ये किमुपस्थितः स्याः? ।
किं धूमपुञ्जं यतसे ग्रहीतुं विस्तारयन् चेतसि दुर्विकल्पान् ॥८७॥

बिभेषि दुःखाद् यदि साधुबुद्धे! दुःखानुकूलां त्यज दुष्प्रवृत्तिम् ।
नेशो वियोगः सुखसम्पदश्चेत् चरित्रमापाद्य तर्हि शुद्धिम् ॥ ८८ ॥

सुखं च दुःखं च शरीरिपृष्ठे लग्ने सदा कर्मविचित्रतातः ।
मत्तो न तु स्यात् सुखसम्प्रयोगे न व्याकुलःस्याच्च विपत्प्रयोगे ॥८९॥

निशाविरामे दिनमभ्युदेति दिने समाप्ते च निशोपयाति ।
तथैव विश्वे सुख-दुःखचक्रं ज्ञात्वा सुधीः स्याद् न कदाप्यधीरः ॥९०॥

उदेति रक्तोऽस्तमुपैति रक्तः सहस्रभानुर्विदितो यथैषः ।
तथा महान्तोऽपि महोदयस्ये विपत्प्रसंगे पुनरेकरूपाः ॥९१॥

स्वर्ण यथा शुध्यति वह्नितापाद् विपत्प्रसङ्गेऽपि तथा महात्मा ।
विपत्प्रसङ्ग खलु सत्यहम्न परीक्षा स्यात् इत्यपदिश्य ॥१२॥

मामा विपत्तिर्नियतन भाग्या दुष्यानता मैव नियामत मा ।
यद्वै च साम्या विपद् सहेत दुष्यानत प्रत्युत धर्मबन्ध ॥१३॥

किं भा ' यथामादपि वाञ्छितार्थाऽसिद्ध भूता नाम्यसि साद्धिपि स्यम' ।
किं मास्मन स्याद् रहितेन ' यद्धि पापप्रवृत्तौ न विचारित किम' ॥१४॥

अध्यात्मविचारमर्थमशीला स्वरूपलाभाय सदा यतन्त ।
स्वरूपलाभ सति नास्ति किंचित् प्राप्तव्यमित्यात्ममुख सदा स्यात् ॥
॥१५॥

यथा यथा मातृमुख शिशुस्य नारव्यवस्था सत्याभुगस्य ।
तथाऽऽत्म पुत्रमुख पुन स्याद् मुख तथाप्यात्ममुखस्तु न स्यात् ।१६।

अन्ती मन्तव्यवत् पुराय नम पुरमर्मयदात्म स्यात् ।
तदुत्व स्यात् जगत प्रहार पुमान् पुनर्नैव पुमान् कदापि ॥१७॥

[illegible] द्वा अविचार्य न सृतस्य मत्युम ।
तद्वत् किं स्व मन्त्रिवाक्यपि प्रमादस्तु हृदि यत किंचित् ।१८॥

[illegible] किं मरण गते किं दारा दत्ता किं पुत्रा स्थिरा किंवा
[illegible] सर्वविदूष गा वर्तितं किं स्यिपानुवं ' ॥१९॥

[illegible] मुखं च हृद पुत्रा [illegible] ।
[illegible] उपारत तु [illegible] स्यत १००

[illegible] ।
[illegible] ॥२१॥

[illegible] ।
[illegible] ॥२२॥

[illegible] ।
[illegible] ॥२३॥

दुःखान्यपाराण्यनुभूय यत्र शरीरभाजो जनिमाप्नुवन्ति ।
विलोक्य तत् स्थानकमेव भूयो हृष्यन्ति, हा! दारुण एव कामः ॥१०४॥

भवेन्मतिश्चेद् विषयानुषङ्गाऽतिरेकतः शाम्यति कामवेगः ।
तदेतदज्ञानविजृम्भितं ते वह्निर्घृतेनेव हि वर्धते सः ॥ १०५ ॥

प्रतिष्ठिता यत्र शरीरशक्तिरधिष्ठितो यत्र धियो विकासः ।
व्यवस्थिता यत्र सुरूप-कान्तिर्वीर्यं प्रतिघ्नन्ति जडास्तदेव ॥१०६॥

वैराग्यपीयूषरसेन धौतमप्याशु चेतो मलिनं क्षणात् स्यात् ।
विकारहेतौ निकटं प्रयाते, कामो बलीयांश्चपलं च चेतः ॥१०७॥

किं तत्र, सिंहोपरि चाऽऽस्य देशाटनप्रतिज्ञापरिपूरणं यत् ।
*विकारहेतौ सति विक्रियन्ते न ये, त एव प्रभवो यथार्थाः ॥१०८॥

अपि त्रिलोकेऽस्खलितप्रतापं किं वर्णयामो मदनं पिशाचम् ।
महात्मनोऽपि स्फुरितप्रबोधान् योऽग्रे स्त्रियाः साञ्जलिकानकार्षीत्
॥१०९॥

मनो द्रढीयः प्रविधाय सत्यप्रतिष्ठवृत्तिर्विकसद्विवेकः ।
अध्यात्मचिन्तां विदधद् भवेच्चेत् किमस्य कुर्याद् मदनः शिखण्डी?
॥११०॥

यथा मनःसारथिरिन्द्रियाश्वान् प्रयुङ्क्ते पथे विषयेषु यान्ति ।
निपातयन्त्याशु च तत्र जीवमतोऽधिकः कः परतन्त्रभावः?॥१११॥

स एव धीरो बलवान् स एव स एव विद्वान् स पुनर्मुनीन्द्रः ।
येनेन्द्रियाणामुपरि स्वसत्ता विस्तारिता मानसनिर्जयेन ॥११२॥

जितेन्द्रियं शान्तमनःप्रतिष्ठं कषायमुक्तं ममताविवर्जितम् ।
उदासितारं समुपास्महे मुनिं स एव सारं लभते स्म जीवनात्॥११३॥

सुखं वाञ्छन् सर्वोऽपि जगति तदर्थं प्रयतते
तथापि क्लेशौघान् सततमनुयाति विविधान् ।

---

* [illegible] पूर्तिः ।

तदर्थं समारं विषयविषद्रु सैरगहनं
चिदिच्छा ति संसारभयमति रमते चाऽऽत्मनि बुध ॥११४॥

दुरन्त दुःखभारं परमविधुरं दुःखैकवसथं
सर्वाद्धामिमवाशाऽहह सदपि अहं समभि माश्रयिष्य।
स्मार्ति माता नितान्त सदथ विमलता ननुमर्ने यतस्थे
मायुस चाश्र भूय स्मरत दृढतया क्षमभमि स माह ॥११५॥

इत्था स्वस्य हृदयकमलं सुमयावमनः
शान्त्याराम समुपविशता-ऽनुमात्मानमनम।
मत्र इदा ' तुरन सुधियाऽनादित पादपद्
च स्यात् स्वात्मापरि हतद्या सुरधाराणाऽपि ' ॥११६॥

इत्यथ गृहिणाऽपि चलति सदा सद्भावनाऽऽत्मनाद्
अध्यात्म रचयन्ति सविद्धत समाश्रयाण्यपि।
यतनैव यथा च तऽपि विषमाद् मुच्यन्त पतद्भयाद्
इत्यथ परिदर्शित परिमिताऽध्यात्मोपदेशा सद् ॥११७॥

इति ' प्रकीर्णक उपदेश ' प्रथम प्रकरणम्।

द्वितीय-प्रकरणम् ।

पूर्वसेवा ।

न दुष्करो योगपथाधिरोहः किं दुष्करं तर्हि जगत्त्रयेऽपि ?।
योगस्य भूमावधिरोहणार्थमादावुपायः परिदर्श्यतेऽयम् ॥ १ ॥

पूजा गुरूणामथ देवतानां आचारशुद्धिस्तपसि प्रवृत्तिः ।
निःश्रेयसे द्वेषविवर्जितत्वमेषेव शास्त्रेऽकथि 'पूर्वसेवा' ॥ २ ॥

पिता च माता च कलागुरुश्च ज्ञातेयवृद्धाः पुनरेतदीयाः ।
धर्मोपदेशप्रवणा महान्तः मतो मतः श्रीगुरुवर्ग एषः ॥ ३ ॥

कर्तव्य एतस्य सदा प्रणामश्चित्तेऽप्यमुष्मिन् बहुमान एव ।
पुरोऽस्य सम्यग् विनयप्रवृत्तिर्नावर्णवादस्य निबोधनं च ॥ ४ ॥

आराध्यभावः प्रथमोऽस्ति पित्रोर्विमानयंस्तौ लघुधीर्बुधोऽपि ।
आराधयेद् धर्मगुरुन्कसौ किं नावद्धमूलस्तरुरेधते हि ॥ ५ ॥

पुण्यैर्महद्भिर्गुरुदेवसेवा सम्प्राप्यते, तत्र नहि प्रमादः ।
कर्तुं क्षमो बुद्धिमतां कदापि कल्याणगङ्गाप्रभवोऽयमध्वा ॥ ६ ॥

अनादरं ये गुरुदेवतानां कुर्वन्ति, पात्रं खलु ते कृपायाः ।
अमी वराका निजकर्मदोषाहता यतः श्रेयसि प्रस्खलन्ति ॥७॥

चलश्रियै दास्यमुपैति यस्य तस्यापमानः परिषह्यते चेत् ।
न सह्यते तर्हि कथं गुरूणामप्यप्रिया भावुककारणं वाक् ? ॥८॥

प्रेम्णा बलाद् या वनितावचांसि सत्कारमार्गेऽस्खलितं नयन्ति ।
वाचं हितां तत्प्रभवद्गुरूणां न मन्यते, कीदृश एष मोहः ? ॥ ९ ॥

अपापाता शुचितत्त्वबोधा महामतेषु स्थिरता दधाना ।
अमहिन शान्तिसुधावभागा धमापदेशा गुरवाऽपसेया ॥१०॥

तथाविधा भागुरवो भयाब्धौ स्वय मरीतुं न परं यतन्ते ।
उद्धर्तुमन्यानपि देहभाजः परोपकाराय सतां हि यत्न ॥११॥

गुरुपदाग्रनत स इव आत्मभिय ममतिपमुमिच्छौ ।
स्यात् बहुधा बहुभवस्तुताऽपि यागाऽस्ति दूर न ददौ दृशौ चन् ॥ १२ ॥

यथार्थद्रव्यविनिशदस्याभाय प्रशान्ताशयता गृहस्थै ।
मदऽपि दया परिपूजनाया मध्याप्रह सामतमहनायाम् ॥१३॥

शास्त्रपदार्थविपदे च चारित्रमोचनाचानया धमाय ।
विशयद्दृष्टौ च परत्र मात्सर्यात् दया यमाध परिपचितस्य ॥१४॥

स रागरागाद्विकदासना यथास्ति बुद्धि सकल्पदाता ।
शुद्धस्वरूप परमश्वराऽर्थी सता सता इव पदाभिधय ॥१५॥

रागा रागा च प्रसन्नानुभव दयाऽपि हि सम्भवान् ।
कम्पत्र धाम्मासु च नहि महा विषयसुमहति सुधा ममावन् ॥१६॥

तस्मात् स एव मद्गुणास्त्राम शिवाऽशिवाधानहि मम्य कश्चित् ।
रागादिमलाऽपत्र मानि नाम महाघ मवदमया कुम स्यात् ॥१७।

यदे भगवान प्रभुरप्रमाण विशिष्टमात्मासु स मवदर्शी ।
मारिक स्म स पुमाँश्वद्वाऽस्मार्दं महातपमन स तस्मात् ॥१८।

बदस्वताशौ विविधा विधान् विन्द्र् कर्पवित् मवद महादि ।
कल्पाऽपताना ऽनि न दर्शनमाभः दयाद पूज्यादरणाय हन्त ॥१९॥

कल्पान्तानि कल्पविशौ बदार्य सर्वोहितमुग्ध बाले स मव ।
पुणागमा परमभावस्य वर्तविद्वान्मयबन्धनब ॥ २० ॥

[illegible] अगर्वितता च सुदक्षिणत्वं च कृतज्ञता च ।
सतत [illegible] च सता स्तवः प्रस्तुतयोग्यवाक्यम् ॥२१॥

[illegible] यत्यागविधानवत्वम् ।
[illegible] पुनराप्रश्न सुयोग्यकार्येषु विवेकबुद्ध्या ॥ २२ ॥

[illegible] नमता च सत्प्रकर्षे महतां च मार्गे ।
[illegible] च सत्त्वानुवृत्ति सुविचारता च ॥२३॥

[illegible] सर्वत्र चौचित्यविधायकत्वम् ।
[illegible] सदाचार उदारबुद्ध्या ॥ २४ ॥
चतुर्भिः कलापकम् ।

[illegible] सम्पादयेद् योगपथारुरुक्षुः ।
[illegible] मनागुपागतं स्यात् ॥ २५ ॥

[illegible] यथाशक्ति तपो विधातुम् ।
[illegible] विधीयमानेऽत्र विवेकपूर्वम् ॥२६॥

[illegible] स्यामनादरस्तत्र न संविधेयः ।
[illegible] स्यात् कृताद् विना कर्म न हन्यतेऽपि ॥२७॥

[illegible] तेन क इष्यतेऽर्थः ? ।
[illegible] स्याद् विपर्ययैकसक्तः ॥२८॥

[illegible] सन्तत विधीयते नु ।
[illegible] सुधीनाम् ॥२९॥

[illegible] स्याद् यतो न हानिं पुनराप्नुवन्ति ।
[illegible] कुर्यात् तपस्तत् सुविचारयुक्तम् ॥३०॥

धनस्य [illegible] स्वस्वामिनः संसहते शुभाशुभम् ।
उद्देश आत्मार्थमिदं तपस्तु तथा यथाशक्त्यपि नैव चित्रम् ॥३१॥

वदन्ति मन्त प्रतिपद्यते च दायाभिवल्पो भव एव भीम ।
विधिप्ररूपास्ति च कर्मभूहिस्तद् भागवादीभषितु न युक्तम्॥३२॥

नानाविधस्वादुरसप्रपूर्णभाज्यापभाग प्रविधीयमान ।
मपचत पचपचगल्पमीभव तदा या घत पचटन् स्यात् ॥ ३३ ॥

अन्त शरीरं प्रचरन्ति कर्मप्रत्यर्थिना गुञ्जदन तशीया ।
अर्थ प्रयदयं यदि पापणाया नाश प्रयश्यं यदि शापणीया ॥३४॥

सम्पादितश्चेत् नवआदरेण वहन्य सम्यक् महलस्यभाग ।
बहुप्रसक्ते फल्याल् तदा स्याद् रोगा न च स्याद् मरणभणाऽपि॥३५॥

भुक्ति मष्टद् वा रसयोजिता येन्परन्नभिर्मितवस्तुभिया ।
दिव्याशनानामपि साम्यता वा प्रवीतिता नापि लघ स्वरूपा॥३६॥

गाढघस्य मन्दीश्वरणा नपाऽस्ति ग्रास रहस्य नयमाऽत्र सधम् ।
धन्या रमन्तेऽत्र विवक्दीपमाज्ञामिताम्मासतिम्नुमागा ॥३७॥

ममप्रम्मभवताऽपवर्गां भवाभिन दा इमश द्विपन्ति ।
अज्ञानसाम्राज्यमिहाम्नि हेतुरहा ' महादारण एव माह ॥३८॥

समारभाग सुखमद्वितीय यै मन्वत उमयिवशनेश्वा ।
नि श्रेयस त समधिश्रियन्त आसवपात्र न सता भवन्ति ॥३९॥

सुस्वादुभुक्तिर्मधुर च पान सताङ्गवस्त्राभरणादिधानम् ।
इतस्तत पयटन यथेष्ट वयस्यगाष्ठी सुमुखीमुख च ॥ ४० ॥

इत्यादिक शम बहुप्रकारक समागयासे प्रकटप्रतीतिकम् ।
मुक्ता वय नामति विषस्य मादकान् प्रसारय स्यज्ञगण कुबुद्धय ४१॥
युग्मम् ।

ससारभोगषु मुख यदुष प्रतीतिमारादहति दु वमतत् ।
कर्माङ्गपरत्वात् क्षणभङ्गरत्वाद् दु साध्यितत्वादसहत्वतश्च ॥४२॥

समस्तकर्मक्षयतोऽखिलार्थप्रकाशयुक्तं सुखमद्वितीयम् ।
यस्मिन् त्रिलोकीसुखमस्ति विन्दुर्मुक्तौ क इच्छेन्नहि ?, को भवेद्
छिद् ? ॥४३॥

एवं च मुक्त्यनुकूलवृत्तिरथाद्युपायोऽभिहितेषु मुख्यः ।
यस्मिन् स्थितेऽन्येऽपि भवन्त्युपाया यत्रास्थिते व्यर्थ उपायराशिः
॥ ४४ ॥

इत्येव योगप्रथमाधिकारिप्रवर्त्तनं किञ्चिदिदं न्यगादि ।
यथावदस्मिन् पथि सञ्चरन्तः सम्यग्दृशो ग्रन्थिभिदा भवन्ति ॥४५॥

अर्धे परावर्त्तननामकालेऽवशिष्ट उत्कृष्टतया भवन्ति ।
सम्यग्दृशो मोक्षपदस्य लाभेऽप्ययं विलम्बोऽर्थत एव भूयान् ॥४६॥

विमलः परिणाम आत्मनः
किल सम्यक्त्वमुदीरितं बुधैः ।
अपवर्गपुरप्रवेशनं
न हि मुद्रामनयापुपामिमाम् ॥ ४७ ॥

तृतीय-प्रकरणम् ।

अष्टाङ्गयोग ।

यत्राऽस्ति दुःखाननुविद्धमथानन्तं सुखं शाश्वतमेव मोक्षः ।
समग्रकर्मक्षयलक्षणोऽसौ नह्यस्ति मुक्तिः सति कर्मलेशे ॥ १ ॥

स्वर्गापवर्गौ भवतो विभिन्नौ स्वर्गाद् यतः स्यात् पतनं, न मोक्षात्।
स्वर्गे सुखश्रीः पुनरिन्द्रियोत्था ज्ञेया परब्रह्ममयी तु मोक्षे ॥२॥

भवस्थभवमुक्तो द्विधाऽऽत्माऽऽदिमस्तु संसारितया प्रसिद्धः ।
अन्त्यस्तु निर्वृत-मुक्त-सिद्ध-ब्रह्मादिशब्दैरभिधीयते च ॥ ३ ॥

मोक्षाऽऽप्तये योगविदः पुराणा योगस्य पन्थानमदीदृशन्त ।
अष्टाङ्गभेदः स पुनः प्रसिद्धः प्रदर्श्यते किञ्चन तत्स्वरूपम् ॥४॥

यमनियमाऽऽसनप्राणायामाः प्रत्याहृतिश्च धारणया ।
सार्धं ध्यानसमाधी इत्यष्टाङ्गानि योगस्य ॥ ५ ॥

तत्राऽहिंसासत्याऽस्तेयब्रह्मापरिग्रहाश्च यमाः ।
शौचं तोषश्च तपः स्वाध्यायः प्रभुविचिन्तनं नियमाः ॥ ६ ॥

एकान्ततोऽभिन्नतया शरीर-शरीरिणौ सम्भवतो न युक्तौ ।
परो भवः कस्य हि आयतौ तु नाशे शरीरस्य शरीरिनाशात् ? ॥७॥

नाप्येवमेकान्तपृथक्त्वमत्राहिंसार्णविचाराध्वनि सञ्चरिष्णु ।
एवं हि हिंसा नहि सम्भविनी हते शरीरेऽपि शरीरभाजः ॥८॥

मेधाविनस्तत् प्रतियन्ति देहाद् विभिन्नमप्यप्रभिन्नं कथञ्चित् ।
संयोगतोऽभिन्नमतोऽङ्गनाशे या स्याद् व्यथा तां प्रवदन्ति हिंसाम् ॥९॥

आकीटकाच्च सुराधिराजान् सर्वत्र जीवेषु सुखासुखस्य ।
प्रियाप्रियत्वं परिचिन्त्य धीमान् न कस्यापि हिंसाऽऽचरणं
विदध्यात् ॥ १० ॥

[illegible] स्वर्गफ्या इदमर्थमेव ।
[illegible] किञ्चिद् दानमलं यथाय? ॥११॥

[illegible] ऽपि धीरा ।
[illegible] कि पुनरङ्गभाजाम ? ॥१२॥

प्रवाद् [illegible] मार्गयितु न युक्तः ।
[illegible] तु समुद्रम?॥१३॥

[illegible] नन्यथधारणीयम ।
[illegible] न भवन्ति हिंस्राः?॥१४॥

[illegible] परिक्लशमधिश्रितोऽपि ।
[illegible] कश्चिन फलसिद्धिलेशः॥१५॥

[illegible] वा प्राणिवधः कदापि ।
[illegible] ज्ञायितमम्पदार्थे ? ॥१६॥

[illegible] आश्रिभंयिता कदापि ? ।
[illegible] लभन्ते ॥ १७ ॥

[illegible] भाग्यमिदं महत्त्वम् ।
[illegible] मन्यमहाप्रतं यत् ॥ १८ ॥

[illegible] फलस्य सल्यस्य मशाऽऽगमस्य ।
[illegible] हि कार्येषु तुलासमा धीः ॥१९॥

[illegible] समयगमनाऽऽशक्यतया क आह ? ।
[illegible] महा [illegible] धमानाः प्रतिकूलयागाः ॥२०॥

[illegible] यथार्थवादे प्रविजृम्भमाणे ।
[illegible] हि कुतः प्रचारः?॥२१॥

[illegible] प्रसरीसरीतु ।
अधैय या [illegible] न तथापि धीरः ॥२२॥

यत परिक्लेशमुपैति जन्तुभापत मन्यासमपि ता गिर म ।
पुराऽपि जल्पन्न कदापि समाधिन् यश्च धैर्यनियन्धन च ॥२३॥

पुनन्ति ते स्वीयपदारविन्दै पृथ्वीतल सुन्दरभागधेया ।
समायथाभूतवचोहितानि स्पृशन्ति नासत्यमपि यथेषाम् ॥२४॥

सुधाऽन्यदा ' प्रज्वलिताग्निना तु मा भूदभिषङ् दुर्वचमानलोरु ।
यार सूनृता यं तनुते प्रमोद न चन्दनं तं न च रत्नमाला ॥२५॥

विनम्बरा धामपगाम भागा स्वार्थैकबद्धा स्वजना समग्रा ।
अतो मृषावाद उपासनीय त्रिमर्थलया सुधिया मनीषा ॥ २६ ॥

अनर्थं यद् वितनोति लोक सुधांसनाना इदन निपातम् ।
दोषान् प्रसूत प्रबलान् प्रमाण तद् धर्मशाला न चहस्यमन्यम् ॥२७॥

प्रमानि शापानि यदुग्रमुर्द्धिमाससरायर पालितमानि धीरा ।
गरयस्य भङ्गे सति पाम्भिष्टादनलं तन् गत विपन्यत ॥२८॥

स्वमन्यदीयं हरताऽधमेन हत स्वधर्मापथने प्रहार ।
हते धने स्यात्स्वपसुखं न मूल तस्मात् परिहारमितस्ततोऽपि॥२९॥

दरिद्रता-दुर्भगता-शरीरच्छेदादिकं स्तयफलं विभाव्य ।
तत प्रवृत्तिर्वराम समुन्नत, दुमा प्रदातु न तृणाऽप्यदृष्टम ॥३०॥

अपापि ना दृष्टमिद श्रुत वा स्त्र स्तयमार्गमिमतधान मनुष्य ।
अभूतमानन्दमपातशुभभुक्त कारोभ्यरता प्रथम ॥ ३१ ॥

यशोधनसन्नुमपिहितामाऽस्ति स्वात्मर्य परं हारितवान् न किन्तु ।
धृतिं च धैर्यं च मतिं च सम्यग् ब्रह्मान्नत चारित्र हीनभाग्य ॥३२॥

या मारकत्री शान्तिक यत्र प्राप्नोति दुःख प्रथिते हते तु ।
सगुणपर्वं दुर्मुखमानि सापराधं विविधदैन्यं अहन्तु यन्दन ॥३३॥

स्तेयप्रवृत्ति मनु सौख्यकामनमेस्मृति दुरन्तदोषा ।
विदुषदन्मनस्व च सान्नुकार् इत्यनन्यममत्य पद सावद ॥३४॥

यस्मिन् प्रदीपे शलभन्ति दोषा यस्मिन् सुधांशौ परितापशान्तिः।
यस्मिन्समुद्रे गुणरत्नभूतिस्तद् ब्रह्म को न स्पृहयेत् सचेताः?॥३५॥

यस्मिन् दिनेशे परितप्यमान उपद्रवध्वान्त उपैति नाशम्।
इष्टार्थसम्पादनकल्पवृक्षेऽस्मिन् ब्रह्मचर्ये सुधियो यतेरन् ॥३६॥

सिंहासने चोपविशन् सुरेन्द्रः प्रवन्दते यान् शुचिभक्तिनम्रः।
ते ब्रह्मचर्यव्रतबद्धचित्ता मनस्विनो मर्त्यभुवां जयन्ति ॥ ३७ ॥

फलन्ति मन्त्रा वहते च कीर्त्तिरध्यासते सन्निधिमप्यमर्त्याः।
यस्मिन् सति प्रस्फुरितप्रभावे तद् ब्रह्मचर्यं सुविचारलभ्यम् ॥३८॥

अस्थ्नां प्रभूतं बलमर्पयन्तं रक्तप्रवाहं प्रविकासयन्तम्।
मुखे प्रतापारुणतां दधानं न कः सुधीर्ब्रह्मयमं सुरक्षेत् ! ॥३९॥

न तं शरत्पर्वहिमांशुरोचिः प्रह्लादमुत्पादयितुं क्षमेत।
न तं रसं दिव्यफलानि क्वापि ह्लादं रसं ब्रह्म यमातनोति ॥४०॥

यत् प्राणभूतं मुनिधर्मलक्ष्म्या हेतुः परब्रह्मणि यच्च, यस्मात्।
निर्याति मेधा तटिनीव शैलात् तत् पालयन् ब्रह्म न पूज्यते कैः ? ॥ ४१ ॥

इह प्रतिष्ठा च परत्र च स्वर्यस्माद्ददौ ब्रह्म विहाय, मार्गम्।
आपातमात्रे रमणीयमन्ते किम्पाकवद् दारुणमाश्रयेन्न ॥ ४२ ॥

देहे तपस्येव न तापहेतुर्हेतुर्न वा भक्तिरिव श्रमस्य।
स्वभावसिद्धो मनसः पवित्रीभावे स्थितो ब्रह्मयमश्चकास्ति ॥४३॥

परिश्रमन्ते गृहमेधिनस्तु न सर्वथाब्रह्ममहाव्रताय।
तद् देशतो ब्रह्मणि ते यतेरन् स्वदारतुष्टाः परदारवर्जाः ॥४४॥

श्रियं स्वमातुः जननीं सुतां वा स्वां कामदृष्ट्या समवेक्षमाणे।
क्रोधोपतापप्रभवं विचिन्त्य परस्य नार्यां न दृशौ क्षिपेत ॥४५॥

नहि स्वदारा अपि सेवितव्या आसक्तितः, किं पुनरन्यनार्यः।
मोहस्ततो क्षेप्तुमितस्ततः स्वं हा ! यत्यते पातयितुं तु रेतः॥४६॥

पुर्वं शरीरस्य समस्ति राज्ञा हते पुना राशि पुरम्य हानि ।
तस्मात् तत शासदारैस्य पतं महीपसताद्धर्यं विधाय ॥ ४७ ॥

स्व ममदस्त्र परं पुमानं या सयते स्त्री चपलाऽपत्रष्ट्रा ।
शिष्य पापं दहने च पापा घर परस्त्री न तु सेवनीया ॥४८॥

पश्वस्वनाश प्रबलं च वैर यथा वपुष्पातनसंशयाति ।
परत्र घोरस्वदनमहनयाऽन्यदाप्रसङ्गस्य वदन्त्यमुनि ॥ ४९ ॥

दिरापपुष्पाधिसमाईथाङ्गी समुन्ठन्नसु द्रवाग्नितपुराम् ।
सनुष्पुसम्पदूपगन्धि-पदैदारस्सुधाधामसनादराऽऽन्याम् ॥ ५० ॥

एवंविधा मदिरगायन्नापामपि स्यजेद् पापिनमन्यदीयाम् ।
सधारन्यधीमपि शान्कृत्वमी परिताप विपदशाला ॥ ५१ ॥
दुग्मम् ।

मत मवृत्तिसयम प्रवृत्तिर्देहन्वृत्तिस मिथा विभिता ।
दम्मा न माभाग्दापितन्ना निपचिता स्तु सुगमम्पदार्थ ॥५२॥

चरेसानुवन्द पुष्प शिम्ताऽम्मनप्रमकाभिरता विपवात् ।
नैवोविधे धन्यति देत द्रवान न मन्यते नापि गुरोश्च पन्थन् ॥५३॥

द्रिव्यपाता दुद्दिनमन्ददरवापथं परिमित्यवृद्देषम पा ।
स्नेहाग्निना सा गृणतीमगन्यकन्त न स्यादू निका वरापि ॥५४॥

कं चहव प्रविशेषद मापद्यास्पग्नरं तस्य यदि स्वरूपम् ।
विविषमद् मरगृहरा न नहि भवत् स्वराग्दानिनर्षितवृत्ति ॥५५॥

दात्वमारन्मन्नशाखी मच गुना आतुनिसानुवनि ।
मन पटं विपन नास्ति मैकदमन पटं मान्तधम परिचद् ।५६।

दुम मर्वेदं प्रतिन्दम स्व यद् मद्भ्वरं वनिमाञ्जनातुदि ।
मान्यवनम्भन् मत्न प्रहेतु निजस्थितिं चेतसि स्यादिन्मा ।५७।

परिहरन्द् मूल्यानि मूल्यानत्व वर्णदन्ना दनि मानदनाप ।
परिहरं सर्वमपि प्यवर्णि प्रसादिहनते सुमनाऽनन्त ॥५८॥

गृहस्थभावो मुनिता च भिन्ने परिग्रही तत्र मुनिर्गृहीव ।
परिग्रहाऽऽसक्तमुनेर्मुनित्वे भवेन्न कस्माद् गृहिणां मुनित्वम् ? ॥५९॥

निःस्वो गृही स्यादपरिग्रहत्वे निःस्वो मुनिः स्यात् सपरिग्रहत्वे ।
द्रव्योपभोगे सदनप्रसक्तेरपि प्रचारस्य न दुर्बलत्वम् ॥ ६० ॥

ग्रन्थग्रहे लाभगुणानि मूलत्वानि चिताऽन्यत्र वदन्ति सन्तः ।
संसारदुर्गतिनिरोधहेतुः मुनिभिर्न साध्यपरिग्रहत्वम् ॥ ६१ ॥

गृहस्थवर्गस्यपरिग्रहस्यमध्यामितुं न प्रभविष्णुरस्ति ।
अतः स कुर्वीत परिग्रहस्य प्रमाणमाशाप्रसरावरोधि ॥ ६२ ॥

परिग्रहस्याऽस्खलितप्रचारे तृष्णा प्रचारं लभते नितान्तम् ।
ततो जनः पोत इवाम्बुराशौ भवे निमज्जेदिति चिन्तनीयम् ॥६३॥

परिग्रहस्यानियतीभवन्तं मुञ्चन्ति चौरा विषयाभिधानाः ।
इतस्ततो दहनः कषायव्याधा निरुन्धन्ति पुनः समन्तात् ॥६४॥

पापस्य वल्लीमनुबन्ध्य यान्ति संसारवल्लीमानसमातुराणाम् ।
आशां सन्तमसं पश्यन्ति येषां न यत्र भासः शशिनो रवेश्च ॥६५॥

आरम्भविश्रान्तिमतोऽपि लोभपयोनिधिस्थैः प्रसरन् निरुद्धः ।
धर्मोऽग्रतोऽग्रेण समार्जितो वै श्रेयःश्रियः स्युर्गृहिणोऽपि धन्याः ६६॥

आरम्भभारा भवदुःखमूलं परिग्रहः कारणमस्य सीमाम् ।
तस्मादवश्यं नियतप्रमाणं परिग्रहं संविदधीत गेही ॥ ६७ ॥

यथार्हिमादिव्रतमान् स्वशक्त्याऽर्हन्ति सम्यक्त्वविदुः समग्राः ।
धर्मोऽन्वयं सार्वजनीन एव स्याभाविकी जीवनजीविका ॥६८॥

इत्थं अहिंसादिव्रता धर्मा दिक्कालाद्यपरिच्छिन्नतया विभक्ताः ।
महाव्रतं सन्ति च सार्वभौमा जिनसंघे प्रतिपादिताः ॥६९॥

जिनसंघे प्रतिपादितत्वात् संयमस्य मोक्षसमर्थस्य योगिनः ।
धर्मेषु संयमस्य प्रधानत्वं विज्ञायतेऽत्र प्रथमं हि पुरुषे ॥७०॥

माद्य मन्ति विसर्पमम्बा मन्दिरमले दान् सर्वविद्यति ।
मानुमादाम्पदवामिना हि ते प्रोधाय मभाय सर्वमोहत ॥७१॥

न्ति भेदा मृदु-मध्य-तीव्रैर्भेदैस्त्रिभि मन्ति यथाक्रमस्या ।
म्यवनन मृदुमध्यनीव्रास्त्रिभा पुन मृदुर्मृदुमध्यतीव्र ॥ ७२ ॥

युग्मम् ।

न समागमनन्तम् स यत्रै अमोघा नितरां विभाव्ये ।
न प्रवर्ष समुपेयुषा यत् यत्रै यमानामभिधीयत नम् ॥ ७३ ॥

सामन्तं धेयन पुरस्ताद् निसर्गवैरा अपि दृढभाज ।
मेव प्रशाम्यन्ति तदयमाये व्रत यत्र याम्बुधा पयोधन ॥७४॥

न्यव्रत मानयनि प्रतिष्ठा पत्र प्रसिध्यन्त्यकृतऽपि यत्ने ।
पादस्य बाधा य पक्ष परस्याऽनुपहतमाऽपीति परम द्वितीये ॥७५॥

स्तयनामव्रतनिश्चयस्य भवन्ति रत्नानि न दुर्लभानि ।
निहिन प्रकृति धीयताभाऽपरिग्रह सम्भवयत्र्यवाय ॥७६॥

यागदृष्टि ।

नरौ च यागस्य वदन्ति दृष्टीरष्टाभिर मह ता प्रमण ।
मदया मत्र एव बाधा दृष्टिभाव प्रथमाऽत्र मित्रा ॥ ७७ ॥

न्दे च मित्राद्गदि दर्शन स्यात् तृणानगद्युपाम इहापमानम् ।
देवकार्यादिषु सिद्वृत्तौ नायमसकाऽपि च मापरत्र ॥ ७८ ॥

योगिराज गुरुत्व मनाऽस्मै नमन पचाङ्गतया प्रणाम ।
गुरुमेतन् किल योगबीजं गृह्णाति दृशाविह वत्समान ॥७९॥

दयते तत्र खलु वीतराग मुनिप्रवरष्वपि गुरुरूपम् ।
ता विशुद्धाशयतश्च सदाऽऽहारप्रदानादिवहुमानरात ॥ ८० ॥

गृहस्थभावो मुनिता च भिन्ने परिग्रही तत्र मुनिर्गृहीव।
परिग्रहाऽऽसक्तमुनेर्मुनित्वे भवेन्न कस्माद् गृहिणां मुनित्वम् ? ॥५९॥

निन्द्यो गृही स्यादपरिग्रहत्वे निन्द्यो मुनिः स्यात् सपरिग्रहत्वे।
द्रव्योपभोगे मदनप्रसक्तेरपि प्रचारस्य न दुर्वचत्वम् ॥ ६० ॥

द्रव्यग्रहे लाभवशापि मूलक्षतिं विनाऽन्यत्र वदन्ति सन्तः।
संसारदुर्वारनिरोधहेतुः मुनिश्चितं साध्यपरिग्रहत्वम् ॥ ६१ ॥

गृहस्थवर्गस्त्वपरिग्रहत्वमध्यासितुं न प्रभविष्णुरस्ति।
अतः स कुर्वीत परिग्रहस्य प्रमाणमाशाप्रसरावरोधि ॥ ६२ ॥

परिग्रहस्याऽस्खलितप्रचारे तृष्णा प्रचारं लभते नितान्तम्।
ततो जनः पोत इवाम्बुराशौ भवे निमज्जेदिति चिन्तनीयम् ॥६३॥

परिग्रहस्यानियतीभवन्तं मुष्णन्ति चौरा विषयाभिधानाः।
दहत्यनङ्गो दहनः कषायव्याधा निरुन्धन्ति पुनः समन्तात् ॥६४॥

पापस्य वल्लीमसुखस्य खानिं दोषावलीमातरमाहुराशाम्।
आशोर्मयस्तत्र चरन्ति वेगाद् न यत्र भासः शशिनो रवेश्च ॥६५॥

आक्रान्तविश्वत्रितयोऽपि लोभपयोनिधिस्तैः प्रसरन् निरुद्धः।
यतोऽप्रशान्तोऽन्येन समाश्रितो यैरेवंविधाः स्युर्गृहिणोऽपि धन्याः ॥६६॥

आरम्भधारा भववृक्षमूलं परिग्रहः कारणमस्त्यमीषाम्।
तस्मादवश्यं नियतप्रमाणं परिग्रहं संविदधीत गेही ॥ ६७ ॥

यमानहिंसादियमान् स्वशक्तेरर्हन्ति सम्पालयितुं समग्राः।
धर्मोऽस्त्ययं सार्वजनीन एष स्वाभाविकी जीवननीतिरेषा ॥६८॥

उक्ता अहिंसादियमा अमी दिक्कालाद्यवच्छिन्नतया विमुक्ताः।
महाव्रतं सन्ति च सार्वभौमा वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्ता ॥६९॥

वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्तनाद् योगस्य सौकर्यमवैत्य योगिनः।
यमेषु योगस्य यथाभिरेऽजनो विज्ञापनेशः प्रथमं हि युज्यते ॥७०॥

हिमाद्रव लभि विनर्वेणनत्वा प्रादवमन ताद् नमविन्ति ।
कृतानुमाहात्यदर्शनिन्ना हि न प्रणाद लामाथ मर्दन माहन ॥७१॥

स्वति धेद्रा मृत्रु-मत्त-नांधिर्मेद्विवभि लभि वचानलेन्या ।
मनवमन मृतुरन्यमीतान्धि पुत्र स्वुमृदुमरवनीभि ॥ ७२ ॥
पुग्मम् ।

अनगतमहागमतमन्नदु मे पन्न अर्मीणां भिनरां विभाव्य ।
अन स्वर्ध नमृपवुरां पन पर्वे वमानामभिधीयत नम् ॥ ७३ ॥

दपानलर्दे प्रवन पुरस्मात् मिनतावरा अपि दृढभाज ।
मिच मनाम्यनि नद्वमाय प्रन पन्न यान्वुधा अयापन ॥७४॥

मन्वन्न मानयति प्रतिनां पञ्च प्रतिप्यग्यदृनडपि यन्न ।
स्यादन्य यावा यपर्व परस्याऽनुपरूपनाऽपीनि पर्व हिमाया॥७५॥

अन्यनामन्नलनिरन्तय भवन्ति रन्नानि न तुर भानि ।
प्रनिहित सद्धनि यापनामाऽपनिषद् सम्पनयम्यचाथ ॥७६॥

पारदिह ।

महों च यागस्य चर्दन्ति दृष्टोरहाभिर गह ता समण ।
प्रभद्रचा मतन पच याधा दृष्टिवभाय प्रवमाऽत्र मिथा ॥ ७७ ॥

मन्दे च मिभार्द्धहि दर्शन स्यात मृणाल गाद्भाल प्रहापमानम् ।
न दृष्टवायादितु रदद्मुता रावमनाऽपि च नापरत्र ॥ ७८ ॥

भावानराग पुराण मनाद्रर्म ममभ पश्चाद्गतवा प्रणान ।
सेन्द्रमनर् विन यागयोअं गृह्णाति प्रदापिह वर्तमान ॥७९॥

न बभ्रे तद् वस्तु यानराग मुनिमयपप्यपि पुत्ररूपम् ।
तयो विनुग्राठयतध सेधाऽऽदारमदानादियद्गुमचारे ॥ ८० ॥

गृहस्थभावो मुनिता च भिन्ने परिग्रही तत्र मुनिर्गृहीव।
परिग्रहाऽऽसक्तमुनेर्मुनित्वे भवेन्न कस्माद् गृहिणां मुनित्वम् ? ॥५९॥

निन्द्यो गृही स्यादपरिग्रहत्वे निन्द्यो मुनिः स्यात् सपरिग्रहत्वे।
द्रव्योपभोगे मदनप्रसक्तेरपि प्रचारस्य न दुर्वचत्वम् ॥६०॥

द्रव्यग्रहे लाभदृशापि मूलक्षतिं विनाऽन्यत्र वदन्ति सन्तः।
संसारदुर्यातनिरोधहेतुः सुनिश्चितं साध्यपरिग्रहत्वम् ॥६१॥

गृहस्थवर्गस्त्वपरिग्रहत्वमध्यासितुं न प्रभविष्णुरस्ति।
अतः स कुर्वीत परिग्रहस्य प्रमाणमाशाप्रसरावरोधि ॥६२॥

परिग्रहस्याऽस्खलितप्रचारे तृष्णा प्रचारं लभते नितान्तम्।
ततो जनः पोत इवाम्बुराशौ भवे निमज्जेदिति चिन्तनीयम् ॥६३॥

परिग्रहस्यातिवशीभवन्तं मुष्णन्ति चौरा विषयाभिधानाः।
दहत्यनङ्गो दहनः कषायव्याधा निरुन्धन्ति पुनः समन्तात् ॥६४॥

पापस्य वल्लीमसुखस्य खानिं दोषावलीमातरमाहुराशाम्।
आशामयस्तत्र चरन्ति वेगाद् न यत्र भासः शशिनो रवेश्च ॥६५॥

आक्रान्तविश्वत्रितयोऽपि लोभपयोनिधिस्तैः प्रतरन् निरुद्धः।
यमोऽशानोऽप्येव समाश्रितो यैरेवंविधाः स्युर्गृहिणोऽपि धन्याः ॥६६॥

आरम्भभारा भयवृक्षमूलं परिग्रहः कारणमस्त्यमीषाम्।
तस्मादवश्यं नियतप्रमाणं परिग्रहं संविदधीत गेही ॥६७॥

एतानहिंसादियमान् स्वशक्तेरर्हन्ति सम्पालयितुं समग्राः।
धर्मोऽस्त्ययं सार्वजनीन एव स्वाभाविकी जीवननीतिरेषा ॥६८॥

उक्ता अहिंसादियमा अमी दिक्कालाद्यवच्छिन्नतया विमुक्ताः।
महाव्रतं सन्ति च सार्वभौमा वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्ता ॥६९॥

वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्तनाद् योगस्य सौकर्यमवेक्ष्य योगिनः।
यमेषु योगस्य समाधिरेऽङ्गतां विज्ञापनेता प्रथमं हि युज्यते ॥७०॥

साद्य मन्ति वितर्कमम्हृश प्रदेशनेते खलु सर्वविरति ।
मानुमोदास्पदकारिता हि ते क्रोधाच लोभाच तथैव मोहत ॥७१॥

सन्ति भेदा मृदु-मध्य-तीव्रैर्भेदैस्त्रिभि सन्ति यथोक्तसंख्या ।
स्वनन्त मृदुमध्यतीव्रास्त्रिधा पुन स्युर्मृदुमध्यतीव्रै ॥ ७२ ॥
युग्मम् ।

तन्मसमानमनन्तदु खे फले अमीषा नितरां विभाव्ये ।
न प्रकर्षं समुपेयुषा यत् फले यमानामभिधीयते तत् ॥ ७३ ॥

प्रतिष्ठायां तत्स्थैर्यत पुरस्ताद् निसर्गवैरा अपि देहभाज ।
मिथ प्रशाम्यन्ति तदेवमाद्ये व्रत फल योग्बुधा भयोचन् ॥७४॥

स्मिन्नत सानयति प्रतिष्ठा फल प्रसिध्यत्यकृतेऽपि यत्न ।
वाद्स्य वाचा च फलं परस्याऽनुपस्थिताऽपीति फल द्वितीये॥७५॥

स्तेयनाम्नव्रतनिश्चयत्वे भवन्ति रत्नानि न दुर्लभानि ।
निष्ठिते ब्रह्मणि वीर्यलाभोऽपरिग्रहे जन्मकथन्तथाख ॥७६॥

योगदृष्टि ।

ष्टौ च योगस्य वदन्ति दृष्टीरष्टाभिर मद्त्ता क्रमेण ।
मुख्या सत एव याधो दृष्टिर्भवाय प्रथमाऽत्र मित्रा ॥ ७७ ॥

मन्द च मित्रादृशि दर्शन स्यात् तृणाग्निवद्योत इहाऽपमानम् ।
न देवकार्यादिषु खेदवृत्ती रायप्रसङ्गोऽपि च नापरत्र ॥ ७८ ॥

श्रीवीतराग कुशल मनोऽस्मै नमश्च पञ्चाङ्गतया प्रणाम ।
सङ्कलतन् शिल यागयोग्ये गृह्णाति दृष्टाविह वर्तमान ॥७९॥

न कवले तत् खलु वीतरागे मुनिप्रवेकेष्वपि शुद्धरूपम् ।
तेषा विशुद्धाशयतश्च सेवाऽऽहारप्रदानादिषु चाप्रकारे ॥ ८० ॥

गृहस्थभावो मुनिता च भिन्ने परिग्रही तत्र मुनिर्गृहीव।
परिग्रहाऽऽसक्तमुनेर्मुनित्वे भवेन्न कस्माद् गृहिणां मुनित्वम्? ॥५९॥

निन्द्यो गृही स्यादपरिग्रहत्वे निन्द्यो मुनिः स्यात् सपरिग्रहत्वे।
द्रव्योपभोगे मदनप्रसक्तेरपि प्रचारस्य न दुर्घटत्वम् ॥ ६० ॥

द्रव्यग्रहे लाभदृशापि मूलक्षतिं विनाऽन्यन्न वदन्ति सन्तः।
संसारदुर्घातनिरोधहेतुः सुनिश्चितं साध्यपरिग्रहत्वम् ॥ ६१ ॥

गृहस्थवर्गस्त्वपरिग्रहत्वमध्यासितुं न प्रभविष्णुरस्ति।
अतः स कुर्वीत परिग्रहस्य प्रमाणमाशाप्रसरावरोधि ॥ ६२ ॥

परिग्रहस्याऽस्खलितप्रचारे तृष्णा प्रचारं लभते नितान्तम्।
ततो जनः पोत इवाम्बुराशौ भवे निमज्जेदिति चिन्तनीयम् ॥६३॥

परिग्रहस्यातिवशीभवन्तं मुष्णन्ति चौरा विषयाभिधानाः।
दहत्यनङ्गो दहनः कषायव्याधा निरुन्धन्ति पुनः समन्तात् ॥६४॥

पापस्य वल्लीमसुखस्य खानिं दोषावलीमातरमाहुराशाम्।
आशांमयस्यन्त्र चरन्ति वेगाद् न यत्र भासः शशिनो रवेश्च ॥६५॥

आक्रान्तविश्वत्रितयोऽपि लोभपयोनिधिर्यैः प्रसरन् निरुद्धः।
धर्मोऽशतोऽप्येव समाश्रितो यैरेवंविधाः स्युर्गृहिणोऽपि धन्याः ॥६६॥

आरम्भभारा भववृक्षमूलं परिग्रहः कारणमस्त्यमीषाम्।
तस्मादवश्यं नियतप्रमाणं परिग्रहं संविदधीत गेही ॥ ६७ ॥

एतानहिंसादियमान् स्वशक्तेरर्हन्ति सम्पालयितुं समग्राः।
धर्मोऽस्त्ययं सार्वजनीन एष स्वाभाविकी जीवननीतिरेषा ॥६८॥

उक्ता अहिंसादियमा अमी दिक्कालाद्यनवच्छिन्नतया विमुक्ताः।
महाव्रतं सन्ति च सार्वभौमा वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्ता ॥६९॥

वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्तनाद् योगस्य सौकर्यमवेक्ष्य योगिनः।
यमेषु योगस्य समादिमेऽङ्गतां विज्ञापयन्तेऽत्र प्रथमं हि युज्यते ॥७०॥

हिंसादय सन्ति वितर्कसङ्ख्यया प्रत्येकमेते खलु सप्तविंशति ।
कृतानुमोदास्पदशागता हि ते क्रोधाच्च लोभाच्च तथैव मोहत ॥७१॥

भवन्ति भेदा मृदु-मध्य-तीव्रभेदैस्त्रिभि सन्ति यथोक्तसंख्या ।
प्रत्येकमेते मृदुमध्यतीव्राभिधा पुन स्युर्मृदुमध्यतीव्रै ॥ ७२ ॥
युग्मम् ।

अनन्तमज्ञानमनन्तदु खं फले अमीषा नितरा विभाव्ये ।
अत प्रयत्नं समुपेयुषा यत् फलं यमानामभिधीयते तत् ॥ ७३ ॥

दयाव्रतस्थैर्यवत पुरस्तात् निसर्गवैरा अपि देहभाज ।
मिथ प्रशाम्यन्ति तदेकमाद्ये व्रते फलं वाग्सुधा अथोच्यते ॥७४॥

सत्यव्रत प्राप्नुवति प्रतिष्ठां फलं प्रतिध्वानवदृतेऽपि यत्ने ।
स्यादस्य वाचा च फलं परस्य ताऽनुपपन्नोऽपीति फलं द्वितीये॥७५॥

अस्तेयनामव्रतनिश्चलत्वे भवन्ति रत्नानि न दुर्लभानि ।
प्रतिष्ठिते ब्रह्मणि वीर्यलाभोऽपरिग्रहे जन्मकथन्तयाश्च ॥७६॥

योगदृष्टि ।

अष्टौ च योगस्य वदन्ति दृष्टीरन्याभिरसह ता क्रमेण ।
सुखदया सतत एव यावा दृष्टिर्भवेत् प्रथमाऽत्र मित्रा ॥ ७७ ॥

मन्द च मित्रादृशि दर्शनं स्यात् तृणानलाद्यात इहोपमानम् ।
न देवकार्यादिषु खेदवृत्ती रागप्रसङ्गोऽपि च नापरत्र ॥ ७८ ॥

भावीनराग कुशल मनोऽस्मै नमस्य पञ्चाङ्गतया प्रणाम ।
समुद्भवत् किल योगबीजं गृह्णाति दृष्टाविह वर्तमान ॥७९॥

न केवलं तत् खलु वीतरागे मुनिप्रवरस्यापि गुरुरूपम् ।
इत्थं विशुद्धाशयतश्च सेवाऽऽहारप्रदानादिविधप्रकारे ॥ ८० ॥

गृहस्थभावो मुनिता च भिन्ने परिग्रही तत्र मुनिर्गृहीव।
परिग्रहाऽऽसक्तमुनेर्मुनित्वे भवेन्न कस्माद् गृहिणां मुनित्वम् ? ॥५९॥

निर्ग्रन्थो गृही स्यादपरिग्रहत्वे सग्रन्थो मुनिः स्यात् सपरिग्रहत्वे।
द्रव्योपभोगे सदनप्रसक्तेरपि प्रचारस्य न दुर्घटत्वम् ॥६०॥

द्रव्यग्रहे लाभवशाऽपि मूर्च्छां विनाऽन्यत्र वदन्ति सन्तः।
संसारदुर्गतिनिरोधहेतुः सुनिश्चितं साध्यपरिग्रहत्वम् ॥६१॥

गृहस्थवर्गस्त्वपरिग्रहत्वमध्यासितुं न प्रभविष्णुरस्ति।
अतः स कुर्वीत परिग्रहस्य प्रमाणमाशाप्रसरावरोधि ॥६२॥

परिग्रहस्याऽस्खलितप्रचारे तृष्णा प्रचारं लभते नितान्तम्।
ततो जनः पोत इवाम्बुराशौ भवे निमज्जेदिति चिन्तनीयम् ॥६३॥

परिग्रहस्यानियतीभवन्तं मुष्णन्ति चौरा विषयाभिधानाः।
दहत्यजस्रं दहनः कषायव्याधा निरुन्धन्ति पुनः समन्तात् ॥६४॥

पापस्य वल्लीमसुमस्य मान्ति दोषावलीमातरमाहुराशाम्।
आशांशवस्तत्र चरन्ति वेगान्न यत्र भासः शशिनो रवेश्च ॥६५॥

आकाशविश्वत्रितयेऽपि लोभपयोनिधिस्तैः प्रसरन् निरुद्धः।
यमोऽशतोऽस्यैव समाश्रितो यैरेवंविधाः स्युर्गृहिणोऽपि धन्याः ॥६६॥

आरम्भभारा भववृक्षमूलं परिग्रहः कारणमस्त्यमीषाम्।
तस्मादुदर्कं नियतप्रमाणं परिग्रहं संविदधीत गेही ॥६७॥

एतानहिंसादियमान् स्वशक्त्याऽङ्गिन् सम्यग्विधेहि समग्राः।
धर्मोऽस्त्ययं सार्वजनीन एष स्वाभाविको ह्यात्मनो निरोधः ॥६८॥

उक्ता अहिंसादियमा अमी दिक्कालाद्यनवच्छिन्नतया विमुक्ताः।
महाव्रतं सन्ति च सार्वभौमा वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्ता ॥६९॥

वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्तनाद् योगस्य सौकर्यमवैभि योगिनः।
यमेषु योगस्य यमाभिधेऽस्मिन् विज्ञापनेनाऽप्रथमं हि सूत्रणम् ॥७०॥

हिंसादय सन्ति वितर्कमुख्यका प्रत्येकमेते खलु सप्तविंशतिः ।
कृतानुमोदनाकृतकारिता हि ते क्रोधाच्च लोभाच्च तथैव मोहतः ॥७१॥

भवति भेदा मृदु-मध्य-तीव्रभेदैस्त्रिभिः सन्ति ययोत्तमस्या ।
प्रत्येकमेते मृदुमध्यतीव्रास्त्रिधा पुनः स्युर्मृदुमध्यतीव्रैः ॥ ७२ ॥
युग्मम् ।

भवत्यमशानमनन्तदुःखं फले अमीषां नितरां विभाव्ये ।
अत प्रकर्षं समुपेयुषां यत् फलं यमानामभिधीयते तत् ॥ ७३ ॥

दयाव्रतस्थैर्यवतः पुरस्तात् निसर्गवैरा अपि देहभाजः ।
त्रिय प्रशाम्यन्ति तदग्रमार्गे व्रतः फलं यत्सुधा अयोचत् ॥७४॥

सत्यव्रतं भावयति प्रतिष्ठां फलं प्रसिध्यत्यकृतेऽपि यत्ने ।
स्यादस्य वाचा च फलं परस्याऽनुपच्छतोऽपीति फलं द्वितीये॥७५॥

अस्तेयनामव्रतनिश्चलत्वे भवन्ति रत्नानि न दुर्लभानि ।
प्रतिष्ठितं ब्रह्मणि वीर्यलाभोऽपरिग्रहे जन्मकथन्तथा च ॥७६॥

योगदृष्टिः ।

अष्टौ च योगस्य वदन्ति दृष्टीरष्टाभिरङ्गैः सह ता क्रमेण ।
सुखबोधा मता पत्र योधा दृष्टिप्रभाव प्रथमाऽत्र मित्रा ॥ ७७ ॥

मन्दं च मित्रादृशि दर्शनं स्यात् तृणानलोद्द्योत इहोपमानम् ।
न देवकार्यादिषु खेदवृत्तो रोषप्रसङ्गोऽपि च नापरत्र ॥ ७८ ॥

प्राप्तान्तराग कुशलं मनोऽस्मै नमश्च पश्चात्कृतया प्रणामः ।
मेतुक्रमेनान् शिवं योगबीजं गृह्णाति दृष्टाविह वर्तमानः ॥७९॥

न केवले तत् खलु वीतरागे मुनिप्रधेयेष्वपि शुद्धरूपम् ।
तथा विशुद्धाशयतश्च सेवाऽऽहारप्रदानादिषदुपचारैः ॥ ८० ॥

गृहस्थभावो मुनिता च भिन्ने परिग्रही तत्र मुनिर्गृहीव।
परिग्रहाऽऽसक्तमुनेर्मुनित्वे भवेन्न कस्माद् गृहिणां मुनित्वम् ? ॥५९॥

निन्द्यो गृही स्यादपरिग्रहत्वे निन्द्यो मुनिः स्यात् सपरिग्रहत्वे।
द्रव्योपभोगे मदनप्रसक्तेरपि प्रचारस्य न दुर्वचत्वम् ॥ ६० ॥

द्रव्यग्रहे लाभवशापि मूलक्षतिं विनाऽन्यत्र वदन्ति सन्तः।
संसारदुर्वातनिरोधहेतुः सुनिश्चितं साध्यपरिग्रहत्वम् ॥ ६१ ॥

गृहस्थवर्गस्त्यपरिग्रहत्वमध्यासितुं न प्रभविष्णुरस्ति।
अतः स कुर्वीत परिग्रहस्य प्रमाणमाशाप्रसरावरोधि ॥ ६२ ॥

परिग्रहस्याऽस्खलितप्रचारे तृष्णा प्रचारं लभते नितान्तम्।
ततो जनः पोत इवाम्बुराशौ भवे निमज्जेदिति चिन्तनीयम् ॥६३॥

परिग्रहस्यातिवशीभवन्तं मुष्णन्ति चौरा विषयाभिधानाः।
दहत्यजस्रं दहनः कषायव्याधा निरुन्धन्ति पुनः समन्तात् ॥६४॥

पापस्य वल्लीमसुखस्य खानिं दोषावलीमातरमाकुलानाम्।
आशांवशस्तत्र चरन्ति वेगाद् न यत्र भासः शशिनो रवेश्च ॥६५॥

आत्मानमिच्छन्नियतोऽपि लोभपयोनिधिस्थैः प्रसरन् निरुद्धः।
धर्मोऽज्ञतोऽन्येन समाश्रितो यैरेवंविधाः स्युर्गृहिणोऽपि धन्याः ॥६६॥

आरम्भभारा भववृक्षमूलं परिग्रहः कारणमस्त्यमीषाम्।
तस्मादवश्यं नियतप्रमाणं परिग्रहं संविदधीत गेही ॥ ६७ ॥

एतानहिंसादियमान् स्वशक्त्या वहन्ति सम्पालयितुं समग्राः।
धर्मोऽस्त्ययं सार्वजनीन एव स्वाभाविकी जीवननीतिरेषा ॥६८॥

उक्ता अहिंसादियमा अमी ये शिक्षाव्रतपिण्डनया विमुक्ताः।
महाव्रतं सन्ति च सार्वभौमा दिक्संबाधे प्रतिपक्षविघ्ना ॥६९॥

दिक्संबाधे प्रतिपक्षविघ्नात् योगस्य सौख्यसंगमस्य योगिनः।
एवं तु योगस्य यमादिरेऽपमा विशारदैना स्वयमं हि पुरस्य ॥७०॥

हिमादय सन्ति विनयमस्वरा प्रदेयमतं लघु सत्रविदानि ।
हमातुमाहात्म्यदर्शिता हि स प्राधाय लाभाय सर्वत्र मोदन ॥७१॥

सर्वानि धेदा मृदु-मध्य-तीव्रैर्भेदैस्त्रिभि सन्ति यथाक्रमेण्या ।
नायमत मृदुमध्यतीव्रास्त्रिधा पुन स्युर्मृदुमध्यतीव्र ॥ ७२ ॥
युग्मम् ।

अनन्तमहात्मनन्तु नं फले अमीषां नितरां विभाव्य ।
अत सर्वं सम्पुपेयुषा यत् फले यमानामभिधीयत तत् ॥ ७३ ॥

दयमनर्थयवन पुरस्तात् निमज्यता अपि दृढभाज ।
मिद महात्म्यमिति तदेयमार्थे प्रत फल मात्पुधा अवाप्न ॥७४॥

सम्यक्त मानवति प्रतिष्ठा पर प्रमित्यस्यकृतऽपि यत्ने ।
स्यादस्य बाधा यत्र परस्मात्ऽनुदयप्राणाऽपीतिपरं द्विमादो॥७५॥

कस्यचनाममतनियमन्दे भवन्ति तस्मानि न दुरन्तानि ।
निर्हित मजन्ति चोदनाभाऽपरिमद प्रमव्यसम्यपाध ॥७६॥

योगदृष्टि ।

करो च दाम्य वदन्ति दृष्टीरष्टाभिर मद ता यन्त ।
सुप्तदृशा मश्च एव बाधा दृष्टिभावे प्रदमाऽत्र मिशा ॥ ७७ ॥

सर्वं च मित्रादृष्टि दर्शन स्यात् तृणाग्निलवाण स्तोकमानम् ।
न दयपाताद्विघु तेदमूला कायमनाऽप्ति च नान्यत्र ॥ ७८ ॥

वन्यातराम पुरुष मनोऽज्ञमं नमम दमनमपा प्रत्यन्न ।
संनुनयत् हित धेन्दोत्र दृष्टानि दृष्टीवर दयनान ॥७९॥

न देवले मह दत्तु यासराम मुनिनवदर्शि तुहदम्य ।
तेषां विद्युत्पदमात सम्पदऽपदर्शनदिवदुन्मति ॥ ८० ॥

। यैनिंत्यपिधिष्ठितस्तदाऽत्र योग-स्यात् भक्तिर्महती च सत्सु ।
मद न नीह भवतस्तथाऽनाभोगऽपि नान्यधर्मयोग्यकर्म ॥ ९१ ॥

नाम स्वशीये विश्ने च कृन्येऽधिकेऽधिकस्थे च विभोद्दुमिच्छा ।
दु ननहन्नाय सना प्रयत्ने नानाविधं धीम्य कथन्मबुद्धिः ॥९२॥

मन्माकतुर्दै प्रतिमाम्रशाला प्रया पुन सन्ति सुविस्तरेण ।
रिया प्रमाने तद्दिहेस्यकुम्या दूरौ मदा तिष्ठति मन्यमान ॥९३॥

पद्माऽऽसनं नाम सुख-स्थिर स्याद् दृष्टिपला सा विदिता तृतीया ।
दृढ च बाह्याभिर्न्यप्रशाशमन भवद् दर्शनमत्र दूरौ ॥ ९४ ॥

महाय न यत्नव नाभिगाय मेयो न योगस्य पथि प्रयाणे ।
पमपुनूर्न-न्वरयोरभावात् स्थिर सुख चाऽऽसनमाविरस्ति॥९५॥

प्रनाऽन्तरायाः शममान्नुवन्ति द्वन्द्वाभिघातो न च सम्भविष्णु ।
प्रवाहतूरीभवनेन कृन्य भवत् ममन्ते प्रणिधानपूर्वम् ॥ ९६ ॥

पुन सदानन्द विदग्धबुद्धेर्यो दिव्यान्यप्रयत्नेऽभिलाष ।
तन्त्रेऽदिमारोहति तत्त्वविद्यासुधासमास्वाद इहाभिलाष ॥९७॥

अनन्यनुष्मिन् भुवनम्यपार्थनिवारराया भुवि योजयाप ।
सति स्वनुष्मिन्नमति भुनेऽपि नि मदाय धर्मपरिश्रय स्यात् ॥९८॥

तृपाऽस्थिता प्राणयमेन योगेश्वानेन मुन्त दृष्यादि दीप्ता ।
अन्या च तत्त्वप्रवलमनूत्तिन मूक्ष्मबोध पुनरत्र भाति ॥ ९९ ॥

ए श्वास-प्रश्वासगतिनिरोध स यानिभि प्राणयमो बभाषे ।
स रेचकः पूरक-कुम्भकौ च श्वासो बहिर्वृत्तिरिहाऽऽदिम स्यात्
॥ १०० ॥

न्तूरपं यत् पुनरस्य पूरक स्थिरत्वमम्पादनमेव कुम्भकः ।
भेदस्वभावा यत् योगसाधका गच्छन्ति केचित् १..
॥ १०१ ॥ (

स्याद् बचन प्राणयमस्तु बाह्यभावस्य रेचाद् अथ ५१
ययार्थतावर्थकुम्भकाद्, ५ ..

स्त्रीतोऽपि मित्रादपि पुत्रतोऽपि धर्मः प्रियः स्यादिह प्राणतोपि।
धर्माय प्राणानपि* विक्षिपेत प्राणान्तकष्टेऽपि न तु त्यजेत् तम्॥१०३॥

एवं भवक्षारपयोनिरासात् तत्त्वश्रुतिस्वादुजलेन पुण्यम्।
वीजं प्ररोहप्रवणं करोति सम्यग्रतिः सद्गुरुभूरिभक्तिः ॥१०४॥

मिथ्यात्वमस्मिंश्च दृशां चतुष्केऽवतिष्ठते ग्रन्थ्यविदारणेन।
ग्रन्थेर्विभेदो भवति स्थिरायां तद् दृक्चतुष्केऽत्र न सूक्ष्मबोधः॥१०५॥

अवेद्यसंवेद्यपदाभिधेयं मिथ्यात्वदोषाशयमूचिवांसः।
तस्य प्रभावेण कृतावकाशा कृत्येष्वकृत्येष्वविवेकबुद्धिः ॥१०६॥

अवेक्षमाणा अपि जन्म-मृत्यु-जराऽऽमयोपद्रवदुःखपूर्णम्।
संसारमल्पेतरमोहदोषात् समुद्विजन्ते नहि देहभाजः॥ १०७ ॥

अवेद्यसंवेद्यपदं चतुष्के दृशाममूषामपि वर्तमानम्।
सत्सङ्गतस्तस्य विनिर्जयेन स्वतोऽपयात्येव कुतर्कराहुः ॥१०८॥

शमाम्बुवाहे प्रतिकूलवातं सद्बोधपद्मे च हिमोपपातम्।
श्रद्धानशल्यं स्मयकारणं च प्रचक्षते योगविदः कुतर्कम् ॥१०९॥

वादस्य मार्गाः प्रतिवादमार्गा नानाविधाः सन्ति सतां सभासु।
तत्त्वान्तमाप्नोति न खल्वमीभिर्दृष्टान्त आस्ते तिलपीलकोऽत्र॥११०॥

एकेऽभियुक्ता अमुकं पदार्थं यथाऽनुमानैः परिकल्पयन्ति।
अन्येऽभिरूपा अमुमेव भावमन्यस्वरूपं प्रतिपादयन्ति ॥१११॥

अतीन्द्रियार्था यदि हेतुवादैर्विनिश्चयाध्वानमधिश्रयेयुः।
एतावतः कालत एव तेषु सुनिश्चयः प्राज्ञवरैः कृतः स्यात् ॥११२॥

तस्मात् कुतर्कग्रह उज्झितव्यो नानेन कोऽप्यस्ति फलोपलम्भः।
मध्यस्थभावे च कृतावकाशे सम्यग्दृशां सम्भविता विकासः॥११३॥

सम्यग्दृशः सन्ति चतस्र एताः स्थिरा च कान्ता च प्रभा परा च।
प्रत्याहृतिस्तत्र भवेत् स्थिरायां स्याद् दर्शनं भ्रान्तिविवर्जितं च
॥ ११४ ॥

* छन्दोभङ्गो नात्र सम्भाव्यः। अन्यत्रापीदृक्षु स्थलेषु।

स्यादृतेऽपग्रन्थिविभेदनेन स्फुरद्विपश्चोऽस्य यन्मानसानाम् ।
संसारचक्रं प्रतिभाति यावन्मूलीभूतमोहनमत्रिरीव ॥ ११५ ॥

सत्यं परं ज्योतिरिदं स्वरूपं चैतन्यमेव तथ उपलभ्याऽपि ।
सर्वं च भोगं भवभागिभावाऽऽभासस्वरूपं प्रतिभासतेऽत्र ॥११६॥

स्वसंभावा उपमादिनाऽत्र स्वभावधाथस्य समन्वयाऽपि ।
स्यादृति सा पुनरावयवीं समाहृतिर्यात्र इन्द्रियाणाम् ॥११७॥

भवदमवयवपदाद् विरुद्धं स्याद् पदमपदपद् स्थिरायाम् ।
तत् पुनर्ग्रन्थिविदारणार्थं दधिमथनार मुनयो वदन्ति ॥११८॥

समस्य कल्पादृशि संप्रवेशाभ्यासाभ्यासभावं पुनर्दर्शनं च ।
विनाश्य दृढा स्थिरबन्धनं यत् सा धारणामत्र वदन्ति सन्त ॥११९॥

स्थिरत्वभावादिह साध्यमुख्यं मीमांसनाया अपि संविधाय ।
सम्यक्स्थितं स्याद्य धारणाया स्वभावमित्या भमतुमीनगता ॥१२०॥

समस्तमेतत् संसारात्तनुमिह यस्यानु यथाऽस्य सत्यात् ।
स्वात्स्वरूपं सर्वं मायाऽस्तुवद् विद्दन् शुद्धं उर्धति मानम्
॥१२१॥

सर्वेन्द्रियं प्रवर्तमानुभ्यो अपर्का धामिः शमन विहग्नुन् ।
ऐन्द्रा स्पष्टद्रा उवच्य दयावनं मनुष्य धामं विन्द ॥१२२॥

देहोत्थया द्वैविध्या समाना माहात्म्यशास्त्रायन्तश्च नानि ।
नाडच्छिन्नमात्रहृद् समाऽन्नमयेषमस्याऽपि पुन प्रकार ॥१२३॥

यदि प्रमादाद्युनिपुष्पदद्धा स्पर्शेऽस्मात् रहिता स्मृता च ।
स्वरूप ध्यानमनुष्यं वो धामद्भाव स्वपदो स्रगिद्धम् ॥१२४॥

सर्वं सन् अपक्षयो हि तु तं सर्वं स्वर् आनन्दो च संविदद् ।
इत्युक्तं शम्भुम स्वदुकं तुमाऽत्र मानसविमर्शनवद् ॥१२५॥

एवं स्वरूपस्य विरहे च स्वदद्वैतज्ञानाञ्जन स्वानन्द मानसम् ।
सर्वं सदान्यः पुनरेमहत्व हि स्वस्वभावाद्विमलत्वं स्व ॥१२६॥

असङ्गसुख्याख्यकसत्प्रवृत्तिपदं प्रभायां लभते मुनीन्द्रः ।
प्रशान्तवाहित्वमपीदमेवेदमेव नामान्तरतोऽन्य आहुः ॥ १२७ ॥

दृष्टिः परा नाम समाधिनिष्ठाऽष्टमी तदासङ्गविवर्जिता च ।
सात्मीकृताऽस्यां भवति प्रवृत्तिर्बोधः पुनश्चन्द्रिकया समानः ॥१२८॥

अस्यां निराचारपदां मुनीश्वरः श्रीधर्मसंन्यासबलेन केवलम् ।
लब्ध्वोत्तमं योगमयोगमन्ततः प्राप्यापवर्गं लभतेऽस्तकर्मकः ॥१२९॥

तृणगोमयकाष्ठहव्यभुक्-
कणदीपप्रभयोपमीयते ।
अथ रत्न-भ-भानु-चन्द्रमः-
प्रभया बोध इह क्रमात् पुनः ॥ १३० ॥

खेदादिदोषा इह निर्गतास्तथाऽ
द्वेषादिका अष्ट गुणाः श्रिताः क्रमात् ।
इत्येवमष्टाङ्गमदर्शि दृशां
भिन्नैर्यमोऽदर्शयत योगिसम्मतम् ॥१३१॥

चतुर्थ-प्रकरणम् ।

कषायजय ।

आत्मस्वरूपं प्रथमं प्रविष्टुयत्नाभिया प्राप्स्तहमानचित्ता ।
स एव योगस्य वदन्ति भूमिराद्याऽविशेषममन्यया स्यात् ॥१॥

आत्मस्वरूपे योगेन कृष्यमाणे सम्यक्स्वरूपे सततं प्रोद्यतेन्ते ।
सम्यक्त्वतोऽनन्तविज्ञानवीर्याऽऽनन्दा नाल्ते सहायस्याऽस्य हेतु ॥२॥

इदं पदार्थाद्भिनदेः समस्तमस्माभवत्र व्यतिरिच्यतेऽत्र ।
जडस्तथा चेतन इत्यमू द्वौ जडेन चैतन्यमुपावृतं न ॥ ३ ॥

कर्मेदमत्र जडस्य पाशान् क्लेशान् विचित्रान् सहते सदाऽऽत्मा ।
चिदबोध प्रतिभाति देहाद् दु गातिथि स्यान् कुत एव आत्मा ।
॥ ४ ॥

सङ्क्लेशानामक्रमशान्ति मूलमात्मज्ञान तत्र धीरा वदन्ति ।
आत्मज्ञानाद्भवतु स सम्यद् आत्मज्ञानाद् अन्यथा ना सपापि
॥ ५ ॥

संसार आत्मैव जित कषायैरिन्द्रियै स एव तैरजितो च मोक्ष ।
क्रोधादयस्तत्र कषायसञ्ज्ञास्तस्मात् उक्ता भवकृन्तसंज्ञा ॥ ६ ॥

यो वैरहेतु परितापकारण शमागमा दुर्गतिवर्तनो पुन ।
उत्पद्यमान प्रथमं स्वमाश्रयं दहन् दहन् वह्निरिवापर स यः ॥७॥

क्रोधस्य तस्य प्रशम क्षमा क्षमा शमाऽऽत्मनामास्यपरिस्पृहावतान् ।
या सयमाऽऽरामविराममारति क्लिष्टाम्बुमोघरभदनाहनि ॥८॥
युग्मम् ।

मान प्रसिद्धो मृदुभावनाशनेकभेद मदस्यानुभूतो ।
यादृक्स्वरूप स उदेति तादृगुरमानुविद्ध विनमोनि क्रम ॥९॥

योगस्य यथा परमस्मिनिशा मा प्रबोधनामानलनवधृति ।
तस्मात्मुनिऽऽजानति योगमार्गो हन्यादस्माद् यावदति जीवित स ॥१०॥

निशम्य दुर्भाषितमन्यदीयं नालभ्यते रोषमुदारचित्ताः ।
[illegible] महतम्यभावः शाठ्यं शठाग्रे नहि कर्तुमर्हम् ॥११॥

[illegible] न कस्माद् [illegible] योगी? दुर्भाषितैः स्यान्न हि कोपि रोगः ।
न [illegible] विलापं द्रव्यस्य हानेरपि नास्ति वार्ता ॥१२॥

[illegible] पुनः सत्त्वगुणप्रहाणिः ।
[illegible] आत्मोन्नत्यध्वना रोषसमाश्रयेण ॥१३॥

[illegible] प्राचीनकर्मेत्यथ चिन्तनीयम् ।
[illegible] प्रयोजके कर्मणि वा विधेयः? ॥१४॥

[illegible] यदि नाम [illegible] न कर्म किं तर्हि कृतापराधम् ? ।
[illegible] विनाशमाप्य सर्वेऽपराधाः खलु कर्मराजः ॥१५॥

[illegible] तर्जनादि ।
[illegible] क्षमा तदेयं न हि किं क्षमा नः? ॥१६॥

[illegible] मुलारविन्दम् ।
[illegible] माध्यः करुणाऽऽस्पदं सः ॥१७॥

[illegible] यथा न कोपः क्रियते दयातः ।
[illegible] दुर्वचनानि कुर्वन् ॥१८॥

[illegible] समागतोऽनेकश एव आत्मा ।
[illegible] दुर्वचो यत्? ॥१९॥

[illegible] पुनरेति वृद्धिम् ।
[illegible] मांसेअकमिन्धनादि ॥२०॥

[illegible] स्वजनोऽस्तु वैरम् ।
[illegible] ॥ २१ ॥

[illegible] कर्तुं कुधं यत्र किलाधिकारः ? ।
[illegible] तस्मात् ॥२२॥

स्वातन्त्र्यमत्रास्ति विपद्दिने यत् कोपाग्निना प्रज्वलने क्षमः स्य
यदीहितार्थे क्षम एव कोपः पारत्रिकार्थे प्रशमो न तर्हि ? ॥

यमान् कुरुध्वं नियमान् कुरुध्वं क्रिया कुरुध्वं च तपः कुरुध्व
न चेत् समस्ति प्रशमावगाहः काऽऽशा तदेभ्यः फलमुख्यमाप्
॥ २

मनश्च वाचा च वपुश्च यस्याऽवगाहत क्षान्तिसुधासमुद्रे ।
धन्यः कृतार्थः सुकृती महात्मा श्लाघ्योऽपि प्रेक्ष्यमुखाम्बुजाऽसौ ।

क्रोधान्धलोभूय यदेव कार्यं करोति मया विपरीतरूपम् ।
तदेव कोपोपरमे प्रयाये दुःखाय च स्याद् धिगहो ! अविद्या ।

आक्रोशने वा परिताडने वा योगप्रवाहे स्थितवानृषिस्तु ।
ध्यायेद्- न मे किञ्चन नाशमेति सच्चिन्मयरूप मम निश्चल य
।

उदग्ररूपः प्रकटो यदा स्याद् देहाऽऽत्मनोर्भिन्नतया प्रकाशः ।
छिन्ने च भिन्ने च तदा शरीरे नाऽऽत्मा भवन् स्वात्मरतो विच
॥

क्रिया सुसाध्या च तपः सुसाध्यं ज्ञानं सुसाध्यं नियमाः सुसाध्या
दुःसाध्य एकः स च कोपरोधः स साधितः साधितमप्यशेषम् ।

रोगो विधातुं न हि यत्र तत्र सुखो गृहस्थैरपि वेदितव्यम् ।
सर्वत्र सर्वेष्वपि योगयाम - क्रोधस्य मन्दीकरणं तु सुगमः । ३

सनकशास्त्राणि विलोकितानि रहस्यमध्यात्मगिरा च लब्धम्
तथापि लब्धा यदि ना तितिक्षा ईयस्तदाऽसौ हृदयेन मूर्खः ।

यावच्च मानादिपरम्पराणां रूढः प्रचारो नहि तावदेव ।
शक्यः समापादयितुं निरोधो मानादिदोषा अपि तेन हेयाः ।

विपद्गतं दरताऽस्मदीयं मानेन नीचा विहितोऽपराधः ।
न स्पृश्यते तत्पदं तथापि सम्भूतता वीक्षणतः परं स्यात् ? ।

स[illegible]र्थं यदि रक्षणीयं तद् दर्पमर्पेण न मन्नते स्यात् ।
[illegible]धिनिशीथभासो मानाय्रविक्षेपणतः स्फुरन्ति ॥३४॥

[illegible] स्य शिक्षानुमहं इत्येष सम्यग् हृदि चिन्तनीयम् ।
[illegible] विश्व कुत्रोऽपि कोऽप्यस्त्यधिको हि मर्त्यः ३५॥

[illegible]साधारणशक्तिमत्त्वम् ।
[illegible] कथाऽस्मासु कुर्याम यतोऽभिमानम् ॥३६॥

[illegible]न्यां न भाति दृश्यती वरं च ।
[illegible] किञ्चिन तथाप्यहो ! दर्पसमुद्धतत्वम् ! ॥३७॥

[illegible] न सामर्थ्यं न परोपकारः ।
[illegible] तथापि गर्वः किमतः महात्म्यम् !
॥ ३८ ॥

[illegible] कालान्तरे म्लानिमुपैति रोगैः ।
[illegible] मानाचरणे मनोऽर्थः? ॥३९॥

[illegible]नाथममो च कालीशममो च मूलम् ।
[illegible] च देवेन्द्रममो मुनीन्द्रम् ॥ ४० ॥

[illegible] विभागममो च विश्वश्चिन्यैशितारम् ।
[illegible] कुतस्तदोऽस्मादृशलोऽयकाशः ? ॥ ४१ ॥
युग्मम् ।

[illegible] सुरेश्वराद्यैः जगदीशिताः ।
[illegible] कि न. श्रमकर्माभिमानदेशः? ॥४२॥

[illegible] प्रशान्तताया परिचिन्ततायाम् ।
[illegible] संजायतेऽप्यानुभवः प्रमाणम् ॥४३॥

[illegible]धिनिरामृता च ।
[illegible]ऽभिमानात्मता म धन्यः गुणैयकीर्तिः ॥४४॥

---

* [illegible] ।

भवस्वरूपं परिचिन्त्य तस्माद् निवार्यतां माऽभुजङ्गमोऽयम् ।
नैवाऽमृते तत्सहचारितायां भवेत् पर मोहविषोपभोग ॥ ४५ ॥

माया मता या गलताहुताशो ज्ञानार्गला दुर्भगतानिदानम् ।
श्री मार्थिता सद्व्यवहारलक्ष्मीस्पृहावता वा परिहीयतां सा ॥४६॥

पदे पदे दम्भमुपासते ये दम्भाधिपास्ते भुवि धीमता किम् ? ।
न न्यायतः किं व्यवहारवृत्तिर्यत् स्वाय दम्भाचरण क्षम स्यात् ?
॥ ४७ ॥

न्यायप्रतिष्ठः पुरुषो भवश्चेद् व्यापारतोऽसौ नियमात् सुखी स्यात् ।
न्यायस्य मार्गेण वर बुभुक्षा नाऽन्यायमार्गेण पर प्रभुत्वम् ॥४८॥

ऐश्वर्यमाविभ्रति नास्थिरं ये न्यायप्रतिष्ठा विषसद्विवेका ।
पापात्पदं ते प्रविदन्ति माया विनैव ता स्वार्थमुपार्जयन्ति ॥४९॥

सतश्च पश्यन्ति सर्वलोक कृतेऽपि दम्भाचरणे प्रकृष्टे ।
कर्या न सिद्धिं लभते तदवमर्यस्य सिद्धौ स पुना निमित्तम् ?॥५०॥

दृष्य च माया जननी तदीया च सर्वद्वारेषु पुर सराऽस्ति ।
सा त्या मृषावाद इतीदमीया न सज्जन सेवति तेन मायाम् ॥५१॥

समस्तयाना प्रसवस्य भूमीमपारसन्तापसमर्पयित्रीम् ।
यस्य महच्चेतसि क सुमधा मायामुपासीत विवर्जनीयाम् ? ॥५२॥

कुर्वन्ति ये दु खि मन परस्य प्रतारणातो बहुभि प्रकारै ।
दुष्यन्ति हिंसाविषयस्पृशो ते दूरे दयाऽऽरामत इद्दशा स्यु ॥५३॥

पिपीलिकादीन् लघुदेहभाजो रक्षन्ति यत्नैर्मनुजान् पुनर्ये ।
प्रपातयन्त्यापदि वञ्चयित्वा दयालवस्ते न हि, किन्तु पापा ॥५४॥

अस्त्वीदृशो वञ्चनत परस्य देवस्तुतौ गर्जनमप्यतश्च ।
एतादृशो नो किमपि प्रयत्ने कृतेन सम्यक् तिलकेन भाले ॥५५

प्रवञ्चने सति मत्रिपालऽनुष्ठानहेतुर्ध्व विवृणीति प्रयाति ।
उत्सृज्य माया विदाशीकृतायां मनोभुवां दीनहमहत्तराय ॥५६॥
उ

पञ्चम-प्रकरणम् ।

ध्यानसामग्री ।

कषायरोधाय जितेन्द्रियत्वं जितेन्द्रियत्वाय मनोविशुद्धिः ।
मनोविशुद्ध्यै समता पुनः साऽममत्वतस्तत् खलु भावनाभिः ॥१॥

भीमाद् भवाम्भोनिधितो भयं चेत् तदेन्द्रियाणां विजये यतेत ।
सरित्सहस्राऽपरिपूर्यसिन्धु-मध्योपमोऽक्षप्रकरोऽस्त्यतृप्तः ॥ २ ॥

देहान्तदुःखं गजमीनभृङ्गपतङ्गसारङ्गकुलं प्रयाति ।
सुस्पष्टमेकैकहृषीकदोषात् का नहि सर्वाक्षरतस्य वार्ता ? ॥ ३ ॥

अनूनमूर्त्तोर्जितशक्तिभाजां यदीन्द्रियाणां विजयो न जातः ।
भूमण्डलाखण्डलशक्तिभाजोऽप्यजयिनः पण्डतया वदामि ॥४॥

अस्यैव दोद्दामनहेतुरेकः स इन्द्रियाणां विनियन्त्रितत्वम् ।
मनाकृतेऽन्तःकरणस्य शोधे आवश्यकं यत्नमतीव कुर्यात् ॥५॥

भ्राम्यन् मनोऽश्व इहाशङ्कु भवाटवे प्रक्षिपति त्रिलोकीम् ।
अराजको निःशरणो जनोऽयं याता ततः क्वाऽत्र गवेषणीयः ? ॥६॥

साहाय्यमुत्सृज्य महानुभावान् मुक्तिश्रिया आचरतस्तपांसि ।
साम्येन चेतश्चलस्वभावमन्यत्र कुत्रापि परिक्षिपेद् द्राक् ॥ ७ ॥

मनोविशोधेन विनैव योगधराधरारोहणमीहते यः ।
प्रहस्यते पङ्गुरिव क्रमाभ्यां देशाटनं कर्तुमनाः स मूढः ॥ ८ ॥

बहूनि कर्माणि मनोनिरोधे मनःप्रचारे प्रसरन्ति तानि ।
असंवृतः संयम पर्यटीयो अवश्य मोक्षस्य समन्ति मूलम् ॥९॥

स्वस्वार्थविषयप्रवणो मनःप्रवृत्तौ विनियन्त्रणीयः ।
श्रुतेऽपि यत्नेन विचारदृष्टिर्निःसंशयं चेत् प्रतिरोद्धुमिच्छा ॥१०॥

एष प्रपञ्च प्रतिपादितोऽय मनोविशोधाय स वेदितव्य ।
क्रमभयप्रस्यल्मेवमुक्त ध्यान तदन्त परिशुद्धिमूलम् ॥ ११ ॥

प्रदीपिका योगपथप्रचारे योगाङ्कुरप्रोद्भवकारिणी च ।
मनोविशुद्धि प्रथम विधेया प्रयासधेयर्थमम् विना तु ॥१२॥

मनोविशुद्धौ ममताऽपलभ्या निमज्जता साम्यसरोवरे यत् ।
रागादिसम्पातिपरिक्षय स्याद् अमन्द आनन्द उपेयते च ॥१३॥

आकृष्य चेत समता क्षण चेद् निपात्यते तर्हि तदुद्भव यत् ।
अन्त सुखे सप्रमरीसरीति च धारयेत् तद् यदि तु प्रयायत ॥१४॥

साम्याञ्जन पूरितमस्ति यस्याऽन्तर्लोचने मोहतम प्रणाशात् ।
स्वस्मिन् स्वरूप परमेश्वरस्य पश्यत्यसौ निश्चितसाध्यबिन्दु ॥१५॥

दूरे द्विष शम द्विधं द्वधीयो यच्च मन सन्निहित समस्थात् ।
शक्य समास्वादयितु स्फुट तद्, इहैव साम्य समतारतस्य ॥१६॥

सुधाघनो वर्षति साम्यरूपो मनोभुवा यस्य मुनीश्वरस्य ।
संसारदावानलतीव्रतापाऽनुभूतिमान्वन्दति किं तदीयाम् ॥१७॥

अन्यै पदार्थै सह वैरिविभिन्नमात्मा यदाऽऽत्मानमवैति सम्यक् ।
तदा समस्य स्फुरत प्रसूतिमशक्यलाभ विबुधेश्वराणाम् ॥ १८ ॥

संरक्षिते मोहमृगेश्वरेण भयङ्करे तापसमूहसत्त्वे ।
समस्वरूपऽप्यसनातिपाये दाह ददुस्त परिनिष्ठितार्था ॥१९॥

क्रूरा अपि प्राणभृत परस्पर यद्दर्शनाच्छान्तिमवाप्नुवन्ति यत् ।
साम्यस्य तस्यापि समर्थताऽस्त्यसौ समस्यमस्तं खलु तत्र जृम्भते
॥ २० ॥

अनित्यभावादिकभावना स्मृता महर्षिभिर्द्वादश, तास्वविभ्रमम्,
विभाव्यमानासु ममत्वलक्षणाऽन्धकारनाशे समताप्रभा स्फुरेत् ॥२१॥

यदिन्द्रियार्थैरनुभूयते नो यदनद्धविषया समता ।
यद् दृश्यते धर्मवृत्ता तदेतद् अनित्यमेवास्ति समभ्रमत्र ॥२२॥

महीपतिश्चक्रधरः सुरेश्वरो योगीश्वरो वा भुवनत्रयेश्वरः ।
सर्वेऽपि मृत्योरुपयान्ति गोचरं तदत्र कः स्याच्छरणं शरीरिणः?
॥ २३ ॥

भवोदधिर्जन्मजरावसान-पयःप्रपूर्णः स्मरवाडवघ्न ।
मोहात्मकाऽऽवर्त्त-विपत्तिमत्स्यः कुतः सुखं सम्भवतीदृशीह?॥२४॥

एकाकिनः प्राणभृतो गतागतं कुर्वन्ति संसारवने भयङ्करे ।
अन्यार्थमुत्पाद्य धनं भवान्तरं प्रयात एकः परिपीड्यतेऽसुमान्
॥ २५ ॥

विलक्षणः सर्वबहिःप्रपञ्चतः सच्चिन्महानन्दमयोऽस्ति चेतनः ।
इदं शरीरं स्फुटमन्यदात्मनः कस्तद्धनन्यो भुवनेऽभ्युपेयते? ॥२६॥

द्वारैः स्रवद्भिर्नवभिः सदैवाऽशुचीन् घृणायाः पदमस्ति कायः ।
तथाप्यहो! तत्र यदस्ति शौचसंकल्पनं मोहविलास एव: ॥२७॥

मनोवचोभूघनकर्म योगाः स आस्रवः कर्मण आस्रवेण ।
शुभाशुभं कर्म शुभाशुभाद्धि योगान्निबध्नन्ति शरीरभाजः ॥२८॥

यथाम्बु गृह्णाति हि यानपात्रं छिद्रैस्तथा चेतन एव कर्म ।
योगाऽऽस्त्ररन्ध्रैरशुभैः शुभैर्वा निर्यात्यमुष्मिन् सति नो भवाब्धेः
॥ २९ ॥

निरोधनं यत् पुनरास्रवाणां तं संवरं योगिन ऊचिवांसः ।
विभावनादास्रव-संवरस्य भवादुदासीनतया मनः स्यात् ॥३०॥

स्यात् कर्मणां निर्जरणं च निर्जरा द्विधा सकामेतरभेदतः पुनः।
पाकः फलानामिव कर्मणामपि स्वतोऽप्युपायादपि सम्प्रजायते
॥ ३१ ॥

यथाऽस्ति जीवैश्च जडैश्च पूर्णो लोकोऽयमेवं परिचिन्तनं यत् ।
सा भावना लोकविचाररूपा मनोवशीकारफलप्रधाना ॥ ३२ ॥

जगत् समुद्धर्तुमनल्पदुःखपङ्कादहो ! कीदृश एव धर्मः ।
प्रादर्शि लोकोत्तरपूरुषैर्यत्सेवात आप्नोति महोदयत्वम् ॥ ३३ ॥

शान्ते क्षमा मार्दवमार्जवं च शौचं च सत्यं तपसंयमौ च ।
त्यागस्तथाऽकिंचनता तथैव ब्रह्मेति धर्मा दशधा बभाषे ॥३४॥

यद्दृष्टकर्मस्वचलीभवन्तु विशिष्टमेतन्नरजन्म लब्धम् ।
तथाप्यहो! तत्त्वविनिश्चयात्म-बोधोधिरत्न यद्दुर्लभत्वम् ॥३५॥

एतादृशीभि खलु भावनाभि सुवासितान्त करणो महात्मा ।
ममत्वलुण्टाकविलुण्ठ्यमाना साम्यश्रिय रन्तुमीश्वर स्यात्॥३६॥

ध्यानं समालम्ब्य समत्वमाश्रयेत् साम्यं विना तत्र कृते विडम्बना ।
आत्मप्रबोधेन च कर्मसंक्षयो ध्यानेन साध्य स च, तत् पर
हितम् ॥ ३७ ॥

ध्यान समत्वेन विना भवेन्न साम्यं विना ध्यानमपि स्फुरेन्न ।
परस्परापेक्षणतस्ततस्तद् द्वय भवेत् सुस्थिरताविशिष्टम् ॥३८॥

अतिदारुणपापभारिणोऽ
प्यमुना ध्वस्तसमस्तकर्मणा ।
परमात्मदशा प्रपेदिरे
परमध्यानमिदं विदुबुधा ॥ ३९ ॥

षष्ठ–प्रकरणम् ।

ध्यानसिद्धिः ।

स्यात् ज्ञानयोगोऽथ च कर्मयोग आवश्यकाऽऽचार इह द्वितीयः ।
शारीरिकस्पन्दनकर्मरूपः स कर्मयोगः शुभमातनोति ॥ १ ॥

शुद्धं तपः स्वात्मरतिस्वरूपं च ज्ञानयोगं मुनयो वदन्ति ।
स उन्मनीभावत इन्द्रियार्थान् निवर्त्य श्रेयसश्रीप्रतिपादकः स्यात् ॥२॥

क्रियास्वरूपोपगतप्रसूता याऽऽवश्यकी सा व्यवहारवृत्तौ ।
गुणावहाऽस्तीति परम्परातोऽपवर्गसम्पादकताऽक्षताऽस्याम् ॥३॥

अभ्यस्यताऽप्यक्ष एव सम्यक् क्रिया मनःशुद्धिकृतेऽस्खलन्ती ।
योगं समारूढवता मुमुक्षुः शमप्रवाहे परमात्मभूमौ ॥ ४ ॥

तथाऽप्रमत्तस्य मुनेर्दयानामावश्यकाऽऽचारविधेयताऽस्ति ।
य आत्मरतो यश्च आत्मतृप्तो य आत्मतुष्टो न हि तस्य कर्म ॥५॥

मनः स्थिरीभूतमपि प्रयायात् रजोबलाच्चञ्चलभावमाशु ।
प्रत्याहृतं निग्रहमातनोति ज्ञानी पुनस्तस्य गतप्रमादः ॥ ६ ॥

चिरात्स्वचित्तस्थिरतार्थमेव बहुप्रयत्नः सततं मुनिः स्यात् ।
कुर्यात्तदा हेतुत एव शास्त्रादिता क्रियां प्रत्यहमुख्यभावात् ॥७॥

सम्यक्तयाऽभ्यस्य च कर्मयोगमनन्यमार्गं समुपाश्रितो यः ।
सदाऽप्युदासीनतया स्थितस्य न तस्य भोगैर्भवति प्रलेपः ॥८॥

नाऽऽप्य प्रियं हृष्यति नोद्विजेच्च प्राप्याऽप्रियं ब्रह्मविदुत्तमर्षिः ।
यः स्यात् समेक्षी विषमेऽपि जीवन्मुक्तं स्थिरं ब्रह्म तमीरयन्ति ॥९॥

यदीन्द्रियार्थेषु यदाऽनुरज्येत समस्तसङ्कल्पविमुक्तचेताः ।
योगे समारूढतया तदानीमसौ महात्मा परिवेदितव्यः ॥ १० ॥

मयोरिमन सुस्थिरमानिशान्हृदि प्रमदागपुंडरीक ।
भिक्षीट्युग्मा वदंग रदामाऽऽस्मृतान् गुणम्यान इममाद ॥११॥

स्मृतावियुक्ता निजमूवनऽपि प्रभूतगंधस्मरानिमम ।
भमात्रवाश्यपदं भवमोपराद्मुग्रो दयधिनरमाणान् ॥ १२ ॥

पर्वविधो निहितशमयोग धीमानयागर गमादिमाम्मा ।
ध्यान प्रयत्नो कुरनऽनियारवमान्याश्चाम्मद्वापदन्दी ॥ १३ ॥

नारी-पशु क्लीद-पुरीन्यमित्र ध्यान विविक्त विमपि स्पदाने ।
नागाऽऽसनानामपि यत् स्थिरं सुखं श्वस्याऽऽवभागन नदत्र
गाऽदत्र ॥ १४ ॥

ध्यानाय कालोऽपि न कोऽपि नियता यस्मिन् समाधि समय
न दृश्यत ।
ध्यादेशियत्न हादिन मितानाऽऽवस्थाऽवस्था क्षिता ध्यानविधा
नियमो न वा ॥ १५ ॥

[illegible] नियद्वे हृदभावमानामावन्धवर्णं सुमया वदन्ति ।
मैत्री प्रमोदं करुणामुपेक्षा दुक्षीन नर ध्यानसुसम्पत्तानि ॥१६॥

सर्वेऽपि जीवा सुखिनो भवन्तु मा कोऽपि पापावरणानि कर्षेत् ।
विमुच्यता विभ्रमनाशनाद् एवं मति मान वदन्ति मैत्र्याः ॥ १७ ॥

[illegible] गुणाधिकेषु प्रमोदो च [illegible] ।
[illegible] एव [illegible] परिकीर्तितेति ॥ १८ ॥

[illegible] दे [illegible] विज्ञेया ।
[illegible] परिकीर्तिता सा ॥ १९ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ २० ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ २१ ॥

आश्रित्य लोकोत्तरपुरुषाणामाज्ञामयाथां परिचिन्तनं यत् ।
वस्तुस्वरूपस्य यथार्थतात आज्ञाभिधं ध्यानमिदं वदन्ति ॥२२॥

बभाषिरे सर्वविदोऽतिसूक्ष्मं तत्त्वं न तत् तार्किकतर्कजालैः ।
विहन्यते तत् प्रतिपत्तियोग्यं नह्यन्यथा सर्वविदो वदन्ति ॥२३॥

अध्यात्ममार्गाऽऽश्रयणं विनाऽयमात्मा भवेऽभ्राम्यदनन्तकालम् ।
रागादिदोषैकवशीभवन्तो निर्यान्ति नापायमहाऽटवीतः ॥२४॥

मोहान्धकारप्रविलुप्तचेतसा नाऽकारि किं किं कलुषं मया हहा !
श्वभ्रेषु तिर्यक्षु नरेषु चोल्वणं दुःखं न किं किं प्रतिपद्यते स्म च! ॥२५॥

गम्भीरसंसारमहाऽऽपदाजले कालो गतोऽयं ब्रुडतो ममाऽखिलः ।
कस्याऽपराधोऽत्र मया विचार्यते! प्रमाद एतस्य ममाऽपचेतसः॥२६॥

प्राप्याऽपि बोधिं परमां मनोवचःशरीरदुश्चेष्टिततो मयैव हि ।
स्वमस्तके ज्वालित आशुशुक्षणिः कोऽत्रापराधी परिभाव्यतेऽपरः!
॥ २७ ॥

स्वाधीनतायामपि मुक्तियत्मनो भ्रान्त्या स्वयं पातित एव चेतनः।
भिक्षां यथाऽदेदुपलब्धराज्यको मोक्षे स्वतन्त्रेऽपि तथा भवभ्रमः
॥ २८ ॥

एवं हि रागादिकदूषणेभ्यो जाता अपायाः परिचिन्तनीयाः ।
यस्मिन्नपाया अपि तत्प्रणाशे ध्यानं द्वितीयं तदपायनाम ॥२९॥

उदीरितः कर्मफलं विपाकः शुभाशुभत्वेन स च द्विभेदः ।
द्रव्यादियोगात् स च चित्ररूपोऽनुभूतिमास्कन्दति देहभाजाम्॥३०॥

द्रव्येषु स्रग्-माल्य-सुभोजनाद्यैः शुभोऽशुभः शस्त्रविषानलाद्यैः ।
क्षेत्रे निवासेन महालयादौ शुभः श्मशानप्रभृतौ तदन्यः ॥३१॥

काले वसन्तप्रभृतावशीतानुष्णे शुभोऽन्यत्र विपर्ययश्च ।
मनःप्रमादप्रभृतौ च भावे शुभोऽशुभो रौद्रविकारभावे ॥ ३२ ॥

सुदेव-मर्त्यादिभवे शुभोऽसन्मनुष्यतिर्यङ्नरकादिकेऽन्य ।
द्रव्यादियोगादिति विप्ररूपं विचिन्तयेत् कर्मफलं तृतीये ॥३३॥

आत्मप्रतिष्ठं स्थितमस्त्यनन्तानन्तं नभः सर्वत एव तत्र ।
लोकोऽस्ति मध्यस्थित ऊर्ध्व-मध्याऽधोभागतो यो दधत त्रिलो
धाम् ॥ ३४ ॥

स्वरूपमेतस्य विचिन्तनीयं ध्याने चतुर्थे बहुसूक्ष्मरीत्या ।
स्यादीदृशे धृतयता च धर्मध्याने स्वयंवेद्यमतीन्द्रियं शम् ॥३५॥

ध्यानादमुष्माच्च शुभाग्रपूर्तौ महर्द्धिकं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ।
पुनर्नृजन्म प्रतिपद्य चारु योगस्य मार्गे पथिकीभवन्ति ॥ ३६ ॥

ध्याने शुक्ल ततस्ते परममुपगता क्लिष्टकर्माणि हत्वा
लोकालोकावभासं निरतिशयपरं ज्ञानमासादयन्ति ।
एवं ध्यानाग्निना मोहान्धतमसदहनं यद्यदि प्रस्फुरन्त्या
माधुर्यपूर्तौ तत स्युः परमपदगुपः सच्चिदानन्दरूपा ॥३७॥

सप्तम-प्रकरणम् ।

योगश्रेणी ।

मानसवृत्तिनिरोधं सम्प्रज्ञातेतरप्रकारतया ।
योगं वदन्ति तज्ज्ञा ध्यानविशेषोऽत्र न प्रथमः ॥ १ ॥

वृत्तिक्षयस्वरूपोऽसम्प्रज्ञातोऽस्ति, वृत्तयो मनसः ।
क्षीणा भवन्ति सर्वाः कैवल्यबोधस्तदोदेति ॥ २ ॥

देहस्य वृत्तयः खलु यदा निरुद्धा भवन्ति तत्कालः ।
योगोऽसम्प्रज्ञातात् न भिद्यते निर्वृतिद्वारम् ॥ ३ ॥

अध्यात्मं भावना ध्यानं समता वृत्तिसंक्षयः ।
इत्येवमन्यनुपाता ऽस्थाना योगपद्धतिम् ॥ ४ ॥

इच्छा च शास्त्रं च समर्थता चेत्येषोऽपि योगो मत आदिमोऽत्र ।
प्रमादतो ज्ञानवतोऽप्यनुष्ठाऽभिलाषिणोऽसुन्दरधर्मयोगः ॥ ५ ॥

श्रद्धान-बोधौ दधतः प्रवृत्तौ हतप्रमादस्य यथाऽऽत्मशक्ति ।
यो धर्मयोगो वचनानुसारी स शास्त्रयोगः परिवेदितव्यः ॥६॥

शास्त्रादुपायान् विदुषो महर्षेः शास्त्राऽप्रमाण्यानुभवाधिरोहः ।
उत्कृष्टसामर्थ्यतया भवेद् यः सामर्थ्ययोगं समुदाहरन्ति ॥ ७ ॥

न सिद्धिसम्पादकहेतुभेदाः सर्वेऽपि शास्त्रादवगम्यबोधाः ।
सर्वज्ञता तत्कृतिभोऽन्यथा स्यात् तस्यातिशास्त्रागमनः स योगः॥८॥

सत् प्रातिभं केवलबोधभानोः प्राग्वृत्ति स्यादरुणोदयाभम् ।
'श्रुतकेवली' 'प्रातिभ' नमभिहितानि सन्निभवचन परेऽपि ॥९॥

संन्यासकः स्मृत एव योगो धर्मस्य योग इति द्विधाऽसौ ।
तथाऽऽदिमः स्यात् क्षपकाख्यश्रेण्यां शैलेश्यवस्थायामपि च द्वितीयः
॥ १० ॥

अनाथधेनोऽपि समाश्रयेऽप्यपायाद्रोधात् सकलस्य तारि ।
अथादि मुनयो सह पाशमेन यानं भवाम्भोनिधिपोत एव ॥११॥

अमुं च यानं समुपाश्रयन्तात् प्राप्नोति मोक्षं क्षणमात्र एव ।
सर्वेश्वराधारपदद्वयविशिष्टमीति इति [illegible] ॥ १२ ॥

अनेन यानेन विमर्दयीश्च मुक्तो भवत् [illegible] ।
मुनिश्च [illegible] ॥ १३ ॥

ऊर्ध्वं यदाऽनावृतलं नदति [illegible] ।
ऊर्ध्वं यदा [illegible] ॥१४॥

अर्धं स्वभावानुगुणानुमूर्ध्वं [illegible] ।
ऊर्ध्वं [illegible] ॥ १५ ॥

[illegible] आप्नोति न [illegible] ।
[illegible] ॥ १६ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥१७॥

न [illegible] ।
[illegible] ॥ १८ ॥

[illegible]–
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ १९ ॥

नवीनविज्ञानचमत्कृतानां न मोक्षशास्त्रेषु घृणा विधेया ।
चित्रप्रयोगा यदपि भवन्तु न युज्यतेऽध्यात्मपथस्तु हातुम् ॥१०॥

जडेऽप्यनन्ता सममानि शक्तिरेषं च सम्यग्विहितप्रयोगे ।
आपर्यटनुपर्यटना भवेच्चेत् किं नहि मुक्ता जडमोहलीला ? ॥ ११ ॥

सीमा न यस्यास्ति चमत्कृतीनां भूमण्डले चेत् कुशल प्रवीणा ।
परं च ताभिर्महदि धर्मसृष्टिर्व्याहन्यते नुन्यति नापि मोक्ष ॥१२॥

अपद्यमाधिक्कृतया भवन्तु महाप्रयागा हि जनस्य सन्ति ।
स्मृतेर्यदि स्याद् न तु साध्यसिद्धिरात्माभिमुख्यं खलु सारमन्त ॥१३॥

इति सुबोधसुधाभिसमाहाय
कुरुत चाद्भुत चारमनुष्ठितिम् ।
सति बलीयसि तत्र मनोरथे
प्रयतनं सुलभीभविता ध्रुव ॥ १४ ॥

तदेवं मद्दिशि गदितमिदमध्यात्मविषये
मया स्वल्पज्ञेनाऽपि परिवृढमस्वारविषये ।
समालोचिष्यन्ते किल महृदया सादरदृशा
प्रबुद्धेऽस्मान् वस्मिन्नन मम कृतार्थत्वमधिकम् ॥

अध्यात्मतत्त्वालोक ।

Spiritual Light

CHAPTER I

(Shlokas 1—117)

Contents—Spiritual [illegible] Attachment [illegible] Mutability [illegible] attachment [illegible] Detachment [illegible] impulse [illegible] Self-control

प्रारम्भे परमात्मनमस्कार —

अध्यात्मपीयूषमनङ्गरम्यं पीत्वा कषायोत्थविषं निरस्य ।
अनादिकर्मप्रचयार्पितं ये त्रिधा प्रवन्दे परमात्मनस्तान् ॥१॥

(1)

My three-fold salutation to the Higher Souls who drank deep of the spiritual nectar and overcame the poison of karmas accumulating from time immemorial.

Adhyatma Tattva is the highest Science. It is the Science of the Self. It comprises the knowledge of the Self in its relation with the Universe. The Self in its sublime purity is the ultimate noumenon, infinite Consciousness and absolute Bliss. Spiritual knowledge or the study of Self has thus three-fold aspect, and it is Adhyatma alone that leads to its realization. Adhyatma literally means 'Pertaining to Atman.' It therefore means knowledge of the Soul and the relation in which it stands to other Dravyas. The problem is not so simple as it outwordly appears. What is Atman? How and why is Atman subjected to misery and happiness etc? What is Karma? What is its operation on Atman? These and alike questions form the subject-matter of Adhyatma. The science is very wide indeed; but, for a brief exposition it may be summarised as under.

Release from the worldly bondage is the ideal aimed at by Jainism. It consists in the attainment of Right Belief, Right Knowledge and Right Conduct, called the three Jewels by the Jain philosophers. Those who do not believe in Moksha will not attain them. Hence it is that so great an emphasis is laid on the firmness of belief which successively leads to right knowledge and right conduct. Spiritual knowledge is beyond the power of physical senses, hence a firm un-shakable belief in the words of the Teacher is the condition precedent to the attainment of right knowledge. Now Moksha consists in the shaking off, by Soul, of the fetters of Karma which envelop him in

ignorance and drag and plunge him into the vortex of misery in this world. Moksha is certainly within the reach of every one if only he pursues the right path. The main question therefore is to find out that path. The problem will be easily and rationally solved if we inquire into the nature of the bondage itself. The most natural solution will be that if we destroy the root-causes that enbondage soul, the state of true freedom will be attained. In other words the problem is one of analysing the world phenomenon. If we adopt this form of reasoning the first thing that strikes one is the fact of the world being constituted of two main substances, Jiva and Ajiva. Even the modern materialists cannot get over the two-fold distinction of matter and force which correspond very closely to our distinction of Jiva and Ajiva. Anyhow this dualistic nature of the world cannot be rationally explained away on any theory. Where does Jiva come from and how is he related to Ajiva? If we are to be rational we shall see that the relation between the two is Anadi. So the venerable Saint Yasovijayji strongly recommends the students of Adhyatma and the aspirants after salvation the close study of Dravya (Six Substances) and Tattva (Nine Principles) elucidated by competent Teachers and practised by advanced souls. They should observe strictly the great vows closely keeping in view the high sentiments of Universal friendship, sympathy, delight and indifference. The relation between Jiva and Ajiva from eternity is practically admitted by all. Jiva may be either bound or libera-

[illegible] Soul is a living substance and pure consciousness, all knowing and blissful and is endowed with [illegible] inexhaustible and unending powers. It is formless [illegible] possessed of Ananta Chatushtaya namely [illegible] perception infinite knowledge, in[illegible] [illegible] power All these atributes however [illegible] being dimmed and enshrouded by Karma [illegible] which Jiva is connected. Karma [illegible] abstraction but is a Pudgala [illegible] to drag the Jiva on [illegible] Jiva is thus subjected to Karma [illegible] to be born and reborn in this world. [illegible] stated, as the necessary consequence [illegible] of Jiva to Karma. This [illegible] So long as Karma clings to [illegible] The Karmic forces must work [illegible] consequences, if [illegible] succession of births. As explained [illegible] principle of transmigration of Soul [illegible] for the glaring and otherwise [illegible] of status etc. found in the world [illegible] due to the Karma of the individual. If we want to be free from it we must annihilate [illegible] cause Karma. Karma may be and are variously named by other philosophers as Matter, Maya, Prakriti and Ignorance. But the relation in which it stands to Atman, is the same—namely that of deluding the Spirit or Atman or Jiva. The knowledge of the Dravyas and the Tattvas is the first requisite for the aspirant after Moksha. It clearly brings before his mind the tremendous

impediment like attraction and repulsion which stand in the way of the unfoldment of powers locked up in his inner nature. Thus the revered saint Chidanandji strongly recommends the removal of their impediments in his Parmatma Chhatrisi (Verses 18 to —) When the fettered Soul having conquered the deterrant Karmic energies resort to the practice of meditation he clearly sees love and hatred as attributes of matter and knowledge is the attribute of divine Self He then ceases to identify himself with his body sense mind etc and believes himself as established in the pure Self i e in the perfect status So the revered Saint Anandaghanji fervently recommends the meditation of Pure Self (Anandghanji Ladva I atnwali Verse 81) Such status is worthy of respect and veneration by what ever name it is signified and distinguished (Verses 66 and 67) The real happiness derived from the dawn of the spiritual life i e a rare glimpse of the Highest Majesty the Self is incomparably superior to the happiness of Indra and paramount kings shining with most resplendent diamonds and glittering crowns and immersed in worldly aspirations and attachments (Verses — to — Hridaya Pradip) So the advanced Soul being blessed with the draught of the spiritual nectar is enabled to disillusion his mind and to see clearly and completely the panorama of the world drama (Anandaghanji Verse —) This is exactly what Moksha means we thus see why Jainism lays stress on the knowledge of and firm belief in Atman, Karma Rebirth and Moksha.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

મનિના પદના ...ની ...ગુ, પુણ્યના તત્ત્વ,—વગેરે ગુણો મેળવવા
આગળ વધવું ક્રમશઃ ધ્યાન વધારીને આત્માની સુધા ઉપર ભાર મૂકે છે અને
તેઓ સાધુના પદેસ્થમાં આવે. પરન્તુ એટલા માત્રથી કૃતાર્થતા સમ
જવાની જરૂર નથી. ગૃહસ્થો યદિ ગૃહસ્થધર્મનો અમલ કરે તો તેઓ
તેને ખરી અધ્યાત્મની ઉન્નત ઉપર ખ્યાલ છે તો પછી જેઓ પંચ
મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરે છે તેઓ તો ઘણા આગળ વધેલા કહેવાય
એમાં નવાઈ નથી. અધ્યાત્મની દૃષ્ટિ ... એ તરફ દૃષ્ટિ
કરતા ... પણ ... થાય છે. અધ્યાત્મના
માર્ગની પ્રાપ્તિને ... લાગે છે પરન્તુ એ સીધી વાત છે
કે ઉન્નતિ આવી એકદમ ... થતી નથી. ક્રમશઃ ઉચ્ચ ... રાખવાથી
આગળ વધાય છે અને ધીરે ધીરે ઉચ્ચ કોટીએ પહોંચી જવાય છે. ઉત્તમ
ગુણોનો સંચય કરવાથી અધ્યાત્મમાં આગળ વધવાની જિજ્ઞાસા ...
...ની ... અને એવી આત્મશક્તિ ... જાગૃત થાય છે કે
જેનાથી અધ્યાત્મના ... ક્ષેત્રોમાં આગળ વધવાનું સામર્થ્ય પ્રકટ થાય છે

उपक्रम —

हत हहा ! शास्त्रविशारदत्वमनर्थहेतुश्च वचःपटुत्वम् ।
विज्ञानवेत्तृत्वमपार्थकं च नाऽऽस्वादितोऽध्यात्मसुधारसश्चेत् ॥२॥

(2)

Proficiency in scriptures is of no avail, eloquence proves harmful, physical sciences come to naught, if the spiritual ambrosia be not tasted.

Notes — As long as one has not attained the knowledge of the distinction between the Ego and the Non-Ego i.e. the awakening of the inner life has not begun, his knowledge of the Shastras, eloquence, lectures, sermons &c. are of no use. On the contrary they impede his real progress and blind him to dis-

મ તેની જાત છે તે પ્રમાણે એેનુ તેમ કરતવ્ય-યુત છે, તેવા
નો ઉપદેશ બીજાઓને અસર કરનાર થવા બના પોતાના આ મામા
પર ઉપલ કરને નથી તેનુ ફરસ પણ બીજુ શુ બીજી શકાય-એજ
હી શકાય કે તેઓ પણ પેથી રેકડન સદે ? છે

'परोपदेशे पाण्डित्यम्' જેવુ ગનરા ઉપદેશકો એ (orators)
બીજાઓને ઉપદેશ આપવાની સથ ન ઉપદેશ પોતે પણ ધારણ
કરતા છે બીજાઓ ઉપર ઘડાસ નાખનાર તે પોતે અધોરામાથી
બહાર ન નિકળે તે એ મશાલચીના નાટકપે થવા જેવી હકી
કત છે આજકાલ । સભા ઘવા દરોડા ગોઠા તૈયાર થય છે અને દરરોજ
સભામા બીજાઓ ઉપર પોતાના ઉપદેશની સત્ય ખાપ પણ પાડે છે
પરન્તુ પોતાને-પોતાના આ મને સમજાવવો એ જ ખરી બહાદુરી છે
બેઠકો ઉપર સિહની જેમ ગાજતા હીય સમાજસુધારકો દેશભક્તિ
ના પુર જોશથી ભાષણો આપે છે પણ તેમના કેટલાકોની સ્થિતિ એવી
જોવામા છે કે ભાષણ પૂરુ થયુ કે તરતજ તેઓ સીધા હોટલમા જઈ
અભક્ષ્ય ભક્ષણ કે અપેયનુ પાન (જે પોતાના ઉપદેશથી વિરૂદ્ધ છે)
કરવા લાગી જાય છે અફસોસ ! ! ખરેખર—

"મારે કહેવુ છે કંઇ મારે કરવુ છે કંઇ
એમ શી જાત્રા તરેલો છે આ"

વ્યાખ્યાન કરનારાઓમાના કેટલાક મહાત્માઓ એવુ મુશ્કિલ
વ્યાખ્યાન આપે છે કે જે સાભળી આખી સભા એક વખત વૈરાગ્ય
રસમા તરબોળ થઇ જાય છે અને તેવા વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ મહારાજની
આખોમાથી જ્યારે વૈરાગ્યનો દેખાવ અપનારા અશ્રુઓ નિકળવા માડે છે
ત્યારે સભામા કોઇ એની પણ આખો આસુઓ રેડવા માડે છે આવી
રીતે ચિત્તાકર્ષક વ્યાખ્યાનોથી સભાને આકર્ષણ કરનારાઓની પણ
અંદરખાને જો જુદીજ પ્રવૃત્તિ હોય-ખરાબ વર્તન હોય તો તેવાઓનુ
વ્યાખ્યાન શુ કદાપિ અસર કરી શકે ?

આ અમારા કહેવાનો ધ્વનિ એ સમજવાનો નથી કે ...
ચિત્ત ન. પ્રતાપથી અનન્તવાર સર્વત તરીકે કહેવાય છે ... અને વ્યાખ્યાન
વાચસ્પતિ જેવા સમર્થ કરનારો સભા ઉપર મહાસારી ...

[illegible]

[illegible] (Power) [illegible]

ज्ञानस्य भक्तेस्तपसः क्रियायाः प्रयोजनं खल्विदमेकमेव ।
चेतःसमाधौ सति कर्मलेपविशोधनादात्मगुणप्रकाशः ॥ ३ ॥

(३)

Indeed the sole object of knowledge devotion, austerity and religious practice is the illumination of the soul and to remove the impure coating of Action (Karmas) by means of deep concentration of mind and thus to manifest (to bring to light) the nature of the soul

Notes—The preliminary requisite in the path of the realization of the Higher Self is the discrimination between the ordinary life and the real soul-life Self Culture embraces the knowledge of the ego and

સુધી તે આત્મા પોતે સંસાર છે અને જ્યારે કષાયોના ક્ષયદ્વારા ઈન્દ્રિયો તથા મનની જતી નિમોહ દશામાં પ્રાપ્ત થઈ પૂર્ણ વિમલમાં આવે છે ત્યારે તેજ આત્મા મોક્ષ કહેવાય છે સંસાર અને મોક્ષ બીજું કંઈ નથી કિન્તુ આત્મા એજ સંસાર અને આત્મા એજ મોક્ષ કહી શકાય છે

આ મસ્વરૂપના પૂર્ણ પ્રકાશરૂપ મોક્ષને માટે પ્રથમત કષાયો દૂર કરવા જોઈએ છે કષાયો પૈકી ક્રોધનો નિગ્રહ ક્ષમાથી થાય છે માનનો પરાજય મૃદુતાના ગ્રહણથી થાય છે માયા (કપટ) નો સંહાર સરળ બનવાથી થાય છે અને લોભનું નિકન્દન સન્તોષ પકડવાથી થાય છે આ કષાયોનો વિજય કરવા માટે ઈન્દ્રિયોને સ્વાધીન બનાવવી જોઈએ ઈન્દ્રિયો ઉપર સત્તા મેળવવા મનને શુદ્ધ કરવાની આવશ્યકતા છે મનની ઉચ્છૃંખલતાને રોકવાનું સાધન વૈરાગ્ય અવસ્થા અને સત્ક્રિયાઓનો અભ્યાસ છે* મનનો નિરોધ કરવામાં રાગ-દ્વેષ ઉપર અંકુશ મૂકવો ખાસ અગત્યનો છે રાગ-દ્વેષરૂપ મળને દૂર કરવાનું કામ સમતારૂપ જળનું છે સમતા ગુણનો પ્રાદુર્ભાવ મમતાને અટકાવ્યા વગર કદાપિ થતો નથી મમતાને દૂર કરવા—

" अनित्य संसारे भवति सकलं यन्नयनगम् ॥

— નયનોથી જે કંઈ આંખથી દેખાય છે તે બધું અનિત્ય છે એવી અનિત્યભાવના અને તે સિવાય બીજી અશરણ વગેરે ભાવનાઓ ભાવવી જોઈએ આ ભાવનાઓનો વેગ જેમ જેમ પ્રબળ થતો જાય છે તેમ તેમ મમત્વરૂપ અન્ધકાર તે પ્રમાણમાં ક્ષીણ થતો જાય છે અને તે પ્રમાણમાં સમતાની ઝળહળતી જ્યોતિ બહાર આવે છે ધ્યાનનો મુખ્ય પાયો આ સમતા છે આ સમતાની પરાકાષ્ઠાના પરિણામે કોઈ પણ એક વસ્તુ ઉપર એકાગ્રતા સિદ્ધ થઈ શકે છે ધ્યાનની શ્રેણીમાં આવ્યા પછી

---

* ' चञ्चलं हि मनः कृष्ण ! प्रमाथि बलवद् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥
' असंशयं महाबाहो ! मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय ! वैराग्येण च गृह्यते " ॥

—ભગવદ્ગીતા

successful in the attainment of the object in view otherwise all his practices would be of no avail

ધ્યાન કરીને તપ અને અનુષ્ઠાન એ બધું આપ મન આત્માની સન્મુખ હોવું જોઈએ એમ જો ન હોય તો તે કલ્પનાના સંકલ્પ થયા કરે નહિ હમેશા દરેક પ્રતિમા સમ્યક આત્મની જરૂર છે સઘળો સ્થિર કરી તે મુખ્ય પ્રીતિ કરવામાં આવે તેજ તે પ્રાપ્તિ સાધ્ય થઈ શકે છે"—૬

વ્યાખ્યા.—

સઘળાને સમના નહિ હાલ્યા મનુષ્યની બાજુ ફેરવાની ચેષ્ટા જેમ નિષ્ફળ જાય છે તેમ સઘળાને સ્થિર કર્યા વગર કોઈની તમામ ક્રિયાઓ નિરર્થક જાય છે આ મસ્તકનો પુષ્પ પ્રકાશ થયો એ ખરું સાધ્ય હોવું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ—પોતાના દૃષ્ટિબિંદુ પર સ્થિર કરવું જોઈએ એ સઘળાને સિદ્ધ કરી અભ્યંતર મનની [illegible] કરવી જોઈએ આત્મની [illegible] માટે દુરાગ્રહને ત્યાગ કરી શાંતિને મન તપસ્યા જોઈએ પરમ [illegible] અને [illegible] થી અન્તે શાંતા શાન્ત માટી આ તેમ તેનો [illegible] મેળવી શકાય છે

જે મનુષ્ય પોતાનું સઘળું સ્થિર છે તેને પોતાના [illegible] ઉપરથી પણ નથી [illegible] અને ચૂકી જતાં [illegible] પણ [illegible] શકતી નથી પોતે [illegible] જે શ્વાસ ઉપર તોરા ઉપર [illegible] કરી રહ્યો છે અને જેને [illegible] માટે [illegible] થયા છે [illegible] સ્થિતિમાં [illegible] અને તે [illegible] પરથી નીચે જે પાનો નહીં તેમજ [illegible] છે તેને [illegible] એક [illegible] કરી [illegible] છે [illegible] કરી [illegible] છે [illegible] ઉપરથી [illegible] જે પણ નથી તે [illegible] માત્ર [illegible] અને તે એજ છે [illegible] પર [illegible] પોતાના હૃદયમાં [illegible] વાસ ઉપર અને [illegible] ઉપર રહેલા [illegible] પોતાના [illegible] વાસ કે પલીના [illegible] ઉપરથી [illegible] છે તે [illegible] પોતાના [illegible]

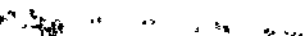

સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા, એ ચતુર્વિધ સંઘ છે તીર્થંકરન
ઉપદેશના આધારે તેઓના મુખ્ય શિષ્યો—જેઓ ગણધર ' કહેવાય છે—
શાસ્ત્રોની રચના કરે છે જે બાર વિભાગોમાં વિભક્ત હોય છે એ પ્રત્યે
વિભાગને અંગ કહેવામાં આવે છે અને એ બાર વિભાગો દ્વા
શાંગી ' કહેવાય છે તીર્થ શબ્દથી આ દ્વાદશાંગી પણ લેવાય છે
આવી રીતે તીર્થના સ્થાપનાર યા પ્રકાશક હોવાથી તીર્થંકર કહેવાય છે

દરેક અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી કાળમાં (ત્રીજા—ચોથા આરમાં)
ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો થાય છે કોઈ પણ તીર્થંકર નવીન ધર્મ
સ્થાપતા નથી કિન્તુ પૂર્વે થઈ ગયેલા તીર્થંકરોથી પ્રકાશમાં આવેલા સના
તન પવિત્ર ધર્મને પુન પ્રકાશમાં મૂકે છે ધર્મના મુખ્ય પ્રકાશક તરી
કેની દૃષ્ટિએ અને અદ્ભુત લોકોત્તર પુણ્યસામર્થ્યને અંગે આ તીર્થંક
દેવને ઈશ્વર માનવામાં આવ્યા છે

ઉપર બતાવેલી વિશેષતાઓ વગરના કેવલજ્ઞાનધારી વીતરાગ પર
માત્માઓ સામાન્યકેવલી કહેવાય છે એઓ પણ તીર્થંકરોના શરણ
થી યા સ્વતંત્ર કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે અને તેનો આત્મા કેવલ
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી તીર્થંકરના આત્મા જેવો બને છે એ બન્નેમાં
અનન્તજ્ઞાનાદિ આન્તરિક પ્રકાશ તદ્દન સરખો હોય છે માત્ર બાહ્ય
અવસ્થા—અતિશયાદિસ્થિતિમાં ફરક રહે છે જે તીર્થંકરો અને સામાન્ય
કેવલજ્ઞાનિઓ આયુષ પૂર્ણ થયે મોક્ષપદને પામે છે, તેઓ ફરીને
સંસારમાં આવતા નથી જેથી એ સમજવાનું છે કે—સંસારમાં જે જે
આત્માઓ તીર્થંકર બને છે તે એક પરમાત્માના અવતાર રૂપે નથી
કિન્તુ સર્વ તીર્થંકરો જુદા જુદા આત્માઓ છે મુક્ત થયા પછી
સંસારમાં અવતાર લેવાનું જૈનસિદ્ધાન્તને સંમત નથી અસ્તુ

કાળ કલિકાલ [illegible] પ્રમાણે [illegible] પણ લેવ[illegible]
હવે આપણે પ્રસ્તુતમાં લેવું જોઈએ કે જેમ [illegible] મુશ્કેલીમા[illegible]
[illegible] દિવસે નહિ પણ પલ [illegible] પસ [illegible]
કોઈ [illegible] ન મરે તે મુશ્કેલ [illegible] છે [illegible]
[illegible] મનુષ્ય [illegible] વખતે [illegible]
[illegible] છે જેથી અવસ્થામાં [illegible]

સ્થલ બનેલા અને ચાલવાના પરિશ્રમથી મુંઝાયલા તે માણસને રસ્તામાં કોઇ વૃક્ષ પણ જો ન મળે, તો તેને કેટલો બધો ગભરાટ થાય છે; જંગલમાં આવી ચડેલા માણસને ઘોર અંધારી રાત્રિ કેવી પિશાચની જેવી લાગે છે, તેવી સ્થિતિમાં તેને લગારે પ્રકાશ જોવામાં ન આવે, તો તે વખતે તેનું હૃદય કેટલું ભડકી ઉઠે છે; ઠંડી ઋતુમાં, વળી હિમ પડ્યો હોવાથી વસ્ત્રરહિત દરિદ્ર માણસને એવી સખ્ત ટાઢ ચડી ગઇ હોય કે જેને માટે અગ્નિનો તાપ લેવાની જરૂર રહેતી હોય, તો એવી સ્થિતિમાં તેને એવા રણજંગલમાં કદાચ અગ્નિનો યોગ ન મળે, તો તેની શી દશા થાય? વાચક! આથી વધુ ભયંકર સ્થિતિ અધ્યાત્મરહિત જિન્દગીવાળાઓને માટે સમજવી જોઇએ.

ઉપરની હકીકત ઉપર નજર કરતાં જણાઇ આવે છે કે જેમ સમુદ્રની મુસાફરીએ નિકળેલાઓ દ્વીપની રાહ જોઇ રહ્યા છે, મરૂદેશના સપાટ મેદાનમાં ચાલનાર મનુષ્ય વૃક્ષની શોધ કરી રહ્યો છે, જંગલમાં આવી ચડેલો માણસ, ઘોર અંધકારનો ફેલાવ થતે પ્રકાશ દેખવા તરફ નજર કરી રહ્યો છે અને પેલો શરદીથી ઠરી ગયેલો, અગ્નિ મેળવવા તરફ તાક મારી રહ્યો છે, તેજ પ્રમાણે જગત્ના પ્રાણિઓને પણ અધ્યાત્મની તેટલીજ આવશ્યકતા (જેટલી પેલાઓને દ્વીપ, વૃક્ષ, દીપક અને અગ્નિની છે,) હોવાથી દરેક પ્રાણીએ અધ્યાત્મની શોધ કરવાની છે. ટાઢે મરતો માણસ અગ્નિને માટે જેટલો આતુર રહે છે, તેટલીજ આતુરતા અધ્યાત્મને માટે જાગૃત થવી જોઇએ.

કોઇ પણ વસ્તુ મેળવવા માટે પહેલાં તે વસ્તુની ઇચ્છાનો અંકુરો ફુટે છે, ત્યાર પછીજ તે વસ્તુ મેળવવા પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. જેમ જેમ ઇચ્છા પ્રબળ થતી જાય છે, તેમ તેમ ઉદ્યમ કરવા તરફ વધુ વીર્યસ્ફોરણ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રસ્તુતમાં પણ આધ્યાત્મિક જિન્દગી પ્રાપ્ત કરવાને પહેલાં અભિલાષા ઉત્પન્ન થવી જોઇએ, ત્યારેજ તેને માટે પ્રયત્ન કરી શકાશે. ઉપર્યુક્ત દ્વીપ, વૃક્ષ, દીપક અને અગ્નિને મેળવવાને આતુર થયેલા માણસો સદ્ભાગ્યે તે પોતાના ઇષ્ટને મેળવી શકે, પણ અધ્યાત્મમાર્ગ મેળવવો એ સુકર નથી. અરે! આત્મોન્નતિના રસ્તે ચાલવાને ઉમેદવાર થવું, એ પણ ક્યાં સુલભ છે! વાડી, ગાડી, લાડીના રંગ જોઇને જેઓની આંખો ચકર થઇ

જતી હોય જ ત્તના વીવા પીવા જોઈને જેઓના હૃદયો ઉદ્દભ્રાન્ત જતા હોય સંસારના શણગારો દેખી જેઓની ઇન્દ્રિયો દ્રવીભૂત થઈ જતી હોય દુનિયાનો દમામ જોઈને જેઓનુ મન ઝાલ્યુ ન રહેતુ હોય અને વિશ્વરૂપ અગ્નિમા જેઓનો આત્મા પતંગિયો બની જતો હોય એવા અવિવેકિઓ અથવા વિવેક ઉપર સ્થિર નહિ રહેનારાઓને, ઓછામા પૂરા આ ગ્રંથમા આધ્યાત્મિક જીવન ઉપર પ્રેમ પ્રગટ થશે, એ સંભવ નથી

વર્તમાન જમાનામા નવા નવા વિજ્ઞાનના આવિષ્કારો નિકળતા જોઈ મનુષ્યોના હૃદયમા એવી અસર ઉત્પન્ન થયેલી જોવાય છે કે જેથી તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગને તુચ્છ ગણવા લાગે છે પાશ્ચાત્યવિદ્યાથી અંજાઈ ગયેલા ઘણાઓ એવા જોવામા આવે છે કે તેઓ કેવળ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના પક્ષપાતી બની ગયા છે અને એનુજ એ પરિણામ જોવામા આવે છે કે તેઓ આ ગ્રન્થની કંઈ કીમ્મત સમજતા નથી

એ દેખીતુ છે કે નાસ્તિકના વિચારો કોમળહૃદયવાળા માણસોમા જેટલી ઝડપથી છાપ બેસાડે છે તેટલી ઝડપથી આસ્તિકના વિચારો બેસાડી શકતા નથી અનુભવ તો જીવોની અનાદિકાળની મોહવાસના છે અને એ સિવાય બીજુ પ્રધાન કારણ વિચારશક્તિનો અભાવ છે

વર્તમાનમા પોતાની સ્વતંત્ર કલ્પનાઓ ઉપર જ વિશ્વાસ રાખવાનુ જ્યા વધુ પસંદ કરવામા આવે છે અને એથીજ પ્રાચીન મહર્ષિઓના જ્ઞાનપૂર્ણ ઉપદેશોનો આધાર ન લેવાને લીધે ઘણી વખતે માન્યતાઓ બાંધવામા મોટી મોટી ગેરસમજૂતીઓ ઉભી થાય છે અને પાછળથી પોતાને અનુકૂલ ઉત્તરો મળવાથી પોતાના સિદ્ધાન્તોમા દુરાગ્રહ બંધાઈ જાય છે છેવટે હૃદય અતિશયતા એટલુ પતિત થાય છે કે જીવન અત્યન્ત મલિન બની જાય છે

આ વિષમકાળમા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અધ્યાત્મની વિરુદ્ધમા વિચાર ધરાવનારો વર્ગ અધિક દેખાય છે તેવામાં વિજ્ઞાન-રસાયનના પ્રયોગો દ્વારા જડપદાર્થોના ચમત્કારો વધતા જવાથી અને દેશની છટા ઉપર લોકોના ચિત્ત અધિકાધિક ખેંચાતા જતા હોવાથી અધ્યાત્મમાર્ગ સુલભ

કહેવાયજ ક્યાંથી ? સુલભ નહિ, દુર્લભ નહિ, પરન્તુ અતિદુર્લભ કહીએ, તો તે મારી દૃષ્ટિ પ્રમાણે અત્યુક્તિ નથી.

આજકાલ જોઈએ છીએ કે “ મત મતાન્તરો વધતાં જાય છે, સમ્પ્રદાયોમાં પાર્ટીઓ પડતી જાય છે, સમાજોમાં પરસ્પર વૈમનસ્ય વધતું જાય છે, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મવાળા વર્ગોમાં દ્વેષાનલ પ્રજ્વલિત થતો જાય છે, પોતાની મહત્તા કે પોતાનું ગૌરવ જાળવવા માટે બીજાઓને હલકા પાડવાની બુદ્ધિએ વાદો, ઝઘડા ખટપટ કરવામાં આવે છે.” આવી વર્તમાન પરિસ્થિતિ જોતાં કેટલાક દુર્બલહૃદયવાળાઓની ધર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠતી જાય છે અને તેઓ આત્મોન્નતિના માર્ગથી બહિષ્કૃત થાય છે.

સંન્યાસિઓ, સાધુઓ કે મહાત્માઓના આપસમાં થતા ઝઘડાઓ પણ ભોળા લોકોને ધર્મભ્રષ્ટ થવામાં કારણ બને છે. એકન્દર દ્વેષ, દુરાગ્રહ, મમતા, યશોભિલાષ, ક્રોધ અને દંભનાં વાતાવરણોનો બહુ પ્રચાર થયેલો હોવાથી ઘણા અવિચારકોના હૃદયમાંથી ધર્મભાવના ઉડી જાય છે.

આ ઉપરથી પ્રસ્તુત શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે આત્મોન્નતિના માર્ગની દુર્લભતા સમજી શકાય છે. પરંતુ જે વિચારક છે, તેને માટે કંઇ દુર્લભ નથી. સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી અવલોકન કરનાર અને વસ્તુતત્ત્વને સમજી શકનાર મનુષ્યો ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ પોતાનું કર્ત્તવ્ય ચૂકતા નથી. દુનિયામાં ગમે તેટલા બખેડાઓ ઉભા થાય, ગમે તેવી મોહની જાળ પથરાય અને ગમે તેવા રાગ-દ્વેષના વાતાવરણો ફેલાય, પરન્તુ એથી સમજુ માણસોને આત્મોન્નતિના રસ્તે ચાલવામાં અટકાયત આવેજ શાની ? સત્ય વસ્તુ હમેશાં નિશ્ચલ છે, ત્રણે કાળમાં અબાધ્ય છે. તે સત્યનું જેઓને ભાન થયું છે, તેઓ, સત્યના વિરોધિઓના હુમલાઓની વચ્ચે રહીને પણ અસ્ખલિત ચાલ્યા જાય છે જેઓના હૃદયમાં સત્ય તત્ત્વનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ જામી ગયો છે તેઓને સત્યથી પતિત કરવા માટે જગતનાં કુતૂહલો, દુનિયાનાં નાટકચેટકો કે વિજ્ઞાનની કલાઓ સમર્થ થઇ શકતી નથી, અરે ! ઇન્દ્રની ઇન્દ્રજાળ પણ તેવા સત્યાગ્રહિઓ આગળ ફોગટ જાય છે.

આ માટે દરેક મનુષ્યે એ સમજી રાખવાનું છે કે આત્મોન્નતિના રસ્તે નહિ આવી શકવાનો દોષ, કાળ ઉપર કે દેશ-ક્ષેત્ર ઉપર મૂકવો ન જોઇએ. પોતાનું તપાસવું જોઇએ કે–‘ મારા મનની દૃઢતા ક્યાં સુધી છે ?

of the old age, annihilator of death, consumer of all diseases, conflagration to the seed of the tree of birth and death, and the instrument of limitless knowledge.

Notes If a man attains spiritual wealth by the awakening of the inner life i. e. by subjugating his carnal desires and passions he has nothing to fear from the mundane bonds of this phenomenal world and he thus rises above the sufferings resulting from the inordinate revelling in and enjoying of the perishable things around us and thus conquers old age, disease and death (the great master of mundane things).

" સહુ જાણે છે કે જરા, મરણ અને રોગ [illegible] પ્રાણીને રહેલાં છે. પરન્તુ એવા સર્વને [illegible] જરાના મારે પણ જરા છે, ને મૃત્યુને માટે પણ મરણ છે અને સર્વ આપત્તિઓને લાગુ પડે તેવો ક્ષયરોગ પણ છે. તે કોણ? અનંતજ્ઞાન આપનારી અધ્યાત્મ-લક્ષ્મી. આધ્યાત્મિક જિન્દગી જરાને પણ દૂર કરી નાખે છે, અર્થાત્ જરાથી થતું આક્રમણ અટકાવે છે. આધ્યાત્મિક વર્તન મૃત્યુને પણ મરણરૂપ છે, અર્થાત્ મૃત્યુને પણ મારી નાખે છે-મૃત્યુને પાસ આવવા દેતું નથી. આધ્યાત્મિક માર્ગ, સમગ્ર વિપત્તિઓને પણ એવો ક્ષયરોગરૂપ થઇ પડે છે કે તે વડે સર્વ વિપત્તિઓ ક્ષીણ થઇ જાય છે. જન્મમરણ વૃક્ષના બીજને બાળી નાખવામાં અગ્નિ સમાન અને અનન્ત વિદ્યા (સર્વજ્ઞતા) મેળવવાનો માર્ગ, એકમાત્ર તે અધ્યાત્મ છે. " —૬

વ્યાખ્યા.

સંસારમાં જન્મ, જરા, મરણ તથા આધિ, વ્યાધિ, શોક, સન્તાપ વગેરે અનંત દુઃખો આપણને અનુભવસિદ્ધ છે. તે દુઃખોથી બહાર નિકળી જવું, એજ પુરૂષનો પુરૂષાર્થ છે, પુરૂષાર્થ કર્યા સિવાય કોઇ કામ સિદ્ધ થઇ શકતું નથી. દુનિયાનાં સર્વ કાર્યો પુરૂષાર્થ ઉપર આધાર રાખે છે. પુરૂષાર્થ વગર એક સળી પણ ઉપાડી શકાતી નથી. એક આંગળી ઉંચી કરવામાં પણ પુરૂષાર્થની અપેક્ષા રહેલી છે. જ્યારે આમ હકીકત છે, તો

હજી પણ દેશોદેશમાં ફરતી રહી છે, તેઓ એક વખતે ખરેખર આપણા જેવાજ હતા, છતાં સમસ્ત દુનિયામાં આવા પૂજ્ય તરીકે મનાયા, તે પુરૂષાર્થ સિવાય બીજા કોઇનો પ્રભાવ હોઇ શકે ખરો ?

ઉપરની હકીકતથી પુરૂષાર્થ કેટલો મહત્ત્વનો છે ? કેટલો અગત્યનો છે ? તે દરેકે સમજવાની જરૂર છે. કોઇએ સુસ્ત થવું ન જોઇએ. ઉદ્યમની પ્રબળતાથી ભાગ્ય ઉપર પણ આક્રમણ કરી શકાય છે. પુરૂષાર્થરૂપ શસ્ત્રથી કર્મના આવરણો પણ ભેદી શકાય છે. પુરૂષાર્થી મનુષ્ય ભાગ્યનું અવલોકન કર્યા વગરજ ઉદ્યમમાં આગળ વધે છે. મનની દૃઢતા, એ મનનો પુરૂષાર્થ અને શરીરનું શૌર્ય અથવા સહિષ્ણુતા, એ શરીરનો પુરૂષાર્થ છે એ બંને પુરૂષાર્થોનો અમલ કરનારા કેટલો વિજય મેળવે છે, એને માટે **હેમચન્દ્રાચાર્ય, હીરવિજયસૂરિ, શંકરાચાર્ય** વગેરેનાં જ્વલંત ઉદાહરણો મજબૂત સાક્ષી છે.

આપણે પુરૂષાર્થની આવશ્યકતા જોઇ. પરન્તુ તે પુરૂષાર્થ અસ્થાન ઉપર કરવામાં આવે, તો તેનું પરિણામ સારૂં આવતું નથી. કસાઇ, શિકારી વગેરે પણ પશુવધ કરવામાં પુરૂષાર્થ ફોરવે છે, પણ તેનો પુરૂષાર્થ શા કામનો ? તેવા પાપમય પુરૂષાર્થથી આત્માની પૂરી અધોગતિ થાય છે. સમાજના હિતમાટે-સમગ્ર જગતના કલ્યાણાર્થે તથા પોતાના જીવનને ઉન્નત બનાવવા માટે ઉદ્યમ કરવાની જરૂરીયાત છે. તેજ પુરૂષાર્થ કરવાના લાયક છે. બાકી તો ઘરનો કે કુટુંબનો આગેવાન મનુષ્ય પણ પોતાના ઘરને સાચવવા કે કુટુંબને પોષવા પુરૂષાર્થ કરે છે, લક્ષ્મીનો લોભી, સટ્ટાબજાર ને કાળાબજાર વગેરે કરે છે એવા સ્વાર્થપૂર્ણ પુરૂષાર્થો કરવામાં કંઇ મહત્તા નથી. પોતાનું પેટ ભરવામાં તો દરેક ઉદ્યમશીલ હોય છે. પરંતુ એમાં પરમાર્થદૃષ્ટિએ શું વળ્યું ?

ઉંડી દૃષ્ટિ કરી વિચાર કરનારાઓ સારી પેઠે સમજે છે કે ખરો પુરૂષાર્થ એજ કહી શકાય કે જે પુરૂષાર્થથી જગતનું કલ્યાણ થવાની સાથે પોતાનો આત્મા ઉન્નત બને. આવો પવિત્ર પુરૂષાર્થ કરવાથી એવાં પવિત્ર પુણ્યો સંચિત થાય છે કે જેને પરિણામે સુખ-સમૃદ્ધિ મળવાની સાથે આત્મોન્નતિની સામગ્રી તરીકે સદ્બુદ્ધિ, વિચારશક્તિ, મનોબળ, દયા, ઉદારતા, સજ્જનતા વગેરે ઉંચા ગુણોનો મનુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. અને એવાં સાધનો મળવાથી આત્મોન્નતિનાં ક્ષેત્રમાં વધુ આગળ વધી

રૂપ છે છેવ) આત્મની એ રશ્મિનો વિકાસ થાય છે કે જેને લીધે
પોતાની ચિત્તવૃત્તિઓ ઉપર પડી સત્ત જનના સમય છે આવી સ્થિતિમાં
આત્મા પડી મના આવરણો ના પડી ાય છે અને આત્માનો
ચૈતન્યરૂપ જગતને પ્રકાશવા ે છે આ પ્રકારની અવસ્થા પ્રાપ્ત
થયા પછી—ંતુર એ મા જલ થા પ્રેમ ે– રાનુ અ કમણ રહેતુ નથી
મરણને ઉપ ા ટની લાય છ રન આ ર અધિ ઉપધિ રીા સન્તાપ
તમે તમામ રહ્મેનેન પ્ર થ ય ાય છે અ ી ડેના દના આત્મા
પી થમાર અવિઘાનુ વા ગ રહેતુ નથી અન એવા , ભ્રરૂપી વૃત્ત
રપ થય છે અ નનસે પૂર્ણ રેત નના અત્મ પરબ્રહ્મસ્વરૂપી
થય છ પરથમરાગી થતુ–સમ્પૂર્ણ અ શમાન આત્મા બનવુ અત્ય
સ્મિદ વધની ઉત્તનુ પરમ ફાા છ મન મ ા સ્વાભાવના મામમા
અહર્નિશ મગ્નમીન રહેતુ એ ાઆ ાનુ રહસ્યભૂત ાપય છ

तेऽपि प्रचण्डा मदनस्य बाणाश्छिद्रातुलं यैः क्षिप्यते तपोऽपि ।
अध्यात्मवर्माऽपिहिते तु चित्ते नि संशय कुण्ठितता भजन्ते ॥७॥

(७)

Before the powerful shafts of cupid even ascetics are rendered vulnerable but surely they take no effect on mind armoured with spiritual light.

તે કામદેવના પ્રચંડ બાણો—કે જેથી આકરું પણ તેઓ છિ
ત્રી મો છે—અમ મરૂપ અખ્તર પ ચિત્તને ા ઉ રા કી
દાતા ના' ઉગ્રતાને પામને અધ્યાત્મ નામના બખ્તરથી—તે આચ્છાદિત
થયેલ પડી જાય છે —૭
આખ્યા

આપણે એ પ્રમાણે જાણીએ છીએ કે નસ ન સર– મેદાનમા
ૈનુ સમન ેર આરપતિ ન ા છે ન કનુ પ્ર ાથ ત્યા સુધી
ે સેનાથી ક શ ને ે પણ શ ધ ધ થ ા ધ તપ
ા ન ા તાપએને પણ અ સમર એ ધનબર કરી નાખ્યા છે
ા શરીર કમની રહન થરને મા ાપ, મરૂપ અખ્તર પ ા

(9)

When Spiritual Light shines resplendent in the city of mind how can there be any room for the darkness of ignorance? The mire of desires dries up and the thieves of moral uncleanliness flee away

(10)

The person with no yearning after the spiritual moonlight productive of blissful and nectarlike concentration lives to no purpose like a beast though endowed with the form of men

મનરૂપ મરૂભૂમિ ઉપર અધ્યાત્મરૂપ મેઘ વરસવા માંડે તો એનું પરિણામ એ આવે છે કે—લોભનું બીજ પુષ્ટ થાય છે પુણ્યના અંકુરાઓ અધિકાધિક ઉલ્લસિત થવા પામે છે અને મતના ખલીજ શાંતિ વસરે છે —૮

મન રૂપ નગરીમાં નભર પ્રતાપને રેલાવતા અધ્યાત્મરૂપ સૂર્યનો ઉદય થવાથી અંધકાર (અજ્ઞાનરૂપ) નો અવકાશ ક્યાંથી રહે? એ સિવાય તે સૂર્યના પ્રતાપથી વિષયેચ્છારૂપ કાદવ સુકાઈ જાય છે અને કામ માન માયા તથા લોભ એ પાપરૂપ ચોરો ત્યાંથી પલાયન કરી જાય છે —૯

આનન્દપૂર્ણ સમાધિરૂપ સુધા (અમૃત) ને રેલાવનાર અધ્યાત્મરૂપ ચન્દ્રની સ્પૃહા જેના હૃદયમાં પ્રકટ થઇ નથી તે કેવળ જન્મવાળો મનુષ્ય મનુષ્યની આકૃતિરૂપે એક પ્રકારનો પશુ છે —૧૦

વ્યાખ્યા—

એ નવું કહેવાનું રહેતું નથી કે—આધ્યાત્મિક શાન્તિ ઉપર આત્મવર્ગનો આધાર આત્મજ્ઞાન ઉપર રહેલો છે

[illegible] નથી આત્મા જળ નથી, આત્મા અગ્નિ નથી, [illegible] નથી આત્મા આકાશ નથી અને આત્મા રૂપ, રસ, ગન્ધ, [illegible] નથી આ તમામ પદાર્થોથી આત્મા નિરાળી વસ્તુ છે. [illegible] તેનો માત્ર સાક્ષી છે." આ પ્રકારે સ્વતંત્ર ચૈતન્ય [illegible] આત્મા કર્મબન્ધનોથી મુક્ત થઈ શકે છે. [illegible] હું, હું કાળો છું, હું જાડો છું, હું પા- [illegible] છું, હું લાંબો છું."—મનુષ્યોમાં [illegible] પરન્તુ આ યથાર્થ નથી. શરીરના [illegible] આત્મા જુદા છે. શરીરના ધર્મો આત્મામાં [illegible] કહી શકાય નહિ. જો કે શરીરના [illegible]-ઉપચારથી શરીરના ધર્મોને "હું" શબ્દ [illegible] પ્રયોગો વિવેકી મનુષ્યો પણ કરે છે, [illegible] તેવા પ્રયોગો વ્યવહારની ખાતર કરતા [illegible] જોઈએ નહિ. વસ્તુસ્થિતિએ પોતાના [illegible] કે—" તું બ્રાહ્મણ નથી, તું વૈશ્ય નથી, [illegible] ધોળો, લાલ, પીળો કે કાળો નથી; તું [illegible] કે ઠીંગણો નથી; તું વ્યાપારી, ગુમાસ્તો, [illegible], કલેક્ટર, કમીશનર, ગવર્નર, કે [illegible] નથી, તું જમીન ઉપર રહ્યો નથી, તું [illegible] ઉચ્ચ ગોત્ર કે નીચ ગોત્રવાળો નથી; [illegible] નથી. તું જન્મતો નથી, તું મરતો [illegible], તને અગ્નિ બાળી શકતો નથી," [illegible] પ્રાદુર્ભાવ થાય છે કે—ઉપર કહી [illegible] જગત્થી અત્યંત વિલક્ષણ, નિર્લેપ [illegible] અક્રોધી, અમાની, અમાયી, અલોભી, [illegible], પૂર્ણાનંદ, અને પૂર્ણબ્રહ્મ છે." [illegible] વિશ્વાસ થયા વગર આધ્યાત્મિક [illegible] કહ્યું છે કે—

"देहाभिमानपाशेन चिरं बद्धोऽसि पुत्रक ! ।
बोधोऽहंज्ञानखड्गेन तन्निष्कृत्य सुखी भव " ॥

'मुक्ताभिमानी मुक्तो हि बद्धो बद्धाभिमान्यपि।
किंवदन्तीह सत्येयं या मतिः सा गतिर्भवेत्'॥

(અષ્ટાવક્રગીતા)

[illegible]

[illegible]

योऽध्यात्मशस्त्रं वहते भर्तास्मि भवेद् भय तस्य कुतस्त्रिलोक्याम्।
निरस्कृतो वा नितरां स्तुतो वा नात्मा मनिद् रुष्यति मोदते च ॥११॥

(11)

Fearless tread in three worlds the man who wields the weapon of Spiritual Light. He who is conversant with spirit is neither pleased nor pained whether extremely eulogised or censured.

[illegible]

વ્યાખ્યા

[illegible]

હતા એમને ઘોર દુર્ગતિમા જવાને સન્મુખ થયા હતા તેવા લોકોનો
જેણે ઉદ્ધાર કર્યો છે તે અપૂર્વ મહાન રસાયનને શું વખાણીએ ?"—
વ્યાખ્યા.

પ્રકૃતિને પાપ કરવાની વાસનાઓ અનાદિકાળથી ચાલી આવે છે
પરન્તુ પાપકર્મોથી ભાર સમુત્પન્ન પ્રસંગોથી અનર્થ ઝેરનું એમાં
જિન્દગીની સફલતા છે જે વખતે મનુષ્ય સંસારની સ્થિતિનું અવલોકન
કરે છે ત્યારે તેને સદ્વિચારોનો ઉદય અવશ્ય થાય છે પણ તે સદ્વિચારો
સંસારના ભેરીઆ સંયોગોના ઝપાટા સામે લાંબા વખત ટકી શકતા નથી
અને એથી જ મનુષ્ય આત્મોન્નતિના ક્ષેત્રમાં વિચરણ કરી શકતો નથી
વખતને જો અમુક નિયમબદ્ધ બનાવવામાં આવે અને આ મકાનને માટે
થો। પણ વખતનો નિયમસર ભાગ આપવામાં આવે તો મનુષ્ય પોતની
જિન્દગીને ગુણસમ્પન્ન બનાવી શકે, એમાં સન્દેહ નહિ.

પરન્તુ જિન્દગીને કલ્યાણમયી બનાવવા માટે ઉપર જોઈ ગયા તેમ,
સદ્વિચારો-ભાવનાઓને સ્થિર રાખવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે ભાવનાઓ
શું કામ નથી કરતી ? દરેક કાર્યની સિદ્ધિ ભાવના ઉપર ટકી છે સ્વર્ગ,
નરક અને મોક્ષ એ બધાનો આધાર ભાવના સિવાય બીજા કશા પર
નથી વર્તન સારું રાખવા માટે પહેલાં વિચારોને સારા બનાવવા જોઈએ
છે જેમ જેમ વિચારોની ઉન્નતતા વધતી જાય છે તેમ તેમ વર્તન પણ
સારું થતું જાય છે અને તદનુસાર આત્મોન્નતિમાં આગળ વધી
શકાય છે માટે જ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

— અર્થાત્ મોક્ષનું કારણ મન છે ઘોર કર્મો કરીને દુર્ગતિએ
જવાને તત્પર થયેલ અનેક જીવો પણ શુભ ભાવનાઓના બળે આત્માને દુર્ગતિએ
જતો અટકાવી શક્યા છે જેઓનો આ ભવમાં પાપો કરી નરક જવા
તૈયાર થયો હતો તેવાઓ પણ પછાની જિન્દગીના મનની દુષ્ટ સંકલ્પો
દૂર કરીને એક મન વચનમાં આરાધનાથી કર્મનો ક્ષય કરી શકે । દૃ.—
મોક્ષપદને પહોંચી ગયા હતા.

ચક્રવર્તી ભરત જે આરીસાભુવનમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા તે સુપ્રસિદ્ધ છે, તે,
ભોગવતા આત્માનુભવને સહન નહિ કરતા કૈવલ્યજ્ઞાનને

[illegible]

* भगीरथ सुरुचिरा छन्दसि ।

आत्मस्वरूपस्थितचित्तवृत्तेर्भवप्रपञ्चेषु तटस्थदृष्टेः ।
अप्यामरानेश्वरसुप्रसादे यान्त्यूनता सिद्धिषु लब्धिषु स्यात् ॥'१३॥

(13)

With the propitiation of the supreme Lord of spiritual knowledge what Siddhis and Labdhis are not within the reach of one whose mind is concentrated on the real nature of soul and who maintains equanimity as regard the world-drama ?

Siddhis

One who successfully practises the path of Yoga becomes blessed with eight extraordinary powers called Siddhis. These powers are acquired more or less in proportion to the need and the practice of Yoga or stage of perfection

Eight powers

I Anima—The power of becoming extremely minute i e as small as an atom

II Mahima—The power of becoming extremely great to the extent of comprehending the universe in one self

III Laghima—The power of becoming extremely light

IV Garima—The power of acquiring extraordinary increase of specific gravity

This difference is due to the difference in strength of the karmic forces which bind them and the consequent difference in environment in which they are placed. The difference in knowledge further gives rise to difference in idea, thought, action etc., that is, in short, in the external of Jiva. To state the same in other words, the external activity of Jiva is limited by their respective Karma.

The limitedness of Jiva is not however permanent, though the conjunction of Jiva and Karma is without beginning. It is not without end. Their separation is possible. Every Jiva has a latent capacity for instance for knowledge. It is manifested with the annihilation of karma, for the time-being it is obscured from karmic forces; when the shackles of karma are shaken off, Jiva remains pure knowledge, pure perception. It is the Paramatman. There are various stages of Jiva between the primary stage and the liberated stage. Jiva in the primary stage is without any appreciable development, enclosed by the grossest matter. It is called Nigoda.

The number of Nigoda-Jivas inhabiting the whole Universe is limitless. Evolution commences from this stage. Jivas then gradually come to possess senses from one to five. One-sensed Jivas are called sthavara and the others Trasa. Tattvartha-adhigama thus puts it:—

पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः स्थावराः । द्वीन्द्रियादयस्त्रसाः ।

Jivas that come under these two heads are called

Samsary Jivas, because they are revolving in this cycle of births and deaths and are not free from it. The last stage is the Siddha Stage. Generally speaking preparatory to this stage are three preceding stages and Jivas in them are respectively called the Acharya— the head of the saints, he has among others thirty-six qualities (2) Upadhyaya—a teaching saint he has twenty-five qualities. (3) Sadhu—a saint or an ascetic simply, he has twenty-eight qualities. The five together are called Panch Parameshthis and every Jain has to render daily obeisance to them by bowing down before them with folded hands.

The following are the distinguishing characteristics of Jiva;

चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्ता साक्षाद्भोक्ता देहपरिमाणः प्रतिक्षेत्रं भिन्नः पौद्गलिकादृष्टवान् ।

The first characteristic is consciousness. It includes the power of perception and knowledge which is termed Upayoga also. The characteristic of the soul being consciousness distinguishes the Jain view from the Chāryakas and the attribution of the power of perception and knowledge (Upayoga) differentiates it from the Naiyāyika doctrine. The second distinguishing mark is its liability to metempsychosis (Parinama). The Third mark is its being the doer of all actions (Kartā). The fourth is its being the enjoyer of the fruits of actions. These three marks distinguish the Jain tenet from the Sānkhya. The next mark is its being coextensive with body. This marks off the

Jain view from the Naiyayika and the Advaita the sixth again is it being separately located in bodies. Here the Jain view differs from the Advaita view. The seventh characteristic differentiates the Jain standpoint from those of the Naiyayika and the Vedantins.

Also it is formless and is characterized by upward motion. It is pure consciousness from the essential (Nishchaya) point of view.

The characteristic of its having upward motion marks off Jainism from all other religions. So long as Jiva and Karma are united its upward motion remains in abeyance. When the coating of Karma drops down the Jiva becomes free and its natural upward tendency asserts itself like flame and terminates at the top of Lokakasha.

Karma

According to Jain Philosophy the word Karma has two connotations. In one sense it is one of those entities of which no beginning can be traced (Anadi). As such it coexists with soul which is also Anadi. We can not affirm that Karma is either anterior or posterior to soul. It can not be anterior because soul will be then posterior that is Sadi (having a beginning) which is opposed to the fundamental doctrines of Jain Philosophy. Neither can it be posterior because then soul will be supposed to have remained free from the meshes of Karma for some time at least. No adequate reason can be given as to

II Darshanāvaraniya. Faith obscuring.

III Vedaniya. Resulting in pain or pleasure.

IV Mohaniya. Delusion.

V Namakarma which supplies various factors of objective personality to a living being.

VI Ayukarma which determines the duration of existence in a particular material body.

VII Gotrakarma which determines the family high or low i. e. social status.

VIII Antarayakarma whereby the right action though desired is not done.

The total extinction of the above Karmic disabilities is highly essential for final bliss. So the knowledge and practice of Samvara (stopping the inflow) and Nirjara i. e. annihilation of Karmas are essentially required.

Meditation chiefly assists in destroying the Karmic forces. When all Karmic forces are annihilated the soul attains Kaivalya (Isolation) i. e. when the destructive forces (Ghatiya Karmas, obscuring perception, knowledge, delusion, doing of right actions) are eliminated. After Kaivalya the rest non-destructive Karmas (Aghatiya Karmas, Vedaniya, Nama, Gotra, Ayu) still persist. When they are destroyed the soul attains perfect liberation and shines in its natural (svabhava) effulgence.

Moksha

Moksha is derived from मुच् to free and means freedom or liberation. It is in fact freedom from the bondage of Karma good as well as bad. The Samsari Jiva is united with Karma the dissolution of the union and setting free the Jiva constitute Moksha. It is not the result of Punya but simply the negation of Karma. Punya and Papa Karmas like screen obscure the real nature of Soul when this screen is torn asunder Jiva shines in all his glory and fulness the Soul is then emancipated from the shores of Karma. Moksha is therefore thus defined—
जीवस्य [illegible] ।

It is Swarupavasthana i e attaining to its own nature. It will thus be clear that by Moksha is not meant something extraneous to be obtained by Jiva but Jiva is only to make himself free from the Karmic fetters. It is the realisation by Jiva of his natural state

Moksha is the annihilation of Karma. Now Karmas are of two sorts Ghatiya and Aghatiya by the destruction of Ghatiya Karmas the Jiva obtains what is called the Bhava Moksha i e subjective liberation. A Jiva in this state retains the Aghatiya Karmas but he is called Jivan Mukta and is endowed with Infinite knowledge Infinite perception Infinite happiness and Infinite power. The Atman is said to have attained the Arhat status when the other four karmas are also destroyed four more qualities are manifested in the Atman

The Atman then realises Nirvāna. This is the Dravya Mokhsa, or objective liberation. In the Bhāva Mokhsa Atman attains Moksha from his own point of View and the Atman is still subject to certain Karmas like Āyu Nāma etc.

As these still cling to the Atman who is otherwise free, Atman is said to be subjectively free but not objectively; when however even the last four are destroyed he is objectively free. There are no other Karmas fettering the freedom of Atman who is therefore said to have attained Moksha which is absolutely independent of Karmas i. e. Dravya Moksha.

Rebirth.

The theory of transmigration of Jiva is the peculiar product of India; at least no non-Indian religion lays so much stress upon it or tries to systematically develop it. There may be stray passages in the Quran or the Bible hinting at the possibility of rebirth of Jivas; but it is the fact that most of those who look upon them as revelations refuse to subscribe to this doctrine. Fortunately for mankind recent psychical researches have brought to light an amount of evidence in its favour and a few world famous scientists who were once sceptical about it have now come to believe in its truth.

The theory of rebirth proceeds on the fundamental assumption of the eternity of soul. There is no arguing with those who decline to believe that spirit

survives the destruction of physical frame. But once we believe soul to be indestructible we are forced to frame some theory as to what becomes of the Soul after the so called Death. In answering this question we have to take account of Karmas performed before Death; for if the soul survive, what does it survive for except to reap as it has sown?

Several theories may be propounded for answering this riddle. There is a theory of chance. It is however quite unsatisfactory; for if in this world everything comes about by chance alone, there is no hope for us.

We are left helpless in shaping our conduct as we may not know what is to happen even next month. As it is, however, we find the universe governed by rigid laws, it is natural to expect that there ought to be some laws governing the actions of Jivas.

May it be that Soul of its own accord resolved to be born and to die? This position also is unsatisfactory because then we shall have to find Jiva's antecedents which could have led to such a resolve on the part of the Soul. Again if Soul could have made such a resolve why did it choose to be born under conditions which made it unhappy in this world? It is impossible that one should prefer unhappiness to happiness.

Lastly shall we suppose that it is God Who is shaping the destiny of Soul? But this supposition

The Atman then realises Nirvāna. This is the Dravya Mokhsa, or objective liberation. In the Bhāva Mokhsa Atman attains Moksha from his own point of View and the Atman is still subject to certain Karmas like Āyu Nāma etc.

As these still cling to the Atman who is otherwise free, Atman is said to be subjectively free but not objectively; when however even the last four are destroyed he is objectively free. There are no other Karmas fettering the freedom of Atman who is therefore said to have attained Moksha which is absolutely independent of Karmas i. e. Dravya Moksha.

Rebirth.

The theory of transmigration of Jīva is the peculiar product of India, at least no non-Indian religion lays so much stress upon it or tries to systematically develop it. There may be stray passages in the Quran or the Bible hinting at the possibility of rebirth of Jivas, but it is the fact that most of those who look upon them as revelations refuse to subscribe to this doctrine. Fortunately for mankind recent psychical researches have brought to light an amount of evidence in its favour and a few world famous scientists who were once sceptical about it have now come to believe in its truth.

The theory of rebirth proceeds on the fundamental assumption of the eternity of soul. There is no arguing with those who decline to believe that spirit

પદાર્થોનું બાહ્ય ઇન્દ્રિયોથી સ્મરણ થઈ શકે નહિ એટલે થયેલો અનુભવ
બીજાને સ્મરણ કરનાર બનેજ નહિ એ તદ્દન સમજ હકીકત છે ત્યારે
ચક્ષુથી દેખવાથી વસ્તુઓને ચક્ષુના ચાલ્યા ગયા પછી સ્મરણ કરનાર જે
શક્તિ છે તે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા છે આત્મએ ચક્ષુદ્વારા જે વસ્તુઓ
પૂર્વ પ્રત્યક્ષ કરી હતી તે વસ્તુઓને ચક્ષુની ગેરહાજરીમાં પણ પૂર્વ
અનુભવથી સ્થાપિત થયેલા સંસ્કારનું સ્ફુરણ થવાથી આત્મા સ્મરણ
કરી શકે છે આવી રીતે અનુભવ અને સ્મરણના એક બીજાના ઘનિષ્ઠ
સંબન્ધને લીધે પણ સ્વતન્ત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા સિદ્ધ થાય છે

હું અમુક વસ્તુને જોઈ પછી અડ્યો આવો અનુભવ દરેક
અનુભવથી જાણીતો છે આ અનુભવ ઉપર વિચારદૃષ્ટિ ફેંકવાથી ચોખ્ખી
રીતે જણાઈ આવે છે કે જે વસ્તુને જોનાર અને અડનાર જુદા નથી કિન્તુ
એકજ છે એ એક કોણ? તે ચક્ષુ હોઈ શકે નહિ કેમકે તેનું કામ
સ્પર્શ કરવાનું નથી તેમજ તે સ્પર્શન ઇન્દ્રિય (ત્વચા) પણ કહી શકાય
નહિ કારણ કે તેનાથી જોવાનું બનતું નથી. આ હકીકત ઉપરથી એ
નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે કે એક વસ્તુને જોનાર અને સ્પર્શ કરનાર જે
એક છે તે ઇન્દ્રિયોથી જુદો આત્મા છે

આ મ [illegible] ધીએ વગેરે ગુણ નથી, એથી બીજી
વસ્તુઓની જેમ તે [illegible] શકતો નથી પ્રત્યક્ષ નહિ થવાથી ને
વસ્તુ નથી એમ મનાય નહિ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સિવાય બીજા
કેમકે અનુમાનઆદિથી પણ વસ્તુના સ્વીકાર થ છે પરમાણુઓ
ચર્મચક્ષુથી દેખી શકાતા નથી—પરમાણુ હોવાની ખાતરી માટે કોઈ પ્રત્યક્ષ
પ્રમાણ નથી છતાં અનુમાનપ્રમાણથી દરેક વિદ્વાન્ તેનો સ્વીકાર કરે
છે સ્થૂલ કાર્યની ઉત્પત્તિ માટે સૂક્ષ્મ—અતિસૂક્ષ્મ અણુઓ હોવાની સાબિતી
અનુમાન પ્રમાણ ઉપર ટકેલી છે આત્માના સંબન્ધમાં પણ સમજવું
જોઈએ કે—જગતની અંદર કોઈ સુખી તો કોઈ દુઃખી કોઈ વિદ્વાન્ તો
કોઈ મૂર્ખ કોઈ રાજા તો કોઈ રંક કોઈ શેઠ તો કોઈ નોકર આવી રીતની
અનન્ત વિચિત્રતાઓ અનુભવાય છે આ વિલક્ષણતાઓ કારણ વગર સંભવે
નહિ એ અનુભવમાં ઉતરી શકે તેમ છે હજાર પ્રયત્નો કરવા છતાં બુદ્ધિમાન્
મનુષ્યને પણ કદાચિત્ ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી જ્યારે બીજા મનુષ્યને
વગર પ્રયત્ને મોટા ભાગે આવી પડે છે આવી અનેકાનેક ઘટનાઓ

જીવ, ચેતન એ બધા જો આપને કહેતા પર્યાય શબ્દો છે. જ્ઞાનશક્તિ એ જ એનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

જૈનદૃષ્ટિએ લગાર અવલોકન કરીએ તો જૈનશાસ્ત્રકારોએ જડ અને ચેતન અથવા જીવ અને અજીવ એ બે તત્ત્વોને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાની ખાતર એના જ ભેદ રૂપ બીજાં તત્ત્વો જુદાં પાડી સમજાવ્યાં છે. એકંદર નવ તત્ત્વો ઉપર જૈનદર્શનનો વિકાસ છે. તે નવ તત્ત્વો—જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ છે.

આ નવ તત્ત્વો લગાર ટૂંકમાં જોઈએ—

જીવ

સંસારમાં જીવો અનંતાનંત છે. તથાપિ સામાન્યતઃ જીવોના બે વિભાગો કરવામાં આવ્યા છે—સંસારી જીવો અને મુક્ત જીવો. સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવો સંસારી કહેવાય છે. સંસાર શબ્દ સમ્ ઉપસર્ગપૂર્વક સૃ ધાતુથી બનેલો છે. સૃ ધાતુનો અર્થ ભ્રમણ કરવું છે. સમ્ ઉપસર્ગ તેજ અર્થને પુષ્ટિ આપનાર છે. ચોરાશી લાખ જીવયોનિઓમાં પરિભ્રમણ કરવું તે સંસાર અને પરિભ્રમણ કરનારા સંસારી કહેવાય છે. બીજી રીતે સંસાર શબ્દનો અર્થ [illegible] પણ થાય છે. આત્માની કર્મબદ્ધ અવસ્થાનું નામ પણ સંસાર છે. [illegible] એમ પણ સંસાર છે. એ રીતે સંસારને વળગેલ જીવો સંસારી કહેવાય છે. આ ઉપરથી કર્મબદ્ધ અવસ્થા એ સંસારી જીવોનું લક્ષણ સહજ સમજી શકાય છે.

સંસારી જીવોના અનેક રીતે ભેદો પડે છે, પરંતુ મુખ્ય બે ભેદો છે—સ્થાવર અને ત્રસ. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય એ પાંચનો સ્થાવરમાં સમાવેશ છે. સ્થાવર એ એકેન્દ્રિય જીવો [illegible] છે. એ પાંચ સ્થાવરો એક સ્પર્શન (ચામડી) ઇન્દ્રિય હોવાથી એકેન્દ્રિય કહેવાય છે. એ બે [illegible] છે—સૂક્ષ્મ અને બાદર. સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, સૂક્ષ્મ અપ્કાય, સૂક્ષ્મ [illegible], સૂક્ષ્મ વાયુકાય અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય જીવો આખા લોકમાં ભરેલા છે. [illegible] એ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી [illegible] અદૃશ્ય રહે છે.

[illegible] સૂક્ષ્મ જીવો કહ્યું છે, એમ [illegible]

શકાતા નથી. [1]બાદર પૃથ્વીકાય, બાદર જલકાય, બાદર તેજસ્કાય, બાદર વાયુકાય અને બાદર વનસ્પતિકાય પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. ખાંણ-છેદન આદિ પ્રહાર જેને ન લાગ્યો હોય, એવી માટી-પત્થર વગેરે પૃથ્વી, જે જીવોનાં શરીરોનું પિંડ છે, તે જીવો બાદર પૃથ્વીકાય જાણવા. જે જળને અગ્નિ વગેરેથી આઘાત ન થયો હોય, તે જળ-કુવા, તળાવ વગેરેનાં-જે જીવોના શરીરોનું પિંડ છે, તે બાદર જલકાય જીવો સમજવા. એ પ્રમાણે દીપક, અગ્નિ, વિજળી વગેરે જે જીવોનાં શરીરોનું પિંડ છે, તે બાદર તેજસ્કાય જીવો છે. અનુભવાતો વાયુ, જે જીવોનાં શરીરોનું પિંડ છે, તે બાદર વાયુકાય છે; અને વૃક્ષ, શાખા, પ્રશાખા, પત્ર, ફળ, ફુલ, કાંદા વગેરે બાદર વનસ્પતિકાય છે.

પૂર્વોક્ત સચેતન પૃથ્વી, સચેતન જલ વગેરે અચેતન પણ થઈ શકે છે. સચેતન પૃથ્વીને છેદન-ભેદન વગેરે આઘાત લાગવાથી તેમાંના જીવો તેમાંથી ચ્યુત થાય છે, અને એ પૃથ્વી અચેતન થાય છે. એવી રીતે પાણી ગરમ કરવાથી અથવા તેમાં સાકર વગેરે પદાર્થોનું મિશ્રણ કરવાથી તે પાણી અચેતન થાય છે. વનસ્પતિના સંબન્ધમાં પણ એવીજ રીતે અચેતન થવાનું સમજવું.

બે ઇન્દ્રિયો-ત્વચા અને જીભ જેઓને હોય, તે દ્વીન્દ્રિય કહેવાય છે. કૃમિ, પોરા, જળો, અળસિયાં વગેરેનો દ્વીન્દ્રિયમાં સમાવેશ છે. જુ, માંકડ, મંકોડા, ધીનેલ વગેરે ત્વચા, જીભ અને નાક એ ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા હોવાથી ત્રીન્દ્રિય કહેવાય છે ત્વચા, જીભ, નાક અને આંખ એ ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા માખી, ડાંસ, તીડ, વિંછી, ભમરા વગેરે ચતુરિન્દ્રિય કહેવાય છે. ત્વચા, જીભ, નાક, આંખ અને કાન એ પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે. પંચેન્દ્રિયના ચાર ભેદો છે-મનુષ્યો, પશુ-પક્ષિ-મચ્છ વગેરે તિર્યંચો, સ્વર્ગમાં રહેતા દેવતાઓ અને નારકો.

પણ માનવું છે. વૈજ્ઞાનિકોએ એ પણ શોધ કરી છે કે-ત્રસુથી નાનું પ્રાણી હેકટ્સ નામનું છે. આ જન્તુઓ એક સોયના અગ્રભાગપર એક લાખ બેસતાં પણ અડી નહિ થતાં ખુશાલીથી બેસી શકે છે.

[1] 'બાદર' એટલે સ્થૂલ 'બાદર' એ જૈનશાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે.

આ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોનો ત્રસમાં સમાવેશ થાય છે. એઓ હલનચલનની ક્રિયા કરનાર હોવાથી ત્રસ કહેવાય છે.

એ રીતે સ્થાવર અને ત્રસમાં સમસ્ત સંસારી જીવો સમાઈ જાય છે. હવે ના મુક્ત જીવો તેઓ મોક્ષના વિવરણ પ્રસંગે વર્ણવશું.

અજીવ.

ચૈતન્ય રહિત જડ પદાર્થો 'અજીવ' શબ્દથી ઓળખાય છે. તેના જૈનશાસ્ત્રોમાં પાંચ ભેદ પાડ્યા છે—ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ અને કાળ.

આ સ્થળે ધર્મ અને અધર્મ એ બે પદાર્થો પુણ્ય-પાપ રૂપ સમજવાના નથી, કિન્તુ એ નામના બે પદાર્થો આખા લોકમાં આકાશની પેઠે વ્યાપક અને અરૂપી છે. આ બે પદાર્થો અન્યદર્શનીઓના વિદ્વાનોને નવા જેવા લાગે એ સ્વાભાવિક છે, પણ જૈનશાસ્ત્રોમાં એ વિષે વિસ્તૃત પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. જેમ આકાશને અવકાશ દેનાર તરીકે સર્વ વિદ્વાનો માને છે, તેમ આ બે પદાર્થો પણ ઉપયોગી બતાવવામાં આવ્યા છે.

ધર્મ

ગમન કરતા પક્ષીઓ અને ગતિ કરતી જડ વસ્તુઓને સહાય કરનાર ધર્મ પદાર્થ છે. પાણીમાં ફરતા માછલાંઓને મદદ કરનાર જેમ પાણી છે, તેમ જડ અને જીવોની ગતિ થવામાં પણ નિમિત્તકારણ છે. પરંતુ એ ઉદાસીન છે અને એ નિમિત્તકારણ 'ધર્મ' છે. આકાશ મેળવવામાં કારણને સહકારી મનાય છે તેવી રીતે ગતિ કરવામાં પણ સહકારી તરીકે 'ધર્મ' નામક પદાર્થ મનાયા છે.

અધર્મ

'અધર્મ' પદાર્થને ઉપર સ્થિતિ કરનાર જડ અને જીવોને સહાયક છે. ગતિ કરવામાં સહાયક જેમ 'ધર્મ' છે તેમ સ્થિતિ કરવામાં

પર્વમા જેણી મ ગીના સેપતાગ તુંનડી તેના ઉપરનો સપલો મેલ નિગ્ગુ જ્યાથી સોમ્મ પની ઉપર આવી જાય છે તે પ્રમાણે આત્મા ઉપ ને. કમરૂપ સપનો મેલ દુ થવાથી સ્વ—સ્વભાવ આત્મા ઉર્ધ્વ ગત કરે છે—ઉપર જાય છે પરન્તુ તેની ઉર્ધ્વ ગતિ ક્યા સુધી થતી રહે– તે આ જાતને અ કે એ ખાસ વિચાર નુ સ્થાન છે એ વિચારનો નિવેડા ધમ અને અધમ પદાર્થો રૂપે જુદા સ્વતંત્ર વિભાગ માન્યા સિવાય કોઈ રીતે થઈ શકે તેમ નથી ગતિ સહાયક ધમ પદાથ છે જ્યા સુધી છે ત્યા સુધીના ક્ષેત્રમાં ક્રમપૂર્વક કર્મરહિત થયેલ આત્માની ગતિ અટકી જાય છે અને ત્યા જ તે અવસ્થિત થાય છે ત્યાથી આગળ– અલોકમા ધમ પદાથના અભાવે તેની ગતિ થઈ શકતી નથી જો ધમ—અધમ પદાર્થો ન હોય અને જેથી કરીને લોકાલોકનો ભેદ વિભાગ ન હોય તે કમરહિત બનેલ આત્મા ઉંચે જતા ક્યા અટકીને ક્યા અવસ્થિત થશે ? એ ઉત્તર થતી સુગમ રીતે તેવી નથી

પુ.૩

પરમાણુથી લઈ ધટ પટ આદિ સ્થૂલ—અતિસ્થૂલ તમામ રૂપી પદાર્થો 'પુદ્ગલ' કહેવાય છે પૂર્ અને ગલ્ એ બે ધાતુઓના સયોગથી પુદ્ગલ શબ્દ બન્યો છે પૂર્ નો અર્થ—પૂરણ થવુ અર્થાત્ મળવુ અને ગલ્ નો અર્થ ગળવુ અર્થાત્ ખરી પડવુ— જુદા પડવુ એવો થાય છે આ હકીકત ધટ પટ આદિ પદાર્થોમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે કેમકે પરમાણુવાળા ન્હાના મ્હોટા દરેક પદાર્થમા પરમાણુઓનો વધ ઘટ—મળવા બગડવા થયા કરે છે આપણુ શરીર પણ આ વાતનું ઉદાહરણ છે એકલા પરમાણુને પણ બીજા પદાર્થ સાથે મળવાનું કે તેનાથી જુદા પડવાનું હોવાથી પુદ્ગલ નામ અન્વર્થ ઘટી શકે છે

કાલ.

કાલ દરેકના જાણવામા છે નવી વસ્તુ પુરાણી થાય છે પુરાણી વસ્તુ જીર્ણ થાય છે બાળ તરુણ થાય છે તરુણ વૃદ્ધ થાય છે ભવિષ્યમા બનતી વસ્તુ વર્તમાન થાય છે અને વર્તમાન વસ્તુ ભૂતકાલના પ્રવાહમા ગરકાવ થાય છે આ બધો કાલની ગતિ છે

એ ગયા જે ગાડના નિયમો પયા છે તે અસદ્ભૂત કાને તે બુદ્ધિમા
એકત્રિત કરી ય વામા આ આ છે આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એક
કદુમ ય કામમા પ્રેરણાની કલ્પના હે - શકે નહિ

ગ્ય પાપ.

શુભ કર્મો પુણ્ય અને અશુભ કર્મો પાપ કહેવાય છે
પ્રધિતિ અરોગ્ય રૂપ કીર્તિ પુત્ર સ્ત્રી દી, આપુષ્ય વગેરે સુખના
થવે. જે કર્મેથી પ્રપ્ત થાય છે તે શુભ કર્માને પુણ્ય કહેવામા
વે છે અને તેથી વિપરીત-દુખની સામગ્રી જેવી આપન ર-કમ
પ કહેવાય છે

ય

આ માની સાથે કર્મનો સમ્બન્ધ થવાના કારણે અસર કહે
આપરેતી-જે પ્રકૃતિએ ઓ કર્મનુ આગમન થવા-આ મની સાથે
સ મન્ધ થાય તે આપ્ર-ને પ્રાનિઓ અભાર કહેવાય છે
ધવે કમ મનન ઈન્યાથય । અર્થાત્ જેનાથી કર્મ આવે તે
ય અ ર ને આ ભર પણ કહે છે તેને અર્થ પણ-
તે કર્મ મનન આ કુ યતનુંસાર પૂર્વે આ પ્રમ એજ થાય છે
ન અને શરીરના આ ય રો શુભ હોય તો શુભ કર્મ અને અશુભ
શુભ આ અ બ ય છે આ માટે મુખ્યતયા મન વચન અને શરીરના
તિર્ ઓ આ ર છે મનને આપ-ર-દુશ્ચિતન કે દુધ્યાનાદિ અથવા
ન કે કેની શ્રદ્ધા છે વચનનો આપ-ર-દુષ્ટ ભાષણ અથવા
૦ શરીરનો આપર-નિંદ તેરી, વ્યભિચાર વગેરે દુરાચાર
દ. પરેપ ર હિંસા(જન વગેરે સાચ પણ છે ચૌરકર્મ
દસ ઓત્ય તેરી મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચ અને
કર્મ ક્રો ક્રેધ દેષ વગેરે) ઉપર અથવા તદ્દ. ક્ષય
લેમ લે સાર કારણ જે પાપ હેતુને છે એથી વિપરીત-
અહિંસા બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્ર એ પાંચ અને શુભ
શ્વ કર્મ હેતુ સ્તવન સારે । જે સાર પુણ્યના
પુણ્યના કે પાપના હેતુઓના મનને શ્રે ય મ ગ

વ્યાપાર મુખ્યત્વેન ભાગ ભજવે છે, અને વચનવ્યાપારો તથા શારીરિક ક્રિયાઓ મનોયોગને પુષ્ટિ આપનાર તરીકે કર્મબન્ધનના હેતુ છે.

સંવર.

મનોયોગ, વચનયોગ અને શરીરયોગરૂપ આશ્રવથી બંધાતા કર્મને અટકાવનાર આત્માનો નિર્મલ પરિણામ 'સંવર' કહેવાય છે. સંવર શબ્દ **સમ્** ઉપસર્ગપૂર્વક **વૃ** ધાતુથી બનેલો છે. તે ધાતુનો અર્થ 'રોકવું' થાય છે. કર્મને અટકાવવું અથવા કર્મને અટકાવનાર શુભ અધ્યવસાય, એ બંને 'સંવર' શબ્દના અર્થ થઇ શકે છે. સર્વ કર્મોનો સંવર થવો, અર્થાત્ સર્વ કર્મો બંધાતાં અટકી જાય, એવી સ્થિતિ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી આવે છે; પરન્તુ આત્માની જેમ જેમ ઉન્નત અવસ્થા થતી જાય છે, તેમ તેમ ક્રમશઃ કર્મબન્ધનમાં ઘટાડો થતો જાય છે.

બન્ધ.

કર્મનો આત્માની સાથે દૂધ અને પાણીની જેમ સંબન્ધ થવો, એનું નામ 'બન્ધ' છે. કર્મ ક્યાંઇ લેવા જવાં પડતાં નથી, કિન્તુ આખા લોકમાં તેવા પ્રકારનાં દ્રવ્યો ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલાં છે, જેને 'કર્મ-વર્ગણા' એવું નામ જૈનશાસ્ત્રકારો આપે છે. આ દ્રવ્યો રાગ-દ્વેષના પરિણામરૂપ વિકારને લીધે આત્માની સાથે વળગે છે.

'શુદ્ધ આત્માને રાગ-દ્વેષની ચિકાશ લાગવી કેમ જોઇએ?' એવો પ્રશ્ન ઉભો થતો જોવાય છે; પરન્તુ આના સમાધાનમાં સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ વિચારવાની જરૂર છે. આત્માને રાગ-દ્વેષની ચિકાશ અમુક વખતે લાગી, એમ તો કહી શકાય નહિ, કેમકે તેમ કહેવામાં, જે વખતે આત્માને રાગ-દ્વેષની ચિકાશ લાગી, તે પહેલાં આત્મા શુદ્ધસ્વરૂપવાળો ઠરે છે, અને શુદ્ધસ્વરૂપવાળા આત્માને રાગ-દ્વેષનો પરિણામનું થવાનું કંઇ કારણ નથી, એ ન્યાયસિદ્ધ વાત છે. યદિ શુદ્ધસ્વરૂપી આત્માને રાગ-દ્વેષના પરિણામનો પ્રારંભ થતો માનવામાં આવે, તો મુક્તિદશાને પામેલા આત્માઓ-શુદ્ધ આત્માઓને પણ રાગ-દ્વેષનો પરિણામ ઉત્પન્ન થવાનું કાં નહિ બને? ભૂતકાલમાં પહેલાં આત્મા શુદ્ધ હતો અને પાછળથી એને રાગ-દ્વેષનો પ્રાદુર્ભાવ થયો, એમ માનતા જતાં ભવિષ્યકાળમાં મુક્ત અવસ્થાની શુદ્ધ સ્થિતિએ પહોંચ્યા

[illegible] સિદ્ધ [illegible] છે [illegible]

[illegible] અને [illegible] કર્મને [illegible] કર્મ [illegible] છે [illegible] અને [illegible] છે [illegible] નથી [illegible] અને કર્મ [illegible] સિદ્ધ થાય છે

[illegible] પરન્તુ [illegible] સ્વરૂપ [illegible] છે

જ્ઞાનાવરણ કર્મ આત્માની જ્ઞાનશક્તિને ઢાંકનાર છે જેમ જેમ આ કર્મ વધારે [illegible] થાય છે તેમ તેમ તે જ્ઞાનશક્તિને વધારે [illegible] કરે છે બુદ્ધિને [illegible] થવાનું [illegible] આ કર્મનું [illegible] કર્મનો [illegible] (સમ્યગ્ [illegible]) [illegible] થાય છે

દર્શનાવરણ કર્મ દર્શનશક્તિને ઢાંકનાર છે જ્ઞાન અને દર્શનમાં પણ અન્તર નથી [illegible] જેવી રીતે [illegible] મનુષ્યને [illegible] સમાન રીતે [illegible] થાય છે તે દર્શન છે અને [illegible] છે [illegible] કર્મના [illegible] છે

જાણનાર હોય, છતા દાન ન આપી શકે એ આ કર્મનુ ફળ છે વૈરાગ્ય
ન વર્તતા નહિ રહેને પણ ધનનો ભોગ ન કરી શકાય એ આ કર્મનો પ્રભાવ
છે હજાર પ્રકારના બુદ્ધિપૂર્વક પ્રયાસો કરવા છતા વ્યાપારમા ફતેહમંદ
ન થવાય મુશ્કેલ ન વેઠાય, એ આ કર્મનુ કામ છે શરીર પુષ્ટ હોવા
છતા ઉદ્યમ કરવા સ્ફુરાયમાન ન થવાય એ આ કર્મનુ પરિણામ છે

કર્મ સમ્બન્ધી ટુંક હકીકત કહેવાઇ ગઇ જેવા પ્રકારના
અધ્યવસાયો હોય છે કર્મ તેવા પ્રકારનુ બંધાય છે અને ફળ
પણ તેવુજ ચિકણુ ભોગવવુ પડે છે કર્મના બંધન સમયે કર્મની સ્થિતિ
અર્થાત્ કર્મવિપાક કેટલા વખત સુધી ભોગવવા જોઇએ-એ નો નિયમ
પણ બંધાઇ જાય છે કર્મ બંધાયા પછી તરત જ ઉદયમા આવે એમ
બનવાનુ નથી જેમ બીજ વાવ્યા પછી તરત પાક થતો નથી તેમ
કર્મ બંધાયા પછી અમુક કાળ પસાર થયા બાદ તે ઉદયમા આવે છે
ઉદયમા આવ્યા પછી કર્મ ક્યા સુધી-કેટલો વખત ભોગવવુ જોઇએ
એનો નિયમ નથી કારણ કે કર્મ-બન્ધન સમયે કર્મ ભોગવવાનો જે
કાળનિયમ બંધાયેલ હોય છે તેમાથી પણ સફળ વર્તનોના પ્રમાણમા
ફેરફાર થઇ શકે છે

કર્મનુ બંધનુ એક રીતનુ હોતુ નથી કોઇ કર્મ અનિવાર્ય બંધાય
છે ત્યારે કોઇ કર્મ [illegible] કોઇ શિથિલ અને કોઇ અતિશિથિલ એ

* આ આઠ કર્મોમા જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ મોહનીય અને
અન્તરાય એ ચાર કર્મો અશુભ છે અર્થાત્ તે પાપકર્મ છે કારણ
કે જ્ઞાનાવરણકર્મ જ્ઞાનશક્તિને દબાવનાર છે દર્શનાવરણકર્મ દર્શન
શક્તિને આચ્છાદન કરનાર છે મોહનીયકર્મ મોહને ઉપજાવનાર છે
એટલે આ કર્મ તત્ત્વશ્રદ્ધાનમા બાધા નાખનાર છે અને
ચારિત્રમા કચાશ કરનાર છે અને અન્તરાયકર્મ ઇષ્ટપ્રાપ્તિમા વિઘ્ન નાખનાર
છે આ ચાર કર્મો સિવાય શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારના નામકર્મની
અશુભ પ્રકૃતિ આયુષ્ય કર્મમા તિર્યંચાયુષ્ય તથા નરક
આયુષ્ય, એ બે બોલ, ગોત્રકર્મની નીચગોત્ર પ્રકૃતિ અને વેદનીય
કર્મનો અસાતાવેદનીય પ્રકાર-એટલા કર્મ પાપકર્મ છે વેદનીય
કર્મનો સાતાવેદનીય ભેદ શુભ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ
ગોત્ર તથા દેવઆયુષ્ય અને મનુષ્યઆયુષ્ય એટલા કર્મો પુણ્યકર્મ છે.

રીતે બંધાય છે. જે કર્મ અતિગાઢ બંધાય છે, તેને જૈનશાસ્ત્રમાં 'નિકાચિત' કહે છે. આ કર્મ પ્રાયઃ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. બાકીનાં કર્મો શુભ ભાવનાઓના પ્રબળ વેગથી ભોગવ્યા વગર પણ છૂટી શકે છે.

નિર્જરા.

બંધાયલા કર્મો ભોગવ્યા બાદ જે ખરી પડે છે, એનું નામ 'નિર્જરા' છે. આ નિર્જરા બે રીતે થાય છે—એક નિર્જરા તો 'મારાં કર્મોનો ક્ષય થાઓ' એવી બુદ્ધિપૂર્વક કરાતા તપશ્ચર્યા વગેરે અનુષ્ઠાનોથી થાય છે, અને બીજી નિર્જરા, કર્મનો સ્થિતિકાલ પૂરો થયેથી કર્મનું સ્વતઃ જે ખરી પડવું થાય છે, તે છે. પહેલી નિર્જરાને 'સકામ નિર્જરા' કહે છે, જ્યારે બીજી નિર્જરાનું નામ 'અકામ નિર્જરા' છે. વૃક્ષનાં ફળો જેમ સમય ઉપર સ્વતઃ પાકે છે અને ઉપાયથી પણ તેને શીઘ્ર પકાવવામાં આવે છે, એ પ્રમાણે કર્મ, અવધિ પૂર્ણ થયે સ્વતઃ પાકી જઈ ખરી પડે છે અને તપશ્ચર્યા વગેરે તીવ્ર ઉપાયોથી પણ તેને પકાવી ક્ષીણ કરવામાં આવે છે.

મોક્ષ.

નવમું તત્ત્વ મોક્ષ છે. મોક્ષનું લક્ષણ—"**कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः**" અથવા "**परमानन्दरूपा मुक्तिः**" એ સૂત્રોથી 'સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય' અથવા 'સર્વ કર્મોના ક્ષયથી પ્રાદુર્ભૂત થતો પરમ આનન્દ' એ પ્રકારે બતાવવામાં આવ્યું છે. મોક્ષનું સાધન—સમ્યગ્જ્ઞાન (Right knowledge) સમ્યગ્ દર્શન (Right belief) અને સમ્યક્ ચારિત્ર (Right conduct) એ* ત્રિપુટી છે. એ ત્રિપુટીનો સમાગમ કર્યેથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ વિષય વિસ્તૃત છે, માટે અહીં તેનું વિવેચન નહિ કરતાં આગળ મુક્તિના વિષયનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં એ વિષય ઉપર વિશેષ અવલોકન કરીશું.

---

* "सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्गः" ।
—તત્ત્વાર્થસૂત્ર, ઉમાસ્વાતિ.

"चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो योगस्तस्य च कारणम् ।
ज्ञानश्रद्धानचारित्ररूपं रत्नत्रयं च सः" ॥
—યોગશાસ્ત્ર, હેમચન્દ્રાચાર્ય.

अतीन्द्रियपदार्थानामपि सर्वज्ञोपदेशावलम्बनेन विश्वसनीयत्वमाह—

अर्वाग्दृशा नैव परोक्षभावा मन्यक्षयोगोऽरता लभन्ते ।
अतीन्द्रियज्ञानिकृतोपदेशैः सन्तो यथार्थं प्रतियन्ति किन्तु ॥१५॥

(15)

Super-sensual objects are ever beyond the power of perception of men with physical eye but they are realized in their true nature by the righteous that are illumined by those that are endowed with superphysical knowledge

Notes—In this shloka a reference is made to Pratyaksha Praman It is of two kinds according to the Jain Logic (1) The Samvyavaharic Pratyaksha is acquired with the aid of senses and mind It is known also as Matijnana (2) The Paramarthika Pratyaksha is purely intuitional knowledge i. e acquired without the aid of senses and mind and is of two kinds limited and unlimited by time and space Elevated Souls by the force of the teachings of the omniscient are able to know things beyond the powers of senses and mind while ordinary people can not do so as their powers of perception are limited From their inability to see things beyond the powers of senses and mind they can not validly and legitimately infer their nonexistence The nonperception of the bird flying in the highest regions of the sky does not justify one to conclude its nonexistence One is not justified to infer the nonexistence of some stars because he does not see them even in full moonlight

अतीन्द्रियपदार्थानामपि सर्वज्ञपरैरप्यलक्ष्यत्वेन [illegible]—

अर्वाग्दृशा नैव परोक्षभावा प्रत्यक्षयोगोचरतां लभन्ते ।
अतीन्द्रियज्ञानविभूतिपात्रैः सन्तो यथार्थं प्रतिपन्ति किन्तु ॥१५॥

(15)

Super-sensual objects are ever beyond the power of perception of man with physical eyes but they are realized in their true nature by the righteous; they are illumined by those that are endowed with superphysical knowledge.

Notes—In this shloka a reference is made to Pratyaksha Praman. It is of two kinds according to the Jain Logic (1) The Samvyavaharic Pratyaksha is acquired with the aid of senses and mind. It is known also as Mati-gyana. (2) The Paramarthika Pratyaksha is perfect intuitional knowledge. It is acquired without the aid of senses and mind and is of two kinds limited and unlimited by time and space. Liberated Souls by the force of the teachings of the omniscient are able to know things beyond the powers of senses and mind while ordinary people cannot do so as their powers of perception are limited. From their inability to see things beyond the powers of senses and mind they [illegible] and begin to deny their existence. The non-perception of the [illegible] in the highest regions of [illegible] does not justify one to conclude its non-existence. One is not justified to infer the non-existence of some stars because he cannot see them even in full moonlight.

તત ના જેમ ઇન્દ્રિયગોચર પાયે છે તેમ ઇન્દ્રિયાતીત (અતીન્દ્રિય) પદાર્થો પણ અગમ્ય અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

પોતાનું અનુભવેલું માનવું અને બીજાના અનુભવોનો વિરોધ માનતા નહિ. એક ગામડામાં રહેનાર લંડન, પેરિસ અને ન્યુયોર્ક જેવાં શહેરો જેણે જોયાં નથી એવો મનુષ્ય તે શહેરોના વૈભવનો અનુભવ કરી અપેક્ષા કરે તો અજ્ઞાન મનુષ્યથી વર્ણવાતા તે શહેરોના વૈભવને માનવા તૈયાર ન થાય અને તેને પોતાથી અપ્રત્યક્ષ હોવાના કારણે અસત્ય ઠરાવવા તૈયાર થાય તે એ જેમ હાસ્યાસ્પદ છે તેમ આ પણ સાધારણ મનુષ્યો કરતાં અનુભવમાં આગળ વધેલા મહાપુરુષોના સિદ્ધાંતોને નહિ દેખતાં એ માત્ર હેતુથી તરછોડી નાખવા એ પણ અજ્ઞાન સૂચક છે.

ઉપરની હકીકતથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે પુણ્ય-પાપની પ્રત્યક્ષ દેખાતી લીલાઓને હૃદયમાં ઉતારી સર્વજ્ઞરૂપ મહાવિભૂતિઓથી જ્ઞાનનો લાભ આત્માના ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને દૂર-અંતર્ગતને પણ વિકાસમાં મૂકવા ક્ષયોપશમ પ્રમાણે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ધીરે ધીરે પણ માર્ગ ઉપર-ભર માર્ગ ઉપર ગતિ કરતો પ્રાણી સીદાતો નથી અને ક્રમશ: આગળ વધતો જાય છે. છેવટે સાધ્યને પહોંચી વળે છે.

એ ખુલ્લી વાત છે કે અધ્યાત્મ વિષયના આત્માનું સ્વરૂપ જાણવું ખરેખર કઠિન છે. જુદી જુદી દૃષ્ટિએ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી તે સંબંધી શંકાઓ ઉભી થાય છે અને આત્માની સાચી ઓળખાણ થવાથી તેના ઉપર આસ્થા મનોબળ માગી શકાય છે; પરન્તુ આ વિષય અતિવિસ્તૃત છે. છતાં તે સંબંધી એક બાબત ઉપર ટૂંક અવલોકન કરી શકાય—

પ્રથમ જૈનેતર દર્શનકારો* આત્માને શરીરમાત્રમાં સ્થિત નહિ માનતા વ્યાપક માને છે અર્થાત્ પ્રત્યેક શરીરનો પ્રત્યેક આત્મા આખા જગતને વ્યાપ્ત કરી રહેલ છે એમ એઓનો અભિપ્રાય છે. એ સિવાય એમ પણ એઓનું માનવું છે કે—જ્ઞાન એ આત્માનું અસલ સ્વરૂપ નથી

* નૈયાયિકો, વૈશેષિકો અને સાંખ્યો

જેમ આ જન્મ કર્મ યોગે પ્રાપ્ત થયો છે તેમ કર્માતીત (અતીન્દ્રિય) પ્રદેશ પણ અવશ્ય અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

પોતાનું જ અનુભવેલું માનવું અને બીજાના અનુભવેલ નિષેધ મનાય નહિ. એ જાણે કે કદી નહિ લંડન પેરિસ અને ન્યુયોર્ક જેવાં શહેરો જેણે દેખ્યાં નથી એવો મનુષ્ય તે શહેરોના વૈભવનો અનુભવ કરી આવેલા કોઇ સત્યવક્તા મનુષ્યના વર્ણવેલા તે શહેરોના વૈભવને જાણવા તત્પર ન થાય અને તેને પોતાથી અપ્રત્યક્ષ હોવાના કારણે અસત્ય ઠરાવવા તૈયાર થાય તો એ જેમ ગેરવાજબી છે તેમ આપણા સાધારણ મનુષ્યો કરતાં અનુભવજ્ઞાનમાં અત્યંત વધેલા મહાપુરૂષોના સિદ્ધાન્તોને નથી દેખાતા એ એક જ માત્ર હેતુથી તરછોડી નાખવા એ પણ અત્યન્ત અયુક્ત છે.

ઉપરની હકીકતથી એ વાત સિદ્ધ છે કે પુણ્ય-પાપની પ્રત્યક્ષ કર્મની લીલાઓ હૃદયમાં ઉતારી સંસાર-રૂપ મહાવિપત્તિથી સાવચેત થઇ આત્મા ઉપર ઘોર નગને દૂર કરી આનન્દને પૂર્ણ વિકાસમાં મૂકવા કલ્યાણસાધન માર્ગે આત્માને જોડવો જોઇએ. ધીરે ધીરે પણ માર્ગ ઉપર-ઉપરા માર્ગ ઉપર ગતિ કરતો પ્રાણી [illegible] નથી અને ક્રમશ આગળ વધતો જાય છે, છેવટે સ્વપદને પહોંચી વળે છે.

એ ખુલ્લી વાત છે કે અધ્યાત્મ વિષયના આત્માનું સ્વરૂપ જાણવું ખાસ અગત્યનું છે. જુદી જુદી દૃષ્ટિએ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી તે સંબન્ધી સંશયો દૂર થાય છે અને આત્માની સાચી ઓળખાણ થવાથી તેના ઉપર અધ્યાત્મનો પાયો માંડી શકાય છે. પરન્તુ આ વિષય અતિવિસ્તૃત છે, છતાં તે સંબન્ધી એકાદ બાબત ઉપર ટૂંક અવલોકન કરી લઇએ—

પ્રથમ કેટલાક દર્શનકારો* આત્માને શરીરમાત્રમાં સ્થિત નહિ માનતા વ્યાપક માને છે, અર્થાત્ પ્રત્યેક શરીરનો પ્રત્યેક આત્મા આખા જગતને વ્યાપ્ત કરી રહેલ છે એમ એઓનો અભિપ્રાય છે. એ સિવાય એમ પણ એઓનું માનવું છે કે જ્ઞાન એ આત્માનું અસલ સ્વરૂપ નથી,

* નૈયાયિકો વૈશેષિકો અને સાંખ્યો

and also the nonexistence of his ancestors because he does not see them in his own lifetime. So, from above, men with limited perception are not justified to impeach the validity of inference with regard to the existence of what is beyond the power of their senses and mind such as Soul, Karma, Rebirth, Emancipation, Merit Demerit &c.

અતીન્દ્રિય પદાર્થો પર વિશ્વાસ રાખવો જોઇએ—

" [illegible] આત્મપુનર્ભવ [illegible] લોકોના પ્રત્યક્ષમાં [illegible] નથી [illegible] અતીન્દ્રિયજ્ઞાનધારી (સર્વજ્ઞ) પુરૂષોએ [illegible] ઉપદેશોને આધાર [illegible] અતીન્દ્રિય પદાર્થો ઉપર વિશ્વાસ [illegible] છે. —૧૫

વ્યાખ્યા—

[illegible] છે કે—આત્મા, પુણ્ય, પાપ અને [illegible] વિદ્યમાન છે. [illegible] પુણ્ય, પાપ અને [illegible] ઉપર આધાર [illegible] છે. [illegible] પ્રમાણ [illegible] નથી અને આત્મજ્ઞાન [illegible] અનુમાન સ્વીકારવું પડે છે. નહિ [illegible] નહિ. [illegible] નથી. [illegible] સિદ્ધ [illegible] નથી. [illegible]

જન્મ ના જેમ દેહ ધર્મોને પાપે છે તેમ દેહ ધર્મ (અતીન્દ્રિય) પણ ધી પણ અવશ્ય અસ્તિત્વ ધરાવે છે

પેતાના અનુભવેનુ માનવુ અને બીજાના અનુભવો વિષે ન માનવુ નહિ એ વાત વ્યાજબી નથી. લંડન પેરિસ અને ન્યુયોર્ક જેવા શહેરો * જે દેખ્યા છે એવા મનુષ્ય તે શહેરોના વૈભવનો અનુભવ કરી - પેતાના તે સંબંધના અનુભવો વર્ણવતા તે શહેરોના વૈભવને માનવા તૈયાર ન થાય અને તેને પોતાથી અજાણ્યા હોવાના કારણે અસત્ય ઠરાવવા તૈયાર થાય તે જેમ ગેરવ્યાજબી છે તેમ જ પ્રયત્ન-સાધારણ મનુષ્યો કરતા અનુભવમાં આગળ વધેલા મહાપુરુષોના સિદ્ધાંતોને નહીં દેખ્યાના માત્ર હેતુથી ઉડાવી નાખવા એ પણ અયોગ્ય અયુક્ત.

ઉપરની હકીકતથી એ સ્પષ્ટ નિર્ણય છે કે પુણ્ય-પાપની પ્રત્યક્ષ કર્માની લીલાઓને ઉદયમાં ઉતરી સંસારમાં મદદ વિશેષતાથી આત્મતત્ત્વ ઉપર આવેલ માન્યતા દૂર કરી અનંતજ્ઞાનને પૂર્ણ વિકાસમાં મૂકવા વ્યાખ્યારૂપ ક્રમે આત્માને જો તે છોડશે ધીરે ધીરે પણ માત્ર ઉપર-ઉપર એકદમ ઉપર ગતિ કરી શકતી રીતે નથી અને ક્રમસર આગળ વધીને જાય છે ઉંચે સ્થાને પહોંચી શકે છે

જે પુરતી વાત છે કે અધ્યાત્મના વિષયમાં આત્માનુ સ્વરૂપ જાણવુ ખાસ અગત્યનુ છે જુદી જુદી દૃષ્ટિએ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી તે સમજી શકાશે કરી જાય છે અને આત્મની તાત્ત્વિક ગમ્ય દશાથી તેના ઉપર અધ્યાત્મનો પાયો નાખી શકાય છે પરન્તુ આ વિષય અનિશ્ચિત છે જ્યાં તે સમજી શકાય તે માટે ઉપર ટૂંક અવલોકન કરી શકાશે—

પ્રથમ કેટલાક દર્શનકારો આત્માને શરીર માત્રમાં સ્થિત નહિ માનતા વ્યાપક માને છે અર્થાત્ પ્રત્યેક શરીરને પ્રત્યેક આત્મા આખા જગતને વ્યાપ્ત કરી રહેલો છે એમ એઓનો અભિપ્રાય છે એ સિવાય એમ પણ એઓનુ માનવુ છે કે-જ્ઞાન એ આત્માનુ અસલ સ્વરૂપ નથી

* નૈયાયિકો વૈશેષિકો અને સાંખ્યો

અદૃષ્ટ ધન ન કે અનત ર ૧ગી મહા અવસ્થામાં પણ આત્માને
જ્ઞાનપ્રયત્નવ માની શકતા નથી

૧૦. ન સ ૧પમ પણ આ ૧થી જુદી રીતના જૈનસિદ્ધાન્તે –

' चैतन्यस्वरूप: परिणामी कर्ता साक्षात् भोक्ता देहपरिमाण: प्रतिक्षेत्रं भिन्न: पौद्गलिकादृष्टवांश्चायम्'

—આ સૂત્રથી સ્પષ્ટ સમજાય છે આ સૂત્રના ભાવને પહેલું
વિશેષણ ચૈતન્યસ્વરૂપતાનો બાધ આપવામાં આવ્યું છે અર્થાત્ જ્ઞાન
એ આત્માનું અસલ સ્વરૂપ છે એટલે—જે આવા પ્રમ તે—નૈયાયિક
વગેરે જુદા પડે છે પરિણામી (નવી નવી પર્યાયોમાં—જુદી
જુદી સ્થિતિઓમાં ગમન કરવાને સ્વભાવ ૫. કુમારપાળાવતાર)
કર્તા અને સાક્ષાત્ ભોક્તા એ ત્રણ વિશેષણોથી આત્માને કમળ
પત્રની જેમ નિર્લેપ–સર્વદા અપરિણામી–ક્રિયારહિત માનનાર સાંખ્યો
જુદા પડે છે નૈયાયિક વગેરે પણ આત્માને પરિણામી માનતા નથી.
' પ્રત્ય શરીરમાત્ર વ્યાપ એ અર્થવાળા દેહપરિમાણ વિશેષણથી
આત્માને સર્વ વ્યાપક માનનારા વૈશેષિક–નૈયાયિક–સાંખ્યો જુદા પડે છે
શરીરે શરીરે આત્મા જુદો એ અર્થવાળા પ્રતિક્ષેત્ર ભિન્ન એ વિશેષણથી
સર્વ શરીરમાં એક જ આત્મા માનનાર અદ્વૈતવાદિઓ–બ્રહ્મવાદિઓ જુદા પડે
છે અને છેલ્લા વિશેષણથી પૌદ્ગલિક કર્મરૂપ અદૃષ્ટવાળો આત્મા બતાવતા
કર્મને અર્થાત્ ધર્મ–અધર્મને આત્માને વિશેષ ગુણ માનનારા નૈયાયિક–
વૈશેષિકો અને કર્મને તેવા પ્રકારના પરમાણુસમૂહરૂપ નહિ માનનારા
વેદાન્તી વગેરે વાદિઓ જુદા પડે છે

' सत्य ब्रह्म मिथ्या जगत्   એ સૂત્રની ઉદ્ઘોષણા કરનારાઓ
ભાગ્યે જ કોઈ તેનો ખરો તે અર્થ કરતા હોય પણ ખરો અર્થ તો એ
સંભવે છે કે– જગતના દૃશ્યના તમામ પદાર્થો વિનશ્વરી છે અનએવ
તેને મિથ્યારૂપ સમજવા જોઈએ માત્ર શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા જ
આરાધન કરવા યોગ્ય છે ' આ ઉપદેશ ઘણું મહત્ત્વ સમર્પે છે

---

૧ વાદિદેવસૂરિકૃત પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર નામક ન્યાયસૂત્રના
સાતમા પરિચ્છેદનું ૫૬ મું સૂત્ર આ સૂત્રમાં ઉક્ત વિશેષણોના વિધિવિધાનપણાની
એમ એની ટીકામાં સ્પષ્ટ થયેલો છે

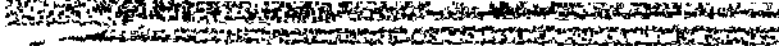

चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्ता साक्षाद् भोक्ता देहपरिमाणः
...त्रे भिन्नः पौद्गलिकादृष्टवांश्चायम्।

[illegible] આવતા
[illegible] ગવવાના
[illegible] માં
[illegible] અને
[illegible] ની
[illegible]
[illegible] છે.
[illegible] ને
[illegible]

[illegible]

[illegible] ક્ષમ [illegible] થઈ ગયું [illegible] કે [illegible] એટલું [illegible] અવતરણ સમજ [illegible]
[illegible] મનુષ્યને [illegible] ચાર પ્રકારે [illegible]

આ સંબંધમાં જૈનશાસ્ત્રકારો [illegible] ચાર પ્રકારે [illegible]
રહેલ બતાવે છે

* [illegible] + [illegible]

[illegible] પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય [illegible]

[illegible] પુણ્યનો [illegible] પુણ્ય તે [illegible]

પુણ્યાનુબંધી પાપ

[illegible] પુણ્યાનુબંધી પાપ [illegible] પુણ્યાનુબંધી એટલે પુણ્ય [illegible] પુણ્યાનુબંધી [illegible]

પાપાનુબંધી પુણ્ય

[illegible] પુણ્ય [illegible] પાપાનુબંધી [illegible]

અનાદિ મોહવાસનાનો બીજાણુ સન્તાપ શમાવવાને આવા ઉપદેશો આપતા પ્રાચીન મહાત્માઓ અગત્યના સમજતા હતા. ' જગતના પદાર્થો શશલાના શિંગડાની જેમ સર્વથા અસત્ છે ' એવો અર્થ ઉક્ત સૂત્રોથી નિકાળવામાં પણી નડતરો ઉભાં થાય છે. એ કરતાં ઉપર્યુક્ત ભાવાર્થજ યથાર્થ અને સર્વની અનુભવદૃષ્ટિમાં ઉતરી શકે તેવો છે. દેખાતા બાહ્ય પદાર્થોની અસારતાનું વર્ણન કરતા જૈન મહાત્માઓ પણ તેને ' મિથ્યા ' કહી દે છે. એથી ' દુનિયામાં વસ્તુતઃ કોઇ વસ્તુજ નથી ' એમ માનવાનું શા ઉપર હોઇ શકે ? સંસારનો સઘળો પ્રપંચ અસાર-વિનાશી અનિત્ય છે, એ બરાબર છે, એમાં કોઇના બે મત નથી. અને એજ મતલબને બતાવવા જગતને ' મિથ્યા ' વિશેષણ આપેલું છે; પરન્તુ એથી સર્વાંશ ભાવ સિદ્ધ જગત્નો અત્યન્ત અભાવ સિદ્ધ થઇ શકે નહિ.

હવે કર્મની વિવેચના તરફ જરાક જોઇ જઇએ—

સંસારમાં બીજા જીવો કરતાં મનુષ્યો તરફ આપણી નજર જલદી પડે છે. મનુષ્યજાતિની સ્થિતિનો આપણને હમેશાં પરિચય હોવાથી તેની તરફ મનન કરતાં કેટલીક આધ્યાત્મિક બાબતોમાં વિશેષ સ્પષ્ટ ખુલાસો થઇ શકે છે.

જગત્માં મનુષ્યો બે પ્રકારના છે-એક પવિત્ર જીવન ગાળનારા અને બીજા મલિનજીવન ગાળનારા. આ બન્ને પ્રકારના મનુષ્યોને પણ બે વિભાગોમાં વહેંચી શકાય છે-સુખસમ્પન્ન અને દરિદ્ર. એકંદર મનુષ્યોના ચાર વિભાગો થયા-૧ પવિત્ર જીવન ગાળનારા* દ્રવ્યાદિકથી સુખી, ૨ પવિત્ર જીવન ગાળનારા દ્રવ્યાદિકથી દુઃખી, ૩ મલિન+ જિન્દગી ગાળનારા દ્રવ્યાદિકથી સુખી અને મલિન જિન્દગી ગાળનારા દ્રવ્યાદિકથી દુઃખી. આ ચારે પ્રકારના મનુષ્યો દુનિયાની સપાટી ઉપર આપણી નજરે બરાબર દેખાઇ રહ્યા છે. આવી વિચિત્ર સ્થિતિ હોવામાં પુણ્ય-પાપની વિચિત્રતા કારણ છે, એ તો આખો સંસાર જાણે છે. પરન્તુ તે વિચિત્રતા સમજવાનું ક્ષેત્ર બહુ ઉંડું છે. છતાં એટલું તો અવશ્ય સમજી શકાય છે કે એ ચાર પ્રકારના મનુષ્યોને લઇને પુણ્ય-પાપના પણ ચાર પ્રકાર હોવા જોઇએ.

આ સમ્બન્ધમાં જૈનશાસ્ત્રકારો પુણ્ય-પાપના ચાર પ્રકારો આ રીતે બતાવે છે—

* ધર્મસેવન કરનારા. + પાપ કરનારા.

अध्यात्मं दर्शयति—

शुद्धात्मतत्त्वप्रणिधानलक्ष्यममूढदृष्ट्या क्रियते यदेव ।
अध्यात्ममेतत् प्रवदन्ति तज्ज्ञा नचान्यदस्मादपवर्गबीजम् * ॥१६॥

(16)

The enlightened define 'Adhyatma' as everything that is done clearly keeping in view (realising) the unsullied nature of Soul. Nothing besides leads to salvation.

Notes - The word 'Adhyatma' is explained in the first Shloka. Only practices directed with close attention to the realisation of the unsullied nature of the soul are potent for spiritual emancipation. Generally people under the influence of Karma resort to such methods for securing their object of desire as would eventually launch them into disappointments

* [illegible]

अध्यात्म लक्षयति—

> शुद्धाऽऽत्मतत्त्वं प्रणिधाय सम्यगनुस्मृत्या क्रियते यदेव ।
> अध्यात्ममेतत् प्रवदन्ति तज्ज्ञा नचाऽन्यदस्मादपवर्गबीजम्*॥१६॥

(16)

The exalted soul define Adhyatma as everything that is done clearly keeping in view (realising) the unsullied nature of soul. Nothing besides leads to salvation.

Notes—The word 'Adhyatma' is explained in the first Shloka. Only practices directed with close attention to the realization of the unsullied nature of the soul are potent for spiritual emancipation. Generally people under the influence of Karma resort to such methods for securing their object of desire as would eventually launch them into disappointments

---

* [illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

— [illegible] અધ્યાત્મ કહે છે

આધ્યાત્મનુ લક્ષણ—

ગુહ ન મનરને અ ાત્તર શમ્ય ઉપર રાખી મોહરહિત—નત્ત
હિધી જ કાર્ય કરાર છે તેને અધ્યાત્મની પુરા અધ્યાત્મ કહે છે
ાન્મનુ સાધન આ આપ મ સિવા બીજુ ાવ નથી ’—૧૧

વ્યાખ્યા

આ ગ્રેમ્મા આત્મા મનુ લક્ષણ બતાવ્યુ છે અધ્યાત્મનો શબ્દ
ાર્થ અથવા તેની વ્યાખ્યા પ્રથમ ગ્રેક ઉપરના વિવેચનના લેક ગ્રમા દીએ

આપણને પ્રથમ સ્વરૂપ છે કે સસા ની અદન વતિ છે મુખી છવોના
રદ દુખી છવોનુ ક્ષેત્ર મોટુ છે આ પ બ્યાધિ ગોક સન્તાપથી લોક
રિપૂર્ણ છે સુખના સાધનો હજાર વકારના રહતે પણ દુખની સત્તા
ાન પની નથી તેનુ ક મુ કર્મ કોઇ જ છે અને તે ભેજ છે કે
રસ ની દુર મન મેધી ત પત્રે પતા ક્યા કીએ પાલનાએનુ દમ અ
િરતા પ્રમ ક્યા ત્રુ તેમ દુખ દુપ ન લ નમ ભમા વર અનુભવવુ
ડે છે ર ગ્રનારહા અરિવા કરે, મ પા કર એ ભુ ભેજ છે
તેજ સમર છે ભેજ મસ નો મન પ ા અને ભેજ ઠીક સુવનિતા
ાનુગ ઘ ન ને ન મ ગ્રીની મની રીતની સકર નરવા
રા પત્રુ દુખા સન્મ મર્મ ત્રને નથી આ ઉપરથી સમજ રાકાવ
છે તેનુ ખરી સુખ ા જુદુ પ રૂનોવ ા ઝુમનામી ઘણુ એ કર મુખી
ાસ પ્ય મ્હસ્ર હનિ કર ર

સુખ-દુખને ખમ મ આાર મને ત્રૃતિએ ઉપર છે મહાન્ધન વ
ાનુખ પણ છે મન મણાત્મા કર ર તો ભરે દુખી રહ્યા કરે છે અને
તેમન મનુખ પણ મનોકાન પ્રેમ વ મન ડોર ઉક્ત નહિ રાખતે
હરખી સુખા રહે રે આ વિષે મદ ન ભતૃહરિનુ વાર વાક
ન કહેવે છે—

" મનસિ ચ પરિતુષ્ટે કોઽર્થવાન્ કો દરિદ્ર " ।

આ ઉપરથી સમજ શાય છે કે મનોવૃત્તિએનો નિગ્રહનુ કરવુ જ
સુખ-દુખનુ કારણ છે તો ભેજ વાસુ એને નમારી રહ્યુ છે

૨૫

૧

he defects. They only pay importance to such means and things as would ultimately prove pernicious as they are dominated by lower impulses and carnal desires from a very long time. Hence they suffer miseries though in the midst of favourable surroundings, but if they try to shut their inner life from the attacks of external objects, surely they would begin to experience the dawn of inner light and would eventually experience Wisdom and Bliss.

" + અપુનર્બન્ધક અવસ્થાથી આધ્યાત્મિક વર્તનનો પ્રારંભ થાય અને તેની પૂર્ણતા ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં થાય છે. "

" આહાર, ઉપધિ, પૂજા, માનપ્રતિષ્ઠા વગેરે સંસારસમ્બન્ધી ાનન્દમાં લટ્ટૂ બનેલાઓથી ધર્મના દેખાવવાળી જે ક્રિયા કરવામાં આવે તે અધ્યાત્મની વૈરિણી છે

" અધ્યાત્મના પ્રાથમિક અભ્યાસકાલમાં પણ શુભ ક્રિયા અને શુભ ન અમુક અંશે અવશ્ય પ્રકટ થયેલુ હોય છે. "

" એ માટે એજ સ્થિર પક્ષ છે કે—અધ્યાત્મ, જ્ઞાન અને ક્રિયા એ ભયસ્વરૂપ છે; અને એ અધ્યાત્મના માર્ગમાં કપટરહિત આચાર ાનારાઓજ આગળ વધી શકે છે. '

—યોગીન્દ્ર **યશોવિજયજી** અધ્યાત્મસાર.

+ જ્યારથી મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબન્ધ થતો અટકી જાય, રથી તે અવસ્થાનુ નામ ' અપુનર્બન્ધક ' છે, અથવા તેવી અવસ્થાવાળો ણી ' અપુનર્બન્ધક ' કહેવાય છે. અધ્યાત્મની આ પ્રથમ ભૂમિકા છે. સ્થિતિ ઉપર આવેલા પ્રાણીમાં ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, નિન્દા વગેરે દોષજાળ ી નરમ પડેલી હોય છે. આત્મશ્રેયની ઇચ્છા તેને પ્રબળ હોય છે. સંસારના ો ઉપર તેને ઉદ્વેગ હોય છે. સત્પુરુષોનો પક્ષપાત અને દેવ-ગુરુનું માન કરવા તરફ તે અભિરુચિવાળો હોય છે. તે અનીતિએ ચાલતો . આવી અવસ્થામાં પસાર થયા પછીજ ગ્રન્થિભેદદ્વારા **સમ્યકત્વ** ત કરાય છે.

આધ્યાત્મનુ લક્ષણ—

' શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને બરાબર લક્ષ્ય ઉપર રાખી મૈત્રી આદિ ભાવના દ્વારા જે કાંઈ ક્રિયા થાય છે તેને આત્મજ્ઞાની પુરુષો અધ્યાત્મ કહે છે એ મનુ સમ્યક્ આ અધ્યાત્મ સિવાય બીજું કશું નથી '—૧૧

વ્યાખ્યા.

આ શ્લોકમાં અધ્યાત્મનું લક્ષણ બતાવ્યું છે. અધ્યાત્મનો સરળ અર્થ અથવા તેની વ્યાખ્યા પ્રથમ શ્લોકના વિવેચનમાં જોઈ ગયા છીએ.

આ પદાર્થને પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે સંસારની સ્થિતિ છે. સુખી જીવોના કરતાં દુઃખી જીવોનું પ્રમાણ ઘણું છે. આ પ્રમાણે અધિક એક વખાણથી લોક પરિપૂર્ણ છે. સુખના સાધનો હજારો હોવા છતાં પણ દુઃખની સત્તા ઓછી થતી નથી. તેનું કારણ મનુષ્યો પોતે જ છે અને તે એજ છે કે સંસારની દુર્વાસનાઓથી આપણે ઘેરાઈ ગયા છીએ. વાસનાઓનું દમન જેઓ પ્રથમ કરતા નથી તેઓ દુઃખ પણ તેટલા પ્રમાણમાં વધુ અનુભવવું પડે છે. વાસનાની અવિદ્યા જે, મમતા કરે એ બધું એજ છે. એજ સંસાર છે. એજ સત્તાનો પ્રતાપ છે અને એનેજ લીધે સુખનિતા, સંતુષ્ટ, ક્ષમી અને આર્જવ ઇત્યાદિની સાચી રીતની સમજ મળતાં પણ દુઃખ સમૂળ ખમ્યા કરતે નથી. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે—દુઃખથી સુખને જુદાં પાડનારા સુખનોની વસ્તુ એ કયાં સુધી દુઃખનું અસ્તિત્વ કરે છે.

સુખ-દુઃખનો તમામ આધાર મનોવૃત્તિઓ ઉપર છે. મહાન્ ધનાઢ્ય મનુષ્ય પણ તેના ચક્રમાં ફસાવાથી ભારે દુઃખી રહ્યા કરે છે, જ્યારે નિર્ધન મનુષ્ય પણ સંતોષવૃત્તિના પ્રતાપે મન ઉપર ઉદ્વેગ નહિ રાખતો હોવાથી સુખી રહે છે. આ વિષે મહાત્મા ભર્તૃહરિનું વાક્ય યથાર્થ ભાન કરાવે છે કે—

" मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्रः " ।

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે મનોવૃત્તિઓનો વિષયરૂપ પ્રવાહજ સુખ-દુઃખના પ્રવાહનું મૂળ છે. એજ વસ્તુ જેને સુખકારી હોય છે,

ને તેો ઉઠે કેવી રીતે થાય છે ?' 'કમ
છે ? કમના ભેદાનુભેદો કેવી રીતે છે ?' કર્મનો
ઉદય અને સત્તા કેવી રીતે નિયમબદ્ધ છે ?' આ બધી બાબતો
અધ્યાત્મના અભ્યાસમાં વિજ્ઞાનના અભ્યાસીએ એ જાણવાની છે આ
સાથ અધ્યાત્મના વિષયમાં સંસારની અસ્થિરતાનું અવલોકન કરવાની
જરૂરીઆત રહે છે જુદી જુદી ભાવનાઓ દ્વારા મોહ-મમતા ઉપર
જય કરવા તરફ અધ્યાત્મ વિધાનું લક્ષ્ય છે

વૈરાગ્યનો ત્યાગ તત્ત્વશ્રવણની ઉત્કંઠા સત્તિનો સમાગમ સાધુ
સેવાની પ્રતિપત્તિ તત્ત્વશ્રવણ મનન નિદિધ્યાસન મિથ્યાદૃષ્ટિનો વિનાશ,
સમ્યગ્દૃષ્ટિનો પ્રકાશ ક્રોધ માન માયા અને લોભ એ ચાર કપાયોનો
હ્રાસ, ઇન્દ્રિયોનો સંયમ મમતાનો પરિત્યાગ સમતાનો પ્રાદુર્ભાવ,
વૃત્તિઓનો નિરોધ ચિત્તની નિશ્ચલતા ધ્યાનનો પ્રવાહ, સમાધિનો
આવિર્ભાવ મેહાદિ કર્મોનો ક્ષય અને છેવટે કેવલજ્ઞાનનો ઉદય તથા
મુક્તિની પ્રાપ્તિ એ રીતે અધ્યાત્મની પ્રગતિનો ક્રમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં
વર્ણવ્યો છે

એ વાત જાણીતી છે કે આ સચ્ચિદાનન્દસ્વરૂપ આત્મા કર્મના
સંબંધને લીધે શરીર રૂપ જેલમાં કેદ થયો છે તથા કર્મ
પ્રવાહનું મૂળ અજ્ઞાન છે અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ છે
આમ પૂર્વે જોઈએ છીએ વળી એ પણ સમજાય છે કે કર્મના
સંયોગ વિયોગ કર્મના સ્વરૂપો ઉપર અવલંબિત છે આ
ઉપરથી એ સમજી શકાય છે કે કર્મના સંબંધનો પ્રવાહ અનાદિ છતાં
તેનો અંત થઈ શકે છે એ જ પરમ પુરુષાર્થ છે

જ્યાં સુધી આ આત્મા બાહ્યદૃષ્ટિ રહે છે ત્યાં સુધી તે બહિરાત્મા
કહેવાય છે જ્યારે આત્મા તત્ત્વદૃષ્ટિનો વિકાસ થાય છે, ત્યારે તે
અન્તરાત્મા કહેવાય છે અને જ્યારે આત્માના ઉપરથી સર્વ આવરણ
દૂર થાય છે અને તે સંપૂર્ણ વિકાસ પામે છે ત્યારે તે પરમાત્મા
કહેવાય છે એ રીતે શરીર એ મંદિર છે શરીરમાં રહેલ
ચિદાનન્દસ્વરૂપ તત્ત્વ એ અન્તરાત્મા અને એ જ તત્ત્વ અશેષ મુક્ત-
સચ્ચિદાનન્દ ઘન થતાં 'પરમાત્મા' કહેવાય છે

છે ?' 'બંધ કેમ થાય છે ને તે તૂટે કેવી રીતે ?' 'કર્મનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે ?' 'કર્મના ભેદનુઓ કેવી રીતે છે ?' 'કર્મનો બંધ ઉદય અને સત્તા કેવી રીતે નિયમબદ્ધ છે ?' આ બધી બાબતો અધ્યાત્મના બગીચામાં વિહરવાના અભિલાષીઓએ જાણવાની છે. આ સિવાય આત્માના વિકાસમાં સત્સંગની અસરનું અવલોકન કરવાની પણ જરૂરીઆત રહે છે. જુદી જુદી ભાવનાઓ દ્વારા મોહ-મમતા ઉપર કાબુ કરવા તરફ જ અધ્યાત્મ વિદ્યાનું લક્ષ્ય છે.

દુરાગ્રહનો ત્યાગ, તત્ત્વશ્રવણની ઉત્કંઠા, સંતોનો સમાગમ, સાધુ પુરુષોની પ્રતિપત્તિ, તત્ત્વશ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન, મિથ્યાદૃષ્ટિનો વિનાશ, સમ્યગ્દૃષ્ટિનો પ્રકાશ, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયોનો સંહાર, ઇન્દ્રિયોનો સંયમ, મમતાનો પરિત્યાગ, સમતાનો પ્રાદુર્ભાવ, મનોવૃત્તિઓનો નિગ્રહ, ચિત્તની નિશ્ચલતા, ધ્યાનનો પ્રવાહ, સમાધિનો આવિર્ભાવ, મોહાદિ કર્મોનો ક્ષય અને છેવટે કેવલજ્ઞાનનો ઉદય, તેમ જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ રીતે અધ્યાત્મની પ્રગતિનો ક્રમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલો છે.

એ વાત જાણીતી થઈ ગઈ છે કે અનન્તજ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા કર્મના સંસર્ગને લીધે શરીરરૂપ બેડીથી કેદીના સ્વરૂપમાં છે, તથા કર્મના સંસર્ગનું મૂળ અજ્ઞાન છે અને કર્મનો સંબંધ આત્માને અનાદિ છે, એને પૂર્વે જોઈ ગયા છીએ. વળી એ પણ જણાઈ ગયું છે કે આત્માના સુખ-દુઃખ વગેરે પરિણામો કર્મના આવરણો ઉપર અવલંબિત છે. આ માટે એ સમજી રાખવું જોઈએ કે કર્મના સંયોગનો પ્રવાહ અનાદિ છતાં તેનો સમૂળ ક્ષય કરવો એ જ પરમ પુરુષાર્થ છે.

જ્યાં સુધી આત્મા મૂઢદૃષ્ટિવાળો રહે છે ત્યાં સુધી તે 'બહિરાત્મા' કહેવાય છે. જ્યારે આત્માને તત્ત્વદૃષ્ટિનો વિકાસ થાય છે ત્યારે તે 'અન્તરાત્મા' કહેવાય છે અને જ્યારે આત્મા ઉપરથી સર્વ આવરણો નિર્મૂળ થાય છે એટલે તે સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી બને છે ત્યારે તે 'પરમાત્મા' રૂપે કહેવાય છે. એ રીતે શરીર એ બહિરાત્મા, શરીરમાં રહેલો ચેતનસ્વરૂપ જીવ એ અન્તરાત્મા અને એ જ જીવ અવિદ્યાથી મુક્ત—પરમશુદ્ધ-સચ્ચિદાનન્દરૂપ બનેલો 'પરમાત્મા' કહેવાય છે.

જ્યારે બીજાને તે દુઃખ ઉપજાવનાર થાય છે. જે પદાર્થ એક વખતે જેને રોચક લાગ્યો હોય, તેજ પદાર્થ બીજી વખતે તેનેજ અરોચક થઈ પડે છે. આ બધું શું છે? મનોવૃત્તિઓની વિચિત્રતાજ. એનાજ ઉપર સુખ–દુઃખનો આધાર રહેલો છે, અને એ ઉપરથી એ વસ્તુસ્થિતિ સમજી શકાય છે કે બાહ્ય પદાર્થો સુખ–દુઃખના સાધક નથી.

રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ મનની વૃત્તિઓનાં પરિણામો છે. એ ત્રણે ઉપર આખું સંસારચક્ર ફરે છે. એ ત્રિદોષ * ને દૂર કરવા આ શ્લોકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે અધ્યાત્મમાર્ગના સેવનની જરૂર છે. તે ત્રિદોષને શમાવવા અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સિવાય કોઈ અન્ય દૈવક ગ્રન્થ નથી. પરન્તુ એ વાતનો પોતાની જાતને અનુભવ થવો કે–'હું એક પ્રકારે રોગી છું' એ બહુ કઠિન છે. જ્યાં સંસારના સુખ–તરંગો મન ઉપર અફળાતા હોય, વિષય રૂપ વિજળીના ચમકારા હૃદયને આંજી નાંખતા હોય અને તૃષ્ણારૂપ પાણીના ધોધમાં આત્મા બેભાન બની રહ્યો હોય, ત્યાં પોતાનો ગુપ્ત રોગ સમજવો, એ બનવું ભારે કઠિન છે. આવી સ્થિતિના અનભિજ્ઞ જીવો એકદમ અધઃસ્થિત છે. તે સ્થિતિથી આગળ વધેલા જીવો, જેઓ પોતાને ત્રિદોષાક્રાન્ત સમજે છે–જેઓ પોતાને ત્રિદોષજન્ય ઉગ્ર તાપમાં સપડાયલા માને છે અને તે રોગના પ્રતીકારની શોધમાં ઉત્સુક છે, તેવાઓને અધ્યાત્મમાર્ગની ભૂમિકા દુર્લભ રહેતી નથી.

અધ્યાત્મના વિષયમાં અવગાહન કરનારને સંસારનાં મુખ્ય બે તત્ત્વો–જે જડ અને ચેતન છે, તે બરાબર સમજવાનાં હોય છે. જડનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર ચેતનનું સ્વરૂપ સમજાય નહિ, અને ચેતનનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર જડનું સ્વરૂપ સમજી શકાય નહિ; આ માટે એ બન્ને તત્ત્વો અધ્યાત્મમાર્ગમાં પ્રગત થવાના ઉમેદવારોએ સમજવાનાં છે.

'આત્મા શી વસ્તુ છે?' 'આત્માને સુખ–દુઃખનો અનુભવ કેમ થાય છે?' 'આત્મા પોતેજ સુખ–દુઃખના અનુભવનું કારણ છે કે કોઈ અન્યના સંસર્ગથી આત્માને સુખ–દુઃખ અનુભવાય છે?' 'કર્મનો સંસર્ગ આત્માને કેમ થઈ શકે?' 'તે સંસર્ગ અનાદિ છે કે આદિમાન

* રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ દોષોને 'ત્રિદોષ' સંજ્ઞા આપી છે.

[illegible]

જ્યારે બીજાને તે દુઃખ ઉપજાવનાર થાય છે. જે પદાર્થ એક વખત જેને રોચક લાગ્યો હોય, તેજ પદાર્થ બીજી વખતે તેનેજ અરોચક થઈ પડે છે. આ બધું શું છે? મનોવૃત્તિઓની વિચિત્રતાજ. એનાજ ઉપર સુખ-દુઃખનો આધાર રહેલો છે, અને એ ઉપરથી એ વસ્તુસ્થિતિ સમજી શકાય છે કે બાહ્ય પદાર્થો સુખ-દુઃખના સાધક નથી.

રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ મનની વૃત્તિઓનાં પરિણામો છે. એ ત્રણે ઉપર આખું સંસારચક્ર ફરે છે. એ ત્રિદોષ * ને દૂર કરવા આ શ્લોકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે અધ્યાત્મમાર્ગના સેવનની જરૂર છે. તે ત્રિદોષને શમાવવા અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સિવાય કોઈ અન્ય રેચક ગ્રન્થ નથી. પરન્તુ એ વાતને પોતાની જાતને અનુભવ થવો કે— 'હું એક પ્રકારે રોગી છું' એ બહુ કઠિન છે. જ્યાં સંસારના સુખ-તરંગો મન ઉપર અફળાતા હોય, વિષયરૂપ વિજળીના ચમકારા હૃદયને આંજી નાખતા હોય અને તૃષ્ણારૂપ પાણીના પ્રવાહમાં આત્મા મગ્ન બની રહ્યો હોય, ત્યાં પોતાનો સુખ રોગ સમજવો, એ બહુ જ કઠિન છે. આવી સ્થિતિના અનભિજ્ઞ જીવો એકદમ અપરિચિત છે તે સ્થિતિથી બાહ્ય રહેલા જીવો, જેઓ પોતાને નિરોગકાન્ત સમજે છે—જેઓ પોતાના ત્રિદોષજન્ય ઉગ્ર તાપમાં મગ્નપણા માને છે અને ન તેના પ્રતીકારની શોધમાં ઉત્સુક છે, તેઓને અધ્યાત્મમાર્ગની ભૂમિકા દુર્લભ [illegible] નથી.

અધ્યાત્મના વિષયમાં અવગાહન કરનારને સંસારના મુખ્ય બે તત્ત્વો જડ અને ચેતન છે, તે બરાબર સમજવાના હોય છે. જડનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર ચેતનનું સ્વરૂપ સમજાય નહિ, અને ચેતનનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર જડનું સ્વરૂપ સમજી શકાય નહિ. આ માટે એ બન્ને તત્ત્વો અધ્યાત્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થવાના ઉમેદવારોએ સમજવાના છે.

'આત્મા શી વસ્તુ છે?' 'આત્માને સુખ-દુઃખનો અનુભવ કેમ થાય છે?' 'આત્મા પોતેજ સુખ-દુઃખના અનુભવનું કારણ છે કે કોઈ અન્ય સંબંધથી આત્માને સુખ-દુઃખ અનુભવાય છે?' 'કર્મનો સંબંધ આત્માને કેમ થઈ શકે?' 'તે સંબંધ અનાદિ છે કે આદિમાન

---

* રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ રોગોને 'ત્રિદોષ' સંજ્ઞા આપી છે.

એ મનુષ્યજન્મને સજ્જને સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્ર વડે સાર્થક કરે છે."—૧૮

વ્યાખ્યા—

સંસારમાં મનુષ્યનો દેહ [illegible] મળવો [illegible] દુર્લભ છે. પ્રથમ તો [illegible] મનુષ્યદેહને બહુ દુર્લભ બતાવ્યો છે. આ માની સમગ્ર શક્તિઓનો વિકાસ [illegible] પૂર્ણ [illegible] મેળવવાનું [illegible] ક્ષેત્ર [illegible] હોય તો આ મનુષ્યદેહ છે. મુક્તિપુરીમાં પહોંચવાની સિદ્ધિ આ મનુષ્ય જિન્દગીમાં જ [illegible] થઈ શકે છે [illegible] આ મનુષ્યજીવન [illegible] અતિશય [illegible] પહોંચવાનું [illegible] સાધન છે. આનું મહત્ત્વ [illegible] માનવ [illegible] આ [illegible] જાણીને પોતાનું [illegible] સમજવું બહુ અગત્યનું છે. પશુઓ [illegible] મનુષ્યોમાં મોટામાં મોટી [illegible] તે [illegible] છે કે મનુષ્યોમાં બુદ્ધિ-વિચારશક્તિ રહેલી છે કે જે પશુઓમાં નથી. [illegible] રહેલી [illegible] પણ પોતાના કર્તવ્યનો-મનુષ્યને [illegible] રહેલી [illegible] વિચાર કરવામાં ન આવે તો ખરેખર એ સ્થિતિ પશુજાતિની જેમ [illegible] છે. સંસારના [illegible] વિષયોમાં જેટલો આનન્દ મનુષ્યને મળે છે તેટલો આનન્દ વિષયોમાં રમતો [illegible] પણ મેળવે છે. એથી મનુષ્યજન્મની સફળતા [illegible] વિચારવા જેવું છે. મનુષ્યજન્મની સફળતા બે વસ્તુઓ ઉપર આધાર રાખે છે. તે બે વસ્તુઓ—બુદ્ધિ અને [illegible] છે. બુદ્ધિથી [illegible] [illegible] કરવામાં આવે છે. કેમકે બુદ્ધિના [illegible] વગર [illegible] પર [illegible] નથી અને [illegible] સમજ્યા વગર [illegible] બની શકતું નથી.

એક સમય એ હતો કે ભારતવર્ષમાં [illegible] નવીના [illegible] જેમ વહેતો હતો. એક બીજાના તત્ત્વોનો પરસ્પર વિરુદ્ધ રીતે [illegible] હતા. એ જમાનાની અસર હજુ [illegible] થઈ નથી. એક એક સમ્પ્રદાયમાંથી અનેક ફાંટાઓ નિકળેલા જોઈએ છીએ. એક બીજાના વિરુદ્ધ ઉપદેશો હજુ પણ હિન્દુસ્તાનમાં [illegible] બની રહ્યા છે. આજ કારણ છે કે જે ભારતવર્ષ એક વખતે સમૃદ્ધ અને મહાન્ સુખી દેશ હતો તે અત્યારે અવનતિમાં [illegible] છે. [illegible] ભારત

[illegible]

કેવુ, એ ખરેખરી રીતે સહૃદયતાથી સમજવા બરાબર છે, એટલુજ નહિ પણ એ ભયંકર ગુન્હો છે અસ્તુ

પ્રસ્તુત શ્લોકમા કહ્યા પ્રમાણે મનુષ્યજિંદગીની સાર્થકતા બે તત્ત્વો ઉપર આધાર રાખે છે તે બે તત્ત્વે–સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર છે આત્મતત્ત્વની ઓળખાણ કરી એ સમ્યગ્જ્ઞાન છે બીજા શબ્દોમા, આત્મા અને કર્મનુ વિવેકજ્ઞાન, એજ સમ્યગ્જ્ઞાન છે સંસારની કલેશ જાળ જ્યારે આત્માની અજ્ઞાનદશા ઉપર આધાર રાખે છે તો પછી તે અજ્ઞાનને દૂર કરવાનુ સાધન આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાન સિવાય બીજુ શું હોય? માટે યથાશક્તિ આત્મસ્વરૂપના પરિચય કરવો, એ એમ કલ્યાણકારિ સાધન છે

જ્ઞાનમાંથી પરિપક્વ થયેલુ જે છે એનુ નામ સમ્યક્ચારિત્ર છે જ્ઞાન પછી ક્રિયામાં મૂકવાની જરૂર છે ક્રિયાવગરનુ જ્ઞાન ફલસાધક થતુ નથી એ વાત દરેક સમજી શકે છે પદાર્થ તરવાની ક્રિયા જાણ્યા છતા પણ તે ક્રિયા કરવામા ન આવે તો પદાર્થ તરી શકતુ નથી. એ માટે જ્ઞાનના જેટલીજ ક્રિયાની જરૂરીયાત છે અતએવ ઈશ્વરનો એ ઉદ્ગાર છે કે– सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः

જે મનુષ્ય કેવલ જ્ઞાનને જ પકડે છે તે શુષ્કજ્ઞાની છે અને જે, કેવલ ક્રિયાને જ આધાર કરીને બેઠો છે, તે ક્રિયાજડ છે ક્રિયાને જ્ઞાનની જરૂર છે અને જ્ઞાનને ક્રિયાની જરૂર છે જ્ઞાન વગરની ક્રિયાવાળો માણસ, અંધ છે અને ક્રિયા વગરના જ્ઞાનવાળો પાંગળો છે પાંગળો મનુષ્ય જેમ વનમા આગ લાગેલી જુએ છે પણ ત્યાથી નિકળી શકતો નથી તેમ આંધળો મનુષ્ય પગ–ચલવાને સમર્થ હોવા છતા દેખી શકતો નહિ હોવાથી આગ લાગેલા વનમાંથી નિકળી શકતો નથી. આગ લાગેલા વનના એ બંને જણ જો એક બીજાની મદદ ન લે તો અગ્નિથી બળવા સિવાય બીજો માર્ગ નથી બંનેને એક બીજાના સહાયની પૂરી જરૂર છે આંધળાના ખભા ઉપર પાંગળો બેસે અને પાંગળો દેખાડતા પ્રમાણે આંધળો ચાલે તો તે બંને જણ આગ લાગેલા વનમાંથી નિકળી શકે એમ તે વસ્તુના સ્વરૂપને જાણનાર એ દેખતુ પણ પાંગળુ છે અને ક્રિયા કરનારા જડ આંધળી છે માટે ક્રિયામા જ્ઞાન ને સિદ્ધ અવલંબન છે અને ક્રિયા જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે.

જેઓ સેવા વન્દન પૂજન વગેરે ક્રીયાથી હવે ધાર્મિક ક્રિયા
નિરૂપયોગી સમજી પાલન કરતા નથી તેઓએ તે ક્રિયાઓને
વગી નહિ ભાવવા તે ક્રિયાઓ નહિ કરવુ કારણ પોતાની
કે પોતાનો પ્રમાદ ભાવવો જોઇએ પોતાનો પ્રમાદ ટાળવાની
ધાર્મિક ક્રિયાઓને નિરૂપયોગી કહેવી એ મૈથ્યાજ્ઞાની છે જો
ર યથાર્થ રીતે ક્રિયામાર્ગને સમજતો ન હોય તો તેવા વર્ગને
ના મર્મ બરાબર સમજાવી તેને માર્ગમા સ્થિર કરવા જોઇએ પરતુ
ને ક્રિયાની નિરૂપયોગિતા બતાવીને ક્રિયાથી ભ્રષ્ટ કરવા એ તો
પણ ખરાબ છે જે ભિખારાઓ સંસારના કાર્યોથી નિવૃત્ત થયા
ક (અને અશુદ્ધ) ક્રિયામા પ્રવર્તે છે અને એટલુ આલંબન
છે તેઓને એટલા આલંબનથી પણ પતિત કરવા એ કોઈ રીતે
વાજબી નથી અશુદ્ધ ક્રિયાઓમા પણ વચન અને શરીર તો નિયમ
હોવાથી તેનાથી થતુ પાપ જે બીજી રીતે લાગતી જાય છે તો
હ બાકી પણ તેઓને વંચિત કરવા માટે જેઓનો ઉપદેશ ક્રિયાને
યોગી કહેવાનો છે તેઓએ ખરેખર પોતાની જ જ્ઞાનિતાથી વાત
વુ જો એ છે અશુદ્ધ ક્રિયા ને કરવા જોગ નથી તો તે અશુદ્ધ
શુદ્ધ રૂપના સ્વરૂપનો ઉપદેશ ન કરતા તેને મુખથી ઉડાવી દેવી એ
કરવાજોગ નથી

જેમ સારી ખરાબ ક્રિયાઓથી મન ઉપર ખરાબ અસર થાય
મ ધાર્મિક ક્રિયાઓથી મન ઉપર સારી અસર—અમે તેઓના પ્રમા
અહીજ જોઈએ, એ અપ્રસિદ્ધ અને અનુભવસિદ્ધ હકીકત છે
ના આચારો પાળવા પોતાના દિનકૃત્યો ન ભૂલવા અને પોતાની
ઓ આદરવી, એ મનુષ્યત્વને અંગે ખાસ ફર્જ છે આધ્યાત્મિક
પ્રાપ્ત કરવા માટે આચારો અને અનુષ્ઠાનો ખાસ અગત્યના છે વસિષ્ઠ
તેના આ અધ્યાયમા ત્રીજા શ્લોકનુ સ્મરણ છે કે—'આચારહીનં
પુનન્તિ વેદાઃ' અર્થાત્ "આચારહીનને વેદો પણ પવિત્ર કરી
નથી બીજા શબ્દોમા વેદોનો જાણકાર પણ યદિ ક્રિયાહીન
હોય તો તે અપવિત્ર છે" આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે—ક્રિયામાર્ગની
આવશ્યકતા છે। ઉચ્ચ કોટી ઉપર આવેલાઓને પણ
શુભ ભાવનાઓ કરના—ગુણ અવગન એમા આગળ વધવા—ઉચ્ચ

જેઓ સાધ્ય સાધન પૂર્વક ક્રમે શરીરથી થતી ધાર્મિક ક્રિયાઓને નિરૂપયોગી સમજી ખંડન કરતા નથી તેઓએ તે ક્રિયાઓને નિરૂપયોગી નહિ બનાવતા તે ક્રિયાઓ નહિ કરવાનું કારણ પોતાની સુસ્તી કે પોતનો પ્રમાદ બતાવવો જોઈએ પોતાનો પ્રમાદ ઢાંકવાની ખાતર ધાર્મિક ક્રિયાઓને નિરૂપયોગી કહેવી એ [illegible] છે એ અતએવ યથાર્થ રીતે ક્રિયામાર્ગને સાધનો ન હોય તો તેવા વર્ગને ક્રિયાનો માર્ગ બરાબર સમજાવી તે માર્ગમાં સ્થિર કરવા જોઈએ પરંતુ કેટલાકને ક્રિયાની નિરૂપયોગિતા બતાવીને ક્રિયાથી ભ્રષ્ટ કરવા એ તો વધારે ખરાબ છે જે બિચારાઓ સંસારના કાર્યોથી નિવૃત્ત થઈ ધાર્મિક (અને અશુદ્ધ જ) ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે અને એવું આલંબન લીધે છે તેઓને તેવા આલંબનથી પણ પતિત કરવા એ કોઈ રીતે ઇચ્છવાજોગ નથી અશુદ્ધ ક્રિયાઓમાં પણ વચન અને શરીર તો નિયમબદ્ધ હોવાથી તેનાથી ઘણું પાપ નોખ્ખી રીતે અટકી જાય છે તો તેવા લાભથી પણ તેઓને વંચિત કરવા માટે જેઓનો ઉપદેશ ક્રિયાને અનુપયોગી ઠરાવવાનો છે તેઓએ ખરેખર પોતાની એ ભ્રાન્તિથી સત્વર ચેતવું જોઈએ છે અશુદ્ધ ક્રિયા જો ઇચ્છવા જોગ નથી તો તે અશુદ્ધ ક્રિયાને શુદ્ધ રૂપમાં મૂકવાનો ઉપદેશ ન કરતા તેને મૂળથી ઉડાવી દેવી એ પણ ઇચ્છવાજોગ નથી

જેમ સાંસારિક ખરાબ ક્રિયાઓથી મન ઉપર ખરાબ અસર થાય છે તેમ ધાર્મિક ક્રિયાઓથી મન ઉપર સારી અસર—શુભ તરંગો પ્રમાણમાં—થવી જ જોઈએ એ ન્યાયસિદ્ધ અને અનુભવસિદ્ધ હકીકત છે પોતાના આચારો પાળવા પોતાના દિનકૃત્યો ન મૂકવા અને પોતાની ક્રિયાઓ આદરવી એ મનુષ્યત્વની એક ખાસ ફરજ છે આધ્યાત્મિક જીવન પ્રાપ્ત કરવા માટે આચારો અને અનુષ્ઠાનો બહુ અગત્યના છે વસિષ્ઠ સ્મૃતિના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં ત્રીજા શ્લોકનું ચરણ છે કે— आचारहीन न पुनन्ति वेदा अर्थात् " આચારરહિતને વેદો પણ પવિત્ર કરી શકતા નથી બીજા શબ્દોમાં વેદનો જાણકાર પણ યદિ ક્રિયાહીન હોય તો તે અપવિત્ર છે આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે—ક્રિયામાર્ગની કેટલી આવશ્યકતા છે ? ઉચ્ચ કોટી ઉપર આવેલાઓને બોધ નિત શુભ ભાવનાઓ કરવા—શુભ ભાવનાઓમાં આગળ વધવા—ઉચ્ચ

निदम्भ स्वामी

मोह प्रवेशाय क्लेशमूलम्—

नानान्यनन्तानि वपूंष्यनेन जीवेन मोहेन वशीकृतेन।
मोहस्य सत्त्वे खलु देहलाभो देहे च लब्धे पुनरप्रदुःसहम् ॥१९॥

जन्मक्षणे वार्धक्यसमये च पञ्चत्वकाले नियतं हि दुःखम्।
रोगाग्निजातानि पुनः क्षिपन्ति दुःखानि मेयानि भवाम्बुराशौ ॥२०॥

स्थानान्तरागमनाय तस्मात् निघ्नन्ति मोहं मुनयः प्रयत्नैः।
मोहो हि संसारमहान्धकस्य स्तम्भः, समस्तास्मुखदुःखबीजम् ॥२१॥

(19)

The phenomenal Soul being overpowered [illegible] ignorance takes innumerable births; infatuation leads to the attainment of bodies from which proceed unbearable miseries.

(20)

Troubles attendant upon birth, old age and death are inevitable, but who can recount the [illegible] from disease in the ocean of worldly life?

(21)

Consequently to avoid the recurrence of birth the sages do not [illegible] attachment with great efforts because (only) [illegible] the root of all sufferings and the main part of the [illegible]

इन्द्रिय १२ री.

अथ शरीरस्य क्लेशमूलत्वम्—

मोहान्धनन्तानि वपूंष्यनेन जीवेन मोहेन वशीकृतेन ।
मोहस्य सर्वे खलु देहलाभो देहे च लब्धे दुःखमसह्यम् ॥१९॥

जन्मक्षये वार्धकभावे च पञ्चत्वकाले नियतं हि दुःखम् ।
रोगाग्निजातानि पुनः स्मरन्ति दुःखानि मेयानि भवाम्बुराशौ ॥२०॥

देहान्तरानागमनाय तस्माद् निघ्नन्ति मोहं मुनयः प्रयत्नैः ।
मोहो हि ममात्मतारूपस्य स्तम्भ , समस्तासुखदर्पबीजम् ॥२१॥

(19)

The phenomenal Soul being overpowered ignorance takes innumerable births infatuation leads to the attainment of bodies from which proceed unbearable miseries.

(20)

Troubles attendant upon birth old age and death are inevitable but who can recount the perils arising from disease in the ocean of worldly life?

(21)

Consequently to avoid the recurrence of birth the sages discard illusory attachment with great efforts because it (only) is the root of all sufferings and the main prop of this gigantic world-building

મોહ શરીરદ્વારા ક્લેશનું મૂળ છે—

“ મોહને વશીભૂત થયેલા આ જીવે કેટલાં શરીરો ધારણ કર્યાં! એ કહી શકાય તેમ નથી. અર્થાત્ આ જીવ અનન્ત શરીરોને ધારણ કરી ચુક્યો છે. આમ થવામાં કારણ, મોહાધીનતા સિવાય બીજું કશું નથી. મોહની સત્તાથીજ શરીરમાં સપડાવું પડે છે અને શરીરના અનેકવિધ ઉગ્ર દુઃખો ભોગવવા પડે છે. ”—૧૯

“ જન્મસમયે, વૃદ્ધાવસ્થામાં અને મરણ વખતે અવશ્ય દુઃખ અનુભવાય છે. એ સિવાય આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, શોક, સન્તાપ વગેરે કેટલાં દુઃખો સમજવા જોઇએ! ખરેખર સંસારરૂપ મહાસાગરમાં દુઃખની અવધિ નથી. ”—૨૦

“ સંસાર અપરિમિતદુઃખવાળો છે, એ માટે દુઃખના કારણભૂત શરીરની પુનઃ પ્રાપ્તિ ન થાય, એ ઉદ્દેશથી મહાત્માઓ વિવિધ પ્રયત્નો વડે મોહને હણે છે; કારણ કે સંસારરૂપ મહેલનો કોઇ પણ સ્તંભ હોય તો તે મોહ છે અને સમગ્ર દુઃખરૂપ વૃક્ષનું બીજ કોઇ હોય તો તે પણ એ મોહજ છે. ”—૨૧

વ્યાખ્યા.

શરીર બે પ્રકારના છે—એક, બાહ્ય—દૃષ્ટિગોચર થતું સ્થૂલ શરીર અને બીજું આભ્યન્તર અદૃશ્ય શરીર. આ બન્ને શરીરો સંસારમાં રહેલા તમામ પ્રાણીઓને હોય છે. આ શરીરોનો પ્રવાહ અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવે છે. બાહ્ય (સ્થૂલ) શરીરનું કારણ આભ્યન્તર શરીર છે. એને ' લિંગ ' શરીર પણ કહે છે. આ શરીર એક ક્ષણ પણ સંસારી જીવથી અલગ થતું નથી. જે વખતે પ્રાણી મરણ પામે છે, તે વખતે તેને એક દેહથી છૂટીને બીજા દેહમાં જવાના [illegible] વખતથી પણ [illegible] જે વખત [illegible] છે, તેટલા અતિસૂક્ષ્મ [illegible] સ્થૂલ શરીરનો સંબન્ધ રહેતો નથી, ત્યારે તે વખતે પણ [illegible] શરીર તો [illegible]

જૈન [illegible]

કાર નથી, જેઓને રસ ગારવ, એશ-આરામની લાલસા નથી અને જેઓના હૃદય નિર્મળ ક્ષમાગુણી છે, જ્ઞાનમાંથી ઉન્નત રહ્યા છે, તેવા નિસ્પૃહી મહાત્માઓ ખરેખર સંસારને અસાર સમજનારાઓની પ્રતિમાન કદરૂપ છે અને તેઓ પોતાના આત્માને ઉન્નત બનાવવાની રુચિ સાથે જગતના અન્ય જીવોને ઉન્નત બનાવવાને પ્રયત્નશીલ રહે છે. આવા અને એવા યોગીઓ પુરુષાર્થ સાધવામાં એમ કરનારાઓથી થઈ શકે ખરો? ત્યાગી-ઉપકારની મિથ્યા પરંતુ પાસરા પેસાદની સ્ફુરણા વગેરે અનેક ત્રુટિની વચ્ચે પસાર થવું એ કેવું મુશ્કેલી ભરેલું છે? આવી મુશ્કેલીઓમાંથી કેવું બહાર કાઢી જગતની સ્થિતિનું અવલોકન કરવું એમ જ્યારે અનિવાર્ય છે તે પછી જગતની સરળ મટે બહાર પડવું એની કેવું ઉત્તમ શી કરવી?

આ શ્લોકમાં મોહની ખોપણા અને શરીરની દુ:ખપૂર્ણતા બતાવ્યા ઉપરથી એમ સ્ફુરે છે કે મોહની ચેષ્ટાઓ અને શરીરને પોતાની શરણ ન અવલંબ પોતે અને પરજનો ઉપર સમભાવ રાખવામાં અને સમાન દૃષ્ટિથી સર્વની સેવા કરવામાં અટકાયત કરનાર છે એ માટે જગતની સેવાનું મહત્પુણ્ય ભોગવવા ઈચ્છનારે તેવો મોહ કે તેવી વિષયપુષ્ટિને ઓછી કરવા પ્રયત્નશીલ થવું

सर्वे दोषा मोहमूला इत्याह—

सर्वेऽपि दोषा प्रभवन्ति मोहाद् मोहस्य नाशे नहि सन्ति तानि ।
इत्येवमध्यात्मवचोरहस्य विवेकिनश्चेतसि धारयन्ति ॥ २२ ॥

(૨૨)

Delusion is the source of all vices the former being destroyed the latter cease to develop so the wise (always) bear in their minds this-the secret of spiritual knowledge.

Notes—The word Moha has various significa-

maze of efforts for objects apparently blissful. Due self-restraint trains the mind to observe equanimity amidst the fleeting pleasures and pains of this world. It is again a matter of daily experience that self-restraint brings a longer term of life. Moreover the tranquillity and happiness derived from selfless activity are incomparably superior to those from selfish motives. It is therefore desirable that one should exert himself diligently for the conquest of his restless mind. It is well said " Govern your self before you govern others. " or "Govern your mind lest it governs you. "

મોહરૂપ તૃષ્ણા કેવી છે ?—

સહુ કોઈને અનુભવસિદ્ધ છે કે મનુષ્યોને હમેશા નવી નવી ઈચ્છાઓ જાગૃત થય છે એ કોનો પ્રતાપ ? તૃષ્ણાનો. તૃષ્ણાનો પ્રસાર નહિ રોકાતો હોવાથી આ જગતમાં કર્તવ્ય તરીકે મનાયેલા કાર્યોનો અંત આવતો નથી."—૨૫

વ્યાખ્યા

મનુષ્યોને એક પછી એક તૃષ્ણા ઉત્પન્ન થતી રહે છે. ધનવાન્ થવાની તૃષ્ણા કેટલેક અંશે પૂર્ણ થયા પછી સુન્દર મકાન બંધાવીને તેમાં રહેવાની ઈચ્છા પ્રકટ થાય છે. તેની પૂર્ણતા થયા પછી પ્રજામાં આગેવાન થવાની અભિલાષા પ્રફુલ્લિત થાય છે. મ્હોટા શ્રીમન્તને રાજા, રાયબહાદુર, સી આઈ ઇ, કે પી, વગેરે ખિતાબો મેળવવા તરફ લાલસા રહ્યા કરે છે. ઓરતરાગો સ્ત્રી પ્રાપ્ત કરવા અને કુરૂપ સ્ત્રી વાળો સુન્દર સ્ત્રી મેળવવા પ્રયાસ કરે છે. પુત્રરહિત પુત્રપ્રાપ્તિની ચિન્તામાં સપડાયેલો રહે છે. કુંવારો 'સદ્ગુણ હોત તો કેવું સારું !' એ ચિન્તામાં પોતાના મનનો ક્ષોભ આવેલો રહે છે. કુટુમ્બરહિત માણસ પોતાને મ્હોટા કુટુમ્બમાં રહેલો જોવા ઇચ્છે છે.

આ રીતે સંસારના મનુષ્યોને તૃષ્ણા પ્રવાહમાં વહેતા આપણે જોઈએ

Cf— My mind to me a kingdom is
Such perfect joy therein I find
As far exceeds all earthly bliss
That world affords or grows by kind
Though much I want what most men have
Yet doth my mind forbid me crave.

No wealth is like a quiet mind

—*Ancient Song*

તમામ સુખો સન્તોષના સુખની નીચે છે—

" તે સુખનો સ્વાદ રાજાઓને મળતો નથી તે સુખનો અનુભવ
દેવટ઼ઓને પણ નથી અને તે સુખને સમ્રાટ ઇન્દ્રને પણ હોતો નથી
જે સન્તુષ્ટ હૃદયમાંથી પ્રકટ થયેલ જે સુખમાં વિવેકી લોકો લીન
કરે છે "—૨૮

पूर्वोक्तमेवार्थं स्पष्टीकरोति—

कामोत्थ शर्म यदस्ति लोके दिव्यं महच्छर्म पुनर्यदस्ति ।
तृष्णाक्षयोद्भूतसुखस्य तस्य न षोडशीं नाम कला लभेत ॥३०॥

(30)

The happiness arising from worldly passions in this world and also the heavenly happiness are decidedly much inferior (not even one sixteenth of) to that derived from the total cessation of desires.

ફરીને આજ સમર્થન—

" લોકના કામોથી ઉત્પન્ન થતુ જે સુખ છે અને સ્વર્ગમાં
જે મહત્ સ્થાન છે તે તૃષ્ણાના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થતી સુખ-સમ્પત્તિના
સોળમા ભાગને પણ પહોંચી શકતા નથી "—૩૦

living organism is a seat of chemical anabolic and catabolic constructive and disintegrative and both these transformations come under Swabhava The third is Niyati which with the Jains signifies Necessity and not as in the case with some other religions the Decree of God because in the latter sense it takes away from us all the moral responsibility which lies only in our option of doing a thing and not in compulsion Next is Karma or Deed revealing itself in the taking of the one concomitantly with the leaving of the other it implies a change of relations or relative positions which is nothing but motive itself in one form or another The cause of Karma is the substance itself and this explains the origin of the common adage As you sow, so you reap

Udyama in the simplest form is the desire to realise a particular end If we ask what was the original cause of an organism in coming into existence we must reply Itself Who was the creator ? ' Itself ' The highest philosophy brings us no other reply beings and worlds are because it was their pleasure to be The working of these five causes can be illustrated by the development of seed into tree The influence of the first two is potent. As to the third the seed will not grow unless there be a kind of necessity which is as if it were propelling it on its onward march. Again Udyama is also necessary The seed if not planted by somebody and properly looked after by some agency will not thrive and the subsequent transformations will be impossible Lastly the effect of Karma is also equally clear Lamarck, Darwin,

કહેવામાં આવી છે અધ્યાત્મના ગંભીર તત્ત્વો અને કર્મના શુભ સિદ્ધાન્તો સમજનાર આ બાબતને સારી પેઠે સમજી શકે છે

સારાંશ એ સમજવાનો છે કે જેનાથી આપણને સુખ યા દુઃખની સામગ્રી મળે છે તે મનુષ્ય અથવા અન્ય જીવો આપણને સુખ-દુઃખનો દાતા નથી કિન્તુ તેને આપણા ઉપકાર યા અપકાર કરવા તરફ પ્રેરનાર આપણાં શુભ-અશુભ કર્મો છે રાજા યા ધનવાનને ત્યાં પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થનાર પ્રાણી જે એશઆરામ ભોગવે છે તે વિષે તે રાજા યા તે ગૃહસ્થ એવો જો અભિમાન કરતો હોય કે– મારા કારણથી આ પુત્ર સુખ ભોગવે છે તો એ અભિમાન અનુચિત છે કારણ કે તે બાળકને પૂર્વે એવાં કર્મો–શુભ કર્મો બાંધ્યા છે કે જેના પ્રતાપે તે પ્રાણી એ રાજા કે એ ગૃહસ્થના પરમ જતન મેળવી શક્યો અને એ રાજા કે ગૃહસ્થને પુત્ર પ્રેમ સંપાદન કરી શક્યો.

આ પ્રકારની કર્મની સત્તા સમજવાના અર્થે તો અભિમાન કે જે નડતું મૂક્યું છે તે દૂર થઈ જાય નહિ એટલે પૂર્વના કર્મ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રમાણે ઉદયમાં આવે છે અને તદનુસાર સામગ્રીના સંબંધથી વિપાક નિમિત્ત બને છે અને એથીજ ઉપકાર કરનારે ઉપકારીનું [illegible] થવું જોઈએ કે

પરન્તુ યાદ રાખવું જોઈએ કે નશ્વરની વાસનાઓથી જેમ જેમ બહાર નીકળાય છે અને ચિત્ત નિર્મળ જેમ જેમ આત્મા વધાય છે તેમ તેમ સાંસારિક પદાર્થોનો સંબંધ છૂટતો જાય છે અને એ દશાના એટલું બધું ઉત્થાન થાય છે કે તેવા જ્ઞાનીની બુદ્ધિ નીચી હદપર રહેલા જનજન્તુઓની બુદ્ધિ-પ્રમાણ એથી ઘણી ઊંચી થાય છે અને તેને એ વાતનું બહુ સ્પષ્ટ પ્રતિભાન થાય છે કે આ બધું સંસાર વિશ્વ કર્મના ચક્ર ઉપર ગતિ કરી રહ્યું છે

કોઈ પણ મનુષ્યને જ્યારે આવું સ્પષ્ટ પ્રતિભાન થાય, ત્યારે તે દુશ્મન બનનારની સામે રોષ નહિ ધરતાં "દુશ્મન બનનારને પ્રેરણા કરનાર મારું પોતાનું કર્મ છે"—એમ સમજીને સમભાવ ધારણ કરે છે અને તેવીજ રીતે અનુકૂળતાનું સંપાદન કરી આપનાર તરફ પણ હદના વેગમાં નહિ ખેંચાતાં પોતાનાજ સુકૃત શુભ કર્મનું તે પરિણામ સમજીને ખુશી થતાં હૃદયને [illegible] છે

ઉપર કહી ગયા તેમ, કર્મનાં તત્ત્વો સમજનારો નુકસાન કરનાર તરફ રુષ્ટ ન થાય, તો અનુકૂળતા મેળવી આપનાર તરફ તેણે તુષ્ટ પણ ન થવું જોઇએ. એ સમાન ન્યાય છે; આપણને જ્યારે લાભ મળે છે, ત્યારે આપણા હૃદયમાં મોહરૂપ હર્ષ ઉછળવા માંડે છે, આ મોહમય હર્ષની સાથે-ધ્યાન આપો કે-પેલા ઉપકારનો કશો સમ્બન્ધ હોતો નથી. તો આવો હર્ષ કે આવી ખુશી કર્મના સિદ્ધાન્તો સમજનારના હૃદયમાં ઉદ્ભવે નહિ.

આવી મધ્યસ્થવૃત્તિ તરફ ધ્યાન ખેંચવાને માટેજ આ શ્લોકમાં એમ કહેવામાં આવ્યુ કે-" સર્વ સંસારગ્રસ્ત જન્તુઓ જ્યારે કર્મ-બન્ધનોથી બદ્ધ છે, તો પછી કોણ કોને ઉપકૃત કરી શકે તેમ છે? દેખીતું છે કે ખુદ પોતેજ બદ્ધ હોય, તો તે બીજાને બન્ધનથી છૂટો કરી શકે નહિ. "

पूर्वोक्तामेव वार्तां स्फुटीकरोति—

सर्वे च तृष्णानलतापतप्ताः शक्नोति कः कस्य शमार्पणाय ?
सम्बन्धमत्रातनुमथ केन ? न क्वापि सम्बन्धफलोपलम्भः ॥३२॥

(32)

All being heated by the fire of desires, none is capable of making others happy; there being no possibility of reciprocal relation, with whom can we bring out friendly association !

પૂર્વોક્ત વાતનું સ્ફુટીકરણ—

" સર્વ પ્રાણિઓ તૃષ્ણારૂપ અગ્નિના તાપથી બળી રહ્યા છે, તો પછી કોણ કોને શાન્તિ આપવા સમર્થ થઇ શકે તેમ છે ?. વળી સંસારમાં કોની સાથે સમ્બન્ધ (માયા-મમતારૂપ) કરવો યોગ્ય છે, કેમકે સમ્બન્ધનું ફળ જે લેવું-દેવું, તે ક્યાંય પણ દેખાતું નથી. "—૩૨

વ્યાખ્યા

આ દુનિયા રૂપી રંગભૂમિ ઉપર ... જેમ ... તે તેને અત્યન્ત
સ્નેહ અનુભવે છે —

एकपक्षीयप्रेमस्य प्रतिषेधः—

यस्मिन् चित्त रमते त्वदीयमन्यत्र चित्त रमते तदीयम् ।
वृथा मुधासि तत्र परत्र नैकपक्ष प्रमदाय राग ॥ ३५ ॥

The person to whom you are warmly and lovingly attached has taken feelings of love elsewhere. Why are you deluded into false love for others? One-sided love can not give happiness.

Notes—The true aspect of love or affection consists in its extension to the whole universe. Naturally it starts from oneself and family and then to his immediate society and thus further on. This is no doubt a desirable and laudable phase of love. But on the contrary when it is confined only to his family or some one else and proceeds no further it becomes an object of regret and contempt. The author here rightly disparages the one-sided attachment of men in this world—a theatre of inconstancy and fluctuation. Even judging it from the phenomenal standpoint it is not desirable as it proves to be a source of many evils and sins. He has in view the expansion of the mind for the good of the whole society by the cultivation of benevolent feelings as an important duty in life. He says these affections may be in the beginning warm, comforting and hopeful but they eventually turn out cool and

(8)

Oh wise one Can you say if there is a single person who cherishes self-less love for you in this world? If not it is but wise that you disattach yourself from everything.

સ્નેહનું અસત્યત્વ—

હે બુદ્ધિમન્! [illegible]

પ્રસ્તુતમેવાહ—

[illegible]

([illegible])

When you feel burning anxiety for the sake of his love, and when he ceases to care to relieve you of the torment, you should look upon that kind of attachment as a reservoir of poison, free yourself from it and be contented.

Cf—Is peace thy aim, that peace of heart and mind

Which no one else but thou alone can give

[illegible]

[illegible]

[illegible]

રૂપ હોવાની નહી નીતીમત્તા દૂધ અને પાણીની જેમ જીવાત્માને પ્રેમી
બનવાનુ શિખવે છે જેમો-કે એક મૂઠ્ઠીપે તપેલીમા દૂધ અને પાણી
બંને ભેગુ કર્યુ દૂધમા પાણી આવ્યુ ત્યારે પાણી પણ દૂધની જેમ પોતુ
થઈ ગયુ—દૂધ અને પાણી બંને એકાકાર થઈ ગયા આ ઉપરથી સમજવાનુ
એ છે કે—દૂધને જ્યારે પાણીની સગત થઈ ત્યારે દૂધે પોતાના સેવાની–
પોતાના મિત્ર જળની સાથે ભેદભાવ નહિ રાખતા પોતનો શ્વેત વર્ણ
તેને આપી દીધો જળને પોતના જેવુ બનાવી દીધુ પ્રેમનુ આ પ્રથમ
કર્તવ્ય દૂધ પૂરી બતાવ્યુ ત્યાર પછી તે દૂધની તપેલી જ્યારે ચૂલા
ઉપર મૂકી, ત્યાર દૂધની સાથે મળેલુ પાણી ધીરે ધીરે બળવા માડ્યુ
દ ક ટ ? એજ કારણ કે દૂધને જ્યારે બળવાનો વખત આવ્યો ત્યારે
જળને પોતની ફરજ બજાવાની જરૂર પડી કે– મારા ઉપકારી દૂધને
જ્યારે વિપત્તિનો પ્રસગ આવ્યો તો મારે રહેલે તેને વિપત્તિ ભોગવવા
નહિ દેવ તેની વિપત્તિ મારેજ ખમી લેવી જોઈએ આ પ્રમાણે પોતનુ
કર્તવ્ય બજાવુ જળ જ્યારે બળી ગયુ ત્યારે દૂધને પોતાના મિત્ર
(જળ) નો વિરહ સહન નહિ થવાથી તે પણ તપેલીના કાઠા સુધી
આવીને અગ્નિમા પડવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યુ અર્થાત્ દૂધનો ઉભરો
આવ્યો જ્યારે આ સ્થિતિ ઉપર વાત આવી ત્યારે દૂધના માલિકે
તેમા થોડુ લગીને પાણી નાખ્યુ પાણી નાખવાની સાથેજ દૂધનો
ઉભરો બેઠી પડવા કારણ શુ ? એજ કે દૂધને પોતના મિત્ર (જળ)નો
સમાગમ થવાથી શાતિ વળી

પ્રેમનુ આ આદર્શ ઉદાહરણ છે સમગ્ર વિશ્વમા આવા આદર્શ
પ્રેમની જરૂરીયાત છે

દેશ વેશ વ્યવહાર અને પક્ષ વગેરેમા ભલે ભિન્નતા રહે, પરન્તુ તે
ભિન્નતાને વિરુદ્ધતાનુ રૂપ ન આપવુ જોઈએ બીજા શબ્દોમા તે ભિન્નતા
વિરોધનુ કારણ ન થવુ જોઈએ જે કાઈ મતભેદ હોય તે અલગને
ભાવી રાખીને બીજી બધી બાબતોમા સર્વની સાથે ભ્રાતૃભાવ રાખવો
જોઈએ. દુનિયામા ભિન્નતા કદાપિ મટવાની નથી—સંસારમાથી ભિન્નતા
કદી ખસવાની નથી નૈસર્ગિક ભિન્નતા જગતના પદાર્થોમા સદા
સંભવ છે દૂર ક્યા જોઈએ આપણા બે હાથજ ભિન્ન છે શરીરના
તમામ અવયવો એક બીજાથી ભિન્ન છે આમ ભિન્નતા હોવા છતા,

अथ स्वकीयत्वममांक्षमाण्नि निरस्यति—

सर्वो जनः स्वार्थनिमग्नचेताः स्वार्थश्च सम्बन्धविधानदक्षः ।
प्रेमप्रवर्तकस्य स एव नैजं स्वार्थे समाप्ते खलु कः किमीयः ॥३७

(39)

[illegible] interest governs all minds; it is a potent [illegible] bringing about friendly relations; it alone [illegible] to light. When once the interest [illegible] of union surely breaks.

[illegible]

[illegible] મગ્ન છે. દુનિયામાં [illegible] [illegible] છે. આ સ્વાર્થજ પ્રેમનું પ્રવર્ત [illegible] કોઇનો રહેતો નથી."—૩૭

इत्यात्म [illegible]

welfare. Of course they ought to be fed taken care of and respected within proper limits as not to conflict with the high ideal of spiritual elevation

ફ્રેંચ અર્થનુ સમર્થન—

"આ પિતા આ માતા આ ભાઇ આ મિત્ર વગેરે સમ્બન્ધગણ મનના સ્ફુરણથી ઉપજેલો છે આ સમ્બન્ધગણ અવાસ્તવિક-કાલ્પનિક-જૂઠો છે ઉના અલ્પબુદ્ધિવાળાઓ આ સમ્બન્ધગણને ખાસ આત્માની સમજે છે —૬૦

વ્યાખ્યા.

સંસારમા વસ્તુત કોઇ સગો કે કોઇ સબન્ધી નથી માતા પિતા બહેન ભાઇ, પુત્ર સ્ત્રી વગેરે જે સમ્બન્ધિઓનો સબન્ધ છે તે પૂર્વકૃત કર્મને અનુસાર સ્થાપેલો છે સંસારરૂપ અરણ્યમા ભ્રમણ કરતા પ્રાણીએ અનન્ત જન્મ મરણો કર્યા છે અને એને લીધે આ જીવના માતા-પિતાઓ કે ભાઇ બહેન એ ગણી શકાય તેમ નથી, અનન્ત માતા-પિતાઓ આ જીવે કર્યા [illegible] [illegible] દુનીયામા આ જીવ જેને માતા માની રહ્યા છે તે પૂર્વ જન્મ [illegible] [illegible] મમા આ જીવની સ્ત્રી નહિ થઇ હશે ! આ જીવ જેને [illegible] [illegible] [illegible] હા છે તે પણ કોઇ જન્મમા આ જીવની સ્ત્રી કે પુત્ર નહિ રહ્યા હશે ! જ્યારે આવી સ્થિતિ છે તો પછી આ બધો સાંસારિક સબન્ધ શુ વાસ્તવિક કહી શકાય ! આ સબન્ધને દરરથી શુ સાચો માની શકાય ? કદાપિ નહિ જે વસ્તુ કાલ્પનિક છે તેને સદરવ પરમાર્થિક માની શકે કેમ !

વ્યવહારના ક્ષેત્રમા જ્યા સુધી રહ્યા છીએ ત્યા સુધી વ્યવહારિક દ્રષ્ટિએ ઉચિત વર્તન રાખવાની દરેકને જરૂર છે આપણે જેન જેટલી ઉપયોગ કરીએ તે દ્વારા તેટલે અંશે આપણે કુદરત ભરવાની જરૂર છે [illegible] વસ્તુસ્થિતિ હૃદયથી વિસરવી ન જોઇએ સાંસારિક સબન્ધને [illegible] રહેલી ફરજની ફરજો બરાબર પાલન કરવી પરન્તુ એ સમ્બન્ધમા [illegible] મમત્વ ન રાખવો જોઇએ કે પેટના અત્મેન્દ્રિયના કેદમા [illegible] પડેલો પક્ષીમા ઉત્તમ દરેક કેવળ પક્ષીની જેમ સાથ

(42)

In the whole phenomenal world nobody stands in permanent relationship with another. In vain does this world trouble itself painfully on of illusory attachment. If one judges from the standpoint of spiritual wisdom he would be convinced of the unsubstantiality of all objects.

ફલિતાર્થ —

વિશ્વમાં ખરી રીતે કોઈ કોઈનો નથી વ્યર્થ આ એવી મમતા કુદરત છે આધ્યાત્મદૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે તો ખરેખર આ બધું નિઃસાર સ્વરૂપ જેમ છે —૪૨

दृष्टिभेदमाह—

सौधोद्यानमृगेक्षणादि यदिदं बाह्यदृष्ट्या परिदृश्यमानम् ।
भवेद् विमोहाय, तदेव वस्तु वैराग्यलक्ष्म्यै पुनरात्मदृष्ट्या ॥४३॥

(43)

Palatial buildings, gardens (pleasure grounds) beautiful-eyed ladies etc if viewed from the phenomenal standpoint fetter the mind but the same things viewed from the noumenal standpoint bring on the glory of disattachment

દૃષ્ટિભેદ—

મહેલ બગીચે સુન્દરી વગેરે જે રમણીય પદાર્થો બાહ્યદૃષ્ટિથી જોતાં મોહને ઉપજાવે છે તેજ પદાર્થો જો અન્તર્દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો ખરેખર વૈરાગ્યને ઉપજાવનારા બને છે —૪૩

दृष्टिविपर्यासमाह—

दुःखं विना किञ्चन दृश्यते न सुखस्य लेशोऽपि भवप्रपञ्चे ।
तथाप्यहो ! वैषयिकं प्रसंगं सुखस्वरूपं प्रविदन्ति मूढाः ॥४४॥

(44)

In this-world-drama, nothing but misery is to be seen, not an iota of happiness; yet the wonder of it, is, that the deluded persons look upon amorous pleasures as constituting happiness.

This world-drama presents a scene of recurring dances and deceptive glances like the flashes of lightning. If one cares to place the charming and fascinating scenes from boyhood to youth, from youth to old age and from old age to death, he would be surely convinced of the vanity, mutability and unreliableness of this world (Samsār). Prosperity, adversity, riches, poverty, hopes, disappointments, profit, loss, elevation, degradation, etc., come by turns to mankind like the rotation of day and night. The generality of mankind is carried away by the stream of desires, avarice, sensuality, passion, etc. They are, therefore, subject to troubles and restlessness. Actions proceeding from selfish motives and desires and worldly pursuits being on disappointment and pain in the end. Some persons do acquire glory, fame valour and are able to fill their houses with wealth on account of the good deeds, they have done in the past, but these fame, riches, etc., are also vanishing. They also tend to draw them into arrogant and vicious habits, which also tend to entangle them into

the meshes of Karma. Even good actions, done, with the desire of fruits, however high, noble and sympathising they may be they are sure even then, to forge golden fetters for them. Rare are the persons whose actions proceed from selfish motives and tendencies. They are capable of holding equanimity in all circumstances of life whether untoward or favourable. With all these considerations before their minds the wise view things from the noumenal standpoint and break this attractive and ornamental chain of worldliness and bring on the glory of dissattachment. The author therefore rightly advises those who are immersed in the ocean of worldliness, to work by honest means unswervingly righteous patience and selfless devotion.

Cf—V 44

Experience tells me that my past enjoyments have brought no real felicity and sensation assures me that those I have felt are stronger than those which are yet to come. Yet experience and sensation in vain persuade hope more powerful than either dresses out the distant prospect in fancied beauty some happiness in long perspective still beckons me to pursue and like a losing gamester every new disappointment increases my ardour to continue the game.—*Gems of Prose*

[illegible]—

[illegible]

true and permenant happiness lies hidden in the inner-self and searching inquiry for it is outside The divine condition full of infinite bliss infinite powers infinite perception and infinite knowledge in all Souls exists from eternity so Jiva is said to be potentially divine and constitutionally free even when it is incarcerated in the bonds of Karma This phenomenal soul is Parmatman who being under the veil of Karmas assumes a variety of forms in this world. It being ignorant of its true and real nature wanders here and there in the bewildered mental state in the pursuit of true happiness of the Perfect Status his bewilderingly misguided faith in what is nonself leads him astray from the right path Being under the overwhelming influence of false-hood (Mithyatva) and also the veil of Karma being not dropped his vision being muddy he does not clearly see what lies hidden within his innerself and so makes ineffectual exertions to get it from outside In the same way the deer tries to find out musk from outside though it is in its own naval

So it is well described in the following lines

" If soul happiness we prize
Within our breast the jewel lies
And they are fools who roam
The world has nothing to bestow "

Cf—Our remedies oft in ourselves do lie,
Which we ascribe to Heaven—*Shakespeare*

પ્રસ્તુતમાં બીજું ઉદાહરણ—

" કસ્તૂરીની સુગન્ધથી કસ્તૂરી ઉપર લુબ્ધ થયું છે ચિત્ત જેનું, એવો મૃગ, કસ્તૂરીને મેળવવા જ્યાં ત્યાં ભ્રમણ કરે છે, પરન્તુ તે કસ્તૂરીને પોતાના પેટમાંજ રહેલી જાણતો નથી, કે જ્યાંથી તેને સુગન્ધ આવી રહી છે; આવી રીતે મૂઢદૃષ્ટિવાળો માણસ પણ સુખને મેળવવા જ્યાં ત્યાં આડાં અવળાં ફાંફાં મારે છે, પરન્તુ પોતાના શુદ્ધ આત્મામાં રહેલા પૂર્ણ આનન્દને નિહાળતો નથી. "—૪૬

उक्तं दृष्टिशोधनम्. अथ धर्मोद्यमे प्रेरयति—

वपुः क्षणध्वंसि विनश्वरी श्रीर्मृत्युः पुनः सन्निहितः सदैव ।
तस्मात् प्रमादं परिहाय धर्मे बद्धोद्यमः स्यात् सततं सुमेधाः ॥४७॥

(47)

Body is ephemeral wealth is fickle, death is ever threatening, therefore, wise persons should abandon sluggishness and should gird up their loins for the performance of religious duty.

હવે ધર્મના ઉદ્યમ તરફ પ્રેરે છે—

" શરીર ક્ષણવિનાશી છે, લક્ષ્મી ચંચલ છે અને મૃત્યુ, (શરીરના પડછાયાની જેમ) હમેશાં પાસેજ રહ્યું છે, માટે પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી બુદ્ધિમાને ધર્મની અંદર હમેશાં ઉદ્યમશીલ રહેવું જોઈએ. "—૪૭

धर्म एव सारम्. इत्युपदर्शनार्थं संसारस्थितिमाह—

प्रभातकाले दिनमध्यकाले सायं च काले खलु वैभवाढ्यम् ।
पदार्थसार्थं परिदृश्यते तद् यथार्थं एवं विश्वमिदं विचार्यम् ॥४८॥

(4[illegible])

In the morning, at noon and in the evening all objects undergo change. What then shall be the object of our trust?

[illegible]—

[illegible]

[illegible]—

[illegible]

(4[illegible])

Why [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] done

[illegible]—

[illegible]

[illegible]

[illegible]

સગાસ્નેહી માનીએ છીએ, કર્મરૂપ કારીગરથી રચાયલા છે. અર્થાત્ એ બધો પિતૃત્વ, માતૃત્વ વગેરે સંબન્ધ કર્મની જ કૃતિથી ઉભો થયેલો અવાસ્તવિક છે; પરન્તુ આ શ્લોકમાં એ શ્લોકથી જુદું જ કહેવામાં આવ્યું છે. આ શ્લોકને એ વાતની સાથે લેવા દેવા કંઇજ નથી કે પિતૃત્વ, માતૃત્વ વગેરે સમ્બન્ધ પારમાર્થિક છે યા કાલ્પનિક ! આ શ્લોક એજ કહેવા માગે છે, કે જેઓને તમે પિતા, માતા, સ્ત્રી, પુત્ર કે મિત્ર માનો છો, તેઓ ભલે તમને પ્રેમનો દેખાવ આપતા હોય, પણ અવસર ઉપર તે કોઇ ભાવ પૂછવાના નથી. આ વાત ઉપર હાલના જમાનામાં કોને વિશ્વાસ બેસે તેમ નથી ? સહુ કોઇને પ્રત્યક્ષસિદ્ધ થઇ ચુક્યું હોવું જોઇએ કે પ્લેગ જેવા ભયંકર રોગોની સીઝનમાં સગો બાપ પોતાના છોકરાનો સગો થતો નથી. નજરે જોયું છે કે પ્લેગના ભોગે પડેલા પુત્રે જ્યારે તેના બાપની પાસે પીવાને પાણી માંગ્યું, ત્યારે તેનો બાપ તે છોકરાની પાસે પાણી આપવા જઇ શક્યો નહિ. છોકરો બરાડા પાડતો રહ્યો અને બાપ ત્યાંથી સટકી ગયો. આવા અનેક પ્રસંગો ઘણાઓને અનુભવમાં આવ્યા હશે. છોકરો પૈસો રળીને ઘરમાં લાવતો હોય, તો તે ઘરમાં બધાને વ્હાલો લાગે, નહિ તો સગો બાપજ એને કાન પકડી એમ કહેવા તૈયાર થાય કે 'બેટાજી ! રળીને કંઇક લાવશો, તો ઘરમાં પેસવા મળશી. એકનો એક સાત ખોટનો પુત્ર સખ્ત બીમારી ભોગવતો રહ્યો હોય અને કોઇ જોગીન્દ્રના કહેવા પ્રમાણે તેના સગાસંબન્ધિઓમાંથી કોઇ પણ તેની બીમારી વ્હોરવા તૈયાર થવાથી તે સાજો થઇ શકતો હોય, તો વાંચનાર ! તમે માની શકો છો ખરા કે તે પ્યારામાં પ્યારા છોકરાને જીવાડવાની ખાતર તેની સગી મા કે તેની પ્રિયતમા કામિની, યા કોઇ પણ સગો પોતાને મૃત્યુના મુખમાં ઝંપલાવવા તૈયાર થાય !.

આવી રીતે બધાઓ મતલબના યાર છે, એ ચોક્કસ વાત છે. વ્યાવહારિક સ્થિતિએ પણ નિઃસ્વાર્થ અખણ્ડ સંબન્ધ રખાતો ક્યાં જોવામાં આવે છે. જે બે મિત્રો કે જેઓની મિત્રતા કે પ્રીતિ ઉપર આપણને ત્યાં સુધી વિશ્વાસ બેઠી જતો હોય કે આ બન્નેનાં શરીર ભલે ભિન્ન હોય પણ એઓનો હૃદયાત્મા એકજ છે ! આવી સ્થિતિવાળા તે મૈત્રિઓ પણ કદાન્તરે એવા પરિવર્તન ઉપર આવેલા આપણે જોઇએ છે અને જોઇએ છીએ કે તેઓ એક બીજાના દુશ્મન બની ગયેલા હોય છે.

દાંપત્ય પ્રેમ પણ ત્યાં સુધીજ ટકી રહેવો જોઈએ છે કે જ્યાં સુધી પ્રિયતમનું મન અન્યતરમાં ન ભળે અને સ્વાર્થ માટે જગતાનો નથી ત્યારે એનું હૃદય [illegible] માલૂમ પડે એવે છે કે તે [illegible] સ્નેહ તું હતું કે [illegible] હતું [illegible] તે રીતે [illegible] પુત્રનું હદય [illegible] પોતાના પુત્રને [illegible] ઉપર જેવા [illegible] થય છે તે [illegible]

વધુ શું કહેવું ! [illegible] ચિત [illegible] ના પુત્ર [illegible] અને [illegible] વૈમનસ્ય, [illegible] છે / આ ઉપરથી એ ધ્યાન [illegible] છે [illegible] આ [illegible] છે [illegible] તેમ [illegible] સમસ્ત [illegible] સ્થિતિ [illegible] એજ [illegible] ઉપર [illegible] છે કે જેને [illegible] ભતૃહરિએ જે ઉદ્ગાર [illegible] છે કે— वैराग्यमेवाभयम्

આ ઉપરથી [illegible] ની [illegible] દિપ [illegible] અવર [illegible] ચર્મ [illegible] દષ્ટિએ [illegible] અને [illegible] ઉ [illegible] નિશ્ચય દૃષ્ટિ અને વ્યવહાર દૃષ્ટિ એ [illegible] ઉનરતુ અને એ બન્ને દષ્ટિએથી [illegible] એજ [illegible] છે અને [illegible] નિદ [illegible] મનની [illegible] છે ! એજ [illegible] અને [illegible] ઉપર [illegible]

प्रस्तुतमेव समर्थयति—

[illegible] औपाधिक [illegible] सर्वं समारतामे [illegible] जनानाम् ।
स्वभावसिद्ध परमार्थरूप [illegible] रुपे [illegible] ॥ ५० ॥

([illegible])

The [illegible] ([illegible]) relationship [illegible]

---

* [illegible]

superimposed on all human beings: Why do then, disregard the real and natural relation upon knowledge ?

Notes:—One drowned in the mire of and under the potent influence of false belief not understand the truth underlying the true ples. (Tattvas.) They take these passions, hatred, attachment, lust, anger, etc; as part parcel of the soul, while really they belong to body. These are the conditions and changes, by the force of Karmas, which are very powerful and tenacious. They serve to prepare new bodies Influenced by ignorance they identify their bodies with the uncreate Atman. So the advises them to apply them-selves to the study principles, (Tattvas) whereby they may be able distinguish the Soul from the body.

ચાલતી હકીકતની પુષ્ટિ—

" હે સજ્જન ! સંસારમાં વસતા મનુષ્યોનો જે આ બધો સમ્બન્ધ દેખાય છે, તે ઉપાધિથી થયેલો છે; તે સમ્બન્ધમાં આ થઈને સ્વભાવસિદ્ધ (અભેદસ્વરૂપ) અને પારમાર્થિક એવા ગુણોના સમ્બન્ધને કેમ ઉવેખે છે ? "—૫૦

धर्मस्थैर्यार्थं वैराग्यप्रकटीकरणाय मृत्योर्भयंकरत्वं दर्शयति—

गिरेर्गुहायां जलधेश्च मध्ये पातालभूमौ त्रिदशालये वा ।
पलाय्येतु मृत्योस्तु भवेन्न गुप्तः स भूर्भुवःस्वास्त्रितयं हि शास्ता

प्रचण्डदोर्दण्डबलव्यपास्तजगद्बला दुःसहतेजउग्राः ।
प्रशासति स्म क्षितिमण्डलं ये तेऽपि प्रयाताः खलु रिक्तहस्ताः॥

मेरौप्ते स्नेन्दुमपूर्वपूर्ये यतो यनीव पृथिवीनलेऽस्मिन् ।
महादुगालेऽपि इता यमेन व्याप्तप ववर सहसा मनुषा ॥५१॥

(51)

Whenever one may go either to the caverns in mountains or to the interior of the ocean or to the nether-worlds or to the abode of god he will not remain concealed from the God of Death because he controls and rules three worlds (lower mid'l higher)

(52)

The sovereign kings who displayed the force of the whole world by the might of their terrible staff-like arms and who were endowed with awe-inspiring lustre once ably ruled the terrestrial globe. Even they (rulers) left this world indeed with empty hands.

(53)

Even the paramount kings whose glory bright like the rays of the moon was loudly trumpeted on this earth were struck by the God of Death and to be prostrate on the grounds with their distorted faces.

Notes—Death is here portrayed as a fierce terrible undaunted and tyrannical monster ever revelling in slaughter committed irrespective of rank position, wealth and beauty etc in order to present lucidly before the mind the faults of mundane existence and the certainty of death and to draw out

from the innerself the sublimity of thought based on dignified detachment from terrene transitory, delusive affections, hopes and fears. The sorrow for the dead is the only sorrow from which one can not easily dissociate himself. It is tenderly cherished and brooded over in solitude. When at [illegible] the serene reflection as to view effects in their causes the burst of grief becomes changed into soothing peace. A clear vision of the world panorama stands before one's mind and the invaluable treasure stored up in the self-knowledge is opened to him [illegible]. Death falls heavy upon him who is too much known to others and too little to himself. Thus right adherence to religious duties is the only path for spiritual elevation as will be seen in the verses treating of Dharma.

V. 51-53.

The boast of heraldry the pomp of power,
And all that beauty all that wealth ever gave:
Await alike the inevitable hour
The paths of glory lead but to the grave.
Can storied urn or animated bust,
Back to its mansion call the fleeting breath ?
Can honour's voice provoke the silent dust,
Or flattery soothe the dull cold ear of death ?

—*Gray.*

The glories of our blood and state,
Are shadows, not substantial things;
There is no armour against fate,
Death lays his icy hand on kings.

—*J. Shirley.*

And like the baseless fabric of this vision
The cloud-capp'd towers, the gorgeous palaces
The solemn temples, the great globe itself,
Yea, all which it inherit, shall dissolve
And like this insubstantial pageant faded,
Leave not a rack behind. We are such stuff
As dreams are made on, and our little life
Is rounded with a sleep.
—Shakespeare

મૃત્યુ અવશ્યત્વ—

[illegible] ઉપર મનુષ્યનું [illegible] —પ૧

[illegible] મહારાજાઓ [illegible] —પ૨

[illegible] —પ

अस्तुतपेक्षाप्रदर्शनानि—

महाग्न्याऽय धनसंग्रहम इमा सुमुग्य परिवार एव ।
[illegible]नसिनि च मत्वमि मत्पुत्रो ह्योस्तु सम्मान्तिर्योनं किञ्चित् ।५४॥

अनेन देहेन करिष्यसि यत् पुण्य तद्धय भवे महाय ।
गमिष्यतस्ते भविता, न तु स्यात् परिच्छदास्तेकतमोऽपि कश्चित् ॥५५॥

**चित्रा लतैकाक्षनालिकेरश्चिन्तामणिः कामगवी सुरद्रुः ।
प्राप्तं किमष्टान्यतमर्द्धिकं वा किं तेन सिद्धिर्मरणे पुरःस्थे ॥५६॥**

(54)

You become elated with the thought of the palace, the treasure the beauties and the retinue: but once the eyes are closed they are no more.

(55)

Whatever good deeds you perform here, will also accompany you to the next world, but none of your belongings will be of avail to you when departing. (to the next world.)

(56)

With death confronting you, of what avail is the attainment of the variegated creeper, one eyed cocoanut fruit, philosopher's stone, celestial cow divine tree, or other supernatural powers !

ચાલતીજ હકીકત ઉપર—

" આ મારો મહેલ છે, આ મારો ખજાનો છે, આ મારી ચન્દ્રમુખી રમણીઓ છે, અને આ બધો મારો પરિવાર છે, એ પ્રકારે મનમાં ચિંતવતો હે પ્રાણિન્ ! તું પ્રફુલ્લિત થાય છે, પરન્તુ યાદ રાખ કે-આંખો મિંચાઇ ગયા પછી આ કાંઇ નથી. "—૫૪

" હે ભવ્ય ! આ શરીરથી જે કાંઇ સુકૃત કરીશ, તે, પરલોકમાં તું જ્યારે જઇશ, ત્યારે ત્યાં તને સહાયક થશે, પરન્તુ આ કુટુમ્બપરિવારમાંથી કોઇ પણ તને પરલોકમાં સહાયક થવાનું નથી. "—૫૫

" જ્યારે મૃત્યુ માથે ગર્જના કરી રહ્યું છે, તો પછી ચિત્રાવેલ, એકાક્ષ (એક આંખનું) નાળિયેર, ચિન્તામણિ, કામધેનુ અને

અપાર અથવા બીજી કોઈ અલૌકિક વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય, તે પણ તેથી શું સિદ્ધિ થવાની હતી ? —૫૬

नास्ति संसारे शरणं तर्हि किं कर्तव्यम् ?—

अस्ति त्रिलोक्यामपि न शरण्यो जीवस्य नानाविपद् स्वभाज ?।
धर्मं शरण्योऽपि न सेव्यते चेद् दु:खप्रहाणं लभता कुतस्त्यम्?॥५७॥

(५७)

There is no helpful resort in these three worlds to an embodied Soul exposed to various miseries If religion, the sole refuge be not resorted to what else can relieve him of the distress ?

Notes—Dharma (Religion) is said to support a soul from falling down into lower grades of life and to elevate it to the higher regions How does it do so ? According to the law of Gravitation bears things go down but by the performance of righteous religious acts one roots out his Karmic dirt and becomes light and finally attains Moksha (Land of Bliss) The most essential duty of every human being is to direct all efforts towards the unfoldment of unsullied Soul and therefore the practice of the virtuous deeds selfcontrol subjugation of senses, rigidly pure life satvic food and drink etc is necessary It is a matter of daily experience that there is no certainty or security of life even for a moment We as mundane beings in the daily routine of life are dragged into evil thoughts and passions for our material rise and prosperity by the inexorable force

स्व च धर्मस्यैव कल्पतरुत्वेन प्रागपत्था तस्य प्रभाव माह—

संसारदावानलदाहतप्त आत्मैव धर्मोपवनं श्रयेच्चेत्।
क्व वर्हि दु खानुभवावकाश ? कीदृक् तमो भास्वति भासमाने ? ॥८८॥

(७४)

There is no scope for miseries when the embodied soul scorched by the conflagration of the worldly existence resorts to the pleasure garden of religion. Of what significance is darkness when the sun shines ?

Cf Is not religion rightly understood
A pledge of peace the bond of brotherhood
A shield against whatever would destroy
Fraternal concord and domestic joy ?
—Edmund F

धर्मनु महत्त्व—

संसार ५ १ १ नवनी ०२ पी आत्मा ने ३ली नो धर्म
२५ मनीयामा विश्राम ले तो तेने दुःख अनुभववाने अवकाश क्याथी
मळे ? ३ रथु ३ सूर्य तप ७१ ते ३रेनु केतु ! —५८

धर्मस्यैव गौरवमाह—

मातेव पुष्णाति पितेव पाति भ्रातेव च स्निह्यति मित्रवच्च ।
मीणाति धर्म परिपेविनस्तद् अनादर साम्प्रतमस्य नैव ॥८९॥

(७५)

Religious duty if discharged properly rears the embodied soul like a mother protects him like a brother advises him like a friend consequently it does not deserve to be disregarded

ધર્મનું ગૌરવ—

"ધર્મની સેવા કરવાથી તે ધર્મ, માતાની જેમ પોષણ કરે છે, પિતાની જેમ રક્ષણ કરે છે, ભાઈની પેઠે સ્નેહ ધરાવે છે અને મિત્રની પેઠે પ્રીતિ રાખે છે; એ માટે ધર્મનો અનાદર કરવો વ્યાજબી નથી."—૫૯

न धर्मकृतघ्नोभाव्यम्—

सौख्यं धनित्वं मतिमां यशश्च लब्ध्वा सुरस्यानुभवं करोषि ।
यस्य प्रभावेण तमेव धर्ममुपेक्षमाणो नहि लज्जसे किम् ? ॥६०॥

(60)

Are you not ashamed of your indifference to religion, which brings on happiness, health, wealth, intelligence and glory ?

ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येष न च कश्चिच्छृणोति मे ।
धर्मादर्थश्च कामश्च स धर्मः किं न सेव्यते ? ॥
—महाभारत.

ધર્મના કૃતઘ્ન થવું ન જોઈએ—

"હે ભવ્ય ! જેના પ્રભાવે કરી તું આરોગ્ય, વૈભવ, બુદ્ધિ અને યશ પ્રાપ્ત કરીને સુખ ભોગવે છે, તેજ ધર્મનો અનાદર કરતો છતો તું શું શરમાતો નથી ?"—૬૦

धर्मपराङ्मुखानामज्ञानतां दर्शयति—

इच्छन्ति धर्मस्य फलं तु सर्वे कुर्वन्ति नाम्मुं पुनरादरेण ।
नेच्छन्ति पापस्य फलं तु केऽपि कुर्वन्ति पापं तु महादरेण ॥६१॥

इष्यन्त आम्रस्य फलानि चेत् तत् तद्रक्षणादि प्रविधेयमेव ।
एवं च लक्ष्म्यादिफलाय कार्यां कुर्वन्त्यबोधा न हि धर्मरक्षाम्॥६२॥

मुनस्य मूलं खलु धर्म एवच्छिद्यते च मूले वव फलोपलम्भ ?।
आस्वाद्यावाविनिकृन्तन तद् यद् धर्ममुन्मुच्य सुखानुषङ्ग ॥६३॥

(61)

All desire to reap the fruit of merit but none is diligent to accumulate it All are willing to repudiate sin but they are ever ready to commit it

(62)

If you want mangoes you must rear the mango tree. In the same way if you desire the attainment of wealth etc. you must not swerve from religion which the ignorant do

(63)

Religion is the root of happiness. If the root be cut off you can not reap the fruits. To be engrossed in pleasures without caring for religion is in itself equivalent to lop off the branch on which you are sitting

ધર્મરહિત મનુષ્યોની અજ્ઞાનતા—

દુનિયામા સર્વ મનુષ્યે ધર્મના ફળ (પુત્ર મિત્ર કલત્ર વૈભવ આરોગ્ય વગેરે) ચહે છે પણ તે ધર્મનો આચરણ પ્રયત્ન કરતા નથી. અને પાપના ફળો (દારિદ્ર્ય રોગ શોક સન્તાપ વગેરે)ને કોઇ પણ ચાહતુ નથી, છતા મહા આદરથી પાપની પ્રવૃત્તિઓ કરાતી દેખાય છે —૬૧

આંબાના ફળ (કેરી) ને ચાહીએ તો તે આંબાનું રક્ષણ કરવું જોઇએ, એ સહુ સમજી શકે તેમ છે એ પ્રમાણે લક્ષ્મી વગેરે

ફળો મેળવવા ધર્મનું રક્ષણ કરવું, ન્યાય્ય અને અગત્યનું હોવા છતાં પણ મોહાન્ધ મનુષ્યો ધર્મની રક્ષા કરતા નથી. "—૬૨

" સુખનું મૂળ ધર્મ છે; તે મૂળને ઉખાડી નાંખવામાં આવે તો સુખની પ્રત્યાશા કેવી ? ધર્મનો ત્યાગ કરી વિષયાનન્દમાં મશગૂલ રહેવું એ ખરેખર શાખા ઉપર બેસી તેજ (આધારભૂત) શાખાને કાપવા બરાબર છે. "—૬૩

વ્યાખ્યા—

વૈશેષિકદર્શનમાં ધર્મનું લક્ષણ-" **યતોऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः** " એ સૂત્રથી સમજાવ્યું છે કે-" જેનાથી અભ્યુદય અર્થાત્ લક્ષ્મી, આરોગ્ય, સત્પુત્ર, સુવનિતા, કીર્તિ વગેરે સાંસારિક વૈભવ પ્રાપ્ત થાય અને જેનાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, તે ધર્મ છે. " મતલબ કે, ધર્મ એ ઐહલૌકિક અને પારલૌકિક અથવા વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક એ બન્ને પ્રકારની ઉન્નતિ મેળવવાનું સાધન છે. પરન્તુ ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જ્યાં સુધી સમજવામાં આવે નહિ, ત્યાં સુધી ધર્મની આરાધના થઇ શકતી નથી.

દુનિયામાં જોઇએ છીએ કે દરેક મનુષ્ય સુખને ચાહે છે. કોઈ પણ જન્તુ દુઃખને ઇચ્છતો નથી. દુનિયાની સપાટી ઉપર જેટલા પ્રાણિઓ વિચરે છે, તે બધાઓનો વ્યાપાર ફક્ત એક સુખ મેળવવાને માટે છે. આમ છતાં પણ સુખ મેળવાતું નથી-દુઃખ મટતું નથી, એનું કારણ સ્પષ્ટજ છે કે જ્યાં સુધી બરાબર કારણ મેળવવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી કાર્ય થાય નહિ. સુખને માટે પણ સુખનું કારણ શોધવું જોઇએ. સુખનું કારણ શોધ્યા વગર-સુખનું સાધન સિદ્ધ કર્યા વગર કદાપિ સુખ મળી શકે નહિ. સુખનું અસાધારણ કારણ ફક્ત એક ધર્મ છે. ધર્મસમ્પન્ન થવાથીજ સુખસમ્પન્ન થવાય છે. પરન્તુ અહીં એ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે-' સંસારમાં અનેક ધર્મો ફેલાયલા છે, જે એક બીજાથી વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરે છે, એમાં કયો ધર્મ સત્ય અને સુખના સાધન તરીકે સમજવો જોઇએ ? ' આ પ્રશ્ન નવો ઉદ્ભવેલો નથી, ઘણા કાળથી આ પ્રશ્નની ભાવના ચાલી આવે છે. એક કવિએ પણ કહ્યું છે કે—

[illegible]

[illegible]

[illegible]

આપવું, એ ઉદાર (Liberal) હૃદયવાળાઓનું કામ નથી " યથાર્થ-ધર્મભાવનાવાળો મનુષ્ય એ સારી પેઠે સમજે છે કે—" કોઇ પણ તત્ત્વજ્ઞાનનું પુસ્તક એવી શોધક બુદ્ધિથી અને તુલનાત્મકદષ્ટિએ અવલોકવું જોઇએ કે-તે તત્ત્વોની સાથે અન્ય દર્શનાભિમત તત્ત્વો પરસ્પર ક્યાં સુધી સંગત થાય છે. " ધર્મપ્રાપ્ત મનુષ્યની દષ્ટિ એવી પ્રકારવાળી હોય છે કે, તેનાથી એક બીજા મહર્ષિઓના વિરૂદ્ધ દેખાતા વિચારોમાં ગુપ્ત રહેલું સામ્ય જોઇ શકાય છે. આવી ધર્મભાવના સમગ્ર સમાજમાં પ્રચલિત થાય, તો વિરોધ ભાવનાને અંગે સામાજિક ક્ષેત્રમાં જે છિન્નભિન્નતા થતી રહી છે, તે અટકી જાય, એ દેખીતી વાત છે. આપણે જોઇએ છીએ કે-બીજાના વિચારોને પોતાના વિચારોથી વિરૂદ્ધ જોઇને કેટલાક નહિ, પણ ઘણાઓ એકદમ ઉશ્કેરાઇ જાય છે, પણ આ શું બતાવી આપે છે ? યથાર્થ ધર્મભાવનાનો અભાવ. કોઇના સિદ્ધાન્તને સહમત થવાનું ન બની શકે, તો તે સિદ્ધાન્ત ઉપર તેની સ્હામે પ્રતિપાદક શૈલીથી વાદ-પ્રતિવાદ નહિ કરતાં ઉન્મત્તતાથી સ્હામે અફળાવું, એ સભ્યતાની દુનિયામાંથી ભાગવા બરાબર છે. અનાદિ-અનન્ત સંસારમાં સર્વના સર્વ વિષયોમાં સમાન વિચારો કદાપિ થયા નથી અને થવાના નથી; જ્યાં શુદ્ધ વિચારદષ્ટિથી પોતાની માન્યતામાં દૂષણ હોવાની તપાસ કરવી અને દૂષણ જણાતાંની સાથે તે માન્યતાનો ત્યાગ કરી, બીજાના નિર્દોષ સિદ્ધાન્તને સ્વીકારવો, એ ઉચ્ચ કોટીનો ગુણ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય, ત્યારેજ ધર્મ સિદ્ધ થયો સમજવો જોઇએ.*

જુદા જુદા ધર્મના પંથોમાં ક્રિયામાર્ગની જે ભિન્નતા જોવાય છે, તે અસહ્ય નથી. પણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં જે વિરોધ અનુભવાય છે, તેજ ખરેખર ખેદ ઉપજાવનાર છે. પણ એ ઊંડા કુવો છે, એ અત્યન્ત ગુંચવણવાળી ગાંઠ છે; પોતાના હૃદયમાં સહૃદય મનુષ્ય ભલે તે ગાંઠને તોડી નાંખે, પણ સર્વસમાજની સમક્ષ તે ગાંઠ તુટવી, એ તો અશક્ય જણાય છે. ત્યારેજ અખો ભગત કહી ગયો છે કે—

" ષટ્ દર્શનના જુજુઆ મતા ખોળ્યા તેણુ ખાધા ખતા.
અખો કહે અંધારો કુવો, ઝઘડો ચુકાવી કોઇ ન મુઓ. "

* " स्वागमो रागमात्रेण द्वेषमात्रात् परागमः ।
न स्वीकार्यो न वा हेयः किन्तु मध्यस्थया दृशा " ॥
(યશોવિજયજી, અષ્ટક.)

આપણે અહીં જુદા જુદા ધર્મની ફિલસૂફી ઉપર વિચાર નહિ કરતાં ધર્મનું તત્ત્વ જે સર્વસાધારણમાન્ય-સાર્વજનિક (universal) છે તે ઉપર દૃષ્ટિપાત કરવાનો છે. વસ્તુતઃ ધર્મ એ આત્માની સ્વાનુભવગમ્ય વસ્તુ છે. ક્લિષ્ટ કર્મના સંસ્કારો દૂર થવાથી રાગ-દ્વેષની વૃત્તિઓ નરમ પડવાની સાથે જે અન્તઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે તે જ અસલ ધર્મ છે. આ ધર્મને સિદ્ધ કરવા માટે જે ઉપાયો શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યા છે એ ધર્મની દ્રવ્ય મૂર્તિઓ છે. દાનપુણ્ય આદિ ક્રિયાઓ ધર્મરાજનો જ પરિવાર હોવાથી ધર્મ કહેવાય છે. ધર્મની વ્યાખ્યા નીચેના શ્લોકથી સ્પષ્ટ થાય છે કે—

> ' पञ्चैतानि पवित्राणि सर्वेषां धर्मचारिणाम् ।
> अहिंसा सत्यमस्तेयं त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥
> (હરિભદ્ર સૂરિ, અષ્ટક)

'સર્વ ધર્મચારીઓને અહિંસા, સત્ય, ચોરીનો ત્યાગ, અલોભ અને બ્રહ્મચર્ય એ પાંચ પવિત્ર છે અર્થાત્ એ પાંચ જ વ્રતો સર્વમાન્ય છે.'

*ધર્મની ઉપર્યુક્ત વ્યાખ્યામાં ધર્મસંબંધી તમામ મુદ્દાની બાબતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ ધર્મ જ જીવનનો મુખ્ય પ્રાણ છે. તેજ રત્ન છે. ધર્મનું મહત્ત્વ જાણનાર એક કવિ કહે છે કે—

> હીરહીન નર ભલી કહે જો પણ ધર્મવિના ધન દીસે નહિ
> લોક સમુદાય સબે રે ગુરુ દી ... દીસે નહિ."

धर्मस्य सिद्धिर्देहमादनिदानमपलत्वम् इति देहमाह नित्यमनुमाह—

> करोषि यत् त्वं वपुषः सदैव पोषाय पापहरणाय चेष्टाम् ।
> मतिभ्रमः किं नु परस्य देहाद् विनश्वरेऽषेतसि वर्तने ते ? ॥६४॥

---

* " कथमुत्पद्यते धर्मः ? कथं धर्मो विवर्धते ? ।
कथं च स्थाप्यते धर्मः ? कथं धर्मो विनश्यति ? " ॥

† सत्येनोत्पद्यते धर्मो दयादानेन वर्धते ।
क्षमायां स्थाप्यते धर्मः क्रोधाद् धर्मो विनश्यति ॥

—મહાભારત

(64)

What ? do you think, you will get in return for the care you ever bestow in, nourishing and embellishing your body ?

ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે દેહ ઉપરનો મોહ હઠાવવો—

"હે મહાભાગ ? શરીરના પોષણ માટે, શરીરને શણગારવા માટે તું જે હમેશાં ઉદ્યમ કર્યા કરે છે, તો આ ઉદ્યમનો બદલો તે શરીરની પાસેથી કંઇ લેવો ધાર્યો છે કે શું ?"—૬૪

शरीरमोहमेव निरसितुमाह—

भुक्तानि भोज्यानि सुरोचकानि पीतानि पेयानि रसाद्भुतानि ।
यदा बहिस्तान् क्षिपते शरीरं तदा विरूपत्वममीषु कीदृक् ? ॥६५॥

रसायनं सेवतु सर्वदापि भुङ्क्तां पुनः पौष्टिकभोजनानि ।
तथापि नो नङ्क्ष्यति देहकुम्भे भस्मावशेषीभवनस्वभावः ॥६६॥

तैलेन सम्मर्दनतो यथावत् स्नानात् जलेनोत्तमगन्धिना च ।
सुराघटादप्यतिनिन्द्य एष कायोऽशुचिः किं भविता पवित्रः ? ॥६७॥

रोगैः प्रपूर्णं भविनां शरीरमन्तःस्थितेष्वेषु जनो मदान्धः ।
यदा बहिस्ते प्रकटीभवन्ति दीनाननः पश्यति दुःखमेव ॥६८॥

अदाद् विपत्तिं सकृदेव योऽत्र भूयः कदाप्याद्रियते स नैव ।
चित्रं पुनः सेव्यत एव देहो योऽनादिकालाद् ददद्स्ति[1] दुःखम् ॥६९॥

तस्मात् परित्यज्य शरीरमोहं चित्तस्य शुद्ध्यै सततं यतस्व ।
न देहशुद्धौ पुरुषार्थसिद्धिश्चित्ते तु शुद्धे पुरुषार्थसिद्धिः ॥ ७० ॥

१ 'दद्' धातोः परस्मैपदिनो सुलभाः शिष्टप्रयोगाः ।

(65)

That also ! the foul transformation the objects undergo when they are thrown out of the body-the remnants of ... palatable dishes and extra-ordinarily flavoured drink

(66)

Even you may resort to medicinal compound serving as elixir ... tonics ... the physical (perishable) frame can never be made to acquire immunity from destruction

(67)

The corporeal body is inherently more reprehensible even than the bottle of wine. Can it be ever purified by the daily toil with scented oils and fragrant water baths ?

(68)

The physical body of creatures is the repository of all diseases. As long as they are hidden inside one remains burnt with lustful passions. When once they become manifest the wretched person of dejected look sees nothing else but misery everywhere.

(69)

He who brings on calamity for once, surely never becomes the object of (true and) respect How wonderful it is that this body the constant source of evil from times immemorial is repeatedly taken care of !

(70)

Consequently disattach yourself from body, apply yourself unceasingly to the purification of mind. The achievement of the spritual bliss does not lie in the purification of the body but in that of the mind.

Notes:—V. V. 64-70

The phenomenal souls, being ignorant of the pure nature of the Higher-Self, try to derive happiness in his surroundings, etc., so the disparagement of the body is here pictured to warn those who aspire after true bliss and still take unnecessary precautions and care in the nourishment and decorations of the body, which, truly speaking, does not belong to them. This body is described full of the filth, disease, pain and other substances, conductive to sins. Nourishing the body with delicacy as involved in fragrant baths, in the application of various scented oils and cosmetics to it, in its decorations, in feeding it with dainty food and relishing flavoury drinks, does not tend to spiritual welfare, of course this depreciation of the body, may, on the first sight appear curious to those, who identify their bodies with their souls, but if they stoop to reflect a little on this subject, they would clearly understand the true nature of the body, of running fast into decay and dissolution, in spite of the best care and attention bestowed on it. So the author means to convey the idea whereby human beings may avoid over-indulgence in many things for the sake of the wellbeing of their bodies. Though these bodies are impermanent still, they help in evolving within

આપણે હમેશાં અળગા રહીએ છીએ; તો પછી જે, આપણને અનાદિ કાળથી દુ:ખ આપતું આવ્યું છે, તે શરીરની લાલના ઉપર મોહાન્ધ રહેવું, એ કેવું આશ્ચર્ય ?" "—૬૯

"માટે હે સજ્જન! શરીર ઉપરનો મોહ છોડી ચિત્તને શુદ્ધ બનાવવા માટે પ્રયત્ન કર. શરીરને શુદ્ધ કરવામાં પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ સમાયલી નથી, કિન્તુ ચિત્તની શુદ્ધિ કરવામાં પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ સમાયલી છે."—૭૦

देहमोहविषय पद्यांऽऽह—

अन्यत्र मोक्षाद् नहि वास्तवं शं मोक्षश्च देहश्च मिथो विरुद्धौ ।
मुमुक्षवस्तेन न देहमोहं कुर्वन्ति, कुर्वन्ति बुभुक्षवस्तु ॥ ७१ ॥

(71)

Truly there is no real happiness in any other place except in the final emancipation of the Soul from recurring births. Final emancipation and physical body are mutually opposite; (as poles asunder) those who desire liberation cease to care for worldly pleasures (body) and not those who are attached to worldly pleasures (body).

Notes—Bodily comforts are pleasant and ravishing in appearance; but they really end in pain. They are fleeting and temporary. The enjoyment of sensual pleasures leads to the forging of the new Karmic bonds; so, as long as you are in the Samsār, i. e., you take delight in worldly things, you are doomed to perpetual births and deaths, i. e., the condition of earthly pleasures and pains. They therefore do not constitute real happiness. While Moksh

of births and deaths, serves for the wise as an instrument for destroying it.

Notes—There is a great difference between the the ignorant and the wise. One, bereft of wisdom, uses his body in the enjoyment of sensual pleasures, in the gratification of his cherished desires, in making tremendous efforts for the attainment of wealth, power, authority, influence, etc; and thus enters into the fresh bondage of Karmas and becomes subject to births in the four grades of life, i. e., he prolongs his transmigration. While the wise, with a clear notion of his body being distinct from the Soul, uses his powers in abstinence, renunciation, and asceticism. He highly values the possession of true knowledge whereby he distinguishes the noumenal from the phenomenal. Thus, with the help of true knowledge he extirpates Moha and its train-bearers, attachment, aversion, lust, greed, anger, pride, etc; He practises austerities and strictly observes vows. He remains equipoised in prosperity and adversity. Being so far illumined, he meditates upon the spiritual nature of Self and destroys the seed of Samsar.

અસાર દેહમાંથી સાર ખેંચવો—

"જે શરીરવડે વિવેકરહિત લોકો સંસારના બીજને પુષ્ટ કરે છે, તેજ શરીરવડે વિવેકી લોકો સંસારના બીજને સુકાવી નાંખે છે."—૭૨

मोह-विवेकपरिणाममाह—

मिष्टान्नभोगं कुरुतः समानं द्वौ पूरुषावेकतरस्तु तत्र ।
बध्नाति कर्माणि, निहन्ति चान्यो मोहे विवेके च विजृम्भमाणे॥७३॥

of his Soul. In the same way he, who is prepared to work with his eyes open to the noble and elevating precepts of scriptures, is enabled to remove the Karmic dross. While reverse is the result in the case of one under the influence of (Kashāyas) passions and ignorance.

Cf जयं चरे जयं चिट्ठे जयमासे जयं सए।
जयं भुंजंतो भासंतो पावकम्मं न बंधइ ॥

—दशवैकालिकसूत्रम्.

મોહ અને વિવેકનું પરિણામ—

"બે માણુસો સાથે ભોજન કરવા બેઠે છે અને જમણમાં મિષ્ટાન્ન ખાઇ રહ્યા છે. તે વખતે તેમાંનો એક મનુષ્ય અશુભ કર્મોને બાંધે છે, જ્યારે બીજો માણુસ કર્મોનો ક્ષય કરે છે. આ કર્મબન્ધ અને કર્મક્ષયનું કારણ અનુક્રમે મોહ અને વિવેક છે. જે મનુષ્ય તૃષ્ણામાં અન્ધ બનીને ખાઇ રહ્યો છે, તે અશુભ કર્મોને બાંધે છે અને જે 'તૃષ્ણારહિત ખાઇ રહ્યો છે, તથા ખાવું, તે પેટને ભાડું દેવા પૂરતું છે, એમ ચિન્તવી રહ્યો છે, તે, તત્ત્વવિચારક મનુષ્ય કર્મોનો ક્ષય કરે છે." —૧૪

"બીજી રીતે જોઇએ તો—બે માણુસો ચાલ્યા જાય છે, એમાં એક જીવદયા ઉપર લક્ષ્ય નહિ રાખનો દોડતો ચાલ્યો જાય છે, જ્યારે બીજો જમીન પર જીવદયા તરફ નજર કરતો ધીરે ધીરે ચાલે છે. આ બન્નેમાં દોડનાર મનુષ્યના પગથી, માની લ્યો કે જીવની હિંસા ન થઇ અને પેલા દયાદૃષ્ટિપૂર્વક ધીરે ધીરે ચાલનારના પગથી કોઇ જીવની હિંસા થઇ ગઇ, આમ હોવા છતાં પણ તત્ત્વદૃષ્ટિએ એજ ઇન્સાફ આપી શકાય કે દોડનાર માણુસને (તેનાથી જીવ નહિ મરવા છતા પણ) હિંસાનું પાતક લાગી ચુક્યું અને પેલા ખ્યાલ રાખી ચાલનારને (એનાથી જીવ મરી જવા છતાં પણ) હિંસાનું પાતક લાગ્યું નહિ; આમ હોવામાં કારણ એ છે કે દોડનાર માણુસને જીવદયા તરફ ખ્યાલ નહોતો, જ્યારે બીજા માણુસને જીવદયા તરફ પૂરો ઉપયોગ હતો." —૧૪,

[illegible] છે । [illegible] મેહિત [illegible] છે । દેવ [illegible] હિસાબમાં [illegible] શ્રીમે તે અને તેનુ [illegible] વિષય છે —૮૨

[illegible] —

[illegible] अधिकारिणश्च ।
[illegible] विमोहः ॥८३॥

(८४)

Indra, gods, kings, emperors and [illegible] officers — all are the creatures of Karma. Then why should a wise man [illegible] attach himself to the fruit of Karma?

The author here means to expose the true idea of the so-called greatness and [illegible] of men as well as gods headed by Indra. The glory and the magnificence of these beings are [illegible] and dreams liable to decay and [illegible]. They are also subject to the law of Karma. It is useless to aspire for fruit of Karma. Good deeds [illegible] some worldly [illegible] of [illegible] the [illegible] chains which [illegible] to the bondage of Karma, [illegible] chief cause of the transmigratory [illegible] enviable glorious rise with all its [illegible] and [illegible] may hurl one down [illegible] [illegible] of [illegible] of hell [illegible] the [illegible] and [illegible] [illegible]

ideal of life is the observance of five vows in toto, for the ascetics and partially by the house holders. Thus prepared he may rise higher in the spiritual development.

Of Self reverence, self-knowledge, self-control
These three alone lead life to sovereign power.

—*Tennyson.*

Nor let soft slumber close thine eyes
Ere every action of the day
Impartially dost thou survey.
Where have my feet chose out their way?
What have I learnt where'er I've been
From all I have heard, from all I have seen?
What know I more that's worth the knowing?
What have I done that's worth the doing?
What have I sought that I should shun?
What duties have I left undone?
Or into what new follies run?
These self inquiries are the road
That lead to virtue and to God.

—*Dr. Watt*

પોતાનું ચરિત્ર નિરખવું—

"હમેશા મનુષ્યે પોતાના ચરિત્રનું નિરીક્ષણ કરવું કે—મારું ચરિત્ર-મારું વર્તન શુદ્ધ થતું જાય છે યા મલિન થતું જાય છે. અવિવેકી મનુષ્ય ધનની હાનિ તથા વૃદ્ધિ ઉપર દૃષ્ટિ કરે છે પરન્તુ પોતાની વર્તણુક ઉપર દૃષ્ટિપાત કરતો નથી —૯૪

વ્યાખ્યા.

ચરિત્રને સુધારવા માટે પ્રથમતઃ દુર્વ્યસનોનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. દુર્વ્યસનો અનેક પ્રકારના છે પરન્તુ મુખ્યત્વે સાત દુર્વ્યસનો—જુગાર, માંસ, મદિરા, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરદારગમન છે

જુગાર બહુ ખરાબ વસ્તુ છે. એનાથી અનેક દુર્ગુણો ઉત્પન્ન થતા આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇએ છીએ. જુગારી એકજ દાવમાં સેંકડો રૂપીયા અનાયાસે મેળવી લે છે અને ખોઇ નાંખે છે. આવી સ્થિતિની લત લાગવાથી ઉદ્યમ, હુન્નર કે નોકરી વડે થોડે થોડે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવું, એ જુગારીને પસંદ પડતું નથી. એથીજ જુગારી પોતાના અનાયાસલબ્ધ દ્રવ્યને ખરાબ રસ્તે ઉડાવવા હિમ્મત ચલાવી શકે છે.

જુગાર કેટલી જાતના છે ? એ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું લગાર કઠિન છે. પરન્તુ વસ્તુસ્થિતિએ જોઇએ તો આજકાલ જે અનેક પ્રકારના સટ્ટાઓ નિકળ્યા છે, તે બધા જુગારમાંજ સમાવેશ લે છે. એ સિવાય પાનાંની રમત, ઘોડદોડની શરત, લોટરી, બિલિયર્ડ વગેરે પણ જુગારજ કહી શકાય. સટ્ટા વગેરે કરીને ધનવાન્ થયેલાઓ આપણા જોવામાં આવે છે, તો પણ સમજી રાખવું જોઇએ કે એ ખરાબ લત છે. જુગારથી ધનિક બનેલાઓનો વિભાગ બહુ થોડો છે, જ્યારે તેનાથી પાયમાલ થયેલાઓ ઘણીજ મોટી સંખ્યામાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જુગારી જેમ જેમ જુગારમાં હારતો જાય છે, તેમ તેમ તે પોતાનું સર્વસ્વ જુગારમાં હોમતો જાય છે, છેવટે ભિખારી બનીને ઉઠે છે. ચોરી વ્યભિચાર વગેરે મહાન્ દુર્ગુણો પ્રાયઃ જુગારની સાથે રહે છે. આથી જુગારી પોતાની ઐહિક જિન્દગી અને પરલોક સુધારવામાં સર્વથા પછાત રહી જાય છે.

બીજું દુર્વ્યસન **માંસ** છે. તે વિષે આગળ ત્રીજા પ્રકરણમાં જોયું. ત્રીજું દુર્વ્યસન **મદિરા** છે. મદિરાથી ચૈતન્ય ઉપર કેટલું આવરણ પથરાય છે, એ સહુને પ્રત્યક્ષ છે. મદિરામાં લુબ્ધ બનેલાને પોતાના શરીરનું, પોતાનાં માતા પિતા કે કુટુંબવર્ગનું ભાન રહેતું નથી. મદિરા પીનારાને માનસિક વિકાસ, મગજબળ અને ચિત્તની સ્થિરતા હોતીજ નથી. મદિરાના વ્યસનવાળો વસ્તુતત્ત્વના વિવેકથી ભ્રષ્ટજ રહે છે. સુરાપાન કરનારના હૃદયમાં ધર્મ હોતોજ નથી. મદિરાનો કેફ જ્યારે ચડે છે, ત્યારે મનુષ્યને કોઇ પ્રકારનું ભાન રહેતું નથી—અસમ્બદ્ધ પ્રલાપ કરવા લાગી જાય છે, પોતાની ગુપ્ત બાબતો કહી નાંખે છે અને તે વખતની તેની સ્થિતિ અતુલ દયાપાત્ર બને છે. દારૂને પરાધીન થતું એ

મારે દુશ્મનનું પરિણામ [illegible] નામ પૂજ્ય મરાઠોમાં [illegible] છે

જેવા દુવ્યસનમાં વેશ્યા [illegible] પ્રસંગે [illegible]

શિકાર એ પશુ [illegible] નથી કિન્તુ [illegible] છે [illegible] દુશ્મનોનો [illegible] પણ અને [illegible] છે [illegible] શિકાર કરવામાં [illegible] મહાન [illegible]

હરિણ [illegible] વગરે વનમાં [illegible] ની કેવી [illegible] શિકાર કરવા ખરેખર [illegible] ગી વધરોએ [illegible] વ્યસનમાં [illegible] ગરીબ હરિણોને [illegible] નથી [illegible] વાર્થની [illegible] નિરપરાધી પશુઓને કષ્ટ કરવા [illegible] પ્રથમ [illegible] ઉપર [illegible] વ્યવહારમાં [illegible] લાગે [illegible] અને [illegible] પોતાનો [illegible] પ્રથમ [illegible] કરવો [illegible] નીતિના [illegible] છે [illegible] વનની અંદર વિહ[illegible] રતા પશુઓ [illegible] છે ને પશુઓનો શિકાર કરવામાં [illegible] કુદરતી [illegible] હતો કે [illegible] વગરેના [illegible] હતા [illegible] અને [illegible] તેમનું [illegible] શિકારીઓની શિકાર કરવાની [illegible] ધર્મ [illegible]

[illegible] પીવાથી શરીરમાં [illegible] લોહીનો [illegible] નો ક્ષય થાય છે, [illegible] લાગુ પડે છે

અનર્થ છે કરો ! આવી રીતે આ બાબતમાં પણ ભારતવર્ષની પ્રજા દુર્વ્યસનમાં કેટલી ડુબી રહી છે ? હિંદી સરકારને પણ તમાકુ ખેડાણના કરમાં લાખો રૂપીયાની પેદાશ થાય છે એ ઉપરથી પણ સમજી શકાય છે કે ભારતવર્ષનો જનવર્ગ તમાકુમાં કેટલો મસ્ત થઈ પડ્યો છે

અફીણને માટે પણ ઓછા દુઃખની વાત નથી અફીણ વસ્તુતઃ અહિફેન (સર્પનું ફેણ) છે શાસ્ત્રીય રીતે ઝેરીલી વસ્તુ હોવા છતાં તેનો આદર કરવો તે ખરેખર આશ્ચર્યનો વિષય છે અફીણથી માત્ર શિથિલ થવું, માંસ સુકાઈ જવું અને મગજ ક્ષીણ થવું પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે ઘણુંઓ મિત્રોની સોબતથી અફીણમાં ઝંપલાવે છે, પરન્તુ પાછળથી એઓને એવો પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે એઓ પોતાની જાતને દુર્ગતિમાં સપડાયલી સમજે છે આમ છતાં પણ વ્યસન મજબૂત બંધાઈ ગયા પછી મનુષ્યો તે વ્યસનથી છૂટવા સમર્થ થઈ શકતા નથી અન્યથા તો તેવા દુર્વ્યસનીઓની સંગત કરવી જોઈએ નહિ જિન્દગીને ખરાબ કરવામાં મુખ્યતયા કોઈનો હાથ હોય તો તે દુર્વ્યસનીઓની સંગતિ જ છે

કેટલાક શરાબીઓ, રજપૂતો જે શીણ અને બળહીન જોવામાં આવે છે તેનું કારણ તેઓનું અફાટ દુર્વ્યસન છે અફીણની લતથી ઘણુંઓ પેટનું સત્ત્વ ગુમાવી બેઠેલા જોઈએ છીએ કેટલાક ઘડપણમાં થોડું થોડું અફીણ દવાથી ખાવા લાગે છે અને તે વખતે તેઓને તેનું અતિ ખરાબ પરિણામ ખ્યાલમાં આવતું નથી, પરન્તુ પાછળથી તેઓની તે વ્યસન પરિણામે દુઃખદ થાય છે તે અત્યન્ત દયનીય અને દુઃખપૂર્ણ હોય ।

स्वचरित्रविचारीकरणाय गुणग्राहकत्वशिक्षणम्—

करोषि दृष्टिं न गुणे परस्य दोषान् ग्रहीतुं तु सदाऽपि सज्जः ।
दुःखं न ते युक्तवत् पुरापि परस्य दोषे रमणं विजानन् ॥ ८५ ॥

(८०)

Without appreciating the virtues of others you

પ્રસ્તુત વિષયનું પોષણ—

મહાશય ! તમામ લોકો કેમ ને કોઈ દોષથી ઘેરાયેલા છે
દોષરહિત—પરમવિશુદ્ધ તો એક પરમાત્મા વીતરાગ દેવજ છે
અને વળી બીજાના દોષો જોવામાં જે તું તત્પર થઈ રહે છે તો
પગની નીચે બળતું કેમ જોતો નથી ?' —૮૬

विकल्पजालमपहाय स्थिरीभवितव्यम्—

वृथाऽन्यचिन्ता क्षयमातनोषि ? वृथाऽन्यकार्ये किमुपस्थितः स्याः ?।
परं धूमपुञ्जं धत्से प्रहीतु विस्तारयन् चेतसि दुर्विकल्पान् ॥८७॥

(87)

Why do you fruitlessly trouble yourself with the thoughts of others? why do you uselessly interfere with matters which do not concern you? To fully indulge in wicked thoughts is to accumulate volumes of smoke.

Cf. By anger, fear and avarice deluded,
Men do not strive to understand themselves,
Nor ever gain self knowledge. One is proud
Of rank and plumes himself upon his birth
Contemning those of low degree another
Boasts of his riches, and disdains the poor.
Another vaunts his learning and despising
Men of less wisdom, calls them fools; a fourth
Piquing himself upon his rectitude
Is quick to censure other people's faults.
But when the high and low, the rich and poor
The wise and foolish, worthy and unworthy,
Are borne to their last resting place—the gra

And of their earthly bodies nought remains
But fleshless skeletons-can living men
Mark difference between them or perceive
Distinctions in that dust of birth or from !
Since all are, therefore levelled by the grave
And all must sleep to gether in the earth
Why, foolish mortals, do ye worng each other !

—" Mahabharata."

We live in deeds not years; in thoughts, not breaths;
In feelings, not in figures on a dial.
We should count time by the heart throbs. He most lives
Who thinks most, feels the noblest, acts the best.

—P. J. Bailey.

વિકલ્પજાળ છોડીને સ્થિર થવું—

" હે મહાભાગ ! વ્યર્થ શા માટે પારકાની ચિન્તાને હૃદયમાં સ્થાન આપે છે ! વ્યર્થ શા માટે પારકાના કામમાં ડાહ્યો થવા જાય છે ! અને વ્યર્થ શા માટે હૃદયમાં નાના પ્રકારના અસંબદ્ધ વિકલ્પોની જાળને ફેલાવતો છતો, ધુમાડાના બાચકા ભરવા જેવું કરે છે ! "—૮૭

दुर्वृत्तं हातुमुपदिशति—

विभेपि दुःखाद् यदि साधुबुद्धे ! दुःखानुकूलां त्यज दुष्प्रवृत्तिम् ।
नेष्टो वियोगः सुखसम्पदश्चेत् चरित्रमापादय तर्हि शुद्धम् ॥८८॥

(८८)

Oh, well-behaved one, if you fear calamities abandon evil tendency which brings on them, if you can not bear the lo-s of wealth and happiness, then try to live a pure life.

attitude of indifference to the wicked are in the natural course of things. Thus illumined he with the renunciation of love and harted in toto fixes his mind in the contemplation on the pure Atman. By removal of unsteadiness and by the eradication of mental disturbances and by the giving up of all good and bad throughts and having established himself in the calm and undisturbed meditation he attains liberation (moksha)

Cf Blessed are the pure in heart; for they shall see God

—*Bible St. Matthew.*

If we have not the good things of the world,
we are distressed,
And if we possess them, we fetter our feet
through our love for them.
—*Sadi Gulistan.*

...રાગ વર્તનથી દૂર રહેવું—

" [illegible] જો તું [illegible] રીતે કરતો હોય, તો [illegible] ત્યાગ કર. [illegible] —[illegible]

[illegible]

[illegible]

કે વધુ હતું નીતિના જ પ્રભાવથી પ્રાચીન ભારતવર્ષના લોકો એવા બધા નિર્ભય રહેતા હતા કે તેઓને પોતાના ઘરો કે હવેલીઓ ખુલ્લી રાખતા છતાં જવાની કશી ન્હોતી ફિકર ... એ નહીં બનાવી આપવું કે તે વખતની પ્રજામાં નીતિ ... બધે હતો કે લોકો એક બીજાને છેતરવામાં મહાપાપ સમજતા હતા, અસત્ય બોલવામાં અધર્મ માનતા હતા અને બીજાની લાગણીને દુખાવવી એ પરમ મોટું અધમ ... છે એવા નિશ્ચય ઉપર મક્કમ હતા. આ રીતે નીતિના શિખર ઉપર ચઢેલ દેશ કેમ સમૃદ્ધ ન હોય? કેમ સર્વોપરિ ન હોય?

એક સમય એ હતો કે ભારતવર્ષમાં ... મનુષ્યો પણ ઘી દૂધ વગેરે ઉત્તમ પદાર્થોનો યથેષ્ટ ભોગ કરી શકતા હતા. આનું કારણ શું? એજ કે તે સમયમાં તે ચીજો બહુ સસ્તી મળતી હતી. દૂર ક્યાં જઇએ, અકબર બાદશાહના જ સમયમાં એક સામાન્ય મજૂર માણસ પણ ૭ આનામાં એક મહીનો ગુજારી શકતો હતો*. જ્યારે અત્યારે એટલી કેટલી હાડમારી વેઠવી પડે છે? ... આનું કારણ એજ છે કે આપણે આપણો ધર્મ ભૂલી ગયા છીએ, આપણી વ્યવહારિક નીતિ ... ભૂલીને જે અનીતિ કરતા રહીએ છીએ, તેને જ ... અનીતિની અસર ... અવશ્ય થયું છે. પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે અનીતિ ... કોઈની પણ સ્થાયી રહેતી નથી અને અનીતિને આખરે પાયો વગર રહેતો નથી. એક ગુજરાતી કવિ કહે છે કે—

* કેવળ ૭ આનામાં એક મહીનો શી રીતે ગુજરતો હશે, તે નીચેના હિસાબથી સમજશો—

	શેર	કિં
બાજરીનો લોટ	૨૫	૦-૩-૦
દાળ	૪	૦-૦-૩।
ઘી	૧	૦-૧-૦
મીઠું		૦-૦-૨॥
પરચુરણ		૦-૧-૨
		૦-૬-૦

स्वर्थप्रापारीभावे खेदः न कार्यं —

किं भो ! प्रयासादपि वाञ्छितार्था सिद्धेर्भूगत्वाम्यसि रोदिषि त्वम् ?।
किं साम्प्रत स्याद् रुदितेन ?, पूर्वं पापप्रवृत्तौ न विचारितं किम् ?॥ ९४॥

(94)

Oh, good man why do you cry bitterly and feel excessive pain when you fail to achieve your desired objects though you tried hard for it ? Of what avail are your lamentations ? Why did you not think twice before you set yourself to commit sinful deeds ?

" Great results can not be achieved at once and we must be satisfied to advance in life step by step. Dr. Mathews says that " To know how to wait is the great secret of success." We must sow before we can reap and often have to wait long, content meanwhile to look patiently forward in hope the fruit best worth waiting for often ripening the slowest. " But time and patience " says the Eastern proverb " change the Mulberry leaf to Satin."

—Smiles

ઉદ્યમ નિષ્ફળ થવેથી ખેદ ન કરવો—

" હે મહાનુભાવ ! [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(99)

Has old age lost its time ? Is death gone from the world ? Are diseases impotent ? Is youth everlasting ? Will prosperity be permanent ? Why then have you completely abandoned yourself to worldly pleasures and felt quite secure ?

Notes—The author rightly proposes these questions the solution of which opens the eyes of the ignorant, to the true purpose of life. On proper reflection old age death and diseases will be found unavoidable and youth and prosperity as vanishing. With a clear understanding of these states withdrawal from the sense-objects is the true path.

શુ આટે વિષયાસક્તિ ?—

' શુ જરાવસ્થ ટળું છે ... છે શુ રસ્યુ ... શુ ... છે શુ રોગો હણાઈ ગયા છે શુ યૌવન ... સ્થિર રહેનારી છે ? અને શુ સંપત્તિ શાશ્વત નહિ ... છે કે જેથી વિષયસમાં નિઃશંક થઈ મગ્ન ... છે ? —

शरीरसामर्थ्ये सति पुरुषार्थ साधनीय —

यदिन्द्रियस्य दृढमानमन्वे सुन्ये च दृढे पुरुषार्थमिद्दौं ।
पश्चान्, वार्धक्य उपागते तु किञ्चित् कर्तुं न भविष्यसि त्वम्॥१००॥

(100)

So long as your senses can work, so long as mind is steady and so long as the body is sound, try to realise the ideal of life. In old age you will not be able to do anything.

Notes—The author means to say that one should be vigilant in doing pious duties and good deeds without delay during the healthy state of his body, the undisturbed condition of his mind and the working capacity of senses. When old age approaches, weakness of the body, mind and senses will prove a drawback to practise austerity, to perform sacred ceremonies, to observe necessary vows, to apply the mind closely to the contemplation of Self, etc. So his indolence and negligence will drive him to enter into fresh bonds of Karma. Consequently one should not lose time and opportunity to follow religion.

શરીરનું આરોગ્ય રહેતે પુરુષાર્થ સાધી લેવો—

[illegible]

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥१०॥

[illegible] ।
[illegible] ॥११॥

' [illegible] જ્યારે ઉદયમાં આવે છે ત્યારે રાજ્ય [illegible] સુધી પરિણામ આવે છે [illegible] મેર મેર [illegible] '—૧૦૨

[illegible] केवल-सत्सुखमित्याह—

कर्मस्थितिर्यावदपेयुषी न भवेदवश्यं सुखदुःखसम्पत् ।
दुःखक्षयेण सुखमपि मोक्षकर्मक्षीणाभावमृते न पन्था ॥१०३॥

(103)

So long as Karmas are not destroyed they are sure to produce happiness and misery. Consequently for one who ardently longs for (transcendental) bliss and complete cessation of miseries there is no other path than to be without Karma.

Notes—The author strongly recommends the eradication of the Karmic energies the proper path for the attainment of the transcendent bliss. Even good and benevolent actions done with the desire of fruit forge golden chains of Karmic forces and serve only to prolong transmigration. Of course bad actions tend to produce iron bonds. After all both of these types are bonds. One is destined to reap the fruit or suffer the evil consequences of these actions, according to their nature respectively. Consequently in order to attain complete cessation of miseries and sensual enjoyments one must try to root out his Karmic energies.

મના પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયેથી પણ અંતરમાં મલિન થઈ જાય છે ખરેખર કામનું અપરિમિત શૌર્ય છે જ્યારે ચિત્તની ચંચલતા પણ એવી નથી '—૧૦૭

વ્યાખ્યા

શાસ્ત્રો કહે છે કે કામને ચિત્ત એકાન્ત છે એકાન્તવાસ જેમ સબળ હૃદયના મનુષ્યોને માટે ધ્યાન કરવામાં અનુકૂળ પડે છે, તેમ નિર્બળ હૃદયના મનુષ્યોને માટે હાનિ કરનાર પણ નીવડે છે શરીરબળ વિદ્વત્તા અથવા મગજબળ હોવા છતાં પણ જો હૃદયબળ ન હોય તો તે મનુષ્ય વિજયી થઈ શકતો નથી સર્વ શક્તિઓમાં હૃદયની શક્તિ વધારે મહત્વની છે હૃદયની શક્તિથીજ દુર્વાસનાઓ ઉપર કાબુ કરી શકાય છે હૃદયબળ વગરના પીધારાશાસ્ત્રીઓ કામની મદનગતિ સમજવા છતાં પણ કામની જાળમાં ક્યારે માત્ર નિમિત્તથી સપડાઈ જાય છે

ગુપ્ત રહેલી વાસનાઓ ક્યારે ક્યારેક ઉદયમાં આવીને જે પ્રકાર બનાવે છે તે કોઈથી અજાણ્યો નથી વાસનાઓને સંપૂર્ણ દબાવવા માટે નિરંતરસુધી સત્સંગ સેવા કરવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી પરન્તુ એને વશીભૂત થયેલાઓથી આ ઉપાય સાધી શકાતો નથી અને પરાધીન થયેલાઓ પોતાની જિન્દગીને એવી કફોડી સ્થિતિવાળી બનાવે છે કે તેઓને જોતા ખરેખર આપણા હૃદયમાં તેઓના તરફ કરુણા ઉત્પન્ન થાય છે આ સમ્બન્ધમાં એક ગુજરાતી કવિનું આખ્ય ધ્યાન ખેંચે છે કે—

'રે રે કુળ કુવા વિષે ઉતરીને પોકાર શું શું કરે !
જો આયુષ્ય હશે હવે ઘુમ વધ્યું તો શું અહીં ઉગરે
જે ધારી નર નારીના વશમાં તેની દશા આ થશે,
હાંસી ખુબ જ થશે જગત વિષે જરૂર તે ઊંડે કુવે નાખશે.

સંવત પ્રતિબંધ નહિ પાળી શકનારાઓને સ્વસ્ત્રી ઉપર સંતોષ રાખવો પડે છે પરન્તુ સ્વસ્ત્રી ઉપર અનાસક્તિ ધરાવનાર પણ જીવનને ... બનાવવામાં કાંઈ બાકી રાખે નહીં પોતાની સ્ત્રી હોય પણ કુદરતના કાનૂનને અનુસાર વર્તવામાં આવે તો જ આરોગ્ય બની

(faith) leaveth him but when he leaveth such bad ways, Iman will return to him. " (sayings of Muhammad) Such luxuries and over indulgence in this wicked passion have brought on the downfall of the mighty nations, powerful rulers and hellish perdition to gods and moral, social and spiritual degradation to the human society at large. Such is the all-absorbing, all-devouring and all-grasping influence of this wicked passion. So the author rightly condemns it to evolve from the depth of human mind, the divine attributes, pious religious aspirations, etc., in which the immortality of man is ultimately destined to thrive as the happy result of self-realization in the calm and undisturbed meditation.

વિદ્વાનોને પણ કામ પરાસ્ત કરે છે—

" ત્રિલોકીની અંદર અસ્ખલિતપ્રતાપવાળા કામને શું વર્ણવીએ! જેણે તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્માઓને પણ શ્રીમતી ચન્દ્રમુખીની આગળ હાથ જોડાવી ઉભા રાખ્યા. "—૧૦૯

एवंविधः दुरंतोऽपि कामः शक्यत एव जेतुम्—

मनो दृढीयः प्रविधाय सत्यप्रतिष्ठवृत्तिर्विकसद्विवेकः ।
अध्यात्मचिन्तां विदधद् भवेच्चेत् किमस्य कुर्याद् मदनः सिसृक्षुः ॥११०॥

(110)

If one with full development of discrimination, pure truth and firm mind be absorbed in the contemplation of self, cupid is powerless before him.

ensnared in the meshes of Karmas from times immemorial. What prince of fools even would bear antipathy towards his Soul ?

Notes:—V. 115.

The author here means to say that the reader should not find fault with his repetitions. They are meant only to convey and confirm the valuable idea that ignorance is the root-cause of Karmas and therefore it should be extirpated as soon as possible. With the diminution of ignorance, the spiritual light will begin to dawn and a clear understanding as to the causes of pain and miseries will be the result. He would then see that renunciation of all worldly associations and relations and absorption into the realization of the Pure Atman (Self) are necessary steps for liberation (Moksha).

જીવટ સંબોધન—

" ત્રણે જગતના તમામ જીવો સુખને [illegible] તેને માટે ઉદ્યોગ કરી રહ્યા છે, તો પણ જોઇએ તેટલે ત્રણ જગતના જીવો અનેક પ્રકારે હમેશાં અનુભવતાજ રહે છે. આ ઉપરથી એમ સમજી શકાય છે કે સંસાર ખરેખર વિચારરૂપ વિનાનાં દુઃખોથી ભરેલો છે, અને એમ સમજીનેજ તરતજ મનુષ્ય વિષયસંગથી મુક્ત થઇને આત્મવિચારના રમણમાં પ્રવર્તે છે. "—૧૧૬

" આ આત્મા પૂર્ણાનન્દસ્વભાવવાળો છે, પરમ મહત્વથી પૂર્ણ છે શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ છે અને સમસ્ત લોક-અલોક ઉપર પ્રકાશ પાડનારો છે. આમ હોવા છતાં પણ મહાન્ ખેદની વાત છે કે જડ કર્મો આત્માને ચારે તરફ ઘેરી લઇને-આત્માની અંદર ઘુસીને આત્માને અત્યન્ત મલિન કરી મૂકેલ છે. પરન્તુ હવે એને મેલો નહિ રહેવા દેતા નિર્મળ કરવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, અને આ પ્રકરણમાં પહેલાં કહેલ સ્વ

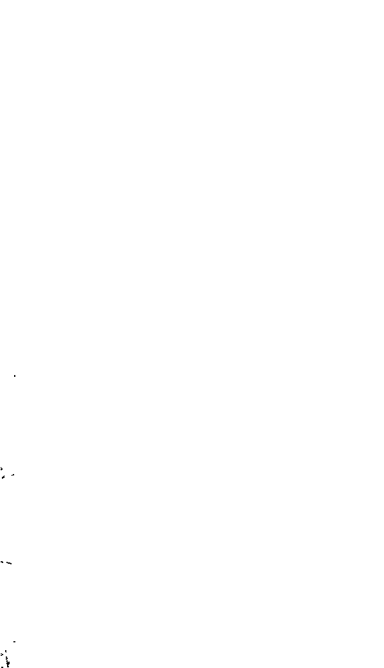

*   *   *   *

*   *   *   *

*   *   *   *

*   *   *   *

'પ્રબુદ્ધ ઉપદેશ' એ નામનું પ્રથમ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું આની
અંદર મોહનાશ તૃષ્ણાનિરાશ ધર્મ [illegible] [illegible] આત્મ
વગેરે ભાગનો જોવાઇ આધ્યાત્મિક [illegible] [illegible] વિવેચન
સમુચ્ચય આ પ્રકરણમાં થયો અને આગળના પ્રકરણને
[illegible] આવી જાય છે આવશ્ય આ પ્રથમ પ્રકરણને [illegible]
રૂપે ગણી માનીએ તો તે અંદરને નવી રીતે [illegible] [illegible]
વિષે આગળ કરવાની [illegible] આગળના પ્રકરણમાં પ્રવેશ કરતા દ્વિતીય
પ્રકરણ ઉપર આવીએ

द्वितीय-प्रकरणम् ।

पूर्वसेवा ।

CHAPTER II

(Shlokas 47)

Purva Seva

(Preliminaries of Yoga)

Preliminary service (step) in the practice of Yoga.

There are some preliminary duties enjoined on the beginner. They are Guru Seva etc. There is a psychological significance underlying them deeper than is commonly understood. These duties are not exhausted in the mere performance of certain bodily acts; they are intended to so mould the mind as to make it inwardly and directly, consciously or unconsciously, the fit [illegible] of yoga. The preliminary duties [illegible] the [illegible] place suppression of passions. If we wish to [illegible]

preceptors, perforce we have to disregard our inclination and sweet will and thus naturally we are taught the lesson of curbing our passions by the observances of Yama and Niyama which are the initial stages of yoga. This again means adherence on our part to the rules and regulations which are essential for the stability of a well governed society Disrespect to the elders etc, generates contempt for principles which constitute the basis of society and this in its turn will produce social anarchy. Thus we see these preliminaries if poperly carried out, will serve two ends. First they ensure social equilibrium and secondly what is more pertinent here, they initiate the beginner-though he may be unaware of it-into the first principles of yoga by making him modify his worldly life in accordance with the needs of a higher spiritual life.

योगयोग्यानुभूतानि कर्तव्यानि वक्तुं प्रस्तौति –

न दुष्करो योगपथाधिरोहः किं दुष्करं तर्हि जगत्त्रयेऽपि ? ।
योगस्य भूमावधिरोहणार्थमादावुपायः परिदर्श्यतेऽयम् ॥ १ ॥

Nothing in the three worlds is difficult, if the practice of yoga be not so, below is described the first means of achieving this difficult task. (1)

યોગના ઉમેદવારોને માટે પ્રાથમિક કર્તવ્યોનો પ્રસ્તાવ—

" યોગના માર્ગ ઉપર આરોહણ કરવું એ યદિ દુષ્કર નથી, તો પછી ત્રણે જગતમાં બીજું કયું કામ દુષ્કર છે ! આ ઉપરથી તેની [illegible] સમજાય છે, અને એ માટે યોગ-ભૂમિકા ઉપર ચઢવાને, આ પ્રાથમિક ઉપાય બતાવવામાં આવે છે. "—૧

पूर्वसेवामि सामग्रयं प्राह—

पूजा गुरुणामथ देवताया आचारशुद्धिस्तपसि प्रवृत्तिः ।
निःश्रेयसे द्वेषविवर्जितत्वमेवं शास्त्रज्ञा विदुः पूर्वसेवाम् ॥ २ ॥

The following constitute what is termed by the shastras—Primary duty (Purva seva): worship of the elders, of the gods, purity of conduct, practice of religious austerities, absence of aversion to final beatitude. (2)

'પૂર્વસેવા' શબ્દથી સમજવાના વિષયો—

ગુરુસેવા, દેવભક્તિ, આચાર શુદ્ધિ, તપ અને મુક્તિ ઉપર અદ્વેષ એવી બાબતો યોગશાસ્ત્રમાં 'પૂર્વસેવા' ના નામથી ઓળખાવી છે.* (૨)

तत्र प्रथमं गुरुसेवामाह—

पिता च माता च कलागुरुश्च ज्ञातयवृद्धाः पुनरन्तर्दीपाः ।
धर्मोपदेशप्रवणा महान्तः सतां मतः श्रीगुरुवर्ग एषः ॥ ३ ॥

Parents, teachers, elders in the caste, persons devoted to preaching, and the honoured ones who have renounced the world—these constitute the class

---

* 'પૂર્વસેવા' એ નામને વિષય શ્રીમાન્ મહાન્ યોગી શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત યોગબિન્દુ ગ્રન્થમાં નિરૂપિત કરાયો છે. જુઓ તેનો ૧૦૯ મો શ્લોક—

' पूर्वसेवा तु तन्त्रज्ञैर्गुरुदेवादिपूजनम् ।
सदाचारस्तपो मुक्त्यद्वेषश्चेह प्रकीर्तिता ॥'

(મુદ્રિત પુસ્તકનું ૪૮ મું પૃ.)

can such a man propitiate the religious preceptors ? A tree which has not taken deep roots is sure to remain stunt ! ( )

Notes—To the aspirant on the path of yoga the first essential is the service to the venerable elders worldly and spiritual. The worldly class includes parents, teachers and social leaders. Here in this verse the author has adequately described the importance of duties towards parents. All are under a load of innumerable obligations rendered to them by their parents. Manusmriti well describes that it is beyond one's power even in hundreds of years to discharge the debt of filial gratitude one owes to one's parents who have undergone so many difficulties and troubles from the time of birth to one's coming of age and whose love and affection are incomparably true, ... and baffle all description. The natural ... the predominating desire is the propagation of the species and the preservation of the offspring. This filial duty is looked upon by the Jains and the Hindus as an act of piety and celebrated as the noblest of human virtues. In this progressive time every thing is available at any high price but the warm affection, keen solicitude, tender and unremitting care which the parents have for their children can not be had even at any exorbitant price. So the venerable Jain Saint Hemacharya well identified this pious service to the parents with strict and high austerity. Their word must be looked upon as imperatively obligatory. It should not be trifled with

nt by refined culture and noble education in the of many hardships and struggles.

We also find instances of parents who out of contemptible covetousness to the sake of worldly advancement and high authority have not scrupled a moment to sacrifice the best interests of their child in matters social political and religious. Some monstrous parents sell their darling daughters in marriage out of irresistible greed of money. Some minded parents spoil the interests of their child in order to gratify their unquenchable thirst for social and political rise. It is highly blasphemous to give such wicked monsters the sacred names of parents. The author therefore rightly observes that words or commands of parents who are irreligious, immoral unprincipled and unscrupulous should not be obeyed if they conflict with morality good conscience religious doctrines and sacred principles. It does not mean that they should be illtreated with hatred or contempt but means should be adopted so that their moral mental and spiritual condition of may be ameliorated.

But also we have instances of wicked sons who have mercilessly illtreated their parents for the sordid greed of wealth authority, acquisition of land and kingdoms as well as out of irrational arrogance and submission to the will of females. Sooner or later they are doomed to suffer from the visitation of calamities.

[illegible] એઓની દરકાર બિલકુલ પણ કરતા નથી. પરન્તુ [illegible]
[illegible] કે માતા-પિતાના દુઃખ થવું એ મ્હોટું પાપ છે

*ઉત્તમ પુરુષો એજ છે કે જેઓ માતા-પિતાને તીર્થરૂપ પૂજે છે [illegible] પરવું કામ કરે, ત્યાં સુધીજ માતા-પિતાને માને છે. તેઓ [illegible] માણસ છે અને તે માણસોને તો અધમમાંજ ગણવા જોઈએ કે [illegible] સ્ત્રી પરણ્યા પછી માત-પિતને દરકારમાં લેતા નથી. વળી [illegible] પશુઓને માતાની મતલબ સ્તનપાન સુધીજ છે. તેવી રીતે [illegible] [illegible] પણ પરણ્યા સુધીજ માત-પિતાની મતલબ હોય તો [illegible] [illegible]!

માતા પિતાની ભક્તિ એ ધર્મની યોગ્યતા મેળવવાનું સાધન છે, [illegible] હેમચન્દ્રાચાર્યે યોગશાસ્ત્રના પ્રથમ પ્રકાશમાં [illegible] [illegible] માતા-પિતાના પૂજક [illegible] [illegible] મહાપુરુષોના [illegible] [illegible] સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે—

" [illegible] ।
[illegible] " ॥ ११८ ॥

" [illegible] ।
[illegible] " ॥ ११९ ॥

" [illegible] ।
[illegible] " ॥ १२० ॥

અર્થ—" માતા-પિતા અને [illegible] [illegible] [illegible] એમણે [illegible] [illegible] એઓની [illegible] [illegible] એમની [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] એમણે [illegible] [illegible] [illegible] છે અને [illegible] છે

[illegible] [illegible] છે કે [illegible] [illegible] [illegible] છે કે—

* " [illegible] ।
[illegible] " ॥

[illegible]

[illegible] ધન છે પરન્તુ [illegible] [illegible] જ્ઞાન [illegible] નહિ [illegible] [illegible] [illegible] નહિ [illegible] [illegible] લોકો

अथ धर्मगुरु पर्युपास्तिमाह—

दुर्लभैर्गुरुदेवसेवा सम्प्राप्यते तत्र नहि प्रमादः ।
कार्यः सता बुद्धिमता यतोऽपि कल्याणगङ्गाप्रभवाऽप्रमत्ता ॥ ६ ॥

The opportunity of serving religious preceptors is obtained through great merits. A wise man should never be indifferent to the matter. This path leads to the Ganges of welfare. (6)

ધર્મગુરુની સેવા—

[illegible] નહિ [illegible] નિર્ગત [illegible] છે —૬

गुरून् ऐपयति—

अनादरं ये गुरुदेवतानां कुर्वन्ति, पात्रं खलु ते कृपायाः ।
अमी वराका निजकर्मपाहता पतन्ति श्रेयसि प्रस्खलन्ति ॥७॥

Those who show disrespect to the religious preceptors really deserve to be pitied. These wretches already doomed to misery through the evil results of their own actions thus tumble down on the path of welfare. (7)

પ્રસ્તુતનું પોષણ—

" જેઓ ગુરૂમહારાજનો અનાદર કરે છે, તેઓ ખરેખર દયાના પાત્ર છે, કારણ કે પોતાના કર્મના દોષથી હણાયલા તે બીચારાઓ કલ્યાણના માર્ગમાં ટેવા પાય છે. "—૭

चलश्रियै दास्यमुपैति यस्य तस्यापमानः परिषह्यते चेत् ।
न सह्यते तर्हि कथं गुरूणामप्यप्रिया भावुककारणं वाक् ? ॥ ८ ॥

Why should a man not put up with the unpalatable but salutory words of the preceptor when he puts up with the insult offered by a man whose slave he becomes for the sake of wealth which is (very) transitory ! (८)

" ચંચલ ધનને માટે જેના દાસ થવું પડે છે, તેનું અપમાન જો સહન કરી લેવામાં આવે છે, તો પછી ગુરૂમહારાજનાં (કદાચિત્ પ્રસંગ ઉપર) નિકળેલાં અપ્રિય પણ કલ્યાણકારી (ઔષધની જેમ પરિણામે હિતકારી) વચનો કેમ સહન કરવાં ન જોઇએ ? "—૮

प्रेम्णा बलाद् वा वनितावचांसि सत्कारमार्गेऽस्खलितं नयन्ति ।
वाक्यं हितं तत्रभवद्गुरूणां न मन्यते, कीदृश एष मोहः ? ॥ ९ ॥

A man willy-nily submits unfailingly to the words of his wife through love or through force (of circumstance), while he pays no regard to the beneficial words of the revered. Oh ! but what sort of infatuation is this ! (९)

" સ્ત્રીવચન—સ્ત્રીનાં વચનો પ્રેમવશાત્ અથવા તેજીથી પણ અસ્ખલિતરીતે માન્ય કરવાં પડે છે, જ્યારે પૂજ્ય ગુરૂઓનાં

दिगम्बरी वचनो. मद्दी वखते ध्यानमां रेतना नथी अर्थ । जेवो
मेड । १—६

गुरु स्वरूपमाह—

अपक्षपाता श्रुचितत्त्वबोधा महाव्रतेषु स्थिरतां दधाना ।
असक्ति शान्तिसुधोपभोगा धर्मोपदेशा गुरवोऽत्रसेव्या ॥ १० ॥

The religious precep ors who are impartial who know the essence of true knowledge who are firm in the observance of great vows, who are detached and who enjoy the nectar like calm (10)

Notes—The author has clearly described the main points of the necessary qualifications of spiritual teachers or preceptors. Mere external forms, appearance and ceremonial do not constitute real Sadhutva. The real asceticism according to the Jain theory implies freedom from attachment and hatred and requires severe calm and genial temper and enjoins the preaching of high and sublime truths and helping in the spiritual elevation of mankind. Rigid observance of the five great vows is strictly laid down in the scriptural books-such as-1 Total refraining from doing injury to any sentient being belonging to earth water light fire wind and vegetables 2. Speaking pleasant beneficial and true words, 3. Non-stealing extending so far as non-acceptance of necessary materials without the permission of the owner or possessor 4 Chastity i.e. withdrawal from sexual desires of various forms. 5. Non-attachment to all worldly possessions. The fivefold observance

deals with cautious and careful walking so as to avoid killing or injuring animal life, with speaking agreeable and true words and refraining from frivolous and harsh language injuring the feelings of others with taking and eating food free from forty-five impurities, with the use of taking up or putting down the articles after carefully clearing the ground and with the disposal of dirty things in a place free from insects or worms. The ascetics have also to observe threefold restraint of the body, mind and speech. The directions as embodied in Charan Sittari (daily duties) and Karan Sittari as summed up in the 'Study of Jainism' are as mentioned below:— I Observance of five great vows. II Practising ten kinds of moral virtues. III Exercising seventeen kinds of restraints. IV Ten kinds of Vaiyavritya or acts of showing regard and consideration to ten orders of holy beings. V Practising nine kinds of chastity. VI Trio of knowledge faith and practice. VII Practising twelve kinds of Tapas or austerities VIII Exercising four kinds of control over feelings such as anger etc.

I Pindavishuddhi, II Five restraints, III Twelve Bhavnas. (Reflections on the evanescence of the world etc) IV The twelve Pratimas or fasts V Five restraints referring to the control of five senses. VI Twenty five Pratilekhanas. VII Restraints of mind, body and speech. VIII Abhigraha or regulations-these eight groups relate to Karan sittari-a combination of seventy directions intended for observance when occasion arises. Readers

desiring for compl te d tails may refer to Acharing Sutra Dasbeval lik Indra ka a I andha Kalpachur or Mahakalpa Sutra Nisi habhchura and other Sutras

Thus one can clearly see that true asceticism includes among many restraint withdrawal from sensual desires and pleasures abandonment of worldly occupation and possession unshaken much faith in the word of the past rulers and all the rules to study self-culture meditation and self realization Such a rigid observance surely fruits in final liberation full of transcendental bliss unassailable by rebirth old age death disease and other earthly impediments One inspired with high notions of morality spiritua lity may turn out a successful ascetic and can work out his way for final liberation The whole affair chiefly depends upon the attainment of the Inner Truth Now a day we see many so called ascetics (Sadhus and Santas) following a wrong way hold ing evil to be good and impurity to be purity etc Some of them indulge in various kind of vices which even the laymen ought to refrain from. They hope to attain to immortality and take a great pride in their purity of life and holiness and also inculcate the same principles to their ignorant followers and hurl them down into the abyss of sins They fail to achieve success in the attainment of their high and pious object because they lack the true and holy spirit and conduct It would not be out of place to say something more about the rigid rules prescribed for the Jain Sadhus in the scriptures A strict prohi

આપણે જોઈએ છીએ કે કેટલાક સાધુઓ તમાકુ ગાંજો ભાંગ વગેરે દુર્વ્યસનોમાં એટલા બધા ફસી ગયા છે કે તેઓને જોતા તેઓની બેદરકારી ઉપર ખરેખર અ પ્પને દયા ઉત્પન્ન થઈ આવે છે ગૃહસ્થોને માટે પણ તેવા દુર્વ્યસનો નિષેધ છે તો પછી સાધુઓને માટે તો તે વિષયમાં કહેવાનું હોયજ શું?

અહીં આપણે જૈન દૃષ્ટિએ સાધુઓના વાહન ઉપર લગાર દૃષ્ટિ ફેરવી જોઈએ—

જૈનશાસ્ત્રોમાં સાધુઓને ઘોડા એક્કા ગાડી પાલખી વગેરે કોઈ પણ વાહન ઉપર સવારી કરવાનો નિષેધ છે સાધુઓએ સર્વત્ર પગથી ભ્રમણ કરવું જોઈએ[1]

---

[1] રસ્તામાં નદી આવે અને એ નામાં પાણી સ્વભાવ ન હોય તે નાવમાં બેસવાની છૂટ છે મતલબ કે સામો પાર દેખાતો હોય, એવો જળાશય નાવથી ઉતરી શકાય છે

મહાભારતમાં કહ્યું છે કે— "[illegible] યતિ [illegible] સચેલ સ્નાન [illegible]" અર્થાત્—સન્યાસીને વાહન ઉપર આરૂઢ થયેલો જોવામાં આવે તો વસ્ત્રસહિત ન્હાઈ નાખવું

એ સિવાય મનુસ્મૃતિ, અત્રિસ્મૃતિ, વિષ્ણુસ્મૃતિ વગેરે સ્મૃતિઓમાં સન્યાસીઓને માટે ચિરણ્ પર્યટન્ ચરણ વગેરે [illegible] પણ જન્તુને પીડા નહિ પહોંચે તે સન્યાસી વિચરણ-ભ્રમણ કરે એવો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે

નારદપરિવ્રાજકોપનિષદમાં કહ્યું છે કે—

[illegible]
[illegible] ॥

અર્થાત્—[illegible] દિવસે નિદ્રા અને વાહન એ છ સાધુઓને પતન છે

આ રીતે અન્ય ઉપનિષદોમાં પણ સાધુઓને વાહન પર બેસવાનો નિષેધ કર્યો છે આ ઉપરથી સાધુ-સન્યાસીઓને [illegible] સિદ્ધ થાય છે

સાધુઓને ખૂબ ઉકાળેલું (ગરમ કર્યાં પછી ઠરી ગયામાં બાધ નહિ) પાણી પીવાનું ફરમાન છે. [૧]

સાધુઓને અગ્નિને સ્પર્શ કરવાનો કે અગ્નિથી રસોઇ કરવાનો અધિકાર નથી.* ભિક્ષા–માધુકરીવૃત્તિએ જીવન ચલાવવાનું સાધુઓને ફરમાવવામાં આવ્યું છે. એક ઘરથી સંપૂર્ણ ભિક્ષા ન લેતાં જુદા જુદા ઘરથી–ઘરવાળાઓને સંકોચ ન થાય, તે પ્રમાણે–ભિક્ષા લેવી જોઇએ. ખાસ સાધુઓને માટે રસોઇ નિર્માણ કરવામાં, તેમજ તેવી રસોઇ સાધુઓને લેવામાં શાસ્ત્રની આજ્ઞા નથી

૧ પશ્ચિમની વિદ્યાવાળા ડાક્ટરો ઉના પાણીમાં તંદુરસ્તીને લગતો બહુ ગુણ બતાવે છે. પ્લેગ, કોલેરા, વગેરે રોગોમાં તેઓ ખૂબ ઉકાળેલું પાણી પીવાનું કહે છે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોની શોધ પ્રમાણે પાણીમાં એવા અનેક સૂક્ષ્મ જીવો હોય છે કે જે આપણી નજરે દેખી શકાય નહીં, કિન્તુ સૂક્ષ્મદર્શક (Microscope) યન્ત્રથી જોઇ શકાય છે. પાણીમાં થતા પોરા વગેરે જન્તુઓ પાણી પીવાની સાથે શરીરમાં દાખલ થઇ રોગો આદિને જન્મ આપે છે. ગમે તે સ્થાનનું ગમે તેવું ખરાબ પાણી પણ બરાબર ઉકાળીને પીવામાં આવે તો તે શરીરને નુકસાન કરતું નથી.

* " अनग्निरनिकेतः स्यात् " ।

—મનુસ્મૃતિ : ૬ ઠો અધ્યાય, ૪૩ મો શ્લોક

અર્થાત્—સાધુ અગ્નિના સંયોગ રહિત તથા ગૃહવાસથી મુક્ત હોય છે.

\+ " [illegible] ।

[illegible] ॥

—અત્રિસ્મૃતિ.

અર્થાત્—" [illegible] [illegible] અર્થાત્ [illegible] ([illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ન [illegible] "

સાધુઓને જેમ [illegible] ૨૮ [illegible] છે અર્થાત્ સાધુઓ કંચન સન્તરથી સર્વથા મુક્ત હોય [illegible] ત્યાં સુધી કે તેઓના ભોજનના પાત્રો પણ ધાતુનાં ન હોય [illegible] માટી કે તુંબડીના પાત્રે સાધુઓના ઉપયોગમાં આવે છે.

પર્યાત્રામાં સાધુ એક જગ્યાએ [illegible] સાધુ સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરે પણ ન કરે.

---

૧ " [illegible] ।
[illegible] " ॥
(પારાશરસ્મૃતિ ૧ અધ્યાય ૬૦ મો શ્લોક)

અર્થાત્—સાધુને કંચન અર્પનારો [illegible] અને સર્વ અપરાધી એને અભય આપનાર [illegible] નરકમાં [illegible] છે.

૨ [illegible] ।
× × × ×
[illegible] ।
[illegible] ॥
(મનુસ્મૃતિ [illegible] અધ્યાય ૫૩-૫૪ શ્લોક)

અર્થાત્—ધાતુ વગરના તથા છિદ્ર રહિત પાત્રો સાધુને જોઈએ તુંબડી [illegible] અને વાંસના પાત્રો [illegible] મનુએ કહ્યાં છે.

૩ [illegible] " ॥
(વિષ્ણુસ્મૃતિ ૪ થો અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો શ્લોક)

અર્થાત્— જેમ કીડા [illegible] રહે છે તેમ સાધુએ ને પગથી ભ્રમણશીલ રહેવું એક જગ્યાએ સ્થિર વાસ ન કરવો. બીજી રીતે કીડું જેમ પીળું હોય છે ત્યાં સુધી કે તેનું [illegible] જેયા વગર [illegible] નહિ તેમ સાધુ પણ [illegible] જેમ [illegible] જીવન પર [illegible] દૃષ્ટિ રાખીને [illegible] સાધુ વર્ષાઋતુમાં (ચાતુર્માસ) એક જગ્યાએ રહી જાય."

ચાતુર્માસ રહેવાની બાબત અત્રિસ્મૃતિમાં પણ આ રીતે કહી છે—

" [illegible] ।
[illegible] " ॥

૪ " [illegible] " ॥
(વિષ્ણુસ્મૃતિ ૪ થો અધ્યાય ૮ મો શ્લોક)

[illegible]

तथाविधा गुरवः किं कुर्वन्ति ?—

तथाविधाः श्रीगुरवो भवाब्धिं स्वयं तरीतुं न परं यतन्ते ।
उद्धर्तुमन्यानपि देहभाजः परोपकाराय सतां हि यत्नः ॥ ११ ॥

Not only do such teachers try to cross the world-ocean, but also try to help other men to cross it. Truly the good always work for the benefit of others—(11)

ઉપલક્ષણવાળા ગુરૂઓ શું કરે છે ?—

પૂર્વોક્તલક્ષણવાળા ગુરુમહારાજાઓ સંસારરૂપ સમુદ્રમાંથી કેવળ પોતાનેજ તારવાનો પ્રયત્ન નથી કરતા, પરંતુ અન્ય પ્રાણીઓને પણ તારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. કારણ કે પરોપકારને માટે પ્રયત્ન કરવો એ સત્પુરુષોનો ધર્મ છે."—૧૧

વિશેષ —

ગુરૂ તરીકે કહેવાતાઓ ત્રણ વિભાગમાં વિભક્ત થાય છે. એક વિભાગ પત્થરની નાવ સમાન છે. આવા ગુરુઓ પત્થર જેમ પાણીમાં સ્વયં ડૂબે અને બીજાને ડૂબાડે છે તેવી રીતે સ્વયંભ્રષ્ટ હોઈ બીજાઓને પણ અધઃપતનમાં પાડે છે અને એઓ વસ્તુતઃ કુગુરૂ છે. બીજા વિભાગના ગુરુઓ પાટીયાની સમાન છે. જેમ પાટીયું પાણીમાં એકલું તરી શકે છે પણ બીજાને તારી શકતું નથી તેમ એઓ કેવળ પોતાના આત્માનું શ્રેય સાધે છે કિન્તુ બીજાઓને તારવાને શક્તિમાન્ નથી. તેઓ આ બીજા વિભાગમાં આવે છે. ત્રીજા વિભાગમાં એઓ પોતાની નૌકારૂપે કલ્યાણમાર્ગે તરવા ઉપરાંત બીજાઓને પણ

કરનારની રક્ષાને કેમ કરે નહિ. ... કરનારની ... મધુર ... વૃદ્ધિ
અવદર કરે ... દોષમાં રમે ... વિરયમાં ... છે
... પુરી ન થાય અને ... દુઃખી ન થાય ... પણ
... નિમિત્ત ભોજન કરે એ ... આસક્તિથી દૂર રહે ...
... નિરોધ ... પરાજય અને ... ઉપર ... ની ...
કરવાથી એ ... યોગ્ય થાય છે

તે રસ્તે લઇ જવા પ્રયત્નશીલ છે, તેવા ગુરૂઓનો સમાવેશ થાય છે. આ ગુરૂઓને કાષ્ઠની નાવની ઉપમા આપી છે. કાષ્ઠની નાવ જેમ સ્વયં તરે છે અને બીજાઓને પણ તારે છે, તે પ્રમાણે આ ગુરૂઓની સ્થિતિ છે.

अथ द्वितीयं कर्त्तव्यं प्रभूपासनां प्रस्तुवन् प्रभुप्रेम दर्शयति—

नृदेवयोगीन्द्रनतः स देव आत्मश्रियं संप्रतिपत्तुमिच्छोः ।
स्याद् वल्लभो वल्लभवस्तुतोऽपि योगोऽस्ति दूरे न दशेदृशी चेत्
॥ १२ ॥

To a man who desires to attain spiritual wealth, God, who is worshipped by all the three worlds should be dearer than the dear things. If such a consciousness has not arisen in his mind, then the Yoga is out of his reach. (12).

દ્વિતીય કર્ત્તવ્ય—

ભગવદુપાસના.

" આત્મલક્ષ્મી મેળવવાની ઇચ્છાવાળાને ત્રિલોકીથી પૂજિત તે પરમાત્મા-પ્રભુ વલ્લભ વસ્તુથી પણ અધિક વલ્લભ હોવો જોઇએ. આવું સાત્ત્વિક હૃદયબળ જ્યાં સુધી ન જાગે, ત્યા સુધી સમજી રાખવું જોઇએ કે-યોગ હજુ દૂર છે "— ૧૨

यथार्थदेवत्वनिश्चयाभावे किं कार्यम् ?—

यथार्थदेवत्वविनिश्चयस्याभावे प्रशस्ताशयतो गृहस्थैः ।
सर्वेऽपि देवाः परिपूजनीया नन्वाग्रहः साम्प्रतमज्ञतायाम् ॥१३॥

In the absence of the realization as to who is the true God, all gods should be worshipped by men with pure intentions. Obstinancy as to the worship of some particular deity is improper in the state of ignorance. (13)

યથાર્થ દેવનો નિશ્ચય ન થયો હોય ત્યાં સુધી શું કરવું ?—

જ્યાં સુધી [illegible] દેવ [illegible] નિશ્ચય ન થયો હોય ત્યાં સુધી [illegible] પ્રકાશ [illegible] પુરુષ [illegible] ન [illegible] દેવતાનો [illegible] ઉ "—

પૂર્વોક્ત વાતને દૃષ્ટાન્તપૂર્વક પ્રકાશયતિ—

चारिसंजीवनीचारनया प्रभाव ।
[illegible] देवं दधाय [illegible] ॥१४॥

The scriptures also lay down the [illegible] ch r Nava. When the light of true discrimination has dawned on him one should worship the true Deity maintaining an attitude of indifference toward other deities. (14)

Notes [illegible] 14 and [illegible]

Th [illegible] the God [illegible] with the [illegible] of the Universe [illegible] brought [illegible] by the [illegible] of Jiva [illegible] Karma [illegible] God helps human beings [illegible] a [illegible] who is the God [illegible] who has [illegible] shake off the [illegible] of Karma and who has [illegible] himself the [illegible] the same [illegible] Moksha. The [illegible] Moksha [illegible] the [illegible] power [illegible] of [illegible] to have been [illegible]

sense of the têrm. As we have already seen the Tirthankaras have nothing to do in the working of the world-machine, they are mere spectators, they have no desires, no longings, no work of their own; they are free from every kind of passion, good as well as bad. They are immersed in bliss. The great teacher, Hemachandracharya, thus pays tribute to Vitaragas.—

He is not in need of a conveyance. He is not marked by any special weapon. His deeds ever inspire the sense of respect in men's minds. He does not take delight in anything that tends in the least to do injury to any creature. He is not embraced by women unlike some other deities. In this way, Vitaraga is distinct from all other gods.

The Jain God, therefore, is the ideal Being who has in Himself the highest form of spiritnal development. As described by the great sadhu Manatungacharya, to such God, do appropriately apply terms like Brahman, Mahādeva, Shanker and Buddha. We may ask the reader to refer to the Gujarati note to this verse where the verses are quoted.

The true God (Sudeva) is Vitaraga. All the rest are termed false gods (kudeva). But one important feature of Jainism ought to be noted here. Unlike several other religions, it does not condemn wholesale, the worship of gods other than the Sudeva. In this respect Jainism must be said to be the most tolerant of all religions; it allows place to and admits the

[illegible] of the worship of these other gods. Ordinary men have not the [illegible] between the [illegible] and the [illegible] to be taught the preliminary lesson [illegible] after fully [illegible] them [illegible] into the right way of worshipping [illegible] they are led on gradually from lower [illegible]. In the gradual development of [illegible] good a place for the [illegible] an important function. Some are [illegible] in the power of discrimination. [illegible] as it were in the worship of [illegible] they develop their mental and spiritual faculties [illegible] of their own accord come to see what right [illegible] means. This is very important from the psychological point of view. [illegible] does not [illegible] the use of force but only points to the way by following which, one becomes one's own guide. There is no revolution or an abrupt change from one view point to another but there is a kind of gradual evolution brought about in the spirit. This is best illustrated by the well-known [illegible] in Prabandha [illegible] (page [illegible]).—[illegible] on one occasion [illegible] who was [illegible] the ocean of transmigration [illegible] and [illegible] all [illegible] in all countries from [illegible] to know the truth about God [illegible] and the proper object of veneration discovered that they all exalted their own [illegible] and spoke evil of rival [illegible] and finding that his mind was placed upon the swing of doubt he [illegible]

on this knotty point. But Hemachandra, after considering the mysteries of the fourteen divisions of knowledge, began in the following words to set forth a decision based on a narrative in a Purana. " Long ago, a certain merchant deserted the wife he had married in his youth and lavished all his wealth on a *hetaera*. The wife of his youth was for ever applying to people, who understood such matters, to tell her a process of incantation by which she might recover her influence over her husband. At last a man from the country of Gauda said " I will put your husband into such a state that you can lead him about with a string " so he gave her a certain drug of inconceivable potency and departed telling her give it to him in his food. After the lapse of some days, when the omitted lunar day arrived, she carried out his instructions, and her husband became a bull before her eyes, and as she did not know how to remedy that misfortune, she had to bear the reproaches of the whole world and spent the time in lamenting over her evil deed. One noon, though scorched by unusually fierce rays by the lord of day she led her husband, transformed into a bull, to graze in green pasture-lands, and she was resting at the foot of a certain tree, wailing bitterly, when she suddenly heard a conversation above her in the air.

At that moment Siva had come there in his sky-going chariot, and, having been questioned by Bhavani as to the cause of the woman's grief, he

આ દૃષ્ટાન્ત શું છે, તે હવે જોઇએ-" કોઇ નગરીમાં ચંપા અને
" કમળા એ બે બ્રાહ્મણપુત્રીઓને બાલ્યાવસ્થાથી અતિગાઢ સ્નેહ
" બંધાયો હતો. જ્યારે તે બન્ને જુદે જુદે ગામ વિવાહિત થઇ, ત્યારે
" તેણીઓને જુદી પડતી વખતે ભારે કષ્ટ સહન કરવું પડ્યું. વિવાહ
" વ્યતીત થયાને કેટલાક વખત ગયા પછી ચંપાને વિચાર થયો કે-
" 'મારી સખી કેવી હાલતમાં હશે ! જોઇ આવું તો ખરી' આમ
" વિચાર થવાથી તે કમળાના ગામ કમળાને મળવા ગઇ. તે સમયે
" કમળા અતિખેદના પ્રસંગથી મ્લાનમુખવાળી બની ગઇ હતી. ચંપાએ
" કમળાને પૂછ્યું-' બ્હેન ! આટલું બધું દુઃખ શું ? ' કમળાએ કહ્યું-
" ' સખિ ! શું કહું, મારો પતિ મારા પર સર્વદા અપ્રસન્ન રહે છે.
" અને એથી હું હમેશાં પરિતાપ ભોગવું છું. ' ચંપા બોલી-' બ્હેન !
" ખેદ ન કર, હું સમજુ છું કે આ દુઃખ વિલક્ષણથી પણ નિતાન્ત
" દારુણ છે, છતાં ધૈર્ય રાખ એક વનસ્પતિ હું તને આપું છું, તે
" તારા પતિને ખવરાવજે, જેથી તારો પતિ બળદ બની જશે ' આમ
" કહીને તેણીને તે વનસ્પતિ આપી, અને પછી તે ત્યાંથી પોતાના ગામ
" તરફ ચાલી. હવે કમળાએ તે વનસ્પતિ પોતાના પતિને ખવરાવી, કે તરત
" તે બળદ બની ગયો. પાછળથી પોતાના પતિની આવી સ્થિતિ ઉપર
" કમળાને અત્યંત ખેદ થવા લાગ્યો, અને પોતાના પતિને પુનઃ મનુષ્ય
" રૂપે જોવાને બહુજ આતુર થઇ. એક દિવસે કમળા પોતાના પતિરૂપ
" બળદને વનમાં ચરાવવા ગઇ, અને વનના પ્રદેશમાં તે બળદને છૂટો
" ચરતો મૂકેલ તે વખતમાં તે સ્થળે એક વૃક્ષની શાખા ઉપર બેઠાં
" કોઇ આકાશગામી સ્ત્રી-પુરુષ પરસ્પર વાતો કરી રહ્યાં હતાં. તેમાંનો
" પુરુષ બોલ્યો કે-' હે પ્રિયે ! આ સ્વાભાવિક બળદ નથી, કિન્તુ
" પ્રયોગવિશેષથી મનુષ્ય મટીને બળદ બનેલો જણાય છે ! ' ત્યારે દેવી
" સ્ત્રી બોલી-' નાથ ! હવે આ ફરીને મનુષ્યરૂપમાં આવી શકે ખરો ! '
" પુરુષ બોલ્યો-' બેશક, આ વૃક્ષની નીચે જમીન ઉપર જે ઘાસ ઉગ્યું
" છે, તેમાં એક સંજીવની નામની વનસ્પતિ એવી છે કે તેનું જો
" ભક્ષણ કરવામાં આવે, તો તે બળદ મટીને મનુષ્ય થઇ શકે તેમ છે.'
" આ વાત કમળાના સાંભળવામાં આવી. તરત તેણીએ પોતાના બળ-
" દને તે વૃક્ષની નીચેની વનસ્પતિઓમાં ચરતો મૂકેલ બધી વનસ્પતિ-
" ઓને ચરતાં ચરતાં તે વનસ્પતિ પણ (જેનાથી પુનઃ મનુષ્યત્વમાં

" આવી દશા છે) જગદના સર્વામ [illegible] તે વનસ્પતિનું ભક્ષણ ' કેવા તન્મય થઈ તે જગદ પુરા [illegible] ગયો. *

દૃષ્ટાન્ત પૂરું થયું એમાંથી [illegible] તેનો છે કે—જેમ તે જગદને સષ્ટવની વનસ્પતિનું [illegible] વનસ્પતિઓને ચરતા [illegible] તેમાં રહેલી સષ્ટવની વનસ્પતિ [illegible] ખાવામાં આવી ગઈ અને એથી એ પુન [illegible] મનુષ્યરૂપમાં પ્રાપ્ત થયો એ [illegible] જે અતિ પુણ્ય [illegible] છે તેને સર્વ વનસ્પતિઓ [illegible] દેવતાઓ તરફ [illegible] હેવો એમ [illegible] તેને [illegible] ની [illegible] ની જેમ ધાર્ય દેવતાનો લાભ થઈ શકશે.+

ટ અગારોની ને [illegible] [illegible] કેષ્ટના [illegible] એમ કે તેને દેશન આપવી [illegible]

* આ વાત હરિભદ્રસૂરિના [illegible] નિશ્ચયના [illegible] ના ૧૧૯ મા શ્લોકની ટીકામાં આપેલી છે

+ अत्र न [illegible] मुनिश्वर [illegible] ।
[illegible] [illegible] ॥
" तथा [illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] न स्यात् [illegible] मनागपि ॥

—યોગબિન્દુના ૧૮મા શ્લોકની ટીકાના ૪૦ ૪૩ મા એ શ્લોક (૧૧૯ મા) ના [illegible] એ ઉત્તરાર્ધની ટીકા—

' न [illegible] । [illegible] । ' अत्र ' [illegible] प्रस्तुते । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] किन्तु [illegible] ।

તત્ત્વો બતાવવામાં આવે, તો એથી અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રસ્તુત બાબત પણ આ ભલામણ સાથે ઘનિષ્ઠ સમ્બન્ધ રાખે છે.

એ પછી વાત છે કે-જે વસ્તુતઃ **દેવ** નથી, તેને દેવ તરીકે મનાય જ નહિ; અને એજ માટે જ્યારે વિશેષદૃષ્ટિનો પ્રકાશ થાય, ત્યારે બુદ્ધિપૂર્વક **સત્ય દેવતાની**જ પર્યુપાસના કરવી જોઇએ. એથીજ જ્ઞાનાવરણનો વિલય થઇ શકે છે. મોહાવરણને છેદન કરવાનું સહુથી શ્રેષ્ઠ સાધન યથાર્થભગવદુપાસના છે ચિત્તની એકાગ્રતા સાધવાનો સહુથી સરસ માર્ગ ભગવદ્ભક્તિ છે. આ વાતને મહાત્મા **પતંજલિ** " **ईश्वरप्रणिधानाद् वा** " એ યોગસૂત્રથી બહુ સારી રીતે પુષ્ટિ આપે છે.

દેવનું યથાર્થ લક્ષણ શું છે, એ વાત આ પછીના શ્લોકમાં જોઇશું. પરન્તુ એ સ્મરણમાં રહે કે ભગવદુપાસનાના માર્ગમાં વચ્ચે કેટલાક કંટકો નડતર કરનારા આવે છે. પ્રથમ કંટક તો એજ છે કે-યથાર્થમાં દેવ નહિ, પણ દેવ તરીકે મનાતા બીજા દેવતાઓ ઉપર ઇર્ષ્યા યા દ્વેષબુદ્ધિ થવી ન જોઇએ. ગુણાધિકની પૂજા કરતાં નિર્ગુણીપર દ્વેષ કરવો, એમ કોઇ શાસ્ત્ર ફરમાવતું નથી. સત્ય દેવની સેવા કરવાની સાથે બીજા દેવતાઓ ઉપર મધ્યસ્થભાવ રાખવો, એજ કલ્યાણકારી છે. એજ માટે યોગીશ્વર **શ્રીહરિભદ્રસૂરિ** યોગબિન્દુમાં ફરમાવે છે કે—

> " गुणाधिक्यपरिज्ञानाद् विशेषेऽप्येतदिष्यते ।
> अद्वेषेण तदन्येषां वृत्ताधिक्ये तथाऽऽत्मन " ॥ १२० ॥

देवं लक्षयति—

**न रागरोषादिकदोषलेशो यत्रास्ति बुद्धिः सकलप्रकाशा ।
शुद्धस्वरूपः परमेश्वरोऽसौ सतां मतो ' देव ' पदाभिधेयः ॥१५॥**

The Supreme Soul who is free from an iota of faults (Weaknesses of low nature) as attachment, anger etc; whose knowledge is all-illumining and who is pure, is called the true God by the wise. (15)

ઈશ્વરત્વ છે. જે જીવો આત્મસ્વરૂપના વિકાસના અભ્યાસમાં આગળ વધે અને પરમાત્મસ્થિતિએ પહોંચવાનો યથાવત્ પ્રયત્ન કરે, તો તે બરાબર ઈશ્વર થઈ શકે છે, એમ જૈનશાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત છે.

ઈશ્વર-વ્યક્તિ એક જ છે, એવો જૈનસિદ્ધાન્ત નથી. એમ છતાં પણ પરમાત્મસ્થિતિએ પહોંચેલા સર્વ સિદ્ધો પરસ્પર એકાકાર અને અત્યન્તગાઢસંયુક્ત હોવાથી સમષ્ટિ રૂપે-સમુચ્ચય રૂપે તેઓનો 'એક'

---

૧ જૈનશાસ્ત્રની રીતિએ જૈનો સમજે છે કે-સામાન્ય કેવલજ્ઞાનિઓના કરતાં તીર્થંકરો પ્રબલ પુણ્યપ્રકૃતિઓના અતુલ સામર્થ્યને લીધે અને ધર્મના એક પ્રકાશક તરીકેની દૃષ્ટિએ ઘણા ઉંચા દરજ્જાવાળા છે. પરન્તુ શરીરધારી અવસ્થામાં એઓ (સામાન્યકેવલી અને તીર્થંકરો) બન્ને-ચાર અઘાતિ કર્મો ક્ષીણ કરવાં બાકી હોવાથી-કર્મક્ષયમાં સમ્પૂર્ણતા પામેલા નથી, એમ વસ્તુતઃ કહી શકાય છે, જ્યારે સમ્પૂર્ણ કર્મક્ષયની અવસ્થામાં એઓ બન્ને, તીર્થંકરત્વને અંગેનો ભેદભાવ નહિ રહેવાથી બિલ્કુલ સરખા છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે-'ઈશ્વરત્વ-સકલ કર્મોનો સમગ્ર ક્ષય હોવો' એ સમુચિત લક્ષણ સર્વ મુક્ત આત્માઓમાં પ્રાપ્ત હોવાથી સર્વ મુક્ત આત્માઓ બરાબર 'ઈશ્વર' પદવાચ્ય છે.

તર્કદૃષ્ટિએ વિચારતાં 'તીર્થંકરત્વમ્' અથવા 'તીર્થંકરનામકર્મવિપાકોદયશાલિત્વમ્' એવું ઈશ્વરનું લક્ષણ બાંધવું સમુચિત સમજાતું નથી. કારણ કે ઈશ્વરત્વ વસ્તુ અવિનાશી છે-ઈશ્વરત્વ પ્રાદુર્ભૂત થયા પછી ચાલ્યું જતું નથી, જ્યારે તીર્થંકરત્વ અથવા તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય એ અસ્થાયી-વિનશ્વર છે, હવે જુઓ! લક્ષ્ય અવિનાશી હોય અને તેનું લક્ષણ વિનાશી હોય, એમ કદાપિ હોઇ શકે ખરું? આ બાબત તો દૃષ્ટિવાળાઓ સારી પેઠે સમજી શકે છે. તીર્થંકરપણું વસ્તુતઃ કાયમ ટકી રહેતું હોત, તો તેનો ઈશ્વરના લક્ષણરૂપે નિર્દેશ કરી શકાત. પણ હકીકત એમ છે નહિ, વસ્તુસ્થિતિ આપણે સમજીએ છીએ કે જે ઈશ્વર થયો, તે અનીશ્વર થવાનો નહિ, ઈશ્વરત્વ જે પ્રકટ થયું તે ચાલ્યું જવાનું નહિ, તો પછી ઈશ્વરત્વની સાથે સદા રહેનારો જે ધર્મ હોય, તેનું જ લક્ષણ કરી શકાય. તીર્થંકરત્વ કે તીર્થંકરનામકર્મોદય ઈશ્વરત્વની સાથે સદા રહેનાર નથી, કેમકે ઈશ્વરત્વ સદા કાયમ રહે છે જ્યારે તીર્થંકરત્વ યા તીર્થંકરનામકર્મોદય સંપૂર્ણકર્મક્ષયની અવસ્થામાં સ્થિર

કરવી પ્રમેયિત્ વ્યવહાર ચાલે છે જુદી જુદી નદીનું કે જુદા જુદા કુવા વા તળાવનું એવું કરેલું પાણી જેમ પરસ્પર એકમેક થઈ જાય છે

પણ લય છે એ માટે લક્ષણના + અવ્યાપ્તિ અતિવ્યાપ્તિ અને

+ તર્કશાસ્ત્રમાં લક્ષણને નિર્દોષ બનવવા માટે અવ્યાપ્તિ અતિવ્યાપ્તિ અને અસંભવ એ ત્રણ દોષો ટાળવા રહેવાની આવશ્યકતા ગણવામાં આવી છે કોઈ પણ વસ્તુનું લક્ષણ ત્યારેજ યથાર્થ લક્ષણ કહી શકાય છે કે જ્યારે તેમાં આ ત્રણ દોષો પૈકી એક પણ દોષ ન હોય.

અવ્યાપ્તિ

જે વસ્તુનું જે લક્ષણ બાંધ્યું તે લક્ષણ તે વસ્તુમાં સંપૂર્ણતયા એક ન થાય, કિન્તુ તે વસ્તુના એક દેશમાં પ્રાપ્ત થાય એને અવ્યાપ્તિ દોષ કહેવામાં આવે છે જેમકે— ગાયનું લક્ષણ માને કે કોઈએ એવું બાંધ્યું કે- શ્વેતવર્ણત્વ ગોર્લક્ષણમ્ અર્થાત્ ગાયનું લક્ષણ શ્વેત વર્ણ છે તો આ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ દોષ હોવાથી તે દુષ્ટ લક્ષણ છે કારણ શ્વેત વર્ણ બધી ગાયોમાં નથી આવતો, કેટલીક કાળી પણ હોય છે આ માટે સામાન્ય ગાય વસ્તુનું લક્ષણ શ્વેત વર્ણ હોય તો નહિ કેમકે તે શ્વેત વર્ણ તમામ ગોવ્યક્તિમાં નહિ રહેતાં એકાદિ એક દેશમાં (ધોળી ગાયોમાંજ) રહે છે

અતિવ્યાપ્તિ.

જે વસ્તુનું જે લક્ષણ બાંધ્યું તે લક્ષણ તે વસ્તુમાં રહેતાં છતાં અન્ય વસ્તુમાં પણ પ્રાપ્ત થતું હોય તો તે લક્ષણને અતિવ્યાપ્તિ દોષ કહે છે. જેમકે ગાયનું લક્ષણ કોઈએ શિંગડાવાળું પ્રાણી બાંધ્યું, પરંતુ આ લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિ દોષવાળું છે કેમકે શિંગડાં બીજાં જાનવરોમાં પણ વિદ્યમાન છે એ કારણથી એ લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિ દોષથી દુષ્ટ લક્ષણ છે કેમકે શિંગડાંવાળું (જાનવર) એ ગાયનું લક્ષણ અને ભેંસ બકરાં વગેરે બીજાં જાનવર જેવાં કે ભેંસ વગેરે જાનવરોમાં પણ

અસંભવ.

જે વસ્તુનું જે લક્ષણ બાંધ્યું તે લક્ષણ તે વસ્તુમાં બિલકુલ ન રહે

અને એમાં કશો ભિન્નભાવ જણાતો નથી, તેમજ એકરૂપે એનો વ્યવહાર થાય છે, એ પ્રમાણે પ્રકૃતમાં જુદા જુદા જળોની પેઠે મનોસિદ્ધોમાં પણ ' એક ઇશ્વર ' કે ' એક પરમાત્મા ' એવો વ્યવહાર થવો અસંભવિત નથી.

અસંભવ એ ત્રિદોષથી રહિત એવું ઇશ્વરનું લક્ષણ " परिक्षीणसकलकर्मा ईश्वरः " એજ છે

નહિ, તો તે લક્ષણમાં ' અસંભવ ' દોષ સમજવો. જેમકે-મનુષ્યનું લક્ષણ કોઇએ ' વિષાણિત્વ ' અર્થાત્ શૃંગયુક્તત્વ એવું રચ્યું, તો એ લક્ષણ ' અસંભવ ' દોષથી ગ્રસ્ત છે. કેમકે સમગ્ર મનુષ્યસમાજમાં શૃંગનો અભાવ છે.

લક્ષણના ત્રણ દોષો જોયા. એ ત્રણ દોષોથી રહિત લક્ષણ, સુલક્ષણ અથવા યથાર્થ લક્ષણ કહેવાય આ ઉપરથી લક્ષણનું પણ લક્ષણ એ પ્રકારે ઘડી શકાય છે કે-' असाधारणधर्मो लक्षणम् " અર્થાત્ જે વસ્તુનો જે અસાધારણ ધર્મ હોય, તે, તે વસ્તુનું લક્ષણ હોઇ શકે છે. ગાયનું લક્ષણ એજ હોઇ શકે કે ગાયનો જે અસાધારણ ધર્મ હોય. ગાયનો અસાધારણ ધર્મ એજ કહેવાય કે જે સર્વ ગાયોમાં બરાબર રહી કરીને ગાય સિવાય અન્યત્ર રહેજ નહિ આજ અસાધારણ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. કોઇ પણ વસ્તુનો અસાધારણ ધર્મ આવીજ રીતે સમજવો. ગાયનો અસાધારણ ધર્મ શૃંગ નથી, કેમકે મૃગ, ભેંસ વગેરેમાં પણ છે. ત્યારે ગાયનો અસાધારણ ધર્મ શું શુક્લવર્ણ છે ? ના, ગાયો બધી શુક્લવર્ણવાળી હોતી નથી, કાળી, પીળી પણ ગાયો હોય છે તો ગાયોનો અસાધારણ ધર્મ એવો શોધવો જોઇએ કે જે બધી ગાયોમાં રહેતો હોય અને ગાય સિવાય બીજે ક્યાંય ન રહેતો હોય. આવો ધર્મ ગાયના ગળામાં જે ગોદડી જેવું લટકે છે, જેને સંસ્કૃતમાં ' ગલકંબલ ' કહે છે, તે છે. આ ગલકંબલ સર્વ ગાયોમાં હોય છે પરન્તુ ગાય સિવાય બીજા કોઇ જાનવરમાં હોતું નથી, એ માટે તે ગાયનો અસાધારણ ધર્મ કહી શકાય છે. અને અતએવ તે, ગાયનું લક્ષણ કહી શકાય છે. આ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજી રાખવું કે જે વસ્તુનું લક્ષણ રચવું હોય, તે વસ્તુનો અસાધારણ ધર્મ શોધવો; અને તે અસાધારણ ધર્મને તે વસ્તુનું લક્ષણ કહેવું.

देवं [illegible] भेदयति—

[illegible] रोषेण वय [illegible] दशापि हि सम्भवेयेत् ।
[illegible] नहि भेदो [illegible] सुधा [illegible] ॥१६॥

If it is possible for God to be full of passion [illegible] like as the mortal, then there is no difference between Him and [illegible]. Th[illegible] alone are [illegible] to properly [illegible]. (16)

देव संसारी [illegible] छे—

[illegible] रीते [illegible] ([illegible]) [illegible]
[illegible] ([illegible]) [illegible]
[illegible] अने [illegible] हेय ते
[illegible] छे —१६

[illegible]

[illegible] छे ते [illegible] कामराग
[illegible] अने दृष्टि [illegible] छे पुरुषने [illegible] अने पुरुषने [illegible]
[illegible] छे [illegible] स्नेहराग
[illegible] छे [illegible] उपर [illegible] छे ते
[illegible] नथी [illegible]
छे [illegible] छे एम [illegible] फरमावे
[illegible] छे के—

" [illegible] ।
[illegible] ॥

— [illegible] स्नेहरागने [illegible] नथी पण दृष्टि
[illegible] छे

दृष्टि[illegible] करी [illegible] शुद्ध [illegible]
[illegible] उपर [illegible] छे

[illegible]

રાગનો વિલય થતે દ્વેષ પણ સ્વતઃ વિલીન થઇ જાય છે. રાગ અને દ્વેષ એ બે ગાઢ સહચર છે. દ્વેષ કરતાં રાગ અતિદારુણ છે. આ જે સંસારમાં દ્વેષ કરતાં રાગ અધિક જોરદાર છે. સંસારના મોહના એ બે મુખ્ય થાંભલા છે. એ બંનેનો નાશ કરવાથીજ પરમાત્મા બની શકાય છે. અતએવ ઇશ્વરમાં રાગ-દ્વેષનો અભાવ હોવાનું સુતરાં સિદ્ધ થાય છે.

ઈશ્વરની વીતરાગતા વ્યવસ્થાપન—

तस्मात् स देवः खलु वीतरागः प्रियोऽप्रियो वा नहि तस्य कश्चित् । रागादिजालाऽऽवरणानि नाम नष्टानि सर्वज्ञता कुतः स्यात् ॥१७॥

That God is therefore devoid of evil passions. He has no likes and dislikes. Passions &c. conceal Reality. How can one swayed by them be called omniscient? (17)

Notes:—Nature of Godhood. It is sometimes supposed that Jainism is an atheistic creed, but this is a notion born of ignorance. Jainism postulates the existence of God just as the Sankhya or the Adwaita philosophy does and it is no more atheistic than either of them is. The word God is used in a variety of senses and they may be explained as under:

(1) Man-like personal Creator.

(2) Creative, supreme, all pervading and unmanifest Essence. This is supposed to manifest itself in the form of Universe or the world is supposed to be simply a mode of its manifestation.

(3) Supreme [illegible] which is [illegible] conscious [illegible] being [illegible] Universe and [illegible] world itself.

(4) Pure Consciousness as in Adwaitism

(5) Ideally Perfect soul—a Soul that has reached the fullest spiritual development and that therefore can become a guide to other mortal beings

These are some of the concepts of God If to have the true meaning of the word God we shall have to put these definitions to a test of analysis. The idea of a Personal Creator in the first place can not stand the test of reason There are so many difficulties in accepting this idea If we say that a personal God created this world the first question arises why should God create the world at all? Several varying answers are given to this question One system says that it was His pleasure to do so another says, that He wanted to manifest His glory and wanted beings to sing His praises a third says that He created this world so that men may attain perfection and so on But none of these answers is satisfactory If it was the pleasure of God to bring into existence this world we can attribute two imperfections to Him. First that He is not free from attachment and hatred (Raga and Dwesha) as He is supposed to take pleasure in creation and secondly this is far more serious. His creation is full of imperfections which in fact goes to prove His own imperfection as creator [illegible] from God [illegible] We see an amount of misery in the world [illegible] can we say God takes pleasure in seeing His Creation [illegible] If He wanted to create could He not have created a world inhabited by beings [illegible] and happiness? Men m

(4) Pure Consciousness as in Adwaitism

(5) Ideally Perfect Soul—a Soul that has reached the fullest spiritual development and that therefore can become a guide to other mortal beings.

These are some of the concepts of God. If to have the true meaning of the word God. If to Love to put these [illegible] word God we shall The idea of a Person [illegible] of analysis not stand the test of reason. In the first place can difficulties in accepting the idea. If we say that a personal God created the world, the first question arises why should God create the world at all. Several varying answers are given to this question. One system says that it was His pleasure to do so another says that He wanted to manifest His glory and wanted beings to sing His praises. A third says that He created this world so that men may attain perfection and so on. But none of these answers is satisfactory. If it was the pleasure of God to bring into existence this world we can attribute two imperfections to Him. First that He is not free from attachment and hatred (Raga and Dwesha). He is supposed to take pleasure in creation and secondly this is far more serious, His creation is full of imperfections which in fact goes to prove His own imperfection and detracts from Godhood. We see an amount of misery in the world. Can we say God takes pleasure seeing His Creation miserable? If He wanted to create could He not have created a world inhabited by beings living in all happiness? Men in

con dered as Creative Logos We may say in gene
that whoever i m reed of manifestation therel
impl es hi own l mitat ons imperfection Deve
opment is from a l wer to a higher—the highe
is absent whil the l w r is Thus the highes
top which is to be reached i fr m i far off
the prese t stone If hi reaso in i correct we
are forced to say th th Creative Logos if it is
gradually unfold ng i self h w he ts o be imper
fect inherently and th i impossibl be reconciled
with the idea of true G d wh must be all-perfect
all knowing and all pervading Ir knowledge The
conception of God must be such a no to come into
confli with thi

Some v ers of thought ear clear of these
rock by suppo ng that God i the Eternal be
Imagination or the conscious pervading the whole
Universe The world i only a m k of our per
ceiving thi Eternal Spirit which i all inclusive and
s and far above the limited reason of man The
Sansar i the func onal or voli ional activity of the
Spirit The w l l i m t an' it i in the world
Thi kind of the m i m re con tent and helpful
than the fir We an n raise the objections that
we did against i [illegible] l i sometimes
a kind fro i where ame into existence the
spirit but such a question is meaningless It exists
itself We can not conceive of anything which
comes from beyond exi ence that is nothing Some-
thing coming out of nothing is a contradiction in
term In fact to a thinking mind nothing is non-

existent.' Hence we must presume that the Spirit i. e. God is existing from the beginning and that there was no time when He was not existing. He is eternally existing. So far it is alright; but when the question arises as to in what way man is related to God, the solution is full of difficulties. It goes without saying that man is imperfect and that he ought not to be so. This means an enquiry into two questions. How man comes to be imperfect and what means he should adopt to remove the imperfection and attain the state of bliss and perfection. We have already seen that the imperfections and inequalities in this world can be satisfactorily accounted for only on one theory-the theory of Karma. It is the ties of Karma that subject Jive to the bondage of the Sansara and we require a God who will be helpful to men in tiding over the worldly ocean. The Jainas therefore believe in their Vitaraga to be True God. They do not interfere with the laws which have brought about the relations between Jiva and Karma, nor do they very the effects of Karma. The Sansara is Anadi and independent of God.

દેવ વીતરાગ છે—

" પૂર્વ શ્લોકમાં કહેલી હકીકતને આધારે દેવ વીતરાગજ હોવો સિદ્ધ થાય છે. એ વીતરાગને કોઇ પ્રિય કે અપ્રિય હોતું નથી. પરમાત્મામાં રાગાદિ દોષોની સત્તા યદિ હોય, તો તેજ આવરણો હોવાથી તે સર્વજ્ઞસ્વરૂપ કેમ કહી શકાય ? "—૧૭

વ્યાખ્યા.

જૈનશાસ્ત્રોની દૃષ્ટિએ ઉપર જોઇ ગયા તેમ અનાદિનિત્યમુક્ત એક

ઈશ્વર માનવામાં આવ્યો નથી જૈનદર્શન જે [illegible] છે કે—જે
[illegible] પ્રશંસા કરે તે [illegible] [illegible] થાય છે અને
ઈશ્વરત્વની પ્રાપ્તિ છે

સર્વ સંસારી આત્માઓ કર્મથી બદ્ધ છે એમાંથી
કર્મ—બંધનો પૂરો નાશ છે—જે [illegible] આમાંથી મુક્ત
આત્મા મુક્ત થયો કહેવાય છે મુક્ત [illegible] ની આમ [illegible]
ઈશ્વર પણ કર્મબંધનોથી મુક્ત થયા ઉપરાંત મુક્ત [illegible]
જેને પૂર્વે કર્મબંધન [illegible] નહિ તે કર્મ [illegible]
થયો કઈ રીતે કહેવાય અને [illegible] ન [illegible] આ રીતે [illegible]
ઈશ્વરત્વનો કોઈ અમુક વ્યક્તિએ [illegible] લીધો છે એમ વાત
આત્માનો તત્ત્વ—સ્વરૂપ [illegible] છે એ [illegible]
જ્યારે પ્રયત્ન પુરસ્કર્તી [illegible] [illegible] ત્યારે [illegible]
બને છે

ઈશ્વરના સંબંધમાં જૈનધર્મના બે સિદ્ધાન્ત વિચારણીય
તેનું વધારે ધ્યાન ખેંચે એવા છે તે એ છે કે—ઈશ્વર [illegible]
નથી જૈનશાસ્ત્ર આમ [illegible] છ [illegible] [illegible] [illegible]
નિશ્ચય—પરમાત્માત્મા [illegible] [illegible] [illegible] ઈશ્વરનું [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કર્મોના ઉપર [illegible]
છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે કે [illegible]
રૂપ બને છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ વીત [illegible]
પહેલેથી—થી [illegible] [illegible] [illegible]

આ વિષયના સંબંધમાં [illegible] વધુ [illegible] [illegible] કરવા [illegible]
જાય થાય અને કેટે છે

[illegible] [illegible] એ [illegible] છે કે [illegible] [illegible] છે [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે એમ [illegible] [illegible]
છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે એમ [illegible]
[illegible] [illegible] એ [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] એ

કે— દેવો યદિ પહેલાં કર્મરહિત હોય અને પાછળથી કર્મબદ્ધ થયા
હોય તે દેવોની મુક્તિ કદાપિ થઈ શકશે નહિ કારણ કે કર્મરહિત
દેવો પણ જ્યારે પાછળથી કર્મથી બંધાયા, તો પછી મુક્ત (મુક્તિ-
પ્રાપ્ત) થયા પછી પણ તેઓ ફરીને કર્મથી કેમ નહિ બંધાય? આ
ઉપરથી જીવ અને કર્મનો સમ્બન્ધ આદિમાન્ થઈ શકતો નથી ત્યારે
[illegible] એ સિદ્ધ થાય છે કે જીવ અને કર્મનો સમ્બન્ધ અનાદિ છે
[illegible] પાપો એ જે [illegible] કે [illegible] અને [illegible] એ અનાદિ
[illegible] છે [illegible] કર્મસંયોગ [illegible] સંસાર પણ અનાદિ
દેવો સિદ્ધ થાય છે સંસાર જ્યારે અનાદિ સિદ્ધ થાય છે તો પ[illegible]
[illegible] આ જન્મમૃત્યુ ક્યાં રહ્યું? મુક્તિ અનાદિ છે તો સંસાર અનાદિ
છે, સંસાર અનાદિ છે તો જગતનો કર્તા કોઈ થઈ શકતો નથી. [illegible]
જગ વગેરે ભૂતોનો ઉપમેય પણ જીવને અનાદિ કર્મસંયોગના પ્રવાહને
લીધે અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવે છે.

ઈશ્વરને કર્તા માનીએ તો તેનું કર્તવ્ય છે કે તેણે સર્વ દેવોને
સુખી બનાવવા જોઈએ. પરન્તુ જગતમાં તેમ દેખાતું નથી ઉલટું
સુખી દેવોના કરતાં દુઃખી જીવોનું [illegible] દેખાય છે. ઈશ્વરની
[illegible] આવી [illegible] સૃષ્ટિ કેમ બની શકે? યદિ એમ કહેવામાં આવે
કે સુખ-દુઃખ તો જીવોના કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે જેવાં જેવાં
[illegible] જીવો કરે છે તેવાં તેવાં ફલો તેમને પ્રાપ્ત થાય છે, તો પછી
એમાં ઈશ્વરનું કર્તૃત્વ ક્યાં આવ્યું? સુખ-દુઃખો જ્યારે અનાદિ [illegible]
કર્માધીન પ્રાપ્ત છે તો પછી ઈશ્વરની શક્તિ આપણે શી સમજવી?
યદિ એમ કહેવામાં આવે કે કર્મમાં સ્વતંત્ર ફલ આપવાની શક્તિ
નથી કિન્તુ ઈશ્વરપ્રેરિત [illegible] કર્મ ફલ આપી શકે છે,
તે ઉપર પણ એ પ્રતિવાદ થઈ શકે છે કે કર્મને પ્રેરીને તે દ્વારા જીવને
સુખ-દુઃખ આપવું એ ઈશ્વરને માટે શું સમુચિત માની શકાય છે
[illegible] કર્મને પ્રેરણા ન કરતાં અને દેવોને એમના [illegible] સ્વરૂપમાં
[illegible] રાખવા એમાં ઈશ્વરનું શું [illegible] નથી? [illegible] એમ કહેવામાં
[illegible] કે [illegible] [illegible] દુઃખને [illegible] [illegible] સમસ્ત જીવને
[illegible] અપરાધ [illegible] અને એમ [illegible] કર્મને [illegible] તે [illegible] ઈશ્વર
[illegible] છે? બધા જીવો [illegible] કેમ [illegible] નથી? [illegible] કે— [illegible]

વાળા જીવો ખોટાં કામો કરે છે અને એને લીધે એઓને ઈશ્વર તરફથી સજા (દુઃખ) ખમવી પડે છે, જ્યારે સદ્બુદ્ધિવાળા જીવો સદાચાર સેવે છે, જેથી એઓ ઈશ્વર તરફથી સુખ મેળવે છે. તો એ ઉપર અમે એમ કહેવા માંગીએ છીએ કે જીવોમાં કેટલાક સુબુદ્ધિ અને કેટલાક દુર્બુદ્ધિ, આવો ભેદ પડવાનું કારણ શું ? જીવત્વેન રૂપેણ સરખા તમામ જીવોમાં આમ બુદ્ધિની વિચિત્રતા હોવાનું કારણ શું ? જ્યારે સર્વ જીવો સ્વરૂપે અનન્તજ્ઞાનમય છે, તો પછી બુદ્ધિમાં ફેરફાર થવાનું કારણ શું ? યદિ ઈશ્વરના તરફથી જીવની નૈસર્ગિક સ્વચ્છ બુદ્ધિમાં ફેરફાર થયો હોય અને તે ફેરફાર ઈશ્વરના તરફથી કર્મનાં આવરણો લગાવવાથી થયો હોય તો એ વાત ઈશ્વરને માટે શું શોભાસ્પદ છે ?

ઈશ્વરમાં, સુખ-દુઃખ આપવા માટે કર્મને પ્રેરવાનું સામર્થ્ય માનવામાં આવે છે, તો કર્મને બંધાતા અટકાવવાનું સામર્થ્ય તેનામાં કાં ન માનવું જોઈએ ?. કોઈ પણ જીવ જ્યારે ખોટું કામ કરવા લાગે કે તત્કાલ તેને તે કામ કરતો ઈશ્વરે અટકાવી દેવો જોઈએ, જેથી જીવને કર્મનો બન્ધ પણ થશે નહિ. ઈશ્વર સર્વજ્ઞ અને અનન્તશક્તિમાન્ હોવાથી સર્વ પ્રતિક્ષણ જોઈ શકે છે કે અમુક જીવ આવાં આવાં કૃત્યો કરી રહ્યો છે. આવી સ્થિતિમાં તેનું એ કર્તવ્ય છે કે ખરાબ કામ કરતાં જીવોને અટકાવવાં જોઈએ. વિચાર કરો કે એક આંધળાને કુવામાં પડતો ત્યાં ઉભેલો બીજો ચક્ષુષ્માન્ માણસ જોઈ રહ્યો હોય, તો તેણે તેને કુવામાં પડતો અટકાવવો જોઈએ કે નહિ ? યદિ તે માણસ, પેલા આંધળાને કુવામાં પડતો જાણતા છતા અને સમર્થ હોઈ કરીને પણ જો ન અટકાવે, તો તેને કેવો કહેવો જોઈએ, એ વાચનાર સમજી શકે તેમ છે. આ પ્રમાણે પ્રસ્તુતમાં પણ ઈશ્વરને માટે સમજવાની આવશ્યકતા છે.

વળી લોકવ્યવહારમાં પણ જોઈએ છીએ કે કોઈ માણસ ખરાબ કામ કરતા જતાં (હજુ ખરાબ કામ કર્યું નથી, છતાં) યદિ રાજાની દૃષ્ટિએ પડી ગયો હોય, તો તેને ઝટ પકડી લેવામાં આવે છે અને તેને તે કામ કરતાં અટકાવાય છે; પરન્તુ ખરાબ કામ કરતા પ્રાણ થતા માણસને જાણી જોઈને નહિ અટકાવીને, ખરાબ કામ કરી ચુકયા પછી તેને સજા કરવામાં આવે, એમ બનતું નથી. તો પછી ઈશ્વર પણ

કરવા પ્રેરક હતા પ્રભુ તેને પાપ કરતે નહિ [illegible], પાપ કર્યા પછી તેને ફળ આપે, એ કેવી વાત?

વસ્તુત [illegible] કમ [illegible] છે [illegible] નો હાથ હોતો નથી [illegible] કર્મો [illegible] છે [illegible] તો [illegible] ને સમાન ન્યાય છે

અહીં એ [illegible] કેવળ [illegible] એમ નથી કિન્તુ [illegible] માન [illegible] નથી જુઓ વાચસ્પતિમિશ્રમહારાજરચિત સાંખ્યતત્ત્વકૌમુદીમાં [illegible] ઉપરનું વચન—

[illegible]

અર્થાત્— પ્રેક્ષાવાનની પ્રવૃત્તિ હમેશા સ્વાર્થ [illegible] કરુણાથી [illegible] હોય છે [illegible] પ્રવૃત્તિમાં સ્વાર્થ [illegible] કરુણાને હેતુ ન હોય તે પ્રવૃત્તિ પ્રેક્ષાવાનની હોઈ શકે નહિ [illegible] એક નિયમ છે [illegible] નિયમ [illegible] જગત્સૃષ્ટિ, સ્વાર્થ [illegible] કરુણાની [illegible] સમ્બન્ધ [illegible] તે (જગત્સૃષ્ટિ) પણ પ્રેક્ષાવાનની પ્રવૃત્તિનો વિષય હોઈ શકે નહિ હવે આપણે એ જોઈએ કે જગત્સૃષ્ટિમાં સ્વાર્થ [illegible] અને કરુણા [illegible] એમાં એક પણ સંગત છે કે નહિ? [illegible] ઈશ્વર [illegible] સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત થયેલ છે, ને કરુણા [illegible]

" રહેતી નથી, કે જેને માટે તે જગત્નું નિર્માણ કરે? હવે કરુણા-
" દૃષ્ટિએ જગત્ની સૃષ્ટિ સંભવે છે કે નહિ તે જોઇએ. જગત્ને રચ્યા
" પહેલાં જીવાત્માઓને ઇન્દ્રિય, શરીર અને વિષયોનો અભાવ હોવાથી
" દુઃખાભાવ સ્વતઃ સિદ્ધ હતો, એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે, તો પછી
" ઇશ્વરને જીવાત્માઓનું શુ દુઃખ દૂર કરવાની કરુણા ઉત્પન્ન થઇ કે
" જેને લીધે તેને જગત્ રચવું પડ્યું ? જગત્ બનાવ્યા પછી દુઃખી થયેલ
" જીવાત્માઓને જોઇ ઇશ્વરને કરુણા ઉત્પન્ન થઇ, એમ જો કહેતા
" હોય, તો એ શું કહેવું ! એથી તો ઉલટું ઇશ્વર દૂરદૃષ્ટિવાળો
" સિદ્ધ થાય છે અને **ઇતરેતરાશ્રય** દોષ આવે છે; જેમકે-કરુણાથી
" સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી અને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાથી કરુણા ઉત્પન્ન થઇ.
" વળી કરુણાથી જગત્સૃષ્ટિ કરી હોય, તો ઇશ્વરે સર્વ આત્માઓને
" સુખીજ બનાવવા જોઇતા હતા, સુખ-દુઃખથી વિચિત્ર કાં બનાવ્યા ?
" કર્મની વિચિત્રતાથી જગત્નુ વૈચિત્ર્ય માનતા હોય, તો પ્રેક્ષાવાન્
" ઇશ્વરને કર્મને પ્રેરવાથી સર્યું, કેમકે કર્મને પ્રેરણ નહિ કરવાથીજ
" જડ કર્મની પ્રવૃત્તિ થઇ શકશે નહિ અને એથી શરીર, ઇન્દ્રિય અને
" વિષયો ઉત્પન્ન નહિ થઇ શકવાને લીધે જીવાત્માઓને દુઃખાભાવ
" અનાયાસ પ્રાપ્ત થશે. "

ઉપરના વિચારસમૂહથી વાંચનાર જોઇ શકયા છે કે ઇશ્વરને જગત્કર્ત્તા માનવામાં જૈનશાસ્ત્રકારોને શું વાંધા જણાય છે. પરન્તુ આવા મતભેદોને લઇને એક બીજાની તરફ વૈમનસ્યભાવ રાખવો, એ નિતાન્ત અયુક્ત છે. જૈનશાસ્ત્રકારોની એ મુખ્ય શિક્ષા છે કે રાગ-દ્વેષના પ્રસંગથી અલગ રહેવું. જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોનું ચરમ સાધ્યબિન્દુ રાગ-દ્વેષનો વિલય કરવો એજ છે; અને એજ કારણથી જૈનધર્મપ્રચારક મહાપુરુષોએ દરેક તત્ત્વનું વિવેચન કરવામાં પૂર્ણ તટસ્થબુદ્ધિ રાખી છે, એમ એઓનાં શાસ્ત્રો ઉપરથી જોઇ શકાય છે. પ્રસ્તુત-જગત્કર્તૃત્વના વિષયમાં જૈનાચાર્યો કેવી તટસ્થબુદ્ધિ અને ગંભીરદૃષ્ટિવાળા હતા, એ વિષેની વાનકી તરીકે ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરિજીના ઉલ્લેખો પર્યાપ્ત છે. એ ઉલ્લેખો તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો અહીં અસ્થાને લેખાશે નહિ.

જૈનસિદ્ધાન્તના મન્તવ્ય પ્રમાણે ' ઇશ્વર જગત્કર્તા નથી ' એમ ' શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય ' નામક ગ્રન્થના ત્રીજા સ્તબકના આરંભમાં

હરિભદ્રસૂરિ પ્રતિપાદન કરે છે અને એ પ્રતિપાદન કર્યા પછી ઉપ?
જાણે તેનો ઉદ્દેશ કહે છે કે—

> " ततश्चेश्वरकर्तृत्ववादोऽयं युज्यते परम् ।
> सम्यग्न्यायाविरोधेन यथाहुः शुद्धबुद्धयः ॥
> ' ईश्वरः परमात्मैव तदुक्तव्रतसेवनात् ।
> यतो मुक्तिस्ततस्तस्याः कर्ता स्याद् गुणभावतः ॥
> ' तदनासेवनादेव यत् संसारोऽपि तत्त्वतः ।
> तेन तस्यापि कर्तृत्वं कल्प्यमानं न दुष्यति ॥

અર્થાત્— ઈશ્વરકર્તૃત્વનો મત આવી રીતની યુક્તિથી ઘટી પણ શકે છે કે પરમાત્મા ઈશ્વરે બતાવેલા માર્ગનું સેવન કરવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે માટે એ મુક્તિના દેનાર ઈશ્વર છે એમ ઉપચારથી કહી શકાય છે. ઈશ્વરદર્શિત માર્ગનું સેવન નહિ કરવાથી સંસારમાં જે પરિભ્રમણ કરવું પડે છે તે પણ ઈશ્વરનો ઉપદેશ નહિ માનવાનું ફળ છે એમ ઉપચારથી કહી શકાય છે.'

જૈનસિદ્ધાન્ત જ્યાં ઈશ્વરકર્તૃત્વનો સ્વીકાર કરતો નથી તો પછી ઉપચારથી પણ આવી રીતે ઈશ્વરકર્તૃત્વની વ્યાખ્યા કરવાનું શું કારણ? એવો પ્રશ્ન અહીં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તેના ખુલાસામાં તે પૂજ્યપાદ ફરમાવે છે કે—

> " कर्तायमिति तद्वाक्ये यतः केषाञ्चिदादरः ।
> अतस्तदानुगुण्येन तस्य कर्तृत्वदेशना ॥

અર્થાત્— કેટલાકોને 'ઈશ્વર જગત્કર્તા છે' એ ઉપદેશ ઉપર આદર જામેલો છે તેઓને માટે આવી રીતે ઈશ્વરકર્તૃત્વની યોજના કરવામાં આવી છે.

હવે બીજી રીતે ઉપચાર વગર ઈશ્વરને જગત્કર્તા જણાવે છે—

> परमैश्वर्ययुक्तत्वान्मत आत्मैव चेश्वरः ।
> स च कर्तेति निर्दोषः कर्तृवादो व्यवस्थितः ॥

અર્થાત્—" ખરી રીતે આત્માજ ઇશ્વર છે. કેમકે દરેક આત્મામાં ઇશ્વરશક્તિ સત્તાથી સમ્પૂર્ણ રહેલી છે. એથી આત્મારૂપ ઇશ્વર સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓ કરનાર હોવાને લીધે બરાબર કર્ત્તા છે. આવી રીતે કર્તૃત્વવાદ (જગત્કર્તૃત્વવાદ) વ્યવસ્થિત થઇ શકે છે. "

આગળ વધીને આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે—

" शास्त्रकारा महात्मानः प्रायो वीतस्पृहा भवे ।
सत्त्वार्थसम्प्रवृत्ताश्च कथं तेऽयुक्तभाषिणः " ॥

" अभिप्रायस्ततस्तेषां सम्यग् मृग्यो हितैषिणा ।
न्यायशास्त्राविरोधेन यथाह मनुरप्यदः " ॥

" आर्षं च धर्मशास्त्रं च वेदशास्त्राविरोधिना ।
यस्तर्केणानुसन्धत्ते स धर्मं वेद नेतरः " ॥

અર્થાત્—" જ્યાં જ્યાં ઇશ્વરને કર્ત્તા કહેવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં ત્યાં પૂર્વોક્ત અભિપ્રાયથી કર્ત્તા સમજવો. તે સિવાય વસ્તુસ્થિતિએ ઇશ્વરને કર્ત્તા કોઇ શાસ્ત્રકાર બતાવી શકે નહિ; કારણ કે શાસ્ત્ર બનાવનાર ઋષિ મહાત્માઓ પ્રાયઃ પરમાર્થદષ્ટિવાળા અને લોકોપકારની વૃત્તિવાળા હોય છે, માટે તેઓ અયુક્ત પ્રમાણવિરુદ્ધ ઉપદેશ કરે નહિ. અતઃ તેઓના ઉપદેશનું રહસ્ય શોધવું જોઇએ કે અમુક વાત તેઓ કયા આશયથી બતાવે છે. "

देवस्याऽऽराध्यत्वे हेतुनाह—

वयं सरागाः प्रभुरस्तरागः किञ्चिज्ज्ञनाऽस्मासु स सर्ववेदी ।
शरीरिणः स्मः स पुनर्विदेहोऽस्माकं समाराध्यतमः स तस्मात् ॥१८॥

We are passionful, God is dispassionate. We know little while He knows everything. We are embodied beings while he is without body. He should therefore always be worshipped by us. (18)

Notes:—V. V. 18 and 20.

We have already seen that according to Jainism God does not directly shape the destiny of man. It rests with himself whether to be God or devil; it rests on his Karmas. The question then arises what is the necessity and utility of the worship of God if we are our own masters. This question can best be answered if we remember one very important psychological truth. Human mind is liable to very subtle forms of impressions. There are certain impressions which are at once perceivable as working on the mind but there are certain others which affect the mind slowly but surely. We often see that surroundings amidst which a man is brought up mould his character. The influence of surroundings is of the latter type. They create impressions on the mind which may not be immediately discernible but which are there permanently all the same. If the surroundings continue to be the same for days together the subtle impressions gather force and their effect is visible. The effect of one dose of medicine is not at once seen but only after some days. As it is such subtle subconscious impressions are more powerful than the visible ones because the effect of the former is indelible while that of the latter is comparatively not so. The hypnotic cure of diseases which is so much resorted to now-a-days is essentially based on this principle. The will-force of the hypnotiser makes a powerful impression on the subconscious mind of the patient in such a way as to nullify the effect of the physical disease and the mental cure reacts in the shape of physical cure.

This shows how powerful mental impressions are. How the worship of God, according to the Jainism is fundamentally based on this, the Gods may have no direct hand in shaping the Karma of man, but the man while worshipping surrounds himself with an atmosphere which is ennobling and pure, which lifts him up from the mundane affairs of and enshrouds him in some kind of higher bliss. Thus the mind is purified. If this process of purification goes on without break, the mind becomes gradually shorn of worldly passions and evils and the man is then fit for leading a higher life.

દેવ શા કારણોથી આરાધ્ય છે?—

" આપણે રાગથી ભરેલા છીએ, (રાગ સર્વ દોષોનું મૂળ હોવાથી રાગથી બીજા સર્વ દોષોનો સંગ્રહ કરી લેવો) જ્યારે પ્રભુ રાગરહિત (સર્વદોષરહિત) છે. આપણે અલ્પજ્ઞ છીએ, જ્યારે પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે. આપણે શરીરના બન્ધનથી બદ્ધ છીએ, જ્યારે તે શરીરરહિત છે. આ માટે આપણાથી અત્યન્ત વિલક્ષણ તે પરમાત્મા આપણે આરાધના-પૂજના યોગ્ય છે "—૧૮

વ્યાખ્યા.

કોઈ પણ મકાન ત્યારેજ મજબૂત બની શકે છે કે જ્યારે તે મકાનની ત્રણ ચીજો દૃઢ હોય છે. તે ત્રણ ચીજો-પાયો, ભીંત અને મોભ છે. આ પ્રમાણે આપણા જીવનરૂપ મકાનને સુવ્યવસ્થિત બનાવવા માટે પણ ત્રણ ચીજો પછી મેળવવાની જરૂર છે. તે ત્રણ ચીજો-દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ છે. જીવનરૂપ ઇમારતને માટે દેવ પાયારૂપ છે, ગુરૂ ભીંતસ્થાને છે અને ધર્મ મોભસમાન છે. આ ત્રણમાં પ્રથમતઃ પાયાની જરૂર છે. પરન્તુ આશ્ચર્ય છે કે દેવસમ્બન્ધી માન્યતામાં કેટલી બધી વિભિન્નતા જોવાય છે. કિન્તુ યથાર્થ વસ્તુસ્થિતિ સમજ્યા પછી કોઈ મતભેદ જેવું રહેતું નથી. તમામ ઝઘડો અજ્ઞાનતાનો જ છે. કોઈ કહે કે—" શંકરને દેવ માનવો જોઈએ. શંકર સિવાય બીજાને માનનારા મિથ્યાત્વી છે " ત્યારે

બીજા મ્હેશે કે– વિષ્ણુ સિવાય બીજો દેવજ નથી ' એવી રીતે સ્વમતિ કલ્પનાનુસાર જે પક્ષપાત બાંધવામાં આવે છે, તે કલ્યાણકારી નથી શંકર, વિષ્ણુ, બ્રહ્મ, બુદ્ધ અને જિન વગેરે નામો ઉપર ઝઘડા કરવાનું કામ નથી એ બધા નામો પવિત્ર અને ગુણબોધક છે પરમાત્માનું સ્મરણ અથવા તેનો જાપ એ બધા નામોથી થઇ શકે છે એકજ દેવને એ બધા નામો સારી પેઠે લાગુ પડી શકે છે પરંતુ અદેવ (જે વસ્તુતઃ દેવ નથી તેના) ઉપર તે નામો લાગુ પાડી તે નામો દ્વારા દેવબુદ્ધિએ તેનું સ્મરણ-ભજન કરવામાં આવે તો તે વ્યાજબી નથી. આ માટે પ્રથમતઃ દેવનું યથાર્થ સ્વરૂપ ઓળખવું જોઇએ દેવનું સ્વરૂપ વીતરાગત્વ છે એ આપણે સારી રીતે જોઇ ગયા છીએ અને એ સ્વરૂપવાળોજ વાસ્તવમાં દેવ કહી શકાય છે આવી રીતે દેવને ઓળખ્યા પછી ભલે તેને કોઇ પણ નામથી નમો. એમાં વાંધો નથી શાસ્ત્રોમાં દેવના સહસ્ર નામો બતાવ્યા છે પરંતુ દેવતત્ત્વને ઓળખવામાં ગરબડ ન થઇ જાય એ તરફ ખુબ સાવધાનતા રાખવી જોઇએ

ભગવાન્ હરિભદ્ર સૂરિ મહાદેવનું કીર્તન કરતાં જણાવે છે કે—

' यस्य संक्लेशजननो रागो नास्त्येव सर्वथा ।
न च द्वेषोऽपि सत्त्वेषु शमेन्धनदवानलः ॥ १ ॥

" न च मोहोऽपि सज्ज्ञानच्छादनोऽशुद्धवृत्तकृत् ।
त्रिलोकख्यातमहिमा महादेवः स उच्यते " ॥ २ ॥

" यो वीतरागः सर्वज्ञो यः शाश्वतसुखेश्वरः ।
क्लिष्टकर्मकलातीतः सर्वथा निष्कलस्तथा " ॥ ३ ॥

" यः पूज्यः सर्वदेवानां यो ध्येयः सर्वयोगिनाम् ।
यः स्रष्टा सर्वनीतीनां महादेवः स उच्यते " ॥ ४ ॥

" एवम्भूताय शान्ताय कृतकृत्याय धीमते ।
महादेवाय सततं सम्यग्भक्त्या नमो नमः " ॥ ५ ॥

(અષ્ટક પ્રકરણના પ્રારંભમાં)

— ક્લેશજનક રાગ [illegible] કરનાર [illegible] અને [illegible] જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનાર [illegible] [illegible] એવો મે[illegible]

—" હે મુની ! [illegible] મુનિએ [illegible] મધુરા [illegible] નિર્મળ [illegible] અન્ધકારથી દૂર એવા [illegible] બરાબર પ્રાપ્ત કરીને મુ- નિઓ મનુને [illegible] છે એ [illegible] બીજો [illegible] નથી"

[illegible]

[illegible] અનેકરૂપ [illegible] [illegible] પાપરૂપ

[illegible] શુદ્ધ [illegible] ત્રિભુવનના એવી [illegible] [illegible] છે [illegible] વિધાતા છે [illegible] છે [illegible] રીતે [illegible] પુરુષોત્તમ [illegible] [illegible] છે

એ [illegible] એક વાત છે કે [illegible] [illegible] [illegible] ને [illegible] છે

---

* [illegible] મૂત છે [illegible] એ [illegible] છે [illegible] સંસાર [illegible] નથી હોવાથી [illegible] પણ [illegible] નહિ હોવાથી [illegible] સંસારમાં [illegible]

૧ [illegible] ૨ [illegible] ૩ [illegible] બુદ્ધિ [illegible] ૪ [illegible] હોવાથી [illegible] ૫ [illegible] ૬ [illegible] સિદ્ધઅવસ્થા [illegible] દૃષ્ટિએ ૭ [illegible] અનન્તશક્તિમાન ૮ અનન્ત [illegible] ૯ અને એ બે શરીર, તે રૂપ [illegible] નહિ રહેવાથી [illegible] ૧૦ અનેકરૂપ [illegible] સિદ્ધવ્યક્તિની અપેક્ષાએ અથવા [illegible] અનેકસ્વરૂપેની અપેક્ષાએ ૧૧ સર્વ સિદ્ધો [illegible] પાણીની જેમ [illegible] અથવા એક [illegible] સ્વરૂપની [illegible] એકરૂપ ૧૨ [illegible]) [illegible] ૧૪ [illegible] વિધાતા।

સમજી શકો છો કે વીતરાગદેવનું સ્વરૂપ પરમશાન્તિમય છે રાગ-દ્વેષની
અસર તેના સ્વરૂપમાં બિલકુલ હોતી નથી અને તેનું અવલંબન લેવાથી—
તેનું ધ્યાન કરવાથી આત્મામાં વીતરાગધર્મનો સંચાર થાય છે અને
એ રીતે ક્રમશઃ વીતરાગ થઈ શકાય છે. સહુ કોઈ સમજી શકે છે—એક
રૂપવતી સ્ત્રીનું દર્શન કરવાથી કામની જાગૃતિ થાય છે, પુત્રનું કે મિત્રનું
દર્શન કરવાથી સ્નેહનો સંચાર થાય છે અને એક સુસંયમી મુનિમહા-
રાજનું દર્શન કરવાથી હૃદયમાં શાન્તિનો અનુભવ થાય છે. આ
ઉપરની 'સોબત તેવી અસર' એ કહેવત [illegible] માનની
ચાલી આવે છે. વીતરાગદેવની [illegible] દર્શન ભજન પૂજન
કે સ્મરણ કરવું તે છે એથી આત્મામાં એવી અસર ઉત્પન્ન થાય છે
કે રાગ-દ્વેષની [illegible] આ ઈશ્વરપૂજનનું
મુખ્ય ફળ છે.

પૂજ્ય પરમાત્મા પૂજાના [illegible] રાખતા નથી.
પૂજ્ય પરમાત્માને પૂજકના તરફથી કોઈ ઉપકાર થતો નથી પરન્તુ પૂજક
પોતાના આત્માના ઉપકાર અર્થે પૂજ્યની પૂજા કરે છે અને પરમાત્માના
અવલંબનથી—તે તરફની એકાગ્રભાવનાના બળથી પૂજક પોતાનું ફળ
મેળવી શકે છે.

અગ્નિની પાસે જનાર મનુષ્ય, જેમ ટાઢ ઉડવાનું ફળ સ્વતઃ મે-
ળવે છે પરન્તુ અગ્નિ કોઈને તે ફળ આપવા [illegible] નથી તેમજ તે
પ્રસન્ન થઈને કોઈને તે ફળ દેતી નથી. એ જ રીતે વીતરાગ પરમેશ્વરની
ઉપાસના કરવાથી રાગાદિરૂપ દોષ સ્વતઃ પલાયન કરી જાય છે
અને ચૈતન્યવિકાસનું મહત્ ફળ મેળવાય છે. આવી રીતની ફળપ્રાપ્તિમાં
ઈશ્વરને પ્રસન્ન થયેલું માનવું એ જૈનશાસ્ત્રને સમ્મત નથી.

વેશ્યાનો સંગ કરનાર મનુષ્ય દુર્ગતિનો ભાજન થાય છે એ ખરી
વાત છે, પરન્તુ એ દુર્ગતિ આપનાર કોણ? એ વિચારવું જોઈએ.
વેશ્યાને દુર્ગતિ આપનાર માનવું એ વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ ભ્રાન્તિ છે. કારણ
કે એક તો વેશ્યાને દુર્ગતિની ખબર નથી અને એ સિવાય કોઈ કોઈને
દુર્ગતિએ લઈ જવા સમર્થ નથી, ત્યારે દુર્ગતિએ લઈ જનાર માત્ર
હૃદયની મલિનતા સિવાય બીજું કોઈ નથી એ બેધડક ગળામાં ઉતરે
એવી દલીલ છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ થઈ શકે છે કે સુખ-

દુ:ખનાં કારણભૂત જે કર્મ છે, તેનો આધાર હૃદયની શુભાશુભ વૃત્તિઓ ઉપર રહેલો છે, અને એ વૃત્તિઓને શુભ બનાવવાનું અને તે દ્વારા સુખ મેળવવાનું સર્વશ્રેષ્ઠ સાધન કોઇ હોય, તો તે ભગવદ્ઉપાસના છે. એથી વૃત્તિઓ શુભ થાય છે અને છેવટે સર્વ વૃત્તિઓનો નિરોધ થવાથી અનીન્દ્રિય પરમાનન્દ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

देवभक्तिमकुर्वतः शोचति—

वयस्यगोष्ठीं विविधां विधातुं मिलेत् कथञ्चित् समयः सदापि ।
अल्पोऽवकाशोऽपि न शक्यलाभो देवस्य पूजाकरणाय हन्त ! ॥१९॥

Some-how we always continue to spare time for chatting with friends; but alas ! we do not spare even a few moments for the worship of God. (19)

દેવભક્તિ નહિ કરનારાઓ તરફ શોકપ્રદર્શન—

" અનેકપ્રકારની મિત્રગોષ્ઠીની મઝા ઉડાવવાને હમેશાં કોઇ પણ રીતે ફુરસદ મેળવી શકાય, જ્યારે પ્રભુભક્તિ માટે થોડો પણ અવકાશ પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ. અફસોસ ! ! "—૧૯

आत्मानमुन्निनंसुर्भगवदुपासनां न मुञ्चति—

आत्मोन्नतिं वास्तविकीं यदीयं समीहतेऽन्तःकरणं स मर्त्यः ।
उपासनार्थं परमेश्वरस्य कथञ्चिदाप्नोत्यवकाशमेव ॥ २० ॥

The man whose heart longs for the real exaltation of his soul does somehow or other manage to get time for the worship of God. (20)

આત્મોન્નતીચ્છુક ભગવદુપાસનાને છોડે નહિ—

જેનું અન્તઃકરણ વાસ્તવિક આત્મોન્નતિ તરફ સ્પૃહાવાળું હોય છે, તે મનુષ્ય પરમાત્માની ઉપાસના માટે ગમે તે પ્રકારે હમેશાં અવકાશ મેળવી લે છે. "—૨૦

વ્યાખ્યા

વીતરાગ પ્રભુએ પોતાના નિર્મળ જ્ઞાન વડે સંસારના દુઃખોને દેખનારો અને મોક્ષના માર્ગને પ્રકાશિત કરનારો ઉપદેશ આપી ત્રિલોકી ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે એ પ્રભુનો ઉપદેશ શ્રવણ કરી વસ્તુસ્વરૂપ વર્ણન કરી અનેક મહાત્માઓ સંસારમહાસાગરનો પાર પામી ગયા છે આપણે પણ તે પ્રભુના પૂર્ણ ભક્ત કહેવાઈએ કે જેના પવિત્ર ઉપદેશના માર્ગ ઉપર પ્રવૃત્ત થયેલ પુરાતન મહાત્માઓની પરંપરામાં આવેલા વર્તમાન મહાપુરુષોના મુખારવિન્દથી તે પ્રભુનો ઉપદેશેલો ધર્મ સાંભળવા-સમજવા ભાગ્યવાન્ થયા છીએ

પ્રભુભક્તિ એ મનુષ્યોનું આત્મોન્નતિની દૃષ્ટિએ પ્રથમ કર્તવ્ય છે નાટક, ચેટક, તમાશા જોવામાં જેટલા ઉત્કંઠ થઈએ છીએ તેટલી ઉત્કંઠા પ્રભુદર્શનને માટે થવી જોઈએ કેટલાક નવદીક્ષિતપણામાં માણસો પ્રભુના મંદિરમાં જઈ [illegible] કે દેવ શોભા, છો મારો છો [illegible] કરતા જોવાય છે પણ તેથી અસ્થિરતા નહિ રાખતા સ્થિરતાથી પ્રભુની મુખમુદ્રા નિહાળી પ્રભુના ગુણો વિચારવા જોઈએ ભાવના કરવી જોઈએ કે — પ્રભુ પણ એક વખતે આપણા જેવા હતા પરંતુ તેમણે આત્મશક્તિને ખીલવી પ્રભુ થયા છે પણ એવો જ પ્રેમ કે આત્મગુણ ખીલવું તો તેઓના જેવો પ્રભુ બની શકું

વળી પ્રસંગ જોઈ વર્તન રાખવાની ટેવ જોઈએ કે પ્રભુના મંદિરમાં ઠેકાણેથી વ્યવહાર રાખવો નહિ રાગ-દ્વેષના કારણ [illegible] આગળથી રહેવું પડે છે તે વિશે [illegible] પ્રભુના દર્શનમાં [illegible] કેમ કે એક પણ અવસર પ્રભુની દૃષ્ટિસન્મુખ થઈ નહિ આવે ભાગ્યે છીએ કે પ્રભુના મંદિરમાં આવવાને [illegible] શાંતિ મેળવવી એ છે [illegible] પ્રભુના મંદિરમાં અવિનય [illegible] વચન જે રાખવામાં આવે અથવા [illegible] ઉદ્ધારમાં [illegible] તો વિચાર કરો કે પ્રભુના [illegible] પરિણામ કેવા રહ્યું !

વળી વખત જોવામાં આવ્યું છે કે પ્રભુની નિરંતર પૂજા કરનારા [illegible] પરસ્પર [illegible]

existent.' Hence we must presume that the Spirit i. e. God is existing from the beginning and that there was no time when He was not existing. He is eternally existing. So far it is alright; but when the question arises as to in what way man is related to God, the solution is full of difficulties. It goes without saying that man is imperfect and that he ought not to be so. This means an enquiry into two questions. How man comes to be imperfect and what means he should adopt to remove the imperfection and attain the state of bliss and perfection. We have already seen that the imperfections and inequalities in this world can be satisfactorily accounted for only on one theory—the theory of Karma. It is the ties of Karma that subject Jive to the bondage of the Sansara and we require a God who will be helpful to men in tiding over the worldly ocean. The Jainas therefore believe in their Vitaraga to be True God. They do not interfere with the laws which have brought about the relations between Jiva and Karma, nor do they very the effects of Karma. The Sansara is Anadi and independent of God.

દેવ વીતરાગ છે—

" પૂર્વ શ્લોકમાં કહેલા [illegible] [illegible] [illegible] વીતરાગ [illegible] સિદ્ધ થાય છે. એ વીતરાગને કોઈ પ્રિય કે અપ્રિય [illegible] [illegible] [illegible] મનમાં રાગાદિ દોષોની સત્તા યદિ હોય, તો [illegible] [illegible] હોય તે સર્વજ્ઞસ્વરૂપ કેમ કહી શકાય ? "—[illegible]

વ્યાખ્યા.

જૈનશાસ્ત્રોની દૃષ્ટિએ ઉપર કહ્યા મુજબ તેમ અનાદિનિત્યમુક્ત એક

existent Hence we must presume that the Spirit i e God is existing from the beginning and that there was no time when He was not existing He is eternally existing So far it is alright but when the question arises as to in what way man is related to God the solution is full of difficulties It goes without saying that man is imperfect and that he ought not to be so This means an enquiry into two questions How man comes to be imperfect and what means he should adopt to remove the imperfection and attain the state of bliss and perfection. We have already seen that the imperfections and inequalities in this world can be satisfactorily accounted for only on one theory the theory of Karma. It is the ties of Karma that subject Jive to the bondage of the Sansara and we require a God who will be helpful to men in riding over the worldly ocean The Jainas therefore believe in their Vitaraga to be True God They do not interfere with the laws which have brought about the relations between Jiva and Karma, nor do they very the effects of Karma. The Sansara is Anadi and independent of God

દેવ નિરૂપણ ૭—

[illegible]

વ્યાખ્યા.

[illegible]

ઇશ્વરથી મૂર્તિરૂપ એવું આ જગત્ ઉત્પન્ન થઇ શકે ખરું ? દુનિયામાં ઘટ, પટ વગેરે જે મૂર્ત પદાર્થો આપણે જોઇએ છીએ, તે સર્વ પદાર્થોને બનાવનારા શરીરધારી મૂર્તિમન્ત જ છે. કોઇ એવો મૂર્ત પદાર્થ આપણી નજરે આવ્યો નથી, કે જેનો બનાવનાર શરીરરહિત-અમૂર્ત હોય. પ્રકૃતિના આ સ્વાભાવિક કાયદા ઉપર નિરીક્ષણ કરતાં હૃદયમાં એ વાત ઠીક માલૂમ પડવી જોઇએ કે અમૂર્ત ઇશ્વરથી મૂર્ત જગતનો ઉત્પાદ થઇ શકે નહિ.

ન્યાયદર્શનશાસ્ત્રકારો એમ માને છે કે આકાશ, કાળ, જીવ, અને પરમાણુ એ સર્વ અનાદિ નિત્ય છે, અને જીવના સુખ-દુઃખો તેના કર્મ અનુસાર તેને પ્રાપ્ત થાય છે. આ હકીકત ઉપર જ્યારે દૃષ્ટિપાત કરીએ છીએ, ત્યારે ઇશ્વરમાં જગત્કર્તૃત્વ માનવાનું કારણ કંઇ દેખાતું નથી. ઇશ્વરને શું અવશિષ્ટ રહ્યું છે અથવા શું પ્રયોજન છે કે જેને લીધે તેની જગત્સૃષ્ટિમાં પ્રવૃત્તિ હોઇ શકે ? પરમવીતરાગ એવા પરમેશ્વરને લીલા-ક્રીડાનો સંભવ માનવો, અને જગત્સૃષ્ટિમાં તે કારણ બતાવવું, એ બુદ્ધિમાં ઉતરી શકે તેવી બાબત નથી, એ દરેક વિચારકથી સમજી શકાય તેમ છે

'જીવ અને કર્મનો સમ્બન્ધ આદિમાન્ છે યા અનાદિ ?' એ બાબતનો વિચાર કરવાથી પ્રસ્તુતમાં અજવાળું પડી શકે છે જીવ અને કર્મનો સમ્બન્ધ યદિ આદિમાન્ હોય તો બતાવવું જોઇએ કે તે સંબંધને ઉત્પન્ન કરી આપનાર કોણ ? યદિ ઇશ્વરને તે સમ્બન્ધના ઉત્પાદક માનીએ તો એ સવાલ ઉભો થાય છે કે ઇશ્વરને જીવની સાથે કર્મ લગાડવાનું શું પ્રયોજન હતું ? પરમવીતરાગ અને પરમકારુણિક એવા ઇશ્વરથી આવું કામ બને એ કઇરીતે માની શકાય, એ વિચારવું જોઇએ; કેમકે એ વાત જ્યારે નિર્વિવાદસિદ્ધ છે કે કર્મરહિત દશામાં જ જીવનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ અને સ્વાભાવિક જ્ઞાનાનન્દ પ્રકાશિત હોય છે, તો પછી કર્મરહિત-પૂર્ણાનન્દમગ્ન એવા જીવોને કર્મનાં આવરણોથી બાંધવાનું કામ શું દયાલુ ઈશ્વરથી બની શકે ખરું ? કદાપિ નહિ.

વળી આપણે એ વાત આ પુસ્તકમાં +પાછળ જોઇ ગયા છીએ

+ ૧૪ મા પૃષ્ઠમાં બન્ધતત્ત્વમાં.

[illegible] આ [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

વાળા જીવો મોટા ગમો કરે છે અને એને લીધે એઓને ઈશ્વર તરફથી સજા (દુખ) ખમવી પડે છે, જ્યારે સદ્બુદ્ધિવાળા જીવો સદાચાર સેવે છે, જેથી એઓ ઈશ્વર તરફથી સુખ મેળવે છે તો એ ઉપર અમે એમ પૂછવા માગીએ છીએ કે જીવોમા કેટલાક સુબુદ્ધિ અને કેટલાક કુબુદ્ધિ આવો ભેદ પડવાનુ કારણ શુ ? ચૈતન્ય રૂપેણ સરખા તમામ જીવોમા આમ બુદ્ધિની વિચિત્રતા હોવાનુ કારણ શુ ? જ્યારે સર્વ જીવો સ્વરૂપે અનન્ત જ્ઞાનમય છે તો પછી બુદ્ધિમા ફેરફાર થવાનુ કારણ શુ ? યદિ ઈશ્વરના તરફથી જીવની નૈસર્ગિક સ્વચ્છ બુદ્ધિમા ફેરફાર થયો હોય અને તે ફેરફાર ઈશ્વરના તરફથી કર્મના આવરણો લગાવવાથી થયો હોય તો એ વાત ઈશ્વરને માટે શુ શોભાસ્પદ છે ?

ઈશ્વરમા સુખ-દુ ખ આપવા માટે કર્મને પ્રેરવાનુ સામર્થ્ય માનવામા આવે છે તો કર્મો ન થવા દેવા અટકાવવાનુ સામર્થ્ય તેનામા માનવુ જોઈએ ? કોઈ પણ જીવ જ્યારે ખોટુ કામ કરવા લાગે કે તત્કાળ તેને તે કામ કરતો ઈશ્વરે અટકાવી દેવો જોઈએ, જેથી જીવોને કર્મનો બન્ધ પણ થશે નહિ ઈશ્વર સર્વજ્ઞ અને અનન્તશક્તિમાન્ હોવાથી સર્વત્ર પ્રતિક્ષણ જોઈ શકે છે કે અમુક જીવ આવા આવા કૃત્યો કરી રહ્યો છે આવી સ્થિતિમા તેનુ એ કર્તવ્ય છે કે ખરાબ કામ કરતા જીવોને અટકાવવા જોઈએ વિચાર કરો કે એક આંધળાને કુવામા પડતો જોઈને તો બીજો શક્તિમાન્ માણસ જોઈ રહ્યો હોય, તો તેણે તેને કુવામા પડતો અટકાવવો જોઈએ કે નહિ ? યદિ તે માણસ પેલા આંધળાને કુવામા પડતો જાણતા છતા અને સમર્થ હોઈ કરીને પણ જો ન અટકાવે તો તેને કેવો કહેવો જોઈએ એ વાચનાર સમજી શકે તેમ છે આ નમૂને વસ્તુતમા પણ ઈશ્વરને માટે સમજવાની આવશ્યકતા છે

[illegible] જાણનારના પણ જોઈએ છીએ કે કોઈ મનુષ્ય ખરાબ કામ કરતા જતા (હજુ ખરાબ કામ પૂરુ નથી, છતા) યદિ રાજાની દૃષ્ટિએ પડી ગયો હોય, તો તેને [illegible] પકડી લેવાના આવે છે અને તેને તે કામ કરતા અટકાવવામા આવે છે પરન્તુ ખરાબ કામ કરવા દઈને પછી માણસને જાણી જોઈને નહિ અટકાવીને ખરાબ કામ કરી ચુક્યા પછી તેને સજા કરવામા આવે એમ બનતુ નથી તો પછી ઈશ્વર પણ

કેવા પ્રવૃત્ત થતા પ્રાણીને પાપ કરતો નહિ અટકાવીને, પાપ કર્યા પછી તેને સજા આપે, એ કેવી વાત !

વસ્તુતઃ જીવ કર્મ બાંધે છે, તેમાં જ્યારે ઈશ્વરનો હાથ હોતો નથી, તો પછી કર્મના ફળને ઉદયપ્રાપ્ત કરવામાં ઈશ્વરનો હાથ શાં હોવો જોઈએ ? કર્મને બાંધવામાં જીવ યદિ ઈશ્વરનિરપેક્ષ-સ્વતન્ત્ર છે, તો કર્મનું ફળ ભોગવવામાં પણ જીવ ઈશ્વરનિરપેક્ષ-સ્વતન્ત્ર હોવો જોઈએ, એ સમાન ન્યાય છે

અહીં એ કહી દેવું જોઈએ કે કેવલ જૈનો જ ઈશ્વરને જગત્કર્તા નથી માનતા, એમ નથી; કિન્તુ વૈદિકમતવાળાઓમાંના ઘણાઓ ઈશ્વરને જગત્કર્તા માનતા નથી. જુઓ : **વાચસ્પતિમિશ્રમહાશયરચિત-સાંખ્યતત્ત્વકૌમુદીમાં** ૫૭ મા કારિકા ઉપરનું વ્યાખ્યાન—

" प्रेक्षावतः प्रवृत्तेः स्वार्थ–कारुण्याभ्यां व्याप्तत्वात् । ते च जगत्सर्गाद् व्यावर्तमाने प्रेक्षावत्प्रवृत्तिपूर्वकत्वमपि व्यावर्तयतः । न ह्यवाप्तसकलेप्सितस्य भगवतो जगत् सृजतः किमप्यभिलषितं भवति । नापि कारुण्यादस्य सर्गे प्रवृत्तिः, प्राक् सर्गात् जीवानामिन्द्रिय–शरीर–विषयानुत्पत्तौ दुःखाभावेन कस्य प्रहाणेच्छा कारुण्यम् ? । सर्गोत्तरकालं दुःखिनोऽवलोक्य कारुण्याभ्युपगमे दुरुत्तरमितरेतराश्रयत्वं दूषणम् । कारुण्येन हि सृष्टिः, सृष्ट्या च कारुण्यमिति । अपि च करुणया प्रेरित ईश्वरः सुखिन एव जन्तून् सृजेद्, न विचित्रान् । कर्मवैचित्र्याद् वैचित्र्यम् इति चेद्, कृतमस्य प्रेक्षावतः कर्माधिष्ठानेन, तदनधिष्ठानमात्रादेव अचेतनस्यापि कर्मणः प्रवृत्त्यनुपपत्तेस्तत्कार्यशरीरेन्द्रियविषयानुत्पत्तौ दुःखानुत्पत्ते-रपि सुकरत्वात् " ।

અર્થાત્—" પ્રેક્ષાવાન્‌ની પ્રવૃત્તિ હમેશાં સ્વાર્થ યા કરુણાથી વ્યાપ્ત " હોય છે. જે પ્રવૃત્તિમાં સ્વાર્થ યા કરુણાનો હેતુ ન હોય, તે પ્રવૃત્તિ " પ્રેક્ષાવાન્‌ની હોઈ શકે નહિ, આ એક નિયમ છે. આ નિયમ પ્રમાણે " જગત્સૃષ્ટિ, સ્વાર્થ યા કરુણાની સાથે સમ્બન્ધ જો ન રાખતી હોય " તો તે (જગત્સૃષ્ટિ) પણ પ્રેક્ષાવાન્‌ની પ્રવૃત્તિનો વિષય હોઈ શકે " નહિ. હવે આપણે એ જોઈએ કે જગત્સૃષ્ટિમાં સ્વાર્થિકતા અને કરુણા- " દૃષ્ટિ, એ બન્નેમાં એક પણ સંભવિત છે કે નહિ ! ભગવાન્ ઈશ્વર " સર્વ સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત થયેલ છે, એ કારણથી એને કોઈ વસ્તુ પ્રાપ્તવ્ય

" રહેતી નથી, કે જેને માટે તે જગતનું નિર્માણ કરે ? હવે કરુણા-
' દૃષ્ટિએ જગતની સૃષ્ટિ સંભવે છે કે નહિ તે જોઇએ. જગતને રચ્યા
' પહેલાં જીવાત્માઓને દુઃખ, શરીર અને વિષયોનો અભાવ હોવાથી
દુઃખાભાવ સ્વતઃ સિદ્ધ હતો એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે, તો પછી
' ઇશ્વરને જીવાત્માઓનું દુઃખ દૂર કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ કે
' જેને લીધે તેણે જગત્ રચ્યું ? જગત્ બનાવ્યા પછી દુઃખી થએલ
' જીવાત્માઓને જોઇ ઇશ્વરને કરુણા ઉત્પન્ન થઇ એમ જો કહેતા
હોય તો એ શું કહેવું ? એથી તો ઉલટું ઇશ્વર [illegible]
' સિદ્ધ થાય છે અને ઇતરેતરાશ્રય દોષ આવે છે. જેમકે-કરુણાથી
સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ અને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાથી કરુણા ઉત્પન્ન થઇ.
વળી કરુણાથી જગત્સૃષ્ટિ [illegible] તે [illegible] સર્વ આત્માઓને
' સુખીજ બનાવવા જોઇતા હતા. દુઃખ- [illegible] વિચિત્ર કાં બનાવ્યા ?
કર્મની વિચિત્રતાથી જગતનું વૈચિત્ર્ય માનતા હોય તો [illegible]
ઇશ્વરને કર્મ પ્રેરવાથી શું ? [illegible] કર્મ [illegible] સ્વાધીન
જ. કર્મની પ્રવૃત્તિ થઇ શકશે નહિ અને એથી શરીર [illegible]
વિષયો ઉત્પન્ન નહિ થવાથી [illegible] [illegible]
અનવકાશ [illegible] થશે.

ઉપરના વિચારોથી [illegible] સ્પષ્ટ થઇ શક્યા છે [illegible]
કર્તા માનવામાં જૈનશાસ્ત્રકારોને શું બાધ જણાય છે, પરંતુ આવા
મતભેદોને લઇને એક બીજાની તરફ વૈમનસ્યભાવ રાખવો એ નિતાન્ત
અયુક્ત છે. જૈનશાસ્ત્રકારોની એ મુખ્ય શિક્ષા છે કે રાગ-દ્વેષના વશથી
અલગ રહેવું. જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોનું ચરમ સાધ્યબિંદુ રાગ-દ્વેષનો
વિજય કરવો એજ છે. અને આજ કારણથી જૈનધર્મપ્રવર્તક મહાપુરુ-
ષોએ દરેક તત્ત્વનું વિવેચન કરવામાં ખુબ તટસ્થબુદ્ધિ રાખી છે. એમ
એઓના શાસ્ત્રો ઉપરથી દેખાય છે. વસ્તુ-તત્ત્વ [illegible]
[illegible] તટસ્થબુદ્ધિ [illegible] હતા. એ
વિષેની [illegible] દેખાડવામાં આવે છે. એ
[illegible] તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં [illegible] નહિ.

જૈનસિદ્ધાન્તના મન્તવ્ય મુજબ ' ઇશ્વર જગત્કર્તા નથી ' એમ
[illegible] ' નામક ગ્રન્થના ત્રીજા [illegible] માં

હરિભદ્રસૂરિ પ્રતિપાદન કરે છે. અને એ પ્રતિપાદન કર્યા પછી ઉપચારથી તેઓ સમર્થન કરે છે કે—

> " ततश्चेश्वरकर्तृत्ववादोऽयं युज्यते परम् ।
> सम्यग्न्यायाविरोधेन यथाऽऽहुः शुद्धबुद्धयः " ॥
> " ईश्वरः परमात्मैव तदुक्तव्रतसेवनात् ।
> यतो मुक्तिस्ततस्तस्याः कर्ता स्याद् गुणभावतः " ॥
> " तदनासेवनादेव यत्संसारोऽपि तत्त्वतः ।
> तेन तस्यापि कर्तृत्वं कल्प्यमानं न दुष्यति " ॥

અર્થાત્—" ઈશ્વરકર્તૃત્વનો મત આવી રીતની યુક્તિથી ઘટાવી પણ શકાય છે કે પરમાત્મા ઈશ્વરે બતાવેલા માર્ગનું સેવન કરવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે એ મુક્તિના દેનાર ઈશ્વર છે, એમ ઉપચારથી કહી શકાય છે. ઈશ્વરકથિત માર્ગનું સેવન નહિ કરવાથી સંસારમાં જે પરિભ્રમણ કરવું પડે છે, તે પણ ઈશ્વરનો ઉપદેશ નહિ માનવાની સજા છે, એમ ઉપચારથી કહી શકાય છે."

જૈનસિદ્ધાન્ત જ્યારે ઈશ્વરકર્તૃત્વનો સ્વીકાર કરતો નથી, તો પછી ઉપચારથી પણ આવી રીતે ઈશ્વરકર્તૃત્વની વ્યાખ્યા કરવાનું શું કારણ ! એવો પ્રશ્ન અહીં ઉભો થઈ શકે છે. તેના ખુલાસામાં તે પૂજ્યપાદ ફરમાવે છે કે—

> " कर्ताऽयमिति तद्वाक्ये यतः केषाञ्चिदादरः ।
> अतस्तदानुगुण्येन तस्य कर्तृत्वदेशना " ॥

અર્થાત્—" જેઓને ' ઈશ્વર જગત્કર્તા છે ' એ ઉપદેશ ઉપર આદર જન્મ્યો છે, તેઓને માટે આવી રીતે ઈશ્વરકર્તૃત્વની યોજના કરવામાં આવી છે. "

હવે બીજી રીતે ઉપચાર વગર ઈશ્વરને જગત્કર્તા બતાવે છે—

> " परमैश्वर्ययुक्तत्वान्मत आत्मैव वेश्वरः ।
> स च कर्तेति निर्दोषः कर्तृवादो व्यवस्थितः " ॥

બીજા કહેશે કે-' વિષ્ણુ સિવાય બીજો દેવજ નથી. ' એવી રીતે સ્વમતિ-કલ્પનાનુસાર જે પક્ષપાત બાંધવામાં આવે છે, તે કલ્યાણકારી નથી. શંકર, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, બુદ્ધ અને જિન વગેરે નામો ઉપર ઝગડા કરવાનું કામ નથી. એ બધાં નામો પવિત્ર અને ગુણબોધક છે. પરમાત્માનું સ્મરણ અથવા તેનો જાપ, એ બધાં નામોથી થઈ શકે છે. એકજ દેવને એ બધાં નામો સારી પેઠે લાગુ પડી શકે છે. પરંતુ અદેવ (જે વસ્તુતઃ દેવ નથી તેના) ઉપર તે નામો લાગુ પાડી તે નામો દ્વારા દેવબુદ્ધિએ તેનું સ્મરણ-ભજન કરવામાં આવે તો તે વ્યાજબી નથી. આ માટે પ્રથમતઃ દેવનું યથાર્થ સ્વરૂપ ઓળખવું જોઇએ. દેવનું સ્વરૂપ વીતરાગત્વ છે, એ આપણે સારી રીતે જોઇ ગયા છીએ; અને એ સ્વરૂપવાળોજ વાસ્તવમાં ' દેવ ' કહી શકાય છે. આવી રીતે દેવને ઓળખ્યા પછી, ભલે તેને કોઇ પણ નામથી સંબોધો, એમાં વાંધો નથી. શાસ્ત્રોમાં દેવનાં સહસ્ર નામો બનાવ્યાં છે. પરન્તુ દેવતત્ત્વને ઓળખવામાં ગફલત ન થઇ જાય, એ તરફ ખૂબ સાવધાનતા રાખવી જોઇએ

ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરિ મહાદેવનું કીર્તન કરતાં જણાવે છે કે—

" यस्य संक्लेशजननो रागो नास्त्येव सर्वथा ।
न च द्वेषोऽपि सत्त्वेषु शमेन्धनदवानलः " ॥ १ ॥

" न च मोहोऽपि सज्ज्ञानच्छादनोऽशुद्धवृत्तकृत् ।
त्रिलोकख्यातमहिमा महादेवः स उच्यते " ॥ २ ॥

" यो वीतरागः सर्वज्ञो यः शाश्वतसुखेश्वरः ।
क्लिष्टकर्मकलातीतः सर्वथा निष्कलस्तथा " ॥ ३ ॥

" यः पूज्यः सर्वदेवानां यो ध्येयः सर्वयोगिनाम् ।
यः स्रष्टा सर्वनीतीनां महादेवः स उच्यते " ॥ ४ ॥

" एवम्भूताय शान्ताय कृतकृत्याय धीमते ।
महादेवाय सततं सम्यग्भक्त्या नमो नमः " ॥ ८ ॥

(અષ્ટક પ્રકરણના પ્રારંભમાં)

—" દ્વેષજનક રાગ, શાન્તિનો ધ્વંસ કરનાર દ્વેષ અને યથાર્થ ાનને આચ્છાદન કરનાર તથા ચરિત્રને મલિન બનાવનાર એવો મોહ

જેના આત્મામાં ક્લિનકુર રહ્યો નથી એવો સર્વજગપ્રસિદ્ધ અતુલ શાંતી પ્રભુને 'મહાદેવ' કહેવામાં આવે છે જે વીતરાગ છે, સર્વજ્ઞ છે શાશ્વત સુખનો અનુભવનાર છે જેની સર્વ પ્રકૃતિઓથી મુક્ત છે અને સર્વ પ્રકારથી સર્વથા રહિત છે તથા જે સર્વ દેવોને પૂજ્ય છે સર્વ યોગિઓને ધ્યેય છે અને સર્વ નીતિઓના પ્રકાશક છે, તે પ્રભુને મહાદેવ કહેવામાં આવે છે આ પ્રકારના શાન્ત, વૃદ્ધૃત અને સર્વજ્ઞાનશાલી મહાદેવને ઉત્તમ ભક્તિપૂર્વક મારો વારંવાર નમસ્કાર થાઓ

મહાન્ યોગી હેમચન્દ્રાચાર્ય મધ્યસ્થદૃષ્ટિએ દેવનું લક્ષણ કરતા કહે છે કે—

> भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्या क्षयमुपागता यस्य ।
> ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

— સંસારના કારણભૂત અંકુરરૂપ અંકુરાએને ઉત્પન્ન કરનાર રાગ દ્વેષ અને મોહ જેના ક્ષય પામ્યા છે એ બ્રહ્મા હો અહીં વિષ્ણુ હો અથવા મહાદેવ હો કિંવા જિન હો તેને મારો નમસ્કાર છે

શ્રીમાન્ માનતુંગસૂરિજી મહારાજ પ્રભુને સ્તવતાં આ ઉદ્ગાર કાઢે છે કે—

> ' त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-
> मादित्यवर्णममलं तमसः परस्तात् ।
> त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्युं
> नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥
>
> ' त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसंख्यमाद्यं
> ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।
> योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेकं
> ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥
>
> ' बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्
> त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।
> धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्
> व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥
> (भक्तामरस्तोत्र)

—" હે મુનીન્દ્ર ! મુનિઓ તને પરમપુરુષ, સૂર્યસમો*, નિર્મળ તથા અન્ધકારથી દૂર એવો માને છે તનેજ બરાબર પ્રાપ્ત કરીને મુનિઓ મૃત્યુને જીતે છે એ સિવાય મુક્તિપદનો કોઇ બીજો માર્ગ નથી."

" પ્રભો ! સન્તો તને [1]અવ્યય, [2]વિભુ, [3]અચિન્ત્ય, [4]અસંખ્ય, [5]આદ્ય, [6]બ્રહ્મ, [7]ઈશ્વર, [8]અનન્ત, [9]અનંગકેતુ, યોગીશ્વર, યોગસ્વરૂપ, [10]અનેકરૂપ, [11]એકરૂપ, જ્ઞાનાત્મક તથા નિર્મળ એવા શબ્દોથી કહે છે."

ભગવન્ ! તું [12]બુદ્ધ છે. કારણ કે સર્વ વિબુધમાન્ય એવી બુદ્ધિનો તું પ્રકાશ કરનાર છે. તું [13]શંકર છે. કેમકે ત્રણે જગતને તું સુખ આપનાર છે. તું [14]વિધાતા છે. કારણ કે મોક્ષમાર્ગનું તું વિધાન કરનાર છે. વળી સ્પષ્ટ રીતે તું પુરુષોત્તમ છે. કેમકે સર્વ પુરુષોમાં તું ઉત્તમ છે."

એ આપને જોઇ લીધું કે ઈશ્વરનું શું સ્વરૂપ છે. હવે કહેવાની એજ વાત છે કે ઈશ્વરભજનમાં પ્રમાદ રાખવો ન જોઇએ. મોક્ષનાં સાધનો મેળવવાનો સરળમાં સરળ કોઇ માર્ગ હોય, તો તે ઈશ્વર-પ્રણિધાન છે.

---

* સૂર્યનો વર્ણ સ્વર્ણ છે અને ભગવાનનું સ્વરૂપ અમૂર્ત છે. એથી એ વિષમ દૃષ્ટાન્ત છે; છતાં સંસારના સર્વ તેજસ્વીઓમાં સૂર્ય પ્રબળ તેજસ્વી હોવાથી અને ભગવાનના સ્વરૂપને કહી શકે તેવું સંસારમાં કોઇ પણ દૃષ્ટાન્ત નહિ હોવાથી અહીં સર્વાંશે સાધર્મ્ય દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

૧ 'અવ્યય' અવિનાશી. ૨ 'વિભુ' જ્ઞાનથી વ્યાપક. ૩ 'અચિન્ત્ય' છદ્મસ્થોની બુદ્ધિથી અગમ્યસ્વરૂપધારી. ૪ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો હોવાથી 'અસંખ્ય' ૫ કર્મક્ષયથી જ્યારે મુક્તિ પ્રાપ્ત થઇ, તે સમયની દૃષ્ટિએ 'આદ્ય' ૬ બ્રહ્મ એટલે જ્ઞાન અથવા સિદ્ધાવસ્થા, તેથી યુક્ત 'બ્રહ્મા' ૭ 'ઈશ્વર' અનન્તશક્તિમાન્. ૮ 'અનન્ત' અનન્તજ્ઞાનાદિગુણવાન્. ૯ અંગ એટલે શરીર, તે રૂપ કેતુ એટલે ચિહ્ન તે નહિ રહેવાથી 'અનંગકેતુ'. ૧૦ 'અનેકરૂપ' પ્રત્યેક સિદ્ધવ્યક્તિની અપેક્ષાએ અથવા જ્ઞાનાદિ અનેકસ્વરૂપોની અપેક્ષાએ. ૧૧ સર્વ સિદ્ધો જુદા જુદા પાણીની જેમ અતિશયસંયુક્ત મળેલા હોવાથી અથવા એક મુખ્ય ચૈતન્યસ્વરૂપની અપેક્ષાએ 'એકરૂપ' ૧૨ બુધ્યતે બોધયતે વા તત્ત્વાને, ઈતિ બુદ્ધઃ । ૧૩ (શં સુખં) કરોતીતિ શંકરઃ । ૧૪ મુક્તિમાર્ગસ્ય વિધાનં કરોતીતિ विधाता ।

સર્વ દોષોનો નાશ અને સર્વ ગુણોની પ્રાપ્તિ, પરમાત્માના અવલંબનજ ઉપર આધાર રાખે છે જિન્દગીની સફળતાનો ધોરી માર્ગ એજ છે એજ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે—

> यः परात्मा परंज्योतिः परमः परमेष्ठिनाम् ।
> आदित्यवर्णं तमसः परस्तादामनन्ति यम् ॥
>
> सर्वे येनोदमूल्यन्त समूलाः क्लेशपादपाः ।
> मूर्ध्ना यस्मै नमस्यन्ति सुरासुरनरेश्वराः ॥
>
> प्रावर्तन्त यतो विद्याः पुरुषार्थप्रसाधिकाः ।
> यस्य ज्ञानं भवद्भाविभूतभावावभासकृत् ॥
>
> यस्मिन् विज्ञानमानन्दं ब्रह्म चैकात्मतां गतम् ।
> स श्रद्धेयः स च ध्येयः प्रपद्ये शरणं च तम् ॥
>
> तेन स्यां नाथवांस्तस्मै स्पृहयेयं समाहितः ।
> ततः कृतार्थो भूयासं भवेयं तस्य किंकरः ॥
>
> तत्र स्तोत्रेण कुर्यां च पवित्रां स्वां सरस्वतीम् ।
> **इदं हि भवकान्तारे जन्मिनां जन्मनः फलम् ॥**

(વીતરાગસ્તોત્ર, હેમચન્દ્રાચાર્ય)

હવે અહીં એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. પ્રશ્ન એ છે કે—આપણે જ્યારે એમ જોઈ ગયા કે—ઈશ્વર જગત્નો કર્તા નથી તો પછી ઈશ્વરને પૂજવાથી શો લાભ? અર્થાત્ ઈશ્વર જ્યારે વીતરાગ છે—તુષ્ટ કે રુષ્ટ થતો નથી તો તેનું પૂજન શું કરવું? હવે આનો ઉત્તર જોઈએ. જૈનશાસ્ત્રકારોનું કહેવું એવું છે કે—ઈશ્વરની ઉપાસના ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવા વાસ્તે નથી કિન્તુ પોતાના હૃદયની શુદ્ધિ કરવા માટે છે. સર્વ દોષોના ઉત્પાદક રાગ-દ્વેષને દૂર કરવા રાગદ્વેષરહિત પરમાત્માનું અવલંબન લેવું અતિ આવશ્યક છે. મોહવાસનાથી ભરેલો આત્મા સ્ફટિકના જેવો છે. એટલે કે જેવી રીતે સ્ફટિકની પાસે જેવા રંગનું ફૂલ હોય તેવો રંગ સ્ફટિક પોતામાં ખેંચી લે છે તેવી રીતે જેવા નિમિત્તના સંયોગો આત્માને મળે છે, તેવા પ્રકારની અસર આત્મામાં જલદી ઉત્પન્ન થાય છે. આ માટે સારા સંયોગો મેળવવાની ખાસ અગત્ય છે કે [illegible]

સમજી શકે છે. વીતરાગદેવનું સ્વરૂપ પરમશાન્તિમય છે. રાગ-દ્વેષની અસર તેના સ્વરૂપમાં બિલકુલ હોતી નથી. અતઃ તેનું અવલંબન લેવાથી–તેનું ધ્યાન કરવાથી આત્મામાં વીતરાગધર્મનો સંચાર થાય છે. અને એ રસ્તે ક્રમશઃ વીતરાગ થઇ શકાય છે. સહુ કોઇ સમજી શકે છે–એક રૂપવતી સ્ત્રીનું દર્શન કરવાથી કામની જાગૃતિ થાય છે, પુત્ર કે મિત્રનું દર્શન કરવાથી સ્નેહનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને એક સુપ્રસન્ન મુનિમહા-રાજનું દર્શન કરવાથી હૃદયમાં શાન્તિનો આહ્લાદ અનુભવાય છે. આ ઉપરથી 'સોબત તેવી અસર' એ કહેવત વધારે માનની લાગણી ઉપજાવે છે. વીતરાગ દેવની મૂર્તિ–તેનું દર્શન, સ્મરણ, પૂજન કે સ્મરણ કરવું, એ છે. એથી આત્મામાં એવી અસર ઉત્પન્ન થાય છે કે રાગ-દ્વેષની વૃત્તિઓ સ્વતઃ ઓછી થતી જાય છે. આ ઇશ્વરપૂજનનું મુખ્ય ફળ છે.

પૂજ્ય પરમાત્મા પૂજકના તરફથી કાંઇ આકાંક્ષા રાખતા નથી. પૂજ્ય પરમાત્માને પૂજકના તરફથી કોઇ ઉપકાર થતો નથી. પરન્તુ પૂજક પોતાના આત્માના ઉપકાર અર્થે પૂજ્યની પૂજા કરે છે અને પરમાત્માના આલંબનથી–તે તરફની એકાગ્રભાવનાના બળથી પૂજક પોતાનું ફળ મેળવી શકે છે.

અગ્નિની પાસે જનાર મનુષ્ય, જેમ ટાઢ ઉડવાનું ફળ સ્વતઃ મેળવે છે, પરન્તુ અગ્નિ કોઇને તે ફળ લેવા બોલાવતી નથી, તેમજ તે પ્રસન્ન થઇને કોઇને તે ફળ દેતી નથી; એ પ્રમાણે વીતરાગ પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવાથી રાગાદિદોષરૂપ ટાઢ સ્વતઃ પલાયન કરી જાય છે, અને ચૈતન્યવિકાસનું મહત્ ફળ મેળવાય છે. આવી રીતની ફળપ્રાપ્તિમાં ઇશ્વરને પ્રસન્ન થવાનું માનવું એ જૈનશાસ્ત્રને સમ્મત નથી.

વેશ્યાનો સંગ કરનાર મનુષ્ય દુર્ગતિનો ભાજન થાય છે, એ ખરી વાત છે, પરન્તુ એ દુર્ગતિ આપનાર કોણ? એ વિચારવું જોઇએ. વેશ્યાને દુર્ગતિ આપનાર માનવું, એ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ ભ્રાન્તિ છે; કારણ કે એક તો વેશ્યાને દુર્ગતિની ખબર નથી, અને એ સિવાય કોઇ, કોઇને દુર્ગતિએ લઇ જવા સમર્થ નથી; ત્યારે દુર્ગતિએ લઇ જનાર માત્ર હૃદયની મલિનતા સિવાય બીજું કોઇ નથી, એ બેધડક ગળામાં ઉતરે તેવી હકીકત છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધાન્ત સ્થિર થઇ શકે છે કે શુભ–

વ્યાખ્યા.

વીતરાગ પ્રભુએ પોતાના નિર્મળ જ્ઞાન વડે સંસારનાં દુઃખોને છેદનારો અને મોક્ષના માર્ગને પ્રકાશિત કરનારો ઉપદેશ આપી ત્રિલોકી ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે. એ પ્રભુનો ઉપદેશ શ્રવણ કરી તદનુસાર વર્તન કરી અનેક મહાત્માઓ સંસારમહાસાગરનો પાર પામી ગયા છે. આપણે પણ તે પ્રભુના પૂરા ભક્ત કહેવાઈએ. કે જેના પવિત્ર ઉપદેશના મર્મ ઉપર પ્રકાશ થયેલ પુરાતન મહાત્માઓની પરંપરામાં આવેલા વર્તમાન મહાપુરુષોના મુખારવિન્દથી તે પ્રભુનો ઉપદેશ ધર્મ સાંભળવા-સમજવા ઉત્સુક ભાગ્યવાન થયા છીએ

પ્રભુભક્તિ, એ મનુષ્યોનું આત્મોન્નતિની દૃષ્ટિએ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. નાટક, ચેટક, તમાશા જોવામાં જેટલો ઉત્કંઠ થાય છે, તેટલો ઉત્કંઠ પ્રભુદર્શનને માટે થવો જોઈએ. કેટલાક ચંચળચિત્તવાળા માણસો પ્રભુના મંદિરમાં જઈ " હે દેવ ચોખા, ઉંદર મારો છે " જેવું કરતા જોવાય છે, પણ તેવી અસ્થિરતા નહિ રાખતાં સ્થિરતાથી પ્રભુની મુખમુદ્રા નિહાળી પ્રભુના ગુણો વિચારવા જોઈએ. ભાવના કરવી જોઈએ કે—" પ્રભુ પણ એક વખતે આપણા જેવા હતા. પરન્તુ તેઓ આત્મશક્તિને ખિલવી પ્રભુ થયા છું પણ એઓના પ્રમાણે આત્મગુણ ખિલવું તો એઓના જેવો પ્રભુ બની શકું "

અહીં પ્રસંગતઃ એક વાત સમજાવી દેવી જોઈએ કે પ્રભુના મંદિરમાં બેઅદબથી વ્યવહાર રાખવો નહિ. રાજા-મહારાજાના દરબારમાં અદબથી રહેવું પડે છે, તો ત્રિલોકીનાથ પ્રભુના દરબારમાં બેઅદબથી રહેવાયજ કેમ ? એક પણ અવજ્ઞા પ્રભુની દૃષ્ટિસમક્ષ થવી જોઈએ નહિ. આપણે જાણીએ છીએ કે પ્રભુના મંદિરમાં આવવાનો ઉદ્દેશ આત્મિક શાંતિ મેળવવી, એ છે. આમ છતાં પ્રભુના મંદિરમાં પ્રભુનો અવિનય થાય એવું વર્તન જો રાખવામાં આવે, અથવા એક બીજા સાથે કેળ-કલહમાં ઉતરવામાં આવે, તો વિચાર કરો કે પ્રભુના દર્શનનું પરિણામ ક્યાં રહ્યું !

ઘણી વખત જોવામાં આવ્યું છે કે પ્રભુની નિકટમાં પૂજા કરનારાઓની ગરદી થતાં પરસ્પર ધક્કાધક્કીનું તોફાન મચવા માંડે છે.

આ સ્થિતિ સહજ શરમ ઉપજાવનારી છે એ બીજા પર આક્રમણ કરીને પ્રભુના ચરણે કેસરનું ટપકું કરી લેવું અને એમ કરીને પૂજા પતાવી લેવી એ અજ્ઞાનતાનું ચિન્હ છે સ્થિરતા હોય તો ગરદી ઓછી થવાની રાહ જોવી અને તેટલો વખત પ્રભુના ગુણોને ચિંતવવામાં પસારવો જો જલ્દી હોય અથવા વધુ વખત બેસી રહેવાનું નજ પાલવતું હોય તો ભાવપૂજાથી આત્માને પવિત્ર કરવો દ્રવ્યપૂજાનું સાધ્ય ભાવપૂજા છે અને અતએવ દ્રવ્યપૂજાનો પ્રસંગ નહિ મળતા કેવળ ભાવપૂજાથી ઉત્તમરીતે કૃતકૃત્ય થઇ શકાય છે

પ્રભુની પ્રતિમાને અવલોકતા આપણને બહુજ મહત્ત્વનો ઉપદેશ મળે છે પ્રભુની મૂર્તિનું પ્રત્યેક અંગ નિરખતા આપણને ઘણુંજ શિખવાનું પ્રાપ્ત થાય છે પ્રભુનું પ્રસન્ન મુખકમળ આપણને પોતાના મુખને પ્રસન્ન રાખવાનો પાઠ શિખવે છે પ્રભુની મધ્યસ્થ આંખો આપણને એમ સમજાવે છે કે તમે તમારી આંખોને વિકારથી વેગળી રાખો આવી રીતે પ્રભુ તરફ એકાગ્રભાવમાં વધવાથી મનુષ્યને પોતાની આત્મસ્થિતિનું ભાન થાય છે અને એથી યથાર્થસિદ્ધિનો માર્ગ તેને સુલભ થઇ પડે છે

અહીં એક વાત તરફ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર જણાય છે કે પ્રભુની મૂર્તિમાં વિકાર ભય કે મોહનું ચિહ્ન જણાતુ હોતુ નથી અને હોઇ શકે પણ નહિ કેમકે પ્રભુ જ્યારે વીતરાગ (રાગાદિદોષનિર્મુક્ત) છે, તો પછી તેની પ્રતિકૃતિમાં-તેના પ્રતિબિમ્બમાં—તેની મૂર્તિમાં રાગદ્વેષનું કે મોહનું ચિહ્ન સંભવેજ ક્યાંથી ?

પહેલાં આપણે આપણું લક્ષ્ય સ્થિર કરવું જોઇએ આપણું લક્ષ્ય એ છે કે સંસારના સંતાપથી મુક્ત થવું અર્થાત્ વીતરાગસ્થિતિએ પહોંચવું આ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા માટે વીતરાગ પરમેશ્વરની કેવી મૂર્તિ આપણને ઉપયોગી થઇ પડે એ દરેક વિચારક સમજી શકે છે યદિ વીતરાગ પરમાત્માની મૂર્તિમાં સ્ત્રીનો સંપર્ક હોય, તો તેવી મૂર્તિ આત્મશાન્તિને માટે ઉપયોગી થઇ શકે નહિ વસ્તુત પ્રભુ જ્યારે વીતરાગ છે તો તેની મૂર્તિમાં સ્ત્રીનો સમ્બન્ધ બતાવવો એ તો નિતાન્ત અયુક્ત છે એજ પ્રમાણે શસ્ત્ર કે વસ્ત્રનો પણ સમ્બન્ધ વીતરાગ

દેવની મૂર્તિને લાગુ પડી શકતો નથી, કારણ કે રાગ-દ્વેષરહિત એવા પરમાત્માને સાથે કોઇ શત્રુજ નથી, તો પછી તેને શસ્ત્ર રાખવાનું હોય જ શાનું ? અને અતએવ તેની મૂર્તિમાં પણ શસ્ત્રનો સમ્બન્ધ હોય શકે ક્યાંથી ? વળી પરમસિદ્ધાર્થ (કૃતકૃત્ય) ભગવાનને માળા હાથમાં રાખવાનું સંભવેજ નહિ, એ ઉઘાડી વાત છે. જે સકલ કર્મોથી વિમુક્ત છે, તે પરમાત્મા પ્રભુને કોનો જાપ કરવાનો હોય કે જેને લીધે તેને માળાની જરૂર પડે ? જ્યારે આમ હકીકત છે, તો પછી પ્રભુની પ્રતિમામાં માળાનો સમ્બન્ધ હોય શકે ખરો ?

આ ઉપરથી કોઇ પણ વિચારકથી નિસ્સંદેહ સમજી શકાય છે કે પરમાત્માની મૂર્તિ સર્વથાવિકારરહિત, પૂર્ણશાંતિમય અને ધ્યાનસ્થ હોવી જોઇએ. ત્યારેજ તેનું અવલંબન આત્મોન્નતિસાધક થઇ શકે છે."

---

१ "न पक्षिपशुसिंहादिवाहनासीनविग्रहः ।
न नेत्रगात्रवक्त्रादिविकारविकृताकृतिः " ॥

" न शूलचापचक्रादिशस्त्राङ्ककरपल्लवः ।
नाङ्गनाकमनीयाङ्गपरिष्वङ्गपरायणः " ॥

" न गर्हणीयचरितप्रकम्पितमहाजनः ।
न प्रकोपप्रसादादिविडम्बितनरामरः " ॥

" न जगज्जननस्थेमविनाशविहितादरः ।
न लास्यहास्यगीतादिविप्लवोपप्लुतस्थितिः " ॥

" तदेवं सर्वदेवेभ्यः सर्वथा त्वं विलक्षणः ।
देवत्वेन प्रतिष्ठाप्यः कथं नाम परीक्षकैः ? " ॥

" अनुस्रोतः सरत्पर्णतृणकाष्ठादि युक्तिमत् ।
प्रतिस्रोतः श्रयद् वस्तु कया युक्त्या प्रतीयताम् ? " ॥

" अथवाऽलं मन्दबुद्धिपरीक्षकपरीक्षणैः ।
ममापि कृतमेतेन वैयात्येन [illegible] ! " ॥

" यदेव सर्वसंसारिजन्तुरूपविलक्षणम् ।
परीक्षन्तां कृतधियस्तदेव तव लक्षणम् " ॥

अथ तृतीयं [illegible] सदाचारमभिधत्ते—

लोकापवादाद् भयशीलता च सुदक्षिणत्वं च कृतज्ञता च ।
सदैव निन्दापरिवर्जनं च सतां स्तवः [illegible] ॥ २१ ॥

कृतप्रतिज्ञापरिपालनं [illegible] ।
[illegible] पुनराग्रहश्च [illegible] विवेकबुद्ध्या ॥ २२ ॥

[illegible], [illegible] ।
[illegible] गुरिवारता च ॥ २३ ॥

[illegible] ।
[illegible] उदारबुद्ध्या ॥ २४ ॥
[illegible] ।

Fear of the public scandal, ever readiness to share others' burdens, gratefulness, abstention from speaking ill of others, the praising of the good, words few and necessary for the matter in hand, keeping of one's promise, [illegible] from wrongly speaking, [illegible] of faithfulness, reasonable [illegible] in matters of importance, [illegible] of mind even in poverty, politeness in prosperity, [illegible] to follow the [illegible] of the great, [illegible]

[illegible]

broad-minded wise persons should understand, constitute the rules of good conduct. (21-24)

તૃતીય કર્તવ્ય—

સદાચાર.

" લોકાપવાદથી ભય રાખવાનો સ્વભાવ, ગંભીર પ્રકૃતિએ બીજાના કામમાં ભાગ લેવાને તત્પરતા રાખવી એ સુદાક્ષિણ્ય, બીજાના કરેલા ઉપકારોને ધ્યાનમાં રાખવા એ કૃતજ્ઞતા, કોઈની પણ નિન્દા કરવાનો ત્યાગ, સત્પુરુષોનો પરિચય સત્પુરુષોને અનુસરી યોગ્ય વચનપ્રવૃત્તિ, કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું નિર્વહન, ખરાબ રસ્તે દ્રવ્ય ન ઉડાવવું, યોગ્ય માર્ગે યથાશક્તિ દ્રવ્યનો વ્યય કરવો, આલસ્યનો ત્યાગ, સુયોગ્ય કાર્યો માટે વિવેકપૂર્વક દૃઢ આગ્રહ, આપત્તિના વખતે અદીનતા, સંપત્તિની દશામાં નમ્રતા, મોટાઓના માર્ગ ઉપર ચાલવાની ઉત્કટ આકાંક્ષા, સરળતા, મૃદુતા, સન્તુષ્ટતા, શુદ્ધ વિચારકતા, લોકસમ્મત (ધર્માવિરુદ્ધ) વ્યવહારનું પાલન, સર્વત્ર ઉચિતતાનું અનુસરણ, એ વગેરે જાતનો સદાચારમાં બુદ્ધિમાનોએ સ્વયં ઉદારબુદ્ધિથી સમજવાનો છે. "—૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪.

न हि नीतिमन्तरेण योगारोहः—

स्वजीवनं कीदृक्समुच्चनीति सम्पादयेद् योगपथारुरुक्षुः ।
तदेतदेतेन विचारकाणां मनोभुवां स्पष्टमुपागतं स्यात् ॥ २५ ॥

From this, it will be clear to those who think to what moral height a man who wishes to tread the path of yoga, must raise himself. (25)

नीतिनुं महत्त्व—

" યોગપથ ઉપર ચડવાની અભિલાષાવાળા મનુષ્યે પોતાના જીવનને કેટલું ઉચ્ચનીતિવાળું બનાવવું જોઈએ, એ વાત આ ચાર શ્લોક ઉપરથી વિચારશીલ મનુષ્યોના હૃદયપટ પર અંકિત થયા વગર રહેતી નથી "—૨૫

भथ चतुर्थ कर्त्तव्य तप —

बहुप्रकार तप आमनन्ति युक्त यथाशक्ति तपो विधातुम् ।
देहस्य शुद्धिर्हृदयोज्ज्वलत्वं विधीयमानञ्च विवेकपूर्वम् ॥ २६ ॥

Austerities are of various kinds a person should practise them according to his capacity If the austerities are properly practised they purify the body and ennoble the mind (25)

ચોથું કર્તવ્ય—

તપ

' તપના અનેક પ્રકાર શાસ્ત્રમાં આવ્યા છે શક્તિ પ્રમાણે તપ કરવો જોઈએ વિવેકપૂર્વક તપ કરવાથી Cત્તમોત્તમ બે ફળો પ્રાપ્ત થાય છે તે બે ફળો–શરીરનું આરોગ્ય અને હૃદયની નિર્મળતા '—૨૬

વિવેચન—

તપને વધુ વિભાગોમાં વધુ વિભક્ત કરી શકાય છે તે વધુ વિભાગ–શારીરિક તપ વાચક તપ અને માનસિક તપ છે ભગવદ્ગીતા ના પણ આ રીતે તપના ત્રણ ભાગ છે જુઓ ૧૭ મો અધ્યાય—

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ १४ ॥

' अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ' ॥ १५ ॥

मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ १६ ॥

તપના આ ... ... ભાગ ... ... શુદ્ધિ થવી, ... શારીરિક તપ છે

નીરસને ... ... અને ... ... છે

—:

મનની પ્રસન્નતા, પ્રશાન્તવૃત્તિ, શુભધ્યાન, આત્મસંયમ અને શુદ્ધ-ભાવના એ માનસિક તપ છે.

પ્રકારાન્તરથી પણ તપના ભેદો પડી શકે છે. જેમો—સાત્ત્વિક તપ, રાજસ તપ અને તામસ તપ આ ત્રણ ભેદો ભગવદ્ગીતામાં શી રીતે વર્ણવ્યા છે, તે જોઇએ—

" श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते " ॥

" सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् " ॥

" मूढग्राहेणाऽऽत्मनो यत् पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् " ॥

અર્થાત્—ઉત્તમ શ્રદ્ધા વડે અને ફલની આકાંક્ષા વગર જે શારીરિક, વાચિક અને માનસ તપ કરવામાં આવે છે તે સાત્ત્વિક તપ છે.

સત્કાર, માન, ખ્યાતિ મેળવવા માટે અને દંભયુક્ત જે તપ કરવામાં આવે છે, તે રાજસ તપ છે.

મૂઢતાથી અજ્ઞાનકલેશરૂપ જે તપ કરવામાં આવે છે અને બીજાનો નાશ કરવા માટે જે તપ કરવામાં આવે છે તે તામસ તપ છે.

આ તપના ત્રણ પ્રકારોમાં સાત્ત્વિક તપ એજ વાસ્તવિક તપ છે. એનાથીજ આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિ છે. રાજસ અને તામસ તપ તો નામ-માત્રથી તપ છે. એનાથી પરમાર્થ સાધ્ય નથી. તપની અંદર ખાસ કરીને સાવધાનતા એ રાખવાની છે કે દંભ, અહંકાર અને ક્રોધનો સ્પર્શ તેને થવો ન જોઇએ. તપનું અજીર્ણ ક્રોધ છે, તપનો વિકાર અહંકાર છે અને તપનું શલ્ય દંભ છે. એ ત્રણેથી મુક્ત રહેવામાંજ તપની મહત્તા, વાસ્તવિકતા અને શ્રેયસ્કરતા સમાયલી છે.

तपःशुद्धिः—

किञ्चिद् व्यथायामपि सम्भवन्त्यामनादरस्तत्र न संविधेयः ।
अभ्यासतोऽग्रे सुकरं तपः स्यात् कष्टाद् विना कर्म न हन्यतेऽपि ॥२७॥

Even though some pains may be caused by the religious austerities yet a man should not view them with dislike. They become easy through practice. Karmic forces can not be destroyed without difficulty. ([illegible])

[illegible] —

[illegible]

[illegible] —

[illegible] ॥

[illegible] ॥

What does not like to eat every day? Yet what [illegible] If this phenomenal world [illegible] attachment to worldly [illegible] proper [illegible] ([illegible])

[illegible] —

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

to its contact with the body. Therefore the wise should practise austerities to attain that state where the need of food etc., vanishes. (29)

તપનું કર્તવ્યત્વ—

"ખાવું એ આત્માનો વાસ્તવિક ધર્મ નથી, એ તો શરીરની સોબતનું ફળ છે. એ માટે 'અનાહાર' પદ (જ્યાં ખાવું, પીવું, રમવું નથી, એવા આત્મિક શાશ્વતસ્વરૂપ મોક્ષપદ) ને મેળવવા તપનો અભ્યાસ કરવો બુદ્ધિમાનોને યોગ્ય છે."—૨૯

कीदृशं तपः कार्यम् ?—

न यत्र दुर्ध्यानमुपस्थितं स्याद् योगा न हानिं पुनराप्नुवन्ति ।
क्षीणानि न स्युःपुनरिन्द्रियाणि कुर्यात् तपस्तत् सुविचारयुक्तम् ॥३०॥

These austerities should be performed with pious thoughts so that nothing distracts the mind and also the resulting powers (of body, mind and speech) and senses are not impaired. (30)

તપ કેવો કરવો ?—

"જેમાં દુર્ધ્યાન થાય નહિ, મન-વચન-શરીરના યોગો હાનિ પામે નહિ અને ઇન્દ્રિયોને હાનિ પહોંચે નહિ, એવો સુવિચારપૂર્વક તપ કરવો જોઇએ."—૩૦

खेदावहमाश्चर्यमिदम्—

धनस्य हेतोरथवा नियोगे स्वस्वामिनः संसहते बुभुक्षाम् ।
खेदेन आत्मोन्नतिनिमित्तमन्तु तपो यथाशक्त्यपि नैव विदध्यात् ॥३१॥

It is surprising that a man suffers from hunger for the sake of wealth or in executing his master's orders; while he is unable to practise the yoga even

according to his capacity with a view to uplift his soul (31)

તપ નહિ કરવા વિષે આશ્ચર્યપ્રદર્શન—

સ્મૃતિ કહે છે (જે સાંસારમાં બાહ્યોની સમાન ભયાનક હોય તેના વખતે) અથવા [illegible] ગી આજ્ઞાનુસાર [illegible] સહન કરી તેના [illegible] આત્મોન્નતિ માટે યથાશક્તિ [illegible] કરવામાં આવે [illegible] —૩૨

તપશ્ચિકીર્ષા જાગરયતિ—

वदन्ति सन्त , प्रतिपद्यते च दावाग्निकल्पो भव एव भाम: ।
विचित्ररूपाणि च कर्मवृत्तिमद् भोगरागमपि तु न युक्तम् ॥३२॥

नानाविधस्वादुरसप्रपूर्णभोज्यापभोग यदि [illegible]मान ।
स्वर्गस्य संप्राप्तिरिहास्ति [illegible] को [illegible] स्यात् ? ॥३३॥

The wise declare the truth is brought home to us that this phenomenal world is terrible like conflagration and the results of the karmic forces pass comprehension [illegible] being the case it is not proper for a human being to be moving the worldly pleasures like worms

Who will remain transmigrating from one life to another in this world if it is possible to attain heaven by [illegible] sweet and flavourous eats [illegible]

[illegible]

[illegible]

પ્રકારની છે, તો પછી વિષયભોગમાં કીડાની જેમ રમવું, કઇ રીતે વાજબી કહી શકાય!"—૩૨

"નાના પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ રસવાળાં ભોજનોનો આસ્વાદ કરવા રહેતાં યદિ મોક્ષ મળી જતો હોય તો ભલા! સંસારમાં ભ્રમણ કરનાર કોણ રહેશે!"—૩૩

भङ्ग्यन्तरेण तपो द्रढयति—

अन्तःशरीरं प्रचरन्ति कर्मप्रत्यर्थिनो दुर्मदनन्तवीर्याः ।
अन्नं प्रवेश्यं यदि पोषणीया नान्नं प्रवेश्यं यदि शोषणीयाः ॥३४॥

Enemies, very powerful in the form of karmic forces reside in this body. Food should be taken if they are to be nourished and avoided if they are to be (dried) destroyed. (34)

પ્રકારાન્તરથી તપનું દૃઢીકરણ—

"શરીરની અંદર (શરીરરૂપ કિલ્લાની અંદર) અનન્તબલ ધરાવનાર કર્મરૂપ શત્રુઓ વાસ કરી રહ્યા છે. તે દુશ્મનોને પુષ્ટ કરવાનો ઇરાદો હોય, તો શરીરરૂપ કિલ્લામાં અન્ન પહોંચાડવું, યદિ તેઓને શોષી નાંખવાનો વિચાર હોય તો અન્ન ન પહોંચાડવું."—૩૪

ભાવાર્થ—જાણીતી વાત છે કે અન્ન ઉપર શરીરનો આધાર રહ્યો છે. સર્વથા અન્નના અભાવે શરીર ટકી શકે નહિ. આમ વિચારતાં આ શ્લોક આલંકારિક પદ્ધતિએ ઘડાયલો સમજી શકાય છે; પરન્તુ આ શ્લોકનું આલંકારિક શબ્દોમાં પણ વસ્તુસ્થિત્યા તાત્પર્ય એ છે કે—રસનેન્દ્રિયલુબ્ધ બનીને જે ખાનપાનમાં લંપટ થવામાં આવે છે, તે ખાનપાન, શરીરની અંદર આત્માને વળગી રહેલા કર્મરૂપ શત્રુઓને પહોંચે છે, અને એથી તેઓ પુષ્ટ થાય છે; પરન્તુ અનુત્સુક વૃત્તિથી—શરીરને ભાડું આપવાની બુદ્ધિએ, એક ખાડો પૂરવાની દૃષ્ટિએ જે ખાનપાન લેવાય છે, તે, તે કર્મરૂપ શત્રુઓને પહોંચતું નથી, અને એથી તે શત્રુઓ નિર્બલ થતા જાય છે.

विशेषरीत्या तपस उपयोगितामावेदयति—

सम्पादितश्चेत् तपआदरेण कष्टस्य सम्यक् सहनस्वभाव ।
बहुप्रसङ्गे फलवान् तदा स्याद् रौद्रो न च स्याद् मरणक्षणेऽपि ॥२०॥

If the lesson of endurance be learnt through the practice of the Yoga it becomes useful in many ways even the pangs of death are lessened thereby ( )

વિશેષત. તપની ઉપયોગિતા—

તપવડે કષ્ટને સારી રીતે સહન કરવાનો સ્વભાવ જો સંપાદન કર્યો હોય તો તે ઘણે સ્થળે ઉપયોગી થઈ પડે છે એ નિઃસંદેહ વાત છે એ સિવાય મરણનો પ્રસંગ પણ અતિકષ્ટથી રૌદ્ર નહિ થતાં સમાધિપૂર્વક પસાર થાય છે —૨૦

ભાવાર્થ—વર્ગની લોકોને વાદ ઉપર રાખવામા આવે છે એનું કારણ શું છે ? એજ કારણ છે કે તે આ લોકોને કષ્ટનું દુઃખ સહન થાય અસહનીય છે એ કે લોકોને સ્હેનેશા જો દુઃખ સહન કરી લીધા હોય તો એઓ તેનો ભાર ખમી શકે નહિ ... આપણા શરીરને પણ આવી તપસ્યા જો સહનશીલ બનાવ્યું હોય તો ... મુસાફરીના વખતે કાઈ વખતે ખાવા પીવાનું ન મળતા તથા પગેથી ચાલવાનું આવતા ગભરાટ થાય નહિ અને ... ધૈર્યપૂર્વક ... શકાય ... વખતે પણ મનનો સમાધાન જાળવી શકાય તેમજ મરણના ... રીતે પણ ... કરતા જે ... નથી ... ? તેની કેટલી અગત્ય ?

तपःप्रकारा —

बुभुक्षितः सन्नपि वा रसार्जितं ... ।
... ॥२१

Taking one's meal once a day, taking flavourless meals, eating less than necessary, taking temperate meals and the eating of very delicious food with indifference—these are varieties of Tapas. (36)

તપના પ્રકારો—

" એક વાર ભોજન કરવું, અથવા રસ વગરનું ભોજન કરવું, અથવા પેટ કંઇક ઉણું રાખીને ઉઠવું, અથવા અનેક પ્રકારની ભોજ્ય વસ્તુઓ ઉપસ્થિત રહેતે છતે પણ પરિમિત વસ્તુઓથી ચલાવી લેવું. કિંવા દિવ્ય ભોજનોને પણ આસક્તિથી નહિ, કિન્તુ સામ્યભાવથી આરોગી લેવું, એ બધું તપ છે—એ બધા તપના પ્રકારો છે "—૩૬

તપોરહસ્યમ્—

गार्द्ध्यस्य मन्दीकरणं तपोऽस्ति प्राप्तं रहस्यं तपसोऽत्र सर्वम् ।
धन्या रमन्तेऽत्र विवेकदीपप्रोद्भासितात्मोन्नतिहेतुमार्गाः ॥ ३७ ॥

Lessening bodily desire is the very essence of Yoga. Blessed are those who tread the paths of spiritual development illumined by the light of discrimination. (37)

Notes:—Jiva and Karma are acting and reacting on each other from times immemorial. Our Karma gives rise to certain consequences; it is thus brought to an end; but it produces other Karmas which, as it were, inherit the legacy left behind by the predecessor and further carry on their work. This is called the Asrava i. e. the influx of Karma. The Karmas of almost all beings are of this type i. e. they are not eradicated by being fructified but lead to an inflow of fresh Karmas. Therefore the first

object of a Mumukshu (one who aspires after Moksha) is to stop this inflow of Karmas which is called Samvar. Asrava enmeshes the Jiva in nescience or ignorance from this he can never be free unless the inflow of fresh matter is put a stop to and secondly unless the previously accumulated matter is nullified. It is only after the achievement of these two objects that a man may be said to be on the path of Moksha. The first step is as is just now observed that of stoppage of Karma (Samvar). After it is successfully practised the next stage to be reached is Nirjara (eradication or annihilation) of the forces of Karma that have previously forged fetters round Jiva. Now these Karmic forces have a twofold aspect. Jiva has got an outwardly physical vehicle in the form of the body and secondly Jiva has got another functionary in the form of mind that is assisted by the five senses. Not only do the Karmic forces regulate the physical body but also penetrate and overcome the finer inner senses and the mind. It is necessary to get rid of both these kinds of bondages. Tapas (austerities) are therefore enjoined by the Jain scriptures. Tapas is calculated to enable Jiva to destroy the meshes of Karma of both kinds. Hence as we shall presently see Tapas is divided into two heads outer austerities or those pertaining to physical environments or lower Karma Prakritis and inner austerities or those pertaining to higher or more subtle Karma Prakritis. The former kind of Tapas is intended to bring about the subjugation of the body which is otherwise naturally

inclined to indulge freely in the worldly pleasures. The control of body is a preliminary step to the higher one namely control of mind. It is now scientifically proved that food and other outer environments are principal factors in moulding and shaping the mental temperament of man. Our scriptures have therefore laid down very strict rules regarding food, bedding or other physical necessities. After the purification of the lower Karma Prakritis there follows the refining of the higher ones which is called the Innerpsychic austerities. The higher and lower prakritis act and react on each other, therefore a purification of both is imperative.

The importance of Tapa is recognised even by the Westerns. In India the six Darshanas have always emphasised the utility and necessity of Tapas. In the west, also we see the same, phenomena. During the medieval times the Hindus, the Mahomedans, the Roman Catholics and others thought Tapas to be the condition precedent to the attainment of higher life. The several monastic orders that spring at various periods were primarily for enforcing this principle. Even in these days it is admitted that a full control over physical and mental senses is necessary if man is to reach Godhood and this control is nothing but Tapas. In short the value of Tapas has been recognised uptil now by all. What Jainism does, is to explain the principles rationally and thus to plan a strong basis; while others seem to have recognised its value but they made no attempt to

rationalise the system and bring it within easy reach of even a tyro travelling on the path of Godhood

Fasting from a religious stand point has been one of the physical means of purifying the *Sthula Upadhi* or Karmic dross over the Soul to remove obstacles from the way of the spiritual aspirant. In the hands of a physician it is a most reliable means of getting the body rid of the bodily poisons-toxins or detoxinizing the system

In the hands of experts both spiritual and physical the fasting is a valuable weapon in the hands of irresponsible quacks it is a dangerous weapon of destruction

We shall try to study both the aspects of fasting the spiritual and physical According to the teachings of the Tattvartha just as the *Atma* has threefold aspects of *Sat Chit* and *Ananda* the matter the *prakriti* has threefold manifestations action of *Sattva Rajas* and *Tamas* Every object in nature has one of these *gunas* in prominence The food is divided and classified according to the *gunas* the nature of the Karma Prakritis and the food affects the body according to its prevailing *gunas* Not only the seasons of the year have their influence on these *gunas* but the different parts of the day have their influence on these *gunas* also

By observing certain austerities the man can influence the distribution of *gunas* in his body In certain religious [illegible] these austerities are

essential, have the rigid observing of the fast on certain days, and during period of the year. It is thought, *gunas* affect certain emotions and thoughts of man. The *Visna* and *Manse Upadhis* or *Karma Prakratis* of the man The rationale of fasting is chiefly and pricipally to purify these higher *Upadhis* or *Karma Prakartis* through the purification of the lower Sthula Upadhi of Karma-Prakrati. The purification of the Sthula Upadhi or Karma-Prakrati is much assisted and facilitated by the recital drop of certain *mantras*. These mantras work from above downwards, from within outward, from Sukshma Upadhis of Karma Prakratis to Sthula Upadhis or Karma-Prakratis. This method of religious spiritual purification could be supported upon many clinical observations. Many drugs are known to produce certain physiological and psychic effects. So are many articles of food proved to have produced certain physiological and psychic effects on the body of the patient. From the standpoint of a healthculturist the fasting has now a days a wide application and far-reaching effects. Clinical observation of cellular pathology supply ample evidence in the support of fasting as a powerful weapon of pharmaceuties.

The difference between fasting and starving.

" It should be carefully noted that fasting assuredly does not mean the same as starvation. In *fasting*, the body merely subsists upon its surplus accumulations and upon the tissues up to a point at

which it would be impossible to abstain from food further without actually depriving the body of the means of sustaining life As a general thing one can fast for a number of weeks before he reaches the point at which starvation begins. One will *starve* when the body is in actual and direct need of food or of some special elements without which life cannot be sustained. As a matter of fact, many people undergo a process of partial starvation even though they may eat in great abundance of a one sided diet which perhaps contains a surplus of some elements but a deficiency of others The deficiency of the latter will result in what might be termed partial starvation If these same elements were entirely lacking a man could not live even though he had the privilege of eating great quantities of some other elements In some cases an individual actually grows stronger during a fast, but if he continues to fast indefinitely he will finally reach a point at which starvation begins This, however will in most cases not occur until practically all of the fatty tissue and much of the muscular tissue of the body has been consumed as well as some of the other tissues as of the liver and spleen. As a general thing the brain is sustained and nourished on the wasting tissues of the body to the very last Fasting is particularly valuable in cases in which the digestive system is disordered or in need of a rest and the blood is charged with impurities.

To sum up therefore one may fast for weeks without starving though of course if the fast is

continued too long starvation will begin. When the heart-beat becomes alarmingly slow and one becomes exceptionally weak, it is time to stop fasting. It is important to remember that this point will be reached in some individuals long before it would be in others."

Fasting is not starvation. Fasting is purging the physical system of its impurities and readjusting, regulating its vital currents. Starvation is withdrawing nourishment to the system it is killing the system. In fasting there is a double action, two-fold activity. There is the ceasing of adding impurities from without and there is the will form within, which brings about circumstances that throw out the impurities from within. The Soul, the individual, places himself in an attitude, an atmosphere, an activity, in which the higher upadhis or Karma-prakratis throw them-selves in harmonious vibration with the object of this spiritual aspiration. This harmony re-acts on the lower upadhis or Karma-prakratis by reflection. The mental and Atmic attitude of the individual, the recitation of Mantras, the meditation of a spiritual subject, the contemplation on a spiritual being, help in purging the system of its undesirable toxins.

It goes without saying, the more highly civilized the human being, the more sensitive and delicately balanced is his cerebral machinery. The more sensitive the cerebral machinery, the greater the risk of being overthrown and disturbed on slightest provocation,

irritation, unhealthy substances, toxin, in the blood poison the fine and delicate nerve-fibre, and disturb and check cerebral activities. Inflamed intoxicated nerves set up a reaction of their own clashing with voluntary activities that we initiate in the brain. Irritated nerves are like so many goads constantly and harassingly pricking a quiet horse, who being thus pricked fails to understand which way he is required to go. He goes in a direction his master does not want him to go. The aim of fasting is to remove these intoxicating substances from the system which do not allow the brain to obey its real master and make itself loyal to its lord and thus render it a useless and mischievous instrument.

It cannot be emphasized too strongly that over-feeding is always an injurious process whether the over-eater is well or ill. When we eat more than we can digest and assimilate the undigested portion in passing through the intestines constantly throws off poison which are absorbed into the blood stream which they thus devitalize and render impure. The nervous system thereby is taxed and the reserved forces of body called upon to get rid of this surplus of food and in addition the poisons have the the effect of deadening that exuberance of life that makes a man full of vim energy snap and force.

We shall study this question of fasting from another standpoint. In accordance of the views of the Modern Science the body is a cell-republic- a

cell-colony, wherein all cells are united by law of common well-being—the organic life.

The requirements of body are as much the requirements of the cells as the requirements of the army or the city are the requirements of the soldiers or the citizens.

The body—the cell rep[illegible] healthy and happy if the individual cells are healthy and happy. The body inspires oxygen that the cells may have oxygen. The body requires the [illegible] gas that the cells may get rid of its carbonic acid gas. The body gets rid of its secretions and excretions that the cell may get rid of its secretion and excretions. The body eats and drinks that the cells may be nourished and supplied with food and water. The cell respires, eats, digests assimilates, secrets, excrets works, rests and multiplies [illegible] is healthy or diseased.

When the cells are overloaded with organic refuge and waste and are unable to eliminate them, the cellular function deteriorates, and the whole body suffers. Rheumatism Gout Dyspepsia, Pneumonia, and other diseases are apparent instances of such inability of the cells to throw off their wastes-toxins. The fasting in such cases is really an immediate and unfailing successful remedy.

According to Jainism, Tapa is classified under two heads, Bahya (external) and Antaranga (internal). The one refers to the restraint of the Physical body and the other to [illegible]. The Bahya is again

subdivided into six kinds viz (1) Anashana 2 Avamodarya 3 Vrittiparisankhyana, 4 Rasa parityaga 5 Samlinata 6 Kayaklesa again the Antaranga (Internal) is subdivided into six types—(1) Prayaschitta 2 Vinaya, 3 Vaiyavritya 4 Svadhyaya 5 Vyutsarga 6 Dhyana

(1) Anashana means fasting It is intended for the sense organs and withdrawal of desires from and attachment to bodily pleasures. Avamodarya means avoidance of full meals It energises the mind as well as the body and also acts as a cure in removing the causes of various diseases. 3 Vrittiparisankhyana refers to restriction pertaining to diet as reducing the number of eatable things and receiving them from certain quarters, at a certain time and also from particular persons of high purity 4 The fourth Rasaparityaga signifies abstention from taste and tasteful articles. They are milk, curds, sugar salt and oil and clarified butter

Kayaklesha means the endurance of physical troubles An aspirant after Moksha must practise to refuse many comforts without losing the balance of mind. He must equally bear both heat and cold etc. Samlinata means the withdrawal of the senses from their respective objects He would thereby be enabled to cultivate the habit and spirit of renunciation He would be free from all temptations and be able to subjugate passions and also regulate his thought speech body and to ascertain whether the [illegible] of his future goal is free from the fear [illegible]

(Antaranga):—Prayashchitta means doing of penance in expiation of faults comitted through pramada or negligence. It equals the moral confession to the holy gūrū, of the sins and crimes one may have done. He accepts the penalty imposed on him by a guru, and pledges himself not to repeat his crimes. Vinaya means eagerness to pursue right faith, right knowledge, right conduct and proper restraint. It signifies reverence to those who are superior in knowledge, belief, conduct, and austerity. Vaiyavratya means rendering the services wholeheartedly to the old, infirm and sick sadhus. It includes the service to humanity at large whereby one works off his Karmas and achieve purification of the heart. Svadhyaya includes the study of Jain-scriptures, imparting instructions to others, refering doubts to a guru, repitition, thinking over again and again with a concentrated mind the lessons and to read religious stories from the scriptures. Vyutsarga means non attachment to the body from discriminating Atman from the body. It is the Nityanitya Viveka of the Vedantis. Dhyana means meditation. It is classified into Arta, Roudra, Dharma and Shukla which will be explained hereafter in the notes on Dhyana.

• The spiritual teachers have prescribed rules of austerity based on scientific principles in order to bring the roving mind under control and to facilitate the practice of contemplation, the chief essential for Moksha.

તપોરહસ્ય—

લોલુપતાને મન્દ કરવી એ તપ છે-એમા તપનુ તમામ રહસ્ય આવી જાય છે જેઓના [illegible]-ભવનમા વિવેકરૂપ પ્રદીપ આત્મોન્નતિ સાધક માર્ગોને પ્રકાશિત કરી રહ્યા છે તે ધન્યનામધાર મનુષ્યો જ તપમા રમણ કરે છે —[illegible]

વિશેષ

વૈદક દૃષ્ટિએ પણ તપ લાભકારી છે [illegible]મા કમ પન્દર દિવસે એક ઉપવાસ કરવાથી ઉદરનો [illegible] સાફ થઇ જાય છે રોજના ખોરાક અને [illegible] વસ્તુઓના ભ[illegible] જ [illegible] પેટમા ભરાયો હોય છે તે પાચિ ઉપવાસથી [illegible] છે અને ઉપવાસના પારણે ફક્ત [illegible] [illegible] નેવાથી [illegible] પેટ [illegible] તથા શરીરમા [illegible] થાય છે

આજ [illegible] યુરોપ અમેરિકા [illegible] શોમા [illegible] ઉપવાસચિકિત્સાલયો [illegible] એ સિદ્ધાંત છે કે આરોગ્યપ્રાપ્તિને માટે ઔષધસેવન [illegible] કૃતિક ચિકિત્સા વધુ ફાયદામંદ છે અને તે પ્રાકૃતિક ચિકિત્સા એ ઉપવાસચિકિત્સા છે ખરી ભૂખનો અનુભવ [illegible] અન્નનો સ્વાદ [illegible] ભવ છે આયુર્વેદનો પણ [illegible] નિયમ છે કે- लङ्घनं परमौषधम्

ભાવપ્રકાશમા [illegible] કરવાથી [illegible] જઠરાગ્નિ [illegible] છે [illegible] ભૂખ [illegible] છે વાત-પિત્ત-કફના [illegible] રોગોને [illegible] આયુર્વેદનો સિદ્ધાન્ત [illegible]

[illegible]

[illegible]

રોગને સમાવવામાં આવી જાય છે અને એ સ્થિતિના આધારે તે માણસ નીરોગ થઇ જાય છે.

ઘણાએક પાશ્ચાત્ય ડાક્ટરોએ પોતાના સ્વાનુભવથી એ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે અનેક પ્રકારના રોગોને દૂર કરવામાં ઉપવાસચિકિત્સા એ રામબાણ પ્રયોગ છે. અનેક યુરોપીયનોએ ઘણા વખતના પોતાના રોગો ઉપવાસથી હાંકી કાઢ્યા છે. ડાક્ટર બરનર મેકફેડન પોતાનો ઉપવાસસંબન્ધી સ્વાનુભવ જાહેરમાં કહે છે—"જેઓ એમ સમજતા હોય કે ઉપવાસ કરવાથી શરીરમાં ક્ષીણતા થઇ જાય છે, તો તેઓની તે ભૂલ છે." ડાક્ટર મહાશયનું કહેવું છે કે—સાત દિવસના ઉપવાસની અવસ્થામાં સાતમા દિવસે મારા શરીરમાં જે અત્યંત સ્ફૂર્તિ જણાઇ તે મને પોતાને આશ્ચર્યજનક લાગી.

એક યુરોપીયન સ્ત્રીનો ચહેરાનો રોગ અનેક ઔષધોપચારોથી જ્યારે ન મટ્યો, ત્યારે તેણીએ ચાલીસ દિવસના ઉપવાસો કર્યાં, આથી તેણીનું શરીર નીરોગ થયું.

ડૉ૦ ટેનરે એકવાર ચાલીસ ઉપવાસો કરી યુરોપ, અમેરિકાની જનતાને ઉપવાસજનિત અનેક લાભો બતાવી આપ્યા હતા. અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ લેખક માર્ક ટ્વેનને ઉપવાસ સંબન્ધી ઘણો વધારે બહુ વિશ્વાસ હતો. તેઓને જ્યારે જ[illegible] રોગ ઉત્પન્ન થતો, ત્યારે તેઓ વગર ઉપવાસ કરતા. અમેરિકન અપ્ટન સિંક્લેઅર નામક સુપ્રસિદ્ધ લેખક મહાશયે ઉપવાસ ઉપર ઘણો ભાગ લીધો ને સિદ્ધાન્તનો પ્રચાર કર્યો છે.

ચાલીસથી વધારે ઉપવાસો રિચર્ડ ફ્રિસેલ નામક એક પુરુષે કર્યાં હતા. આ ભાઇને જલોદરનો રોગ હતો અને આખું શરીર સૂજી ગયું હતું; પરન્તુ તેઓ નેવું દિવસો સુધી ઉપવાસો કરી પોતાની ગુમાવેલી તન્દુરસ્તી પુનઃ મેળવી શક્યા.

આવી રીતે યુરોપ, અમેરિકાના લોકો આજકાલ ચાલીસ ચાલીસ અને પચાસ પચાસ ઉપવાસો કરી જઠરની, ક્ષય, કેન્સર વગેરે ઘોર રોગોથી મુક્ત થયા છે. એવા રોગોને કે જેઓને માટે મોટા મોટા ડાક્ટરોએ પણ હાથ ખંખેરી નાંખ્યા, તેવો ઉપવાસની ચિકિત્સાથી આરામ મેળવી શકાય છે.

ઉપવાસચિકિત્સક ડાક્ટરોએ એ પણ સ્વીકાર કરી આપ્યું છે કે ઉપવાસચિકિત્સા કેવળ શારીરિક લાભને માટેજ પ્રયોજ છે એમ નથી એનાથી માનસિક સુધારા અને મસ્તિષ્કવિકાસ પણ થાય છે આ વિષયમા આપણા પ્રાચીન મહર્ષિઓ આ શુ ઉદાહરણ છે આપણા આર્યાવર્તના પ્રાચીન મહર્ષિઓ કેમ તત્ત્વના મર્મ પણ વિચારક અને બુદ્ધિમા પાવરધા હોતા હતા પરન્તુ તેઓને મગજ ઉપવાસો એના વિકાસમા ઝૂમતો કે જેથી તેઓ અપૂર્વ તત્ત્વોની શોધ કરી શકતા હતા

યોગ્યતા અને વિવેકપૂર્વક ઉપવાસો કરવામા જેટલો લાભ રહેલો છે તેટલોજ ગેરલાભ અવિવેકપૂર્વક કરાતી તપસ્યામા રહેલો છે એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવુ

ઉપવાસજનિત લાભ જાળવવા માટે ઉપવાસના પારણામા ખૂબ સાવધાનતા રાખવી જોઇએ છે લાંબા ઉપવાસો કર્યા પછી પણ પારણામા લગાર જો ગેરસમજુતી થઇ જાય તો તેમા મહાન્ અનર્થ ઉભો થવાનો સંભવ રહે છે અને કવચિત મત્યુના પંજામા પણ સપડાઇ જવાનુ બની આવે છે

કેટલાક મહાનુભાવોના ઉપવાસો આપણને કુતૂહલ ઉપજાવે તેવા હોય છે અન્ય દિવસોમા બાર આનાનો ખોરાક લેવાતો હોય ત્યારે ઉપવાસના (!) દિવસે દો રૂપિયાનો ખોરાક લેવાય આ શુ ઉપવાસ કહી શકાય ખરો ? શાસ્ત્રકારોએ ઉપવાસ નહિ કરી શકનારાઓ માટે પલાહાર (પલપ્રમાણ આહાર) કરવાનુ ફરમાવ્યુ પરન્તુ પાછળથી પલાહારમાથી ફલાહાર થયો અને ફલાહારમાથી ઢગલાહાર થયો મથુરા ઠૂકાવન તરફ ઠીકજ કહેવાય છે '— "गाढाचीती एकादशी द्वादशाको दारो है"

ઉપવાસનુ ખરુ લક્ષણ તો એ છે કે—

" कषायविषयाऽऽहारत्यागो यत्र विधीयते ।
उपवासः विज्ञानीयात् शेषं लङ्घनकं विदुः " ॥

—' કષાય, વિષયો અને આહારનો ત્યાગ જેમા કરાય છે, તેને ઉપવાસ જાણવો બાકી તો લાંઘણ છે

આ પ્રકારનો ઉપદેશ વાસ્તવિક ઉપદેશ છે. ... અને આ
મને આરોગ્ય એવા ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થાય છે. શારીરિક અને માનસિક
એ બન્ને મળે એવા ઉપદેશથી દૂર થાય છે.

अथ पञ्चमं कर्तव्यं मुक्त्यङ्गं प्रस्तुवन् मुक्तिं द्विषतः परिदेवयते—

समग्रकर्मक्षपनोऽपवर्गो भवाभिनन्दा इमकं द्विषन्ति ।
अज्ञानसाम्राज्यमिहास्ति हेतुरहो ! महादारुण एष मोहः ॥ ३८ ॥

Absolution is obtained through the destruction
of all Karmic forces. Those dallying with the plea-
sures of this world dislike it. The only cause of
which is deep ignorance. Oh ! terrible, tremen-
dously terrible is this infatuation. (38)

પાંચમું કર્તવ્ય—

મુક્તિદ્વેષ.

" સમગ્ર કર્મનો ક્ષય થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ મોક્ષને
ભવાભિનન્દી લોકો પસંદ કરતા નથી—એટલે ઉપર એઓને અભિનિવેશ
હોય છે. આમ હોવામાં એઓનું અજ્ઞાનસામ્રાજ્ય કારણ છે. અહા !
મોહનું પ્રબલ્ય ખરેખર અતિભયંકર છે "—૩૮

के मुक्तिं निन्दन्ति ?—

संसारभोगे सुखमद्वितीयं ये मन्वते ह्यविवेकनेत्राः ।
निःश्रेयसं ते समधिक्षिपन्त आश्चर्यपात्रं न सतां भवन्ति ॥ ३९ ॥

Those blinded by ignorance who believe unpa-
ralled bliss in worldly pleasures completely disregard
Absolution. The wise have no cause to wonder
here. (39)

કોણ મુક્તિને નિન્દે છે ?—

" વિવેકરૂપ નેત્રને લુપ્ત કરી બેઠેલા જેઓ સંસારના ભોગોમાં

૩૮

Whatever happiness is conceived to exist in the enjoyment of worldly pleasures is nothing but misery, because it is produced by the Karmic forces, transitory, full of misery, and of less value. (42)

સંસારનું સુખ દુઃખ છે—

સંસારના ભોગોમાં જે સુખ અનુભવાય છે, તે સુખ વસ્તુતઃ દુઃખ છે; કારણ કે તે કર્મથી ઉત્પન્ન થનાર છે, ક્ષણભંગુર છે, દુઃખમિશ્રિત છે અને તુચ્છ છે "—૪૨

ભાવાર્થ—સંસારપ્રપંચમાં વ્યવહારદૃષ્ટિએ જે સુખ ભાસે છે, તે અતિપ્રચંડ દુઃખની સાથે સંબન્ધ રાખતું હોવાથી સુખ નથી. નિશ્ચયદૃષ્ટિએ કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થનારાં સુખો સુખજ નથી. પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને કર્મ છે અને અતએવ તે બન્ધન છે. એ બન્ધનો રહેતે છતાં સુખ હોય કે નહિ ? એજ માટે વ્યાસ, પતંજલિ વગેરે મહાત્માઓએ સંસારમાં સુખનો અભાવજ માન્યો છે. ગૌતમ ઋષિએ પણ એકવીશ દુઃખોની અંદર સુખ પણ ગણ્યું છે.

मुक्तिमहत्त्वं प्ररूपयति—

समस्तकर्मक्षयतोऽखिलार्थप्रकाशयुक्तं सुखमद्वितीयम् ।
यस्मिन् त्रिलोकीसुखमस्ति बिन्दुतुल्यं क इच्छेन्नहि ?, को भवेद् द्विट् ? ॥ ४३ ॥

Who will not long for the attainment of that unparalleled happiness which is the result of the destruction of all the Karmic forces and which illumines everything and before which the worldly pleasures are as nothing ! Who will disregard it ! (43)

૧ આ શ્લોક વિશેષાવશ્યકના [illegible]

મુક્તિનું મહત્ત્વ—

સર્વ કર્મોનો વિધ્વંસ થયેથી અનન્તજ્ઞાનયુક્ત જે અદ્વિતીય આત્મીય-સ્વાભાવિક સુખ પ્રકટ થાય છે અને જે સુખની આગળ સમસ્ત ત્રિલોકીનો સુખસમૂહ બિન્દુમાત્ર છે, એવું સુખ મુક્તદશામાં કેમ ઇચ્છે નહિ ? કોણ એવો મનુષ્ય એવી મુક્તિ ઉપર રાગ ન ધરે ?"—૪૩

मुक्त्यद्वेषस्य उपायाग्र्यता यथा—

अत्र च मुक्तावनुकूलवृत्तिरुपायोऽभिहितेषु मुख्यः ।
यस्मिन् स्थितेऽन्येऽपि भवन्त्युपाया यत्रास्थिते व्यर्थ उपायराशिः ॥४४॥

So partiality for absolution is the chief means in the presence of which other requisites become fruitful while in the absence of which all other requisites of the Yoga are of no use (44)

Notes—Every embodied soul high or low in the evolutionary stage seeks happiness and tries to avoid evil In other words it tries to be free from what he considers to be misery and pain and to attain what he thinks to be happiness The ideal of true happiness and evil varies with different persons in different countries and ages according to their religious conceptions and stand-points As long as one is in the phenomenal stage and identifies himself with his body he looks upon worldly pleasures as true happiness and is ready to undergo any amount of trouble and difficulty to achieve this end His activities are dictated by selfish propensities and desires They result from external impulses When his mind becomes firm in the belief of the existence of Soul Karma Rebirth and Liberation selfish motives grad-

ally cease and are replaced by motives altruistic and selfless in character. He then becomes free from materialism and the divine light dawns upon him. His apathy towards Moksha (liberation) ceases. He progresses himself further and is blessed with the glimpses of true light. He then begins to identify his interests with the interest of others and to view correctly the misleading and dazzling grandeur of external appearances and to do actions as tend to universal good. He does not feel hatred towards people who are vicious, sinful but maintains an indifferent attitude towards them and fully sympathises with their object and condition and tries his best to ameliorate it as much as it lies in his power. He is free from up-holding tenaciously his own views if they are perverse. His actions, words and mental activities work on the line of religious toleration. Eventually he feels the Supreme Truth that his higher soul, purged of all karmic dross is even blissful and absolutely free from all karmic bondage—the prime root of all evil in the form of rebirth, old age, death and disease. Thus one who has lost all apathy for liberation and is inspired for its attainment, without being distracted by perverse manifold mental activities, becomes calm, selfcentred and competent to realise the real truth. So loving attitude for liberation, is a primary necessity in the path of advancement to the Highest Truth.

'ગુરુદેવ' ગુરુનું માહાત્મ્ય—

" આ ઉપરથી એ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ કે—કુદ્રષ્ટિ વાર અને

એજ ' પૂર્વસેવા ' નામથી જાણીતા થએલા યોગાંગોની અંદર [illegible] ગણ્ય પદ ધરાવે છે યોગના સઘળા ઉપાયોમાં આ ઉપાય પ્રથમ [illegible] છે આ ઉપાય પ્રાપ્ત થયેથી અન્ય ઉપાયો પ્રાપ્ત થઈ શકે છે [illegible] આ ઉપાયની અપ્રાપ્તિમાં પ્રાપ્ત કરેલા અન્ય ઉપાયો [illegible] —૪૪

વ્યાખ્યા

માતા—પિતા [illegible] ઉપાય [illegible] આપણો છે [illegible] શક્તિ [illegible] ઉગતી રહે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] (માતા—પિતા) [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

સમ્મૂર્છિમપ્રવૃત્તિની જેવી ક્રિયા અનનુષ્ઠાન છે. ઓઘસંજ્ઞા યા લોકસંજ્ઞાથી+ જે અશુદ્ધ ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તેનો આ અનનુષ્ઠાનમાં પ્રવેશ થાય છે. શાસ્ત્ર, ગુરૂ કે જ્ઞાનવંતોની અપેક્ષા રાખ્યા વગર શૂન્ય મનથી જે ક્રિયા કરવી તે ઓઘસંજ્ઞા છે. અને શુદ્ધતાની દરકાર રાખ્યા સિવાય, એટલે કે 'શુદ્ધક્રિયાની પ્રરૂપણા કરવામાં શુદ્ધક્રિયા બનવી અશક્ય હોવાને લીધે મૂલતઃ ક્રિયાનો ઉચ્છેદ થશે અને એથી તીર્થનો વિચ્છેદ થશે'—એમ માની શુદ્ધ ક્રિયા તરફ બેદરકારી રાખી, અશુદ્ધલોકપ્રવાહ પ્રમાણે ક્રિયામાં પ્રવર્તતા રહેવું એ લોકસંજ્ઞા છે.

તદ્ધેતુ અનુષ્ઠાન એ છે કે જે ક્રિયા મોક્ષના ઉદ્દેશે પ્રીતિપૂર્વક સાવધાનતાથી કરવામાં આવે છે. આવી ક્રિયા કરનારા પ્રાણીને સંસારભ્રમણકાળ વધુમાં વધુ એક પુદ્ગલપરાવર્ત્ત બાકી રહેલો હોય છે. છેલ્લા પુદ્ગલપરાવર્ત્ત કાળને શાસ્ત્રકારો ધર્મનો યૌવનકાળ બતાવે છે. ભોગાનુરાગી યુવકને બાલક્રીડા° જેમ શરમ ઉપજાવે છે, તેમ ધર્મમાં યુવક એવા સજ્જનને અશુદ્ધ ક્રિયા તરફ લજ્જા ઉપજાવે છે. આ સ્થિતિમાંથી ચૈતન્યની ઉત્ક્રાન્તિ શરૂ થાય છે.

અમૃત અનુષ્ઠાન શુદ્ધ સ્વાભાવિક ભાવધર્મને કહેવામાં આવ્યું છે. આ અનુષ્ઠાનમાં આત્મપરિણામ બહુ નિર્મલ રહે છે. સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ અને નિર્મલ ઉલ્લાસ પુરસ્સર થતી ક્રિયાને અમૃત નામ આપ્યું છે. આ અનુષ્ઠાનથી મોહરૂપ વિષના વિકારો નષ્ટ થઇ જાય છે, અતએવ એનું "અમૃત" નામ અર્થયુક્ત—અભિધેયનું છે.

પાંચ અનુષ્ઠાનો જોયાં. તેમાં છેલ્લાં બે શુભ છે, તેમાં પણ છેલ્લું અનુષ્ઠાન શ્રેષ્ઠતર છે.*

પ્રસ્તુત પૂર્વસેવા વધુમાં વધુ એક પુદ્ગલપરાવર્ત્ત સંસાર બાકી રહેલો હોય છે, ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. આ પૂર્વસેવાને પ્રાપ્ત કરી, એ પ્રાણ-

+ " ओघसंज्ञाऽत्र सामान्यज्ञानकार्यं निबन्धनम् ।
लोकसंज्ञा च निर्दोषसूत्रमार्गानपेक्षिणी " ॥
(અધ્યાત્મસાર, ત્રીજો પ્રબન્ધ.)

* " आदरः करणे प्रीतिरविघ्नः संपदागमः ।
जिज्ञासा तज्ज्ञसेवा च सदनुष्ठानलक्षणम् " ॥ १२१ ॥
(યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય.)

મિક યોગશક્તિ છે એ શક્તિ C?? શકાયેલો અપુનર્બન્ધક[1] કહેવાય છે અપુનર્બન્ધકો સંસારભ્રમણ [illegible] વધુમાં વધુ એક પુદ્ગલપરાવર્ત માનવામાં આવ્યો છે. આ અવસ્થામાં ઉદ્દેશ્ય થાય અનુકાનો પેહી પ્રમ યોગ્ય અનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત થાય છે. અપુનર્બન્ધક અવસ્થામાંથી ક્રમશ સમ્યક્ત્વ અવસ્થામાં આવે છે. સમ્યક્ત્વઅવસ્થા ભ્રાન્તિરહિત અને [illegible] છે [illegible] ત્યારે [illegible] સંગમ થાય છે ત્યારે [illegible] [illegible] બને છે એ અવસ્થાનું નામ- વિરતિગુણસ્થાન. આ અવસ્થામાં આગળ વધતાં અંતે [illegible]

उपसंजिहीषु कथयति—

इत्येष योगप्रथमाधिकारिवर्तनं किञ्चिदिदं न्यगादि ।
यथात्रास्मिन् पथि सञ्चरन्तः सम्यग्दृशा ग्रन्थिभिदा भवन्ति ॥ १५ ॥

This is shortly described the mode of conduct which a novice in the practice of Yoga should follow. If those who observe it properly are able to cut off all the karmic knots and attain right belief (15)

Notes The man aspiring after Samyaktva must undergo three processes (1) Yathapravritti Karana (2) Apurva Karna and (3) Anivritti Karana. In the first stage a huge reduction of the length of time of Karmas is to be achieved. The feeling that this Samsar is full of sorrows and miseries should arise in his mind. The duration of Karmas must then be limited to less than kodakodi sagaropama of all the karmic forces except Ayuh Karma and he is nearing towards the cutting of the karmic knot.

---

[1] અપુનર્બન્ધક [illegible]
[illegible]

The Second Process—" If the living being can succeed in reducing by only fortyeight minutes this one hundred billion years maximum duration of the Karmas he is then in the second process " (Jain Karma philosophy). Here he manifests his desire to remove the worst type of four passions.

In the third process he actually controls the worst type of four passions. The end of the second process is the beginning of the third. The three Mohaniya (delusive) Karmas and the worst stage of four passions are rendered impotent. Thus the Mithyatva (delusion) being removed and the karmic knot being cut off, the lowest kind of Samyaktva is reached.

Granthi means the knot knitted by inborn attachment and aversion as to convictions regarding conduct, Bheda means cutting off.

The three karanas can be best explained by the following illustration. Three travellers were going along in a jungle. on their way through the forest the sun set down and they were much frightened at the sight of robbers. The robbers attacked these travellers. One of whom, being much afraid, retraced his steps hastily; the second was caught by the robbers, but the third boldly faced them and advanced on his way fighting against them and finally reached a safe place.

Now this story can be thus allegorised. The jungle stands for the human brith, the long way

અને અન્તરાય. આ ચારે કર્મોમાં મોહનીય કર્મ અતિપ્રબળ છે. મોહનીય કર્મના બે પ્રકારો છે—દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય. તત્ત્વદૃષ્ટિને અટકાવવાનું કામ દર્શનમોહનીયનું છે અને ચારિત્રને અટકાવવાનું કામ ચારિત્રમોહનીયનું છે. તત્ત્વદૃષ્ટિનો વિકાસ થાય, ત્યારે ચરિત્ર મેળવાય છે, એ માટે પ્રથમતઃ દર્શનમોહનીય કર્મ ઉપર વિજય મેળવવાની અગત્ય રહે છે. 'દર્શનમોહનીય' શબ્દજ બતાવી આપે છે કે, દર્શનને આચ્છાદન કરનાર છે. આ દર્શન શબ્દનો અર્થ યથાર્થ તત્ત્વશ્રદ્ધાન થાય છે. યથાર્થ તત્ત્વશ્રદ્ધાનને અટકાવનાર આ કર્મનો (દર્શનમોહનીયનો) વિલય કરવાથી સમ્યગ્દર્શનનો[1] પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, બીજા શબ્દોમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સમ્યગ્દર્શનને મેળવવા પ્રથમતઃ કર્મોનું સ્થિતિબળ ઘટવું જોઇએ છે. જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય અને અન્તરાય એ ચાર કર્મોનો સ્થિતિકાળ ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે.[2] નામ અને ગોત્ર કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. મોહનીયકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ છે અને આયુષ્ય કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ તેત્રીસ સાગરોપમ છે. જઘન્ય સ્થિતિકાળ વેદનીયક-

---

1 " દર્શનમોહવિનાશથી જે નિર્મળ ગુણઠાણ
તે નિશ્ચય સમકીત કહ્યું તેના એ અહિઠાણ. "
(યશોવિજયોપાધ્યાયકૃત સમકીતના સડસઠ બોલની સજ્ઝાય)

2 એક કરોડને એક કરોડે ગુણવાથી એક કોડાકોડી થાય છે. હવે સાગરોપમ કેટલા કાળનું માન છે તે જોઇએ. એક યોજન (ચાર ગાઉ) લાંબા, પહોળા અને ઉંડા કુવામાં મનુષ્યના વધુમાં વધુ સાત દિવસ સુધીના ઉગેલા વાળ દબાવી દબાવીને એવા સજ્જડ ભરવા કે અગ્નિ યા જળ વગેરેથી એક પણ વાળને આંચ લાગી શકે નહિ. હવે તે પ્રત્યેક વાળના અસંખ્ય ખંડ કલ્પીને સો સો વર્ષે તે પ્રત્યેક ખંડને તે કુવામાંથી કાઢવો. આમ કાઢતાં જેટલા કાળે તે કુવો વાળથી ખાલી થાય, તેટલા કાળને 'પલ્યોપમ' (સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમ) એવી સંજ્ઞા આપી છે. આવા દશ કોડાકોડી પલ્યોપમોને એક સાગરોપમ (સૂક્ષ્મ અદ્ધા સાગરોપમ) એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે.

ર્મનો બાર મુહુર્ત્ત છે (અન્ય આચાર્યોના મતે અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે[1]) નામ અને ગોત્રકર્મનો આઠ મુહૂર્ત્ત છે, અને બાકી બધા કર્મોનો જઘન્ય સ્થિતિકાળ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે (અન્તર્મુહૂર્ત્ત એટલે સંપૂર્ણ બે ઘડી નહિ, પણ બે ઘડીની અંદરનો વખત લોકપ્રકાશમાં દ્રવ્યલોકના ત્રીજા સર્ગના ૩૪ મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે નવ સમયોથી આરંભ કરીને એક સમય ઉણી બે ઘડીના સમય સુધીનો બધો વખત અન્તર્મુહૂર્ત્ત કહેવાય છે ' સમય ' એ જૈનસિદ્ધાન્તનો પારિભાષિક શબ્દ છે એ એવો સૂક્ષ્મ વખત છે કે એનાથી બીજો કોઇ સૂક્ષ્મ વખત નથી છેલ્લામાં છેલ્લો સૂક્ષ્મ વખત એ સમય છે એ સમયો એક સેકંડમાં અસંખ્ય પસાર થાય છે) કર્મદ્રવ્યો જેટલા વખત સુધી આત્મા સાથે જોડાયેલ રહે તેટલા વખતને સ્થિતિકાળ કહેવામાં આવે છે કર્મદ્રવ્યો વધુમાં વધુ જેટલો વખત રહે તેટલો વખત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ અને ઓછામાં ઓછો જેટલો વખત રહે તેટલો વખત જઘન્ય સ્થિતિકાળ કહેવાય છે

હવે આત્માના જે પરિણામવિશેષથી આયુષ્યકર્મ વર્જી સાતે કર્મોની સ્થિતિ કિંચિન્ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમ જેટલી રહે, તે પરિણામ-વિશેષને યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવામાં આવે છે આવો પરિણામ પ્રાણિઓને અનેકશ પ્રાપ્ત થતો રહે છે નદીનો પાષાણ નદીના પાણીના ધોધમાં ઘસાતો ઘસાતો જેમ સ્વતએવ ગોળ અને સુંવાળો બની જાય છે, તેમ તથાવિધ સંયોગો વચ્ચે કષાયમંદતાના યોગે અમુક કર્મ દ્રવ્યપુંજનું સ્વતએવ શટન-પતન થતાં આત્મા કંઇક હળકો થાય છે એ વખતનો આત્મપરિણામ યથાપ્રવૃત્તિકરણ નામથી ઓળખાયો છે (યથાપ્રવૃત્તિ એટલે સાધારણ રીતે ઉપયોગ વગર ઉત્પન્ન થનારો કરણ એટલે પરિણામ એ ' યથાપ્રવૃત્તિકરણ ' શબ્દનો અર્થ છે) આવો પરિણામ અભવ્યોને પણ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે પરંતુ તેઓ એ પરિણામથી આગળ વધી શકતા નથી ઘણા ભવ્યો પણ એ પરિણામ સુધી પહોંચીને પાછા હઠે છે એ પરિણામથી આગળ વધવામાં વચ્ચે આવતી ગ્રન્થિનો ભેદ કરવો પડે છે ગ્રન્થિ એટલે ગાંઠ પણ વસ્તુતમાં રાગ-દ્વેષની

1 જુઓ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૩૩ મા અધ્યયનમાં બાર મુહૂર્ત્તનો અભિપ્રાય તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં.

ગાંઠ[1] સમજવી. આ અત્યંત મજબૂત ગાંઠને[2] આત્માના જે અપૂર્વ શુદ્ધ અધ્યવસાયવિશેષથી ભેદી શકાય છે, તેને 'અપૂર્વકરણ' ('કરણ' એટલે અધ્યવસાય, અર્થાત્ અપૂર્વ અધ્યવસાય) એવું નામ આપ્યું છે. આ વખતે આત્મા શુદ્ધ ઉપયોગમાં ચઢતો હોય છે. અપૂર્વકરણ પછી તેથી અધિકશુદ્ધ 'અનિવૃત્તિકરણ'નામક અધ્યવસાય પ્રાપ્ત થાય છે. ('અનિવૃત્તિ' એટલે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કર્યાં વગર નહિ ચાલ્યો જનારો, એવો 'કરણ' એટલે અધ્યવસાય.) આ અધ્યવસાયના પ્રભાવથી દર્શનમોહનીય (મિથ્યાત્વમોહનીય) કર્મનાં દલ્યો, જે બહુ લાંબા કાળ સુધી સ્થિતિ ધરાવનારાં છે, તેનાં બે ભાગલા પડે છે; એટલે એ અતિદીર્ઘકાળની સ્થિતિ ધરાવનારાં દલ્યોમાંનો કેટલોક ભાગ ફક્ત અન્તર્મુહૂર્ત વખત સુધીની સ્થિતિવાળો બની જાય છે. આવી રીતે—મિથ્યાત્વકર્મદલ્યોનો મોટો ભાગ અતિદીર્ઘસ્થિતિકાળવાળો અને તેમાંનો કેટલોક ભાગ અન્તર્મુહૂર્તસમયસ્થિતિવાળો, એમ જે બે ભાગલા પડે છે, તેને 'અન્તરકરણ' નામ આપ્યું છે. 'અનિવૃત્તિકરણ' અધ્યવસાયથી આ અન્તરકરણ બને છે. આ અનિવૃત્તિકરણ અધ્યવસાયમાં રહેલો આત્મા પેલાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી સ્થિતિવાળાં બનાવેલ દલ્યોને અનુભવી–વેદી નાંખે છે અને એ સિવાયનાં અતિદીર્ઘસ્થિતિકાળવાળાં દલ્યોના મોટા ભાગલાને ભસ્મચ્છન્નાગ્નિવત્ ઉદયપ્રાપ્ત ન થાય તેમ દબાવી દે છે. પેલાં અન્તર્મુહૂર્તવાળાં દલ્યો જ્યારે તમામ વેદી લેવાય છે કે તેજ ક્ષણે મિથ્યાત્વનો લગાર પણ ઉદય નહિ હોવાથી સમ્યક્ત્વ (સમ્યગ્દર્શન) નો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.

સમ્યક્ત્વનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં આત્મા પરમ આહ્લાદ અનુભવે છે. આંધળાને ચક્ષુની પ્રાપ્તિ થતાં કેટલો આનન્દ થાય ! તેટલો આનન્દ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં શાસ્ત્રકારો જણાવે છે.

સમ્યક્ત્વના ત્રણ પ્રકારો પડે છે—ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિક-

---

૧ " गंठि त्ति सुदुब्भेओ कक्खडघणरूढगूढगंठि व्व।
जीवस्स कम्मजणिओ घणरागद्दोसपरिणामो " ॥
(કલ્પભાષ્ય)

૨ " जा गंठी ता पढमं गंठिं समइच्छओ भवे बीअं।
अनियट्टीकरणं पुण सम्मत्तपुरक्खडे जीवे " ॥
(કલ્પભાષ્ય)

સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ઉપરનો જે પ્રકાર સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે બતાવ્યો છે તે ઔપશમિકસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો સમજવો. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વથી જુદુ પડે છે એ બેમા ફરક કેટલો છે તે જોઇએ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે તેટલા વખતમા આત્મા દર્શનમોહનીય (મિથ્યાત્વમોહનીય) કર્મના દ્રવ્યોને સ્વચ્છ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેટલા વખતમા તે દ્રવ્યોમાંથી જેટલો ભાગ શુદ્ધ થાય છે તેનુ નામ સમ્યક્ત્વમોહનીય જેટલો ભાગ અડધો શુદ્ધ બને છે તેનુ નામ મિશ્રમોહનીય પડે છે અને જે ભાગ અશુદ્ધને અશુદ્ધજ રહી જાય છે તેનુ નામ મિથ્યાત્વમોહનીય છે જેમ અતિમલિન કાચ બહારથી આવતા પ્રકાશને અટકાવે છે પરન્તુ તેજ કાચ જ્યારે સ્વચ્છ બનાવવામા આવે છે ત્યારે તે પ્રકાશનો પ્રતિબન્ધક થતો નથી એજ પ્રમાણે દર્શનમોહનીય (મિથ્યાત્વમોહનીય) કર્મના દ્રવ્યોમાંથી મિથ્યાત્વરૂપ મલ દૂર કરવાથી તે દ્રવ્યો એવા સ્વચ્છ બની જાય છે કે તે યથાર્થતત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વને અટકાવનારા થઇ શકતા નથી

ઉપર કહ્યુ તેમ શુદ્ધ મિશ્ર અને અશુદ્ધ એમ દર્શનમોહનીય (મિથ્યાત્વમોહનીય) કર્મના દ્રવ્યોના ત્રણ વિભાગ ઉપશમસમ્યક્ત્વમા વર્તતો આત્મા કરે છે હવે જ્યારે ઔપશમિકસમ્યક્ત્વનો કાળ પૂરો થાય છે ત્યારે જો પેલા શુદ્ધ દ્રવ્યોનો ઉદય થાય તો આત્મા ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે મિશ્ર દ્રવ્યોનો ઉદય થાય તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ નહિ પણ મિશ્રદૃષ્ટિ બને છે અને અશુદ્ધ દ્રવ્યોનો ઉદય થતા મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે ઔપશમિકસમ્યક્ત્વમા જેમ શુદ્ધ શ્રદ્ધાન હોય છે તેમ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમા પણ શુદ્ધ શ્રદ્ધાન હોય છે પરન્તુ ફરક એ છે કે—ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમા મિથ્યાત્વકર્મનો પ્રદેશ–ઉદય પણ હોતો નથી (અન્ય આચાર્ય કહે છે કે—ઉપશમશ્રેણિવાળાજ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમા મિથ્યાત્વકર્મનો પ્રદેશ–ઉદય હોતો નથી, અન્યત્ર હોઇ શકે છે) જ્યારે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમા મિથ્યાત્વદ્રવ્યોનો પ્રદેશ–ઉદય સંભવે છે પ્રદેશ–ઉદય એટલે સૂક્ષ્મ ઉદય એ સિવાય ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમા દર્શનમોહના કોઇ પુદ્ગલોનો ઉદય હોતો નથી, જ્યારે ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ દર્શનમોહના શુદ્ધ પુદ્ગલોના વિપાકોદયરૂપ છે અતએવ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પૌદ્ગલિક અથવા સોપાધિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, જ્યારે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અપૌદ્ગલિક ...

ત્રીજું ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, એ ઉંચા પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે. ઉપર્યુક્ત શુદ્ધ, અશુદ્ધ અને મિશ્ર એ દર્શનમોહના ત્રણ પુંજો અને અનિતીવ્ર (અનન્તાનુબંધી) ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર કષાયો, એમ એ સાતનો મૂલતઃ ક્ષય થવાથી પ્રકટ થનારું સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. આના બે વિભાગ પાડી શકાય છે.–શુદ્ધ ક્ષાયિક અને અશુદ્ધ ક્ષાયિક. તેમાં પહેલું કેવલજ્ઞાનીઓને અને બીજું છદ્મસ્થોને હોય છે.

બીજી રીતે સમ્યક્ત્વના ત્રણ પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે–કારક, રોચક, અને દીપક. યથાર્થતત્ત્વશ્રદ્ધાન પ્રમાણે યમ-નિયમાદિઆચરણ જો ઠીક ઠીક હોય, તો તે કારક સમ્યક્ત્વ છે. આચરણમાં ન મૂકી શકવાની સ્થિતિ સાથે સંબંધ ધરાવતું સમ્યક્ત્વ રોચક સમ્યક્ત્વ છે. જીવાજીવાદિ તત્ત્વો ઉપર પોતે શ્રદ્ધાળુ નહિ હોય કરીને પણ બીજાઓના ઉપર તે તત્ત્વોનો યથાર્થ પ્રકાશ પાડવો તેને દીપક સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવ્યું છે.

મોક્ષપ્રાપ્તિનું મૂળ જેમ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર છે, તેમ સંસારરૂપ રસનું મૂળ પણ મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્ર છે. દર્શનનું મિથ્યાપણું ટળી જતાં જ્ઞાનનું મિથ્યાપણું એની સાથેજ ટળી જાય છે. અને એ બનેમાં સમ્યક્ત્વનો પ્રાદુર્ભાવ સાથેજ થાય છે. દર્શન અને જ્ઞાનમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં ચારિત્રની દુર્લભતા રહેતી નથી. સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનનો પરસ્પર અવિનાભાવ (એકબીજાથી જુદું ન રહેવું એવો) સંબન્ધ છે. સમ્યગ્દર્શન જેને પ્રાપ્ત થયું, તે મિથ્યાજ્ઞાની નહિ, કિન્તુ સમ્યગ્જ્ઞાનીજ છે. જેનામાં સમ્યગ્દર્શન નથી, તેનો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ ગમે તેટલો પ્રબલશક્તિવાળો હોય અને તે ગમે તેટલું પુસ્તકજ્ઞાન ધરાવતો હોય, પણ તે સમ્યગ્જ્ઞાની નથી કિન્તુ મિથ્યાજ્ઞાની છે. આ માટે મોક્ષપ્રાપ્તિના સાધનોમાં સમ્યગ્દર્શનને પ્રથમપદ આપવામાં આવ્યું છે. જ્ઞાનાવરણીય ક્ષયોપશમની અપેક્ષા ચારિત્રની જેમ થવા દેવાની પ્રાપ્તિ સમ્યક્ત્વ અનુસરવા માટે નથી, કિન્તુ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ તે મને વસ્તુનો વિવેક પડવાથી આવે છે. આજ માટે શાસ્ત્રોમાં સમ્યગ્દર્શન ઉપર પુનઃ પુનઃ ભાર દઈને વાત કહેવામાં આવ્યું છે. સમ્યગ્દર્શનનો વિરોધી મિથ્યાદર્શન છે. દર્શન જેમ રીતે અજ્ઞાન છે, તેમ રીતે તેનો

[illegible]

સમકિતમાં કહ્યું છે :

अर्धे पुद्गलपरावर्तनाम्नि कालेऽवशिष्ट उत्कृष्टतया भवन्ति।
सम्यग्दृशो मोक्षपदस्य सार्धं निस्संशयं तेन एव भूयान्॥

When half of the Pudgal-paravartana time at the most remains a man attains right belief, that is to say those having right belief reach absolution within the said time (40)

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી સંસારભ્રમણ કેટલું રહે છે?—

" સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં ... અર્ધ પુદ્ગલ-પરાવર્ત ... રહે ત્યારે ... સમકિત (સમ્યગ્દર્શન) પ્રાપ્ત થાય છે—

એવો નિયમ નથી; એ માટે આકાશપ્રદેશો કેવા ક્રમથી સ્પર્શવા જોઈએ, એ સાવધાનતાથી વિચારવાનું છે. કોઈ આકાશપ્રદેશોમાં મરણ થયા પછી સમે ત્યારે તે પ્રદેશોના અનન્તર પ્રદેશોમાં જ્યારે મરણ થાય, ત્યારે તે પ્રદેશો ક્રમથી સ્પર્શેલા કહેવાય. પરંતુ વચ્ચેના વખતમાં જે અન્ય પ્રદેશોમાં મરણો થયાં, તે પ્રદેશો ક્રમથી સ્પર્શેલા કહેવાય નહિ. એવીજ રીતે વળી જ્યારે ત્યારે પણ એવા ક્રમરહિત પ્રદેશોના અનન્તર પ્રદેશોમાં જ્યારે મરણ થાય, ત્યારે તે પ્રદેશો ક્રમથી સ્પર્શેલા કહેવાય. આ રીતના ક્રમથી સર્વ આકાશપ્રદેશો જ્યારે મરણોથી સ્પર્શાય અને એવી રીતે સ્પર્શવામાં જેટલો કાળ જાય, તેટલા કાળને પુદ્ગલપરાવર્ત કહે છે. આ ઉપરથી સમજી જવાય છે કે આ કાળ કેટલો બધો મોટો છે. આ કાળ અનન્તકાળ કહેવાય છે. આવા પુદ્ગલપરાવર્ત કાળ પણ અનન્તકાળ કહેવાય છે.

सम्यक्त्वं व्याचष्टे—

> विमलः परिणाम आत्मनः
> किल सम्यक्त्वमुदीरितं बुधैः ।
> अपवर्गपुरप्रवेशनं
> न हि दृग्भ्रमनरापुपानिनात् ॥ ४७ ॥

This unsullied pure state of the soul is emphatically called by the wise-Samyaktva-perfect faith in the essential principles of Jainism. This perfect faith is the passport for admission into the city of Liberation. Without this passport, no one is entitled to Liberation—(Moksha). (47)

Notes:—Every thing is subject to the law of causation. The effect must follow the cause. The cognition of the nature of the soul must be due to something—it is Samyaktva (right attitude clearly

the amount by which the duration is reduced. When a man is in a Yathāpravrittikarana he feels that this phenomenal life is a misery. In the second process, the desire to be free from the four Anantānubandhis becomes manifest. In the third, the control of the four Anantānubandhis is actualised and the knot of karmas is cut off and the Mithyatva becomes inoperative. It is called Vyavahar Samyyaktva or Dravya Samyyaktva. The other aspect is Bhāva Samyyaktva when he understands that his own Soul is true God, true Guru & true Dharma.

Right faith, leads to all kinds of purity and ultimately to final liberation. It prevents one's births in lower grades of life and physical deformity. One who is endowed with perfect belief, becomes possessed of energy, wealth and grateness. He is enabled to realize the highest ideals. He becomes endowed with miraculous power and enjoy long in the heaven worlds. It is on account of this unshakable right belief, one secures the Supreme Status. These are numerous advantages of the Right Faith.

સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ—

"આત્માના ઉજ્જ્વલ પરિણામવિશેષને સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવ્યું છે. આ સમ્યક્ત્વ મુક્તિનો સિડી છે. એ સિડી મેળવ્યા વગર, કોઈ મોક્ષનગરમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી."—૨૭

ભાવાર્થ.

સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ ઓળખાય એવું છે. સરળ રીતે તેની વ્યાખ્યા સમજાવતાં જૈન શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—દેવ, ગુરુ આદિ તત્ત્વોના

'પૂર્વસેવા' નામનું દ્વિતીય પ્રકરણ પૂર્ણ થયું. આની અંદર ગુ
દેવ-સેવા, સદાચાર, તપ અને મુક્ત્યદ્વેષ, એટલી બાબતો જોવાય.
માર્ગનું આરાધન કર્યેથી અષ્ટાંગયોગ ઉપર આરોહણ કરવાનું ◦
પ્રાપ્ત થાય છે. 'અષ્ટાંગયોગ' શું છે? એ જાણવાને હવે ત્રી
પ્રકરણમાં પ્રવેશ કરીએ.

तृतीय-प्रकरणम् ।

अष्टाङ्गयोगः ।

CHAPTER III.

Ashtānga Yoga.

(Shlokas 131.)

The word Yoga is derived from *yuj* (युज्) to join and means conjunction or absorption and the Yoga Shastra is the same which treats of the process of achieving this result.

To understand the nature of Yoga, one must understand the nature of man and of Universe. As is stated elsewhere, Jain philosophy divides the Universe into two main classes, Jiva and Ajiva. The real nature of Jiva is consciousness; but it is clouded by Anadi Karma and the Yoga system explains the method of removing the Karma, the Yoga enables the Jiva to join himself with or to be absorbed in its

तृतीय-प्रकरणम् ।

अष्टाङ्गयोगः ।

CHAPTER III.

Ashtānga Yoga.

(Shlokas 131.)

The word Yoga is derived from *yuj* (युज्) t
join and means conjunction or absorption and th
Yoga Shastra is the same which treats of the proces
of achieving this result.

To understand the nature of Yoga, one mus
understand the nature of man and of Universe. A
is stated elsewhere, Jain philosophy divides the Uni
verse into two main classes, Jiva and Ajiva. Th
real nature of Jiva is consciousness; but it is clouded
by Anadi Karma and the Yoga system explains th

own real and eternal nature unalloyed with Karm
ore It unfolds the supreme consciousness

Yoga is a practical science based upon psychol
gical laws Its object is to evolve the pure Atm
out of the Jiva hedged in by the jungle of Karm
forces Every thing in the Universe is regulated
certain laws and the spiritual evolution has its ov
laws. Yoga is the systematised knowledge of law
This is the general meaning of Yoga The word
used in another sense also as in Jnanayoga a
Karmayoga. Here it means application, for insta
Jnanayoga means applying oneself to the study
real knowledge But here also the original idea
present because in all these latter Yogas the id
aimed at is identical—Realisation of the true natu
of Self They only indicate a difference in procedu
the end is the same

Realisation of the Self involves two thin
Knowledge of the true nature of Self and the remov
of matter (Karma) which screens it these two fo
the subject matter of Jnanayoga and Kriyayoga r
pectively But we should note that these two
not stand independent of each other Because as
is plain to see the real nature of Atma will not
unfolded unless the karmic fetters are removed
other words the ideal of Jnanayoga will not
achieved unless the Kriyayoga is practised to the e
Similarly the uninterrupted practice of Kriyayoga

that is, it also helps in the attainment of the end sought by Jnanayoga. It will thus be seen that Jnanayoga and Kriyayoga march hand in hand. One supplements the other. They are two sides of the same shield. One lays emphasis not so much on the process as on the end to be gained: while the other pays particular attention to the process implying at the same time that if the process be rigidly and rightfully carried out, it will not fail to achieve the end. In fact both are equally necessary.

We may incidentally state that it is a very important feature of the Jain Metaphysics that it lays stress on Karma equally with Jnana. The Western metaphysics does not stand comparison with the Eastern in this respect. In the West, metaphysics is to all intent and purposes divorced from practical ethics. On the other hand practical sciences are tending to ignore the metaphysical basis of life. The science of sociology which for instance attempts to give a rational explanation of the principles which should govern the human conduct practically ignores its metaphysical basis but only takes into consideration anthropological, historical, economic and such other causes. But human Soul is not a product of these; it has in it something deeper and more sublime than such externals. It is on a recognition of this fact that in all Indian Religions Karmayoga has a metaphysical basis and is made a companion to Jnanayoga. Without the practice of Karmayoga there is no possibility of attaining the final goal.

अणाङ्गयाम [illegible] माध्यमाद्रुदायति—

यत्राऽस्मि दु [illegible] शाश्वतमेव माग. ।
[illegible] मुक्ति सति कर्मेष्व ॥ ?

[illegible] that [illegible] tate where there [illegible] unalloyed with miser[illegible] It is [illegible] destruction of all [illegible] Karma [illegible] cannot be attai[illegible] so long [illegible] roots of Karma [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

स्वर्गादय [illegible] स्वर्गाद् [illegible]
[illegible] ॥

[illegible] are [illegible] down from heaven [illegible] final beatitude [illegible] nature of the [illegible]

[illegible]

The Soul becomes free from old age, disease, destruction etc. It becomes free from birth in the cycle of Evolution. While on the other hand the attainment of Heaven does not carry with it the blessings of Moksha. Even the Rulers of Devas and Lords of Asuras are subject to happiness and misery. Their lives are limited. According to the Jain Scriptures the shortest period of their life is ten thousand years and the largest period of their life is thirty-three Sagaropama. Though the Devas enjoy pleasures, happiness and exquisite joys yet they are not free from miseries and troubles. They are subject to lust, jealousy, rivalry, vengeance, jarring, brawls and quarrels. They have their bodies and embodied as they are they suffer calamities. The happiness they enjoy is subject to changes. It is not an absolute bliss which is enjoyed in the state of Moksha. When they have completed the enjoyment of their good Karmas, they fall down and are reborn in human kingdom. Time according to the Jain theory is scaled as below.—

" In the Jain idea of time the smallest division is called a " Samaya ", and it is so small that there are innumerable " samayas " in a wink of the eye etc., which is called an " avali ". Sixteen million, seven hundred and seventy-seven thousand two hundred and sixteen " avalis " make 48 minutes, or one " Muhurta. "

Thirty muhurtas make one day.
Fifteen days make one fortnight.

body, suspension and suppression of the breath, withdrawal of the senses from sensual objects, concentration of the mind, contemplation and profound meditation—these are the eight stages of Yoga. (5)

આઠ અંગોનાં નામ—

" યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ યોગનાં આઠ અંગો છે. "—૫

तत्र यम-नियमौ भेदतः प्राह—

तत्राहिंसासत्यास्तेयब्रह्मापरिग्रहाश्च यमाः ।
शौचं तोषश्च तपः स्वाध्यायः प्रभुविचिन्तनं नियमाः ॥ ६ ॥

Non-injury, truthfulness, refraining from stealing, complete celibacy, non-acceptance of things, belonging to others—these constitute (Yama) restraint, while purification of the body and mind, contentment, austerities (external and internal) study of scriptural texts and persevering devotion to God—these form religious observances (Niyama). (6)

યમ અને નિયમના ભેદો—

" પૂર્વોક્ત આઠ અંગો પૈકી પ્રથમ અંગ યમના પાંચ ભેદો છે—અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ. બીજું અંગ જે નિયમ, તેના પાંચ ભેદો છે—શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વર-પ્રણિધાન. "—૬

" There are rewards for benefiting every animal having a moist liver (i. e. every one alive) " " Sayings of Mahomed. "

Mr. Abdullah Suhrawardy adds the following as an explanatory note to the above passages.

" In the Kuran animal life stands on the same footing as human life in the sight of God. ' There is no beast on earth ' says the Kuran, nor bird which flieth with wings, but the same is a people like unto you (Mankind)-unto the Lord they shall return. "

(Key of Knowledge.)

It means you should refrain from meat-eating Similar are the words of the Emperor Akbar against this wicked practice. Even the poet Sadi recommends non-injury to all living creatures. " Do not injure the ant which is a carrier of grain "

For it has life, and life is dear to all.

Even in the Bible, it is said - And God said, ' Behold, I have given you every herb bearing seed which is upon the face of all the Earth, and every tree, in which is the fruit of a tree, yielding seed; to you it shall be for meat. ' " (Genesis)

" He shall have judgment without mercy that hath showed no mercy " - Blessed are the merciful for they shall obtain mercy. " .

The sixth commandment of the Bible forbids the killing of animals. In one of the educational institutions of Moscow, a girl, being asked whether Hindi

but contrarily they lived upon vegetables and fruits. Afterwards on account of climatic changes and the absence of fruits and vegetables they adopted artificial means of maintenance. But it is however that nature prohibits this flesh-eating custom. It is against the laws of nature to kill any animal life for the sake of the satisfaction of our bellies. Men are not endowed with claws and teeth as carnivorous animals are, but they are given such teeth as naturally indicate that human beings are by nature allowed to eat vegetables and fruits and human stomachs are not capable of perfectly digesting flesh. The flesh-eaters argue that flesh-eating imparts strength. If this were to be the case, lion must have more enduring power than the elephant, but we find by experience that elephant has greater power of endurance than lion.

It is not even borne out by fact that flesh-eaters are stronger, if it be so, the Russians would have defeated the Japanese, but this is not so; on the other hand, Japan was victorious, again the central part of Bengal wherein the people generally live upon flesh, is neither strong, nor heroic. The Vegetarians are generally capable of possessing greater enduring power and as a rule, are heroic and strong. "In France, vegetable diet prevails to a very great extent. M. Dupin informs us that two-thirds of the French people, to this day, are wholly deprived of animal food; and live on chestnuts or maize or potatoes—the peasantry of Norway, Sweden, Russia, Denmark, Germany, Turkey, Greece, Switzerland, Spain, Portugal and of

almost every other country in Europe subsist princi pally and most of them entirely on vegetable food. (Ahimsa Dharma Prakāsh)

Flesh-eaters are disqualified to perform any religious rite because their bodies remain impure with the bundle of flesh in their stomachs Look at the absurdity in the idea of propitiating the goddess Chandi with goat-offerings ! This practice cannot be justi fied on any rational ground Can we imagine that the goddess who protects and who is Mercy-incarnate can ever think of accepting the flesh of gentle, guileless and innocent lamb goat or he-buffalo ? It is simply the jugglery of the flesh-eating Brahmins

Plutarch remarks- Desist O ! mortals to violate living bodies for your iniquitous dishes There are crops there are fruits bending the branches by their weight and swelling grapes on the vines, there are sweet herbs there are those which you may soften and make palatable by fire nor is milk wanting to you nor honey redolent of thymes and the boun teous earth causes sweet elements to spring up richly and affords feasts without laughter and without blood. × × × ×

At length some mischievous innovator desirous of new food commenced to fill a greedy belly with animal dishes and opened the way to wickedness

What an evil habit does he contract and how he prepares himself to shed human blood who cru

they are eliminated, the growth of spirituality is promoted and that of animality is checked. Thus the elimination of the Karmic forces of desires helps in bringing on freedom from pain and happiness which every living being tries to secure.

It is even absurd to kill living animals in extreme pain and distress and also to destroy creatures with naturally cruel and evil propensities. It is a wrong belief that they become happy being freed from painful distress. By destroying cruel animals the evil is not mitigated and none can guarantee that similar beings would not take birth in the same place. On the contrary when one entertains and practises universal love (Ahimsa) natural antipathy is even held in abeyance.

Let us now consider the principle of Ahimsa according to the Jain theory. It is the highest form of religion or piety. It is highly desirable and necessary if one desires release from this Cycle of Transmigration. It is grossly misunderstood. The pernicious results of flesh-eating are already pointed out. This principle also extends to drinks. Stimulating drinks are as much injurious to health. They also retard the progress of spiritual development. Brewing and distilling also involve the destruction of millions of small lives. The Jains also refrain from carrying on such avocations which are more or less connected with the destruction of animal life such as cutting down forests, working as a black-smith, potter, those of a dealer in leathern articles, feathers, skins,

etc. Hunting, shooting, fishing, vivisection, wars, etc., are strictly prohibited as they involve the loss of life.

Notwithstanding every one is allowed to do his duty, so a king may carry on war in self-defence. A householder may prevent a thief from taking away his property, or can defend himself against those who assault or by beating or killing a ferocious animal if he is in imminent danger of his life. A householder must always take precautions to avoid emergency. He should always use corn, wood, clarified butter, &c., after clearing them of life-forms lying invisible within the article. He should use filtered water. He should be very careful in the treatment of animals used for drive &c. by refraining from beating them cruelly, tying them with strong ropes, piercing their ears &c., heavily loading them and starving them. There are many other ways in which a Jain householder is required to abstain from doing injury to animal life.

Every living being desires freedom from pain and happiness so any act tending to bring pain to the body as well as mind is Himsa. There are many anecdotes of ravenous beasts and ferocious animals having stood calm and quiet before Lord Mahavira and other high personalities who had rightly followed the practice of Ahimsa—"Panacea for all evils, mundane and extra-mundane." So the practice of Ahimsa never destroys the spirit of dignified manliness, heroism and other higher virtues as is alleged by some without properly understanding it. The practice of Ahimsa

&c. Hunting, shooting, fishing, vivisection, wars, etc., are strictly prohibited as they involve the loss of life.

Notwithstanding every one is allowed to do his duty; so a king may carry on war in self-defence. A householder may prevent a thief from taking away his property, or can defend himself against those who assault or by beating or killing a ferocious animal if he is in imminent danger of his life. A householder must always take precautions to avoid emergency. He should always use corn, wood, clarified butter, &c., after clearing them of life-forms lying invisible within the article. He should use filtered water. He should be very careful in the treatment of animals used for drive &c., by refraining from beating them cruelly, tying them with strong ropes, piercing their ears &c., heavily loading them and starving them. There are many other ways in which a Jain householder is required to abstain from doing injury to animal life.

Every living being desires freedom from pain and happiness so any act tending to bring pain to the body as well as mind is Himsā. There are many anecdotes of ravenous beasts and ferocious animals having stood calm and quiet before Lord Mahāvira and other high personalities who had rightly followed the practice of Ahimsā—" Panacea for all evils, mundane and extra-mundane. " So the practice of Ahimsā never destroys the spirit of dignified manliness, heroism and other higher virtues as is alleged by some without properly understanding it. The practice of Ahimsā

etc. Hunting, shooting, fishing, vivisection, wars, etc., are strictly prohibited as they involve the loss of life.

Notwithstanding every one is allowed to do his duty; so a king may carry on war in self-defence. A householder may prevent a thief from taking away his property, or can defend himself against those who assault or by beating or killing a ferocious animal if he is in imminent danger of his life. A householder must always take precautions to avoid emergency. He should always use corn, wood, clarified butter, &c., after clearing them of life-forms lying invisible within the article. He should use filtered water. He should be very careful in the treatment of animals used for drive &c., by refraining from beating them cruelly, tying them with strong ropes, piercing their ears &c., heavily loading them and starving them. There are many other ways in which a Jain householder is required to abstain from doing injury to animal life.

Every living being desires freedom from pain and happiness so any act tending to bring pain to the body as well as mind is Himsā. There are many anecdotes of ravenous beasts and ferocious animals having stood calm and quiet before Lord Mahāvira and other high personalities who had rightly followed the practice of Ahimsā—"Panacea for all evils, mundane and extra-mundane." So the practice of Ahimsā never destroys the spirit of dignified manliness, heroism and other higher virtues as is alleged by some without properly understanding it. The practice of Ahimsā

શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એમ છતાં 'अदोष' ના 'अ' નું શ્રવણ થતું નથી, તેનું કારણ વ્યાકરણનો નિયમ છે. વ્યાકરણનો નિયમ છે કે-"પદાન્તમાં રહેલા 'ए' या 'ओ' પછી આવેલો 'अ' લુપ્ત થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે પ્રકૃતમાં 'अदोष'ના 'अ' નો લોપ થયો છે; એથીજ 'अ' નું શ્રવણ થતું નથી. બાકી પ્રયોગતો 'अदोष' શબ્દનોજ કરવામાં આવ્યો છે.

'प्रवृत्तिरेषा भूतानां' એ વાક્યનો અન્ય પણ અર્થ થઇ શકે છે. જેમકે—માંસ વગેરે 'भूतानां' એટલે સૂક્ષ્મ જન્તુઓનું 'प्रवृत्ति' (प्रवर्त्तन्तेऽस्यामात प्रवृत्तिः, उत्पत्तिस्थानमित्यर्थः) એટલે ઉત્પત્તિસ્થાન છે. એ માટે માંસ વગેરેની નિવૃત્તિ ફળદાયક છે. વળી એમ પણ ભાવાર્થ નિકળી શકે છે કે 'भूतानां' એટલે ભૂત-પિશાચોની તેવી વસ્તુઓમાં (માંસ વગેરેમાં) પ્રવૃત્તિ હોય છે એ માટે તેવી વસ્તુઓના સેવનથી નિવૃત્તિ કરવી, એજ ફળદાયક છે.

આવી રીતે અર્થાનુસન્ધાન કરવાથી કોઇ જાતનો ઉપદ્રવ રહેતો નથી અને પૂર્વાપર વાક્યો પરસ્પર સંગત થવાથી વિરોધ ટળી જાય છે તથા સર્વમાન્ય ધર્મ અહિંસા વગેરેને પુષ્ટિ મળે છે.

પૂર્વાપર વાક્યોનું અનુસન્ધાન કરી વિરોધરહિત તાત્પર્ય શોધવું, એજ બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિમત્તા છે. વિચારવું જોઇએ કે-એક વાક્યને માંસભક્ષણની તરફ ખેંચી જવામાં આવે, તો માંસભક્ષણને નિષેધનારાં બીજાં વાક્યોની શી ગતિ થાય ?.

મનુસ્મૃતિમાં ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે—

"मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम् ।
एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः" ॥

—"જેનું માંસ આ જન્મમાં હું ખાઉં છું, તે, પરલોકમાં મારૂં માંસ ખાશે; આ પ્રમાણે માંસનુ માંસત્વ વિદ્વાનો કહે છે."

માંછલાં ખાવાની અતિરકતિ, જેન અત્યારે બંગાળ આદિ પ્રદેશોમાં જોવાય છે, તેમ પૂર્વકાળમાં પણ હતી, અને એ વાતની સાબિતી મનુના શ્લોકથી આપણને મળે છે. તે શ્લોક આ છે—

શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એમ છતાં ' અદોષ ' ના ' અ ' નું શ્રવણ થતું નથી. તેનું કારણ વ્યાકરણનો નિયમ છે. વ્યાકરણનો નિયમ છે કે—' પદાન્તમાં રહેલા ' ए ' या ' ओ ' પછી આવેલો ' अ ' લુપ્ત થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે મૂળમાં ' अदोष 'ના ' अ ' નો લોપ થયો છે; એથીજ ' अ ' નું શ્રવણ થતું નથી. બાકી પ્રયોગતો ' અદોષ ' શબ્દનોજ કરવામાં આવ્યો છે.

' પ્રવૃત્તિરેષા ભૂતાનાં ' એ વાક્યનો અન્ય પણ અર્થ થઇ શકે છે. જેમકે—માંસ વગેરે ' ભૂતાનાં ' એટલે સૂક્ષ્મ જન્તુઓનું ' प्रवृत्ति ' (प्रवर्तन्तेऽस्मादिति प्रवृत्तिः, उत्पत्तिस्थानमित्यर्थः) એટલે ઉત્પત્તિસ્થાન છે. એ માટે માંસ વગેરેની નિવૃત્તિ ફળદાયક છે. વળી એમ પણ ભાવાર્થ નિકળી શકે છે કે ' ભૂતાનાં ' એટલે ભૂત-પિશાચોની એવી વસ્તુઓમાં (માંસ વગેરેમાં) પ્રવૃત્તિ હોય છે એ માટે એવી વસ્તુઓના સેવનથી નિવૃત્તિ કરવી, એજ ફળદાયક છે.

આવી રીતે અર્થાનુસન્ધાન કરવાથી કોઇ જાતનો ઉપદ્રવ રહેતો નથી અને પૂર્વાપર વાક્યે પરસ્પર સમન્વય થવાથી વિરોધ ટળી જાય છે તથા સર્વમાન્ય ધર્મ અહિંસા વગેરેને પુષ્ટિ મળે છે.

પૂર્વાપર વાક્યોનું અનુસન્ધાન કરી વિરોધરહિત તાત્પર્ય શોધવું, એજ બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિમત્તા છે. નિરર્થક જોઇએ કેવળ વાક્યને માંસ-ભક્ષણની તરફ ખેંચી જવામાં આવે, તો માંસભક્ષણને નિષેધનારાં બીજાં વાક્યોની શી ગતિ થાય?

મનુસ્મૃતિમાં ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે—

" मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम् ।
एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ "

—" જેનું માંસ આ જન્મમાં [illegible] તે પરલોકમાં મારું માંસ ખાશે. આ પ્રમાણે માંસનું માંસ[illegible] છે. "

માંસમાં [illegible] અસંખ્ય જાતિ રહે-લાંમાં લોવાય છે, [illegible] ને રૂડો શાસ્ત્રિક મનુના શ્લોકમાં [illegible] છે. તે શ્લોક આ છે—

One's own life (Prāna) is the dearest thing to the embodied beings. For its sake alone, even sovereignty is discarded. Can we then conceive of any charitable act to expiate the sin of killing ! (11)

પ્રસ્તુતનું દ્દીકરણ—

" પ્રાણિઓને વલ્લભમાં વલ્લભ પોતાના પ્રાણો છે; એનેજ માટે મનુષ્યો સામ્રાજ્ય પણ તજી દે છે; તો પછી એવું કયું દાન છે કે જે, હિંસાની સ્હામે-હિંસાના પાપને મટાડવા સમર્થ થઇ શકે !"—૧૧

વ્યાખ્યા.

અહિંસા, એ જૈનોનો અને હિન્દુઓનોજ ધર્મ છે, એમ સમજવાનું નથી; મુસલ્માનોને પણ અહિંસાનુંજ પરિપાલન કરવાનું છે. કોઇ મુસલ્માનભાઇએ એમ સમજવાનું નથી કે હિંસા કરવાથી ખુદા પ્રસન્ન થાય છે. ખુદાનો તો એ ઉપદેશ છે કે—" સર્વ જીવો ઉપર રહેમ રાખો " કુરાને શરીફના પ્રારંભમાંજ ખુદાને રહીમ બતાવવામાં આવ્યો છે. તે ગ્રંથના શરૂઆતના-" બિસ્મિલ્લાહ રહિમાન્નુર રહીમ " આ મંગલાચરણથી દરેક મુસલ્માન ભાઇ સમજી શકે તેમ છે કે-અલ્લાતાલાને દયાજ વ્હાલી છે. અલ્લાતાલા કોઇ પ્રાણિવધને માંગતો નથી, કિન્તુ જીવરક્ષાનેજ ચાહે છે. લગાર વિચાર કરવાની વાત છે કે-ખુદા જ્યારે સર્વ જગત્નો પિતા છે, તો જગતની અંદરના પશુઓનો શું તે પિતા નથી ! જ્યારે તે બધા પ્રાણિઓનો પિતા છે, તો તે કોઇ પણ પ્રાણી, કે જે પોતાનો પુત્ર છે, તેને મારવાનું ફરમાવે ખરો !. પોતાના કોઇ (પ્રાણીરૂપ) પુત્રને મરાતો તે પસંદ કરે ખરો !, ખરી રીતે જોઇએ તો ખુદાની સ્હામે કોઇ પણ પ્રાણિનો વધ કરવાથી તે નાખુશજ થાય છે. જ્યારે આમ હકીકત છે, તો પછી કોઇ પણ દૃષ્ટિએ પશુને કતલ કરવો, એ વ્યાજબી લેખી શકાય ખરૂં !.

કુરાને શરીફના ત્યાં સુધી ફરમાવવામાં આવ્યું છે કે- " મક્કામાં તેની હદ સુધીમાં જીવહિંસા કરવી નહિ,+ અને મક્કાની યાત્રાએ નિકળો, ત્યારથી લઇને, યાત્રા કરી જ્યાં સુધી પાછા ન ફરો, ત્યાં સુધી કોઇ જાનવરને મારવો નહિ. "

+ સુરાઉલમાયદ સિપારા, મંજલ ૩ આયત ૩ માં.

કુરાને શરીફમાં બકરી ઈદના દિવસે પશુ જીવહિંસા કરવાનું ફરમાવતાં એમ ફરમાવવામાં આવ્યું છે કે—"માંસ કે લોહી મને પહોંચશે નહિ પણ એક પરહેજગારી પહોંચશે."*

આવી રીતે મુસલમાન ભાઈઓના ધર્મગ્રન્થોમાં સ્થળે સ્થળે દયાની જ પુષ્ટિ કરવામાં આવી છે. આ વાત પણ બરાબર છે કે જેમ આપણા શરીરે કંઈક વાગવાથી આપણને વેદના અનુભવાય છે, તેમ જાનવરો પણ આપણા જેવા પ્રાણી હોવાથી તેઓને મારતાં શું તેઓને વેદના નહિ થતી હોય? આ માટે સર્વ ધર્મનેતાઓનો એજ ઉપદેશ છે કે—પોતાના આત્મામાં બનતું દુઃખ વિચારીને કોઈ જાનવરને તકલીફ પહોંચાડો નહિ.

ઇબ્રાહીમ પેગમ્બરને અલ્લા તરફથી જ્યારે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે—"તું તારી વહાલામાં વહાલી ચીજનો ભોગ મને આપ," ત્યારે તેમણે પોતાના એકના એક પુત્ર ઇસ્માઈલનો ભોગ આપવા તૈયારી કરવા માંડી. પોતાની આંખોએ પાટા બાંધીને તેઓ તે છોકરાને જ્યાં છરીથી મારવા જાય છે તેટલામાં ઈશ્વરી શક્તિથી તે છોકરાને ઠેકાણે એક ઘેટું આવી ઊભું રહ્યું, અર્થાત્ કોઈ ફિરસ્તાએ તે છોકરાને ઉપાડી લઈ તેની જગ્યાએ ઘેટું મૂક્યું. તે ઘેટું કપાઈ ગયું, છોકરો બચી ગયો અને ત્યારથી તે દિવસ પવિત્ર કરવામાં આવ્યો.

આ ઉપરથી તેઓ (જે મુસલમાન ભાઈઓ) એમ સમજતા હોય કે તેમની જગ્યાએ ઘેટાં મારવાની, ઘેટાની યા બકરાની કુરબાની કરી જોઈએ તો તે વખત ભૂલ ભરેલી વાત જ સમજી શકાય. જોઈએ કે ઈબ્રાહિમ પેગમ્બરની પરીક્ષા કરવાની ખાતરજ અલ્લાએ તેમને તેમની અતિવહાલી ચીજનો ભોગ આપવાનું કહ્યું હતું [illegible] [illegible] [illegible] તેથી આત્માનો અમલ કરવો [illegible] શું અલ્લાએ અમલ કરનાર [illegible] બતાવી છે કે—"[illegible] [illegible] બકરાં યા બીજાં જાનવરનો [illegible]" [illegible] એમ [illegible] કેમ [illegible] હુકમ છે કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

---

* [illegible]

[illegible]

ઉમેરાનખાની સાહેબ વગેરે [illegible] આજ્ઞાથી [illegible]
[illegible]
"હવે [illegible] —

આ ઉપરથી મુસલમાન ભાઈઓએ [illegible] વિચાર રાખવો જોઈએ [illegible]
[illegible] અને તે [illegible]
[illegible]

કાર્ડિનલનો પણ આજ [illegible] છે [illegible]
[illegible] ત્યારે [illegible]
— [illegible] હિંસા કરો નહિ. આ મહાન [illegible]
[illegible] નથી કે—
જગતના સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન હોવા છતાં પણ મારામાં જો દયા
ન હોય, તો [illegible] તે જ્ઞાન મારા શા ઉપયોગમાં આવવાનું ?*

બાઇબલમાં લખ્યું છે કે—

"And God said Behold I have given you every herb bearing seed which is upon the face of all the earth, and every tree in the which there is the fruit of a tree yielding seed to you it shall be for meat."
(Genesis)

* જુઓ— કાર્ડિનલનું [illegible] નામક પુસ્તકનાં ૧૯, ૨૫, ૩૨ મા પૃષ્ઠ

પ્રેમાણુમાં માંસાહારમાં નથી. એ વાત રસાયનપ્રયોગોથી વિજ્ઞાન[illegible] સિદ્ધ કરી [illegible] જાણીએ છીએ કે શાકાહારી જાપાની[illegible] જેટલું [illegible] છે તેટલું [illegible] માંસાહારી ચીની મનુષ્યોમાં નથ[illegible] બંગાળીઓને [illegible] આહાર છે [illegible] છતાં પ્રચાર બંગાળીઓ[illegible] [illegible] છપરા જિલ્લાના દશ માણસો, [illegible] [illegible] છે, તેઓને શુદ્ધ કરવા[illegible] [illegible] બંગાળીઓ તરત ત્યાંથી પલાયન [illegible]

[illegible] છે [illegible] અનેક [illegible] ઉપરથી જોઈ[illegible] [illegible] છે. [illegible] નથી જ. શાકાહારથી [illegible] અને [illegible] ભોગવાય છે, તે [illegible] અને હવે જૂઠી [illegible]

માંસાહારથી આધિ દસ્તિ.

[illegible] રકરા, બકરાં વગેરે જાનવરો [illegible] અને [illegible] સ્વભાવથી અન્ય [illegible] થવ [illegible] કરવામાં એઓ કેટલાં [illegible] જાનવરોના દૃષ્ટિ [illegible] તેમની [illegible] [illegible] છે [illegible] જાણુમાદીજ વગેરે [illegible] એકંદર [illegible] [illegible] છે એમ કહીએ છે તે [illegible] હરવખત [illegible] [illegible] રીતે અત્યંત [illegible] [illegible] છે [illegible] નથી. [illegible] [illegible] ઘણું [illegible] [illegible] છે [illegible] હોય પણ [illegible] [illegible] રીતે [illegible] વગેરે

વ્યાધિગ્રસ્તને ન મારી નાંખવો—

" પ્રચંડ રોગથી પીડાતો પણ અથવા મનુષ્ય મારવો ન જોઇએ કોણ નિશ્ચય કરી બતાવે તેમ છે કે—પીડાતા પ્રાણીને મારી નાંખવાથી, તે મરીને સુખવાળી ગતિ પામશે ? અથવા આથી પણ વધારે દુઃખ નહિ જ પામે ? "—૧૩

हिंसका अपि प्राणिनो न मारणीयाः—

व्यापादनं हिंसकवृत्तिभाजामपि क्षमं नेत्यवधारणीयम् ।
लोके श्व-मार्जार-मयूर-गृध्रादयोऽङ्गिनः के न भवन्ति हिंस्राः ?॥१४

To kill even carnivorous animals cannot be considered proper What creatures in this world, dogs, cats, peacocks, and vultures, are not preying upon others ? (14)

હિંસક પ્રાણીઓ ન મારવા—

" સમજી રાખવું કે—હિંસકવૃત્તિવાળા પ્રાણીઓ મારી નાખવા, એ વ્યાજબી નથી. કારણ કે દુનિયામાં કુતરાં, બિલાડાં, મોર, ગિદ્ધ વગેરે કયા પ્રાણીઓ હિંસક નથી ? "—૧૪

ભાવાર્થ—જે પ્રાણીઓને મારી નાખવાથી તેનાથી થતી હિંસા અટકી જશે, એવો ખ્યાલ બાંધવો એ ટૂંકી દૃષ્ટિનું પરિણામ છે. કોઇ પણ જીવને મારવામાં પોતાની નિર્દયતા કેવી કારણભૂત થાય છે, એનો વિચાર કરતા સ્પષ્ટ જણાશે કે જીવહિંસા એ નિર્દયતાપૂર્વકનું પાપનું જ કારણ છે. વસ્તુતઃ સંસારમાં સર્વ પ્રાણીઓ કોઇને કોઇ જીવના હિંસક બનેલ છે કુતરો બિલાડાને મારનાર છે, તો બિલાડો ઉંદરને મારનાર છે. મોર સર્પને મારનાર છે, તો સર્પ બીજા જન્તુઓને મારનાર છે. આમ દરેક પ્રાણીઓ એક બીજાની હિંસા કરનાર છે; હકીકત આમ હોવા છતાં હિંસક પ્રાણીઓથી થતી હિંસા બચાવવાના હેતુએ તેઓને મારી નાખવાનો વિચાર કરવામાં આવે, તો એ વિચારનો છેડો સર્વ જીવોને પ્રલય કરી નાખવા સુધી કાં નહિ પહોંચે ?. માટે એવી ઉત્પ્રેક્ષા કલ્પનાઓ કરવામાં બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો ન જોઇએ.

The slaughter of beings neither brings merit no destroys sin. Can the deadly-poison (Halihal which destroys life, ever prolong it ! (16)

Notes:—Animals afford good scope for reflection. We derive great pleasure in seeing the beautiful birds and beasts sparkling with animation. Every bird and every beast display qualities fitted to their wants. One would be amazed to see how tiny young birds and beasts adopt themselves to this external world and maintain their place amidst perpetually jarring interests. Ruskin says " There is in every animal's eye a dim image and a gleam of humanity, a flash of strange light through which their life looks out and up to our great mystery of command over them and claims the fellowship of the creature, if not of the Soul." Even some animals have organs more sensitive than many people have Our thoughts, emotions and feelings touch and influence them more easily than many human beings. So we can do good to them by sending out our thoughts of love and sympathy to them. It would be very instructive and interesting to see how these dumb creatures appreciate our love and sympathy. How ... and repugnant it is to think, that slaughter of such innocent, harmless and useful animals for ... purposes, in order to propitiate deities f... ...ment of personal gain and glory would ... merit and destroy ..." Wh... of Himsa (injury) cannot, under any ... all times, be changed ... merit (Ab... ...not be justified by plausible ground... ...reasons.

Truthfulness—The second requirement in practising Yama is the avoidance of falsehood. The words of one thoroughly pure in mind speech and body surely become effective There are various occasions when falsehoods without any benefit to the speaker are spoken. Misrepresentations, hypocrisy pretentions, false evidence, false measures and weights, false defamatory reports, forging accounts and documents, betrayal of gross falsehoods degenerate the purity of soul and are condemned as sins by the scriptures.

The author rightly appeals to the reader to balance the advantages and disadvantages of falsehood in connection with monetary transactions, trade operations and other social functions. He earnestly appreciates the value of truth and recommends its observance at any cost of wealth loss of friendship and relationship etc., all of them being transitory and perishing He properly disallows truth unnecessarily causing injury to the minds of others.

According to the tenets of Jainism rigid observance of the Mahavrata of refraining from falsehood is enjoined on Sadhus who are required to speak words which are only true but pleasing and beneficial and to refrain from speech which would tend to hurt the feelings of others without doing any good to them, while laymen are enjoined to refrain from speaking gross falsehood prompted by high expectations of social and worldly gain or by anger, malice, vengeance, perversion etc. Refraining from doing so is highly essential as it concerns all the daily occu-

of falsehood. The proper appreciation of truth necessitates the rigid training of the mind for it. A mind, untrained and unprepared for it, pollutes it. It is well remarked: " He who pours water into the muddy well, does but disturb the mud. "

મૃષાવાદ બોલતાં ફલસિદ્ધિ તરફ દૃષ્ટિપાત—

" જે ફળ ઉપર નજર રાખી અસત્ય બોલવામાં આવે છે, તે ફળ અને મૃષાવાદજન્ય અપરાધમાં (પાપમાં) ફરક કેટલો છે ? તે બુદ્ધિથી વિચારવું જોઇએ. બુદ્ધિ તુલા (ત્રાજુડી) સમાન છે અને દરેક કાર્યમાં તે બુદ્ધિરૂપ તુલાથી તોલ કરવો, એ બુદ્ધિમાનોનું કર્તવ્ય છે."–૧૯

धनोपार्जनेऽपि मृषावादोऽनुपयोगी—

धनार्जनं न्यायपथेन सम्यगुद्योगतोऽशक्यतया क आह ?।
आरम्भतो धीरतया तु सह्या आपद्यमानाः प्रतिकूलयोगाः॥२०॥

Who says that wealth cannot be obtained in trades justly and honourably conducted ! A man should bear with patience the obstacles which beset his path in the beginning. (20)

Notes .– It is a popular belief that deception, fraud, misrepresentation and tricks are necessary for achieving success in commercial purposes, but this kind of belief is wholly unfounded on rational basis. One though by such means gains success for the time being but he eventually becomes ruined. While, on the contrary one who rigidly follows the path of honesty and righteousness in the path of trade, is, in the end, sure to be blessed with eminent success and becomes able to amass a large fortune though,

Notes :—

Rigid observance of truth is supremely essential for those who desire to advance on the path to Moksha. There are numerous examples illustrating the excellent results following from adherence to truth and bitter consequences of deviation from it. Vasu was the son of Abhichandra, king of the Mâhil country. He ruled his kingdom with a high sense of morality and great impartiality. He was universally known as the truth-teller. His throne was supported by his righteousness and absolute fidelity to truth at a great height above the ground. Once upon a time a serious question about the interpretation of the word Aja was brought before him by Parvata and Narada (who were his co-students) for solution. Parvata interpreted the word ' Aja ' to be a goat, while Narada contradicted the interpretation and reminded him of the true meaning as grain once interpreted by their spiritual teacher. So they agreed to refer the matter to the King and abide by his decision. The king being influenced by the mother of Parvata gave the word a double signification in order to satisfy both the parties. He said, it might mean both goat or grain. So his throne fell to the ground and he was hurled down on the ground and became a denizen of hell in the next birth.

Yudhishthira the eldest son of Pându, who had [illegible] [illegible] the only man who always [illegible] the [illegible], the whole truth and nothing but

અર્થાત્—સત્ય બોલવું, પ્રિય બોલવું, પરંતુ સત્ય હોય કરીને પણ અપ્રિય ન બોલવું, તેમજ પ્રિય હોઈને અસત્ય ન બોલવું.

મહાભારતમાં ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે—જે અયથાર્થ બોલવાથી બીજાનું ભલું થતું હોય, પ્રાણિઓ મરતાં બચતાં હોય, તો તે અસદ્ભૂત વચન પણ સત્ય છે; અને જે યથાર્થવચનથી પ્રાણીની હિંસા થતી હોય, તો તે સત્યવચન પણ અસત્ય છે. જુઓ તે શ્લોક—

" उक्तेऽनृते भवेद् यत्र प्राणिनां प्राणरक्षणम् ।
अनृतं तत्र सत्यं स्यात् सत्यमप्यनृतं भवेत् " ॥

(બહુલોપાખ્યાન.)

*દશવૈકાલિક સૂત્રમાં એમ પણ કહ્યું છે કે—કાણાને કાણો, આંધળાને આંધળો કહેવાથી તેને દુઃખ ઉત્પન્ન થતું હોવાને લીધે તેવું વચન બોલવું નહિ.

આચારાંગ સૂત્રમાં એવી મતલબનાનું કથન છે કે—કોઈ સાધુને પૂછે કે—' પશુઓ કઈ તરફ ગયા ! ' તો તે વખતે સાધુ તે બાબતને જાણતો હોય કરીને પણ મૌનજ ધારણ કરે. કદાચ મૌન ધારણ કરવાથી કોઈ રીત છૂટકારો ન થતો હોય અને જવાબ આપવાનું જરૂરનું જણાતું હોય, તો તે સમયે સાધુ જાણતો છતો પણ ' હું નથી જાણતો ' એમ કહે. જુઓ ! તે પાઠ—

" तुसिणीओ उवेहेज्जा जाणं वा नो जाणंति वएज्जा "

(બીજો શ્રુતસ્કન્ધ, ત્રીજું અધ્યયન, ત્રીજો ઉદ્દેશ.)

જૈન સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં (પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધના ૮ મા અધ્યયનની ૧૯ મા ગાથાની વૃત્તિમાં) પણ કહ્યું છે કે " અહિંસાને માટે—' મેં જોયા નથી ' એમ જે અસદ્ભૂત કહેવું તે દોષને માટે નથી ".

આ બધા ઉપરથી એ રહસ્ય નિકળે છે કે " छलणो हिंसं सच्चम् " અર્થાત્ તેજ વચન સત્ય છે કે જે પ્રાણીને અહિતકારી નથી.

---

* " तहेव काणं काणेत्ति पंडगं पंडगेत्ति वा ।
वाहियं वा वि रोगित्ति तेणं चोरेत्ति नो वए " ॥

(સાતમું અધ્યયન.)

Never use a word that may offend a chaste ear.
Moral Maxim.

Speak but little and let that little be the truth.
Shakespeare.

દુષ્ટવચનોનું પરિણામ—

" [illegible] —૨૫

[illegible] कथं सेवितव्य !—

विनश्वरी श्रीरस्थिराश्च भोगाः स्वार्थैकपराः स्वजनाः समग्राः ।
अतो मृषावादं [illegible] किमर्थमेषा सुधियां मनीषा ॥ २६ ॥

For what earthly purpose should a man resort to falsehood when the wealth is transitory, the objects of pleasure are evanescent and all the relatives are [illegible] in seeking selfishness? This is the way the wise think. (26)

[illegible] શા માટે સેવવો ?—

[illegible] —

असत्यपरिहार—

[illegible] ॥ २७ ॥

A religious minded person must not speak false-

hood which creates distrust among people which produces wicked desires in the mind and which gives rise to powerful sins one after another (27)

અસત્યથી થતી ખરાબી—

અસત્ય લોકમાં અવિશ્વાસને ફેલાવે છે, અસત્ય દુર્વાસનાઓને અવકાશ આપે છે અને અસત્ય ધીરે ધીરે મ્હોટા દોષોને જન્મ આપે છે એ માટે શમશીલ મનુષ્ય અસત્ય બોલતો નથી'—૨૭

सत्यभङ्गे अहिंसाभङ्ग—

व्रतानि शेषाणि वदन्त्यहिंसासरोवरे पालिसमानि धीराः ।
सत्यस्य भङ्गे सति पालिभङ्गान्निर्गलं तत् खलु विद्रवेत ॥२८॥

When wise persons believe all other vows to be embankments of the lake of non-injury [illegible] from the vow of truthfulness is pulling down the bank and then the waters (of non-injury) [illegible] unchecked (28)

સત્યભંગથી અહિંસાભંગ—

વિચક્ષણોએ સત્ય સિવાયનાં વ્રતોને અહિંસારૂપ સરોવરની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] અહિંસારૂપ સરોવરની પાળ તૂટી જાય છે અને પછી [illegible] [illegible] [illegible] છે —૨૮

The author rightly condemns [illegible] practice. One who takes or misappropriates [illegible] of others never becomes happy. He [illegible] others under anxiety, fear and threatening [illegible] He [illegible] pain to all the members of [illegible] family whose property is taken or in which [illegible] [illegible] because property [illegible] vital [illegible] life [illegible] person cannot make any progress in [illegible] [illegible] becomes [illegible]

[illegible]

in the contemplative posture until the release of her *fiance* All attempts and processes to hang Nagadatta proved unsuccessful The rigid observance of the above vow and his unflinching faith in religion turned the gallows into a splendid and gorgeous throne The blows of the sword inflicted on Nagadatta by the police-officer were turned into garlands of flowers The king on hearing this came to that place and apologised and brought Nagadatta in the city on an elephant with full pomp and grandeur and condemned the police-officer to death Nāgadatta being melted with the pity successfully submitted his humble prayers to the king to save the police-officer's life He then married Nāgavasu and enjoyed a happy unsullied life with her Such is the potent influence of close adherence to the third vow

ચોરીનાં ફળો—

નિરનતા ભાગના શરીરના અવયવોનો છે, એ વગેરે ચોરીના ફળો ઉપર દૃષ્ટિ કરીને તેનું વ્યસન છોડી દેવું, રજા વિના (અનુમતિ વગર) બીજાની તૃણ સરખી ચીજ લેવી એ પણ ચોરઆજમી છે -

न कश्चित् स्तेन सानन्दीभवति—

अद्यापि नो दृष्टमिदं श्रुतं वा यत् स्तयमालम्बितवान् मनुष्य ।
प्रभूतमानन्दमपेतशङ्कमभुक्त कोटीश्वरतां प्रपन्न ॥ ३१ ॥

Until now we have neither seen nor heard that a man has by theft, become a millionaire and enjoyed great happiness without a lurking sense of fear (31)

ચોર સુખી ન હોય—

"આજ સુધીમાં એ દેખ્યું તેમ સાંભળ્યું નથી કે ચોરીનું અ-
વલંબન લેનાર મનુષ્યે કોટીધ્વજ બનીને નિઃશંકપણે ખૂબ આનંદ અનુ-
ભવ્યો હોય."—૩૧

स्तेनान् परिदेवयते—

यश्चौर्यपापद्रुमधिष्ठितोऽस्ति स्वास्थ्यं परं हारितवान् न, किन्तु ।
धृतिं च धैर्यं च मतिं च सम्यग् जन्मान्तरं चापि स हीनभाग्यः॥३२॥

Not only does tho unfortunate man who has ascended tho tree of theft lose complete peace of mind but also steadiness, patience and discrimination in tho next world. (32)

ચોરી કરનાર પૂર્ણ દુઃખી—

"જે, ચોરીરૂપ પાપના વૃક્ષ ઉપર ચડી બેઠો છે. તે પોતાના સ્વાસ્થ્યનેજ ફક્ત ખોઇ બેઠો છે, એમ નથી, પરન્તુ તે દુર્ભાગી સ્થિરતા, ધીરતા, વિવેક અને ભવિષ્યની સદ્ગતિને પણ હારી મરે છે."—૩૨

हिंसातोऽपि चौर्यं विशेषयन्—

यो मार्यतेऽसौ क्षणमेक एव माप्नोति दुःखं द्रविणे हृते तु ।
सपुत्रपौत्रोऽप्युपयाति यावज्जीवं विचिन्त्येति जहातु चौर्यम् ॥३३॥

A man, who is murdered, suffers pain alono and that too for a moment, but with tho deprivation of wealth a man suffers during his wholo life and along with his sons and grandsons. The habit of stealing, therefore should be given up. (33)

હિંસાથી પણ ચોરી વધુ ભયંકર—

"જે પ્રાણીને મારવામાં આવે છે, તે પ્રાણી એકલોજ, વળી ક્ષણમાત્ર દુઃખ ભોગવે છે પણ જેનું ધન લૂંટી લેવામાં આવે છે,

Brahmacharya.

Brahmacharya means abstaining from sexual passion and intercourse in all places and at all times, in mind, speech and body.

Rigid practice of this virtue by a sādhu means ntire abandonment of sexual appetites. A layman s forbidden to commit adultery actual or in thought y refraining from indulging in sexual intercourse ith women other than his own wife or unmarried l or a widow, from cherishing ardent immoral e for others or by using indecent gestures and words exciting lust or using stimulants for the same purpose.

Brahmacharya is the foundation of the Grahasthāshrama-the householder's stage. The influence of its preservation cannot be too much emphasised. If a man has preserved his own life-fluid, he would not generally remain a physical wreck.

Now-a-days we generally find even youths in weak health, and tender-framed skeletons; the reason of their physical debility is that on account of their company and various other circumstances of civilized life, they have found it very difficult to preserve their virility.

Some young men, through the influence of their bad companions, indulge in various types of bad habits ultimately injurious and decreasing their vital stamina. Hence, they are quite unable to feel the

joys and pleasures of their sweet home, and they through their own ignorance and foolish unnatural acts hurl themselves down in the abyss of misery pain and misfortune

Contrasted with the well-preserved men who enjoy each and every moment of their existence they are completely wretched and miserable The well-preserved youths are buoyant cheerful optimistic robust and powerful They truly enjoy what it is to live and exist. They are not easily fatigued in their undertakings and in the end it is they only who prosper and enjoy this world

While the other weak party is coy shy, effeminate pessimistic cheerless unable to possess the enduring power quite unfit to move themselves in this time of keen competition and as it were carry on their life-time half dead and full of pain and misery

It is the duty even of householders to preserve the seminal fluid They are also required by the Shastras to observe strict rule of partial celibacy

This practice is carried life long by some and in consequence they achieve very remarkable success in the world. It is not impossible to be prudent [illegible]

[illegible]

Man is very careful about his money and property, but it is a very lamentable fact that he is not very painstaking to preserve his life-fluid, his all-in-all Virya. He should try to avoid the company and passionate thoughts of the fair sex and should thoroughly devote his heart and soul to some good spiritual development and social progress.

The author rightly appreciates the advantages of the practice of celibacy and chastity and condemning the evil results of immoral and vicious habits.

The cultivation of this virtue brings on supreme spiritual lustre and helps the acquisition of worldly gain and commands high respect even from the great god Indra and tends to the success of the mantras and gives fresh blood and invigorating energy to the body by the preservation of vital fluid and assists in the formation of right conduct, strengthens the powers of discrimination and advances social status and blesses one with celestial abode.

The author rightly condemns the association with prostitutes full of hypocrisy, dissimulation, ever ready to associate with men affected with dangerous diseases. Even their soft dalliance with starry eyes and flowery smiles, destroys all manly energy, good sense and discrimination, ultimately resulting in misfortunes and calamities.

[illegible]—

" [illegible] "

વ્યાખ્યા.

ब्रह्मणि चरणमिति ब्रह्मचर्यम्—અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપમાં વિચરવું-રમવું એ બ્રહ્મચર્ય છે. આ હદ સુધી પહોંચવાને માટે વીર્યનિરોધની પ્રથમ અગત્ય છે. એ માટે વીર્યનિરોધને પણ બ્રહ્મચર્ય નામ આપ્યું છે.

બ્રહ્મચર્યના બે વિભાગો છે. એક સાધુનું બ્રહ્મચર્ય અને બીજું ગૃહસ્થનું બ્રહ્મચર્ય. સાધુને માટે તો સર્વસ્ત્રીવિરમણરૂપ મહદ્ બ્રહ્મચર્ય છે, અને ગૃહસ્થને માટે સ્વસ્ત્રીસંતોષરૂપ લઘુ (દેશતઃ) બ્રહ્મચર્ય છે.

જેઓને આત્મોન્નતિની પ્રબળ આકાંક્ષા હોય છે તેઓ વિવાહ કર્યા વગર જ સંન્યસ્ત થઈને મુનિધર્મની આરાધના કરે છે. અને એ રસ્તે તેઓ શીઘ્ર આત્મસિદ્ધિ સંપાદન કરી શકે છે. અહીં કોઈ કદાચ એમ કહેવા માગે કે—

" अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च "

—" પુત્રરહિતને કોઈ સારી ગતિ યા સ્વર્ગ મળતો નથી " તો એ કથન નિતાન્ત અયુક્ત છે. કર્મવાદના સિદ્ધાન્તો સમજનારા આવાં કથનોને પ્રમત્તપ્રલપિત માને છે.

મનુસ્મૃતિકાર તો એ કથનનું ખંડન કરતાં કહે છે કે—

" अनेकानि सहस्राणि कुमारब्रह्मचारिणाम् ।
दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुलसन्ततिम् " ॥

(પાંચમો અધ્યાય, ૧૫૯મો શ્લોક)

—" અનેક સહસ્ર અવિવાહિત-બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણપુત્રો કુલસંતતિ કર્યા વગર સ્વર્ગમાં ગયા. "

આ ઉપરથી એ નિઃસંદેહ વાત છે કે સર્વથા બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું એ સહુથી શ્રેષ્ઠ-માર્ગ છે. સાધુ-મહાત્માઓ આ શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મચર્યના અધિકારી છે. આમ જ્યાં પણ સાધુ જો પોતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, તો તેને માટે મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—

" यस्तु प्रव्रजितो भूत्वा पुन [illegible] मैथुनम् ।
षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमि ॥

([illegible] મો અધ્યાય)

[illegible] મૈથુનમાં [illegible] છે [illegible]
[illegible] સુધી વિષ્ઠામાં કીડા થાય છે

સાધુના નામથી ઓળખાતા [illegible] એવું [illegible]
તેઓ ' [illegible] ' [illegible]
છે [illegible]
[illegible] મુનિવિરાચિત [illegible]
[illegible] છે

[illegible]

[illegible]

[illegible]

These high-minded persons who are intent upon observing the vow of celibacy (in mind, speech and body) and to whom Indra, the Lord of the gods humble with pure devotion, bows down, while taking his seat on the throne, are always victorious among mortals. (37).

બ્રહ્મચર્યનું ગૌરવ—

" જેઓને સ્વર્ગપુરીનો સમ્રાટ-ઈન્દ્ર પણ પોતાના સિંહાસન ઉપર બેસતા જ્યારે પવિત્ર ભક્તિથી નમ્ર થઈને નમસ્કાર કરે છે, તે બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં દૃઢચિત્તવાળા મહાપુરુષો મનુષ્યોમાં જયવન્ત છે. "—૩૭

ब्रह्मचर्यस्योत्कर्षः—

फलन्ति मन्त्रा वहते च कीर्तिरध्यासते सन्निधिमप्यमर्त्याः ।
यस्मिन् सति सत्स्फुरितस्वभावे तद् ब्रह्मचर्यं सुविचारलभ्यम् ॥३८॥

Celibacy, by means of which the sacred Mantras fructify, the fame spreads over the Earth and even the immortals honour the chaste persons with their presence, is attained only by good thoughts. (38)

બ્રહ્મચર્યનો ઉત્કર્ષ—

" જીવમાત્રનું જે બ્રહ્મચર્ય રહેવે મન્ત્રો ફળ છે, કીર્તિ સર્વત્ર ફેલાય છે અને દેવતાઓ સ્થાને ઉપસ્થિત થાય છે, બ્રહ્મચર્ય સુવિચારોથી સહજ રીતે મેળવી શકાય છે."—૩૮

ब्रह्मचर्यस्यैव माहात्म्यम्—

प्रत्नां प्रभूतं यत्नवर्धनं रक्षताम् नविद्यानवन्तर् ।
त्रातापकल्पां स्थानं न कः सुधीर्मनसव्रतं सुदीर् ! ॥ ३९ ॥

Who will not honourably observe the vow of

devotion. The Yama of celibacy appears to the best advantage with the attainment by mind of its inherent purity (40)

બ્રહ્મચર્ય પાળવામા લગારે કષ્ટ નથી—

તપસ્યામા જેમ સતાપ અનુભવાય છે, તેમ બ્રહ્મચર્યમા સતાપ થતો નથી ભક્તિ-સેવા કરવામા જેમ પરિશ્રમ અનુભવાય છે તેમ બ્રહ્મચર્યમા પરિશ્રમનુ નામ હોતુ નથી અતએવ સમજી શકાય છે કે બ્રહ્મચર્ય સ્વભાવસિદ્ધ એટલે કે જીવાત્માના સ્વભાવને અનુસરતી વસ્તુ છે આવી રીતે મનની પવિત્રતાના આધાર ઉપર રહેતુ બ્રહ્મચર્ય ખરેખર જીવનની અદર બહુ અજવાળુ પાડે છે '—૪૩

सर्वथा ब्रह्मचर्यं पालयितुमशक्तान् गृहस्थानुद्दिश्य निरुक्ति—

परिक्षमन्ते गृहमेधिनस्तु न सर्वथा ब्रह्ममहाव्रताय ।
तद् देशतो ब्रह्मणि ते यतेरन् स्वदारतुष्टा परदारवर्जा ॥ ४४ ॥

Householders cannot always and wholly observe the great vow of celibacy (in mind speech and body) therefore they should try to observe it partially by being faithful to their wives &c avoiding the contact of other women (the scriptural texts prescribe continence in all modes of life for the ascetics) (44)

ગૃહસ્થોનુ બ્રહ્મચર્ય—

ગૃહસ્થ લોકો ગૃહસ્થસ્થિતિના રહ્યુ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે નહિ તે માટે તેઓએ દેશત બ્રહ્મચર્ય એટલે પોતાની સ્ત્રી સાથે જ સંતોષ રાખી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરી સ્વસ્ત્રીમા સંતુષ્ટ રહેવુ એ દેશત બ્રહ્મચર્ય છે"—૪૪

વ્યાખ્યા.

બ્રહ્મચર્યનુ રક્ષણ બ્રહ્મચર્યના નિયમો સ્ત્રીઓથી દૂર રહેવુ

થઇ શકે છે. સાધુ લોકોને માટે તો સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું છે, એ તો પ્રસિદ્ધ વાત છે, અને એ માટે તો સાધુઓને સ્ત્રીસંગીનો સંગ કરવાનું પણ નિષેધ્યું છે;* પરંતુ ગૃહસ્થોને માટે પણ બ્રહ્મચર્યથી ચલિત કરાવનાર સર્વેથી દૂર રહેવાનું વિધાન છે. જુઓ ! મનુસ્મૃતિમાં—

" मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्ताऽऽसनो भवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति " ॥

(બીજો અધ્યાય)

આ શ્લોકથી ફરમાવ્યું છે કે—" માતા, બ્હેન અને પુત્રી સાથે એકાન્તમાં રહેવું નહિ, કેમકે ઇન્દ્રિયો બહુ બળવાન્ છે અને તે વિદ્વાન્‌ને પણ ચક્કરમાં નાખે છે. "

આ શ્લોકથી માતા, બ્હેન અને પુત્રી સાથેનો પણ એકાન્તવાસ નિષેધવામાં આવ્યો, તો પછી અન્ય સ્ત્રી સાથેનો એકાન્તવાસ સુતરાં નિષિદ્ધ થાય છે. એકાન્તવાસરૂપ ભુજંગના સહવાસમાં બ્રહ્મચર્યરૂપ દૂધ સહીસલામત રહી શકે, એ કઠિનતાભરેલું છે.

બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે મૈથુનનાં આઠ અંગો વર્જવાની જરૂર છે. દક્ષસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—

" ब्रह्मचर्यं सदा रक्षेद् अष्टधा रक्षणं पृथक् ।
स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥
" सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च ।
एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः " ॥

(સાતમો અધ્યાય)

" મૈથુન આઠ પ્રકારનું છે—સ્મરણ, કીર્તન, ક્રીડા, જોવું, ગુહ્ય ભાષણ, સંકલ્પ, અધ્યવસાય અને ક્રિયાનિર્વૃત્તિ. "

આ મૈથુનનાં આઠ અંગોથી દૂર રહેવામાંજ બ્રહ્મચર્યનું પાલન થઇ શકે છે.

એ જોઇ ગયા છીએ કે ગૃહસ્થોને માટે દેશતઃ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની અનુજ્ઞા છે, અર્થાત્ ગૃહસ્થોનો ધર્મ છે કે તેઓએ સ્વદારસંતોષી થવું

*જુઓ, બીજા પ્રકરણમાં ૨૨૮ મા પૃષ્ઠની અંદર " સ્ત્રીણાં સ્ત્રી-સંગિનાં સંગં " એ ભાગવતનો શ્લોક.

જોઈએ પરન્તુ એટલું યાદ રહે કે સ્વસ્ત્રીમાં અત્યાસક્ત રહેવું એ પણ ગૃહસ્થધર્મમાં ક્ષતિ પહોંચાડનાર છે પરદારનો ત્યાગ કરવા ઉપરાંત સ્વસ્ત્રીની સાથે પણ મર્યાદાપૂર્વક વ્યવહાર રાખવો જોઈએ. સ્વસ્ત્રી સાથે અયોગ્ય અને અનિયમિત વર્તન રાખવું, તેણીની રજસ્વલા, સગર્ભા અને વ્યાધિગ્રસ્ત સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વગર તેણીની તરફ ધસવું અને જબરજસ્તીથી તેણીને પોતાની ઇચ્છા તરફ દોરવી એ બધું ગૃહસ્થાશ્રમોચિત બ્રહ્મચર્યના શિખરથી સ્ખલિત થવા બરાબર છે

' ऋतौ भार्यामुपयात् ' એ ભાવપ્રકાશનું વાક્ય છે અને તે એમ શિખવે છે કે—ગૃહસ્થોએ ઋતુકાળમાં સ્ત્રીનો સમાગમ કરવો. રજસ્વલા સ્ત્રીને ઋતુસ્રાવ થવાના દિવસથી સોળ રાત્રિ સુધીના કાળને ઋતુકાળ કહેવામાં આવે છે સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવાનો પણ આ સમય છે પરન્તુ સ્ત્રીને ઋતુસ્રાવ જ્યાં સુધી થતો રહે ત્યાં સુધી તેણીનો સમાગમ કરવો નહિ

સ્ત્રીને જે દિવસથી ગર્ભ રહે તે દિવસથી લઈને સંતાનોત્પત્તિ થાય અને તે સંતાન ધાવણ છોડીને ખોરાક ખાવાની શરૂઆત કરે ત્યાં સુધી પુરુષે સ્ત્રીનો સમાગમ કરવો નહિ આ સમય [illegible] મહીના જેટલો થાય છે બાળક ધાવણ છોડી ખોરાક લેવાની શરૂઆત કરે છે તે વખતે પણ સ્ત્રીના શરીરમાં કમજોરી રહેલી હોય છે, એટલે ત્યાં સુધી પણ સ્ત્રી તન્દુરસ્ત હોતી નથી એ માટે ખરી રીતે તો [illegible] દિવસથી [illegible] જ્યાં સુધી સ્ત્રીનું શરીર સ્વસ્થ ન થાય ત્યાં સુધી [illegible] બ્રહ્મચર્ય [illegible] જોઈએ આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે સ્ત્રીના [illegible] દિવસથી લઈને [illegible] સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવાની [illegible] જરૂર છે

સ્ત્રીનું [illegible] ચતુર્થી [illegible] ગુણિમાં [illegible] [illegible] દિવસ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] ફેર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

વિષયસેવનની પ્રવૃત્તિને બહુજ નિયમિત બનાવવાથી વીર્ય પુષ્ટ થવાના પરિણામે તેનાથી ઉત્પન્ન થતું સંતાન પણ તેજસ્વી, પ્રૌઢદેહ અને બુદ્ધિશાળી બને છે. જેઓ વધુ પુત્રોની લાલસાથી સ્ત્રીમાં આસક્ત રહે છે, તેઓની સંતતિ નિર્માલ્ય નિવડે છે. એવી નિર્માલ્ય પ્રજા વધવાથી શું લાભ ? એ વિચારવું જોઈએ, ઉલટું એવા અવિવેકદૃષ્ટિએ દેશને નુકસાન ખમવું પડે છે.

परस्त्रियं न निरीक्षेत—

स्त्रियं स्वसारं जननीं सुतां वा स्वां कामदृष्ट्या समवेक्षमाणे ।
क्रोधोपतापप्रभवं विचिन्त्य परस्य नार्यां न दृशौ क्षिपेत*॥४५॥

One gets wrath and is pained to the quick, when another looks with an evil eye at one's wife, sister, mother or daughter. Thinking that others also feel similarly, one should not entertain evil intention about others' wives. (45)

Notes:—Verily the Messenger of God sud to his companions, "What are your opinions of the merits of that person who drinketh liquor, committeth adultery and stealeth? What should his punishment be? They said "God and His Messenger know best." He said, "These are great sins and the punishment for them very dire."

Sayings of Mahomed.

પરસ્ત્રીની સ્હામે ન જોવું—

" પરસ્ત્રી ઉપર નજર કરનારે વિચાર કરવો જોઈએ કે—પોતાની

---

* " नहीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ।
यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् " ॥ १३४ ॥
—मनुस्मृतिनो चोथो अध्याय.

રાખવો જોઈએ, તો પછી પરસ્ત્રીને માટે પૂછવું શું ! પરન્તુ અફસોસની વાત છે કે મંદિર જે ધન, તેને તો જ્યાં ત્યાં ફેંકવાનો ઉત્સાહ પણ બનો નથી, જ્યારે વીર્યને ક્રૂરતાપૂર્વક કાપી નાંખવામાં આવે છે."—૪૬

વ્યાખ્યા.

વર્તમાનમાં બાળવિવાહ અને વૃદ્ધવિવાહનો પવન ફેલાયેલો જોવાય છે. આવી ને આવી કફોડી સ્થિતિ ચાલુ રહી, તો ભવિષ્યમાં સમાજ કેવી ભયંકર સ્થિતિ ઉપર મૂકાશે તે કલ્પી શકાતું નથી. નાની ઉમરમાં છોકરા–છોકરીને પરણાવી દેવાં, એ એમના ગળા ઉપર છરી ફેરવવા બરાબર છે. માતા-પિતાને એમ હર્ષ થાય છે કે–' ક્યારે છોકરાની વહુનું મોઢું દેખું ! ' અને એ દુરભિલાષથી નાની ઉમરમાં છોકરાને વિષરૂપ અગ્નિની જ્વાળામાં પાડે છે. અહા ! જુઓ હિતૈષીઓનું શત્રુથી પણ અધિક આચરણ. જૈન અને જૈનેતર શાસ્ત્રોમાં તો કમમાં કમ પચીસ વર્ષના કુમાર સાથે સોળ વર્ષની કન્યાનો સંબન્ધ કરવાનું ફરમાવવામાં આવ્યું છે. આ શાસ્ત્રીય નિયમ પ્રમાણે વિચારતાં કોણ સમજી શકે તેમ નથી કે—પચીસ વર્ષ સુધીમાં તો શરીરનો બાંધો બંધાતો રહે છે; અને તે પહેલાં કુમાર-કુમારીને વિવાહના બંધનમાં નાંખવાં એ કુદરતની સામે હુમલો કરવા જેવું છે. વધારે વિચાર કરવાની વાત છે કે તળાવમાં પાણી ભરાતું હોય, તે વખતે બીજી તરફથી જો પાણીને નિકળવાનો રસ્તો આપવામાં આવે, તો તે તળાવ પાણીથી ભરાય ખરું ? તેમજ આંબાની જડ મજબૂત થતાં તેના ઉપર કુઠારાઘાત કરવામાં આવે, તો તે આંબો બનીને કેરીઓ આપવાનો હતો ખરો !

યોગ્ય ઉમર વગર બાળકોને પરણાવી દેવામાં તેઓથી થનારી સંતતિ અતિદુર્બળ અને સત્ત્વહીન હોવા ઉપરાંત લાંબો વખત જીવી શકતી નથી. ચરકશાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે—

" ऊनषोडशवर्षायामप्राप्तः पञ्चविंशतिम् ।
यद्याधत्ते पुमान् गर्भं कुक्षिस्थः स विपद्यते " ॥
" जातो वा न चिरं जीवेद् जीवेद् वा दुर्बलेन्द्रियः " ।

— મોટા વર્ષ સુધી નહિ પહોંચેલી સ્ત્રીમાં પચીસ વર્ષની નહિ પ્રાપ્ત થયેલ પુરુષ યદિ ગર્ભાધાન કરે તો તે ગર્ભ કુક્ષિમાંજ મરણ પામે છે, અગર જન્મે તો તે વધુ વખત જીવતો નથી જીવે તો તેની જિંદગી દુર્બળ અવસ્થામાં પસાર થાય છે "

ન્હાની ઉમરમાં વિવાહિત થઈને શરીરના સત્ત્વનો જે નાશ [illegible] આવે છે અને અવિવાહિત છતાં ઉન્માર્ગે જે દુર્વર્તન [illegible] આવે છે, તે ખરેખર દુર્ભાગ્યનો વિષય છે આપણે જોઈ ગયા [illegible] પચીશ વર્ષ સુધીમાં શરીરનો બાંધો બંધાય છે હવે એ ઉમર [illegible] પહેલાંજ સત્ત્વનો ક્ષય કરવો એ કેવી શોચનીય બીના ? એમ [illegible] આગળ શી રીતે જીવી શકાશે ? શારીરિક આરામ શી રીતે મળી [illegible] જગતના વ્યવહાર વચ્ચે શી રીતે ઉભા રહી શકાશે ? અરે ! જિન્દગી [illegible] વકનાદી બનાવવાની આ શી મૂર્ખતા ? વીર્યનો ક્ષય થયા પછી, [illegible] રહે કે ગમે તેટલા માલતી મકરધ્વજ, ચન્દ્રોદય વગેરે રસાયન [illegible] પથ્થા સેવવામાં આવે ગરમ ગરમ બદામના હલવા-શિરા [illegible] આવે અને મસાલાદાર કેસરીયા દૂધ ખૂબ ગરમ કરીને પીવામાં [illegible] તો પણ શરીરનો નષ્ટ થયેલો બાંધો ફરી બંધાવાનો નથી જેણે [illegible] જાગવું , તેને સૂકા રોટલા મકરધ્વજ સમાન છે અને જેણે [illegible] શરીરના મોભને ઉખાડી નાખ્યો છે તેને માટે દિવ્ય વૈદિક [illegible] નિરર્થક છે વીશ-પચીશ વર્ષની જવાનીની અવસ્થામાં જે ઠેકાણે [illegible] જોઈએ તે આજ કાલના નવીન યુવકોમાં ક્વચિતજ દેખાય છે [illegible] એ કેટલું ખેદનો વિષય છે ? જેઓના ઉપર ભવિષ્ય હિંદના [illegible] વતનની આશા આપણે રાખી બેઠા છીએ તેઓજ વીશ વર્ષની [illegible] થયા હોય દુર્બલ બની ગયા હોય કમરથી વાંકી ગયા હોય [illegible] સ્વપ્નાં પણ ચાલીને ચાલી શકતા હોય મુખની રોનક ખોઈ બેઠા [illegible] અને ક્વચિત્ ખેંચે ઉપડતા શ્વાસોચ્છ્વાસની ધમણ ખેંચતા હોય [illegible] હવે તે પછી આ હિંદ શા જાદુની પોકાર કરશે ? કોની પાસે [illegible] રેશે ?

ફુદ્દવિવાહે પણ આ સમયમાં મારે જુદું વર્ણવવા માંડે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દરેક પણ નથી આવતી ? ઘણી વખતે પરણ [illegible]

એટલી બધી ઉત્કંઠા-ખસતા થતી જોવાય છે કે, બીજાનું ભલે ખૂન કે
જાય, પણ તૃષ્ણા પૂરણ થવી જોઈએ. આવા ધનપતિઓ સમાજ
ઘોર કંટક છે. પોતાની જાતિના સાધારણસ્થિતિવાળા અવિવાહિત યુવકો
દુઃસ્થિત જિન્દગી તરફ દષ્ટિ પણ નહિ કરતાં પોતાના વૃદ્ધ શરી
લીલાલ્હેર બનાવવાને ચાહતા ધનપતિઓ ખરેખર સમાજના
છે. વૃદ્ધ થયા પછી પણ ભોગવિલાસની તૃષ્ણાનો પ્રવાહ ન અ
તો તેના મરણ પાછળ વિધવા બનતી તેની બાળા-યુવતિનો તૃ
પ્રવાહ શી રીતે અટકશે ?, એનો વિચાર પુનર્વિવાહિત થતા
વૃદ્ધ કરો છો ખરા ?.

વસ્તુતઃ માનવપ્રકૃતિની માન્યતાજ કેટલેક વિપરીતસ્વભાવવાળી
એમ ન હોત તો કોઈ પણ માણસ વીર્યક્ષરણમાં આનન્દ માને ખરે
પરંતુ આ નિતાન્ત મૂઢતા છે વિષયજન્ય સુખ કે જે પણ બીને સુખ
કોટીમાં મૂકી શકાય તેમ નથી. જેમ કૂતરો હાડકાને ચાવતાં તેના
માંથી નિકળતા લોહીને આસ્વાદ લે છે અને તેમાં મજાહ માને
તેવી સ્થિતિ વિષય-જન્ય સુખના સમજવાની છે. કામ-ભોગજ
સુખમાં શું સુખત છે ! શું કોઈ નવો રસાસ્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે ! શું
શરીરમાં પુષ્ટતાનો અનુભવ થાય છે ? શું કઈ શીતળ પવનની લહેર
જણાય છે ! શું કોઈ સુગન્ધી ફુલના જેવો સુગંધ લેવાય છે ! કશું ન
આમાંનું કશું અનુભવાતું નથી. ઉલટું અમૂલ્ય વીર્યના સ્રાવનું નુકસાન
ખમવું પડે છે. બ્રહ્મચર્યવ્રતને દેશના પાંચ સર્વથા પાળવા માટે અ
વસ્તુબોધની બહુજ જરૂર છે. વસ્તુસ્થિતિનું યથાર્થ અને સચોટ પ્રતિ
યનું જોઈએ, ત્યારેજ મનુષ્ય ઉન્માર્ગથી હઠીને વિવેકના પથ ઉપર પ
પણ કરી શકે છે.

वीर्यस्य महत्त्वमाह—

शुक्रं शरीरस्य समस्ति राजा हते पुना राज्ञि पुरस्य हानिः ।
रक्षेत् ततः कामशरेभ्य एनं ब्रह्मोचसद्वाद्यदरं विचाय ॥ ४७ ॥

Semen is the king of one's body. When t
king is killed, his city becomes a mass of rui

and heinous means in life though all people know the evanescence of things, still it is this desire which prompts them to do what they otherwise would not do; again desire for authority power, property, etc., works so forcibly on human mind that all possible means either good or bad are employed for their *attainment. Thus it clogs the purity of the soul.* So by all means one should try to destroy the desire which germinate Karmic energies calculated to bring on evil results. Desires for spiritual wisdom and righteous conduct natural to the pure soul should be entertained and cherished, because they would gradually serve as means to Moksha.

With this underlying principle a householder should limit his possessions of property wealth houses, land, etc.

અપરિગ્રહવ્રત—

" પરિગ્રહની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. આ પ્રકારે નિરી- ક્ષણ કરીને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે "—૫૮

गृहस्थत्वाद् मुनित्वं भिनत्ति—

गृहस्थभावो मुनिना च भिन्ने परिग्रहो तत्र मुनिर्गृहीव ।
परिग्रहाऽऽसक्तमुनेर्मुनित्वे भवेच्च कस्माद् गृहिणां मुनित्वम्॥२९॥

Householdership and Yatihood are quite different states. One who accepts gifts from others is not a sage but a householder. If we call a man who is

[illegible] while an ascetic will deserve censure if he [illegible] enjoyment of wealth [illegible]perty. If the desire for enjoyment of wealth [illegible] in the heart of an ascetic then what [illegible] is there that the desire for satisfying lust [illegible] find place in his heart [illegible]

Notes : A householder is allowed to reserve [illegible] with limitations but he must be scrupulous [illegible] He should [illegible] acquiring it [illegible] He [illegible] and evil means [illegible] of pro[illegible] himself should in the [illegible] starvation [illegible] of the whole family [illegible] things from the [illegible] the poor [illegible] inevitably be the [illegible] and [illegible] would evoke [illegible] [illegible] Such methods would [illegible] [illegible] which would pierce even heavens. If [illegible] which would be [illegible] in acts of [illegible] his wealth it should be [illegible] with [illegible] without being [illegible] [illegible] and without being wasted in needless expenses [illegible] On the other hand the ascetic should renounce [illegible] property in toto. He should never desire in mind, speech or body, enjoyment of wealth. If he does so, his desire for the attainment of other objects would [illegible] Consequently he would be entangled [illegible] into the fresh bonds of Karmas.

મુનિઓએ ધન નામનો હેતુ છે—

desire for the acquisition of more wealth and pleasures. In order to check this evil, one should limit his property and possessions. A rigid observance of this meritorious vow brings on happiness here and hereafter. The following story well illustrates the utility and necessity of such observance.

There was a rich merchant named Shripati. He had one son called Dhana who was married to a rich girl. Once upon a time a Jain ascetic discoursed effectively and eloquently on the importance and utility of limiting the property and possessions, etc.. Shripati being deeply embarrassed took this vow and in accordance therewith he resolved to spend the excess of his money and wealth in doing pious works especially in the construction of Jain temples. When his life came to an end, he was blessed with good birth in the next life. His son who was greedy and wanting in discrimination disliked his father's habits and stopped all expenses for pious works and resolved to add much to the existing stock of his wealth. He consequently began to live in the lowest style possible. Once upon a time the very ascetic who impressed his father accidentally met him on the road. He tried to call him but when he failed he went near him and asked him to take a vow to dine after visiting the temple and paying obeisance to God. He accordingly took the vow and went away from the place saying that he could not stay there any longer. Once upon a time he came back at noon after repeated tourings in villages for the trade purposes and was extremely hungry. He at

परिग्रहत्युपस्योपद्रवाः--

परिग्रहस्यातिवर्त्मभयत्नं लुण्टन्ति चौरा विषयाभिधानाः।
दहत्यनङ्गो दहनः, कषायव्याधा निरुन्धन्ति पुनः समन्तात् ॥६४॥

A man who abondons him-elf to greed is robbed by thieves called worldly objects is burnt by the fire of lust and is besieged all around by the hunters in the form of passions. (64)

પરિગ્રહાસક્તને થતા ઉપદ્રવો—

" પરિગ્રહને અત્યન્ત આધીન થયેલા મનુષ્યને વિષયરૂપ ચોરો લૂંટ્યા કરે છે, કામાગ્નિ બાળ્યા કરે છે અને કષાયરૂપ શિકારીઓ ચારે તરફથી ઘેરી લે છે "—૬૪.

परिग्रहस्य मूर्च्छायां निवृत्ति—

पापस्य वल्लीमनुशयस्य खानिं दोषाणामाकरमाहुराशाम्।
आशोर्मयस्तत्र चरन्त्यगाढ़ न यत्र भासः शशिनो रवेश्च ॥६५॥

Hope is called (by the Yogis) the creeper of sins, pit of misery, and source of vices ; the waves of hope dash violently in the place where neither the rays of the moon nor those of the sun are able to penetrate. (65)

પરિગ્રહની જનની આશાને નિન્દે છે—

" આશાને શાસ્ત્રકારો પાપની વેલડી, દુઃખની ખાણ અને દોષોની ખાણ તરીકે જણાવે છે, આશાની ઊર્મિઓ તેવા સ્થળે પણ અસ્ખલિત ચાલ્યા કરે છે, કે જે સ્થળે ચન્દ્રસૂર્યની રશ્મિઓનો સંચાર થતો નથી."—૬૫.

All should always observe these five Yamas according to their own capacities. The observance of all these Yamas applies to all and forms the root principles of conduct in life. (68)

ઉપસંહાર—

" આ (પૂર્વોક્ત) અહિંસા આદિ પાંચ યમોને સમસ્ત મનુષ્યો યથાશક્તિ પાળી શકે તેમ છે. આ સાર્વજનિક ધર્મ છે. આ જીવનની સ્વાભાવિક નીતિ છે "—૬૮.

अहिंसादीनां महाव्रतत्वम्—

उक्ता अहिंसादियमा अमी दिक्कालाद्यवच्छिन्नतया विमुक्ताः ।
महाव्रतं सन्ति च सार्वभौमा वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्ता ॥ ६९ ॥

We have enumerated the Yamas Ahinsā (non-injury) and others. They are not delimited by time and space, etc., and hence they constitute the great vow which can be observed in all places and at all times. When doubts assail us we should think of their opposites (and thus dispel them). (69)

કેવા અહિંસા વગેરે યમો મહાવ્રત છે ?—

" એ પ્રકારે અહિંસા આદિ યમો કહી બતાવ્યા. દેશ, કાળ વગેરેની મર્યાદાઓ મુક્ત અને સર્વદા સેવ્ય એવા અહિંસા આદિ યમોને 'મહાવ્રત' કહેવામાં આવે છે × વિતર્કો (હિંસાઆદિથી) જ્યારે યમને બાધા થાય, ત્યારે પ્રતિપક્ષની ભાવના કરવી "—૬૯.

---

१ " जातिदेशकालसमयानवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम् " ।
(પાતંજલયોગદર્શન, બીજો પાદ)

× " अहिंसासूनृतास्तेयब्रह्माकिञ्चनता यमाः
दिक्कालाद्यनवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम् " ॥
(યશોવિજયજી, ૨૧ મી દ્વાત્રિંશિકા)

ભાવાર્થ આ સમાદિ[illegible] કાલ જાતિ અને સમયની મર્યાદા [illegible] ત્યારે મહાવ્રત કહેવાય છે જેમકે—અમુક દેશમાં એટલે તીર્થસ્થાનમાં હિંસા ન કરૂં અમુક કાલમાં અર્થાત્ એકાદશી વગેરે તિથિઓમાં હિંસા ન કરૂં અમુક જાતિની એટલે બ્રાહ્મણની હિંસા ન કરૂં અથવા [illegible] હિંસા ન કરૂં, આને સમયથી મર્યાદા એ કે દેવ [illegible] ના અમુક કાર્યપ્રસંગને છોડી હિંસા ન કરૂં આવી રીતે મર્યાદા બાંધી જે અહિંસાનું ક્ષેત્ર સંકુચિત કરી દેવાય છે તે મહાવ્રત કહેવાય નહિ કિન્તુ સાર્વભૌમ એટલે સર્વ ભૂમિ ઉપર સર્વદા અહિંસાનું પાલન કરવામાં આવે તે મહાવ્રત કહેવાય અહિંસાની જેમ સત્ય આદિમાં પણ સમજી લેવું

યમ-નિયમના વિરોધી હિંસા વગેરેને ‘વિતર્ક’ નામથી ઓળખાય છે તે વિતર્કના તરફથી જ્યારે યમ-નિયમમાં બાધા ઉભી થાય જેમકે— અમુક અમુક વખતે મારૂં નુકશાન કર્યું મને રોકી રાખી [illegible] પાડવા [illegible] માટે [illegible] તેને મારી નાખું ત્યારે પ્રતિપક્ષની ભાવના કરવી અર્થાત્ હિંસા આદિનું ફળ વિચારી આવી ભાવના કરવી કે— [illegible] સંસારના અંગારામાં [illegible] સર્વ જીવોને અભય દેનારો યોગધર્મ મહાપુરુષના [illegible] એવો હું હિંસાદિ [illegible] તરફ દોરાઉં છું ! ધિક્કાર છે [illegible] શ્વાનવૃત્તિને કે વમન કરીને ફરી તેને ચાટવા જેવું કરૂં છું —[illegible] [illegible] છે

यमस्य (नियमस्यापि) [illegible] हेतुमाह—

*वितर्कबाधे प्रतिपक्षभावनाद् योगस्य सौकर्यमवेक्ष्य [illegible] ।
[illegible] योगस्य [illegible] [illegible] हि [illegible]

Doubts (Vitarkas) are removed by pondering over their opposites and thus the path of Yoga is rendered easier [illegible] the [illegible] regard the

* [illegible]
* [illegible]

Yamas as forming the preliminary stage of Yoga. It is but proper that the remover of impediments should top the list. (70)

These Yamas are called great vows when they are not modified by place, time, species, or urgency. It is not meant to be a great vow when it is qualified in respect of a place e. g. when one says "I will not commit slaughter in a sacred place. I will not injure or slay on the eleventh day of the month. I will not slay an ascetic. I will not slay except for the sake of gods and Brahmins or for other sacrificial ceremony. These modifications detract the value and efficacy of the great vow. It must be characterised by absolute spotlessness.

When perverse considerations of taking revenge arise such as, e. g., " I will slay him because he has done me wrong, I will ruin him by telling a lie, I will rob him of his money, I will seduce his wife, I will deprive him of his estate." Opposites of the same should be cultivated and he must reflect " I take my refuge in right living extending protection to all living creatures heated as I am upon the coals of this Samsāra (Cycle of births) Repeatedly I am drawn towards these aggressions. I resort to that which I once discarded as a dog licks that what he vomitted." Such repressions of perverse considerations should be employed.

યમ-નિયમને યોગનાં અંગ માનવાનો હેતુ—

" યોગના દુશ્મન એવા વિતર્કોની વિરુદ્ધમાં ભાવના કરવાથી તે વિતર્કો

દબાઈ જાય છે, અને એથીજ યોગભૂમી ઉપર પ્રસ્થાન કરવું સુગમ થાય છે આજ કારણથી યમ-નિયમને યોગના અંગોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા છે + વાત પણ બરાબર છે કે-દરેક કામની અંદર વિઘ્નોને હઠાવનાર પ્રથમ જરૂરનો છે "—૭૦

हिंसादीना भेद-प्रमदा —

हिंसादय सन्ति वितर्कसञ्ज्ञका प्रत्येकमेते खलु सप्तविंशति ।
कृतानुमोदास्पदकारिता हि ते क्रोधाच्च लोभाच्च तथैव मोहत ॥७१॥

नवेति भेदा मृदु-मध्य-तीव्रभेदैस्त्रिभि सन्ति यथोक्तसख्या ।
प्रत्येकमेते मृदुमध्यतीव्रास्त्रिधा पुन स्युर्मृदुमध्यतीव्र * ॥ ७२ ॥

Himsa and others are called Vitarkas. Each of them has twenty-seven varieties They are either (1) committed by oneself or (2) caused to be committed by others or (3) suffered with approval to be committed by others, again through (a) anger (b) greed or (c) infatuation. We thus get nine varieties Each of them is again three fold according as the sin is of mild ordinary or impetuous nature Thus we get twenty-seven varie-

---

+ बाधनन वितर्क त्वा प्रतिपक्षस्य भावनम् ।
यमनीकयतोऽनीषा य [illegible] ॥
(યોગવિંશિકા ૨૧ મી ...)

वितर्का हिंसादय कृतकारितानुमोदिता लोभक्रोधमोहपूर्वका मृदुमध्य-
विमात्र दु खाज्ञानानन्तफला इति प्रतिपक्षभावनम् " ।
(...)

" कृतकारितानुमोदितभेदा [illegible] ।
मृदुमध्यविमात्र च त्रिधा ... " ॥
(યોગવિંશિકા, ૨૧ મી ...)

ties. Every one of these last again is further divided under three heads according as it is mild, ordinary or impetuous. (71-72)

Notes :—The injury is however multiplied according to specifications, options and accumulations. The varieties of living creatures are innumerable so the varieties of injury multiply. This procedure is applied equally to falsehood, theft, adultery, and appropriation.

These perverse considerations have endless painful consequences. The man doing injury has to suffer pain in health and in taking bodies of animals and departed spirits and such other forms so the cultivation of the opposites is essential.

હિંસાદિના ભેદ-પ્રભેદો—

"હિંસા, અસત્ય વગેરેને 'વિતર્ક' સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. એ પ્રત્યેકના (હિંસા આદિના) સત્તાવીસ ભેદો પડે છે. જેમકે—ક્રોધથી, લોભથી તથા મોહથી હિંસા કરવી, કરાવવી અને અનુમોદવી, એમ હિંસાના નવ ભેદો થાય છે. હવે તે નવ ભેદવાળી હિંસાના મૃદુ, મધ્યમ અને તીવ્ર એમ ત્રણ વિભાગો પાડવાથી હિંસાના સત્તાવીસ ભેદો પડે છે. વળી તે પ્રત્યેક સત્તાવીસ ભેદોના મૃદુ, મધ્યમ અને તીવ્ર એમ ત્રણ ભેદો થતાં એકાશી ભેદો પડે છે."—૭૧, ૭૨.

ભાવાર્થ.

૧ ક્રોધથી મૃદુ હિંસા કરવી, ૨ ક્રોધથી મધ્યમ હિંસા કરવી, ૩ ક્રોધથી તીવ્ર હિંસા કરવી, ૪ લોભથી મૃદુ હિંસા કરવી, ૫ લોભથી મધ્યમ હિંસા કરવી ૬ લોભથી તીવ્ર હિંસા કરવી, ૭ મોહથી મૃદુ હિંસા કરવી, ૮ મોહથી મધ્યમ હિંસા કરવી, ૯ મોહથી તીવ્ર હિંસા કરવી.

shall now state what result is brought about by the Yamas when they are practised to perfection (73)

આ વિનોનું ફળ—અનન્ત અજ્ઞાન અને અનન્ત દુઃખ છે એમ પુનઃ પુનઃ ભાવના કરવાથી અહિંસા આદિ ધર્મો સુસ્થિર થાય છે અહિંસા આદિ ધર્મો દઢતા ઉપર આવવાથી જે ફલસિદ્ધિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, તે કહીએ છીએ * —૭૩

यमपञ्चकफलानि—

दयावतस्थैर्यवतां पुरस्तात् निसर्गवैरा अपि देहभाजः ।
मिथः प्रशाम्यन्ति तदेवमाद्ये व्रते फलं योगविदो अवोचन् ॥७४॥
सत्यव्रते प्राप्नुवति प्रतिष्ठां फलं प्रसिध्यत्यकृतेऽपि यत्ने ।
स्यादस्य वाचा च फलं परस्याऽप्युच्चारितोऽसीति फलं द्वितीये ॥७५॥
अस्तेयनामव्रतनिश्चलस्य भवन्ति रत्नानि न दुर्लभानि ।
प्रतिष्ठिते ब्रह्मणि वीर्यलाभोऽपरिग्रहे जन्मकथन्त्वबोधः ॥ ७६ ॥

In the presence of one who observes the vow of Ahimsa even creatures with natural antipathy against one another are quieted down into being friendly. This is the fruit of the first vow. Thus the adepts in Yoga say.

When the vow of truthfulness is determinately practised, it fructifies actions without efforts. The word of such a man enables others to realise their ends without exertion. This is the fruit of the second vow.

* [illegible]
[illegible]
([illegible] २१ मो [illegible])

उपमानाय्या -

न्यायितरामरन मुर्णां च गौरा विरगमित्राना ।
हा शन्न पराग्व्याथा निन्धन्ति पुन समन्तात् ॥६४॥

A man who abandons himself to greed is robbed
love called worldly object is burnt by the
[illegible] and is besieged all around by the hunters
form of passion (64)

आशाने धना उपमा—

परिग्रहन अत्यन्त अधीन थयेला मनुष्यने विषयरूप चोरो
[illegible] कामरूप [illegible] माटे छे अने क्रोधरूप शिकारीओ
[illegible] —

मय मुग्मात्मा निम्दति -

यार मग्न स्थानि दापावर्मापारमाहुराशाम् ।
यत्र पर [illegible] न यत्र भास शशिना रवेश ॥६५॥

Hope is called (by the Yogis) the creeper of
of misery and source of vices the waves
[illegible] violently in the place where neither the
of the moon nor those of the sun are able to
rate. (65)

नी जननी आशाने निरूपे छे—

[illegible] आशाने शास्त्रकारो पापनी वेलडी दुःखनी खाण अने दोषोनी
[illegible] कहे छे आशारूपी दरियामां तेवा स्थले पण अस्खलित
[illegible] छे [illegible] चंद्र अने सूर्यनी रश्मिओनो सञ्चार थतो
—६५

परिग्रहग्रस्तस्यापद्दशा—

परिग्रहस्यातिवशीभवन्तं मुष्णन्ति चौरा विषयाभिधानाः ।
दहत्यनङ्गो दहनः प्रपापव्याधा निरुन्धन्ति पुनः समन्तात् ॥६४॥

A man who abondons himself to greed is robbed by thieves called worldly objects, is burnt by the fire of lust and is besieged all around by the hunters in the form of passion. (64)

પરિગ્રહાસક્તને થતા ઉપદ્રવો—

પરિગ્રહને અત્યન્ત આધીન થયેલા મનુષ્યને વિષયરૂપ ચોરો લૂંટવા માંડે છે, કામઅગ્નિ બાળવા માંડે છે અને પાપરૂપ શિકારીઓ ચારે તરફથી ઘેરી લે છે.”—૬૪

परिग्रहस्य मूलमाशा निन्दति—

पापस्य वल्लीमनुतापकर्त्रीं खानिं दोषाणामानरमाहुराशाम् ।
आशामयस्तत्र चरन्ति नागात् न यत्र भासः शशिनो रवेश्च ॥६५॥

Hope is called (by the Yogis) the creeper of sins, pit of misery and source of vices; the waves of hope dash violently in the place where neither the rays of the moon nor those of the sun are able to penetrate. (65)

પરિગ્રહની જનની આશાને નિંદે છે—

“ આશાને જ્ઞાનીઓ પાપની વેલડી, દુખની ખાણ અને દોષોની માતા તરીકે બતાવે છે. આશાની ઉર્મિઓ તેવા સ્થાને પણ અસ્ખલિત જઈ પહોંચે છે કે જે સ્થાને ચન્દ્રસૂર્યની રશ્મિઓ પ્રવેશ કરી શકતી નથી.”—૬૫

[illegible]

प्रत्यात्मनिरताभिरतस्य दुर्गा च मीणा [illegible] विरताभिमाना ।
[illegible] यथावाक्याश्चा निवर्तयति पुन मदनात् ॥६४॥

A man who al[illegible] himself to good is robbed [illegible] things called wealth of [illegible] by the [illegible] of [illegible] and is [illegible] all around by the hunters [illegible] the love of [illegible] (64)

महात्मने धना [illegible]—

[illegible]

सुभाषित निरूपति—

[illegible] प्राणि [illegible] ।
[illegible] न यत्र भासा शशिनो रवेश्च ॥६५॥

Hope is called (by the Yogis) the creeper of [illegible] of misery and source of vices. The [illegible] hope dab[illegible] violently in the place where neither the [illegible] of the moon nor those of the sun are able to [illegible] (65)

[illegible]—

[illegible]

All should always observe these five Yamas according to their own capacity. The observance of all these Yamas applies to all and forms the root principle of conduct in life. (68)

ઉપસંહાર—

આ (પૂર્વોક્ત) અહિંસા આદિ પાંચ યમોને સમસ્ત મનુષ્યો યથાશક્તિ પાળી શકે તેમ છે. આ સાર્વજનિક ધર્મ છે. આ જીવનની સ્વાભાવિક નીતિ છે.'—૬૮

अहिंसादीनां महाव्रतत्वम्—

उक्ता अहिंसादियमा अमी दिक्कालाद्यनवच्छिन्नतया विमुक्ताः ।
महाव्रतं सन्ति च सार्वभौमा वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्ता ॥ ६९ ॥

We have enumerated the Yamas Ahimsā (non-injury) and others. They are not delimited by time and space etc. and hence they constitute the great vow which can be observed in all places and at all times. When doubts assail us we should think of their opposites (and thus dispel them). (69)

કેવા અહિંસા વગેરે યમો મહાવ્રત છે?—

એ પ્રમાણે અહિંસા આદિ યમો કહી બતાવ્યા. દેશ, કાળ વગેરેની મર્યાદાથી મુક્ત અને સર્વદા સેવ્ય એવા અહિંસા આદિ યમોને 'મહાવ્રત' કહેવામાં આવે છે.[×] વિતર્કથી (હિંસાદિથી) જ્યારે યમને બાધા થાય ત્યારે પ્રતિપક્ષની ભાવના કરવી.—૬૯

---

१ 'जातिदेशकालसमयानवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम्' ।
(પાતંજલયોગસૂત્ર બીજો પાદ)

× 'अहिंसासूनृतास्तेयब्रह्माकिञ्चनता यमाः ।
दिक्कालाद्यनवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम् ॥'
(યશોવિજયજી ૨૧ મી દ્વાત્રિંશિકા)

आक्रान्तविश्वत्रितयोऽपि लोभपयोनिधिर्यैः प्रसरन् निरुद्धः ।
यमोंऽशतोऽप्येष समाश्रितो यैरेवंविधाः स्युर्गृहिणोऽपि धन्याः ॥६६॥

Those only who have even partially practised self-control are able to check (the tides of) the ocean of greed which has prevailed the three worlds. Such persons though householders deserve to be congratulated. (66)

પરિગ્રહપરિમાણવાળાઓને ધન્યવાદ—

" ત્રણે જગત્‌ને આક્રાન્ત કરનાર લોભરૂપ સમુદ્રને તેઓએ વધતો અટકાવ્યો છે, કે જેઓએ આ અપરિગ્રહવ્રતનો અંશથી પણ સ્વીકાર કર્યો છે. અર્થાત્ જેઓએ પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ નહિ, કિન્તુ પરિગ્રહનું પરિમાણ કર્યું છે, એવા ગૃહસ્થો પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે."—૬૬

प्रस्तुतेऽन्तिममाह—

आरम्भभारा भववृक्षमूलं परिग्रहः कारणमस्त्यमीषाम् ।
तस्मादवश्यं नियतप्रमाणं परिग्रहं संविदधीत गेही ॥ ६७ ॥

Activity (worldly undertakings involving sins—injury and others) is the root of the worldly tree and acceptance of property is the cause of this activity. A householder should therefore set a limit to the acquisition of property. (67)

ઉપસંહાર—

" સંસારરૂપ વૃક્ષનું મૂળ આરંભનો બોજો છે, અને તે આરંભ બોજાનું કારણ પરિગ્રહ છે. એ માટે ગૃહસ્થે પરિગ્રહનું નિયમિત પરિમાણ અવશ્ય કરવું જોઈએ."—૬૭

उपसंहरन् पञ्च यमानुपसंहरति—

एतानहिंसादियमान् स्वशक्तेरर्हन्ति सम्पालयितुं समग्राः ।
यमोऽन्वयं सार्वजनीन एव स्वाभाविकी जीवननीतिरेषा ॥६८॥

All should always observe these five Yamas according to their own capacity. The observance of all these Yamas is essential and forms the root principle of conduct in life. (68)

ઉપસંહાર—

આ (પૂર્વોક્ત) અહિંસા આદિ પાંચ યમોને સમસ્ત મનુષ્યો યથાશક્તિ પાળી શકે તેમ છે. આ સાર્વજનિક ધર્મ છે. આ જીવનની સર્વ મૂળ નીતિ છે."—૬૮

अहिंसादीनां महाव्रतत्वम्—

उक्ता अहिंसादियमा अमी दिक्कालाद्यनवच्छिन्नतया विमुक्ता ।
महाव्रतं सन्ति च सार्वभौमा वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्ता ॥ ६९ ॥

We have enumerated the Yamas Ahimsā (non-injury) and others. They are not delimited by time and space etc. and hence they constitute the great vow which can be observed in all places and at all times. When doubts assail us we should think of their opposites (and thus dispel them). (69)

કેવા અહિંસા વગેરે યમો મહાવ્રત છે?—

એ પ્રમાણે અહિંસા આદિ યમો કહ્યા. આ યમો દેશ કાળ વગેરેની મર્યાદાથી મુક્ત અને વ્યાપક તેમ જ સાર્વભૌમ હોય ત્યારે અહિંસા આદિ યમોને 'મહાવ્રત' કહેવામાં આવે છે.* વિતર્કો (હિંસા આદિ) જ્યારે યમને બાધા કરે ત્યારે પ્રતિપક્ષની ભાવના કરવી.—૬૯

---

१ 'जातिदेशकालसमयानवच्छिन्ना सार्वभौमा महाव्रतम्' ।
(પાતંજલયોગસૂત્ર, બીજો પાદ)

× 'अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः
दिक्कालाद्यनवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम्' ॥
(હરિભદ્ર ૨૧ મી દ્વાત્રિંશિકા)

Yamas as forming the preliminary stage of Yoga. It is but proper that the remover of impediments should top the list. (70)

These Yamas are called great vows when they are not modified by place, time, species or urgency. It is not meant to be a great vow when it is qualified in respect of a place [illegible] when one says "I will not commit [illegible] in a sacred place. I will not injure on [illegible] on the eleventh day of the month. I will not [illegible] an [illegible]. I will not [illegible] except for the sake of gods and brahmins or for other sacrificial ceremony." These modifications detract the value and efficiency of the great vow. It must be characterised by absolute spotlessness.

When perverse considerations of taking revenge arise such as [illegible] "I will [illegible] him because he has done me wrong. I will [illegible] him for telling a lie. I will rob him of his money. I will seduce his wife. I will deprive him of his [illegible]." Opposers of the same should be cultivated [illegible] reflect "I take my refuge in right living, extending protection to all living creatures. [illegible] I [illegible] the coal of this Samsara ([illegible]). [illegible] I am drawn towards these [illegible]. I resort to that which I once [illegible] that [illegible]." Such repression of perverse considerations should be employed.

यम-नियमने यो[illegible] आ[illegible] [illegible] हेतु—

"[illegible]

દબાઇ જાય છે, અને એથીજ યોગભૂમી ઉપર પ્રસ્થાન કરવું સુગમ થાય છે. આજ કારણથી યમ-નિયમને યોગનાં અંગોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.+ વાત પણ બરાબર છે કે-દરેક કામની અંદર શરૂઆતમાં વિઘ્નોને હઠાવનાર પ્રથમ જરૂરનો છે."—૭૦

हिंसादीनां भेद-प्रभेदाः :—

हिंसादयः सन्ति वितर्कसञ्ज्ञकाः प्रत्येकमेते खलु सप्तविंशतिः ।
कृतानुमोदास्पदकारिता हि ते क्रोधाच्च लोभाच्च तथैव मोहतः ॥७१॥

नवेति भेदा मृदु-मध्य-तीव्रैर्भेदैस्त्रिभिः सन्ति यथोक्तसंख्याः ।
प्रत्येकमेते मृदुमध्यतीव्रास्त्रिधा पुनः स्युर्मृदुमध्यतीव्रैः* ॥ ७२ ॥

Hinsā and others are called Vitarkas. Each of them has twenty-seven varieties. They are either (1) committed by oneself, or (2) caused to be committed by others, or (3) suffered with approval to be committed by others; again through (a) anger, (b) greed, or (c) infatuation. We thus get nine varieties. Each of them is again three-fold, according as the sin is of mild, ordinary or *impetuous nature.* Thus we get twenty-seven varie-

---

+" बाधनेन वितर्काणां प्रतिपक्षस्य भावनात् ।
योगसौकर्यतोऽमीषां योगाङ्गत्वमुदाहृतम् " ॥
(યશોવિજયજી, ૨૧ મી દ્વાત્રિંશિકા)

*" वितर्का हिंसादयः कृतकारितानुमोदिता लोभक्रोधमोहपूर्वका मृदुमध्याधिमात्रा दुःखाज्ञानानन्तफला इति प्रतिपक्षभावनम् " ।
(પાતંજલયોગસૂત્ર, બીજો પાદ)

" क्रोधलोभमोहैः [illegible] ।
मृदुमध्यविमात्रत्वात् [illegible] सप्तविंशतिः " ॥
(યશોવિજયજી, ૨૧ મી દ્વાત્રિંશિકા)

ties. Every one of these [illegible] again is further divided under three heads [illegible] as it is mild, ordinary or impetuous (81-?)

Notes —The [illegible] however multiplied [illegible] and [illegible] The [illegible] innumerable [illegible] The [illegible] and [illegible]

These perverse [illegible] have endless painful consequences. The man [illegible] has to suffer pain in health and in taking bodies of animals and departed spirits and such other forms, so the cultivation of the opposite is essential.

હિંસાદિના ભેદ-પ્રભેદો—

[illegible] (૧૬૦ [illegible]) [illegible] થાય છે [illegible] [illegible] હિંસા [illegible], કરાવવી અને અનુમોદવી એમ [illegible] મધ્યમ અને તીવ્ર એમ [illegible] [illegible] મધ્યમ અને તીવ્ર એમ ત્રણ [illegible] થાય છે —[illegible]

ભાવાર્થ

૧ ક્રોધથી મૃદુ હિંસા કરવી ૨ ક્રોધમાં મધ્યમ હિંસા કરવી, ૩ ક્રોધથી તીવ્ર હિંસા કરવી, ૪ લોભમાં મૃદુ હિંસા કરવી, ૫ લોભથી મધ્યમ હિંસા કરવી ૬ લોભથી તીવ્ર હિંસા કરવી, ૭ મોહથી મૃદુ હિંસા કરવી ૮ મોહથી મધ્યમ હિંસા કરવી ૯ મોહથી તીવ્ર હિંસા કરવી.

૧ ક્રોધથી મૃદુ હિંસા કરાવવી, ૨ ક્રોધથી મધ્યમ હિંસા કરાવવી, ૩ ક્રોધથી તીવ્ર હિંસા કરાવવી, ૪ લોભથી મૃદુ હિંસા કરાવવી, ૫ લોભથી મધ્યમ હિંસા કરાવવી, ૬ લોભથી તીવ્ર હિંસા કરાવવી, ૭ મોહથી મૃદુ હિંસા કરાવવી, ૮ મોહથી મધ્યમ હિંસા કરાવવી, ૯ મોહથી તીવ્ર હિંસા કરાવવી

૧ ક્રોધથી મૃદુ હિંસા અનુમોદવી, ૨ ક્રોધથી મધ્યમ હિંસા અનુમોદવી, ૩ ક્રોધથી તીવ્ર હિંસા અનુમોદવી, ૪ લોભથી મૃદુ હિંસા અનુમોદવી, ૫ લોભથી મધ્યમ હિંસા અનુમોદવી, ૬ લોભથી તીવ્ર હિંસા અનુમોદવી, ૭ મોહથી મૃદુ હિંસા અનુમોદવી, ૮ મોહથી મધ્યમ હિંસા અનુમોદવી, ૯ મોહથી તીવ્ર હિંસા અનુમોદવી.

આમ સત્તાવીશ ભેદો હિંસાના સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શક્યા છીએ. હવે તે પ્રત્યેક સત્તાવીશ ભેદોના ત્રણ ત્રણ ભેદો પાડવા. એ માટે સત્તાવીસ ભેદોમાંનો પહેલો ભેદ જે 'ક્રોધથી મૃદુ હિંસા કરવી,' એના ઉપર ત્રણ ભેદો પાડી જોઈએ—૧ ક્રોધથી મૃદુ મૃદુ હિંસા કરવી, ૨ ક્રોધથી મધ્યમ મૃદુ હિંસા કરવી અને ૩ ક્રોધથી તીવ્ર મૃદુ હિંસા કરવી. આવી રીતે બાકીના છવીશ ભેદોના પણ ત્રણ ત્રણ ભેદો પાડવા. એટલે ૮૧ એકાશી ભેદો હિંસાના પડે છે.

મૃદુ હિંસા એટલે સામાન્ય—હલકી હિંસા. મધ્યમ હિંસા એટલે સામાન્ય નહિ અને તીવ્ર પણ નહિ એવી હિંસા અને ઘોર હિંસાનું કર્મ એ તીવ્ર હિંસા છે. મૃદુ હિંસાના પણ મૃદુ મૃદુ, મધ્યમ મૃદુ અને તીવ્ર મૃદુ એવા જે ત્રણ ભેદો પાડ્યા, તે અપેક્ષા ઉપર આધાર રાખે છે વિવક્ષાનુસાર ભેદો પાડી શકાય છે. અલ્પ મૃદુ એ મૃદુ મૃદુ, મધ્યમ મૃદુ એ મધ્યમ મૃદુ અને અત્યન્ત મૃદુ એ તીવ્ર મૃદુ કહેવાય

विपर्यायां मीप्यपरिणामना भाव्या—

अनन्तमज्ञानमनन्तदुःखं फले अर्मानां नितरां विभाव्ये।
अतः सदर्थी मनुजेगुणां यद् फलं यमानामभिवर्धयेत तद् ॥ ७१ ॥

One should bear in mind that they lead to unfathomable ignorance and unending misery. I

મુમુક્ષુ [illegible] પ્રયત્ન [illegible] ની પ્રાપ્તિ
ને સમ્યક [illegible] આત્મિક [illegible] ની યોગની
[illegible] દષ્ટિ [illegible] (મિથ્યાત્વ
ગુણ) અવસ્થા [illegible] ને નાશ કરવું
[illegible] આવ્યું છે [illegible] પરંતુ સંક્ષેપમાં
રીતે [illegible] સમજવું

યોગદૃષ્ટિ

Yoga-Drashti

The word Drashti means the acquisition of the knowledge of the true nature of the soul ascertained by well-reasoned and firm faith derived from the Jain texts. This description of Drashti excludes one-sided opinions and conclusions of intellectualists and also dogmatic assertions of persons infatuated with blind faith both of them being unreliable. Such reasoned conviction with unflinching faith serves to bar the entry of evil tendencies and passions and favours the movements towards the noble promptings of heart and head and assists the evolution of living beings. Evolution embraces innumerable gradation looking to human cravings, aspirations and emotions and thoughts. But they are confined to eight aspects for the sake of convenience.

Ogha Drashti

This involves undifferentiated vision derived from densely clouded perception, i.e. closely following the hereditary tend [illegible] and popular notions and blindly accepted dogmas of the masses. This

When the vow of non-stealing remains unshaken no precious jewel is beyond reach. When the vow of celibacy is firmly observed it gives infinite power and the vow of non-covetousness fructifies into illumination of past births. (74-75-76.)

પાંચ યમોનાં ફળ—

" અહિંસાવ્રતમાં પૂરી રીતે સ્થિર થયેલા મહાત્માની આગળ સ્વાભાવિક-જન્મવૈરવાળા પ્રાણિઓ પણ પરસ્પર શાન્ત થઇ જાય છે. એમ પ્રથમ વ્રતનું ફળ યોગવિદ્વાનો કહે છે "—૭૪

" સત્યવ્રતની પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થતાં ફળ એ આવે છે કે—વિના પ્રયત્ને કાર્યસિદ્ધિ થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ સત્યવ્રતપ્રતિષ્ઠિત મહાત્માના બોલવાથીજ, કે–' જા તું ધનાઢ્ય થઇશ '–એવો માણસ અનાયાસે ધનાઢ્ય બની જાય છે; આ વચનસિદ્ધિ, એ દ્વિતીયવ્રતનું ફળ. "—૭૫

" અસ્તેયવ્રત (અચૌર્યવ્રત)માં નિશ્ચલ થવાથી ચારે દિશાઓનાં રત્નનિધાનો દુર્લભ રહેતાં નથી. બ્રહ્મચર્યવ્રતની પ્રતિષ્ઠામાં પ્રૌઢ વીર્યનો લાભ મળે છે. અપરિગ્રહનું વ્રત પરાકાષ્ઠા ઉપર આવવાથી પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ પ્રકટ થાય છે."*—૭૬

વિશેષ. અહીં એ વાત ખાસ ખ્યાલમાં રાખવી કે–મહાવ્રતની કે શ્રાવકધર્મોચિત અણુવ્રતની કોટી ઉપર પહોંચેલા એવા યમો યોગના પ્રથમ અંગ તરીકે સમજવાના નથીજ. એવા ઉચ્ચ યમો તો આગળ કહેવાતાં ચૌદ ગુણસ્થાનો પૈકી ચોથા-પાંચમા-છઠ્ઠા

---

* " अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैरत्यागः " । " सत्यप्रतिष्ठायां क्रियाफलाश्रयत्वम् " । " अस्तेयप्रतिष्ठायां सर्वरत्नोपस्थानम् " । " ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां वीर्यलाभः " । " अपरिग्रहस्थैर्ये जन्मकथन्तासम्बोधः " ।

(પાતંજલ યોગસૂત્ર, બીજો પાદ.)

" वैरनाशोऽन्तिके तस्य फलं वाक्प्रवर्तनं ।
रत्नोपस्थान-सद्वीर्यलाभौ जन्मानुस्मृति " ॥

(દ્વાત્રિંશત્, ૨૧ મી દ્વાત્રિંશિકા.)

[illegible]

[illegible]

Yoga Drashti

The word Drashti mean[illegible] the [illegible] of the knowledge of the [illegible] nature of [illegible] soul [illegible] well-reasoned and firm faith [illegible] the [illegible] texts. This description of Drashti excludes [illegible] opinions and conclusions [illegible] dogmatic assertion [illegible] faith [illegible] with [illegible] the [illegible] of evil [illegible] the [illegible] and bond and [illegible] [illegible] the sake of [illegible]

Ogha Drashti

[illegible]

vision is as weak as that of a child or a man of distracted faculties or a decrepit old man. It takes its colour more from acquired habits, tastes, inclinations, feelings and family usages, than from a deliberate and well-reasoned regard to the good. It bars the right operation of mental and intellectual faculties as to dive deep into metaphysics and to fathom the underlying dogmas and principles to get unravelled the most inscrutable laws of nature and divinity. It thus keeps closed the channels and avenues that would lead to right perception, right knowledge and right conduct, the cardinal factors in the evolution of human life.

Thus infected by corruption, selfish motives, etc., from inside and poisoned by ruinous traditional influences externally he strays away from the path of the highest spiritual truth which ought to be his final goal. From eternity he is subject to the cycle of revolutions involved as he is in wrong temptations, selfish desires and motives daily multiplying. This is due to the one-sided, deluded and dogmatic view of the whole without differentiation. So wise and highly evolved sages have devised a system with definite external and internal differentiations and have placed us in a position to make general and individual progress by the effacement of the Karmic dross. Thus vision is divided for the sake of convenience into eight heads or stages, each with progressively higher evolution than the preceding one. Even the first stage of Yoga-vision requires highly superior evolution to that of the undifferentiated stage. The path

[illegible] and the path of [illegible] (conduction) [illegible] in their nature are [illegible] with [illegible] to be trodden more or [illegible]

Concept of Mitra Stage

[illegible] the path of [illegible] abstinence from [illegible] and non-accept[illegible] of gift [illegible] very slow. It is like th[illegible] perception is very [illegible] lightning. The chief charac[illegible] patience in doing good work. [illegible] toward truth and liberation [illegible] feeling of toleration [illegible] hatred and repulsion toward evil deeds [illegible] the contrary sympathy [illegible] who are deluded into false [illegible] spiritual teacher and right faith. [illegible] knowing the basic [illegible] of truth etc.) will be aroused in [illegible]

Proportionally to this growth in the mind and [illegible] the aspirant sow the seed of Yoga which signifies his devotion to the Omniscient with prostration and salutation. The status of perfect Godhood now becomes his ideal.

His devotion also extends to excellent sages and Sadhus in giving them food and useful help when required. He grows apathetic towards worldly

enjoyments attractions and objects. He tries to observe vows externally though not strictly. The seeds of renunciation are just sown in him. He tries to further the advance of learning in various ways. In this stage he is blessed with the association of the good. He [illegible] and prostrates before them reverently. Through their help and good wish, he aspires to final success. With these germs his advance towards the high ideal begins in the first stage.

Tara Stage.

In this stage self-restraint is practised in the following forms: Inner contentment, austerity, study and contemplation of self (including reverent prostrations or salutations to deities and spiritual teachers). The [illegible] thoughts of inquiry into and knowledge of the principles now begin to manifest in him. Ardour for religious practices and good deeds develops further in this stage. He also makes a further progress in observing vows, &c., though externally. He feels repugnance in political matters and mundane things. He begins to take delight in statements, instructions relating to the elimination of delusion, conquest of attraction and repulsion, quietude and renunciation. He begins to appreciate rightly the amount of spiritual [illegible] done to him by good associations. Thus he [illegible] the Karmic forces which impede his right [illegible] though desired. While trying to attain the [illegible] cation required for self-restraint, he feels disgust for his body and for worldly affairs.

He [illegible] the [illegible] the [illegible] of the [illegible]

The [illegible] doctrine [illegible] and [illegible]

He also [illegible] therefore he [illegible] the words of [illegible]

[illegible] like the [illegible] of the [illegible]

Bālā Stage

With the [illegible] reaches the third stage the [illegible] becomes like the spark of wood in fire. It becomes capable [illegible] than the second stage. He [illegible] desires to hear the principles of Truth. He now [illegible] light in advanced thought and experience [illegible] free hitherto [illegible] Worldly desires now are on their [illegible] His [illegible] vanishes. He thereby [illegible] to the [illegible] and [illegible] which [illegible] help him in meditation for the realisation of self.

Though [illegible] free from delusion (Mohavastha) [illegible] right attitude (Samyaktva) He [illegible] advanced so far as to [illegible] and miraculous [illegible] of others [illegible] they are per

formed in the ordinary course of nature. He happily does not meet with impediments in his religious practices and doing good deeds. If he meets them he manages to avoid them. The very formation or rise of desire to hear the principles of Truth does him an immense good. He is no longer obstructed by the pairs of cold, heat etc. He thus marches onward on the path of Yoga.

Dipra Stage.

The chief characteristic of this stage is the practice of Pranayama. Having become firm in the posture with perfect self-control the aspirant should in order to clear away the impurities resort to three processes one of drawing the breath in, the other of throwing it out, and the third of controlling the breath. These are called Puraka, Rechaka and Kumbhaka. These again are varied by place and time. This process results in the awakening of Kundalini. This is also called Dravya Prānāyāma. The second is Bhāva Prānāyāma which consists in breathing out feelings with regard to externals, breathing in feelings with regard to internals, and making them steady inside with regard to real truth. By this practice the humours of the body are cleared. The body becomes capable of adjusting itself to different positions. The digestive organs become strong and healthy. The impurities being expelled, a great calm, serenity and peace result. It leads to the development of various occult powers. It is this Bhāva Prānāyāma which helps in cutting off the Karmic

k[illegible] Self the [illegible] known the comprehension [illegible] but to the [illegible] knowledge [illegible] to ascertain [illegible] What he [illegible] has [illegible] he becomes [illegible] to know what [illegible] All the spiritual and power [illegible] cease to impede the [illegible] of the [illegible]

It [illegible] the light of a lamp. In [illegible] on the path of Yoga [illegible] entry in the [illegible]

Sthira Stage

When the aspirant advances and reaches the Sthira stage his perception is clear and continuous like the lustre of a jewel. In the preceding four stages the knowledge is mixed with [illegible] and superficial. In this stage true knowledge begins to dawn upon him on account of the Karmic knot being cut off upon the attainment of the power of knowing the comprehensible (Vedya Samvedya-Pada). His wavering belief, scepticism and doubts are removed. Upto this time he identified himself with the characters assumed and acted his part accordingly but now with the withdrawal of senses from worldly objects he becomes conscious of his true state of being and experiences a striking contrast between the inner Self and outward appearance. The senses

abide in their mere nature with cessation of their activities with regard to their respective objects. To him the grandeur and display of worldliness appear like a structure on sand built up by children. All infatuating illusions disappear and though he acquires occult powers, he believes them as the cause of the cycle of births and deaths. He tries to concentrate his thoughts on Self and its true (svābhāvik) attributes.

When the light of illumination dawns upon him, he rightly imagines that the accumulation of good actions done with the desire of discharging even religious duties tends to facilitate the entry of Karmic matter into the soul and thereby propagates his samsāra just as fire produced from coal, and sandal wood, burns the whole forest. Thus he, according to his capacity, attains to some extent to Yogic merits, *i. e.*, partial suppression of obscuring activities and steady advance. His body becomes free from diseases and handsome with natural fragrance emanating from it. His speech becomes melodious, sweet and harmless. Thus he progresses onward on the path of immortal light and consciousness.

Kāntā Stage.

Henceforth the enlightened student passes on to the sixth stage where the perception is as steady as the light of stars. The characteristic of this stage is Dhāraṇā—fixing the mind with great steadiness on some external or internal object. Here the object

various postures and Prānāyāma, etc., he begins to enjoy supreme happiness and delight. In this stage the practice of Dhyāna (absorption that is the course of uniform modification of knowledge fixed only on one object at the place where the internal organ is fixed in Dhāranā. The mind is conscious of itself and the object. It being prevented from wandering in other directions, becomes firmly fixed and steady on the import and significance of the holy attributes of Self. Desirelessness is the secret of success. Without any thought or word of help, health, wealth or craving for heavenly bliss, he meditates on the Liberated Soul and his qualities and thus achieves its objective ideal. He now realises that whatever relates to Self and its pure attributes, contributes to real bliss and anything else in relation to not-Self eventually turns into affliction and misery. All this is due to his non-attached attitude and course of Conduct (Asanga Anushthān). This state closely resembles Prashantavāhita stage of the Sānkhyas. Vishābhāga Parikshaya of the Buddha; Shiva Vartma of the Shaivas and Dhruva mārga of the Yogis. While under this stage he enjoys transcendental peace and quietude. He is now within the reach of the subject of intense self-absorption (Samādhi).

Parā Stage.

In the preceding stage the obstacles to contemplation are partially settled down and partially uprooted, but, in this stage, they are removed in toto. So the absorption is carried out to the extent of forgetting

the act and of becoming the object thought of In the conscious Samadhi there remains something which the mind entirely transforms itself into When all doubts are removed mental activity ceases and the mind transforms itself into Self absolutely pure and resplendent fortified as he is in the realm of spiritual light after commanding and destroying the strong ramparts of the Karmic forces working in several directions With the achievement of good as well as bad results in the phenomenal representation of countless gradations in the degree of happiness states of consciousness and embodiments ensouled by Self he becomes fully established in right knowledge right belief right conduct infinite power and joy

He is now pure intelligence in essence and ideal of absolute perfection and worship for all Jivas (Bhavya) Fragrance virtue and tranquillity flow from his person. His glorious beauty and perfection are beyond description. Thus the Yogi reaches the final goal that is the goal of Satchidanandship, by deep meditation based on the firm conviction derived from the unflinching and unwavering faith and knowledge acquired through the continued practice of the great vows and five samitis (careful attitudes) three Guptis (restraints) Charana and Karana Sitaris (moral and ethical rules of practice etc) prescribed in the holy texts. There are several methods of progress on the path of Yoga but all lead to the final goal-the final realisation of Self The Liberated Soul being purged of the weight of the Karmic matter ascends upwards

and reaches the place Siddha Sila, the abode of eternal wisdom and bliss staying there for ever distinct from other Liberated Souls but in an interpenetrating manner.'

अथ योगदृष्टीः प्रस्तुवन् प्रथमां मित्रादृष्टिमुपन्यस्यति—

अष्टौ च योगस्य वदन्ति दृष्टीरष्टाभिरङ्गैः सह ताः क्रमेण ।
सुश्रद्धया सङ्गत एव बोधो दृष्टिप्रभावे प्रथमाऽत्र मित्रा ॥ ७७ ॥

They say that Yoga is practised in eight progressive stages which are respectively correlated with the eight divisions of the Yoga. Drashti is a perception associated with right belief. The first of these Drashtis is called Mitra. (77)

યોગદૃષ્ટિઓ
અને
મિત્રાદૃષ્ટિ.

"યોગની આઠ દૃષ્ટિઓ છે, એમ યોગિઓ કથે છે. એ દૃષ્ટિઓ ક્રમશઃ પૂર્વોક્ત યોગનાં આઠ અંગોથી સમન્વિત છે. સુશ્રદ્ધાયુક્ત જે બોધ, તેને દૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. આઠ દૃષ્ટિઓમાં પ્રથમ દૃષ્ટિ મિત્રા છે."—૭૭

વ્યાખ્યા.

'દૃષ્ટિ' શબ્દનો સરળ અર્થ સદ્ભાવનાગર્ભિત આત્મપરિણામ-વિશેષ છે. આઠે દૃષ્ટિઓ સંકલનાબદ્ધ છે. તેમાં ક્રમશઃ દોષોનો ક્ષય અને ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ થતો જાય છે. આજ આત્માની ઉન્નતિનો ક્રમ છે. જ્ઞાન અને વર્તનમાં જેમ જેમ ઉન્નત થવાય છે, તેમ તેમ તે તે હદ પ્રમાણે આગળની દૃષ્ટિઓમાં પસાર થયાનું કહેવાય છે. જ્ઞાન અને ક્રિયાની આ આઠ ભૂમિકાઓ છે. પૂર્વ પૂર્વ ભૂમિકા કરતાં ઉત્તરોત્તર ભૂમિકામાં જ્ઞાન અને ક્રિયાનો પ્રકર્ષ હોય છે. યોગરૂપ મહેલ ઉપર ચઢવાને

આ આઠ સોપાન છે એ માટે આ આઠ દૃષ્ટિઓ યોગદૃષ્ટિના નામથી ઓળખાય છે પ્રથમદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય કે યોગભૂમિકામા પદાર્પણ થયુ જ્યા સુધી પ્રથમ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ ન હોય ત્યા સુધી જીવની દશા બહુજ હીનતિ સ્થિતિ ઉપર હોય છે તે ધર્મ-અધર્મને જાણતો નથી, મોક્ષને ચાહતો નથી, સાધર્મિકને મનજતો નથી ઇન્દ્રિય વિષયોના તરંગોમાજ ડૂબેલો રહે છે ધાર્મિક ક્રિયા કરનાર તેની દેખાદેખી તે ધર્મક્રિયા કરવામા પણ ભાગ લે છે પરન્તુ જે મૂઢબુદ્ધિ અને કુદૃષ્ટિવાળો હોય તેને તે ક્રિયાનુ શુ ફળ લાભ આપે ? ભવાનન્દમા આસક્ત કુદૃષ્ટિ પ્રાણિઓ જે ગતાનુગતિક ક્રિયા કરે છે તે મહાત્માઓની ચેષ્ટાથી આગળ વધે તેમ હોતી નથી આવી સ્થિતિવાળા જીવો ઓઘદૃષ્ટિવાળા કહેવાય છે આ સ્થિતી અનન્તકાળ એ મહાદૃષ્ટિમા રહ્યા આ ઓઘદૃષ્ટિમાંથી નિકળી યોગદૃષ્ટિમા આવવુ એ બહુજ દુષ્કર કાર્ય છે પહેલી યોગદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ કે સંસાર તરફથી મોઢુ ફર્યુ સમજવુ પણ તે પ્રાપ્ત થવીજ કઠિન છે સમકિત વગેરે જાણવાનો અને ધર્મક્રિયા કરવાનો ફાકો રાખનારાઓએ ધ્યાનમા રાખવુ જોઈએ કે પ્રથમ દૃષ્ટિ માટે કેવા ગુણો વિકસિત થવા જોઈએ છે દરેકે પોતાની જાતને નિહાળી વિચાર કરવો જોઈએ છે કે પ્રથમ દૃષ્ટિના ગુણોમા હુ ક્યા સુધી પહોંચ્યો છુ ? તેવા ગુણો જ્યા સુધી પ્રાપ્ત ન થાય ત્યા સુધી મિથ્યાત્વ ગણી પણ પહેલી દૃષ્ટિ દૂર છે, તો સમ્યક્ત્વની વાત શી કરવી ? ચાર દૃષ્ટિઓ પસાર થયા પછીજ પાચમી દૃષ્ટિએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એ નિઃસંદેહ વાત છે દૃષ્ટિ અને સમ્યક્ત્વ એ આત્માની આંતર સ્થિતિ છે એ સ્થિતિનો લાભ ... ધર્મક્રિયા કરવા માત્રથીજ માની લેવો એ ખરેખર આત્મવંચના છે નીતિથી હલમત કરી પૈસો કમાવનાર ... પણ સમજને કે જે આત્મસ્થિતિ (દૃષ્ટિ કે સમ્યક્ત્વ) પ્રાપ્ત કરે છે તે સ્થિતિ વિશુદ્ધિ અને પુષ્ટિકર ... ભવાનન્દમગ્ન જીવો દેવમંદિરમા ... ઉપર નિશ્ચય ... અને ... ઉત્તમ રાખતા છતા પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ... સાધનોની સાથે આભ્યન્તર સાધનો સંગૃહીત કરવાની ... છે આ સ્થિતિમા ... થાય કે નહિ ? ... રાખવાની પ્રથમ જરૂર છે એ ... રાખીને જે ... યોગદૃષ્ટિ ઓમ ... કરવાનુ દુષ્કર રહેતુ નથી

मित्रादृष्टिपरिचयः—

मन्दं च मित्रादृशि दर्शनं स्यात् तृणानलोद्द्योत इहोपमानम् ।
न देवकार्यादिषु खेदवृत्ती रोषप्रसङ्गोऽपि च नापरत्र ॥ ७८ ॥

In this Drashti perception makes a tardy progress. Hence it is said to resemble a spark of the fire of grass. In this stage one does not get tired in the worship of gods and such other matters; neither does he get angry with others. (78)

મિત્રાદૃષ્ટિનો પરિચય—

" મિત્રાદૃષ્ટિમાં દર્શન (બોધ) મંદ હોય છે; એટલે આ દૃષ્ટિમાં પ્રગટ થતા બોધને તૃણાગ્નિના કણની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આ દૃષ્ટિવાળાને દેવ-ગુરુસંબન્ધી સેવાના કાર્યમાં કંટાળો આવે નહિ અને બીજા ઉપર દ્વેષની લાગણી ઉદ્ભવે નહિ. "—૭૮

ભાવાર્થ:—ઘાસનો પૂળો જેમ ભડક કરતો સળગી ઊઠી શાંત થાય છે, તેની જેમ સામાન્ય પ્રકારનો બોધ આ પ્રથમ દૃષ્ટિમાં માનવામાં આવે છે.

આઠ દૃષ્ટિઓમાં ક્રમશઃ એક એક દોષ ટળતો જાય છે અને એક એક ગુણ ઉદ્ભવતો જાય છે. પ્રસ્તુત દૃષ્ટિમાં શુભ કાર્યો કરતાં ખેદ ઉદ્ભવતો નથી. દેવ-ગુરુસંબન્ધી સેવા અને ધાર્મિક કાર્યો કરતાં કંટાળો આવતો નથી. એથી આ દૃષ્ટિમાં ખેદ દોષનો નિગ્રહ થાય છે. ઉપરાંત આ દૃષ્ટિમાં વર્તતા પ્રાણીને અશુભ કામ કરનાર તરફ દ્વેષ ઉદ્ભવતો નથી. તે એમ સમજે છે કે સર્વ જીવો કર્મપરવશ છે. કર્મ-પરાધીન જીવોને દુષ્ટ કામો કરતાં અટકાવવાનો સમુચિત પ્રયત્ન કરે જોઈએ, પણ તેઓની સ્થાને કરાયેલી પરિસ્થિતિમાં ઉતરવું એ ઠીક નથી. આમ સમજવાપૂર્વક એ પરિણામ છે કે તેને પાપી માણસો ઉપર પણ **દયાની લાગણી** જન્મે છે. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવી, એ આત્મોન્નતિનું પ્રથમ પગથિયું છે. ધર્મરત્નના અધિકારી નામે જે ક્ષુદ્રપ્રકૃતિ: [illegible] [illegible] છે અને જે [illegible], અત્યંતર ભાગમાં ઉતરવું, એ [illegible]

एव च दृष्टाविह वर्त्तमानः कृपापरो दु:खिषु, निर्गुणेषु । अद्वेषकृष्योचितमप्रवृत्तियोगप्रवीर्णः कथयाप्रभवे ॥ ८८ ॥

Those adepts in Yoga say that one who has attained to this stage sympathises with the distressed and does not resent the meritless and takes to exalted line of action (88)

એ પ્રમાણે યોગીઓ ... દુઃખી પ્રાણિઓ ... ઉચિત પ્રવૃત્તિને ... —૮૮

अत्र दृष्टौ सत्सङ्ग —

दुर्बोधघर्मे विपुलोऽम्बुवाहा दुर्वर्त्तनद्रो निशित कुठारः । सत्सङ्गतिया मुनिभिर्निरगादि तत्राऽभिरत्र मगतेर्निदानम् ॥ ८९ ॥

In this stage is required the association of the good which accelerates development of the soul and is the heavy shower of rain in removing the heat of ignorance and a sharp axe in cutting the tree of bad conduct (89)

આ દૃષ્ટિમાં સત્સંગ :—

દુર્બોધરૂપ ... અને ... —૮૯

परा दृष्टि कथा प्रभव ?—

अन्ये परावर्त्त ... दृष्टि ... ।
हेतु परा ... ॥९०॥

The fortunate one attains to this beneficial stage in the last cyclic period. The chief reason why a man should strive to attain to this Drashti is the lessening of the internal impurity. If the internal impurity is dense, one cannot recognise the excellence of a Sādhu. (84)

આ દૃષ્ટિ કયારે પ્રાપ્ત થાય છે ?—

" કલ્યાણભૂમી આ દૃષ્ટિને છેલ્લ. * [illegible] પ્રાપ્ત કરે છે. આ દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરવામાં [illegible] મળનો ઘટાડો થવો એજ છે; કેમકે આત્માની સાથે [illegible] સાધુ તરફ સાધુપણાની પ્રતીતિ થ[illegible] "

પુનઃ

यथाप्रवृत्ती करणेऽन्त्य ईदृशं आमतिमद्ग्रन्थिभिदः [illegible] ।
अपूर्वतां तेन यथाप्रवृत्ते-रागत्रभावेन वृथा भवांतन ॥ ८५ ॥

---

* પુદ્ગલપરાવર્તનું સ્વરૂપ [illegible] ઉપરની વ્યાખ્યામાં એમ આવ્યા [illegible] છે કે એ કાળ કેવડો બધો મોટો છે [illegible] અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી એવા બે મોટા કાળના વિભાગ [illegible] પ્રકરણના પાંચમા શ્લોક ઉપરની વ્યાખ્યામાં [illegible] છે [illegible] પિણી અને ઉત્સર્પિણીમાં દશ દશ કોડાકોડી [illegible] થાય છે. (કોડાકોડી અને સાગરોપમ કોને કહે [illegible] જ્ય આ શ્લોક ઉપરની વ્યાખ્યામાં બતાવી દીધું છે) એક [illegible] ઉત્સર્પિણી એમ બે મળીને એક કાળચક્ર થાય છે [illegible] પુદ્ગલપરાવર્તમાં કેટલાં [illegible] થાય છે. તેનો અન્ત નથી.

આવાં અનન્ત પુદ્ગલપરાવર્તો સંસારના [illegible] વીતી ગયાં, ત્યારે છેવટમાં [illegible] પુદ્ગલપરાવર્ત [illegible] જીવને [illegible] રહે છે, ત્યારે આ પ્રથમ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે.

In th[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] is [illegible] nature that he [illegible] the cutting of the [illegible] The [illegible] say that [illegible] said to have reached th[illegible] [illegible] [illegible] it immediately [illegible] th[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]e of the intense passions he falls back to the [illegible]cond stage.)

Sasadana (Sa = with + [illegible] dan = to be exhausted) [illegible] exhaustion of faith. It is a transitory stage in [illegible] act of falling [illegible] from right faith.

Mishra (the mixed) [illegible] a state of fluctuating [illegible]etween doubt and certainty as to faith.

[illegible] the stage of the [illegible] of faith which is reached when the [illegible] meditation or the [illegible] seven prakritis have been wholly or partially removed.

[illegible] self-restraint and try to [illegible] Some [illegible] Persons in this stage are free from intense [illegible] type of Kashaya [illegible] so foreign energies of evil type [illegible] They become true believers but [illegible] all the vows prescribed for a layman. Persons [illegible] this stage are under good [illegible] that is control over anger [illegible] of the world, Nirveda [illegible] Anukampa [illegible] and [illegible]

[illegible])

[illegible]

rules of daily practice. It becomes able to curb moderate type of passions. It begins to observe the twelve vows prescribed for a layman to destroy the Karmic forces. Sometimes it becomes prepared for asceticism.

Pramatta Stage—In this stage the first five vows are rigidly and strictly observed as enjoined on a Sādhu. This stage can be reached only by the ascetics. Here mild passions are either quelled or uprooted, but attachment in the form of serving the needs of the body still persists

Apramattagunasthānaka is the seventh stage wherein the ascetic becomes free from negligence and breach of vows. The three Kashāyas work in a very mild degree. Dharmadhyana (concentration) is on its progress. Latent powers in the soul now begin to manifest.

Apurvakarana (Apurva = new, karana = bhava *i. e.* mental state).

The observance of the great vows being perfect the soul is initiated into highly elevated life and enjoys such an intense delight as it has never experienced before. It now attains to the state of highly purified mind, the causes of disturbance being inoperative. Pride is altogether destroyed in this stage.

Now it begins the practice of Shukladhyāna (superior contemplation). At the end of the seventh stage there are two routes of progress, one Upāsana route (the Karmic forces are quelled here) and the other Kshāpaka Shreni (the Karmic forces are

gradually uproo ed) The Up a an course s com pl ed in the eleventh stage because the Karmic Forces though totally subsided remain in existence So the advanced soul falls back to a lower one between the first and the tenth stage The path of total annihilation taken by the soul with deter mined will to destroy gradually all the Karmic forces is a sure route conveying the soul to final liberation So the eradication of the Karmic forces is highly essential for liberation

Anivrittikarana—This is a more advanced stage than the preceding one Desire totally disappears here The soul in this stage advances further in concentration

Sukshmasamparāya—In this stage the ascetic becomes quite free from worldly pleasures cares and anxieties and also from sensation of pleasure and pain Slight greed still lingers on

Upashāntamohagunasthānaka—The mildest greed is totally supressed here He is now generally free from all desires Entire suppression of Charitra mohaniyakarma is the special characteristic of this stage If entire suppression or eradication of greed be not achieved in this stage back sliding from this stage even into the lowest stage would be the result

Kshīnamohagunasthāna—In this stage the soul becomes absolutely free from delusion (Mohaniya karma) Greed is totally eradicated in this stage Now nothing remains to disturb right conduct

Sayogikevaligunasthāna—In this stage all the destructive Karmic forces (Ghatiya Karmas) are entirely eradicated. The soul is now un blessed with Omniscience in its embodied state because it is still under the influence of non destructive forces (Aghatiya Karmas). The activities of mind speech and body (Yoga) still remain ... eradicated in the fourteenth stage. The ascetic in this stage is called Sayogikevali. Questions ... through mind by those who have knowledge of the remote and the past and of the thoughts and feelings of others are solved through mental communications by the Omniscient. Those who assimilate the Tirthankar Prakriti (80) become masters (makers of the Order Tirth) and reveal the true principles in Ardhamagadhi tongue, interpreted by advanced ascetics (Ganadharas) for the elevation of masses. These truths are generally designated revelations, absolutely free from all kinds of inaccuracies and imperfections unimpeachably warranted by the ... eradication of the Mohaniya Karma.

Ayogikevaligunasthānak is the last stage wherein the practice of Shukla Dhyana (... kriya) reaches its culmination or highest perfection. The activities of mind, speech and body successively merge into the transcendent true nature of the Liberated Soul. The vibrations continuing ... thirteenth stage now completely cease on the ... plete exhaustion of the Aghatiya Karmas. The Liberated Soul is called Siddha who ascends to the topmost part of Loka Universe and resides there for

ever with other liberated Souls in an interpenetrating manner in the full enjoyment of perfect knowledge, perfect perception etc. the divine attributes of the Soul.

The duration of this stage is enough for the utterance of the five short vowels अ इ उ ऋ and ऌ.

આ દૃષ્ટિમા પ્રાપ્ત થયેલાને કયુ ગુણસ્થાન હોય ?—

જૈન સિદ્ધાંતમા ૧૪ ગુણસ્થાનક માનવામા આવ્યા છે તેમાનુ પ્રથમ ગુણસ્થાનક આ દૃષ્ટિમા વર્તનારા જીવને હોય છે શાસ્ત્રોમા સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ સુધીના જીવોમા પણ પ્રથમ ગુણસ્થાન કહેવામા આવ્યુ છે તે સામાન્ય અભિપ્રાયથી છે —૯૧

વ્યાખ્યા

અહી આપણે પ્રથમના ૮ ગુણસ્થાને જોવા પડશે.

જૈન શાસ્ત્રોમા ૧૪ શ્રેણિઓ બતાવી છે આ શ્રેણિઓ ગુણસ્થાનની છે ગુણસ્થાન એટલે ગુણનો વિકાસ આત્માના ગુણોનો વિકાસ યથા-યોગ્ય-ક્રમશઃ ૧૪ શ્રેણિઓમા થાય છે

પહેલી શ્રેણી (પંક્તિ)ના જીવો કરતા બીજી-ત્રીજી શ્રેણીના જીવો આ ગુણના વિકાસમા સામાન્યતઃ આગળ વધેલા હોય છે અને તે કરતા ચોથી શ્રેણીના જીવો વધુ ઉન્નતિ ઉપર હોય છે આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર શ્રેણીના જીવો-યથાસંભવ-પૂર્વ પૂર્વ શ્રેણીના જીવોથી અધિક ઉન્નતિ ઉપર ચઢેલા હોય છે યાવત્ ચૌદમી શ્રેણીમા આવેલાઓ અતિ નિર્મલ-પરમાત્મરૂપ હોય છે અને તત્કાલ મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે બધા જીવો પહેલા તો પ્રથમ શ્રેણીમા વર્તનારા હોય છે પણ એમાથી જેઓ આગળ હોશથી આગળ વધવાનો પ્રયાસ કરે છે તેઓ બધી શ્રેણિઓમા પોતાના ક્રમથી પસાર થતા અન્તિમ ચૌદમી શ્રેણીમા આવી પહોચે છે એમ ઉત્તરોત્તર ઉપલી શ્રેણિઓમા ચઢવુ પડે છે, જેવા બારમી-તેરમી-ચૌદમી શ્રેણીએ પહોચવાના એકને પહેલે જરૂ

પણો વિલંબ લાગે છે. કેટલાક પ્રબળ પુરૂષાર્થ ફોરવનારાઓ તીવ્રવેગે કામ લેતા, વચલી શ્રેણિઓની મુલાકાત લેવામાં વધુ વખત ન લગાડતાં ફોરન તેરમી–ચૌદમી શ્રેણી ઉપર આવી પહોંચે છે.

આ વિષય સૂક્ષ્મ હોવાથી [illegible] સમજવામાં ધ્યાન આપવું [illegible] મજાનો લાગે એવો છે. આ આત્માની ઉત્ક્રાન્તિની વિવેચના છે. મોક્ષ મહેલ ઉપર પહોંચવાને આ ચૌદ પગથિઆંની નીસરણી છે. પહેલા પગથિઆથી સર્વ જીવો ચઢવા માંડે છે અને [illegible], [illegible] ઉત્તરોત્તરથી [illegible] ચૌદમે પગથિએ પહોંચ્યા, તત્કાળ [illegible] પ્રવેશ કરે છે. કેટલાક ચઢતાં ચઢતાં ભાન નહિ રાખવાથી [illegible] પગથિએ [illegible] અગ્યારમા પગથિઆ સુધી [illegible] એકદમ નીચે પડવાનું થાય છે. ત્યારેજ શાસ્ત્રોમાં એ [illegible] ઉદ્‌ઘોષણા કરવામાં આવી છે, [illegible] પ્રમાદ [illegible] ગફલત ન થવી જોઈએ.[1] બારમે પગથિએ [illegible] જાનનો ભય રહેતો નથી. આઠમે પગથિએ [illegible] પાડવાનો ભય ટળી જાય છે.

ચૌદ ગુણશ્રેણિઓના નામ—

મિથ્યાદૃષ્ટિ, સાસાદન, મિશ્ર, અવિરત–સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ, સૂક્ષ્મસંપરાય, ઉપશાન્તમોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગકેવલી, અયોગિકેવલી.

મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાન. સર્વ જીવો પહેલા [illegible] છે, એ સહુ સમજી શકે છે. અનન્ત [illegible] મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા હોય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ એટલે વસ્તુતત્ત્વના [illegible] અભાવ.[2] આ પહેલા પગથિઆ ઉપરથી આગળ [illegible] છે. આ [illegible] પ્રથમ શ્રેણી અથવા આ દોષયુક્ત પ્રથમ પગથિયું શા એવો ગુણ [illegible]

---

1 'ઉત્તરાધ્યયન' સૂત્રના દશમા અધ્યયનમાં ભગવાન્ મહાવીરે ગૌતમને સંબોધીને–'ગોયમ! મા કર પ્રમાદ' એવા અર્થનો [illegible] ભૂરિ ભૂરિ ઉપદેશ કર્યો છે.

2 બીજા પ્રકરણના [illegible] ઉપરની [illegible] આપ્યામાં બતાવ્યા પ્રમાણે, દર્શનમોહના [illegible] પુદ્ગલો [illegible]

સંભવે છે. પરન્તુ દ્વિતીય ગુણસ્થાનની પેઠે આ ગુણસ્થાનની પૂર્વે પણ સમ્યક્ત્વરૂપ અમૃતનું પાન થઇ ગયેલુ હોવાથી આ ગુણસ્થાનવાળાને પણ ભવભ્રમણના કાળનો છેદ બંધાઇ ગયેલો હોય છે

અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ. વિરતિ એટલે વ્રત, તે વિનાનું સમ્યક્ત્વ, એ 'અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ' શબ્દનો અર્થ છે. માત્ર સમ્યક્ત્વનો એકવાર સ્પર્શ થઇ જાય, તો ભવભ્રમણના કાળનો છેદ નિયમિત થઇ જાય છે. આનાજ પ્રભાવથી પૂર્વ બે ગુણસ્થાનવાળાઓનો ભવભ્રમણકાળ નિયમિત થઇ ગયેલો હોય છે.

દેશવિરતિ. સમ્યક્ત્વસહિત ગૃહસ્થના વ્રતો પરિપાલન કરવાં એ 'દેશવિરતિ' છે. સર્વથા નહિ, કિન્તુ અમુક અંશે શાસ્ત્રવિહિત નિયમાનુસાર પાપકર્મથી હટવુ એ 'દેશ-વિરતિ' શબ્દનો અર્થ છે

પ્રમત્તગુણસ્થાન. સાધુનાં મહાવ્રતોને ધારણ કરનાર, પણ પ્રમાદના બંધનથી સર્વથા મુક્ત નહિ થયેલ, એવા મુનિમહાત્માઓનું આ છઠું ગુણસ્થાન છે.

અપ્રમત્તગુણસ્થાન. પ્રમાદના બંધનથી મુક્ત થયેલ મહામુનિવરોનું આ સાતમું ગુણસ્થાન છે.

[1]અપૂર્વકરણ. મોહનીય કર્મને ઉપશાન્ત યા ક્ષીણ કરવાનો અપૂર્વ (પહેલાં નહિ પ્રાપ્ત થયેલો) અધ્યવસાય આ ગુણસ્થાનમા પ્રાપ્ત થાય છે.

અર્થાત્—ઘોડી અને ગધેડાનો સંયોગ થતે જેમ અન્ય જાતિની (ખચ્ચરની) ઉત્પત્તિ થાય છે, વળી ગોળ અને દહીંનો સંયોગ થતાં જેમ એક જુદો રસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સત્ય ધર્મ અને અસત્ય ધર્મ એ બંને તરફ સરખા ભાવોનું મિશ્રણ થવાથી જે પરિણામ ઉદ્ભવે છે, તેને **મિશ્ર** પરિણામ કહે છે.

બીજા પ્રકરણના ૪૫ મા શ્લોક ઉપરની વ્યાખ્યાની અંદર સમ્યક્ત્વના વિષયમાં શુદ્ધ, અશુદ્ધ અને મિશ્ર એમ જે ત્રણ પુંજો બતાવ્યા છે. તેમાં **મિશ્ર** પુંજના ઉદયથી મિશ્રભાવ (મિશ્રદૃષ્ટિ) નો ઉદ્ભવ થાય છે.

૧ 'કરણ' એટલે અધ્યવસાય-આત્મપરિણામ.

અનિવૃત્તિગુણસ્થાન અહીં પૂર્વ ગુણસ્થાનના કરતાં એવો અધિક ઉજ્જ્વલ આત્મપરિણામ હોય છે કે જે વડે મોહનો ઉપશમ યા ક્ષય થવા માંડે છે

સૂક્ષ્મસંપરાય[1] ઉક્ત ગુણસ્થાનમાં મોહનીય કર્મનો ઉપશમ યા ક્ષય થતે થતે જ્યારે બધું મોહનીય કર્મ ઉપશાન્ત વા ક્ષીણ થઇ જાય અને માત્ર એક લોભનો સૂક્ષ્મ અંશ અવશિષ્ટ રહે ત્યારે આ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થયું કહેવાય છે

ઉપશાન્તમોહ પૂર્વ ગુણસ્થાનોમાં મોહનો ઉપશમજ કરવો જેણે પ્રારમ્ભ્યો છે તેને સંપૂર્ણ મોહ ઉપશાન્ત થયે આ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થયું કહેવાય છે

ક્ષીણમોહ પૂર્વ ગુણસ્થાનોમાં મોહનીય કર્મનો ક્ષયજ જેણે પ્રારમ્ભ્યો છે તેને સંપૂર્ણ મોહ ક્ષીણ થયે આ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થયું કહેવાય છે

અહીં ઉપશમ અને ક્ષયમાં ફરક સમજવાનો છે—મોહનો સર્વથા ઉપશમ થયો હોય છતાં પુન મોહનો પ્રાદુર્ભાવ થયા વગર રહેતો નથી જેમ પાણીના વાસણમાં પડેલી રજ ભલે તળીયે બેસી જાય છે ત્યારે તે પાણી સ્વચ્છ દેખાય છે તેમ મોહના રજકણો—મોહનો તમામ પુંજ આત્માના પ્રદેશોમાં જ્યારે સ્થિર થઇ જાય છે ત્યારે આત્માના પ્રદેશો સ્વચ્છ જેવા જણાય છે પરંતુ એ સ્વચ્છતા કેટલા વખતની? પેલા પાણીની નીચે બેઠેલ રજકણો થોડી વારના પાણીમાં કિંચિત્ માત્ર ક્રિયાની અસર લાગવાથી જેમ આખા પાણીમાં પસરી જાય છે તેમ ઉપશાન્ત થયેલ મોહપુંજ થોડી વારમાં પુન ઉદયમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી ફરી—જેવી રીતે ગુણશ્રેણિ ચઢવાનું થયું હતું તેવી રીતે—પડવાનું થાય છે આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે—મોહનો સર્વથા ક્ષય કરવાથીજ કેવલજ્ઞાનનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે [illegible] મોહનો (કોઇ પણ કર્મનો) ક્ષય થયા પછી તેનો પુન ઉદ્ભવ થતો નથી

---

૧ સંપરાય એટલે [illegible] આઠમા [illegible] અહીં અને ઉપર–નીચેના ગુણસ્થાનોમાં [illegible] મુખ્ય છે પરન્તુ તેથી [illegible] તે સમજવા [illegible] છે

કેવલજ્ઞાનના પ્રાદુર્ભાવના ક્ષણથીજ—

સયોગકેવલી. ગુણસ્થાનની શરૂઆત થાય છે. આ ગુણસ્થાનના નામમાં જે 'સયોગ' શબ્દ મૂક્યો છે, તેનો અર્થ 'યોગવાળો' થાય છે. યોગ એટલે શરીર વગેરેના વ્યાપારો કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પણ ગમનાગમનનો વ્યાપાર, બોલવાનો વ્યાપાર વગેરે વ્યાપારો રહ્યા હોવાથી તે સયોગ કહેવાય છે.

તે કેવલી પરમાત્માઓને આયુષ્યના અન્તમાં પ્રબલ શુક્લધ્યાનના પ્રભાવે જ્યારે તમામ વ્યાપારોનો નિરોધ થઇ જાય છે, ત્યારે તે અવસ્થાનું ગુણસ્થાન—

અયોગિકેવલી. એ નામનું છે. અયોગી એટલે સર્વવ્યાપારરહિત-સર્વક્રિયારહિત.

ઉપર જોઇ ગયા તેમ, ગુણશ્રેણિઓમાં આગળ વધતો આત્મા, કેવલજ્ઞાન મેળવી અને આયુષ્યના અન્તે અયોગી થઇ તત્કાલ મુક્તિ પામે છે.

ચૌદ ગુણસ્થાનો જોયાં. હવે અહીં પ્રશ્ન એ છે કે-પ્રથમ મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાન સૂક્ષ્મવનસ્પતિ સુધીના તમામ નીચી હદના જન્તુઓમાં પણ જ્યારે માનવામાં આવ્યું છે, તો પછી પ્રસ્તુત શ્લોકમાં એમ કેમ કહેવામાં આવ્યું કે પ્રથમ દૃષ્ટિમાં પ્રાપ્ત થવાથીજ પ્રથમ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે ?

પ્રશ્ન બરાબર છે. સમાધાન પ્રસ્તુત શ્લોકના ચતુર્થ પાદથી સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે-આગમોમાં તમામ નીચી હદવાળા-સૂક્ષ્મ જન્તુઓમાં પણ પ્રથમ ગુણસ્થાન જે બતાવ્યું છે, તે સામાન્ય અપેક્ષાએ છે. અને તે સામાન્ય અપેક્ષા એજ કે સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જન્તુઓમાં પણ કિંચિત્ ચૈતન્યમાત્રા તો અવશ્ય ખુલ્લી રહેલી હોય છે. આજ અપેક્ષાથી સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જીવોમાં પણ પ્રથમ ગુણસ્થાન સિદ્ધાન્તોમાં માનવામાં આવ્યું છે.

આ સંબન્ધમાં કેટલાક આચાર્યોનું અપેક્ષાકૃત જુદું પણ કથન જોવાય છે. તેઓ કહે છે કે-લગાર પણ ઉન્નતિ દશામાંજ ગુણસ્થાનનો પ્રયોગ કરવો સમુચિત છે. આમ ખ્યાલ રાખીને તેઓ કહે છે કે-અનાદિ અવ્યક્ત મિથ્યાત્વમાંથી બહાર નિકળી વ્યક્ત મિથ્યાત્વબુદ્ધિને પ્રાપ્ત થવું, એ પ્રથમ ગુણસ્થાનક છે.

આ વાતને ગુણસ્થાનક્રમારોહમાં કહ્યું છે કે—

"अदेवगुरुधर्मेषु या देवगुरुधर्मधीः ।
तन्मिथ्यात्वं भवेद् व्यक्तमव्यक्तं मोहलक्षणम् ॥
अनाद्यव्यक्तमिथ्यात्वं जीवेऽस्त्येव सदा परम् ।
व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्तिर्गुणस्थानतयोच्यते" ॥ (६-७)

અર્થાત્—કુદેવ કુગુરુ અને કુધર્મ ઉપર યથાર્થ દેવ યથાર્થ ગુરુ અને યથાર્થ ધર્મ તરીકેની જે બુદ્ધિ થવી તે વ્યક્તમિથ્યાત્વ છે અને તત્ત્વ-અતત્ત્વ સંબંધી—એટલું વિપરીત સમજવાની પણ યોગ્યતા—ચેતનાવિકાસ ન હોય એવી સ્થિતિ એ અવ્યક્તમિથ્યાત્વ છે. આ અવ્યક્ત મિથ્યાત્વ અનાદિકાળથી જીવોમાં રહેલું છે. પરન્તુ તે અવ્યક્તમિથ્યાત્વમાંથી નિકળી વ્યક્તમિથ્યાત્વબુદ્ધિને પ્રાપ્ત થવું એ પ્રથમ ગુણસ્થાન છે.

આ અભિપ્રાય ઉપર યોગી મહાત્માઓનું એમ કહેવું છે કે—યોગની આઠ દૃષ્ટિઓ પૈકી પ્રથમ મિત્રા દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત થવામાંજ પ્રથમ ગુણસ્થાનની સ્થિતિ રહેલી છે. ગુણસ્થાન શબ્દજ આપણને એમ બતાવે છે કે કંઈક ગુણોનો વિકાસ થવો જોઈએ ત્યારેજ ગુણસ્થાન થઈ શકે. એ માટે મિત્રાદૃષ્ટિના અધિકાર ઉપર પ્રથમ ગુણસ્થાનની પ્રાપ્તિ માનવી જોઈએ.* વ્યક્તમિથ્યાત્વ નામ મિથ્યાત્વબુદ્ધિ ઉપર આવવું, એ જેમ એક અપેક્ષાએ ઉન્નતિ છે તેમ બીજી અપેક્ષાએ એમ પણ કહી શકાય કે અવ્યક્તમિથ્યાત્વ કરતાં ઉપરિયુ ભાગી વ્યક્તમિથ્યાત્વ બુદ્ધિ વધુ ખરાબ પરિણામ નિપજાવનાર બને છે. વ્યક્તમિથ્યાત્વબુદ્ધિની ઉત્તાપદશામાં જેવો ક્લિષ્ટકર્મનો બંધ પડે છે તેવો અવ્યક્તમિથ્યાત્વથી પડતો નથી. વ્યક્તમિથ્યાત્વ બુદ્ધિના દુષ્ટ જોરથી જેવાં ખરાબ કૃત્યો થાય છે તેવાં અવ્યક્તમિથ્યાત્વથી થતાં નથી. એ ખરે, કે વ્યક્તમિથ્યાત્વબુદ્ધિને પ્રથમ ગુણસ્થાન કહેવામાં આવ્યું છે તે વિશિષ્ટપ્રકારની સમજવી. એવી

* આ અભિપ્રાય ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરિનો છે. જુઓ તેમનો યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય—

'प्रथमं यद् गुणस्थानं सामान्येनोपवर्णितम् ।
अस्यां तु तदवस्थायां मुख्यमन्वर्थयोगतः ॥ ४० ॥

વિશિષ્ટપ્રકારની, કે મિત્રાદૃષ્ટિની સ્થિતિવાળી. આવી વ્યક્તમિથ્યાત્વબુદ્ધિને પ્રથમ ગુણસ્થાન કહેવું એ વધારે ઉચિત છે.+

मित्रादृष्टिमुपसंहरन् तारादृष्टिं प्रस्तौति—

यमप्रधाना प्रथमा ह्युक्ता तारा द्वितीया नियमप्रधाना।
शौचस्य सद्भावनया च तत्र घृणा स्वदेहेऽन्यशरीरसङ्गः ॥ ८७॥

सुसत्त्वसिद्धिः सुमनस्कभाव एकाग्रभावो जय इन्द्रियाणाम्।
आत्मस्वरूपेक्षणयोग्यता च फलान्यमूनि प्रतिपादितानि ॥ ८८॥

सन्तोषतोऽनुत्तमसौख्यलाभः स्वाध्यायतो दर्शनमिष्टदेवे।
तपेन कायेन्द्रिययोश्च सिद्धिः प्रोक्ता समाधिः प्रणिधानतश्च ॥८९॥

In the first stage stress is laid on observance of forbearance (Yama) while in the second

---

+ " व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्तिरप्यन्यत्रेयमुच्यते।
घने मले विशेषस्तु व्यक्ताव्यक्तधियोर्नु कः ? " ॥

अस्य टीका—" अन्यत्र-ग्रन्थान्तरे व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्तिः मिथ्यात्वगुणस्थानकपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वेन। इयं मित्रादृष्टिरेवोच्यते। व्यक्तत्वेन तत्र अस्या एव ग्रहणात्। ' घने ' तीव्रे मले तु सति। ' नु ' इति वितर्के। व्यक्ताव्यक्तधियोः को विशेषः ? दुष्टाया धियो व्यक्ताया अव्यक्तापेक्षया प्रत्युत अतिदुष्टत्वात् न कथंचिद् गुणस्थानत्वनिबन्धनम् "।

(યશોવિજયદ્વાત્રિંશિકા ૨૧ મી, ૨૫ મો શ્લોક.)

ભાવાર્થ પૂર્વોક્ત પ્રમાણે છે કે—

માર્ગાનુસારીની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઇ ન હોય અને આત્મા તીવ્ર ભાવમળથી વ્યાપ્ત હોય, તો તેવી સ્થિતિવાળી વ્યક્તમિથ્યાત્વબુદ્ધિમાં અને અવ્યક્તમિથ્યાત્વદશામાં શું વિશેષતા છે ? બલ્કે તેવી સ્થિતિવાળી વ્યક્ત મિથ્યાત્વબુદ્ધિ અવ્યક્ત મિથ્યાત્વ કરતાં વધુ દુષ્ટ છે. માટે પ્રથમ ગુણસ્થાનના નિમિત્તભૂત—વ્યક્તમિથ્યાત્વબુદ્ધિથી મિત્રાદૃષ્ટિ ગ્રહણ કરવી.

१ अकरणोऽस्मिन्।

stage called Tara observance of rights and ceremonies (Niyama) is imperative In the second standpoint constant contemplative practice of purity brings on disgust for one's own body and disattachment towards other bodies moreover in this Drashti one acquires passivity purity concentration mastery over senses and fitness for the introspection of his inner-self

From contentment results the acquisition of unequalled happiness [illegible] sacred verses and mantras leads to the [illegible] the tutelary deity Perfection of the body and the senses is acquired through religious austerities and the meditation of God facilitates deep concentration (Samadhi) (૪૭-૪૮-૪૯)

મિત્રાદૃષ્ટિના ઉપસંહારપૂર્વક—

તારા દૃષ્ટિ

યમપ્રધાન જેવી પ્રથમ દૃષ્ટિ કહી બીજી દૃષ્ટિ તારા નિયમ પ્રધાન છે

નિયમના પાંચ ભેદો છે—શૌચ સંતોષ તપ સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વર પ્રણિધાન તેમાં શૌચની ભાવનાથી પોતાના શરીર તરફ પણ જુગુપ્સા ઉપજે છે અને બીજાના શરીરની સાથેના સંસર્ગને પરિહાર કરાય છે તેમજ સત્ત્વશુદ્ધિ [illegible] માનસિક [illegible] એકાગ્રતા ઇન્દ્રિયજય અને આત્મદર્શનને જોવાની યોગ્યતા એટલા ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે

સંતોષથી ઉત્તમ સુખનો લાભ સ્વાધ્યાયથી ઇષ્ટદેવતાનું દર્શન તપથી શરીર-ઇન્દ્રિયોની સિદ્ધિ અને ઈશ્વરપ્રણિધાનથી સમાધિ મેળવાય છે (૪૭-૪૮-૪૯)

ભાવાર્થ [illegible] [illegible] પાંચ યમો જે દેશથી પ્રથમ [illegible] તે પ્રથમ દૃષ્ટિમાં (સૂત્ર ૨૧) [illegible] અને બીજી

તારા દૃષ્ટિમાં યોગનું બીજું અંગ **નિયમ** પ્રાપ્ત થાય છે. નિયમોમાં પ્રથમ શૌચ, બાહ્ય અને આભ્યન્તર એમ બે પ્રકારે છે. જળ વગેરેથી શારીરિક શુદ્ધિ, તે બાહ્ય શૌચ છે અને મૈત્રી આદિ ભાવનાઓથી ચિત્તની શુદ્ધિ કરવી તે આભ્યન્તર શૌચ છે.

[2]શૌચની ભાવના કરવાથી શરીરના સ્વરૂપ તરફ ખ્યાલ જાય છે અને એથી શરીરના અશુચિત્વનું પ્રતિભાન થાય છે. શરીરનું અશુચિત્વ યથાર્થરીતે જણાયેથી તેના ઉપરનો મોહ ઢીલો પડી જાય છે, અને તેને હેય સમજવાનો વિવેક જાગૃત થાય છે. આમ થતાં બીજાના શરીર સાથેનો સંપર્ક પણ ઓછો થઈ જાય છે. આ ઉપરાંત શૌચ ભાવનાના પરિણામે એ પણ ફળો પ્રાપ્ત થાય છે કે—રજ અને તમ ગુણોનો આવેગ થતો અટકે છે, તથા હૃદયની વૃત્તિઓ ઉજ્જવલ બને છે, તેમજ અમુક નિયત વસ્તુ ઉપર ચિત્તને સ્થિર રાખી શકાય છે, એવં ઇન્દ્રિયોનું તોફાન મંદ પડી જાય છે અને આત્મસ્વરૂપને જોવાની લાયકાત મેળવાય છે.[3]

સંતોષને માટે પ્રથમ પ્રકરણમાં વાંચી આવ્યા છીએ. સ્વાધ્યાય જો બરાબર અભ્યાસમાં મૂકાયો હોય તો તેનું પરિણામ એ આવે છે કે ઇષ્ટ દેવતાનું દર્શન થાય છે. સ્વાધ્યાય કોને કહેવો ? એ ઉપર યશોવિજયોપાધ્યાયનું કથન છે કે " ॐ स्वाध्यायः प्रणवपूर्वाणां मन्त्राणां जपः " અર્થાત્ ઓંકારપૂર્વક પરમાત્માના મન્ત્રનો જપ કરવો તે સ્વાધ્યાય છે. આ સ્વાધ્યાય જપાતા મંત્રના અધિષ્ઠાતા દેવતાનું દર્શન કરાવે છે.[4]

---

1 " शौचसन्तोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः ॥ "

યોગપાતંજલ સૂત્ર 2–32.

2 " शौचात् स्वाङ्गजुगुप्सा परैरसंसर्गः " । " सुसत्त्वशुद्धिसौमनस्यैकाग्र्येन्द्रियजयाऽऽत्मदर्शनयोग्यत्वानि च " —યોગપાતંજલ સૂ૦ 2–40, 41.

" शौचभावनया स्वाङ्गजुगुप्साऽन्यैरसंगमः ।
सत्त्वशुद्धिः सौमनस्यैकाग्र्याक्षजययोग्यता " ॥ ३ ॥

(યશોવિજયજી, બાવીશમી દ્વાત્રિંશિકા)

3 જુઓ 22 મી દ્વાત્રિંશિકાના બીજા શ્લોકની વૃત્તિમાં.

4 " स्वाध्यायादिष्टदेवतासम्प्रयोगः " —યોગપાતંજલ સૂત્ર૦ 2–44.

તપના અભ્યાસ વડે અણુત્વ મહત્ત્વ આદિ શરીરસિદ્ધિ અને સ
વ્યવહિત દૂરવર્તી પદાર્થોને જોવાના સામર્થ્યરૂપ ઇન્દ્રિયસિદ્ધિ પ્રાપ્ત
થાય છે ૧

ઈશ્વરની ઉપાસના એ સમાધિના માર્ગને સંપાદન કરી આપનારી છે

વસ્તુતઃ તપ સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વરપ્રણિધાન એ ત્રણે ઉત્કૃષ્ટ
પસાયરૂપ હોવાથી ક્લેશોના પ્રતિબન્ધક હોઈ ગીતે સમાધિને મેળવવામાં
અનુકૂળ બને છે

विशेषमाह—

अस्या च तारादृशि गोमयाग्नि-कणोपमं दर्शनमूचिवांसः ।
नोद्विग्नभावोऽत्र हितप्रवृत्तौ तत्त्वावबोधस्य पुनः समीहा ॥ ९० ॥

In this Tara Drashti they say that perception is like a spark of fire of cowdung cake. There is no fatigue in doing beneficent works in this Drashti and again there is an ardent desire for realisation of truth. (90)

વિવેચન—

આ તારા દૃષ્ટિમાં છાણની અગ્નિના કણ જેવો બોધ માન્યો છે (પ્રથમ દૃષ્ટિમાં તૃણ અગ્નિના કણ જેવો બોધ કહ્યો હતો પણ આ દૃષ્ટિમાં તે કરતાં કંઈક વધારે બોધ હોય છે એમ માને) આ દૃષ્ટિમાં પ્રાપ્ત થતા બોધને છાણના અગ્નિની ઉપમા આપવામાં આવી છે)

આ દૃષ્ટિમાં વર્તનારને હિતકારક યોગમાં ઉદ્વેગ રહેતો નથી (પ્રથમ

1 [illegible] —યોગશાસ્ત્ર ૨-૪૩
2 [illegible] —યોગસૂ૦ ૨-૪૫
3 જુઓ યોગપ્રદીપ [illegible]
[illegible]
[illegible] જુઓ [illegible] ૨૨ માં [illegible]

દૃષ્ટિમાં જો કે આ આસન હોય છે, પણ આ દૃષ્ટિમાં તે વધુ સારા[illegible] [illegible] છે.) અને આ દૃષ્ટિનો ખાસ ગુણ તત્ત્વજિજ્ઞાસા છે. (એટલે [illegible] [illegible] દૃષ્ટિમાં ઉદ્વેગ [illegible] નિરાસ અને જિજ્ઞાસા ગુણનો પ્રાદુર્ભાવ [illegible] છે.) "—૯૦

प्रीतिस्त्वविच्छिन्नतयाऽत्र योग–कथासु भक्तिर्महती च सत्सु।
भयं न तीव्रं भवतस्तथाऽनाभोगेऽपि नात्यर्थमयोग्यकर्म ॥९१॥

In this Drashti there is unmitigated fondness for Yoga deep devotion towards the good; no great fear from this phenomenal world and no extremely wicked action is ever done even unconsciously. (91)

" અહીં [illegible] પ્રેમ ઉદ્ભવે છે. સન્તો[illegible] [illegible] [illegible] સંસારથી તેવો તીવ્ર ભય [illegible] નથી. ([illegible] [illegible] અસુખપ્રતિઓનો [illegible] સંભવ રહેતા નથી.) [illegible] અતિઅનુચિત ક્રિયા અહીં [illegible] [illegible] નથી.[1] "—૯૧

[illegible] ॥९२॥

[illegible] ॥९३॥

A man attaining this Drashti feels [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

---

[1] [illegible]
([illegible])

annihilate the miseries of the world his inquisitiveness is aroused. The why and the how " of such matters arises in his mind.

A man in this stage entertains the belief that he is devoid of high intellectual light and that the religious works are many and elaborate and that therefore the men of wisdom are his authority (in matters of doubt) (9--1[illegible])

આ દષ્ટિમાં વર્તનારને પોતાની અવિધિવાળી ક્રિયા તરફ ત્રાસ ઉપજે છે અને અન્ય ગુણવાળી શુદ્ધ ક્રિયાપ્રતિ ઘણી હોંશ ને જાણવાની-આદરવાની [illegible] ઉદ્ભવ [illegible] ગમી સંસારના દુઃખો હણવા માટે સદ્ગુરુ [illegible] નિ[illegible] ... આ દષ્ટિવાળાને એવી જીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે કે - આ કેમ ' આનું શું કારણ ' આ ભિન્નતા શાથી ? શી રીતે સમજી શકાય ? આથી કરી એના મનમાં એમ થાય છે કે - મારા [illegible] બુદ્ધિ-શક્તિ આપણામાં નથી અને ગ્રન્થોના સમૂહ તો મોટા વિસ્તારમય છે એ માટે શિષ્ટ-[illegible] તે પ્રમાણ છે -

[illegible]

बलादृष्टि —

यत्राऽऽसनं नाम सुख-स्थिरं स्यात् दृष्टिर्बला सा विदिता तृतीया।
दृढं च काष्ठाग्निकणप्रकाशसमं भवेद् दर्शनमत्र दृष्टौ ॥ ९४ ॥

The third standpoint is called Bala in which the seat or posture is comfortably fixed. Here the perception is as steady as the light of a spark of wooden fire. (94)

અર્થાદિ

[illegible] તીજી બલા દૃષ્ટિ [illegible] સન નામે થાય છે તે ત્રીજી બલા

* ગુણ વિચારે ને અનુસરી [illegible] કેળવે

દષ્ટિ છે. આસન સુખકારી અને સ્થિર હોવું જોઇએ. આ દષ્ટિમાં
અગ્નિના કણસમાન દર્શન (બોધ) માનવામાં આવ્યું છે. અગાઉ
દષ્ટિઓની અપેક્ષાએ આમાં કંઇક વધુ દઢ દર્શન હોય છે."–૯૫

महांश्च तत्त्वश्रवणाभिलाषः क्षेपो न योगस्य पथि प्रयाणे।
असाधुतृष्णा–त्वरयोरभावात् स्थिरं सुखं च...

At this stage one feels an ardent desire [of] hearing the religious truth (nine categories). Fi[ck]lemindedness vanishes and so it does not obstruct [the] path of Yoga, and on account of the absence [of] evil desires and of haste he attains to the fixed a[nd] comfortable seat. (95)

Notes :—The next step in the path of Yoga [is] Āsana (posture); it derives from आस् to sit. [It] means a particular mode of sitting. There are vario[us] postures such as Siddha, Padma, Chacra, Kurm[a], Mayura, Vira, Svastika, Bhadra, Sinha, Mukta a[nd] Gomukha and others. Placing the left ankle on th[e] right thigh and right ankle on the left thigh an[d] keeping the body erect while sitting is the postur[e] 'chacra'. All these various postures are fully treate[d] in the books on Yoga which may be convenientl[y] referred to. But generally the posture must be stabl[e] and easy. One practising Yoga has to undergo a series of exercises physical and mental for a long time.

Under ordinary course of things, the soul being under the influence of the body and surrounding cir-cumstances, the study of the physical and spiritual law is essential. The power invested in the soul is

higher than the power of the matter If matter is without power the soul would not be acted upon by it but the force of the material powers changes according to readiness or willingness with which soul is guided. In proportion the material powers diminish in strength and the soul advances in development towards liberation. It is therefore necessary to control the powers of the body With this end in view different postures are prescribed according to the experience of the previous Yogis and according to the capacity of the students of Yoga. A certain posture may help one man in concentration while it would be difficult for another

Swami Vivekānanda says—

Nerve currents will have to be displaced and given a new channel New sorts of vibrations will begin the whole constitution will be remodelled as it were But the main part of the action will be along the spinal column, so that the one thing necessary for the posture is to hold the spinal column free sitting erect holding the three parts-the chest neck and head-in a straight line

Let the whole weight of the body be supported by the ribs and then you have an easy natural posture with the spine straight

The revered Pātanjali prescribes a posture which is steady and pleasant The venerable Jain Āchārya Shri Hemachandra enumerates in the Yoga Shāstra

Paryankāsana, Virāsana, Vajrāsana, Bhadrāsana and many others the detailed description of which may be found in the Yoga shāstra. He recommends holy places as safe resorts for the practice of Yoga where self-unfoldment may be quickened.

Again the practice of Yoga may be made easy if the body be healthy, so one must take care of his body and should be very particular about his food and drink. It improves and strengthens bodily powers. It prolongs life. One must also keep in mind that health is only a means to an end.

Those who practise Hatha Yoga develop their physical powers. They generally live long. They are free from irregularities and disarrangements of the body. Hatha Yoga is generally believed to be introduced by Goraksha Natha. It is a very hard and difficult process. Men of indomitable will and energy are able to pass through all stages of its practice. Many students have miserably failed in the attempt to exercise it. So the practice of Hatha Yoga is strongly denounced by the Jain ascetics and also by others. As it does not tend to any spiritual growth, it is wholly discarded by wise men.

"આ દૃષ્ટિમાં તત્ત્વશ્રવણનો અભિલાષ પ્રબળ હોય છે અને ક્ષેપ રોગ; (ચાંચલ્ય) જે યોગના માર્ગ ઉપર પ્રગતિ થવામાં નડતર કરનાર છે, તે અહીં નષ્ટ થાય છે. અસુંદર તૃષ્ણા (પૌદ્ગલિક પદાર્થો ઉપર વળખાં મારવાં એ) અને ઉતાવળી પ્રકૃતિ શાન્ત થઇ જવાના કારણથી આ દૃષ્ટિમાં સ્થિર અને સુખકારી આસન પ્રાપ્ત થાય છે."—૬૫

વ્યાખ્યા. આ દૃષ્ટિમાં, ક્ષેપ—ચંચળતા—એક પણ આરંભેલી ક્રિયામાં

[illegible] વેગ [illegible] યોગનિરૂપ
[illegible] દેખા [illegible] [illegible]
[illegible] તત્ત્વગમ્ય [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] મુખ્ય તે

[illegible] જોઈએ
[illegible] હેતુ જોઈએ
[illegible] [illegible] મુખ્ય
[illegible] ઉત્તમ [illegible] તેમા [illegible]
[illegible] અભિન્ન [illegible] [illegible] વર્ણન
[illegible] પણ [illegible]
[illegible] પ્રસ્તુત [illegible] સ્થિતિમાં રાખી [illegible]
[illegible] આસનના વિવિધ પ્રકારે યોગના
[illegible] પણ [illegible] પોતાને [illegible]
[illegible] હઠયોગના [illegible] આસનનો
અભ્યાસ કરે છે પરંતુ [illegible] પર્યવસાન
આવે [illegible] સિદ્ધ કરવાનું છે [illegible] તેઓ [illegible] અથવા
[illegible] રહે [illegible] જૈન [illegible] પતંજલિ ઋષિએ પોતાના યોગ
[illegible] [illegible] કિન્તુ હઠયોગ [illegible]
તેમણે [illegible] પ્રજ્ઞ છે કે હઠયોગમા
[illegible] છે [illegible] સિવાય તેમા કશુ નથી
[illegible] વાત [illegible] પ્રાણાયામા પ્રતીક્ષા [illegible]
[illegible] આવે છે [illegible]
[illegible] આવે છે કે તેથી
[illegible] હઠયોગ શરીરને શુદ્ધ
[illegible] અથવા [illegible] [illegible] જેટલો
[illegible] તે [illegible] નથી હઠયોગથી
[illegible] પરિશુદ્ધ થતા પોતાની [illegible] [illegible]
[illegible] હઠયોગ [illegible] જોવાય છે

[illegible] કે હઠયોગ [illegible] શરીર અભિનવ [illegible]

---

* [illegible] ૫૮ અને ૬૬ નુ સૂત્ર

જેમ અનિયમ અને અનિનિમેષ બનાવી શકાય છે, પરન્તુ વિચારું જોઈએ કે એથી આત્મોન્નતિ પ્રાપ્ત થઇ ગઇ ખરી કે ? ત્યારે આ ઉપરથી એ સમજવું દુષ્કર નથી કે આત્મોન્નતિનો સંબન્ધ શરીરની શુદ્ધિ સાથે જરા નથી. શરીર અને આત્મા જ્યારે નિતાન્ત ભિન્ન પદાર્થો છે, તો શરીરની શુદ્ધિ વા અશુદ્ધિ સાથે આત્માની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિને શાને વળગે છે ?

બેશક, એ ક્રિયાઓ શરીર ઉપર [illegible] ઉતાવળી અસર જલદી ઉત્પન્ન થાય છે. અને અન્તઃકરણની શુદ્ધિની અગત્ય બરાબર સમજી શકાય છે. પરંતુ આત્માને આવશ્યક [illegible] આભ્યન્તર શુદ્ધિના પ્રયત્નોથી વેગળા રહેવું, એ તો યોગી નામ ધરાવનારાઓને માટે અશોભાસ્પદ ગણી શકાય છે. શરીરના રોગોને નષ્ટ કરવા માટે કરાતા હઠયોગ મનઃશુદ્ધિ વા મનોરોગને માટે કામ આવી શકે એમ નથી. મનઃશુદ્ધિને માટે તો [illegible] યોગ સિવાયનો બીજો કોઈ પ્રયત્ન કરવાનો નથી જ. જો કે તથાપિ પ્રાણાયામની ક્રિયા ધ્યાન માટે ઉપયોગી કહેવામાં આવી છે, પરન્તુ તે ઉપયોગિતા, ફક્ત મનની ચંચળતાને [illegible] તથા ચિત્ત ઇતસ્તતઃ રોકવા પૂરતી છે. એ સિવાય ધ્યાન વા સમાધિ સાધવાની મુખ્ય સામગ્રી તેનાથી પૂરી પડી શકતી નથી. [illegible], [illegible] પ્રાણાયામથી ઉપર [illegible] પરનો ખાસ ભાર મૂકાય, તો એ માટે [illegible] ભાગ્યે જ [illegible] એના આનોદમાં પડી જઈ પ્રાણાયામના દુરુપયોગ કરવામાં આવે છે. હઠયોગની ક્રિયાઓને મર્યાદાનુકૂલ રીતસર આચરવા [illegible] મૂળ નિદાન રાજયોગ તરફજ રાખવું જોઈએ. રાજયોગનો અર્થ એ થાય છે કે—" રાજતે (સચ્ચિદાનન્દઃ) ઇતિ રાજા (આત્મા) [illegible] [illegible] " અર્થાત્ ' રાજા ' એટલે સચ્ચિદાનન્દ [illegible] એટલે આત્મા, અને તેનો યોગ અર્થાત્ તાત્ત્વિક ધ્યાન, [illegible] આત્મસાક્ષાત્કારાભિમુખ વ્યાપાર, એ રાજયોગ છે એમ [illegible] છે. એને માટે ચિત્તની સ્થિરતા અને આત્મનો [illegible] અવશ્ય છે. જ્યાં સુધી શરીરની [illegible] [illegible] રહે, [illegible] સુધી [illegible] [illegible] [illegible] નથી, [illegible] [illegible] શરીર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

તે સૂત્રમાં "[illegible]" એ સૂત્રથી—[illegible] છે—
[illegible] ([illegible]) વિધિ બતાવી આસનની સિદ્ધિ થાય છે
આસનની સિદ્ધિ માટે આ [illegible] કરવું નહિ [illegible] બીજું પણ
[illegible] અનન્ત [illegible]
[illegible] આસનની સિદ્ધિ થાય છે
ભગવદ્ગીતામાં આસન કરવાને [illegible] કહ્યું છે—

> सम कायशिरोग्रीव धारयन्नचल स्थिर ।
> संप्रेक्ष्य नासिकाग्र स्व दिशश्चानवलोकयन् ॥
> प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थित ।
> मन संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्पर ॥
>
> (છઠ્ઠો અધ્યાય)

અર્થાત્— [illegible] ઉપર સ્થિર [illegible] નજરને આસપાસ [illegible] અને [illegible] નિર્ભય [illegible]

अनाऽन्तराया शममाप्नुवन्ति द्वन्द्वाभिघाता न च सम्भविष्णु ।
अपापदृशाभवनेन कृत्य भवत् समस्त प्रणिधानपूर्वम् ॥ १६ ॥

Owing to the acquisition of this posture all the obstacles are removed. There is no possibility of his being affected by heat and cold and all impediments being removed all his actions are done with matured deliberation. (१६)

આસનના પરિશ્રમ [illegible] જનિત [illegible] દૂર થાય છે અને [illegible] દૂર થવાથી સર્વ [illegible] પૂર્વક થાય છે "—૧૬

આચાર્યે [illegible] દૂર [illegible] પૂર્વક કરાવે છે પહેલી [illegible] એમ [illegible] હોતી

* ૨ પા. ૪૭ મું સૂત્ર

નથી. અતએવ આ દૃષ્ટિવાળાનું ચિત્ત ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં પ્રશાંતવહિતા વાળું રહે છે.

यूनः सकान्तस्य विदग्धबुद्धेर्यो दिव्यगेयश्रवणेऽभिलाषः ।
तत्कोटिमारोहति तत्त्वविद्यासुधासमास्वादे इहाऽभिलाषः ॥९७॥

One who has attained to this state takes as much delight in tasting the nectar like knowledge of reality as does a young man of refined taste with his beloved by his side in hearing celestial song. (97)

"આ દૃષ્ટિમાં તત્ત્વશ્રવણનો અભિલાષ કેટલો બધો વિકસ્વર હોય છે, એ અહીં જોવું જોઇએ. કોઇ ચતુર યુવકને પોતાની રમણી સાથે દિવ્ય સંગીત સાંભળવામાં જેટલી ઉત્સુકતા હોય છે, તેટલી ઉત્સુકતા આ દૃષ્ટિવાળાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ અમૃત પીવામાં હોય છે."—૯૭

असत्यमुष्मिन् श्रुतमप्यपार्थमिवोपरायां भुवि बीजवापः ।
सति त्वमुष्मिन्नसति श्रुतेऽपि निःसंशयं कर्मपरिक्षयः स्यात् ॥९८॥

If there be no desire for the knowledge of truth the knowledge of scriptures bears no fruit as do the seeds in a barren soil, while if the desire for the knowledge of truth exists, the karmic forces are undoubtedly destroyed even in the absence of scriptural knowledge. (98).

"આ શુશ્રૂષાગુણની અનિવાર્યતા છે. એ નહિ રહેતે શાસ્ત્રશ્રવણ, ઉપદેશશ્રવણ એ બધું ઉખર જમીનમાં બીજવપનની જેમ નિષ્ફળ નિવડે છે; (ઉત્સાહ વગર કાર્યમાં મજા પડતી નથી, એ સહુ જાણે છે. તત્ત્વપિપાસા ખૂબ લાગી હોય, ત્યારેજ ધર્મોપદેશની અસર સારી રીતે થય છે.) અને એ શુશ્રૂષાગુણના સદ્ભાવમાં ધર્મશ્રવણના પ્રસંગો નહિ રહેતે પણ નિઃસંદેહ કર્મક્ષયનો લાભ મેળવી શકાય છે."—૯૮

ભાવાર્થ. શુશ્રૂષાગુણથી આત્મા ઉપર એટલી બધી અસર થાય છે

1 ઊસર.

કે શ્રવણને [illegible] નહિ મળતા [illegible] પણ કર્મનો ક્ષય [illegible] છે જો કે
[illegible] શ્રવણ [illegible] દરજ્જે [illegible] છે, તેને દરજ્જે શુશ્રૂષા નથી
પરન્તુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે ગુરુની [illegible] પરિણામ આવે
છે કે [illegible] અન્તરાય [illegible] નાશ થાય છે અને
એથી [illegible] ગુણાગુણની [illegible]
શ્રવણને [illegible] કરવાથી ગુરુ
[illegible] મહત્ત્વ [illegible] કર્મક્ષય [illegible]
[illegible] સમાર્ગ [illegible]
[illegible]
[illegible] સાધન [illegible] કહેવું એ
[illegible] નથી

चतुर्थी दीप्रा दृष्टि —

तुपार्गन्विता माणयमन यागान्थानन मुत्ता दगत्वादि दामा ।
अस्पा च नत्त्वश्रवणमहोत्तिन मुम्पवाथ पुनरत्र भाति ॥ ५७ ॥

The fourth s[illegible]dpoint i[illegible] called Dipra which is characterized by cessation of breath (Pranayama) and is free from the o[illegible] to the Yoga. In this stage he hears the scriptural truth but there is no inner perception of it. ([illegible])

દીપ્રા દૃષ્ટિ—

[illegible] ઉત્થાનરહિત અને [illegible] એવી દીપ્રા નામની [illegible] દૃષ્ટિ [illegible] આ દૃષ્ટિમાં તત્ત્વશ્રવણનો ગુણ [illegible] છે કિન્તુ [illegible] બોધને [illegible] —

અર્થાત્—[illegible] એવા પ્રકારની [illegible] છે કે [illegible] નથી. [illegible] આ દૃષ્ટિમાં [illegible] તત્ત્વશ્રવણગુણનો અતિશય [illegible]

---

१ [illegible]
[illegible]

प्राणायामः—

यः श्वास-प्रश्वासगतिप्ररोधः स योगिभिः प्राणयमो बभाषे ।
स रेचकः पूरक-कुम्भकौ च श्वासो बहिर्वृत्तिरिहाऽऽदिमः स्यात्
॥ १०० ॥

प्रपूरणं यत् पुनरस्य पूरकः स्थिरत्वसम्पादनमेव कुम्भकः ।
नैकस्वभावाः खलु योगसाधका गच्छन्ति केचित् तत ईदृशा पथा
॥ १०१ ॥ (युग्मम्)

Control over inhalation and exhalation of breath is called by sages Pranayama. It consists of Rechaka, Puraka and Kumbhaka. Rechaka means exhalation, Puraka means inhalation and Kumbhaka means suspension. Those who practise Yoga do not necessarily follow the same method, therefore some follow this path. (100-101)

These brief notes are an abridgment of Chapters III, IV, V. in Rajayoga.

The mind whose dross has been cleared away, realises in the true transcendent nature of Soul. First the nerves are to be purified, then comes the power to practise Prāṇāyāma. Stopping the right nostril with the thumb with the left nostril fill in air according to capacity, then without any interval throw the air out through the right nostril closing the left one, again inhaling through the right nostril eject through the left according to capacity, practising this three or five times at four intervals of the day in fifteen days or a month the purity of the nerves is attained.

There are several obstructions to the practice of ... The first is an unhealthy body We have ...erefore to keep the body in good health The second ...bstruction is doubt. With practice within a few ...days a little glimpse will come to dispel the doubt and give encouragement Breath is the fly-wheel supplying and regulating the motive power to every thing in this body Prana is the most obvious ma...nifestation of the subtle forces of soul The control of these forces is essential for the realization of Truth consequently the practice of Pranayama is necessary It should be practised in a secluded place set apart for it alone free from all disturbances. By and by there will be an atmosphere of holiness in the room holy vibrations will keep it ever illumined so the very entrance into the room will dispel sorrow ful thought and doubts from our mind. The know ledge and control of Prana open to us the door to unlimited powers It successfully brings the whole nature under control Even god obey his bidding

Pranayama really means the controlling of the motion of the lungs and this motion is associated with breath Breath does not produce it but is produced by it The Prana moves the lungs and that motion draws in the air so that Pranayama is not breathing but controlling that muscular power which moves the lungs. The faith-healers think that faith itself directly heals a patient but it is not so it is the Prana that cures him Great Prophets of the world had the most wonderful control of the Prana which gave them tremendous will-power The whole

प्राणायामः—

यः श्वास-प्रश्वासगतिप्ररोधः स योगिभिः प्राणयमो बभाषे ।
स रेचकः पूरक-कुम्भकौ च श्वासो बहिर्वृत्तिरिहाऽऽदिमः स्यात्
॥ १०० ॥

प्रपूरणं यत् पुनरस्य पूरकः स्थिरत्वसम्पादनमेव कुम्भकः ।
नैकत्वभावाः खलु योगसाधका गच्छन्ति केचित् तत ईदृशा पथा
॥ १०१ ॥ (युग्मम्)

Control over inhalation and exhalation of breath is called by sages Pranayama. It consists of Rechaka Puraka and Kumbhaka. Rechaka means exhalation Puraka means inhalation and Kumbhaka means suspension. Those who practise Yoga do not necessarily follow the same method, therefore some follow this path. (100-101)

These brief notes are an abridgment of Chapters III, IV, V. in Rajayoga.

The mind whose dross has been cleared away, realises in the true transcendent nature of Soul. First the nerves are to be purified then comes the power to practise Pranayama. Stopping the right nostril with the thumb with the left nostril fill in air according to capacity, then without any interval throw the air out through the right nostril closing the left one, again inhaling through the right nostril eject through the left according to capacity, practising this three or five times at four intervals of the day in fifteen days or a month the purity of the nerves is attained.

Science of Yoga is directed to one end to teach man how to intensify the power of assimilation and thereby shorten the time for reaching perfection and the Raja-Yoga is the science which teaches us how to gain this power of concentration.

According to the Yogis, there are two nerve-currents in the spinal column called Pinglā and Idā and there is a hollow canal called Sushumnā running through the spinal chord. The left is Idā, the right the Pingalā. The canal is closed at the lower end which is situated near what is called sacral plexus called Mulādhār. Therein are centred all the sensations and there resides the coiled up energy of action called Kundalini and the aim of Prānāyāma is to rouse this coiled up power. When this Kundalini is roused and made to travel up the Sushumna canal a tremendous reaction sets in. It is supersensuous and the mind in that state is called superconscious. The Kundalini travels from centre to centre until it reaches the metropolis of all sensations, the brain and the final result is the full blaze of illumination the perception of the true Self. The rousing of the Kundalini is the one and the only way to attaining divine wisdom, superconscious perception and the realization of the Soul. Along the Sushumnā are ranged six plexuses, the reservoirs of occult powers. Their names are Mulādhāra, Swadhisthana, Manipur, Anāhat, Vishuddha and Sahasrara. The energy which is stored up in the lowest has to be taken up to the highest. The first effect of the practice of Prānāyāma is that the

face will change, harsh lines will disappear and with this calmness will come over the face. Next beautiful voice will come. No Yogi is ever seen with a croaking voice.

After the seat is conquered, there follows controlling the motion of exhalation and inhalation. Its modifications are either external or internal or motionless, regulated by place, time and number, either long or short. The first three sorts of motion are Puraka, Kumbhaka and Rechaka. By place is meant that Prana is held to some particular part of the body. By time is meant how long the Prana should be confined. The result of this Pranayama is the awakening of the Kundalini. The fourth sort of Pranayama is restraining the Prana by directing it either to the external or internal objects.

પ્રાણાયામ—

શ્વાસ અને પ્રશ્વાસની ગતિનો જે વિચ્છેદ કરવો તેને યોગીઓ પ્રાણાયામ કહે છે. તે પ્રાણાયામના ત્રણ પ્રકાર છે—રેચક, પૂરક અને કુંભક.

અંદરના વાયુને બહાર કાઢવો તે રેચક અને બહારના વાયુને અંદર પૂરવાનું જે કામ તે પૂરક તથા તે પવનને સ્થિર કરી રોકી રાખવો તે કુંભક કહેવાય છે.

સ્થિરમન અભ્યાસીઓ ઊર્ધ્વરેતસ હોતા નથી માટે આ પ્રાણાયામ કવચિત્ સાધક હોય છે —૧૦૦ ૧૦૧

વ્યાખ્યા.

પ્રાણાયામને માટે જૈન ચક્રવર્તી હેમચન્દ્ર યોગશાસ્ત્રમાં પાંચમા

પ્રકાશનો પ્રારંભ કરે છે. પાતંજલ યોગસૂત્રમાં તેને માટે ત્રણ સૂત્રો આપ્યાં છે—

" तस्मिन् सति श्वास–प्रश्वासयोर्गतिविच्छेदः प्राणायामः " ।

" बाह्याभ्यन्तरस्तम्भवृत्तिर्देशकालसंख्याभिः परिदृष्टो दीर्घसूक्ष्मः " ।

" बाह्याभ्यन्तरविषयाक्षेपी चतुर्थः " । (२–४९, ५०, ५१)

ભાવાર્થ એ છે કે શ્વાસ–ઉચ્છ્વાસની ગતિનો વિચ્છેદ કરવો, તે પ્રાણાયામ છે. તેના ચાર ભેદો છે–બાહ્યવૃત્તિ આભ્યન્તરવૃત્તિ, સ્તંભવૃત્તિ અને કેવલકુંભક. રેચકને બાહ્યવૃત્તિ અને પૂરકને આભ્યન્તરવૃત્તિ કહેવામાં આવે છે. કુંભકના બે ભેદો છે–સહિતકુંભક અને કેવલકુંભક. તેમાં પહેલો સ્તંભવૃત્તિ કહેવાય છે. કેવલકુંભક એ ચોથા પ્રાણાયામનો ભિન્ન પ્રકારનો છે.

આ વિષયની સાધારણ–સાદી રીતે સમજુતી આ પ્રમાણે છે—

પ્રથમ જમણા હાથની આંગળીઓ નાકના નસકોરા ઉપર રાખો, તે એવી રીતે કે અંગુઠો જમણા નસકોરા ઉપર અને બે આંગળીઓ ડાબા નસકોરા ઉપર આવે. હવે પ્રથમ ડાબા નસકોરાથી (જમણું નસકોરું અંગુઠાથી બંધ રાખી) બહારનો વાયુ અંદર જોરથી ખેંચી લીધા પછી ડાબું નસકોરું બે આંગળીઓથી દબાવવું એટલે બહારનો પવન શરીરમાં પૂરાઇ જશે. આમ જે પૂરાઇ જવું, તે પૂરક ક્રિયા કહેવાય. તે પૂરાયેલા પવનને રોકી રાખવાથી તેનું સ્તંભન થાય છે એ સ્તંભન [illegible] તે આન્તર કુંભક કહેવાય. પૂરક ક્રિયા કર્યા પછી નાક, મોં [illegible] શરીરના કોઠામાં તે પવનને બંધ કરી રાખવો, એનું જ નામ આભ્યન્તર કુંભક છે.

---

* જ્ઞાનાર્ણવમાં શુભચન્દ્રજી મહારાજ પણ પ્રાણાયામને [illegible] લંબાણથી લખે છે.

યશોવિજયોપાધ્યાય બત્રીશમી દ્વાત્રિંશિકામાં ૧૭ મા [illegible] દ્વાત્રિંશિકામાં યોગની દૃષ્ટિ સાથે સંબન્ધ રાખતા પ્રાણાયામ ઉપર અ. ([illegible] જ્ઞ) વે.વ્યવ્યે.ને અનુસરીને વ્યાખ્યા આપે છે.

હવે કુંભક કરેલા વાયુને જમણા નસકોરા ઉપરથી [illegible] તે દ્વારા બહાર કાઢી નાખવો. એને રેચકક્રિયા કહે[illegible] પછી જમણું નસકોરૂં બંધ કરવું અને [illegible] નસકોર[illegible] એમ કરવાથી બહારનો વાયુ શરીરમાં [illegible] શકશે નહિ [illegible] અને [illegible] જે પવનને શરીરમાં [illegible] અને શરીર[illegible] દ્વારો છે તે બંધ કર્યા છે. આમ બહારના વાયુને બહાર[illegible] એ બાહ્ય કુંભકક્રિયા કહેવાય છે.

આ બધાનો ક્રમ આવી રીતે [illegible] પ્રથમ શ્વાસ[illegible] પૂરક, તેને શરીરરૂપ કુંભમાં ભરી રાખવો એ કુંભક ([illegible] પછી શ્વાસને બહાર [illegible] એ રેચક [illegible] રેચક એ [illegible] કુંભક છે. આ ઉપરના [illegible] બે [illegible] પ્રકારથી થતા કુંભકને સહિત [illegible] છે [illegible] આભ્યન્તર [illegible] પૂરક તથા [illegible] એ બની [illegible] છે.

અહીં એક [illegible] સમજવા [illegible] કેમ [illegible] [illegible] તેમ કરવામાં [illegible] [illegible]

[illegible] રીતે [illegible] છે તે [illegible] નિ[illegible]

[illegible] નસિકાના [illegible] [illegible]

વાયુ અંદર આવે ત્યારે તેને અંદર રોકી રાખવો એ આન્તરકુંભક અને બહાર નિકળે ત્યારે તેને બહાર રોકી રાખવો એ બાહ્યકુંભક. આન્તરકુંભક પૂરકસહિત અને બાહ્યકુંભક રેચકસહિત હોવાથી એ બન્ને કુંભકો સહિત કુંભક નામથી ઓળખાય છે. પરન્તુ રેચક અને પૂરક એ બેમાં એકનો પણ સંબંધ ન હોય ત્યારે તે કુંભક કેવલકુંભક કહેવાય છે. પૂર્વોક્ત નસાયમના સૂત્રો પછીના ૧ સૂત્રમાં એજ કહ્યું છે કે બાહ્યવિષય જે રેચક અને આભ્યન્તરવિષય જે પૂરક એ બેના ત્યાગપૂર્વક કરાતો જે કુંભક તે કેવલકુંભક* ચતુર્થ પ્રાણાયામ છે. સહિતકુંભક સિદ્ધ થયા પછી કેવલકુંભક સધાતો હોય છે. રેચક પૂરક અને સહિતકુંભક એ ત્રણેનું પર્યવસાન અહીં આવે છે.

પ્રાણાયામના પ્રકારમાં ઉપર્યુક્ત બધા પ્રકારોને આવે અને એ સિવાય પણ બીજું પણ જાણવાનું રહે છે પરન્તુ તે સર્વ કહીને અહીં નોંધવાની જરૂર જણાતી નથી. કારણ કે આ વિષય વાંચી જવા માત્રથી સરળ થતો નથી. આ વિષયનું અમે જેટલું વિવેચન આપવામાં આવે પણ ક્રિયા તો મુખ્યત્વે શિક્ષા તો તેવા અનુભવી સદ્ગુરુની સંનિધિમાંજ મળવાની ચોપડીઓ નહિજ મળવાની. આ વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. વળી એ સમજી રાખવું જોઈએ કે ખાસ અનુભવી ગુરુના સમાગમ વિના આ વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ ખરેખર જોખમભરેલું કામ છે. આ વિષયના અભ્યાસીઓ પૈકી ઘણા અલ્પ કલ્પનાઓમાંથી હોય છે એમ પણ સમજવાનું નથી. આ વિષયના અન્ય તમામ નિપુણ બનેલ એનો ભોગ ભાગ્યે લઈને પ્રાયઃ સંસારની મોજમજા ઉડાવવામાં દુરુપયોગ કરે છે. પ્રાણજય થવાથી ચમત્કારિક શક્તિઓ ઉત્પન્ન થતાં સંસારના ખાડામાં ગબડી જતાં વાર લાગતી નથી. પવનનો જય કરીને અદ્ભુત ચમત્કારો—નાડીવિજ્ઞાન વગેરે કરી બતાવવા એ જુદી વાત છે અને રાગદ્વેષાદિનો નાશ કરવો એ અઘરી વાત છે. આવી કષ્ટસાધ્ય ક્રમવિદ્યા સિદ્ધ કરીને પણ વીતરાગસ્થિતિ તરફ પગલાં ન ભરતાં રાગ-દ્વેષની જંજાળમાંથી બહાર ન આવે તો એ શું ઓછો ખેદનો વિષય ગણાય?

* ત્યક્ત્વા રેચકપૂરકં સુખં ય઼ઃ વાયુધારણં।
[illegible]
—ઘેરંડસંહિતા

આ માટે પ્રાણાયામ કરનારે બહુજ ગંભીર દૃષ્ટિથી સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. અવ્વલ તો ઉપર કહ્યું તેમ, તેવા અનુભવી સદ્ગુરૂ પ્રાપ્ત કરવા જોઇએ. એ વગર પ્રાણાયામનો ભૂલેચૂકે પણ સ્પર્શ ન કરવો જોઇએ. અને એ સિવાય પ્રાણાયામનું સાધ્યબિન્દુ– કર્મક્ષય યા રાગદ્વેષક્ષય એજ હોવું જોઇએ. મોક્ષ મેળવવાની ઉત્કટ અભિલાષાએ–મોક્ષપદને મેળવવા માટેજ જો સદ્ગુરૂસમક્ષ પ્રાણાયામની સાધના કરવામાં આવે, તો તે બેશક ઇચ્છવા જોગ છે.

જૈન આગમમાં " ऊसास न निरुम्भइ " ઇત્યાદિ વાક્યોથી પ્રાણનો અતિનિરોધ કરવામાં × વ્યાકુલતા થવાને લીધે ચિત્તની એકાગ્રતાની સિદ્ધિ મુશ્કેલી ભરેલી બતાવી છે. આ કારણથી અને સાથી રીતે રાગદ્વેષના ક્ષય સાથે સંબન્ધ નહિ હોવાથી પ્રાણાયામને **જૈન**યોગીશ્વરે બહુ અગત્યનો બતાવતા નથી; છતાં જેઓને પ્રાણાયામ તરફ **ઉત્સાહ** છે અને તેને માટે અનુકૂળ સામગ્રી પ્રાપ્ત છે, તેઓને તે દ્વારા પણ યોગની સિદ્ધિ બરાબર થઇ શકે છે. જુઓ ! ઉપાધ્યાય **યશોવિજયજી** ૨૨ મા દ્વાત્રિંશિકાના ૧૮ મા શ્લોકની વૃત્તિમાં શું લખે છે ?—

" एतच्च पतञ्जलाद्युक्त ' क्वचित् '–पुरुषविशेषे ' योग्यतानुगम् ' योग्यतानुसारि युज्यते, नानारुचित्वाद् योगिनाम् । **प्राणायामरुचीनां प्राणायामेनापि फलसिद्धेः** । स्वरुचिसम्पत्तिसिद्धस्योत्साहस्य योगोपायत्वात् । यदेव योगबिन्दौ—

" उत्साहान्निश्चयाद् धैर्यात् सन्तोषात् तत्त्वदर्शनात् ।
मुनेर्जनपदत्यागात् षड्भिर्योगः प्रसिध्यति " ॥ ४१० ॥

तस्माद् यस्य प्राणवृत्तिनिरोधेनैव इन्द्रियवृत्तिनिरोधः, तस्य तदुपयोग इति तत्त्वम् " ।

× " तन्नाप्नोति मनः स्वास्थ्यं प्राणायामैः कदर्थितम् ।
प्राणस्याऽऽयमने पीडा तस्यां स्यात् चित्तविप्लवः " ॥
पूरणे कुम्भने चैव रेचने च परिश्रमः ।
चित्तसङ्क्लेशकरणाद् मुक्तेः प्रत्यूहकारणम् " ॥
(હેમચન્દ્રાચાર્ય, છઠ્ઠો પ્રકાશ, ૪-૫.)

અર્થાત્— [illegible]
[illegible]
[illegible] (પ્રકુમ્ભ) ઉપયોગી છે "

ઉપર્યુક્ત [illegible] ઉપાધ્યાય [illegible]
[illegible]

ભાવપ્રાણાયામ—

स्याद् भावतः प्राणयमस्तु बाह्यभावस्य रेचाद् अथ पूरणेन ।
अन्तःस्वभावस्य, यथार्थतत्त्वस्थिरीकृतेः कुम्भनाद् उत्तमयोगाङ्गम् ॥१०२॥

Thus Pranayama is of three kinds namely expiration, inspiration and suspension of breath. Breathing out feelings with regard to external is called Bhavarechaka breathing, feelings with regard to internal is Bhavapuraka and making steady in the mind the real truth is Bhavakumbhaka. This is the pre-eminent part of Yoga. (102)

ભાવપ્રાણાયામ—

[illegible]

In the assembly of the learned people various are the ways of discussion and rejoinders. Indeed they do not lead to the realisation of truth or absolute conclusion. This is illustrated by the example of Tilapilak (an ox turning round in a mill) (110)

[illegible]—

[illegible] —૧૧૦

વ્યાખ્યા

[illegible]

[illegible]—

[illegible]

પરત્રતત્ત્વનિર્ણિનીષુ પણ બે ભેદોમાં વ્હેંચી શકાય છે—એક તો *ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનવાન્ અર્થાત્ અસર્વજ્ઞ અને બીજા સર્વજ્ઞ. આ પ્રમાણે ગણતરી કરતાં વાદી પ્રતિવાદીના ચાર ભેદો થાય છે. તે આવી રીતે—

૧ જિગીષુ. ૨ સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ, ૩ પરત્રતત્ત્વનિર્ણિનીષુ-ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાની અને ૪ પરત્રતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત સર્વજ્ઞ.

આ ચાર પ્રકારના વાદી તથા પ્રતિવાદી થયા. હવે એમાં એક એક વાદી સાથે એક એક પ્રતિવાદીનો વાદ માનતા વાદના સોળ ભેદો પડે છે. તે આવી રીતે—

પ્રથમ જિગીષુ સાથે સંબન્ધ રાખતા ચાર ભેદો—

(૧)

જિગીષુ સાથે જિગીષુ ૧, સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ૨, પરત્રતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ-ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાની ૩ અને પરત્રતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત સર્વજ્ઞ ૪.

(૨)

બીજા સ્વાત્મતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુની સાથે સંબન્ધ રાખતા ચાર ભેદો—

સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે જિગીષુ ૧, સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ૨, પરત્રતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ-ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાની ૩ અને પરત્રતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત કેવલજ્ઞાની ૪.

(૩)

ત્રીજા પરત્રતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ-ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનીની સાથે સંબન્ધ રાખતા ચાર ભેદો—

પરત્ર તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ-ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાની સાથે જિગીષુ ૧, સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ૨, પરત્રતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ-ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાની ૩ અને પરત્રતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત કેવલજ્ઞાની ૪.

(૪)

ચોથા પરત્રતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત કેવલજ્ઞાની સાથે સંબન્ધ રાખતા ચાર ભેદો—

* જ્ઞાનના આવરણભૂત કર્મના ક્ષય-ઉપશમથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાન કહેવાય છે. એ જ્ઞાન અપૂર્ણ છે.

૫ ત્રસ્તનિર્જયપ્રયુક્ત કૈવલજ્ઞાની સદૈ જિગીષુ ૧ આત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ૨ પરતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ અને પરમિકની ૩ અને પરતત્ત્વનિર્ણયવાન કૈવલ્ય નો ૪

આ [illegible] નાં વાદના ભેગા છે [illegible] પણ પ્રથમનુ [illegible] વગમા [illegible] કે દ્વિતીયચતુષ્ક વગમાં પ્રથમ નય દ્વિતીય જેમ બે કે અને ચતુષ્ચતુષ્ક વગમાં નેથી કેમ [illegible] કોઈ [illegible] જિગીષુ સાથે સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુનો વાદ હોઈ શકતો નથી કારણ એ છે કે સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણય મેળવવાને [illegible] ત્યારે આતુર છે ને પછી તે વિજયપ્રહૂષ્ટીની [illegible] સાથે વાદભૂમિનો સમ્બન્ધ [illegible] શી રીતે યોગ્ય કહી શકાય ? એ માટે પ્રથમચતુષ્ક વગને બીજો ભેદ વાદભૂમિથી બહાર છે અને એજ કારણથી દ્વિતીયચતુષ્ક વગને પ્રથમ ભેદ પણ [illegible] જાય છે હવે ત્યાં બન્ને [illegible] સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ હોય ત્યાં તે બન્ને પરસ્પર વાદ કરવાને અધિકારી નથી એ સ્પષ્ટ છે એથી દ્વિતીયચતુષ્ક વગનો બીજો ભેદ નિકળી જાય છે અને કેવલજ્ઞાનીનો વાદ અસમ્ભવ હોવાથી ચતુર્થ ચતુષ્કવગને [illegible] પણ [illegible] જાય છે આમ સર્વે નિકળી જતા [illegible] બાકી રહે છે તે આવી રીતે—

જિગીષુ [illegible] તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે વાદ-પ્રતિવાદ કરી શકે નહિ એ સિવાય ત્રણેની સાથે (૧ જિગીષુ ૦ પરતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે પરમિકની અને ૩ પરતત્ત્વનિર્ણયપ્રાપ્તસ્વરૂપ સાથે) વાદ-પ્રતિવાદ કરી શકે છે

સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ જિગીષુ સાથે તેમજ સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે વાદ-પ્રતિવાદ કરવાને શક્ત નથી, તે સિવાય પરતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ [illegible] સાથે વાદ-પ્રતિવાદ કરવાને યોગ્ય છે

પરતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ [illegible] જિગીષુ વગેરે ચારેની સાથે વાદ-પ્રતિવાદ કરવાને યોગ્ય છે

પરતત્ત્વનિર્ણયપ્રાપ્ત [illegible] જિગીષુ ૧ સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણ

વાદ-કથા માટે સભાસદો [illegible] કે જેઓ વાદી પ્રતિવાદીના સિદ્ધાન્તોને સમજવામાં [illegible] તે સિદ્ધાન્તને ધારણ કરવામાં બહુ નિપુણ હોય [illegible] તથા [illegible] ક્ષમા અને માધ્યસ્થભાવવાળા હોય એવા સભ્યો વાદી-પ્રતિવાદી બન્નેની સમ્મતિપૂર્વક મુકરર કરવામાં આવેલા હોવા જોઈએ

સભાસદોનું [illegible] એ છે [illegible] સ્થિર કરવું અને જે વિષય ઉપર વાદકથા ચાલવાની હોય તેને [illegible] પૂર્વપક્ષ-ઉત્તરપક્ષનો નિયમ કરવો તેમજ વાદી-પ્રતિવાદીની [illegible] સાથે [illegible] યુક્તિઓના ગુણ-દૂષણનું અવધારણ કરવું [illegible] સમય ઉપર ઉચિત રીતે [illegible] તત્ત્વને જાહેર [illegible] કથા બંધ કરાવવી [illegible] અર્થાત્ જે વાદી-પ્રતિવાદીનો જય [illegible] થયો હોય તે વિષેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું

વાદને માટે સભાપતિ એવો હોવો જોઈએ કે જે પ્રજ્ઞાવાન્, [illegible] અને માધ્યસ્થદૃષ્ટિ હોય. [illegible] સભાપતિ [illegible] વિષય ઉપર [illegible] એ માટે સભાપતિમાં પ્રથમ [illegible] છે [illegible] પણ સભાપતિમાં અતિ આવશ્યક છે નહિ તો [illegible] પરિણામ શું આવે? એવી જ માધ્યસ્થદૃષ્ટિ રાખવાનો પણ સભાપતિને માટે [illegible] છે

સભાપતિનું કર્તવ્ય [illegible] અને [illegible] પર ધ્યાન [illegible] કરવું, [illegible] અને [illegible] વાદી-પ્રતિવાદીમાં [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]—

[illegible]

[illegible]

[illegible]—

* [illegible]
  [illegible]
* [illegible]
  [illegible]
  ([illegible] १ – २)

[illegible]

[illegible]
[illegible]
—[illegible]

અહીં આપણે તર્ક–અનુમાન શું છે? એ જાણવા માટે ન્યાયની પ્રક્રિયા પ્રારંભથી લગાર ટૂંકમાં જોઇ જવી જોઇએ—

જે વડે વસ્તુતત્ત્વનો યથાર્થ નિશ્ચય થાય, તે પ્રમાણ છે. યથાર્થ જ્ઞાન વડે સંદેહ, ભ્રમ કે મૂઢતા દૂર થવાથી અને વસ્તુસ્વરૂપનો યથાર્થ પ્રકાશ થવાથી તે યથાર્થ જ્ઞાન પ્રમાણ છે. પ્રમાણના બે ભેદો છે–પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. મનસહિત ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોથી જે રૂપ, રસ આદિનું ગ્રહણ થાય છે, અર્થાત્ ચક્ષુથી રૂપ જોવાય છે, જીભથી રસ ગ્રહણ કરાય છે, નાકથી ગન્ધ લેવાય છે, ત્વચાથી સ્પર્શ કરાય છે અને કાનથી શબ્દ-શ્રવણ કરાય છે, તે પ્રત્યક્ષ છે.

વ્યવહારમાં અનુભવાતા ઉપર્યુક્ત પ્રત્યક્ષોથી જુદા પ્રકારનું પ્રત્યક્ષ યોગીશ્વરોને હોય છે, જે ઇન્દ્રિય અને મનની અપેક્ષા બિલકુલ રાખતું નથી, માત્ર આત્મશક્તિની અપેક્ષા રાખે છે.

ઇન્દ્રિયોથી પ્રત્યક્ષ થવામાં વસ્તુની સાથે ઇન્દ્રિયનો સંયોગ થવો જરૂરનો છે કે કેમ? એ અત્ર વિચારનું સ્થળ છે.

જીભથી રસ લેવાય છે, ત્યાં જીભ અને રસનો સંયોગ બરાબર હોય છે. ત્વચાથી સ્પર્શ કરાય છે, ત્યાં ત્વચા અને સ્પર્શવાળી વસ્તુનો સંયોગ ચોખ્ખો કળાય છે. ગન્ધવાળાં દ્રવ્યો નાકની સાથે અવશ્ય સંયોગ ધરાવતાં હોય છે. દૂરથી ગન્ધ આવવામાં પણ દૂરથી ગન્ધવાળાં સૂક્ષ્મ દ્રવ્યોનું નાકની પાસે આવવાનું અવશ્ય હોય છે. કાનથી સાંભળવાનું પણ દૂરથી આવતા શબ્દો કાનની સાથે અથડાય છે, ત્યારે જ થાય છે.

એ રીતે જીભ, ત્વચા, નાક અને કાન એ ચારે ઇન્દ્રિયો વસ્તુની સાથે સંયુક્ત થઇ પોતાના વિષયને ગ્રહણ કરે છે; પરન્તુ ચક્ષુ એ બાબતમાં ઉલટી છે. ચક્ષુથી દેખાતા દૂરના વૃક્ષ વગેરે પદાર્થો ચક્ષુની પાસે આવતા નથી, એ ખુલ્લું છે, તેમ ચક્ષુ પણ શરીરથી બહાર નિકળી તે પદાર્થો પાસે જતી નથી. આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે–ચક્ષુથી જોવામાં વસ્તુની સાથે ચક્ષુનો સંયોગ થતો નથી. અતએવ ચક્ષુને ન્યાયશાસ્ત્રમાં 'અપ્રાપ્યકારિ' કહે છે. અર્થાત્ 'અપ્રાપ્ય' એટલે પ્રાપ્તિ કર્યા વગર–સંયોગ કર્યા વગર 'કારિ' એટલે વિષયને ગ્રહણ કરનાર. આનાથી ઉલટી ચાર ઇન્દ્રિયો 'પ્રાપ્યકારિ' કહેવાય છે. મન પણ ચક્ષુની જેમ અપ્રાપ્યકારિ છે.

પ્રત્યક્ષથી ઉલટું પરોક્ષ પ્રમાણ છે. પરોક્ષ વિષયનો અવબોધ પરોક્ષ પ્રમાણથી થાય છે. પરોક્ષ પ્રમાણના પાંચ પ્રકાર માન્યા છે—સ્મરણ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, તર્ક, અનુમાન અને આગમ. પૂર્વે અનુભવ કરેલી વસ્તુની યાદ થવી એ સ્મરણ છે. એ જ અનુભૂત વસ્તુ ઉપર બરાબર પ્રકાશ નાખે છે, જેમકે તે [illegible]

એ વાત નક્કી વસ્તુ [illegible] થયા છે ત્યારે 'તે આ' એવું જે જ્ઞાન [illegible] તે પ્રત્યભિજ્ઞાન છે. પૂર્વે જોએલો માણસ જ્યારે ફરી મને [illegible] તે આ દેવદત્ત" એવું જે પ્રત્યભિજ્ઞાન થાય [illegible]

સ્મરણ થવામાં પૂર્વ [illegible] પ્રત્યભિજ્ઞાન થવામાં અનુભવ અને [illegible] સ્મરણમાં 'તે' એવું સ્ફુરણ થાય છે. પ્રત્યભિજ્ઞાનમાં 'તે આ છે' એવો પ્રતિભાસ હોય છે [illegible] ભિન્નતા સમજી શકાય છે. એ [illegible] વસ્તુને દેખવાથી અથવા [illegible] જોવાથી ઉત્પન્ન થતા 'તે આ' એવા જ્ઞાનના [illegible] સ્મરણરૂપ છે અને 'આ' એ ભાગ ઉપસ્થિત વસ્તુ [illegible] દેખવારૂપ અનુભવ છે. આ અનુભવ અને સ્મરણ એ બન્ને [illegible] તેજ આ એ [illegible] જ્ઞાન પ્રત્યભિજ્ઞાન છે.

કોઇ એક [illegible] જોયું હોય એ વખતે કોઇ [illegible] કહેવાથી એને જ્ઞાન થયું કે [illegible] જેવું રોઝ હોય છે. કોઇ વખતે જંગલમાં [illegible] રોઝ દેખવાથી તેને [illegible] જેવું [illegible] છે તે એની સ્મૃતિ (યાદી) આવી. એ સ્મરણ અને [illegible] એ બેના મિશ્રણરૂપ 'તે [illegible] આ રોઝ' એ [illegible] જ્ઞાન જે થાય છે તે 'પ્રત્યભિજ્ઞાન' છે. [illegible] પ્રત્યભિજ્ઞાનના [illegible] છે.

તર્ક—જે વસ્તુ વિના જે [illegible] નથી, જે વસ્તુ જેના વગર રહેતી નથી એ વસ્તુઓની [illegible] સહભાવ (સાથે રહેવારૂપ) સમ્બન્ધ છે તે સમ્બન્ધને નિર્ણય કરી આપનાર 'તર્ક' છે. દૃષ્ટાન્ત [illegible] ધૂમ અગ્નિ વિના [illegible] નથી—અગ્નિ વિના રહેતો નથી. ત્યાં ત્યાં

ધૂમ છે, ત્યાં ત્યાં અગ્નિ છે, એવો કોઇ ધૂમવાન્ પ્રદેશ નથી કે જ્યાં અગ્નિ ન હોય; આવો જે ધૂમ અને અગ્નિનો સંબંધ, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો-ધૂમમાં રહેલો અગ્નિની સાથે રહેવાનો જે નિશ્ચલ નિયમ, તે તર્કથી સાબિત થઇ શકે છે એ નિયમને ન્યાયશાસ્ત્રિઓ 'વ્યાપ્તિ' કહે છે ધૂમમાં જ્યાં સુધી અગ્નિની વ્યાપ્તિનો નિશ્ચય ન થયો હોય, ત્યાં સુધી ધૂમને દેખવા છતા અગ્નિનુ અનુમાન થઇ શકે નહિ, એ ખુલ્લી વાત છે. જેણે ધૂમમા અગ્નિની વ્યાપ્તિનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે જ મનુષ્ય ધૂમ દેખી તે સ્થળે અગ્નિ હોવાનુ બાહોશ અનુમાન કરી શકે છે. આ હકીકતથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અનુમાનને માટે વ્યાપ્તિનિશ્ચય થવાની જરૂર છે, અને વ્યાપ્તિનિશ્ચય તર્ક ઉપર આધાર રાખે છે.

બે વસ્તુઓ, અનેક જગાએ સાથે રહેતી દેખવાથી એનો વ્યાપ્તિ-નિયમ સિદ્ધ થતો નથી, કિન્તુ એ બેને જુદા પડવામાં શો વાંધો છે, એ તપાસતાં, વાંધો સિદ્ધ થતો હોય તોજ એ બંનેનો વ્યાપ્તિનિયમ સિદ્ધ થઇ શકે છે. આવી રીતે બે વસ્તુના સાહચર્યની પરીક્ષા કરવાનો જે અધ્યવસાય, તે તર્ક છે. ધૂમ અને અગ્નિના સંબંધમાં પણ-"જો અગ્નિ વિના ધૂમ હોય, તો તે અગ્નિનું કાર્ય થશે નહિ, અને એમ થવાથી ધૂમની અપેક્ષાવાળાઓ જે નિયમેન અગ્નિની શોધ કરે છે, તે કરશે નહિ, આમ થતાં અગ્નિ અને ધૂમની પરસ્પર કારણ-કાર્યતા, જે લોકપ્રસિદ્ધ છે, તે ટકશે નહિ "-આવા પ્રકારના તર્કથીજ તે બેની વ્યાપ્તિ સાબિત થાય છે; અને એ વ્યાપ્તિનિશ્ચયના બળથી અનુમાન કરાય છે; અતએવ 'તર્ક' પ્રમાણ છે.

અનુમાન—જે વસ્તુનું અનુમાન કરવું હોય, તે વસ્તુને છોડી નહિ રહેનારા એવા પદાર્થનું, બીજા શબ્દમાં-હેતુનું દર્શન થવું જોઇએ, અને એ હેતુમાં અનુમેય (સાધ્ય) વસ્તુની વ્યાપ્તિ રહ્યાનું સ્મરણ થવું જોઇએ, ત્યારેજ કોઇ પણ વસ્તુનુ અનુમાન થઇ શકે છે.[1]

જેવી રીતે, કોઇ સ્થળે ધૂમની રેખા કોઇ માણસની નજરે દેખાઇ, તે ધૂમની રેખા જોવાથી અને તે ધૂમમાં અગ્નિની વ્યાપ્તિ હોવાનું યાદ આવવાથી તે માણસને ઝટ તે સ્થળે અગ્નિ હોવાનું અનુમાન સ્ફુરે છે.

1 " साधनात् साध्यविज्ञानमनुमानं विदुर्बुधाः " ।

એ માટે અનુમાન થવામાં ઉપર જણા પ્રમાણે હેતુનું જ્ઞાન અને હેતુમાં સાધ્યની વ્યાપ્તિ હોવાનું સ્મરણ અવશ્ય થવું જોઈએ

હેતુ સાધ્ય અનુમેય વગેરે બધા ન્યાયશાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ શબ્દો છે 'હેતુ' એટલે સાધ્યને સિદ્ધ કરી આપનાર વસ્તુ જેવી રીતે પૂર્વ કથિત ઉદાહરણમાં ધૂમ હેતુનું લક્ષણ-સાધ્યથી કદાપિ કયાંઈ જુદું ન રહેવું એ છે હેતુને સાધન પણ કહે છે લિંગ એ પણ સાધનનું જ નામાન્તર છે સાધ્ય એ કે જે વસ્તુનું અનુમાન કરવાનું હોય જેવી રીતે પૂર્વોક્ત ઉદાહરણમાં અગ્નિ અનુમેય એ સાધ્યનું નામાન્તર છે

બીજાના સમજાવવા માટે પાંચ અવયવોથી હેતુ દ્વારા જે અનુમાન કરાય છે તે સ્વાર્થાનુમાન કહેવાય છે બીજાને સમજાવવા જે અનુમાનપ્રયોગ, જેવી રીતે કે— અહિં અગ્નિ છે કારણ કે ધૂમ દેખાય છે જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય છે ત્યાં ત્યાં અગ્નિ નિયમેન હોય છે જેમ રસોડામાં, અહીં પણ ધૂમ દેખાઈ રહ્યો છે, માટે અહીં અવશ્ય અગ્નિ હોવી જોઈએ"—એ પ્રકારે કહેવામાં આવે છે તે પરાર્થાનુમાન કહેવાય છે પ્રતિજ્ઞા હેતુ ઉદાહરણ ઉપનય અને નિગમન એ પાંચ પ્રકારના વાક્યો આ પરાર્થાનુમાનના અવયવ છે આ અગ્નિવાળો પ્રદેશ હોવો જોઈએ' એ 'પ્રતિજ્ઞા વાક્ય છે કારણ કે અહીં ધૂમ દેખાય છે" એ 'હેતુ' વાક્ય છે રસોડાનું ઉદાહરણ આપવું એ ઉદાહરણ વાક્ય છે ઉદાહરણ આપ્યા પછી અહીં પણ (રસોડાની જેમ) ધૂમ દેખાઈ રહ્યો છે" એ ઉપનય વાક્ય છે માટે અહીં અગ્નિ અવશ્ય છે એ 'નિગમન' વાક્ય છે આ રીતે સર્વ અનુમાનોમાં યથાસંભવ અનુસન્ધાન કરી લેવું

જે હેતુ ખોટો હોય તે હેત્વાભાસ કહેવાય છે હેત્વાભાસથી સાચું અનુમાન થઈ શકતું નથી

આ રીતે જૈન પ્રમાણ અનુમાન આદિ જનશેલી વિરુદ્ધ કથન ન હોય અને આત્માની ઉન્નતિને વળગતો જેનાં દૃષ્ટિ ભૂરિ ઉપદેશ કર્યો હોય એ તત્ત્વના નમ્ર સ્વરૂપ ઉપર ગોઠવેલ શાસ્ત્ર ઉપર રચના કરી શકનાર, પરાનુવર્તિત રચના આગમ કહેવાય છે

મહર્ષિની યથાર્થ બોધવાણને 'આગમ' કહેવામાં આવે છે. સહુથી પ્રથમ નંબરે આગમ એ [illegible] આદિ સર્વ હોવા ઉપરાંત બીજુ પણ છે અને જેણે નિર્મળ જ્ઞાનથી [illegible] ઉપદેશ આપ્યો છે.

આગમમાં પ્રકાશ કરેલું [illegible] અતિગંભીર હોય છે. અતએવ તટસ્થભાવથી વિચાર [illegible] તો અર્થનો અનર્થ થઇ જવા પૂર્ણ સંભવ રહે છે [illegible] જિજ્ઞાસાગુણની પ્રબલતા અને સ્થિર તથા સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ [illegible] થયા હોય, તો આગમનાં તત્ત્વોના ઉંડાણ ભાગમાં [illegible] વિચરી શકાય છે. અસ્તુ.

પ્રમાણની વ્યાખ્યા [illegible] પ્રાયઃ અન્ય પ્રમાણો કરતાં વધારે ભાગ લેનાર અનુમાનપ્રમાણ [illegible] તેમ તો પરોક્ષ જ પ્રમાણ છે. પરોક્ષપ્રમાણના [illegible] પડતો હોય તેટલોજ પ્રત્યક્ષપ્રમાણના જેટલું [illegible] પડી શકે નહિ. પ્રત્યક્ષપ્રમાણ જે ઇન્દ્રિયજનિત છે, તે પણ [illegible] લેખી શકાય નહિ. અતીન્દ્રિય પદાર્થો માટે તો તે નકામું છે. એટલા [illegible] અમુક અપેક્ષાએ અનુમાનપ્રમાણને દરજ્જે ઉંચો કહી શકાય, કે [illegible] અતીન્દ્રિય પદાર્થો ઉપર પણ કેટલોક અંશે પ્રકાશ નાખે છે; પરન્તુ વસ્તુતઃ જ્યાં સુધી આત્મસ્પર્શી અનુભવજ્ઞાન પ્રકટ ન થાય, ત્યાં સુધી અંધારૂંજ છે, એ ચોક્કસ સમજી રાખવું. એ જ્ઞાન પ્રકટ થયેથીજ અતીન્દ્રિય પદાર્થોનો સુદૃઢ સાક્ષાત્કાર થઇ શકે છે અને સંશય કે ભ્રાન્તિથી ઉત્પન્ન થનારા કજીઆ શાન્ત થઇ જાય છે. આને માટે આત્મા ઉપરનાં આવરણોનો હ્રાસ થવાની અગત્ય છે, અને એજ અગત્યના કર્તવ્ય માટે મધ્યસ્થભાવદ્વારા કુતર્કનો નાશ કરી મિથ્યાદૃષ્ટિમાંથી મુક્ત થવાની જરૂર છે.

प्रकृतमेव—

अतीन्द्रियार्था यदि हेतुवादैर्विनिश्चयाध्वानमधिश्रयेयुः ।
एतावतः कालत एव तेषु सुनिश्चयः प्राज्ञवरैः कृतः स्यात् ॥१२

If incontrovertibly logical proof had been possible as regards matters beyond the reach of senses, the

pre-eminently learned men could have arrived at a definite conclusion long before the time (112)

'અતીન્દ્રિય પદાર્થો જો હેતુવાદ વડે ([illegible] અનુમાનની રીતીઓ વડે) નિશ્ચય [illegible] [illegible] તે પદાર્થોનો [illegible] નિશ્ચય [illegible] —૧૧૨

तस्मात् कुतर्कग्रह उज्झितव्यो नानेन काप्यस्ति फलोपलम्भः ।
माध्यस्थभावे च कृतावकाशे सम्यग्दृशां सम्भविता विकासः ॥११३॥

Therefore none should tenaciously adhere to fallacious reasoning, it leads to no good result; impartial attitude renders spiritual progress possible in the case of the thoughtful. (113)

માટે કુતર્કરૂપ મહ [illegible] કરવા [illegible] છે. એથી [illegible] કોઈ ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માધ્યસ્થભાવ (પક્ષપાતરહિત દૃષ્ટિ) ધારણ કરવામાં આવે તો ([illegible]) [illegible] વિકાસ થઈ શકે છે."—૧૧૩

सम्यग्दृष्टि [illegible] चतस्रो स्थिरा इति [illegible]—

सम्यग्दृशां सन्ति चतस्र एताः स्थिरा च कान्ता च प्रभा परा च ।
प्रत्याहृतिस्तत्र भवेत् स्थिरायां स्याद् दर्शनं भ्रान्तिविवर्जितं च ॥११४॥

The stages where true discernment arises are four namely Sthira, Kanta, Prabha and Para. Under the aspect of Sthira there is a complete withdrawal of all senses from sensual objects, the perception is clear (free from doubts) (114)

સમ્યગ્દૃષ્ટિઓને પ્રકાર અને સ્થિરા [illegible]—

"([illegible])

[illegible] , પ્રેમ અને [illegible] એ ચાર સમ્યગ્ દૃષ્ટિઓ છે. તેમાં પ્રથમ [illegible] પ્રાપ્ત થાય છે. આ દૃષ્ટિ [illegible] છે. —૧૧૪

यस्माद्नग्रन्थिविभेदनेन स्फुरद्विवेकोज्ज्वलमानसानाम् ।
समस्तचेष्टा प्रतिभाति बाल्यधूलीगृहक्रीडनसन्निभेव ॥ ११५ ॥

[illegible] cuts the Karmic Knot and generates Viveka (discrimination) in those who are enlightened. A [illegible] of worldliness appears like a structure of sand [illegible] by children. (115)

[illegible] ઉત્પન્ન કરવામાં [illegible] મહાત્માઓને સંસારનો સમગ્ર [illegible] જેવો ભાસે છે."—૧૧૫

तत्त्वं परं ज्योतिरिह ज्ञेयं वैकल्पिकः सर्व उपप्लवोऽन्यः ।
एवं च भोगा भवभोगिभोगाऽऽभोगस्वरूपाः प्रतिभान्तिऽस्य ॥११६॥

[illegible] the spiritual light is known as the highest [illegible] (to those who are spiritually advanced). Everything else is phenomenal and [illegible] be avoided) like the dreadful [illegible] serpent. (116)

[illegible]

स्तत्त्वभावा [illegible] प्रत्याहारस्य समन्वयोऽस्ति ।
प्रत्याहृतिः सा पुनरात्मनो समाहृतिर्योऽपि च इन्द्रियाणाम् ॥११७॥

The inner perception which first arises [illegible]

thi aspect i compared with the lu tre of a jewel It is called Pratyāhrutı which means total with, drawal of senses from all phenomenal objects (117)

Notes —Praty āhara means subjugation of senses th t is drawing away of the organs from the attach ment to the objec of senses It i practised in many way —(1) If one doe his work selfless ly i e without desire to get the fruits of his actions (2) When one withdraws his senses from all worldly object the senses abid in their own nature and their activities in connection with their respective objects come to a stand still (3) When one contem plates on everything as similar in nature with his Ātmā (4) When one focuses his mind on one thing only

The basis of all these facts rests on the under standing of the connection of the laws of matter with the laws of morality mentality and spiritual nature Perceptions come only when the mind brain-centers internal organs and external objects work together It is very difficult and troublesome to withdraw the mind from other objects and concentrate it on one object only It is wandering from place to place &c A variety of thoughts of different kinds formed on seeing hearing remembering resolving loving and hating etc are attributed to one internal principal the mind When it becomes unable to join the centers of perception it becomes controlled

The faith-healers and hypnotists practise a part

છે કે-વિ[illegible]ધી [illegible]ન્દ્રિયાને દાબવી *મુનિ પતજલિ પણ યોગસૂત્રમાં [illegible] [illegible] આ[illegible] પ્રત્યાહારના લક્ષણમાં બતાવે છે તેઓ કહે છે કે—

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રત્યાહાર ૧ " ।

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જે ચિત્તવૃત્તિને અનુસરે [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે કે—શાન્તઅવસ્થામાં [illegible] [illegible] [illegible] ચિત્ત [illegible] [illegible] [illegible] જ્યારે બાધા ઉપસ્થિત ન થાય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ચિત્તવૃત્તિને પ્રત્યાહાર કહેવામાં આવે છે [illegible] [illegible] [illegible] વિ[illegible]ને સહસા દેતા ચિત્તની શાન્ત વૃત્તિઓ પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] માટે [illegible] પોતે વિષયસમૂહથી મુક્ત રાખવી, [illegible] ચિત્તની સમાધિ [illegible] માટે સર્વોત્તમ સાધન છે અને એનુ જ [illegible] [illegible] [illegible] ઇન્દ્રિયા કેવી [illegible] [illegible] છે તેને માટે ભગવદ્ગીતામાં [illegible] છે—

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] હરન્તિ પ્રસભં મન: ॥
(ગીતા અધ્યાય ૨ શ્લો ૬૦)

અર્થાત્—પ્રયત્ન [illegible] વિદ્વાન્ મનુષ્યના મનને પણ તોફાન કરનારી [illegible] [illegible] [illegible] હરણ કરે છે

વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યુ છે કે—

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] ॥

આ શ્લોક પ્રત્યાહારનું લક્ષણ બતાવે છે એના ભાવાર્થ પતજલિના [illegible] પ્રત્યાહારના સૂત્રને મળતો છે અર્થાત્ ચિત્તની શાન્ત અવસ્થામાં [illegible] પોતે [illegible] [illegible] નહિ [illegible] [illegible] ચિત્તની [illegible]-ચિત્તના જેવી

---

* " [illegible] [illegible] [illegible] " હેમચન્દ્રાચાર્ય અભિધાનચિન્તામણિ, [illegible] [illegible]

૧ બીજો પાદ ૫૪ મુ સૂત્ર

of pratyāhāra on their patients by their suggestions. Control of this sort is neither desirable nor advisable because it causes ultimate ruin to the patient. Such irresponsible fanatics, however well-meaning they may be, ruin themselves and their patients. The process tends to sudden spiritual upheaval but on the contrary it, at the same time brings on passivity and morbidity in the patient whose mind becomes ready to act upon ruinous suggestions. Consequently such processes are not advisable. When a student on the path of Yoga gets success in fixing or tearing away his mind to or from the organs of senses at will, he is said to get mastery over pratyāhāra. The out going power of the mind being checked, the thraldom of senses having ceased he really possesses strength to advance rapidly on the path of Yoga.

" આ દૃષ્ટિમાં પ્રકાશમાન થતા બોધને રત્નપ્રભાની ઉપમા આ-પવામાં આવી છે. ઉદ્વેગદોષ અહીં જણાતો છે. આ દૃષ્ટિમાં જે પ્રત્યાહાર પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું લક્ષણ છે—વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને હઠાવી."—૧૩

વ્યાખ્યા.

આ પાંચમી દૃષ્ટિમાં યોગનું પાંચમું અંગ પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થઈ જાય છે. પ્રત્યાહારને માટે આચાર્ય હેમચન્દ્ર યોગશાસ્ત્રમાં કહે છે કે—

" इन्द्रियैः सममाकृष्य विषयेभ्यः प्रशान्तधीः ।
धर्मध्यानकृते तस्मात् मनः कुर्वीत निश्चलम् * " ॥

આ શ્લોકનો અર્થ એ છે કે—શાન્તબુદ્ધિવાળાએ વિષયોમાંથી ઇન્દ્રિયોની સાથે મનને ખેંચી લઈ તેને (મનને) ધર્મધ્યાન માટે નિશ્ચલ બનાવવું. પરંતુ પ્રત્યાહારનો તો માત્ર એટલો જ અર્થ છે કે

* છઠ્ઠા પ્રકાશનો છઠ્ઠો શ્લોક.

છે કે—વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને હઠાવવી.* મુનિ પતંજલિ પણ યોગસૂત્રમાં આજ પ્રકારનો ભાવ પ્રત્યાહારના લક્ષણમાં બતાવે છે તેઓ કહે છે કે—

" स्वविषयासंप्रयोगे चित्तस्य स्वरूपानुकार इवेन्द्रियाणां प्रत्याहार[1] " ।

અર્થાત્ પોતાના વિષયના અસંયોગમાં પોતે જાણે ચિત્તવૃત્તિને અનુસરે છે, એવી ઇન્દ્રિયોની જે સ્થિતિ તે પ્રત્યાહાર છે.

આ સૂત્રથી પણ એજ બતાવ્યું છે કે—શાંતઅવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયેલા ચિત્તને ઇન્દ્રિયો તરફથી બાહ્ય બાધા ઉપસ્થિત ન થાય ત્યારે તે વખતની ઇન્દ્રિયોની સ્થિતિને પ્રત્યાહાર કહેવામાં આવે છે. ઇન્દ્રિયો સાથે વિષયોનો સંસર્ગ થતાં ચિત્તની શાન્ત વૃત્તિઓ પણ બહુધા ક્ષુભિત થઈ જાય છે એ માટે ઇન્દ્રિયોને વિષયસંસર્ગથી મુક્ત રાખવી એજ ધ્યાનની સમાધિ જગાવવા માટે સર્વોત્તમ સાધન છે અને એનુંજ નામ પ્રત્યાહાર છે. ઇન્દ્રિયો કેવી ઉગ્ર બલ છે તેને માટે ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે—

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥
(જુઓ અધ્યાય ૨ શ્લો. ૬૦)

અર્થાત્—પ્રયત્ન કરતા વિદ્વાન્ મનુષ્યના મનને પણ તોફાન કરનારી ઇન્દ્રિયો બલાત્કારથી હરણ કરે છે.

વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

शब्दादिष्वनुरक्तानि निगृह्याक्षाणि योगवित् ।
कुर्याच्चित्तानुकारीणि प्रत्याहारपरायणः ॥

આ શ્લોક પ્રત્યાહારનું લક્ષણ બતાવે છે એનો ભાવાર્થ, પતંજલિના પૂર્વોક્ત પ્રત્યાહારના સૂત્રને મળતો છે અર્થાત્ ચિત્તની શાન્ત અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોને બાહ્ય અડચણ નહિ રખાવતાં ચિત્તની પ્રકૃતિ—ચિત્તના જેવી

---

* " प्रत्याहारस्त्विन्द्रियाणां विषयेभ्यः समाहृतिः " હેમચન્દ્રાચાર્ય, અભિધાનચિન્તામણિ, પ્રથમ કાં.

1 જુઓ પા. ૨ ૫૪ મું સૂત્ર

of pratyāhāra on their patients by their suggestions. Control of this sort is neither desirable nor advisable because it causes ultimate ruin to the patient. Such irresponsible fanatics, however well-meaning they may be, ruin themselves and their patients. The process tends to sudden spiritual upheaval but on the contrary it, at the same time brings on passivity and morbidity in the patient whose mind becomes ready to act upon ruinous suggestions. Consequently such processes are not advisable. When a student on the path of Yoga gets success in fixing or tearing away his mind from or from the organs of senses at will, he is said to get mastery over pratyāhāra. The out going power of the mind being checked, the thraldom of senses having ceased he really possesses strength to advance rapidly on the path of Yoga.

" આ દૃષ્ટિમાં પ્રકાશમાન થતા બોધને રત્નપ્રભાની ઉપમા આપવામાં આવી છે. સૂક્ષ્મબોધ અહીં જાગૃત થાય છે. આ દૃષ્ટિમાં જે પ્રત્યાહાર પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું લક્ષણ છે—વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને હઠાવવી."

વ્યાખ્યા.

આ પાંચમી દૃષ્ટિમાં યોગનું પાંચમું અંગ પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. પ્રત્યાહારને માટે આચાર્ય હેમચન્દ્ર યોગશાસ્ત્રમાં કહે છે કે—

" इन्द्रियैः सममाकृष्य विषयेभ्यः प्रशान्तधीः ।
धर्मध्यानकृते तस्माद् मनः कुर्वीत निश्चलम् * " ॥

આ શ્લોકનો અર્થ એ છે કે—શાન્તબુદ્ધિવાળાએ વિષયોથી ઇન્દ્રિયોની સાથે મનને ખેંચી લઇ તેને (મનને) ધર્મધ્યાન માટે નિશ્ચલ બનાવવું. પરંતુ પ્રત્યાહારનો તો આ શ્લોકમાં અર્થ [illegible]

* યો. શા. [illegible], છઠ્ઠો શ્લોક.

છે કે-વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને હઠાવવી* મુનિ પતંજલિ પણ યોગસૂત્રમા આજ પ્રકારનો ભાવ પ્રત્યાહારના લક્ષણમા બતાવે છે તેઓ કહે છે કે—

"સ્વવિષયાસમ્પ્રયોગે ચિત્તસ્વરૂપાનુકાર ઇવેન્દ્રિયાણાં પ્રત્યાહારઃ[1]"।

અર્થાત્ પોતાના વિષયના ત્યાગ પછી પોતે જાણે ચિત્તવૃત્તિને અનુસરે છે, એવી ઇન્દ્રિયોની જે સ્થિતિ તે પ્રત્યાહાર છે

આ સૂત્રની પણ એજ મતલબ નીકળે છે કે—શાંતઅવસ્થામા સ્થિર થયેલા ચિત્તને ઇન્દ્રિયા તરફથી બહાર બાધા ઉપસ્થિત ન થાય ત્યારે તે વખતની ઇન્દ્રિયોની સ્થિતિને પ્રત્યાહાર કહેવામા આવે છે ઇન્દ્રિયો અને વિષયોનો સંગમ થતા ચિત્તની શાન્ત વૃત્તિઓ પણ બહુધા ક્ષુભિત થઇ જાય છે એ માટે ઇન્દ્રિયોને વિષયસંગથી મુક્ત રાખવી એજ ચિત્તની સમાધિ જાગવવા માટે સર્વોત્તમ સાધન છે, અને એનુ જ નામ પ્રત્યાહાર છે ઇન્દ્રિયો કેવી ઉન્મત્ત છે તેને માટે ભગવદ્‌ગીતામા કહ્યુ છે—

> યતતો હ્યપિ કૌન્તેય પુરુષસ્ય વિપશ્ચિતઃ ।
> ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાથીનિ હરન્તિ પ્રસભં મનઃ ॥
>
> (બીજો અધ્યાય ૬૦ મો શ્લોક)

અર્થાત્—પ્રયત્ન કરતા વિદ્વાન્ મનુષ્યના મનને પણ તોફાન કરનારી ઇન્દ્રિયો બલાત્કારથી હરણ કરે છે

વિષ્ણુપુરાણમા કહ્યુ છે કે—

> શબ્દાદિષ્વનુરક્તાનિ નિગૃહ્યાક્ષાણિ યોગવિત્ ।
> કુર્યાચ્ચિત્તાનુકારીણિ પ્રત્યાહારપરાયણઃ ॥

આ શ્લોક પ્રત્યાહારનુ લક્ષણ બતાવે છે એને આચાર્ય પતંજલિના પૂર્વોક્ત પ્રત્યાહારના સૂત્રને મળતો છે અર્થાત્ ચિત્તની શાન્ત અવસ્થામા ઇન્દ્રિયોને આગી આવવા નહિ દેવાથી ચિત્તની મર્કટચિત્તના જેવી

---

* "પ્રત્યાહારસ્ત્વિન્દ્રિયાણાં વિષયેભ્યઃ સમાહૃતિઃ" હેમચન્દ્રાચાર્ય અભિધાનચિન્તામણિ, પ્રથમ કાંડ

1 બીજો પાદ ૫૪ મુ સૂત્ર

અર્થ [illegible] નથી. પણ તેનું [illegible] પ્રતિનિમિત્ત શું છે તે [illegible] અનન્ય હેતુ છે [illegible] શબ્દને [illegible] 'જાતિ' [illegible] અર્થાત્ જે [illegible] તે [illegible] પરન્તુ [illegible] [illegible] અને [illegible] નહિ [illegible] શબ્દનો [illegible] છે શબ્દની વ્યુત્પત્તિ [illegible] પણ તે નિરુપયોગી છે એ માટે [illegible] પ્રતિનિમિત્ત [illegible] છે અર્થાત્ [illegible] ([illegible]) જેના [illegible] '[illegible]' શબ્દથી [illegible] વ્યુત્પત્તિની [illegible] તેનું પ્રતિનિમિત્ત [illegible] છે

+ [illegible] સ્વરૂપ [illegible] [illegible] હેતુ નથી પરંતુ તેના [illegible] છે તે [illegible] દૃષ્ટિપાત [illegible] છે [illegible] સમ્યક્ત્વ [illegible] પ્રશ્ન [illegible] ([illegible]) [illegible] છે પરંતુ સિદ્ધાન્તમાં [illegible] છે [illegible] સમ્યક્ત્વ [illegible] છે અર્થાત્ [illegible] સમ્યક્ત્વને [illegible] ([illegible]) [illegible] છે [illegible] ([illegible] છે) [illegible] સમ્યક્ત્વ [illegible]

+ [illegible] સમ્યક્ત્વ [illegible]

સમ્યક્ત્વને સમજવા કેટલીક હકીકત ટૂંકમાં પણ કહી જવી
અવશ્યની છે. ઉપશમશ્રેણીના વખતનું ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અન-
ન્તાનુબન્ધી (અનિતીવ) ક્રોધ-માન-માયા-લોભ કષાયો અને સમ્યક્ત્વ-
મોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ સાતનો ઉપશમ થવાથી
પ્રકટ થાય છે અને પ્રથમિક સમ્યક્ત્વ મિથ્યાત્વમોહનીય અને અ-
નન્તાનુબન્ધી કષાયાદિચતુષ્કના ઉપશમથી પ્રકટે છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને મ-
ાટે સર્વોત્કૃષ્ટ અનન્તાનુબન્ધી ચાર કષાય અને મિથ્યાત્વાદિ ત્રણ
સાતનો ક્ષય થવો જોઈએ છે. વર્તમાન પંચમ કાળમાં ઔપશમિક,
ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક એ ત્રણે સમ્યક્ત્વો સમ્ભવિત છે. પણ
ઉત્પન્ન થઈ પૂરતા ભેદ થઈ શકે ક્ષાયિકની નિષ્પત્તિ જિનકાલિક
મનુષ્યોને માટે બનતી છે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
સાધિક છાસઠ સાગરોપમની છે અને જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત છે. ક્ષાયિક
સમ્યક્ત્વ અવિનાશી છે પરન્તુ ભવસ્થિતિની અપેક્ષાએ તેનો ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિભાગ સાધિક તેત્રીશ સાગરોપમ અને જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત છે.
ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને માટેનો જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિભાગ અન્તર્મુહૂર્ત
પૂર્વે બતાવી જ દીધો છે.

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ ચોથા પાંચમા છઠ્ઠા અને સાતમા
(એ ચાર) ગુણસ્થાનોમાં પ્રાપ્ત હોય છે ત્યાંથી આગળ નહિ.
ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ચોથા ગુણસ્થાનથી લઈ અગ્યારમા ગુણસ્થાન સુધી
હોય છે અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ચોથા ગુણસ્થાનથી લઈ ચૌદમા પર્યન્ત
હોય છે (સિદ્ધિ અવસ્થામાં પણ છે)

આખા સંસારમાં વધુમાં વધુ પાંચ વાર ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત
કરાય છે—એક તો પ્રથમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કાળે અને ચાર વાર ચાર
વખત થનારી ઉપશમશ્રેણીઓના સમયે (આખા સંસારમાં વધુમાં વધુ
+ ઉપશમશ્રેણી ચાર વાર જ સંભવે છે) ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ આખા
સંસારમાં અસંખ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને ક્ષાયિક એક જ વાર
મેળવાય છે.

જૈનશાસ્ત્રકારો સંસારભ્રમણના સ્થાનભૂત ચાર ગતિઓ માને છે—

+ ઉપશમની શ્રેણી તે ઉપશમશ્રેણી. મોહનીયકર્મના પ્રકૃતિ ક્રમશઃ
ઉપશમતા જાય તે ઉપશમના પ્રવાહને ઉપશમશ્રેણી નામ આપ્યું છે.

ગતિમાં જવું પડે છે, નહિ તો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વવાળો તેજ ભવમાં મુક્તિ [illegible] નેજ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્રણ નરક, વૈમાનિકદેવગતિ અને *અસંખ્યે[illegible] યુષ્યવાળી મનુષ્ય-તિર્યંચગતિ, એમાંનું કોઇ આયુષ્ય બંધાયું હોય તો ત્યાર પછી ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તે ગતિમાં તેને જવુંજ જોઇએ.

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી સંસારભ્રમણકાળ વધુમાં વધુ અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત્ત બાકી રહે છે, એ આપણે બીજા પ્રકરણમાં જોઇ ગયા છીએ, તે ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિકને આશ્રીને સમજવું. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ જેને જે ભવમાં પ્રાપ્ત થયું, તે, +પ્રાયઃ તે ભવથી ત્રીજે ભવે, અથવા ચોથે ભવે મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે.

અહીં + **પ્રાયઃ** કહેવાનો હેતુ એ છે કે કેટલાક ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વવાળા પાંચમે ભવે પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. આ સંબન્ધમાં યશોવિજયોપાધ્યાયે ×**કર્મપ્રકૃતિની** અંદર કૃષ્ણવાસુદેવ અને દુપ્પસહસૂરિનાં ઉદાહરણ આપ્યાં છે. દુપ્પસહસૂરિ પૂર્વભવીયક્ષાયિકસમ્યક્ત્વયુક્ત પાંચમા આરાના અંતે થવાના છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે-દેવલોકમાંથી આવીને દુપ્પસહસૂરિએ ક્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જ્યું હતું. દેવલોકમાં તો તે ઉત્પન્ન કરી શકાય નહિ, ત્યારે દેવલોકભવના પૂર્વે મનુષ્યભવમાં તે ઉત્પન્ન કરેલું હોવું જોઇએ, એમ અર્થાત્ સિદ્ધ થાય છે. હવે તે (દુપ્પસહસૂરિ) મહાત્મા આ પાંચમા આરામાં કાળધર્મ પામી [illegible] સ્વર્ગમાં, અને ત્યાંથી મનુષ્ય થઇ મુક્તિ પામનાર હોવાથી તેમનું ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પાંચ ભવવાળું સમજી શકાય છે. (આ ઉપરથી વર્ત્તમાન પાંચમા આરામાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વનો સર્વથા અભાવ સિદ્ધ થતો નથી.) કૃષ્ણવાસુદેવના સંબન્ધમાં વસુદેવહિંડી તથા હેમનેમિચરિ[illegible]

* ત્રણ પલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટઆયુષ્યસ્થિતિવાળી મનુષ્ય-તિર્યંચ ગ[illegible]. સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળો ન જાય. જુઓ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું પંચનું પદ

× કરમી મ.થાની ટીકામાં, ૧૬૧ મા પૃષ્ઠે. + આનું ૧૧, [illegible] રમો સર્ગ, શ્લોક-૫૧, ૫૨.

અહીં યાન ભવો બતાવ્યા છે [illegible] ના ભવથી ત્રીજે ભવે તેઓ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી એમ તો જણાવ્યું છે આ ઉપરથી તે દ્રવ્યક્રિયાઓનાં પણ ભવવ્યાપ્તિ [illegible] છે

ઉન્નતાત્મની પ્રાપ્તિ માટે પર પ્રવૃત્તિ એ અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ એમ જે ત્રિપુટીનો ક્રમ બતાવે છે તે પુનઃ અન્તભાગમાં આવે છે તો આત્મ ટીએ તે આત્મ શક્તિને પ્રયોગ નથી મંજૂર છે યોગાચાર્યનું સૂત્ર છે કે—

પ્રતિ પરદ્ધત-અપ્પઽ-વર-સમ્મત્તેન ક્રમશઃ ।

અર્થાત્—પ્રવૃત્તિ પ્રથમ અપૂર્વ આત્મ અને અનન્તર એટલા એ ક્રમે હોય છે

અહીં પ્રવૃત્તિ એ છે તે યથાપ્રવૃત્તિકરણ પરાક્રમ એ અપૂર્વકરણ એ પ્રતિબંધ સ્વરૂપ અનિવૃત્તિકરણ આત્મ એ સમ્યક્ત્વને અને અનન્તર એ સમ્યક્ત્વપૂર્વક દેશવિરતિ વગેરે સમજવું

ચતુર્થ ગુણસ્થાન વગેરે સમ્યક્ ગુણસ્થાનોની શરૂઆત આ પાંચમી દૃષ્ટિથી થાય છે આ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થતાં ચતુર્થ ગુણસ્થાન તો પ્રાપ્ત થઈ જાય છે કિન્તુ વ્રત-નિયમોમાં [illegible] સ્થિર થતાં આ દૃષ્ટિવાળો એથી આગળના ગુણસ્થાનમાં પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે

પ્રથમ દૃષ્ટિવાળાને પણ અહિંસા વગેરે યમો હોવાનું અહીં બતાવ્યું છે તે પરથી દેવપ્રસમ્મત્વધારી ચતુર્થ ગુણસ્થાનવાળાને તો તે સુતરાં હોવાજ જોઈએ પરંતુ જે સાધારણ પ્રકારે પ્રથમ દૃષ્ટિવાળાને અહિંસાદિ યમો પ્રાપ્ત હોય છે તેના કરતાં ઉચ્ચ કોટીએ ચતુર્થ ગુણસ્થાનવાળાને તે પ્રાપ્ત હોય છે [illegible] પણ ચતુર્થ ગુણસ્થાનવાળાને દેશવિરતિ ન કહી શકાય એના કારણો શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ અનેક છે પણ અહીં એટલુંજ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર યથાવિધિ વ્રત-નિયમો ગ્રહણમાં આવે તોજ દેશવિરતિ નામક પંચમગુણસ્થાનમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે

આ પાંચમી દૃષ્ટિમાં વર્તનારાઓને ત્રણ વિભાગોમાં વિભક્ત કરી શકાય છે—ચતુર્થ ગુણસ્થાની, પંચમગુણસ્થાની અને ષષ્ઠગુણસ્થાની. આમાં પ્રથમના બે **શ્રાવકો** કહેવાય છે અને છેલ્લો મુનિ કહેવાય છે.

હવે આપણે અહિંસા આદિ પાંચ યમો, જે સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક છે, તેને બે વિભાગોમાં વિભક્ત કરીશું. એક સાધુઓને યોગ્ય અને દ્વિતીય શ્રાવકોને (ગૃહસ્થોને) યોગ્ય. સાધુઓને યોગ્ય યમો ઉત્કૃષ્ટ હોવાથી **મહાવ્રત** કહેવાય છે, જ્યારે ગૃહસ્થોને યોગ્ય યમો લઘુપરિમાણવાળા હોવાથી **અણુવ્રત** કહેવાય છે. આ અણુવ્રતો ઉપરાંત ગૃહસ્થોને માટે **જૈન**શાસ્ત્રકારો ત્રણ ગુણવ્રતો અને ચાર શિક્ષાવ્રતો બતાવે છે. આ ઉપરથી પાંચ અણુવ્રતો સાથે એ ગુણવ્રતો અને શિક્ષાવ્રતોને મેળવતાં બાર વ્રતો આરાધવાનું ગૃહસ્થધર્મમાં સિદ્ધ થાય છે.

ગૃહસ્થના દ્વાદશવ્રતરૂપ ધર્મનું મૂળ સમ્યક્ત્વ છે. સમ્યક્ત્વ શી વસ્તુ છે ? એ બાબત દ્વિતીય પ્રકરણના અન્તભાગમાં જોઇ આવ્યા છીએ, અને ત્યાંથી એ સમજી આવ્યા છીએ કે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વોને યથાર્થ રીતે ઓળખી તે ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી એ સમ્યક્ત્વ છે. આ સમ્યક્ત્વ પ્રથમ પ્રાપ્ત કર્યાં પછી દ્વાદશવ્રતના માર્ગ ઉપર આરોહણ કરાય છે.

ગૃહસ્થનાં બાર વ્રતોમાં પ્રથમ પાંચ અણુવ્રતોને લગાર વિશેષ રીતે જોઇ જઇએ.

૧ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતવિરમણ. અર્થાત્ સ્થૂલહિંસાનો ત્યાગ. સર્વથા કોઇ જીવને મારવો નહિ, એવું વિકટ વ્રત ગૃહસ્થોથી ન પાળી શકાય એ દેખીતું છે. એ માટે એઓના અધિકાર પ્રમાણે સ્થૂલ (મોટી) હિંસા નહિ કરવાનું વ્રત બતાવવામાં આવ્યું છે. ત્રસ અને સ્થાવર એ બે પ્રકારના જીવો પાછળ આપણે જોઇ ગયા છીએ* તેમાં સ્થાવર (પૃથ્વી, જલ વગેરે) જીવોની હિંસાથી સર્વથા બચવાનું અસંભવિત હોવાથી ત્રસ (હાલે ચાલે એવા બેઇન્દ્રિય આદિ) જીવોની હિંસા ન કરવાનું

* પ્રથમ પ્રકરણના ચૌદમા શ્લોકની વ્યાખ્યામાં.

[illegible] મહર્ષિએ [illegible] અપરાધી-[illegible] [illegible] [illegible] થયું હોય ત્યારે [illegible] નથી, એ અને [illegible] [illegible] નથી એ [illegible] [illegible] તેને [illegible]

[illegible] (બુદ્ધિપૂર્વક- [illegible]) [illegible] [illegible] છે.*

[illegible] હોવા છતાં પણ એ સિવાય અપરાધીન [illegible] રાખવાનો છે [illegible] [illegible] છે સાપ- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રગતિ [illegible]

---

* [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

([illegible] દ્વિતીય પ્રકાશ.)

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] ([illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible]

જન્તુઓ પડે એમના એમ તે કપડામાજ રહે તો તે મરી જાય
દેખીતુ છે અને એ હિંસાને ધર્માભિલાષી માણસ આંખથી જતી ક
નહિ માટે તે કપડાનો સખારો (પરીમા આવેલા જન્તુઓ) પાછે
પાણીમાજ પહોંચાડી દેવો જોઈએ. અર્થાત્ તે સખારો થોડા પાણીમા
નાખી તે પાણી જ્યાથી (જે કુવા-તળાવમાથી) લાવ્યા હોય તેમા
મેળવી દેવુ આ વાત જૈનોનાજ ઘરની નથી કિન્તુ પ્રમાણ અપાયના
ચમજ (ઉત્તરમીમાંસા) ગ્રન્થના—

त्रिंशत् दिग्गजाने पूर्णे क्षारसन्निभा ।
क्षारतन्तेन तु पर न कुर्यात् सहर तत ॥

આ શ્લોકથી પણ બતાવવામા આવ્યુ છે કે— ખારા પાણીના
પોરા મીઠા પાણીમા અને મીઠા પાણીના પોરા ખારા પાણીમા આવ-
વાથી મરી જાય છે માટે એક બીજા જળાશયનુ વિચિત્ર સ્વભાવનુ
પાણી ભેળા વપરવુ નેગસેગ ન કરવુ "

આ સિવાય મહાભારતમા પણ કહ્યુ છે કે—

' त्रिंशदङ्गुलमानं तु विंशदङ्गुलमायतम् ।
तद्वस्त्रं द्विगुणं कृत्वा गालयित्वा पिबेज्जलम् ' ॥
" तस्मिन् वस्त्रे स्थितान् जन्तून् स्थापयेज्जलमध्यतः ।
एवं कृत्वा पिबेत् तोयं स याति परमां गतिम् " ॥

વીશ આંગળ પહોળુ અને ત્રીશ આંગળ લાંબુ વસ્ત્ર લઈ તેને
બેવડુ કરી તેનાથી ગાળીને પાણી પીવુ અને તે વસ્ત્રમા આવેલા જીવોને
જળાશયમાં (કુવા તળાવમાં) નાખવા એવી રીતે પાણી પીનાર (ગાળ્યા
વગર પાણી પીનારની અપેક્ષાએ) સારી ગતિ પામે છે
આ સિવાય વિષ્ણુપુરાણ વગેરે બીજા પણ અનેક ગ્રન્થોમા
પાણી ગાળીને પીવાનુ ફરમાવામા આવ્યુ છે
પહેલુ અણુવ્રત જોયુ હવે—

૨ સ્થૂલમૃષાવાદ વિરમણ—સ્થૂલ મૃષાવાદનો પરિત્યાગ સત્યા-
સત્ય પણ અસત્ય નહિ એ પ્રકારની ટેક નહિ રાખી શકનાર શ્રાવકોને સ્થૂલ
અસત્યનો ત્યાગ કરવાનુ આ બીજા વ્રતમા કહ્યુ છે વૈદિકાગ

જન્તુઓ પડ્યા એમના એમ તે કપડામાંજ રહે તો તે મરી જાય એ દેખીતું છે અને એ હિંસાને ધર્માભિલાષી માણસ આંખથી જતી કરે નહિ માટે તે કપડાંનો સખારો (પાણીમાં આવેલા જન્તુઓ) પાછો પાણીમાંજ પહોંચતો કરવો જોઈએ અથવા તે સખારો થોડા પાણીમાં નાખી તે પાણી જ્યાંથી (જે કુવા-તળાવમાંથી) લાવ્યા હોય તેમાં મેળવી દેવું આ વર્તન જૈનોનાજ ઘરની નથી કિન્તુ પ્રમાણ આપાયેલા ગ્રન્થ (ઉત્તરમીમાંસા) ગ્રન્થના—

त्रिंशत् त्रिंशाङ्गुले पूतं क्षारसम्भवा ।
क्षारेणैव तु पर न कुर्यात् सङ्करं तत ॥

આ શ્લોકથી પણ જાણવામાં આવ્યું છે કે— ખારા પાણીના પોરા મીઠા પાણીમાં અને મીઠા પાણીના પોરા ખારા પાણીમાં આવવાથી મરી જાય છે માટે એક બીજા જળાશયનું વિભિન્ન સ્વભાવનું પાણી મન્ન વગેરેનું સેળભેળ ન કરવું "

આ સિવાય મહાભારતમાં પણ કહ્યું છે કે—

' विंशत्यङ्गुलमानं तु त्रिंशदङ्गुलमायतम् ।
तद्वस्त्रं द्विगुणीकृत्य गालयित्वा पिबेज्जलम् ' ॥
' तस्मिन् वस्त्रे स्थितान् जन्तून् स्थापयेज्जलमध्यतः ।
एवं कृत्वा पिबेत् तोयं स याति परमां गतिम् ' ॥

વીશ આંગળ પહોળું અને ત્રીશ આંગળ લાંબું વસ્ત્ર લઈ તેને બેવડું કરી તેનાથી ગાળીને પાણી પીવું અને તે વસ્ત્રમાં આવેલા જીવોને જળાશય (કુવા વગેરેમાં) નાખવા એવી રીતે પાણી પીનાર (ગાળ્યા વગર પાણી પીનારની અપેક્ષાએ) સારી ગતિ પામે છે

આ સિવાય વિષ્ણુપુરાણ વગેરે બીજા પણ અનેક ગ્રન્થોમાં પાણી ગાળીને પીવાનું કહેવામાં આવ્યું છે

પ્રકૃત આચરણ જોવું હવે—

૨ સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણ—સ્થૂલ મૃષાવાદનો પરિત્યાગ સર્વથા- સૂક્ષ્મ પણ અસત્ય નહિ બોલવાની ટેક નહિ રાખી શકનાર ગૃહસ્થે સ્થૂલ અસત્યનો ત્યાગ કરવાનું આ બીજા વ્રતમાં કહ્યું છે વૈચિત્ર્ય

જન્તુઓ પણ એમના એમ તે ખપ્પરમાંજ રહે તો તે મરી જાય એ દેખીતું છે અને એ હિંસાને ધર્માભિલાષી માણસ આંખથી જતી કરે નહિ. માટે તે કૂપનો સંખારો (પાણીમાં આવેલા જન્તુઓ) પાછો પાણીમાંજ પહોંચાડી દેવો જોઈએ અને તે સંખારો થોડા પાણીમાં નાખી તે પાણી જ્યાંથી (જે કુવા-તળાવમાંથી) લાવ્યા હોય તેમાં મેળવી દેવું આ વાત જૈનોનાજ ઘરની નથી કિન્તુ પ્રમાણ આપવા નજ (ઉત્તરમીમાંસા) અન્યત્ર—

> त्रिंशद् द्विगुणेन पूतं क्षारसम्भवा ।
> ...न तु पर न कुर्व सहर तत ॥

આ શ્લોકથી પણ બતાવવામાં આવ્યું છે કે— ખારા પાણીના પોરા મીઠા પાણીમાં અને મીઠા પાણીના પોરા ખારા પાણીમાં આવવાથી મરી જાય છે માટે એક બીજા જાતના વિચિત્ર સ્વભાવનું પાણી ભેગા કરવું ભેગમેળ ન કરવું "

આ સિવાય મહાભારતમાં પણ કહ્યું છે કે—

> ' त्रिंशदङ्गुलमानेन त्रिंशदङ्गुलमायतम् ।
> दृढम् [illegible] वस्त्रेण पर्याप्तं निर्मलम् ॥
> " तस्मिन् वस्त्रे स्थितान् जन्तून् स्थापयेज्जलमध्यतः ।
> एवं कृत्वा पिबेत् तोयं स याति परमां गतिम् " ॥

ત્રીસ આંગળ પહોળું અને ત્રીસ આંગળ લાંબુ વસ્ત્ર લઈ તેને બેવડું કરી તેનાથી ગાળીને પાણી પીવું અને તે વસ્ત્રમાં આવેલા જીવોને જળમાં (કુવા વગેરેમાં) નાખવા એવી રીતે પાણી પીનાર (અથવા પાણી પીનારની અપેક્ષાએ) સારી ગતિ પામે છે

આ સિવાય વિષ્ણુપુરાણ વગેરે બીજા પણ અનેક ગ્રન્થોમાં પાણી ગાળીને પીવાનું કહેવામાં આવ્યું છે

પહેલું અણુવ્રત જોયું હવે—

૨ સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણ—સ્થૂલ મૃષાવાદનો પરિત્યાગ. સર્વથા સૂક્ષ્મ પણ અસત્ય નહિ બોલવાની ટેક નહિ રાખી શકનાર ગૃહસ્થોને સ્થૂલ અસત્યનો ત્યાગ કરવાનું આ બીજું વ્રતમાં આવી જાય છે ચેવિશાળ

પરિમાણ નહિ કરવાથી લોભનું પ્રમાણ વધુ થાય છે અને એ
અપરિમિત ચાલ્યો જાય છે આ માટે આ વ્રતની આવશ્યકતા

આ પાંચ અણુવ્રતો પછી ત્રણ ગુણવ્રતો આવે છે દિગ્વ[illegible]
ભોગોપભોગપરિમાણ અને અનર્થદંડવિરતિ

૧ દિગ્વ્રત ઉત્તર દક્ષિણ પૂર્વ પશ્ચિમ વગેરે દિશાઓ તર[illegible]
આવવાનો નિયમ કરવો એ આ વ્રતનો અર્થ છે કે મર્યાદાઓ
જતી અટકાવવા આ વ્રતને નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે એ તુજ[illegible]
પણ આ વ્રતના બંધનથી ધર્મસિદ્ધિ સ્પષ્ટ છે કે નિયમબદ્ધ
બહારના પ્રદેશોમાં રહેતા જીવોની હિંસાનો પ્રસંગ રહેતો નથી
દ્વેષ કરવા આદિને માટે અસત્યને સાક્ષી પૂરવાનો તેમજ આ સાપરા[illegible]
સમય રહેતો નથી ત્યાં રહેલ વસ્તુની ચોરીથી પણ દૂર રહેવાય
ત્યાંની સ્ત્રીઓના સમાગમથી પણ બચાય છે ત્યાંના વૈભવની ઉપે[illegible]
પૂરતો સંતોષ પણ રહે છે એ રીતે સર્વ વ્રતોના પોષક તરીકે આ વ્રત[illegible]
અગત્ય સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે +

૨ ભોગોપભોગપરિમાણ એક વાર જે ભોગમાં આવતા પદાર્થો
ભોગ કહેવાય છે જેવા કે અન્ન જળ પુષ્પ વગેરે વારંવાર ઉપભોગમાં
આવતા વસ્ત્ર વગેરે પદાર્થો ઉપભોગ કહેવાય છે તેનું પરિમાણ કરવું
ઇચ્છાનુસાર નિરંતર નિયમ રાખવો એ આ વ્રતનો અર્થ છે‡ આ
મનથી તૃષ્ણા–લોલુપતા ઉપર કાબુ પ્રમાણ થાય છે ને આ વ્રતનો અનુ-
ભવ કરવાથી મનુષ્ય પડી શકે છે રાત્રિ ભોજન મદ્યમાં આવેલ પંદરની

---

१ ' असन्तोषमविश्वासमारम्भं दुःखकारणम् ।
मत्वा मूर्च्छाफलं कुर्यात् परिग्रहनियन्त्रणम् ॥

—હેમચંદ્ર, યોગશાસ્ત્ર

+ ' दशस्वपि कृता दिक्षु यत्र सीमा न लङ्घ्यते ।
ख्यातं दिग्विरतिरिति प्रथमं तद् गुणव्रतम् ' ॥

—હેમચંદ્ર યોગશાસ્ત્ર

‡ भोगोपभोगयोः संख्या शक्त्या यत्र विधीयते ।
भोगोपभोगमानं तद् द्वैतीयीकं गुणव्रतम् " ॥

—હેમચંદ્ર, યોગશાસ્ત્ર

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ખુલ્લી વાત છે આથી ભોજનની સાથે જીવડાને પણ ભક્ષણ કરી જવાનું પાપ રાત્રિભોજન કરનારને ચોખ્ખી રીતે લાગતું જણાય છે કેટલાક ઝેરી જીવડા ભોજનની સાથે પેટમા આવતા રોગને ઉત્પન્ન કરનાર થાય છે કેટલાક ઝેરીલા જીવોની અસર તુરત નહિ થતા લાંબે કાળે પણ થાય છે ભોજનમા જૂ આવી હોય તો જલોદર પેદા થાય છે કરોળીયો આવવાથી કોઢ ઉત્પન્ન થાય છે માખી આવવાથી બુદ્ધિ હણાય છે લાકડાનો કકડો આવી ગયો હોય તો ગળામા પીડા ભોગવવી પડે છે માખી આવવાથી વમન થાય છે અને કોઈ ઝેરી પ્રાણી ખાવામા આવી ગયો હોય તો અકાલ મૃત્યુના પંજામા સપડાવું પડે છે

સાયંકાલે (સૂર્યના અસ્ત થવા પહેલા) કરેલું ભોજન રાત્રે સુઈ જવાના વખત સુધીમા ઘણું ખરું જઠરાગ્નિની જ્વાલા ઉપર થઈ જવાથી નિદ્રામા તેની માઠી અસર થતી નથી તેથી ઉલટી રીતે વર્તવામા-રાત્રે ખાઈને થોડીવારમા સુઈ જવાથી હરફર કરવાનું ન બનવાને લીધે પેટમા તરતનું ભરેલું અન્ન નિદ્રામા ઘણી વખતે ગંભીર બીમારી ઉત્પન્ન કરે છે ભોજન કર્યા પછી થોડું થોડું પાણી પીવાનો ડાક્ટરી નિયમ છે આ નિયમ રાત્રિએ જમવાથી જોઈતા પ્રમાણમા પાણી પીવાનો વખત નહિ મળવાને લીધે સચવાઈ શકે નહિ અને એથી અજીર્ણ પેદા થાય છે અજીર્ણ સર્વ રોગોનું મૂળ છે એ વાત ' अजीर्णप्रभवा रोगा ' એ વાક્યથી જાહેર છે

આ બધી અનુભવસિદ્ધ બાબતો ઉપરથી-હિંસાના પાપની દૃષ્ટિને બાજુ ઉપર મૂકતા આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પણ-રાત્રિએ ભોજન કરવું ગેર વ્યાજબી ઠરે છે

આ સબન્ધમા સમગ્ર ધર્મશાસ્ત્રો તરફ ઉડતી નજરથી જોઈ લઈએ

હિન્દુધર્મશાસ્ત્રોમા માર્કણ્ડ મુનિનું નામ લખ્યું છે તેઓનો અભિપ્રાય-રાત્રિએ ખાવું તે માંસ ભક્ષણની બરાબર અને રાત્રિએ પાન કરવું તે રુધિર પીવા બરાબર-છે તે અર્થનો શ્લોક આ છે—

> ' अस्तंगते दिवानाथे आपो रुधिरमुच्यते ।
> अन्नं मांससमं प्रोक्तं मार्कण्डेन महर्षिणा ' ॥

કૂર્મપુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે—

" न द्रुह्येत् सर्वभूतानि निर्द्वन्द्वो निर्भयो भवेत् ।
न नक्तं चैवमश्नीयाद् रात्रौ ध्यानपरो भवेत् " ॥

(૨૭ મો અધ્યાય પૃ. ૬૪૫)

" સર્વ પ્રાણિઓ ઉપર દ્રોહરહિત અને નિર્દ્વન્દ્વ તથા નિર્ભય હેવાની સાથે રાત્રિએ ભોજન નહિ કરતાં ધ્યાનમાં તત્પર રહે. "

" आदित्ये दर्शयित्वाऽन्नं भुञ्जीत प्राङ्मुखो नरः " ॥

એ પણ તેજ પુરાણના ૬૫૩ મા પૃષ્ઠનું વાક્ય છે. એનો અર્થ ે છે કે-" સૂર્યની હયાતીમાં ગુરૂ કે વડીલને અન્ન બતાવી પૂર્વ દિશા રફ ભોજન કરે. "

આવી રીતે અન્ય પુરાણો અને અન્ય ગ્રન્થોમાં પણ રાત્રિભોજનનો ષેધ કરનારાં ઘણાં વાક્યો મળી આવે છે. યુધિષ્ઠિરને સંબોધન કરી ત્યાં ધી કહેવામાં આવ્યું છે કે-ગૃહસ્થ કે સાધુ, કોઇએ રાત્રે પાણી પણ પીવું જોઇએ. તે શ્લોક આ છે—

" नोदकमपि पातव्यं रात्रावत्र युधिष्ठिर ! ।
तपस्विनां विशेषेण गृहिणां च विवेकिनाम् " ॥

આ શ્લોકમાં તપસ્વિઓ (સાધુ–સંન્યાસિઓ) ને માટે રાત્રિએ ાણી પણ પીવાનો ભાર દઇને નિષેધ કર્યો છે. એ ઉપરાંત ગૃહસ્થોને ણ એ બન્ધનથી જતા કર્યા નથી. આ વ્રતને નહિ પાલનારા ગૃહસ્થોને ણ અવિવેકી બનાવ્યા છે.

પુરાણોમાં ' પ્રદોષવ્રત ' ' નક્તવ્રત ' બતાવ્યા ઉપરથી કેટલાકો ત્રિભોજન તરફ લલચાય છે. પરન્તુ આથી રાત્રિભોજનના નિષેધના લોકો અપ્રમાણ ઠરે, એ વાત યાદ રાખવી જોઇએ. પૂર્વાપરનો વિરોધ આવે, તેમ શાસ્ત્રનાં વાક્યો વિચારવાં જોઇએ. ' प्रदोषो रजनीमुखम् ' વાક્યથી સૂર્યના અસ્ત થવા પહેલાની બે ઘડી જેટલા વખતને ત્રિનું મુખ સમજવામાં અને તેજ વખતને પ્રદોષકાળ સમજવામાં ત્રિભોજનના નિષેધક શ્લોકોની સાથે વિરોધ રહેશે નહિ. ' નક્ત '

શબ્દનો મુખ્ય અર્થ તો જો કે રાત્રિ છે તથાપિ શાસ્ત્રકારો અને વ્યાખ્યાકારો રાત્રિભોજનના નિષેધના અનેક પ્રમાણભૂત વાક્યો સાથે બાધ ન આવે—સંગતિ થાય એ માટે નક્ત શબ્દથી સૂર્યની અસ્તદશા પહેલાની બે ઘડીનો વખત લેવાનું બતાવે છે[1]

જેવી રીતે કે—

दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे ।
एतद् नक्तं विजानीयाद् न नक्तं निशि भोजनम् " ॥

" मुहूर्तोनं दिने नक्तं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
नक्षत्रदर्शनान्नक्तं नाहं मन्ये गणाधिप ! " ॥

---

१ શબ્દનો મુખ્ય અર્થ લેવામાં વિરોધ જણાતો હોય, તો ગૌણ શક્તિથી (લક્ષણાથી) ઘટતો અર્થ લેવાય છે ખાસ અમદાવાદ માં રહેનારો જેમ બોલે છે કે—"હું અમદાવાદ રહું છું " તેમ અમદાવાદની પાસેના નાના ગામ માં રહેનારો પણ બોલે છે કે—"હું અમદાવાદ રહું છું " એકજ જાતના આ બે વાક્યોનો એક જ અર્થ થાય નહિ, એમ પામર પણ સમજી શકે છે એકજ અર્થ લેવામાં આવે તો ખરી વાત ઉડી જાય માટે કોઈ સ્થળે અમદાવાદ શબ્દથી ખાસ 'અમદાવાદ શહેર સમજવાનું હોય છે અને કોઈ સ્થળે અમદાવાદ શબ્દથી 'અમદાવાદ' શહેર સમજવામાં વાંધો આવતો હોય તો અમદાવાદની પાસેનું ગામડું સમજવું પડે છે આવી રીતે મુખ્ય-ગૌણ અર્થનો વ્યવહાર લોકમાં પણ અનુભવાય છે આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે મુખ્ય અર્થને કહેનાર શબ્દથી મુખ્ય અર્થની સમીપની વસ્તુ પણ પ્રકરણાનુસાર સમજવામાં વાંધો રહેતો નથી આ નીતિ પ્રમાણે અહિંયા પણ નક્ત શબ્દથી મુખ્ય અર્થ રાત્રિ જ્યાં ન ઘટતી હોય ત્યાં રાત્રિનો સમીપ ભાગ અર્થાત્ સૂર્યની અસ્તદશા પહેલાની બે ઘડી જેટલો વખત લેવામાં કોઈ જાતનો વાંધો નથી 'નક્ત શબ્દનો મુખ્ય અર્થ રાત્રિ લેવામાં રાત્રિભોજનના નિષેધના અનેક પ્રમાણોને વાંધો આવે છે કર્ણ જોઈએ છીએ માટેજ પૂર્વોક્ત ગૌણ અર્થ લેવાની જરૂર પડી છે આ જ્યાં ગૌણ અર્થ લેવાય છે, ત્યાં મુખ્ય અર્થ લેવામાં બાધા હોવાનું કારણ સમજવું

અર્થાત્—દિવસના આઠમા ભાગને અથવા સૂર્યની અસ્તદશા પહેલાંની બે ઘડીના વખતને 'નક્ત' કહેવામાં આવે છે. અતએવ રાત્રિએ ખાવું એ 'નક્તવ્રત ' નો અર્થ નથી. બીજા શ્લોકમાં ગણેશજીને ઉદ્દેશીને કહેલું ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવું છે કે—જ્યારે નક્ષત્રો દેખાય, તે વખતને હું 'નક્ત' માનનો નથી.

વળી—

" अम्भोदपटलच्छन्ने नाश्नन्ति रविमण्डले ।
अस्तंगते तु भुञ्जाना अहो ! भानोः सुसेवकाः ? " ॥

" ये रात्रौ सर्वदाऽऽहारं वर्जयन्ति सुमेधसः ।
तेषां पक्षोपवासस्य फलं मासेन जायते " ॥

" मृते स्वजनमात्रेऽपि सूतकं जायते किल ।
अस्तंगते दिवानाथे भोजनं क्रियते कथम् ? " ॥

'જે સૂર્યના ભક્તો, જ્યારે સૂર્યમંડલ મેઘપટલથી આચ્છાદિત થાય છે, ત્યારે ભોજન કરતા નથી, તેજ સૂર્યના ભક્તો સૂર્યની અસ્ત દશામાં પણ ભોજન કરે એ કેવું આશ્ચર્ય ? જેઓ હમેશાં રાત્રિભોજનથી વિરક્ત છે, તેઓ પ્રતિદિન રાત્રિના અડધા દિવસના ઉપવાસી બનવાથી એક મહીનામાં પંદર ઉપવાસનું ફળ મેળવે છે. સ્વજનમાત્રના (સ્વકુટુંબમાંથી કોઇના) મરવાથી પણ સૂતક આવે છે, એટલે તે દશામાં કોઇ ભોજન કરતું નથી, તો દિવસનો નાથ સૂર્ય અસ્ત થયા પછી તો ભોજન કરાયજ કેમ ?.'

વળી—

" देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्णे मध्याह्ने ऋषिभिस्तथा ।
अपराह्णे च पितृभिः सायाह्ने दैत्यदानवैः " ॥

" सन्ध्यायां यक्षरक्षोभिः सदा भुक्तं कुलोद्वह ! ।
सर्ववेलामतिक्रम्य रात्रौ भुक्तमभोजनम् " ॥

—આ બે શ્લોકોથી યુધિષ્ઠિરને કહેવામાં આવ્યું છે કે—" હે યુધિષ્ઠિર ! દેવતાઓ દિવસના પૂર્વ ભાગમાં, ઋષિઓ મધ્યાહ્નકાલમાં, પિતૃલોકો બપોર પછીના વખતમાં, દૈત્ય–દાનવો સાયંકાલે અને યક્ષ–રાક્ષસો

[illegible] વખતે ભોજન કરે છે પણ જે [illegible] વખત [illegible] રાત્રે જે ભોજન કરવું છે તે દુષ્ટ ભોજન છે

[illegible] પુરાણમાં [illegible] વર્જિત છે તેમાં રાત્રિભોજન પણ [illegible] મનુસ્મૃતિમાં [illegible] છે અને તે આ શ્લોક છે—

" નૈવાહુતિર્ન ચ સ્નાનં ન શ્રાદ્ધં દેવતાર્ચનમ્।
દાનં વા વિહિતં રાત્રૌ ભોજનં તુ વિશેષતઃ " ॥

અર્થાત્ આહુતિ સ્નાન શ્રાદ્ધ દેવપૂજન, દાન અને વિશેષ કરીને ભોજન રાત્રે ન કરવું જોઈએ

આ વિષયમાં આયુર્વેદ નો પણ એજ મત પ્રદર્શિત છે કે—

" હૃન્નાભિપદ્મસંકોચશ્ચણ્ડરોચિરપાયતઃ।
અતો નક્તં ન ભોક્તવ્યં સૂક્ષ્મજીવાદનાદપિ " ॥

—સૂર્યના અસ્ત થયા પછી હૃદયકમળ અને નાભિકમળ એ બન્ને સંકોચ પામે છે એથી અને સૂક્ષ્મ જંતુઓનું પણ ભોજનની સાથે ભક્ષણ થઈ જવું હોવાથી રાત્રિએ ભોજન કરવું નહિ

એ રીતે [illegible] રાત્રિભોજનવર્જન [illegible] આ ગ્રંથમાં સમજવું

૬ અનર્થદંડવિરમણ [illegible] જે અનર્થદંડ છે [illegible] અને [illegible] ઉપદેશ ન કરવો [illegible] ન આપવો અને [illegible] એ [illegible] થી [illegible] ઉપરથી [illegible] છે [illegible]

[illegible] આર્તં રૌદ્રમપધ્યાનં પાપકર્મોપદેશિતા।
[illegible] પ્રમાદાચરણં [illegible] ॥
" શરીરાદ્યર્થદણ્ડસ્ય પ્રતિપક્ષતયા સ્થિતઃ।
યોઽનર્થદણ્ડસ્તત્ત્યાગસ્તૃતીયં તુ ગુણવ્રતમ્ " ॥ ૭૪ ॥

—યોગશા. હેમચન્દ્ર

ત્રણ ગુણવ્રતો જોયાં. ત્યાર પછી ચાર શિક્ષાવ્રતો આ રે છે-સામા
યિક, દેશાવકાશિક, પૌષધ અને અતિથિસંવિભાગ.

૧ સામાયિક. રાગ-દ્વેષરહિત શાન્તસ્થિતિમાં બે ઘડી અર્થ
૪૮ મિનિટ સુધી એક આસને રહેવું, એનું નામ સામાયિક છે તેટ
વખતમાં આત્મતત્ત્વની વિચારણા, વૈરાગ્યશાસ્ત્રોનું પરિશીલન અથવા પ
માત્માનું ધ્યાન કરાય છે. *

૨ દેશાવકાશિક. છઠ્ઠા વ્રતમાં ગ્રહણ કરેલ દિશાના લાંબા નિ
મનો એક દિવસ અથવા અમુક ટાઇમ સુધી સંક્ષેપ કરવો, એવીજ રી
બીજાં વ્રતોમાં રહેલી છૂટનો સંક્ષેપ કરવો એ આ વ્રતનો અર્થ છે. +

૩ પૌષધવ્રત. ધર્મને પોષણ કરનાર હોવાથી પૌષધ કહેવાય છે
ઉપવાસ આદિ તપ કરી ચાર કે આઠ પહોર પર્યન્ત સાધુની પેઠે ધર્મ
ક્રિયામાં આરૂઢ રહેવું, એ પૌષધવ્રત છે. આ પૌષધમાં પાપવાળા (સાંસા
રિક-લૌકિક) વ્યાપારોનો ત્યાગ, અંગની તૈલમર્દનઆદિથી શુશ્રૂષાનો
ત્યાગ અને બ્રહ્મચર્યપૂર્વક ધર્મક્રિયા તથા શુભચિન્તન અથવા શાસ્ત્રાવલ
કરવામાં આવે છે.[1]

૪ અતિથિસંવિભાગ. [આત્માની ઉન્નતિ મેળવવા જેઓએ
ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કીધો છે, એવા મુમુક્ષુ-અતિથિ-મુનિ-મહાત્માઓને
અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર વગેરે, જે તેઓના માર્ગમાં બાધા ન નાંખે, કિન્તુ
તેઓના સંયમને ઉપકાર કરનાર થાય, એવી ચીજોનું દાન કરવું અને

---

* " त्यक्तार्तरौद्रध्यानस्य त्यक्तसावद्यकर्मणः ।
मुहूर्तं समता या तां विदुः सामायिकव्रतम् " ॥
—હેમચન્દ્ર, યોગશાસ્ત્ર.

\+ " दिग्व्रते परिमाणं यत् तस्य संक्षेपणं पुनः ।
दिने रात्रौ च देशावकाशिकव्रतमुच्यते " ॥
—હેમચન્દ્ર, યોગશાસ્ત્ર.

१ " चतुष्पर्व्यां चतुर्थादिकुव्यापारनिषेधनम् ।
ब्रह्मचर्यक्रियास्नानादित्यागः पौषधव्रतम् " ॥
—હેમચન્દ્ર, યોગશાસ્ત્ર

[illegible] ને [illegible] આપવું, એ આ વ્રતને અર્થ છે + સંપુન્સત સિવાય ઉત્તમ ગુણોના પાત્ર એવા ગૃહસ્થોની પણ પ્રતિપત્તિ કરવાનો આ વ્રતમાં સમાવેશ છે

આ વ્રતમાં પાત્ર [illegible] નો વિચાર કરાય છે પાત્રના ત્રણ ભેદ છે—ઉત્તમ મધ્યમ અને જઘન્ય મહાવ્રતધારી [illegible] મુનિમહારાજો ઉત્તમ પાત્ર છે ગૃહસ્થધર્મના વ્રતોને પાળવા [illegible] અને [illegible] મધ્યમ પાત્ર છે અને [illegible] તેઉપર [illegible] [illegible] સમ્યગ્દૃષ્ટિઓ જઘન્ય ([illegible]) પાત્ર છે જેઓ [illegible] કુપાત્ર છે અને જેઓ [illegible] અધોગતિમાં નાખવાને પ્રયત્ન કરે છે [illegible]

પાત્રોમાં આપેલું દાન મોક્ષનું સાધન મનાયું છે અને કુપાત્ર તથા અપાત્રોને સુપાત્રબુદ્ધિથી આપેલું દાન અનર્થકારી છે અનુકંપાની દૃષ્ટિએ [illegible] તેવા મનુષ્યને દાન આપવામાં બાધા નથી એ દાન અનુકંપાદાન કહેવાય છે અને એ કલ્યાણનું સાધન છે

બાર વ્રતની [illegible] વ્યાખ્યા જોઈ ગુણવ્રતો એ કારણથી કહેવાય છે [illegible] અણુવ્રતોને ગુણ અર્થાત્ પુષ્ટિ મળે છે શિક્ષાવ્રતો એ [illegible] કહેવાય છે કે તે વ્રતો [illegible] અર્થાત્ ધર્મના અભ્યાસરૂપ છે

[illegible] વ્રતો ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો શક્તિઅનુસાર [illegible] વ્રતો લેવા હોય તેટલા લઈ શકાય છે [illegible] એક વ્રતથી [illegible] વ્રતો ધારણ કરનારા પુરુષો શ્રાવક અને સ્ત્રીઓ શ્રાવિકા [illegible] છે ([illegible])

+ " [illegible] ।
[illegible] " ॥

* [illegible] ।
—હેમચન્દ્ર યોગશાસ્ત્ર.

સ્પર્શ કરવો તે સ્પર્શનભક્તિ છે આ ત્રિવિધ ભક્તિ કેવી રીતે કરવી,
તે એક દૃષ્ટાન્તથી જોઇએ—

એક ગૃહસ્થનો એકનો એક છોકરો પરદેશ ગયો છે પરદેશ ગયાને બાર વર્ષ થયા, ત્યાં સુધી પણ તેના બાપને તેના બિલકુલ સમાચાર મળ્યા નથી હવે તેના બાપે [illegible] નિરાશામાં નાખી તેના મળવાની આશા બિલકુલ છોડી દીધી છે એક દિવસ ગોખે [illegible] એક [illegible] આવ્યું [illegible] જોવાની સાથે [illegible] ના શરીરમાં વિજળી [illegible] લાગી એ [illegible] બીજા કોઇનું નહિ [illegible] પરદેશ [illegible] પોતાના પુત્રનું હતું કાગળમાં પુત્રે પોતાના કુશળસમાચાર જણાવ્યા હતા [illegible] વાંચતા જ તેની સ્હામે પુત્રની આકૃતિ ખડી [illegible] પુત્રની મૂર્તિનું દર્શન કરવા લાગ્યું સજ્જનો ! પ્રભુનું સ્મરણ પણ આવાજ પ્રકારનું થવું જોઇએ કે પ્રભુને [illegible] પ્રભુનો જપ કરતાં પ્રભુનો સ્વરૂપાકાર આપણા હૃદય સ્હામે [illegible] થઇ જાય તોજ તે સ્મરણભક્તિ યથાર્થ થઇ કહી શકાય.

કાગળમાં છોકરે [illegible] એમ લખ્યું હતું કે [illegible] અમુક દિવસે અહીંથી [illegible] અને અમુક [illegible] આપણા ગામના સ્ટેશને ઉતરીશ પુત્રના આવવાના દિવસે [illegible] વખતસર સ્ટેશન ઉપર ગયા અને પાસ લઇને પ્લેટફોર્મ ઉપર ઉભા રહી રેલ્વે ગાડીની રાહ જોવા લાગ્યા પળવારમાં તો ટ્રેન આવી [illegible] છોકરો ડબ્બાના બારણા માંથી મોઢું બહાર કાઢી પિતાના પિતાને શોધી રહ્યો છે અને બાપ પણ દરેક ડબ્બાના બારણા તરફ નજર નાખી રહ્યો છે એટલામાં બાપ અને છોકરાની દૃષ્ટિ ભેગી થઇ [illegible] ને જોયો અને છોકરે બાપને જોયો વાહ ! આ વખતે પિતાના શરીરમાં પ્રેમનો પ્રવાહ કેટલા [illegible] વહેતા હશે ! પુત્રને પણ બાપ તરફ કેટલો ઉમળકો [illegible] ! [illegible] આવી [illegible] તેઓને જેમ [illegible] આનંદના ઉર્મિઓ ઉભરાવા લાગી તેમ આપણને પણ પ્રભુને જોઇ પ્રભુની મૂર્તિનું દર્શન [illegible] [illegible] [illegible] પ્રભુમૂર્તિનું દર્શન [illegible] તે [illegible] કહી શકાય

હવે છોકરો [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] — [illegible] વિવરણ મનને [illegible] ... [illegible]

[illegible] ... [illegible] છે કે—

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible] ॥

---

* આ [illegible] મની [illegible] સહદેવ [illegible] અને [illegible] ... [illegible]

* [illegible] ૧૪૨-૧૪૩-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬ [illegible] ... [illegible] મનિયમને [illegible] મનિયમની [illegible]

જે ઉછરંગભર્યો ભાવ ઉપજ્યો હશે, તે શબ્દોમાં બતાવી શકાય તેમ છે ખરો ? અને ઉછરંગભર્યો ઉલ્લાસ પ્રભુની મૂર્તિને સ્પર્શ કરતી વખતે થવો જોઇએ; ત્યારેજ તે સ્પર્શનભક્તિ વાસ્તવિક અથવા મહત્ત્વની કહી શકાય.

પ્રભુપૂજન જેમ અગત્યનું છે, તેમ ગુરુભક્તિ પણ જરૂરની છે. ગુરુના સ્થાનમાં આવીને વિધિસર ગુરુને વંદન કરવું જોઇએ. ગુરુને વંદન કરી **પ્રત્યાખ્યાન** ગ્રહણ કરવું. પ્રાતઃકાલની ક્રિયા વખતે અને પ્રભુસમક્ષ ગ્રહણ કરેલું પ્રત્યાખ્યાન પુન ગુરુસમક્ષ (ગુરુની જોગવાઇ હોય તો) ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે. પ્રત્યાખ્યાનનો સાદો અર્થ નિયમ વા પ્રતિજ્ઞા થાય છે. ઉપવાસ કરવો હોય, વા એક વખત અથવા બેજ વખત આહાર લેવો હોય અથવા બીજી રીતે ભોજનસંબન્ધી વ્રત લેવાનું હોય, તો તેને માટે મનમાં કરેલ નિયમ ઉપર ગુરુમહારાજ સમક્ષ (તેમના અભાવે જાતે પણ) શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત સૂત્રના ઉચ્ચારણથી સીલ મારવામાં આવે છે. સાયંકાલ સૂર્યાસ્ત પહેલાં, રાત્રિએ આહાર પાણી નહિ કરવાના અથવા કેવલ પાણી સિવાયની છૂટ રાખવાના વ્રતને માટે પણ શાસ્ત્રોક્તસૂત્રોચ્ચારણથી પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

કેટલાક કહે છે [illegible] મનમાં [illegible] ([illegible]) [illegible] કહેનાર- ઓની [illegible] પણ નિયમને ગ્રહણ કરવાની [illegible] ગુરુમહારાજ પાસે [illegible] સમક્ષ [illegible] હંમેશાં ભાવના [illegible] રહે છે.

[illegible]

[illegible] દેવ અને [illegible] નહિ કરવાથી [illegible] કરેલા
[illegible] દેવ [illegible] કરવુ
[illegible] પુણ્ય
[illegible] અનુ-
[illegible] પ્રતિમા [illegible]
[illegible] સુધી [illegible]
[illegible] પરમ [illegible] ધ્યાન [illegible] આદિ [illegible]
[illegible] સુખમય [illegible]
[illegible] પણ [illegible] પુરાણા [illegible]
[illegible] ચિન્તન કરવુ *[illegible] મહા [illegible] પણ
[illegible] વિશ્વાસને [illegible] કરવા
[illegible]
[illegible] જણાવે છે કે—

× " [illegible] ।
[illegible] ? " ॥
' [illegible] ।
[illegible] ' ॥
' [illegible] ।
[illegible] ? ' ॥
' [illegible] ।
[illegible] ॥
" [illegible] ।
[illegible] ? " ॥

---

* આ [illegible] મહાત્મા [illegible] ને [illegible] અને [illegible]
[illegible] અને [illegible]
[illegible] પૂર્વ [illegible]
[illegible]

× હેમચન્દ્ર, [illegible] તૃતીયસર્ગ [illegible]-૧૫૨-૧૫૩-૧૫૪-૧૫૫-૧૫૬

● આમાં પહેલા [illegible] નો અર્થ [illegible] ને [illegible] કરવાનો મનોરથ
[illegible] છે બીજા [illegible] નો અર્થ મુનિરૂપની [illegible]

સામાન્ય હોય તેનો નિરોધ કરે વિચાર નહિ કરવાથી સ્મરણ કરેલા વસ્તુ ક્રમ સુપ્રતિષ્ઠિત થઈ શકતા નથી. દેવ દર્શન વિગેરે કરવાનું કહ્યું છે પ્રતઃકાળે પ્રત્યાખ્યાન અને સામાયિક પ્રત્યાખ્યાનની પૂજા મધ્યાન્હકાળ પહેલાં ૯–૧૦ વાગે પણ કરી શકાય છે સાયંકાળનું પ્રતિક્રમણ પહેલાં કરવાનું કહ્યું છે છતાં તેનો સમય ન મળે તો પ્રતિક્રમણ પછી પણ કરી શકાય. રાત્રે સુતી વખતે દેવગુરુનું સ્મરણ કરવું પરમાત્માનું ધ્યાન કરીને ચુવાર્યો કુસ્વપ્ન આદિ અમંગળનો પરિહાર થાય છે નિદ્રા ઉડે ત્યારે સ્ત્રીના શરીરની દુર્ગંધતા ચિંતવવી. સ્ત્રીને પણ ધર્મનો સંબંધ હોવાથી તે રીતે પણ પુરુષના શરીરની મલિનતાનું ચિંતન કરવું *સ્થૂલભદ્ર આદિ મહાત્માઓના ચરિત્રો પણ ચિંતવવા કામવાસનાની દુષ્ટતા વિચારવી. વિષયવાસનાને ઓછી કરવા માટે આવી ભાવનાની ઘણી જરૂર છે વિચારશ્રેણીમાં આગળ વધતાં ત્યાં સુધી ભાવનામાં આરૂઢ થવાનું મહાત્માઓ જણાવે છે કે—

× त्यक्तसङ्गो जीर्णवासा मलक्लिन्नकलेवरः ।
भजन् माधुकरीं वृत्तिं मुनिचर्यां कदा श्रये ? ॥

‘ त्यजन् दुःशीलसंसर्गं गुरुपादरजः स्पृशन् ।
कदाहं योगमभ्यस्यन् प्रभवेयं भवच्छिदे ? ॥

महानिशायां प्रकृते कायोत्सर्गे पुराद् बहिः ।
स्तम्भवत् स्कन्धकर्षणं वृषाः कुर्युः कदा मयि ? ॥

‘ वने पद्मासनासीनं क्रोडस्थितमृगार्भकम् ।
कदा घ्रास्यन्ति वक्त्रे मां जरठा मृगयूथपाः ॥

“ शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे स्वर्णेऽश्मनि मणौ मृदि ।
मोक्षे भवे भविष्यामि निर्विशेषमतिः कदा ? * ॥

+ આ વેશ્યા–પ્રસંગમાં કેટલા ન મળી વેશ્યાને ત્યાં ચાતુર્માસ રહેવા છતાં બ્રહ્મચર્યથી ડગ્યા નહોતા. પરસ્પર સમાગમ સુંદર ચિત્રશાળા અને વેશ્યાની ઉન્માદક હાવભાવચેષ્ટાઓ આટલું છતાં મન તે મહર્ષિ પૂર્ણ સમર્પિત રહ્યા હતા

× હેમચન્દ્રાચાર્ય, યોગશાસ્ત્ર, તૃતીયપ્રકાશ–૧૪૨–૧૪૩–૧૪૪–૧૪૫–૧૪૬

• આમાં પહેલા ચાર શ્લોક અર્થ અનિત્યને ગ્રહણ કરવાનો મનોરથ દર્શાવે છે બીજા ચાર શ્લોકનો અર્થ અનિત્યની ઉન્નતિ રોગી મેળવવાનો

સાધારણ હોય તેનો પણ પોષ કરે ત્યાર નહિ કરવાથી શરણું કરેલા ધર્મ હૃદયમાં સુપ્રતિષ્ઠિત થઈ શકતો નથી. દેવદર્શન નિયમિત કરવાનું કહ્યું છે પ્રાતઃકાળે મધ્યાહ્નકાળે અને સાયંકાળે. મધ્યાહ્નકાળની પૂજા મધ્યાહ્નકાળ પહેલાં ૯-૧૦ વાગે પણ કરી શકાય છે. સાયંકાળનું પ્રભુ-દર્શન પ્રતિક્રમણ પહેલાં કરવાનું કહ્યું છે છતાં તેનો સંયોગ ન મળે તો પ્રતિક્રમણ પછી પણ કરી શકાય. રાત્રિએ સુતી વખતે દેવગુરુનું સ્મરણ કરવું. પરમાત્માનું ધ્યાન કરીને સુવાથી કુસ્વપ્ન આદિ અમંગળનો પરિહાર થાય છે. નિદ્રા ઉડે ત્યારે સ્ત્રીના શરીરની દુર્ગંધતા ચિંતવવી. સ્ત્રીને પણ ધર્મનો સરખો હક હોવાથી તેઓએ પણ પુરુષના શરીરની મલિનતાનું ચિંતન કરવું. +સ્થૂળભદ્ર આદિ મહાત્માઓના ચરિત્રો પણ ચિંતવવા. કામવાસનાની દુષ્ટતા વિચારવી. વિષયવાસનાને ઓછી કરવા માટે આવી ભાવનાની ઘણી જરૂર છે. વિચારશ્રેણીમાં આગળ વધતાં ત્યાં સુધી ભાવનામાં આરૂઢ થવાનું મહાત્માઓ જણાવે છે કે—

× 'त्यक्तसङ्गो जीर्णवासा मलक्लिन्नकलेवरः ।
भजन् माधुकरीं वृत्तिं मुनिचर्यां कदा श्रये ? ' ॥

'त्यजन् दुःशीलसंसर्गं गुरुपादरजः स्पृशन् ।
कदाऽहं योगमभ्यस्यन् प्रभवेयं भवच्छिदे ? ॥

महानिशायां प्रकृते कायोत्सर्गे पुराद् बहिः ।
स्तम्भवत् स्कन्धकषणं वृषाः कुर्युः कदा मयि ? ' ॥

'वने पद्मासनासीनं क्रोडस्थितमृगार्भकम् ।
कदाऽऽघ्रास्यन्ति वक्त्रे मां जरन्तो मृगयूथपाः ॥

" शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे स्वर्णेऽश्मनि मणौ मृदि ।
मोक्षे भवे भविष्यामि निर्विशेषमतिः कदा ? ' * ॥

+આ યોગિ-મહાત્મા કોશા નામની વેશ્યાને ત્યાં ચાતુર્માસ રહેવા છતાં અડગપણાથી ડગ્યા નહોતા. ષડ્રસભોજન સુંદર ચિત્રશાળા અને વેશ્યાની કે માદક હાવભાવચેષ્ટાઓ, આટલું છતાં પણ તે મહર્ષિ પૂર્ણ સમવિષય રહ્યા હતા.

×હેમચંદ્રાચાર્ય, યોગશાસ્ત્ર તૃતીયપ્રકાશ-૧૪૨-૧૪૩-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬

* આમાં પહેલા શ્લોકનો અર્થ મુનિધર્મને ગ્રહણ કરવાનો મનોરથ દર્શાવે છે. બીજા શ્લોકનો અર્થ મુનિપણાની ઉચ્ચ કોટી મેળવવાનો

ભગવાનનું દેવ તેનો ? પ્રેમ કરે ? વિચાર નહિ કરવાથી બાપડું કરેલા ઘણો કાળમાં પ્રતિદિન કર્મ ન કરવા નથી. દેવદર્શન વિના ગ કરવું કહ્યું છે એટલે કે ભગવાન ! અને સવારે પ્રત્યાખ્યાનની પૂજા પ્રત્યાખ્યાન પહેલા ૯-૧૦ વાગે પણ કરી શકાય છે આવશ્યકનું પ્રત્યાખ્યાન પ્રતિક્રમણ પહેલાં કરવાનું કહ્યું છે જ્યાં તેનો સંયોગ ન મળે તો પ્રતિક્રમણ પછી પણ કરી શકાય. રાત્રિએ સુતી વખતે દેવગુરુનું સ્મરણ કરવું. પરમ માનું ધ્યાન કરીને સુવાથી દુઃસ્વપ્ન આદિ અપશુકનો પરિહાર થાય છે નિદ્રા ઉડે ત્યારે જીવના શરીરની દુર્ગંધતા ચિંતવવી. સ્ત્રી પણ પુરુષનો સંબંધ હોય તેવા તો તેણે પણ પુરુષના શરીરની મલિનતાનું ચિંતન કરવું + સ્થૂલભદ્ર આદિ મહાત્માઓના ચરિત્રો પણ ચિંતવવા. કામવાસનાની દુષ્ટતા ચિંતવવી. વિષયવાસનાને ઓછી કરવા માટે આવી ભાવનાની ઘણી જરૂર છે. બ્રહ્મચર્યમાં આગળ વધનારાઓ સુધી ભાવનામાં આગળ થવાનું મહાત્માઓ જણાવે છે કે—

× " त्यक्तसङ्गो जीर्णवासा मलक्लिन्नकलेवरः ।
भजन् माधुकरीं वृत्तिं मुनिचर्यां कदा श्रये ? " ॥

" त्यजन् दुःशीलसंसर्गं गुरुपादरजः स्पृशन् ।
कदाऽहं योगमभ्यस्यन् प्रभवेयं भवच्छिदे ? " ॥

महानिशायां प्रकृते कायोत्सर्गे पुराद् बहिः ।
स्तम्भवत् स्कन्धकषणं वृषाः कुर्युः कदा मयि ? ॥

" वने पद्मासनासीनं क्रोडस्थितमृगार्भकम् ।
कदाऽऽघ्रास्यन्ति वक्त्रे मां जरन्तो मृगयूथपाः " ॥

" शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे स्वर्णेऽश्मनि मणौ मृदि ।
मोक्षे भवे भविष्यामि निर्विशेषमतिः कदा ? " ॥

+ આ સ્થૂલિભદ્રજીએ કોશા નામની વેશ્યાને ત્યાં ચાતુર્માસ રહેવા છતાં અડગપણથી ડગ્યા નહોતા. ષડ્રસભોજન સુંદર ચિત્રશાળા અને વેશ્યાની ઉત્તમ હાવભાવ ચેષ્ટાઓ નાટક જોતાં પણ તે મહર્ષિ પૂર્ણ સમભાવ રમ્યા હતા.

* હેમચન્દ્રાચાર્ય, યોગશાસ્ત્ર તૃતીયપ્રકાશ ૧૪૨-૧૪૩-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬

• આમાં પહેલા બે શ્લોક મુનિધર્મને ગ્રહણ કરવાનો મનોરથ દર્શાવે છે. બીજા શ્લોકનો અર્થ મુનિપણાની ઉત્કૃષ્ટ યોગી બનવાનો

[illegible]

[illegible] મનની [illegible] અને [illegible]

[illegible]

---

* [illegible] અને [illegible] ની [illegible]

[illegible] ૧૪૨-૧૪૩-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬ [illegible]

[illegible] મુનિયાની [illegible]

[illegible] — [illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible] અને [illegible]

[illegible]

[illegible]

જે ઉછરંગભર્યો ભાવ ઉપજ્યો હશે, તે શબ્દોમાં બતાવી શકાય તેમ છે ખરો ?. આવો ઉછરંગભર્યો ઉલ્લાસ પ્રભુની મૂર્તિને સ્પર્શ કરતી વખતે થવો જોઇએ; ત્યારેજ તે સ્પર્શનભક્તિ વાસ્તવિક અથવા મહત્ત્વની કહી શકાય.

પ્રભુપૂજન જેમ અગત્યનું છે, તેમ ગુરૂભક્તિ પણ જરૂરની છે. ગુરુના સ્થાનમા આવીને વિધિસર ગુરૂને વંદન કરવું જોઇએ. ગુરૂને વંદન કરી **પ્રત્યાખ્યાન** ગ્રહણ કરવું. પ્રાતઃકાલની ક્રિયા વખતે અને પ્રભુસમક્ષ ગ્રહણ કરેલું પ્રત્યાખ્યાન પુનઃ ગુરૂસમક્ષ (ગુરૂની જોગવાઇ હોય તો) ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે. પ્રત્યાખ્યાનનો સાદો અર્થ નિયમ અથવા પ્રતિજ્ઞા થાય છે. ઉપવાસ કરવો હોય, યા એક વખત અથવા બેજ વખત આહાર લેવો હોય, અથવા બીજી રીતે ભોજનસંબન્ધી વ્રત લેવાનું હોય, તો તેને માટે મનમાં કરેલ નિયમ ઉપર ગુરૂમહારાજ સમક્ષ (તેમના અભાવે સ્વમુખથી) શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત-સૂત્રના ઉચ્ચારણની **સીલ** મારવામાં આવે છે. સાયંકાલે સૂર્યાસ્ત પહેલાં, રાત્રિએ આહાર -પાણી નહિ કરવાના અથવા કેવળ પાણી પીવાની છૂટ રાખવાના નિયમ માટે પણ શાસ્ત્રોક્તસૂત્રોચ્ચારણથી પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

કેટલાકો કહે છે કે-આપણે મનમાં ધાર્યું તેજ બસ. આ... જોડવાથી (ગુરૂસમક્ષ લેવામાં) શું વિશેષ ? પણ એ કથન, કહેનાર... ઓની નિર્બલતા સૂચવે છે. પોતાના હૃદયમાં કોઇ પણ નિયમને ગ્રહણ કરવાની દૃઢ ભાવના થઇ હોય, તો ગુરૂમહારાજ યા વડીલની સમક્ષ શાસ્ત્રોક્તસૂત્રોચ્ચારણથી તે નિયમને પેક કરવાની જરૂર છે. હમેશાં ... કે પરિણામ સરખા રહેતા નથી, એ કારણથી ભાવનાના વિકાસ . ... શાસ્ત્રવિધિપૂર્વક જો નિયમ લેવામાં આવ્યો હોય, તો પછી ભાવના શિથિલ થઇ જતાં પણ, તે નિયમને વળગી રહેવા માટે આન્તરશક્તિની ... ટેકો મળતો રહે છે.

ગુરૂવન્દન પછી ગુરૂના મુખકમળથી ધર્મોપદેશનું શ્રવણ જોઇએ. ત્યાર પછી ગૃહસ્થ ભોજનાદિથી નિવૃત્ત થઇને ... દ્રવ્યોપાર્જનમાં પ્રવૃત્તિ કરે. સાયંકાળે પ્રતિક્રમણ કરે. રાત્રિએ ... મેળવી તત્ત્વવિચારોમાં પ્રવૃત્તિ કરે અને ગુરૂના ધર્મોપદેશ...

Notes—Having set forth the vows (Yamas) regulations (Niyamas) various postures (Āsanas) restraint of breath (Prāṇāyāma) and the withdrawal of senses from their objects (Pratyāhāra) in the previous Drashtis as means for the purification of the mind the author describes now Dhāraṇā in the sixth Drashti When the covering which obscured knowledge etc., is attenuated by the practice of the preliminary means, attention becomes steady and fixed

Bhagvāna Patanjali's definition of Dhāraṇā prescribes the fixing of attention on one place i e by abstracting it from all others Mind must be applied to some object either in the body or outside the body and should continue to keep itself in that state Attention must be fixed externally on some material object representing divinity and internally on seven plexuses etc Bhagvana Hemchandracharya recommends fixing attention on the navel heart the tip of the nose forehead eyebrow palate eyes face ears and head etc When the mind becomes thoroughly localized on one of them it advances further on the path of Yoga

One special feature to be noted is the primary importance of something external on which the attention is to be fixed otherwise the beginner cannot proceed further He must begin concentrating on it until his mind becomes firmly fixed on it.

The subject is so abstruse that it requires repeated instructions from a learned and pious teacher (Guru) else the very practice tends to ruin the

કાન્તાદૃષ્ટિ—

" સ્થિરા દૃષ્ટિમાંથી કાન્તાદૃષ્ટિમાં પ્રવેશ થાય છે. અહીં તારાની પ્રભા સરખું અચળ દર્શન માનેલું છે અને ચિત્તને કોઇ પણ દેશમાં સ્થિર બાંધી દેવારૂપ ધારણા, જે યોગનું છઠ્ઠું અંગ છે, તે પ્રાપ્ત થાય છે."–૧૧૯

ભાવાર્થ. ધારણા એ સાતમું યોગાંગ આ છઠ્ઠી દૃષ્ટિમાં મેળવાય છે. પ્રત્યાહારને સિદ્ધ નહિ કરનાર ધારણા કદાપિ કરી શકતો નથી. એ માટે પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કરી પછી ધારણામાં ઉતરવું. ધારણાના સંબન્ધમાં **હેમચન્દ્રાચાર્ય** યોગશાસ્ત્રમાં કહે છે કે—

" नाभिहृदयनासाग्रभालभ्रूतालुदृष्टयः ।
मुखं कर्णौ शिरश्चेति ध्यानस्थानान्यकीर्तयन् " ॥

(છઠ્ઠો પ્રકાશ, સાતમો શ્લોક.)

અર્થાત્—નાભિ, હૃદય, નાસિકાગ્રભાગ, કપાળ, ભ્રકુટિ, તાલુ, દૃષ્ટિ, મુખ, કર્ણ અને મસ્તક એટલાં ધ્યાનનાં સ્થાનો કહ્યાં છે.

ગરૂડપુરાણમાં ધારણાનાં આભ્યન્તર દશ સ્થાનો આવી રીતે બતાવ્યાં છે—

" प्राङ्नाभ्यां हृदयेचाथ तृतीय च तथोरसि ।
कंठे मुखे नासिकाग्रे नेत्रभ्रूमध्यमूर्धसु " ॥

" किञ्चित् तस्मात् परस्मिंश्च धारणाः दश कीर्तिताः " ॥

—નાભિ, હૃદય, છાતી, કંઠ, મુખ, નાસિકાગ્ર, નેત્ર, ભ્રકુટીનો મધ્ય ભાગ, મસ્તક અને તે ઉપરનો ભાગ એ ધારણાનાં આભ્યન્તર દશ સ્થળો છે.

ઇશ્વરગીતામાં ધારણાનું લક્ષણ બતાવતાં કહ્યું છે કે—

" हृत्पुंडरीके नाभ्यां वा मुर्ध्नि पर्वतमस्तके ।
एवमादिप्रदेशेषु धारणा चित्तबन्धनम् " ॥

—હૃદયકમળ, નાભિ, મસ્તક અથવા પર્વતનું શિખર એ વગેરે પ્રદેશોમાં ચિત્ત બાંધવું એ ધારણા છે.

પતંજલિ મ[illegible] 'દેશબન્ધશ્ચિત્તસ્ય ધારણા' એ સૂત્રથી ધાર
ણાની વ્યાખ્યા [illegible] કરે છે કે-અમુક સ્થળ ઉપર ચિત્તનું સ્થાપન કરવું
તે ધારણા છે. અર્થાત્ જે દેશમાં ધ્યેયનું ચિન્તન કરવાનું છે તે ધ્યેયના
અધિષ્ઠાન દેશમાં મનને જોડી દેવું એનું નામ ધારણા છે.

ધારો કે તમે કોઈ પ્રભુની મૂર્તિની સામે રાખીને ચિત્ત ઠરા
વવા તેને વિષે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરો છો
અને એ વખતે [illegible] [illegible] [illegible] ચિત્તને અનુસરી
[illegible] ચિત્તને [illegible] [illegible] તે [illegible] એવી સ્થિતિ ઉપર તમે
[illegible] છો. હવે [illegible] [illegible] મૂર્તિની સન્મુખ [illegible] તે મૂર્તિ જેટલા
દેશમાં ([illegible] [illegible]) રહેલ છે તે જ દેશમાં ચિત્તને બાંધી
દેવું-[illegible] કરી દેવું એનું નામ ધારણા. [illegible] ત્યારે એ મૂર્તિનો આકાર
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિષય ઉપર [illegible] એમ,
ત્યારે [illegible] ચિત્તને ફેરવી પુનઃ તે મૂર્તિ ઉપર જોડી દેવું. આનો અભ્યાસ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

અધિષ્ઠાનભૂત દેશ ઉપર ચિત્ત ત્યારે એવી રીતે સ્થિર થાય કે
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિષયે ઉપર ઘડીએ જવું ન થાય,
[illegible] અધિષ્ઠાનભૂત દેશ [illegible] [illegible] સ્થિર રહે ત્યારે જ તે ધારણા
સિદ્ધ [illegible] સમજવી. અને [illegible] [illegible] ધ્યાન-સમાધિનો અધિકારી માનવો.
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મુખ્ય [illegible] છે.

ધ્યાનનો અધિષ્ઠાન દેશ કે જેના ઉપર સ્થાપન કરવાનું છે
તે બે વિભાગમાં વ્હેંચાય છે-બાહ્ય અને અભ્યન્તર. [illegible] [illegible] બે
[illegible] [illegible] છે-આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક. દીપ [illegible] પર્વતનું શિખર,
પ્રભુમૂર્તિ વગેરેનો આધિભૌતિકમાં સમાવેશ થાય છે. [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] વગેરેને આધિદૈવિકમાં અન્તર્ભાવ થાય છે. ભ્રુકુટિ હૃદયકમળ,
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વગેરે શરીરના વિભાગો
આધ્યાત્મિક અથવા અભ્યન્તર દેશ કહેવાય છે.

પ્રસ્થાન [illegible] [illegible] આધિભૌતિક પદાર્થમાં ચિત્તવૃત્તિ
સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવો. ભાણવિદ્યા શિખનાર જેમ પ્રથમ સ્થૂલ પદાર્થને
[illegible] પ્રયત્ન કરે છે તેમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્થૂલ

પદાર્થો, જેવા કે ભગવાનની મૂર્તિ વગેરે, તે ઉપર ચિત્તને બાંધવાનો મહાવરો કરવો; એમ ક્રમશઃ નિરંતર અભ્યાસ કરવાથી સૂક્ષ્મ અને આભ્યન્તર પ્રદેશમાં ચિત્તબન્ધન કરવાનું દુષ્કર રહેતું નથી. જે વસ્તુ શરૂઆતમાં દુષ્કર-અતિદુષ્કર જણાય છે, તે જ વસ્તુ અભ્યાસના પ્રવાહમાં વહેતા રહેવાથી સ્વતઃ પ્રાપ્ત થઇ જાય છે, એ વાત દરેકને જાણીતી છે.

આપણી સ્હામે વધારેમાં વધારે બે હાથ દૂર કોઇ પણ વસ્તુ મુકવી અથવા ત્યાં કંઇક નિશાન કરવું, અને ત્યાર પછી તેની તરફ ત્રાટકની પેઠે જોયા કરવું; નેત્રદ્વારા નિકળતી વૃત્તિને સ્થિર કરી તન્મય બની જવું. આ પ્રકારે રોજ બે, ચાર, પાંચ ઘડી અભ્યાસ કરવાથી ધારણા સિદ્ધ થતાં ચિત્ત સ્થિરતા ઉપર આવી જાય છે.

स्थिरस्वभावादिह नान्यमुच्चै मीमांसनाया अपि संविकासः ।
सम्यक् स्थितः स्यादथ धारणायां लोकप्रियो धर्मसुलीनचेताः॥१२०॥

Under this aspect on account of the steadiness of mind due to Dhāraṇā he ceases *to rejoice in everything else and the analysing spirit is vigorously* awakened in him. *Thus well practised in Dhāraṇā* he becomes highly popular and fervently devoted to religion. (120)

"અહીં સ્થૈર્ય ગુણના પરિણામે અન્યત્ર અપ્રસ્તુત કામમાં હર્ષ થતો નથી અને આ દૃષ્ટિમાં મીમાંસાનો (તત્ત્વની સમ્યગ્ આલોચનાનો) ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં ધારણામાં સ્થિત થયેલ મહાભાગ આત્મિક કર્તવ્યો ઉપર એવો સ્થિર હોય છે કે તેને જોઇને સ્વાભાવિક રીતે તેના ઉપર સર્વને પ્રેમ થઇ આવે છે."-૧૨૦

मायाजलं तत्त्वत ईक्षमाणोऽनुद्विग्न एत्याशु यथाऽस्य मध्यात् ।
भोगान् स्वरूपेण तथैव मायाऽम्बुवद् विदन् सङ्ग उपैति मोक्षम्॥१२१॥

One who knows the truth about mirage passes

on untroubled through it So one who understands the true nature of worldly happiness which is mirage-like enjoys it and attains the final beatitude as well (121)

' માયા જાને (દુઃખી જળ રૂપે દેખાતા ઝાંઝવાને) સત્ય દષ્ટિથી એટલે કે 'આ વાસ્તવમાં પાણી નથી કિન્તુ રેતી છે' એ પ્રકારે દેખનારો મનુષ્ય જેવી રીતે વિના ઉદ્વેગે એની વચ્ચેથી—રસ્તાના મધ્ય ભાગે ચાલ્યો જાય છે તેવી રીતે આ દષ્ટિવાળો ભોગોને પણ માયાજાળની જેમ ભોગવતો થકો અનાસક્ત રૂપે તેમનો ઉપભોગ કરતો છતાં પણ મોક્ષને મેળવી લે છે.'—૧૨૧

न धर्मशक्तिं प्रबलाममुष्यां भोगस्य शक्तिः समते विहन्तुम् ।
दीपापहो गन्धवहो ज्वलन्तं दवानलं नहुमलं क्षमः स्यात् ? ॥१२२॥

Worldly pleasures cannot get the better of the religious attitude while under this aspect. Is it possible for the wind which puts out a lamp to annihilate the forest conflagration ? (122)

આ દષ્ટિમાં ધર્મશક્તિ એવી પ્રબળ હોય છે કે તેને ભિન્ન ભોગશક્તિ હણવા સમર્થ થઈ શકતી નથી. દીવાને બુઝાવી નાખનારો પવન શું સળગતા દાવાનળને ઠારી શકે ખરો ?'—૧૨૨

मीमांसना दीपिकया समाना मोहान्धकारांस्तनुते न यानि ।
तत्त्वप्रकाशप्रसरेण तेनास्यामसत्तर्कसपि कुतः प्रचारः ? ॥ १२३ ॥

Analysis is a lamp for dispelling the darkness of ignorance With its spread of true knowledge and thereby there is no room for irrational talk. (123)

' આ દષ્ટિમાં પ્રાપ્ત થતી મીમાંસા રૂપે દીપક મોહરૂપ

four heads Arta Dhyan, Raudra Dhyana, Dharma and Shukla. The first two ... in tend of rooting out or controlling the Karmic forces tend to favour the influx of fresh energies. Arta Dhyana means ardently desiring for the attainment of and ... of choice etc. It is of four kinds (1) Arta ... brooding upon the loss of ... or a near relation (...) (2) Brooding upon the attainment of unpleasant and undesirable things (Anishta sanyoga) (3) brooding upon with anxiety over physical sufferings and diseases (Vedanachinta) and (4) Entertaining high hopes or anxious fears for future (Agrashocha).

Raudra Dhyana expresses itself into four forms: (1) Hinsanubandhi-taking delight in doing injury and ... (2) Mrishanubandhi-enjoying with pleasure the ... deceit fraud and hypocrisy (3) Steyanubandhi - committing robbery thefts and criminal ... of the property of others and (4) Dhana ... anubandhi-overscrupulously careful in protecting and increasing the accumulation of wealth and property.

Dharma Dhyana is classified into four heads. (1) Ājnavichaya includes concentration over the nine categories and substances with their attributes and modifications as laid down in the scriptures with a sincere belief in their truth as they are revealed by the Omniscient Masters. (2) Apayavichaya means repeated reflection over the ways and means whereby the Karmic energies the cause of repeated births and

four heads Ārta Raudra Dharma and Shukla The first two instead of rooting out or controlling the Karmic forces tend to favour the influx of fresh energies Ārta Dhyāna means ardently desiring for the attainment of an object of choice, etc. It is of four kinds (1) Arising from eagerly brooding upon the loss of a dear object son or a near relation (Ishta viyoga) (2) brooding upon the attainment of unpleasant and undesirable things (Anishta sanyoga) (3) brooding upon with anxiety over physical sufferings and diseases (Vegachinta) and (4) Entertaining high hopes or anxious fears for future (Agrashocha)

Raudra Dhyāna expresses itself into four forms (1) Himsanubandhi—taking delight in doing injury and ... (2) Mrishanubandhi—enjoying with pleasure the ... of deceit fraud and hypocrisy (3) ... robbery thefts and criminal ... of the property of others and (4) Pārigrahānubandhi—over-scrupulously careful in ... accumulation of wealth and property

Dharma Dhyāna ... into four heads (1) Ājñāvichaya ... concentration over the nine categories ... with their attributes and ... laid down in the scriptures with a sincere belief ... they are revealed by the ... (2) Apāyavichaya means repeated ... over the ways and means whereby the Karmic ... cause of repeated births and

four heads Arta [illegible] Dharma and Shukla. The first two [illegible] controlling the Karmic forces tend to [illegible] the influx of fresh energies. Arta Dhyana [illegible] anxiously desiring for the attainment [illegible] It is of four kinds [illegible] brooding upon the loss [illegible] relation ([illegible]) [illegible] upon the attainment of unpleasant [illegible] things (Anishta samyoga) [illegible] upon with anxiety over physical [illegible] senses (Rogachinta) and (4) Entertaining high hopes or anxious fears for future (Agrashocha)

Raudra Dhyana expresses itself into four forms (1) Himsananda [illegible] taking delight in doing injury and [illegible] Mrishanubandhi—enjoying with pleasure the [illegible] fraud and hypocrisy (3) Steyanandi [illegible] robbery thefts and criminal [illegible] the property of others and (4) Parigrahanandi [illegible] over-scrupulously careful in preserving and increasing the accumulation of wealth and property

Dharma Dhyana [illegible] into four heads (1) Ajnavichaya [illegible] concentration over the nine categories and substances with their attributes and modifications laid down in the scriptures with a sincere belief in their truth as they are revealed by the Omniscient Masters (2) Apayavichaya means repeated reflection over the ways and means whereby the Karmic energies the cause of repeated births and

four heads: Ārta Raudra Dharma and Shukla The first two in tead of rooting out or controlling the Karmic forces tend to favour the influx of fresh energies. Ārta Dhyana means ardently desiring for the attainment of an object et cho ce etc. It is of four kinds (1) Arising from eagerly brooding upon the loss of a dear object son or a near relation (Ishta viyoga) (2) Brooding upon the attainment of unpleasant and undesirable things (Anishta sanyoga) ( ) Brooding upon with anxiety over physical sufferings and disease (Rogchinta) and (4) Entertaining high hopes or anxious fears for future (Agrashocha)

Raudra Dhyana expresses itself into four forms (1) Hinsanubandhi-taking delight in doing injury and [illegible] (2) Mrisha nubandhi-enjoying with pleasure the [illegible] f [illegible] fraud and hypocrisy (3) [illegible] robbery thefts and criminal [illegible] the property of others and (4) [illegible] overscrupulously careful in pro[illegible] the accumulation of wealth and property

Dharma Dhyana [illegible] into four heads (1) [illegible] tration over the m[illegible] [illegible] with the [illegible] attributes and modifications [illegible] with a sincere belief in their truth as they are revealed by th[illegible] (2) Apayavichaya means [illegible] the ways and means whereby the [illegible] of [illegible] births and

four heads: Arta Dhyana, Raudra Dhyana, Dharma and Shukla. The first two [illegible] controlling the Karmic forces tend to [illegible] the influx of fresh energies. Arta Dhyana [illegible] and [illegible] desiring for the attainment [illegible] etc. It is of four kinds [illegible] brooding upon the loss [illegible] a new relation (Ishta [illegible]) [illegible] upon the attainment of unpleasant [illegible] with anxiety over sanyoga) [illegible] (Rogachinta) and physical [illegible] high hopes or anxious fears for future (4) Entertaining [illegible] (Agrashobha)

Raudra Dhyana expresses itself into four forms: (1) Himsanubandhi taking delight in doing injury and [illegible] (2) Mrishanubandhi enjoying with pleasure [illegible] fraud and hypocrisy (3) [illegible] thefts and crimins[illegible] [illegible] property of others an[illegible] [illegible] scrupulously caref[illegible] (4) Bhavanubandhi [illegible] the accumulation of weal[illegible] and property

Dharma Dhyana is classified into four he[illegible] (1) Ajnavichaya which is concentration over the categories and substances with their attributes [illegible] meditation is laid down in the scriptures w[illegible] sincere belief in their truth as they are reveale[illegible] the Omniscient Masters. (2) Apayavichaya [illegible] repeated reflection over the ways and means w[illegible] the Karmic energies the cause of repeated bir[illegible]

four heads: Arta Raudra Dharma and Shukla. The first two instead of rooting out or controlling the Karmic forces tend to invite the influx of fresh energies. Arta Dharma means ardently desiring for the attainment ... etc. It is of four kinds ... brooding upon the loss ... near relation ... upon the attainment (Ishta ...) ... things (Anishta ... of unpleasant ... with anxiety over sanyoga) ( ) brooding upon ... (Vedanachinta) and physical ... and diseases ... fears for future (4) Entertaining high hopes or anxious fears for future (...)

Raudra Dharma expresses itself into four forms: (1) ... in doing injury and ... with pleasure ... and hypocrisy (3) ... thefts and criminal ... of others and ... scrupulously careful ... accumulation of wealth (4) ... and property.

Dharma ... into four heads: ... over the nine (1) ... with their attributes and ... the scriptures with a ... as they are revealed by ... Apayavichara means ... the ways and means whereby ... of ... and the Karmic ...

XIPH]

four heads: Ārta, Raudra, Dharma and Shukla. The first two, instead of rooting out or controlling the Karmic forces, tend to [illegible] the influx of fresh energies. Ārta Dhyana [illegible] anxiously desiring for the attainment of [illegible] etc. It is of four kinds: (1) [illegible] brooding upon the loss of [illegible] new relation ([illegible]) [illegible] upon the attainment of unpleasant [illegible] undesirable things (Anishta sanyoga) ( ) [illegible] upon with anxiety over physical sufferings and diseases ([illegible]chinta) and (4) Entertaining high hopes or anxious fears for future ([illegible]).

Raudra Dhyana expresses itself into four forms. (1) Hims[illegible] [illegible] delight in doing injury and [illegible] enjoying with pleasure [illegible] fraud and hypocrisy (3) [illegible] theft and criminal [illegible] of others and [illegible] unscrupulously careful [illegible] (4) [illegible] accumulation of wealth and property.

Dharma Dhyana [illegible] into four heads (1) Ājnāvichaya includes [illegible] ration over the nine categories and [illegible] with their attributes and modifications as laid down in the scriptures with a sincere belief in their truth as they are revealed by the Omniscient Masters. (2) Apāyavichaya means the [illegible] of the ways and means whereby repeated [illegible] over the [illegible] the cause of repeated births and the Karmic energies [illegible]

four heads Arta Dhyan Raudra Dhyana and Shukla. The first two ... controlling the Karmic forces ... influx of fresh energies ... etc. It is of four kinds ... brooding upon the attainment ... new relation ... the attainment ... with anxiety over ... (...achinta) and physical ... anxious fears for future (4) ...

Raudra Dhyan expresses itself into four forms (1) ... delight in doing injury and ... enjoying with pleasure ... fraud and hypocrisy (3) ... theft and criminal ... of others and ... scrupulously careful ... accumulation of wealth (4) ...

Dharma Dhyan ... into four heads (1) ... over the nine ... attributes and ... scriptures with a ... down in the ... are revealed by sincere belief in their truth as they are revealed by the Omniscient Masters (2) Apayavichaya means repeated reflection over the ways and means whereby the Karmic ... the cause of repeated births and

four heads Arta Raudra Dharma and Shukla. The first two instead of rooting out or controlling the Karmic forces tend to favour the influx of fresh energies. Arta Dhyana [illegible] ardently desiring for the attainment of an object [illegible] etc. It is of four kind. (1) [illegible] brooding upon the loss of a dear object [illegible] or a near relation ([illegible]) (2) [illegible] upon the attainment of unpleasant and undesirable things ([illegible]) (3) brooding upon with anxiety over physical suffering and diseases (Rogachinta) and (4) Entertaining high hopes or anxious fears for future ([illegible])

Raudra Dhyana expresses itself into four forms (1) [illegible] delight in doing injury and [illegible] (2) [illegible]—enjoying with pleasure [illegible] fraud and hypocrisy (3) [illegible] robbery thefts and criminal [illegible] property of others and (4) [illegible]—over-scrupulously careful in procuring and increasing the accumulation of wealth and property

Dharma Dhyana is divided into four heads (1) Ajna vichara includes concentration over the nine categories and substances with their attributes and meditation [illegible] down in the scriptures with a sincere belief in their truth as they are revealed by the Omniscient Masters (2) Apayavichara means repeated reflection over the ways and means whereby the Karmic energies the cause of repeated births and

four heads Ārta Dhyāna, [illegible] Dharma and Shukla. The first two [illegible] roming on or controlling the Karmic forces [illegible] the influx of fresh energies. Ārta Dhyāna [illegible] and [illegible] desiring for the attainment [illegible]. It is of four kinds [illegible] brooding upon the loss [illegible] a near relation [illegible] upon the attainment of [illegible] things ([illegible]) [illegible] upon with anxiety over physical [illegible] ([illegible]) and (4) [illegible] high hopes or anxious fears for future ([illegible])

[illegible] Dhyāna expresses itself into four forms (1) [illegible] injury and [illegible] with pleasure [illegible] fraud and hypocrisy (3) [illegible] thefts and criminal [illegible] property of others and (4) [illegible] overscrupulously careful in [illegible] accumulation of wealth and property

Dharma Dhyāna [illegible] into four heads (1) Ājñāvichaya includes concentration over the nine categories and [illegible] with their attributes and modifications as laid down in the scriptures with a sincere belief in their truth as they are revealed by the Omniscient Masters. (2) Apāyavichaya means repeated reflection over the ways and means whereby the Karmic energies, the cause of repeated births and

four heads: Arta Raudra Dharma and Shukla. The first two instead of rooting out or controlling the Karmic forces tend to favour the influx of fresh energies. Arta Dhyana means and atly desiring for the attainment of an object et choice etc. It is of four kinds (1) Arta ... brooding upon the loss of a dear object ... or a near relation (Ishta viyoga) (2) brooding upon the attainment of unpleasant ... undesirable things (Anishta sanyoga) (3) brooding upon with anxiety over physical suffering and disease (Rogachinta) and (4) Entertaining high hopes or anxious fears for future (Agra shocha)

Raudra Dhyana expresses itself into four forms (1) Hinsanubandhi-taking delight in doing injury and ... (2) Mrishanubandhi-enjoying with pleasure the practice of ... fraud and hypocrisy (3) Steyanubandhi ... robbery thefts and criminal ... of the property of others and (4) Dhanasankshanubandhi ... scrupulously careful in procuring and increasing the accumulation of wealth and property

Dharma Dhyana is classed into four heads (1) Agnavichaya ... concentration over the ... ... with their attributes and ... as laid down in the scriptures with a sincere belief in their truth as they are revealed by the Omniscient Masters (2) Apayavichaya means repeated ... over the ways and means whereby the Karmic energy ... the course of repeated births and

1

four heads Arta [illegible] Dhyana and Shukla The first two [illegible] of rooting out or controlling the Karmic forces tend to [illegible] the influx of fresh energies. Arta Dhyana [illegible] ardently desiring for the attainment [illegible] etc. It is of four kinds (1) [illegible] brooding upon the loss [illegible] near relation ([illegible]) (2) Brooding upon the attainment of unpleasant [illegible] and undesirable things ([illegible] samyoga) (3) Brooding upon with anxiety over physical sufferings and disease (Roga chinta) and (4) [illegible] high hopes or anxious fears for future ([illegible]).

Raudra Dhyana expresses itself into four forms: (1) Himsanubandhi—taking delight in doing injury and [illegible] (2) Mrishanubandhi—enjoying with pleasure the [illegible] fraud and hypocrisy (3) [illegible] robbery thefts and criminal [illegible] the property of others and (4) [illegible]—overscrupulously careful in protecting and increasing the accumulation of wealth and property.

Dharma Dhyana [illegible] into four head. (1) Ajnavichaya [illegible] concentration over the nine categories and [illegible] with their attributes and modifications as laid down in the scriptures with a sincere belief in their truth as they are revealed by the Omniscient Masters. (2) Apayavichaya means repeated reflection over the ways and means whereby the Karmic [illegible] the cause of repeated births and

four heads Arta Raudra Dharma and Shukl[illegible] first two [illegible] tend [illegible] out or controll[illegible] Karmic forces tend to [illegible] the influx of energies Arta Dhyana [illegible] is ardently desir[illegible] the attainment [illegible] choice etc It[illegible] four kind (1) [illegible] brooding [illegible] the loss [illegible] a near rel[illegible] ([illegible]) [illegible] upon the attain[illegible] of unpleasant [illegible] desirable things (An[illegible] sanyoga) ( ) Brooding upon with anxiety [illegible] physical ailments and disease ([illegible]) (4) Entertaining high hopes or anxious fears for futu[illegible] ([illegible])

Raudra Dhyana expresses itself into four form[illegible] (1) Hinsanubandhi—taking delight in doing injury and [illegible] (2) Mrishanubandhi enjoying with pleasure [illegible] tract and hypocrisy (3) [illegible] theft and criminal [illegible] (4) [illegible] of others and [illegible] unscrupulously careful [illegible] and property [illegible] accumulation of wealth

Dharma Dhyana [illegible] into four heads (1) Ajnavichaya [illegible] concentration over the nine categories and [illegible] with their attributes and meditations [illegible] laid down in the scriptures with a sincere belief in their truth as they are revealed by the Omniscient Masters (2) Apayavichaya means repeated reflection over the ways and means whereby the Karmic energies, the cause of repeated births and

જ્યારે તે ધ્યાન સમાધિના નામથી ઓળખાય છે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ
થઇ જાય છે કે-ધ્યાનના ધ્યેયનું જ્ઞાન તેમજ તે જ્ઞાનની વૃત્તિ ('હું
ધ્યાન કરી રહ્યો છું' એવી રીતની) એમ બે પ્રકારના જ્ઞાન હોય છે
જ્યારે સમાધિમાં માત્ર ધ્યેયનું જ જ્ઞાન હોય છે વચ્ચે બીજી કોઇ વૃત્તિ
રહેતી નથી " तदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधिः " એ પતંજલિ
યોગસૂત્રથી (૩-૩) પણ સમાધિને કેવળ ધ્યેયમાત્રના પ્રતિભાસ સ્વરૂપ
જણાવી છે એ સૂત્રનો એજ આશય છે કે જે ધ્યાનમાં ધ્યેયને પ્રત્યક્ષ
તૈલધારાની જેમ અવિચ્છિન્ન રીતે રહે અને તે ધ્યાનનું પૃથક્ જ્ઞાન
થાય એવું જે ધ્યાન તે સમાધિ છે ધ્યાનના ધ્યાનાકાર વૃત્તિને
પણ સમજાય છે જ્યારે સમાધિમાં તે નથી હોતી ધ્યાનમાં ધ્યાનાકાર
વૃત્તિને સમજ હોવાથી તે પોતાના સ્વરૂપને જુદી વૃત્તિથી પ્રકાશ કરનાર
છે પરંતુ સમાધિમાં સમાધિ આકારની વૃત્તિને સમજ નહિ હોવાથી
તે પોતાના સ્વરૂપને જુદી વૃત્તિથી પ્રકાશ કરનારી બની નથી એજ માટે
જાણે તે સ્વરૂપશૂન્ય ન હોય એવો આરોપ સમાધિને માટે
' स्वरूपशून्यमिव ' એ વાક્યથી પતંજલિ મુનિએ કર્યો છે

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છીએ કે સમાધિ એ ધ્યાનની પરિપક્વ
અવસ્થારૂપ હોવાથી ધ્યાન જ છે ધ્યાનના ભેદ-પ્રભેદો વગેરે જૈન યોગ
ગ્રન્થોમાં ઘણું બહુ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે પરન્તુ તેને અત્રે કરવું
અત્ર પ્રસંગે ઉચિત નથી

असङ्गवृत्त्याख्यमतस्तु भावमवाप्तवानिह समाधौ लभते मुनीन्द्रः ।
प्रशान्तवाहित्वमसौ ममेवेदमेव नानान्तरतोऽन्य आहुः ॥१२७॥

The lord of sages advances under this aspect to the condition of high action called Asangavritti (state of detachment). It is Prashantavahitvam. It is also named in various ways by others. (127)

આ આ જ રીતિના અવસરે ધ્યાન સમુન્નત કેમ થય
છે (એવી રીતે ધ્યાના અભ્યાસથી કેવું ઉચ્ચ ધ્યાન પરિપક્વ મળે થી
ય. ખરી પણ થયે ધ્યાન કરવું રહે છે અને એવું કરવું આમ

called Samyama. It means, the mind of the beginner first becomes fixed on an object to be contemplated and then begins and continues to concentrate over it and eventually by uninterrupted continuous concentration, it becomes identified with the presented idea and fused with the nature of the object to be contemplated.

Opinions of various Yogis and others differ as to the last stage. In short every human being however high or low or every animal is entitled to rise higher on the path of Yoga. From the lowest animal to the highest being, each one is likely to enjoy such state.

" [illegible] ચિત્તની એક સરખી વહેતી વૃત્તિઓને ધ્યાન કહેવામાં આવ્યું છે. સમાધિ એ ધ્યાનનો એક વિશેષ પ્રકાર છે. [illegible] માત્રસ્વાનભાસને સમાધિ કહી છે. '—૧૨૬ ;

ભાવાર્થ [illegible] તરફ એકાકાર ચિન્તનનો પ્રવાહ [illegible] એને ધ્યાન કહેવામાં [illegible] ચિન્તનિઓનો જે એક [illegible] ચિન્તને સ્થાપન કર્યા [illegible] ધ્યાન [illegible] સ્થાપન કરવું, એ ધારણા અને [illegible] એકાકાર ચિન્તન થવું તે ધ્યાન છે.

[illegible] સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે [illegible] સમાધિ, ધ્યાનથી [illegible] અર્થાત્ [illegible] વિશેષ [illegible] ધ્યાનની [illegible] છે. ધ્યાનની [illegible] એ સમાધિ છે. એ [illegible] ચિત્તવૃત્તિઓનો પ્રવાહ [illegible]

ત્યારે તે ધ્યાન સમાધિના નામથી ઓળખાય છે આ ઉપરથી સ્પષ્ટીકરણ થઈ જાય છે કે-ધ્યાનમાં ધ્યેયનું ભાન તેમજ તે ભાનની વૃત્તિ ('હું ધ્યાન કરી રહ્યો છું' એવી રીતની) એમ બે પ્રકારના ભાન હોય છે, જ્યારે સમાધિમાં માત્ર ધ્યેયનું જ ભાન હોય છે વચ્ચે બીજી કોઈ વૃત્તિ રહેતી નથી "तदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधिः" એ પતંજલ યોગસૂત્રથી (૩-૩) પણ સમાધિને કેવળ ધ્યેયમાત્રના પ્રતિભાસ સ્વરૂપ જણાવી છે એ સૂત્રનો એજ ભાવાર્થ છે કે જે ધ્યાનમાં ધ્યેયનો પ્રત્યય તૈલધારાની જેમ અવિચ્છિન્ન રીતે રહે અને તે ધ્યાનનું પૃથક્ ભાન ન રહે એવું જે ધ્યાન તે સમાધિ છે ટૂંકમાં ધ્યાનમાં ધ્યાનાકાર વૃત્તિનો પણ સબંધ હોય છે જ્યારે સમાધિમાં તે નથી હોતો ધ્યાનમાં ધ્યાનાકાર વૃત્તિનો સંબંધ હોવાથી તે પોતાના સ્વરૂપને છૂટી પાડી પ્રકાશ કરનાર છે પરંતુ સમાધિમાં ધ્યાનાકાર વૃત્તિનો સંબંધ નહિ હોવાથી તે પોતાના સ્વરૂપને જુદી વૃત્તિથી પ્રકાશ કરનારી બની નથી એજ માટે 'જાણે તે સ્વરૂપશૂન્ય ન હોય' એવો આરોપ સમાધિને માટે 'स्वरूपशून्यमिव' એ વાક્યથી પતંજલિ મુનિએ કર્યો છે

આ ઉપરથી એમ સાબિત થાય છે કે સમાધિ એ ધ્યાનની પરિપક્વ અવસ્થા રૂપ હોવાથી ધ્યાનજ છે ધ્યાનના ભેદ-પ્રભેદો વિગેરે જૈન યોગ ગ્રન્થોમાં તેનું બહુ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે પરન્તુ તેને અવલોકવાનું આ વખત પ્રસંગ ઉપર રાખીશું

असङ्गत्वपारपरसत्प्रवृत्तिपदं समाधौ लभते मुनीन्द्रः ।
प्रशान्तवाहित्वमसादिभेदैरिदमेव नामान्तरतोऽप्य आहुः ॥१२७॥

The lord of sages advances under this aspect to the condition of right action called Asangavritti (state of disattachment). It is Prashāntavāhitvam. It is also named in various ways by others. (127)

'આ શ્લોકમાં 'અસંગાનુષ્ઠાન' નામનું સત્ પ્રવૃત્તિ પદ બતાવ્યું છે (એવી રીતે [illegible] પણ [illegible] છે અને તેનું કારણ આમાં

સ્થાપિત થયેલો દંડના પૂર્વ વ્યાપારનો સંસ્કાર છે, તેવીજ રીતે ધ્યાન થઇ રહ્યા પછી પણ ધ્યાનના સંસ્કારવશાત્ ધ્યાનના સમય જેવા શુદ્ધ પરિણામનો જે પ્રવાહ વહેવો, એને અસંગાનુષ્ઠાન કહેવામાં આવ્યું છે.) જેને સાંખ્યાચાર્યો 'પ્રશાન્તવાહિતા', બૌદ્ધો 'વિસભાગપરિક્ષય', શૈવો 'શિવવર્ત્મ' અને મહાવ્રતિઓ 'ધ્રુવાધ્વા' શબ્દથી કહે છે, તે આ અસંગાનુષ્ઠાન છે."—૧૨૭

ભાવાર્થ. સાતમી દૃષ્ટિમા ચિત્તની સ્થિરતાનો બહુજ મોટો લાભ મેળવાય છે. આ દૃષ્ટિમા તત્ત્વપ્રતિપત્તિનો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. આની પૂર્વદૃષ્ટિમા જ્યારે **મીમાંસા** ગુણ હતો, તો તેના પરિણામે પ્રસ્તુત દૃષ્ટિમા **તત્ત્વપ્રતિપત્તિ** ગુણનો પ્રાદુર્ભાવ થવોજ જોઇએ. તત્ત્વોનું યથાર્થ જ્ઞાન એ તત્ત્વપ્રતિપત્તિ શબ્દનો અર્થ છે. સૂક્ષ્મ પદાર્થોનો સૂક્ષ્મ બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરતા કરતા જે અજવાળું પડે છે, તે આ દૃષ્ટિનો ગુણ છે. એ અજવાળાને સૂર્યના પ્રકાશની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આ દૃષ્ટિમા રોગ, જે ધ્યાનનો પ્રતિબન્ધક છે, તે નષ્ટ થાય છે. એ રોગના દૂર થવાથી ધ્યાનનો એવો નિર્મળ પ્રવાહ પ્રાપ્ત થાય છે કે એનાથી આત્મા ઉપશમસુખની અંદર રમણ કરતો રહે છે. અને એનુંજ એ પરિણામ છે કે આ દૃષ્ટિમા અસંગાનુષ્ઠાનનો અભ્યુદય હોય છે. જેવી રીતે દંડના પ્રયોગથી ફરતું ચક્ર દંડનો વ્યાપાર બંધ પડી ગયા પછી પણ થોડો વખત ફરતું રહે છે, અને એનું કારણ દંડના પૂર્વ વ્યાપારનો સંસ્કાર છે, તેવી રીતે ધ્યાન થઇ રહ્યા પછી ધ્યાનજનિત સંસ્કારવશાત્ તેવોજ (ધ્યાનના વખત જેવો) પરિણામનો પ્રવાહ વહેવો એને 'અસંગાનુષ્ઠાન' સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. આ બહુ ઉંચી સ્થિતિ છે. આનાથી પ્રતિક્ષણ બહુજ કર્મપુંજનો વિનાશ થતો જાય છે. આથી આત્મા બહુજ નિર્મળતા ઉપર પ્રાપ્ત થતો જાય છે. આ સ્થિતિની પ્રવૃત્તિને દરેક યોગાચાર્યો અગત્યની માને છે, એટલા માટે તેઓ તે સ્થિતિનો જુદા જુદા નામથી પોતાના ગ્રન્થમાં ઉલ્લેખ કરે છે, અને તે બધા શબ્દોના મૂળ અર્થમા ભેદ નથી હોતો.

આઠમી પરા દૃષ્ટિઃ—

दृष्टिः परा नाम समाधिनिष्ठा तदासङ्गविवर्जिता च ।
सात्म्यीकृतात्मा भवति तदुत्तीर्णाशयः पूर्णचन्द्रिकया समानः॥१२८॥

The eighth aspect called Parā is rooted in Samādhi. Even the Asanga disappears here. There is the realization of soul and the perception is like the moon-light. (126)

પરા દૃષ્ટિ—

આ પગલ મની આઠમી દૃષ્ટિના સમધિ પ્રાપ્ત થય છે આ સ્થિતિમા સમધિ ઉપર પણ અસગ રહેને નથી અહીં એવો અનિ ઉન્નો ગીતે ધમ પ્રવ થય છે કે જે વદન આત્મદર્શી હેય છે આ દૃષ્ટિમા જ્ઞાનગત બોધને ચન્દ્રની જ્યોત્સ્નાની ઉપમા આપવામા આવી છે "—૧૨૮

अस्यां निराचारपदो मुनीश्वर धर्मसंन्यासवशेन केवलम् ।
स्वरूपोत्तम योगमयोगमन्तरं प्राप्यापवर्गं लभतेऽस्तकर्मक ॥१२७॥

The great sage in this stage is free from daily religious duties and on his attaining to the Dharmasannyasa stage he obtains absolute knowledge. He destroys his Karmic forces and attains to absolution with the practice of excellent Yoga which is Ayoga in the end. (127)

આ દૃષ્ટિમા વર્તતો મુનીશ્વર પ્રતિક્રમણઆદિ આચારોથી રહિત હેય છે અહીં * ધર્મસંન્યાસના સામર્થ્યથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થય છે તે કેવલજ્ઞાની પરમાત્મા જિનેશ્વરીના અન્તમા અયોગઅવસ્થારૂપ ઉત્તમ યોગ ઉપર આવી સકળ કર્મો ક્ષીણ કરીને મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે—૧૨૯

આચાર્ય ભગવતી બેસી વધતા વધતા ઉચ્ચ પ્રમાણુ ભગત જે

* જે ધર્મો આ માના શુદ્ધસ્વરૂપમય નથી, તે ધર્મોનો પરિત્યાગ એ ધર્મસંન્યાસ શબ્દનો અર્થ છે એ મહત્ યોગ છે એ વિષે જાણવા જોઈએ

'સમાધિ' નામથી જોઇ ગયા છીએ, તે આ દૃષ્ટિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. સમાધિનું સામર્થ્ય પરાકાષ્ઠા ઉપર જ્યારે પહોંચે છે, ત્યારે કેવલજ્ઞાનને અટકાવનારાં ઘાતિકર્મો ઉપર અત્યન્ત સખ્ત ફટકો લાગે છે. આ દૃષ્ટિમાં એવો સ્વચ્છ બોધ પ્રકટ થાય છે કે જેને ચન્દ્રના પ્રકાશની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આ દૃષ્ટિમાં આસંગ દોષનો લય થાય છે, એટલે કે આ દૃષ્ટિમાં આત્મસ્વરૂપને ફિનકર પ્રસંગ સિવાય અન્યત્ર પ્રવૃત્તિ હોતીજ નથી. આ દૃષ્ટિવાળાનો આત્મપરિણામ વૈરાગ્ય અને સંવેગથી બહુજ ભરપૂર હોય છે; અતએવ સમાધિ ઉપર પણ આ દૃષ્ટિવાળાનો આસંગ હોતો નથી. આ દૃષ્ટિનો ગુણ પ્રવૃત્તિ બતાવવામાં આવ્યો છે, એટલે કે આ દૃષ્ટિમાં વર્તનારની સંપૂર્ણ પ્રવૃત્તિ આત્મસ્વરૂપને સ્પર્શનારી હોય છે; અને એથી કરીને આઠમા ગુણસ્થાનથી ક્ષપકશ્રેણી ઉપર ચઢવાનું આ દૃષ્ટિવાળાને દુષ્કર રહેતું નથી. ક્ષપકશ્રેણી ઉપર ચઢવાથી મોહનીયકર્મનો ક્ષય થવા માંડે છે. અન્તર્મુહૂર્તમાં બારમે ગુણસ્થાન ઉપર પ્રાપ્ત થઇ સમસ્ત મોહનીયકર્મનો ક્ષય કરી આત્મા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. કેવલી થયા પછી આયુષ્યપર્યન્ત પૃથ્વીતળ ઉપર વિહરણ કરે છે. આયુષ્યના અન્તે શેષ ચાર (અઘાતિ) કર્મો ક્ષીણ કરી મુક્તિદશાને પહોંચે છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે-આઠમી દૃષ્ટિમાં શ્રેણીઅવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે; અને સાતમી દૃષ્ટિનો અધિકારી સાતમા ગુણસ્થાનવાળો છે, તથા છઠ્ઠી દૃષ્ટિવાળાઓ છટ્ઠે અને પાંચમે ગુણસ્થાને પણ સંભવે છે.

उपसंहरति—

तृणगोमयकाष्ठकण्यक्षुक-
कणदीपनभयोपमीपने ।
अथ रत्न-भ भानु-चन्द्रम –
प्रभया बोध इह क्रमात् पुन ॥ १३० ॥
खेदाद्दिोषा इह निर्गतास्तथाऽ
द्वेषादिका अष्ट गुणा श्रिता क्रमात् ।
इत्येवमष्टाङ्गकमष्टक दृशा
संक्षेपतोऽदर्शि योगिसम्मतम् " ॥ १३१ ॥

(To recapitulate briefly)—The instructive light in the first four is successively like the sparks of the fire of grass cowdung fuel and lamp-light. In the last four it is respectively like the light of the sun and the moon

While acting under these stages the evil of exhausting languor etc disappear and eight eminent qualities as freedom from hatred etc. are respectively attained. Thus are briefly expounded here the eight Drishtis along with the eight-fold Yoga as approved by the Yogis (130-131)

ઉપસંહાર—

આઠે દૃષ્ટિમાં દર્શન વિશાલતા અને ઉપમાઓ જેવી રીતે આ ક્રમે છે —

બીજી દૃષ્ટિમાં—છાણાના અગ્નિના કણિયા સમાન.
ત્રીજી દૃષ્ટિમાં—કાષ્ઠાગ્નિકણસમાન.
ચોથી દૃષ્ટિમાં—દીપપ્રભાના સમાન.
પાંચમી દૃષ્ટિમાં—રત્નપ્રભાના સમાન.
છઠ્ઠી દૃષ્ટિમાં—તારાપ્રભાના સમાન.
સાતમી દૃષ્ટિમાં—સૂર્યપ્રભાના સમાન.
આઠમી દૃષ્ટિમાં—ચંદ્રપ્રભાના સમાન.

આપણે વાંચી ગયા કે આ આઠ દૃષ્ટિઓમાં ક્રમથી એકેક દોષ નિકળતો જાય છે, તે આ પ્રમાણે—

પહેલી દૃષ્ટિમાં—ખેદ.
બીજી દૃષ્ટિમાં—ઉદ્વેગ.
ત્રીજી દૃષ્ટિમા—ક્ષેપ.
ચોથી દૃષ્ટિમાં—ઉત્થાન.
પાંચમી દૃષ્ટિમાં—ભ્રાન્તિ.
છઠ્ઠી દૃષ્ટિમાં—અન્યમુદ્ (અપ્રસ્તુતમાં પ્રેમ)
સાતમી દૃષ્ટિમા—રોગ.
આઠમી દૃષ્ટિમાં—આસંગ.

એ સિવાય એકેક ગુણ ક્રમથી પ્રકટ થતો જાય છે, તે આ પ્રમાણે—

પ્રથમ દૃષ્ટિમાં—અદ્વેષ.
બીજી દૃષ્ટિમાં—જિજ્ઞાસા.
ત્રીજી દૃષ્ટિમાં—શુશ્રૂષા.
ચોથી દૃષ્ટિમાં—શ્રવણ.
પાંચમી દૃષ્ટિમાં—બોધ.
છઠ્ઠી દૃષ્ટિમાં—મીમાંસા.
સાતમી દૃષ્ટિમાં—પ્રતિપત્તિ.
આઠમી દૃષ્ટિમાં—પ્રવૃત્તિ.

એ પ્રકારે અતિસંક્ષેપથી આઠ અંગો સહિત યોગની આઠ દૃષ્ટિઓ બતાવી.*—૧૩૦, ૧૩૧.

---

* યોગનાં આઠ અંગો તો સર્વસાધારણને-માનનીય હોવાની સાથે

* * * * * * * * * * * * * * * *

આ આઠે દૃષ્ટિઓમાં ઉન્નતિનો ક્રમ કેવો ગોઠવવામાં આવ્યો
અને દરેક દૃષ્ટિને યોગાંગ વગેરે કેવા ગુણોથી સંપન્ન હોવાનું બતા[વ્યું]
છે તે વાંચનાર જાણી શક્યા હશે. આત્માની ઉન્નતિ કઈ સાધના[થી]
પ્રયાસથી મળી શકે તેમ નથી જ એ માટે જેવા ગુણો મેળવવા જરૂર[ના]
છે તે બધા ગુણોનો સમાવેશ આ આઠ દૃષ્ટિઓમાં કરી દીધો છે. આ
દૃષ્ટિઓની સહાય [illegible] ઉક્તિપૂર્વક [illegible] લાગી ગઈ છે પરન્તુ આ બધાનો
સાર સ્વરૂપ સમજી અને એનો વ ક્રમ કહીએ તે તે યોગ છે કે-
કષાયોનો જય કરવો એ આત્મોન્નતિનું પરમ સાધન છે. મુક્તિના
સાધન તરીકે દર્શનોમાં અનેક રીતના માર્ગો બતાવ્યા છે અને જુદા જુદા
દર્શનશાસ્ત્રોમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે મોક્ષપદ બતાવી છે. પરન્તુ
મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા જૈનાચાર્ય મહર્ષિનો ઉદારતા ભર્યો આ
શ્લોક દરેકે યાદ રાખવા જેવો છે કે—

नाशाम्बरत्वे न सिताम्बरत्वे न तत्त्ववादे न च तर्कवादे ।
न पक्षसेवाऽऽश्रयणेन मुक्तिः कषायमुक्तिः किल मुक्तिरेव ॥

(ઉપદેશતરંગિણી.)

અર્થ ત- દિગમ્બર સ્થિતિમાં મોક્ષ નથી શ્વેતામ્બર અવસ્થામાં મોક્ષ
નથી તત્ત્વોના વાદમાં મોક્ષ નથી તર્કવાદ કે [illegible] મોક્ષ નથી
અને સ્વપક્ષની ભક્તિમાં મોક્ષ નથી કિન્તુ કષાયોથી મુક્ત થવામાં જ
મુક્તિ રહેલી છે.

હવે કષાયો શું છે? તે શી રીતે ઉત્પન્ન થતા છે? અને તેનો વિજય
શી રીતે અને કેવા ઉપાયોથી કરવો જોઈએ? એ જિજ્ઞાસા અહીં ઉપ
સ્થિત થાય છે એના સમાધાન માટે નીચેના પ્રકરણમાં પ્રવેશ કરીએ.

સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે, કિન્તુ યોગની આ દૃષ્ટિઓ જૈનેતર સમાજમાં હું
સમજું છું કે પ્રસિદ્ધ નથી. પરન્તુ આ દૃષ્ટિઓ કેવળ જૈનોને જ સમ્મત
છે એમ નથી. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય નામના ગ્રન્થમાં
યોગમાં એકની શક્તિમાં લખે છે કે મહર્ષિ પતંજલિ વગેરેને પણ
આ યોગની દૃષ્ટિઓ સમ્મત છે.

चतुर्थ–प्रकरणम् ।

कषायजय ।

CHAPTER IV

Victory over Passions

(Shloka [illegible])

The importance of purifying the soul by the removal of Kashayas is more and more recognised day by day. The psychic laws which underly the efforts of the Indian Yogi are now being understood to a certain extent by the West. The principal thing is that man is a combination of two elements—physi-cal and super-physical. Of these two the super-physical acts very powerfully on the physical. It is in fact the predominating element. Physical body is the outward result of the accumulation of super-physical elements round the soul when Jiva becomes enclosed in the coverings of Karmas. These super-physical elements are the first product of that union.

These are called Kashāyas. That the Kashāyas strengthen the coating of Karma is now testified by eminent clairvoyants and psychic researchers. The Kashāyas though themselves formless are yet capable of compelling the Jiva to be born in the physical body. They form one sheath of Karma on another as it were and these aggregates build up the physical body ever afterwards. They continue to dominate the physical body and govern all its actions unless resolute effort is made to shake off their tyranny. Yoga teaches how to get rid of them. It is in the natural order of things that as the Kashāyas constitute the main cause of compelling Jiva to evolve in the Cycle of Births, they ought in the first instance to be rooted out if Jiva is to free himself of the recurring Cycle and to be firmly sacred on the new changing throne of self-illumination.

आत्मा ज्ञातव्यः—

आत्मस्वरूपं प्रथमं प्रविद्युर्योगश्रियां प्रोत्सहमानचित्ताः ।
स एव योगस्य यदस्ति भूमिराकाशचित्रोपममन्यथा स्यात् ॥१॥

Those whose minds are eager for the acquisition of the Yoga-wealth should first recognise the nature of the Soul, because Soul is the proper field for practising Yoga ; otherwise the practice of Yoga would be tentamount to drawing a picture in the void. (1)

Notes :—There was a city called Suketpura, in the Bharata Kshetra, lying in Jambudwip. It was charmingly decorated with magnificent buildings, etc.

અને બુદ્ધિનો યોગ મળે છે, જ્યારે બીજાને તે મળતો નથી. આથી એ માનવું જોઇશે કે આ જન્મ સાથે પૂર્વ જન્મનું અનુસન્ધાન છે. કેટલાક **બદમાશ લૂટારાઓ** અપરાધ કરીને એવા ગુમ થઇ જાય છે કે તેઓ તે ગુનહાની સજાથી બચી જાય છે, જ્યારે બીજા નિરપરાધીઓને ગુન્હા વગર ગુન્હાની સજા ભોગવવી પડે છે. આ કેટલો અન્યાય ! આમ કેમ બનવું જોઇએ ! 'કરણી તેવું ફળ' એ **કાયદો** ક્યાં રહ્યો ? પણ એ બધી ગુંચવણ પુનર્જન્મની સત્તા સ્હામે ટકી શકતી નથી. પૂર્વ જન્મમાં એવાં કૃત્યો કરેલાં હોવાં જોઇએ કે જેના પરિણામે નિરપરાધી માર્યા જાય છે, જ્યારે અપરાધી બચી જાય છે.

સ્કૂલ યા કોલેજમાં ભણનારાઓ પૈકી એકને સેકન્ડ લેંગવેજ તરીકે **સંસ્કૃત** ભાષા લેવાનું મન થાય છે, જ્યારે બીજો ફ્રેંચભાષાને પસંદ કરે છે. એટલુંજ નહિ, પણ એક વિદ્યાર્થીને સંસ્કૃત શબ્દો સ્હેજે યાદ રહી જાય છે, જ્યારે ફ્રેન્ચભાષાના શબ્દોને યાદ રાખવામાં તેને બહુ મુશ્કેલી પડે છે. વળી એકને ગણિતનો વિષય અત્યંત કઠિન જણાય છે અને ઇતિહાસનો વિષય સુગમ લાગે છે, જ્યારે બીજાને એથી ઉલટી રીતે ગણિત સુગમ પડે છે અને ઇતિહાસ કઠિન લાગે છે. આ બધું શું બતાવી આપે છે ! એજ કે-જેને જે વિષય સરળ લાગે છે અને જે ભાષા અઘરી લાગતી નથી, તેને તે વિષય અને તે ભાષાના અભ્યાસ સાથે પૂર્વ જન્મમાં સંબન્ધ હોવો જોઇએ. સરખા અભ્યાસવાળાઓમાં એક સ્વભાવતઃ વક્તૃત્વશક્તિ ધરાવનાર હોય છે, જ્યારે બીજાને વક્તા થવાની બહુ હોંસ હોવા છતાં તે તેવો વક્તા બની શકતો નથી. એકને એવી સ્વાભાવિક લેખનશક્તિ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે કે એની જોડના અન્ય વિદ્યાર્થીઓને તે હોતી નથી. કેટલાક સાધારણ અભ્યાસી હોઇ કરીને પણ એવી કવિત્વશક્તિ અથવા વાદશક્તિ ધરાવનારા હોય છે કે એવી શક્તિ કેટલાએ ઉંચા દરજ્જાના વિદ્વાનોમાં પણ તેવી શક્તિ જોવાતી નથી. આ બધું શું એમ પુરવાર નથી કરી આપતું કે પૂર્વજન્મમાં જેને અભ્યાસ અને તજ્જનિત સંસ્કારો પડેલા હોય છે, તેનું ફળ વર્તમાન જન્મમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

કેટલાકો એમ કહી શકે ખરા કે પુનર્જન્મ હોય તો પૂર્વજન્મની સ્થિતિની સ્મૃતિ આ જિન્દગીમાં અમને થવી જોઇએ. પરંતુ કહીશું

એમ છે કે—આગ અવસ્થાની ઘટનાઓ પણ પૂરી રીતે જ્યારે આપણને યાદ આવતી નથી, તો પછી પૂર્વ જન્મના સંગીન બનાવો બનેલા બન્યો પૂર્વ જન્મમાં ગીને યાદ આવી શકે ?

આ આત્મામાં ઘણી ઘટનાઓ ઉપસ્થિતિમાં યાદ નહિ આવવાના કારણે જે એમ કહેવું કે મન ધરી શકે ખરો કે બાલ્યાવસ્થાનો આમ જ હતો અને બનાવો આ ન જ થાય છે ? નહિ તેવી જ રીતે પૂર્વ જન્મમાં બનેલા બનાવો આ જન્મમાં યાદ ન આવવાના કારણથી એમ ન કહી શકાય કે પૂર્વ જન્મ ન આત્મા જ હતો અને અત્યારનો આ માણસ છે પૂર્વજન્મની નગતિઓના સંસ્કારો આપણા આત્મામાં ... સંસ્કાર તું જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે જ પુનર્જન્મની ઘટનાઓ સ્મૃતિમાં ઉપસ્થિત થઈ શકે છે ઘણી વખત એમ બને છે કે નવીન કાર્યનો આરંભ કરતાં આ પદ્ધતિએ કેમ કરવું કે બીજી પદ્ધતિએ ? એમ સંશય ઉભો થાય છે પણ વિચારના ઉંડા ... ઉતરતાં તે સંશયનું નિરાકરણ થઈ જાય છે અને પોતાનું મન ... છે કે આ પદ્ધતિએ કામ લેવાથી લાભ થશે કહો ! આ નવીન ... આરંભમાં કે જે કાર્યને પહેલાં અનુભવ ન્હોતો છતાં ... નમ્રસંપન્ન થયું તે શાથી થયું ? કહેવું જોઈશે કે પૂર્વ જન્મના ... અભ્યાસથી અને પરિચય હતો અને એથીજ તે વિષયના ... સ્મૃતિ ... જાગ્રત થઈ ને નામસંપન્ન થયું

આવી રીતે આપણું હૃદયસ્થાના ઉદ્ભવની અવ્યક્ત સ્મૃતિઓ ઘણી વખત આપણને પુનર્જન્મનું ભાન કરાવે છે શાસ્ત્રકારો તો ત્યાં સુધી કહે છે કે હૃદયને મન જ્યારે ક્ષીણ થાય છે ત્યારે પૂર્વજન્મની સ્મૃતિને દાબી રાખનારો પડદો ખસી જતાં એક પૂર્વજન્મનું નહિ પણ અનેક પૂર્વજન્મોનું સ્પષ્ટ સ્મરણ થાય છે

... જોઈએ કે—જે મનુષ્ય દુષ્ટ કાર્યો કરે છે તેના દુષ્ટ પોતાની તેના ઉપર રહેલી ... પુનર્જન્મથી જાગ્રત થાય છે ... જ્યારે પર આપત્તિ આવે છે અથવા વિના અપરાધે ... તેમને ... ત્યારે તે વખતે તેઓને આશ્ચર્ય ... પણ ... તે પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત છે તેઓ એમ

The House-holder's Duties as a Preliminary Step for Spiritual Development as prescribed in the Jain Holy Texts.

The knowledge of the fundamental principles of Jainism is essentially required in the practice of layman's duties. Jainism aims at the achievement of the supreme status of Godhood by means of Right Belief, Right Knowledge and Right Conduct. Religion in the shape of disciplinary rules and regulations and prohibitions helps one in making progress on the upward path. It is classified into two parts—Nishchaya Dharma and Vyavahar Dharma. By following the Vyavahar Dharma in the true sense one advances towards Nishchaya Dharma as he cannot abandon worldly affairs and occupations all at once. The observance of these rules and regulations enables a house-holder gradually and steadily to renounce the world and to become completely absorbed in the realisation of Self. The house-holder in order to prepare himself for the ascetic life must observe eleven Pratimas, twelve vows and follow also eleven ruling rules of conduct and practise austerity and pious reflections as laid down in the holy texts.

Darshana Pratima requires a strong and unshakable faith in Jainism (Samakita) acquired by quietude, compassion (Samvega) fading worldly affection, non attachment and removal of all doubts by sound knowledge of Jain doctrines. It includes the worship of true Deva (Tirthankara), the true preceptor and true Dharma. It also recommends the

avoidance of gambling, flesh-eating, wine drinking, hunting, stealing, adultery and debauchery, etc.. (2) The Vrata Pratimā consists of the observance of five minor vows, three guna-vratas and four shikshā-vratas, the details of which are separately annexed. (3) The Samayika Pratima requires self-contemplation renouncing all other worldly affairs at least for forty-eight minutes twice or thrice a day for the purification of the mind by the removal of passions. (4) The Poshadhopavasa Pratima requires the Poshadha observance clearly described in the eleventh vow. (5) The Kayotsarga Pratima requires self-contemplation at night in a house then unoccupied by others with the Poshadha vrata on two eighth and two fourteenth days of a month without being ruffled by dangers or other extraordinary obstructions. (6) The Brahmacharya Pratima requires strict celibacy and sexual purity with the avoidance of all decorative attractions (7) Sachitatyaga Pratima means avoidance of flesh and uncooked vegetables and plucking fruits from trees, etc., as they contain life. (8) Ārambha-tyaga Pratima means avoidance of new worldly engagements and occupations as they are sure to involve the loss of life. (9) Anyarambha-varjana Pratima means avoidance of approving engagements to be executed by servants and others. (10) The tenth Pratima enjoins the taking of permissible food offered at meal times without special preparation and also withholding worldly advice on family matters etc. (11) [illegible] Pratima enjoins a gradual renunciation of the worldly affairs and the

practice of rules laid down for the ascetics. These rules are [illegible] preliminary steps for asceticism. One who has observed all the above [illegible] has arrived [illegible] the fifth stage of spiritual development.

Vows.—The [illegible] Vows [illegible] described in the preceding chapter are to be observed in toto by the ascetics while the house-holders are required to observe them with certain limitations. These five vows are called Anuvrata [illegible] with respect to them. These are followed by three Guna-vratas which help the proper observance of the five vows and by four Siksha-vratas which help them in discharging their religious duties.

Sixth vow (Dig [illegible] Vrata) implies that one should not travel [illegible] by land or by sea [illegible] based on the principle [illegible] for personal [illegible] or [illegible] work except for religious purposes. Also he [illegible] from sending other men [illegible] Physical and Mental. The [illegible] to be avoided are with reference to [illegible] exceeding [illegible] for [illegible] two [illegible] forgetfulness. Breaking the vow [illegible] forgetfulness and [illegible]

Seventh vow ([illegible] Vrata)—The [illegible] the use of things [illegible]

avoidance of gambling, flesh-eating, wine drinking hunting, stealing, adultery and debauchery, etc. (2) The Vrata Pratimā consists of the observance of five minor vows, three guna-vratas and four shikshā-vratas, the details of which are separately annexed. (3) The Sāmāyika Pratimā requires self-contemplation renouncing all other worldly affairs at least for forty-eight minutes twice or thrice a day for the purification of the mind by the removal of passions. (4) The Poshadhopavāsa Pratimā requires the Poshadha observance clearly described in the eleventh vow. (5) The Kāyotsarga Pratimā requires self-contemplation at night in a house then unoccupied by others with the Poshadha vrata on two eighth and two fourteenth days of a month without being ruffled by dangers or other extraordinary obstructions. (6) The Brahmacharya Pratimā requires strict celibacy and sexual purity with the avoidance of all decorative attractions. (7) Sachittatyāga Pratimā means avoidance of flesh and uncooked vegetables and plucking fruits from trees, etc., as they contain life. (8) Ārambha-tyāga Pratimā means avoidance of new worldly engagements and occupations as they are sure to involve the loss of life. (9) Anyārambha-varjana Pratimā means avoidance of approving engagements to be executed by servants and others. (10) The tenth Pratimā enjoins the taking of permissible food offered at meal times without special preparation and also withholding worldly advice on family matters etc. (11) Uddishta or Shramanabhūta Pratimā enjoins a gradual renunciation of the worldly affairs and the

One is said to transgress the vow if he does anything to promote the acts forbidden in this vow

Ninth vow — A man should daily practise this Sāmāyika vow for 48 minutes whereby he would be able to get tranquillity of mind. During this time he may read scriptures or may contemplate upon Arhatas etc. or he may repent for his mis-doings or he may recount the merits of the holy deities. This would tend to promote his spiritual development. He should be careful to avoid all the defects relating to body speech mind and thoughts.

Partial transgressions imply wrong occupations of the mind speech and body and practising it in a wrong place and leaving of the practice before the limited time. If the transgression is wilful then it is a sin

Tenth vow (Disāvakāsika) —This vow is the sixth vow in a more limited form. It implies the reduction to a minimum movement. It may signify to restrict our movement according to our needs for daily duties of our life. Its trangressions consist in fivefold acts promoting the doing of things prohibited.

Eleventh vow (Paushadhopavāsa Vrata) —This vow is the same as the ninth but it is continued from twelve to seventy two consecutive hours once a week once a month or at least once a year accompanied by some fasting or taking food between sunrise and sunset. This vow is transgressed in five ways by negligence in observing and cleaning the

and usual. He should use only inanimate things. If it is not practicable he should give up food having life germs If this he cannot do, he should positively avoid taking uneatables and things with infinite life germs as prescribed in the religious texts.

He should avoid business which would involve injury to living beings such as making charcoal, agriculture, gardening, making and driving carts, blasting rocks, digging mines, ivory work, working in lac and similar articles, liquors, poison, hair, miling, castrating animals, burning green forests, fields, etc., drying lakes, ponds, etc., maintaining bad characters (immoral women) or bringing up animals for any cruel purpose or personal pleasures.

The partial transgressions imply eating things with life germs or mixed with life germs or things in a raw state, etc..

Eighth vow (Anarthadanda Virmana Vrata):- This vow based upon the principles of refraining from incurring unnecessary evils by thoughts, words and deeds. The evils libale to be brought on by brooding over the loss of a desirable object or from the association with undesirable persons or things and diseases and pleasures such as sexual indulgence, anger, pride, deceit, greed and sleep or by repeatedly thinking upon deeds favourable to Hinsā and other sins should be avoided. One should also avoid unnecessary talk about matters which do not concern him. This rule is highly beneficial in guarding against many evils which would otherwise accrue.

of family relationship. Such a layman must avoid danger spots both visible and invisible. He should learn to appreciate the conduct, life and doings of truly spiritually advanced persons so that his life may be gradually moulded on their model. The pleasures of the five senses should not be carried to an extreme and the places of difficulties and dangers such as battle-fields and famine-stricken districts should be avoided.

His place of residence must be one where the life and property of the governed are sufficiently well protected by the governing authority, and his house though well ventilated, should not be too open nor too concealed. His household expenditure should not exceed the amount of his income and every well-known custom which does not militate against any high principle should be respected and followed. It is his bounden duty to respect and render service to his parents, his master and his guests, [illegible] to his inferiors, to always seek the company of pure hearted persons, and [illegible] for the benefit of his health that he should be free from vices like meat-eating and wine-drinking. He should not libel or slander anybody—especially the king. Neither his words nor his actions must in any way cause unnecessary pain to anybody. In eating and drinking, the nature of his physical constitution must be considered and in case of physical weakness no time should be wasted in adopting the proper remedy. For the sake of self-protection he should not travel in countries where earthquakes

of family relationship. Such a layman must avoid danger spots both visible and invisible. He should learn to appreciate the conduct, life and doings of truly spiritually advanced persons so that his life may be gradually moulded on their model. The pleasures of the five senses should not be carried to an extreme and the places of difficulties and dangers such as battle-field and famine-stricken districts should be avoided.

His place of residence must be one where the life and property of the governed are sufficiently well protected by the governing authority and his house though well ventilated should not be too open nor too concealed. His household expenditure should not exceed the amount of his income and every well-known custom which does not militate against any high principle should be respected and followed. It is his bounden duty to respect and render service to his parents, his master and guests. It is to his interest to always seek the company of pure hearted persons and it is for the benefit of his health that he should be free from vices like meat eating and wine-drinking. He should not libel or slander anybody—especially the king. Neither his words nor his actions must in any way cause unnecessary pain to anybody. In eating and drinking the nature of his physical constitution must be considered and in case of physical weakness no time should be wasted in adopting the proper remedy. For the sake of self-protection he should not travel in countries where earthquakes

of family relationship. Such a layman must avoid danger spots both visible and invisible. He should learn to appreciate the conduct, life and doings of truly spiritually advanced persons so that his life may be gradually moulded on their model. The pleasures of the five senses should not be carried to an extreme and the places of difficulties and dangers such as battle fields and famine-stricken districts should be avoided.

His place of residence must be one where the life and property of the governed are sufficiently well protected by the governing authority and his house though well ventilated should not be too open nor too concealed. His household expenditure should not exceed the amount of his income and every well-known custom which does not militate against any high principle should be respected and followed. It is his bounden duty to respect and render service to his parent, his master and his guest. It is to his interest to always seek the company of pure hearted persons and it is for the benefit of his health that he should be free from vices like meat eating and wine-drinking. He should not libel or slander anybody—especially the king. Neither his words nor his actions must in any way cause unnecessary pain to anybody. In eating and drinking the nature of his physical constitution must be considered and in case of physical weakness no time should be wasted in adopting the proper remedy. For the sake of self-protection he should not travel in countries where earthquakes,

of family relationship. Such a layman must avoid danger spots both visible and invisible. He should learn to appreciate the conduct, life and doings of truly spiritually advanced persons so that his life may be gradually moulded on their model. The pleasures of the five senses should not be carried to an extreme and the places of difficulties and dangers such as battle-fields and famine-stricken districts should be avoided.

His place of residence must be one where the life and property of the governed are sufficiently well protected by the governing authority and his house though well ventilated should not be too open nor too concealed. His household expenditure should not exceed the amount of his income and every well-known custom which does not militate against any high principle should be respected and followed. It is his bounden duty to respect and render service to his parents, his master and his guests. It is to his interest to always seek the company of pure hearted persons and it is for the benefit of his health that he should be free from vices like meat-eating and wine-drinking. He should not libel or slander anybody—especially the kings. Neither his words nor his actions must in any way cause unnecessary pain to anybody. In eating and drinking, the nature of his physical constitution must be considered and in case of physical weakness no time should be wasted in adopting the proper remedy. For the sake of self-protection he should not travel in countries where earthquakes

Paushadha place and in observing and cleaning the place for calls of nature and thinking of food and other worldly things during the fast. The defects with reference to drinking water, eating dainty dishes, personal decorations, talking in any way, etc., as laid down in the scriptures should be avoided.

12th vow:—The twelfth vow is called Atithi Samvibhāga Vrata by virtue of which a householder should lovingly receive a guest and treat him with respect and consideration and provide him with food free from all impurities. He should leave off all pretensions by abstaining to call him before his food time or after he has taken his food. He should not show his reluctance by angry words or by implied refusal. He should specially extend his hospitality to the ascetic and should be ready to render all deserving services to him.

The thirty-five rules of conduct which are a first step on the ladder of spiritual progress and which every person desirous of making spiritual advancement should adopt are given below as abridged from Mr. Herbert Warren's " Jainism. "

The first rule inculcates that a layman in order to support himself and his family should follow some kind of business which is not of an ignoble or degrading nature and he must guard himself against adopting any dishonest and foul means of acquiring money. As a means to control promiscuous indulgence he should marry but there should be no inter-marriage among persons connected by a close tie

of family relationship. Such a layman must avoid danger spots both visible and invisible. He should learn to appreciate the conduct, life and doings of truly spiritually advanced persons so that his life may be gradually moulded on their model. The pleasure of the five senses should not be carried to an extreme and the places of difficulties and dangers such as battle fields and famine-stricken districts should be avoided.

His place of residence must be one where the life and property of the governed are sufficiently well protected by the governing authority and his house though well ventilated, should not be too open nor too concealed. His household expenditure should not exceed the amount of his income and every well-known custom which does not militate against any high principle should be respected and followed. It is his bounden duty to respect and render service to his parents, his master and his guest. It is to his interest to always seek the company of pure hearted persons, and it is for the benefit of his health that he should be free from vices like meat eating and wine-drinking. He should not libel or slander anybody—especially the king. Neither his words nor his actions must in any way cause unnecessary pain to anybody. In eating and drinking the nature of his physical constitution must be considered and in case of physical weakness no time should be wasted in adopting the proper remedy. For the sake of self-protection he should not travel in countries where earthquakes,

2. Service of spiritual teachers with obedience reverence, food, dress etc,
3. Study of scriptural texts every day
4. Practising some form of self restraint every day
5. Doing some form of penance and austerity everyday both external and internal
6. Doing some kind of charitable act

આભ્યન્તર વૃત્તિ—

આત્મસ્વરૂપ કેવલ બે ભાવે ઉત્તમ રીતે અને શુદ્ધ પ્રકારથી જો ખોલવામાં આવે તો તેમાંથી અનન્ત જ્ઞાન અનન્ત જ્ઞાન અને અનન્ત આનન્દરૂપ રૂપે નિધિ છે એમાં જરાયે સન્દેહ નથી "—૨

प्रस्तुतमत पुष्णाति—

इह पदार्थद्वितये समस्तमन्तर्भवत्य व्यतिरिक्तमेतत् ।
जडस्तथा चेतन इत्यमू द्वौ, जडेन चैतन्यमुपाहृतं न ॥ ३ ॥

मांसास्थिमय जडस्य योगात् कर्मोदार विविधान् सहते सदाऽऽत्मा
विवेकबोधे प्रतिभाति देहाद् दुःखादिवि स्यात् कुत एव आत्मा
॥ ४ ॥

सकलेन्द्रियानादेकदेशानि भून्यमानस्वात्म तत्र चैता सन्ति ।
आत्माज्ञानोद्भवद् स नश्येद् आत्मज्ञानात्, अन्यथा नो वदेथि
॥ ५ ॥

This whole Universe is included in the two categories and is not different(?) by anything else. They are animate and inanimate (Soul and Matter). Our soul is enshrouded by matter (3)

It is a well-known fact that soul is always subjected to various kinds of misery through union with matter. When the discriminating knowledge that the soul and the body are separate arises, how can soul be subject to pain ? (4)

The wise say that ignorance of Self is the only source of these miseries. The pain arising from ignorance is destroyed by spiritual knowledge (Ātmajnana), otherwise it is not destroyed even by austerity. (5)

પ્રસ્તુતની પુષ્ટિ—

" આ સમગ્ર વિશ્વનો બે પદાર્થોમાંજ સમાવેશ થાય છે. કોઇ પણ વસ્તુ બે પદાર્થોથી જુદી પડતી નથી. તે બે પદાર્થો જડ અને ચેતન છે; અને આપણું (સંસારી જીવોનું) ચૈતન્ય જડ આવરણોથી દબાયલું છે "—૩

" દરેકના સમજવામાં છે કે જડના સંયોગથી આત્મા વિચિત્ર ક્લેશોને અનુભવતો રહે છે. જો શરીર અને આત્માનું વિવેકજ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) પ્રકટ થાય, તો આ આત્મા દુઃખનો અતિથિ કેમ રહી શકે ? "—૪

" ક્લેશોનું મૂળ એકજ છે, અને તે આત્મસ્વરૂપનું અજ્ઞાન છે, એમ મહાપુરુષોનું ફરમાન છે. આત્માના અજ્ઞાનથી થતાં દુઃખો આત્મજ્ઞાનથીજ નષ્ટ થઇ શકે છે. તે દુઃખોને નષ્ટ કરવા આત્મજ્ઞાન સિવાય તપ પણ અસમર્થ છે "—૫

ભાવાર્થ. પ્રથમ પ્રકરણના ચોથા શ્લોકની વ્યાખ્યામાં જોઇ ગયા છીએ કે સંસારમાં જડ અને ચેતન એ બેજ માત્ર તત્ત્વો છે. જૈન પ્રવચન સ્થાનાંગસૂત્રમાં લખ્યું છે કે—

" जदत्थि णं लोगे तं सव्वं दुपओआरं । तं जहा-जीवच्चेव अजीवच्चेव । "

(બીજું સ્થાન).

નવ તત્ત્વ— કહેવાનું જે છે તે બધું બેજ તત્ત્વોમાં સમાય છે— જીવ અને અજીવ

આ બે તત્ત્વોમાં નવ તત્ત્વનો અન્તર્ભાવ આવી રીતે થાય છે—

પુણ્ય - પાપ એ બન્ને ... બંધ પણ કર્મ છે એ ... પુદ્‌ગલ દ્રવ્યને ... અજીવરૂપ હોવાથી એ ત્રણે તત્ત્વોને અજીવમાં સમાવેશ થાય છે ... આશ્રવ ... શુભાશુભ અધ્યવસાય ... સ્વતન્ત્ર નથી ... કર્મપુદ્‌ગલોના ... આવતા અટકાવનાર ... આત્મ ... નથી ... ઉત્તર ... અને ... એથી એ બન્ને ... નથી*

આ ... તત્ત્વો એ જીવ અજીવ એ બે તત્ત્વોનો પ્રપંચ છે તત્ત્વાર્થ ... પુણ્ય-પાપને બંધમાં અન્તર્ભાવ ... ભેદ ... અપેક્ષા ...

निश्चयदृष्टया अभेदेन न स्मारा मात्मा क ?—

ससार आमेव जिं कषायेन्द्रि स एवेतरया च मोक्ष ।
क्रोधादयस्तत्र कषायमञ्ज्ञाध्यार उक्ता भवतृमेषा ॥ ६ ॥

The soul subdued by passions and senses is itself the world, otherwise it is itself absolution. Anger etc. are denominated Kashayas and are said to be rain nourishing the tree in the form of the world. (6)

Notes —The verse clearly demands the clear

* જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર ૨૫૨ મા દ્વારમાં

proper and perfect understanding of Moksha (Salvation) explained in the first Chapter.

In short, one must try to distinguish his real Self from his physical and vital ego. Purifications both of the lower mentality and physical environments lead to Self-perfection. Mind, life and body act upon each other in harmony and in discord. Purification becomes perfect when elements of discord, i. e. Karmas which tie one down to this world, are destroyed in toto, otherwise they serve as causes for re-births. These elements of discord are anger, pride, deceit and greed. They produce world conceptions and actions corresponding thereto and enlarge the Cycle of Evolution. So the thirsting for egoistic desires and possessions should, by all attempts, be rooted out. It could be successfully achieved by the withdrawal of the mind from the external worldly objects and also by the constant practice of universal charity, benevolence and good will and by maintaining an attitude of indifference under all circumstances.

નિશ્ચયદૃષ્ટિએ અભેદનયથી સંસાર અને મોક્ષ—

" આત્મા, એજ સંસાર અને આત્મા એજ મોક્ષ છે. આત્મા કષાયો અને ઇન્દ્રિયોથી જ્યાં સુધી પરાજિત છે, ત્યાં સુધી તે સંસાર છે અને તે તેનાથી મુક્ત આત્મા તેજ, મોક્ષ છે.*

" અહિં પ્રથમ કષાયો સંબંધી જરા કહે છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારને ' કષાય ' સંજ્ઞા આપી છે એ કષાયો

---

* " અયમાત્મૈવ સંસારઃ કષાયેન્દ્રિયનિર્જિતઃ ।
તમેવ તદ્વિજેતારં મોક્ષમાહુર્મનીષિણઃ " ॥ ૫ ॥
(હેમચન્દ્રકૃત યોગશાસ્ત્ર, પ્ર. ૪)

(સસાર) રૂપ ક્રોધે પેસવા નેપથમ ન છે (ક્ષ્યન્ત-વીક્ષ્યતે પ્રાણિના મરણન્ શ ક્ષ (સંસાર) માર્ગ થાયો શા ા દેશ્યને ફળાયા – અથાત્ સસારની અંદર પ્રભિઆ પોતના ટેરાથી સસાર કેર કહેવાય છે ને ભાઠા ાગ કાંધ દિ આરતા થના ર ત ર્ગા ને કપાદિ ચર આદિ કહેવાય ૭) —।

क्रोध ।

क्रोधस्वरूप ख्यापयन् तद्विषयं परिहारयति—

यो वैरस्तु परितापकारण मार्गान्ना दुर्गतिवर्त्तना पुन ।
उत्पद्यमान प्रथम स्वमाश्रय दहद् दहन् वहिरिवापर न वा ॥७॥

क्रोधस्य तस्य प्रशम क्षमा क्षमा क्षमाऽऽत्मसाम्राज्यपरिस्पृहावताम्।
या संयमाऽऽरामविनाम्सारणि विल्पष्टापभूमीधरभेदनाशनि ॥८॥

युग्मम् ।

Anger i the source of enmity cause of affliction a bolt-like impediment to happiness and a way leading to evil course. When it arises it first burns its own abode like fire it may or may not burn other object (7)

It is proper for those who desire to obtain the Emancipation of Soul to resort to forbearance and subdue anger This forbearance is like a broad channel in the garden of self-restraint and it is like a thunderbolt in rending asunder the hills of heinous crimes (8)

Notes —The passion anger will do more havoc in a short time than what austerity foresight and

discrimination construct in thousands of years. Envy pride, hatred, rashness, etc., generate this monstrous passion. The good fruits accumulated by long austerity are destroyed at once by this passion. Stories illustrating the bitter fruits of this passion are too many to be narrated here. Many ascetics are hurled down from their progressive advance in spiritualism, being overpowered by this evil passion. It would not be here out of place to illustrate its bitter fruits by the following legend:—

Lord Mahāvira, during his tourings for public religious discourses, passed by a place called Kanakakhala. He was warned by the people not to proceed further on account of frightful terror and panic caused by a virulent cobra dwelling in an anthill in the vicinity of the road. This road was totally deserted. This cobra was in his previous life a Jain ascetic who was highly enraged at the conduct of his disciple who reminded him to do penance for the sin he had incurred in walking over and killing a frog inadvertently though, in reality, the ascetic had not killed the frog. He, in a fit of anger, without giving any explanation, thought it to be impertinence on the part of the disciple to remind him of it. He then, with a view to punish the disciple, rushed against a pillar and bruised his own forehead, and died. He was reborn as a violent cobra and took his abode in an anthill adjoining the path and became a dreadful object of fear to all. Lord Mahāvira took his stand on the cobra's anthill in a meditative

posture. He ...

...ning the ...

over and over ...

of Lord Mah...

heart of ...

his former life ...

...

The ...

Yadava ...

Dwarka ...

vious ...

town from ...

of ...

ન એ ચારે ક્યા

ક્રોધ અપ્રત્યાખ્યાન

તેજ

તીવ્ર ક્રોધ

14

Anger is well-known to all to be of various degrees, such as gentle, intermediate and violent. Proportional to the intensity of anger is the tenacity of Karma (9)

Kashāya कषाय कष + आय):—' Kasha ' means Sansara i. e., the circuit of worldly existence consisting of birth and death and all their consequences. 'Āya' means acquisition, i. e., which brings births and deaths in revolving wheels.

Kashāya Moral impurities.—The fourth kind (Mohaniya) of Karma is divided according to the Jain texts into two kinds of forces: (1) Darshana Mohaniya which brings on delusion and vacillation; (2) Charitra Mohaniya which brings on Kashāyas or moral impurities tending to destory the purity of soul. These Kashāyas are deceit, pride, anger and greed. Each of these four Kashāyas takes four forms according to its intensity, duration of time and mode of life.

(1) *Anantānubandhi* .— In this most intensified state the Karma results in endless births and deaths. It would last for the whole life; the Jiva becomes the denizen of hell. Right knowledge, right belief and right conduct are impeded.

(2) *Apratyākhyānī State* :—The duration is for one year. The Jiva has to take birth in the Animal Kingdom.

It prevents (Deshavirati) the observance of the minor vows by a house-holder.

( ) *Pratyākhyāna State* —It lasts for four months. It gives human births. It prevents (Sarva virti) observance of all vows prescribed for a monk.

(4) *Sanjvalana State* —Milder state of Kashayas. It would last for 15 days. It gives divine birth.

It destroys (Yathakhyat Charitra) purity of conduct. So there are sixteen Kashayas and nine Karma Prakritis having the resemblance of Kashāyas.

They are joke like, dislike grief, fear, disgust, three sex passions (peculiar to male, female and neuter); all these interfere with the course of right action.

So there are twenty-five Kashayas in all. These energies can be successfully overcome by the observance of moral and mental discipline prescribed for them in the scriptural texts.

ક્રોધનું વૈચિત્ર્ય—

'ક્રોધ એક પ્રકારનો હોતો નથી. કોઈ ક્રોધ મંદ, કોઈ મધ્યમ અને કોઈ તીવ્ર હોય છે. આવા અનેક ભેદો ક્રોધના પડે છે. આ વાત સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે. જેવા પ્રકારનો ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે કર્મ પણ તેવા રસવાળું બંધાય છે.' —૮

વ્યાખ્યા.

જૈનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારે કષાયોના ચાર ચાર ભેદો પડે છે. જેમ—અનન્તાનુબન્ધી ક્રોધ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ અને સંજ્વલન ક્રોધ. આ ચાર ભેદો ક્રોધના થયા. એવી રીતે માન-માયા-લોભના પણ તેજ નામના ચાર ચાર ભેદો સમજવા. અતિતીવ્ર ક્રોધ અનન્તાનુબન્ધી, તીવ્ર ક્રોધ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ, મધ્યમ ક્રોધ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને મંદ ક્રોધ સંજ્વલન છે.

દેવોક ગતિ પણ સભજાય છે અને બીજા કાયવાળાઓની ગતિમાં મળવામાં પણ અન્યથાભાવ સંભવે છે

વસ્તુત અનન્તાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન એ પ્રત્યેક ચારે કષાયોના ચાર ચાર માનવા જોઈએ જેમકે—અનન્તાનુબન્ધી—અનન્તાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ—અનન્તાનુબન્ધી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અનન્તાનુબન્ધી અને સંજ્વલન—અનન્તાનુબન્ધી એવી જ રીતે બીજા ત્રણ કષાયો માટે પણ—અનન્તાનુબન્ધી—અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ—અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ—અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન—અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ તથા અનન્તાનુબન્ધી—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ પણ અનન્તાનુબન્ધી—સંજ્વલન અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ—સંજ્વલન પ્રત્યાખ્યાનાવરણ—સંજ્વલન અને સંજ્વલન—સંજ્વલન (આવી રીતે એક કષાયના સોળ ભેદ થતાં ચારે કષાયોના ૬૪ ભેદો થાય છે)

આમ વ્યાખ્યા કરવાથી— દ ષ્ટિ સમ્યક્ત્વવાળા શ્રેણિકરાજાને અનન્તાનુબંધી કષાયનો અભાવ હોવાથી અનન્તાનુબંધીજન્ય ઉપજ થતી નરકગતિ ન થવી જોઈએ અને સંજ્વલનકષાયને યથાખ્યાતચારિત્ર ધરાવનાર બાહુબલી નિ [illegible] પણ સ્થિતિવાળો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ આનવાય ન હોવો જોઈએ [illegible] ગુણસ્થાનક ટળી જાય છે એ રીતે ટળી જાય છે કે થે [illegible] તેને જો કે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય હતો પણ તેના ઉપર અનન્તાનુબંધી [illegible] હોવાથી તેમાનો અનન્તાનુબન્ધી એવો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય હતો આવી રીતે (અનન્તાનુબંધી સુધી જોતી અપ્રત્યાખ્યાન [illegible] અનન્તાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ સુધી) તેમની નરકગતિ થઈ શકે છે એવી જ રીતે બાહુબલી મુનિનો સંજ્વલન કષાય પણ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ સ્વરૂપ હોવાથી તેની સ્થિતિ વર્ષ સુધી થઈ શકે છે ઇત્યાદિ

ક્ષાયોપશમિક દેવ, માન [illegible] [illegible] ભેદો બતાવ્યા છે— સમ્યક્ત્વ અનન્તાનુબંધી [illegible] અને [illegible] ની અને કરેલા અપેક્ષાએ [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'અનન્તાનુબન્ધી' એટલે અનન્તદુઃખવાળી ગતિ સાથે જોડી દેનાર અથવા અનન્ત ભવોમાં ભમાવનાર. 'અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ' એટલે અલ્પ પ્રત્યાખ્યાનને (દેશવિરતિને) પણ અટકાવનાર. 'પ્રત્યાખ્યાનાવરણ' એટલે ચારિત્રનો પ્રતિબન્ધ કરનાર. 'સંજ્વલન' એટલે વીતરાગચારિત્રને (સર્વોત્તમ ચારિત્રને) રોકનાર§. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે-અનન્તાનુબન્ધી કષાય સમ્યગ્દર્શનને, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાય દેશવિરતિને (શ્રાવકધર્મને), પ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાય મુનિધર્મને અને સંજ્વલનકષાય વીતરાગસંયમને અટકાવનાર છે.

આ ચતુર્વિધ કષાયોની સ્થિતિ બતાવતાં જૈનશાસ્ત્રકાર કહે છે કે-અનન્તાનુબન્ધી કષાય યાવજ્જીવ રહેનારો છે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયની એક વર્ષની સ્થિતિ છે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાય ચતુર્માસની અવધિવાળો છે અને સંજ્વલનકષાયની પંદર દિવસની મુદત છે. આ ચાર કષાયોથી થતી ફલપ્રાપ્તિના સમ્બન્ધમાં આમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે-અનન્તાનુબન્ધી કષાય નરકગતિને, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાય તિર્યંચગતિને, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય મનુષ્યગતિને અને સંજ્વલનકષાય દેવગતિને આપનાર છે

પરન્તુ આ બધી બાબતો વ્યવહારનયથી અથવા સાધારણ દૃષ્ટિએ કહેવામાં આવી છે. કારણ કે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ જેવા ઋષિઓને અનન્તાનુબન્ધી કષાય ક્યાં યાવજ્જીવ રહ્યો હતો ? બાહુબલિ મુનિનો સંજ્વલન કષાય, જે પખવાડીયા સુધી રહેવો જોઇએ, તે કેટલા મહીનાઓ સુધી રહ્યો હતો ? એવી રીતે નરકાદિગતિની પ્રાપ્તિના સંબન્ધમાં પણ સમજવું જોઇએ કે અનન્તાનુબન્ધીકષાયવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિઓમાંના કેટલાકની

---

§ अनन्तानि जन्मान्यनुबध्नन्ति, इति-अनन्तानुबन्धिनः कषायाः। [1]अप्रत्याख्यानम्-अल्पप्रत्याख्यानमपि ('अ' इव (मनः) अल्पार्थत्वात्) आवृण्वन्तीति-अप्रत्याख्यानावरणाः कषायाः। प्रत्याख्यानं मुनिचारित्रमावृण्वन्तीति-प्रत्याख्यानावरणाः कषायाः। तृणाग्निवद् ईषज्ज्वलनात्-वीतरागचारित्रनिरोधनात् संज्वलनाः कषायाः।

1 અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ શબ્દમાં અપ્રત્યાખ્યાનના 'અ' નો અર્થ અલ્પ કરવાનો છે. એટલે અલ્પ પ્રત્યાખ્યાનને પણ-થોડાક પ્રત્યાખ્યાનને (દેશવિરતિને) પણ અટકાવનાર.

દેવનેક મનિ પણ અભાવ છે અને બીજા કષાયોની અનિત્ય
સણ મેમાં પણ અન્વય મ ત મળે છે

વસ્તુત અનન્તાનુબન્ધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને
સંજ્વલન એ પ્રત્યેક ચારે કષાયોના ચાર ભેદ માનવા જોઈએ જેમકે—
અનન્તાનુબન્ધી—અનન્તાનુબન્ધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ—અનન્તાનુબન્ધી પ્રત્યા
ખ્યાનાવરણ અનન્તાનુબન્ધી અને સંજ્વલન અનન્તાનુબન્ધી એવી જ રીતે
બીજા ત્રણ કષાયો માટે પણ—અનન્તાનુબન્ધી—અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અપ્ર
ત્યાખ્યાનાવરણ—અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ—અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ
અને સંજ્વલન—અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ તથા અનન્તાનુબન્ધી—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ
અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ
અને સંજ્વલન—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ તથા અનન્તાનુબન્ધી—સંજ્વલન
અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ—સંજ્વલન પ્રત્યાખ્યાનાવરણ—સંજ્વલન અને સંજ્વલન—
સંજ્વલન. (આ રીતે આ કષાયના સોળ ભેદ થતાં ચારે કષાયોના
૬૪ ભેદ થાય છે)

નામ આપ્યા કરતાંથી— ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળા શ્રેણિકરાજને
અનન્તાનુબન્ધી કષાયનો અભાવ હોવાથી અનન્તાનુબન્ધીકષાયથી ઉત્પન્ન
થતી નરકગતિ ન થવી જોઈએ અને સંજ્વલનકષાયને ક્ષણનું ચારિત્ર
ધરાવનાર બાહુબલીથી નિ ... પર્યન્ત સ્થિતિવાળો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ
આના ... ન હોવો જોઈએ "... વગેરે ગુણવાળો ટળી જાય છે એ રીતે
ટળી જાય છે કે ... જો કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય હતો
પણ તેના ઉપર અનન્તાનુબન્ધી ચાર ભેદ હોવાથી તેમનો અનન્તાનુ
બન્ધી એવો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય હતો આથી કરીને ('અનન્ત
દુઃખની સાથે જોડી આપનાર' એ અર્થવાળા અનન્તાનુબન્ધી અપ્રત્યા
ખ્યાનાવરણથી) તેમની નરકગતિ થઈ શકે છે એવી જ રીતે બાહુબલી
મુનિનો સંજ્વલન કષાય પણ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણસ્વરૂપવાળો હોવાથી
તેની સ્થિતિ વર્ષ સુધી થઈ શકે છે અસ્તુ

પ્રકારાન્તરથી ક્રોધ માન માયા અને લોભના ચાર ભેદ બતાવ્યા છે—
સ્વપ્રતિષ્ઠિત પરપ્રતિષ્ઠિત ઉભયપ્રતિષ્ઠિત અને અપ્રતિષ્ઠિત પોતાની જાતે
કરેલા અપરાધોને લીધે જે માણસને પોતાના ઉપર ક્રોધ થાય તો તેનો
તે ક્રોધ સ્વપ્રતિષ્ઠિત કહેવાય બીજાના કરેલા તિરસ્કારથી જે ક્રોધ થાય,

તે પરપ્રતિષ્ઠિત છે. પોતાના અને પરના–એમ બન્નેના અપરાધથી પોતાની જાત અને પર–એમ બન્નેના ઉપર જે ક્રોધ થાય, તે ઉભયપ્રતિષ્ઠિત છે. અને જે કારણ વગર ક્રોધ થાય, તે અપ્રતિષ્ઠિત છે. કારણ વગર પણ ક્રોધ થવાના ઉદાહરણો વિરલ હોવા છતાં અસંભવિત નથી. કર્મની વિચિત્ર લીલા છે, કે તે કદાચિત્ કદાચિત્ કારણ વગર પણ ક્રો દેખાડે છે.•

ક્ષમા મહતી યોગોપયોગિની—

योगस्य पन्थाः परमस्तितिक्षा सा क्रोधदावानलमेघवृष्टिः।
तस्यामृतेऽभीप्सति योगलक्ष्मीं हलाहलाद् वाञ्छति जीवितं सः॥१०॥

The highest forbearance is the path of Yoga. It is like a shower of rain over the conflagration of anger. He who desires wealth of Yoga without it is like one who desires (continuance of) life from drinking bitter poison. (10)

Notes :—The history of Lord Mahāvira clearly illustrates the significance of the above verse. He suffered calmly when Gosāla his perverted disciple destroyed his two disciples by the power of the Tejolesya. Again he patiently endured pain caused by the bitings of the cobra Chandakaushika. Though he was master of all Labdhies, he never lost balance of mind and used them against such ruthless actors. Instead of losing patience he tried to ameliorate their spiritual conditions. So the cobra Chandakaushika was aroused to self-consciousness. He felt

• [illegible]

...athy for Gosāla, notwithstanding all his per... ...ns and revengeful wicked acts which could also ...und described in the Buddhist books He is an ...plary instance of forbearance good will and ...ude One should always bear in mind that evil ...hts for doing harm to others react on one who ...hes them

...When an ascetic has abandoned wealth wife ...he whole family there is no reason why he ...d lose fortitude and forbearance is to be exalted ...rth. If he does so he surely commits a heinous ... It is needless to cite such examples as they ...enerally met with in all religious books

...યોગને મહાન ઉપયોગી છે—

... [illegible] ...

...ગીતા—

...य दुर्भाषितमप्यन्यैर्न [illegible] ।
... [illegible] ॥ ११

... The generous-hearted are not susceptible to anger ...caring but words from others. One should ...re the quality of forbearance. He should not ... to revenge (11)

...ઉપદેશ—

... [illegible] ...

ઉદારહૃદયવાળાઓ તેવા અવસરે ગંભીરતા ધારણ કરી લે છે. સહનશીલતા પ્રાપ્ત કરવી જરૂરની છે. નાદાનની સ્હામે નાદાન થવું વ્યાજબી નથી. "—૧૧

प्रस्तुतमाह—

क्रोधं च कस्माद् विदधीत योगी? दुर्भाषितैः स्यान्नहि कोपि रोगः।
न वा यशःश्रीर्लभते विलोपं द्रव्यस्य हानेरपि नास्ति वार्त्ता ॥१२॥

Why should an ascetic be angry ? By ill words neither disease is engendered nor is reputation sullied, nor is there the least likelihood of the loss of wealth. (12)

Notes :—Anger is one of the groups of four wicked passions (Chandālchokdi). Once upon a time a woman of the sweeper-caste accidentally touched a holy Brahmin. He was highly enraged and lost his temper. The more he got angry, the more tightly she clung to him. He then went to the king and lodged complaint for redress. The woman, being asked by the king regarding her impertinent behaviour in polluting the pious Brāhmin, humbly replied that she was in no way responsible for the act but that he polluted himself by giving abode to Chandāla in his heart when he became angry. Thus a man who is once polluted cannot again be polluted by her touch. When once polluted he belonged to her caste. Anger is thus condemned by all laymen, however high or low, who inclined to keep aloof from this position. Much ore it is incumbent on an ascetic to do so.

[illegible]—

[illegible] —१२

[illegible]—

[illegible] ।
[illegible] ॥१३॥

[illegible] qualities to nothing. Thus he who continues [illegible] on the path of the cessation of Self deviates from the right path by resorting to [illegible] (13)

[illegible]—

[illegible]

[illegible] -

[illegible] ।
[illegible] ॥१४॥

[illegible] ।
[illegible] ॥१५॥

[illegible]

person who is no master of himself or with the Karmic forces which make him so ? (14)

If it is proper to direct anger towards the offender, then, has not the Karmic force committed the offence ? With this inquiry all these offences clearly indeed appear to be the work of Karma. (15)

ક્રોધીની સ્હામે ક્રોધ કરવાનું કંઇ કારણ ?—

" આપણા ઉપર ક્રોધ કરતા મનુષ્યને પ્રેરણા કરનાર આપણું કર્મ છે. જ્યારે આમ હકીકત છે, તો એ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે આપણા કર્મોથી પ્રેરિત-પરાધીન થઇને આપણા તરફ રોષ કરનાર માણસ ઉપર આપણે રોષ કરવો વ્યાજબી છે, કે તે રોષ કરનાર માણસને પ્રેરનાર આપણા કર્મ ઉપર રોષ કરવો વ્યાજબી છે ? "—૧૪

અપરાધ કરનાર ઉપર ક્રોધ કરવાનું યદિ ઠીક સમજાતું હોય, તો કર્મ શું અપરાધી નથી ? (આપણો અપરાધ કરનાર માણસ આપણા કર્મોની પ્રેરણાથીજ અપરાધ કરે છે, એ માટે આપણાં કર્મજ અપરાધી છે.) ખરો અપરાધી કોણ છે ? એ તપાસતાં સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે તમામ અપરાધો એક માત્ર કર્મરાજાના છે. (કર્મોને પણ ઉત્પન્ન કરનાર આત્મા હોવાથી ખરો અપરાધી ખુદ પોતે આત્માજ છે)"—૧૫

क्षमाया औचित्यमाधेदयति—

त्रैलोक्यचूडामणयोऽपि देवाधिदेवतास्ताडन-तर्जनादि ।
चिनेतुपः शान्तिभरैरपश्यन् क्षमा तदेवं न हि किं क्षमा नः?॥१६॥

Even supreme gods, crestjewels of the three worlds, extend mercy towards those who threaten and stike others, then why should we not practise forbearance ! (16)

ક્ષમાની ઉચિતતા—

" ત્રિલોકીના શિરત્નભૂત દેવાધિદેવો પણ તાડન-તર્જન કરવ

દુરાત્માઓને શાન્તિભરી નજરથી જોતા હતા તો પછી આપણા જેવાઓએ ક્ષમા ધારણ કરવી શું યુક્ત નથી ? '—૧૬

क्रुध्यन्तं ज्वरिणा उपमिनोति—

सकम्पमानौष्ठक-रक्तनेत्र-प्रस्वेदसिक्तमुखारविन्दम् ।
क्रुध्यन्तमालोक्य विचारशाली ज्वरार्तमान्य करुणाऽऽस्पदं स ॥१७॥

ज्वरातुरे ब्रुवति दुर्वचांसि यथा न कोपः क्रियते दयातः ।
तथा दयार्हस्त्विह एव कोप- क्रोधज्वराद् दुर्वचनानि कुर्वन् ॥१८॥

On seeing an excited person with lips shaking, eyes red and with face full of perspiration, a wise person should think him to be an object of pity, as though he were attacked with fever. (17)

As anger is not excited out of mercy toward a feverish person uttering bad words, so a person speaking evil words being under the influence of feverish anger should be treated with pity. (18)

ક્રોધીને જ્વરીની ઉપમા—

મનુષ્ય જ્યારે ક્રોધી બને છે ત્યારે તેના હોઠ ફરકવા લાગે છે, નેત્રો લાલ બની જાય છે અને મુખકમલ ઉપર પરસેવાનાં ટીપાં બાઝે છે. આવી સ્થિતિ ઉપર નજર કરીને વિચારશીલ પુરુષે તેને જ્વરાક્રાન્તની જેમ [illegible] સમજવો જોઈએ."—૧૭

જેવી રીતે [illegible] ઉપર કોપ નહિ કરતાં દયા દર્શાવવી જોઈએ છે, તેવી રીતે ક્રોધ જ્વરને આધીન થઈને મનુષ્ય દુર્વચનો ઉચ્ચારે છે તેને પણ દયા-દૃષ્ટિએ જોવો એ યોગ્ય છે."—૧૮

यतः क्रोधो भवति, सोऽभिमान एव कुतः ?—

वनस्पतित्वे च पिपीलिकात्वे समागतोऽनेकश एष आत्मा ।
तदाऽभिमानो गलितोऽस्य कुत्र न सह्यते सम्प्रति दुर्वचो यत् ? ॥१९॥

This person was many times taken birth in the vegetable kingdom and in that of insects. Where had he lost his pride then that he does not now bear the bitter words ? (19)

ક્રોધને ઉત્પન્ન કરનાર અભિમાન શા ઉપર ?—

" આ પ્રાણી અનેકવાર વનસ્પતિકાયમાં તથા કીડી વગેરે યોનિઓમાં જિન્દગી ભોગવી આવ્યો છે; તો તે વખતે એનો અભિમાન ક્યાં ગળી ગયો હતો કે અત્યારે આડાઅવળાથી લગારે ખરાબ વચન સહન કરી શકાતું નથી ? "—૧૯

नहि क्रोधः क्रोधतः शाम्यति—

आक्रोशशान्तिर्मधुरैर्वचोभिराक्रोशतोऽसौ पुनरेति वृद्धिम् ।
प्रदीपनस्य प्रशमाय वारि क्षिपन्ति नोत्तेजकमिन्धनादि ॥ २० ॥

Sweet words pacify the imprecations. Intensity of calumniating words provokes further reviling shouts (in response). Water extinguishes the blazing fire and not the fuel, etc., which only increase it. (20)

ક્રોધથી ક્રોધ શાન્ત થતો નથી—

" ક્રોધ કરનાર માણસનો ક્રોધ, તેની સ્હામે ઉચિત રીતે મધુર શબ્દોનો વ્યવહાર કરવાથી શાન્ત થાય છે; પરન્તુ ક્રુઆંગીની સ્હામે ક્રુઆંગી બનવાથી વિરોધ વધે છે. દૃષ્ટાન્ત ખુલ્લું છે કે—બળતી અગ્નિને બુઝાવવા પાણીનોજ ઉપયોગ કરાય છે, કિન્તુ કાષ્ઠ વગેરેનો ઉપયોગ કોઇ કરેજ નહિ "—૨૦

किमर्थं कोपाचरणम्?—

दूरीकृता सम्पद् उज्झिता स्त्री नंत समग्र स्वजनोऽप्युपेक्षाम्।
अथ प्रकोपाचरणं किमर्थं तथाप्यतश्चेद् हतभागधेयम् ॥ २१॥

When all-wealth wife and the whole family are abandoned why should violent wrath be resorted to? However if it still persists, it is a great misfortune. (21)

કોપનું આચરણ શા માટે?—

ધન છોડ્યું સ્ત્રી છોડી અને સમસ્ત કુટુંબની સાથે વજ્યો તો હવે કોપ કરવાનું શા માટે હોય? [illegible] તો એ હતભાગ્ય છે —૨૧

परत्र कोपकरणे काऽधिकार?—

कोऽस्त्यत्र [illegible] यत्रेऽपि कर्तुं नृप यत्र किलाधिकार?।
ससर्ग एषा[illegible] [illegible] दाय्य प्रकोपाचरणं न तस्मात् ॥२२॥

Who is o[illegible] in this whole Universe? Against whom can anger rightly be hurled? As this worldly intercourse is regulated by Karmic forces anger is out of place. (22)

ક્રોધ કરવાનો અધિકાર શો?—

સમસ્ત વિશ્વમાં એમ કે કોણ છે કે એના ઉપર ક્રોધ કરવાનો અમારો અધિકાર હોઈ શકે? આ જે બધો સંસાર મનુષ્ય પડે છે તે કેવળ કર્મરચનથી રચાયેલો છે અને કોપાચરણ યુક્ત નથી —૨૨

* [illegible] ।

कोपस्य युक्तत्वं मन्वाने प्रशमस्य युक्तत्वं शिक्षयति—

स्थातव्यमत्रास्ति कियद्दिनं यत् कोपाग्निना प्रज्वलनं क्षमं स्यात्।
यद्यैहिकार्थे क्षम एव कोपः पारत्रकार्थे प्रशमो न तर्हि ? ॥२३

How long are we to live in this world that we should allow the fire of anger to burn. If we can tolerate anger for mundane happiness, can we not entertain forbearance for happiness in the other world ? (23)

કોપ યુક્ત છે, તો ઉપશમ યુક્ત નથી ?—

" આ જિન્દગીમાં કેટલા દિવસો બેસી રહેવાનું છે કે કોપ અગ્નિથી બળવું આગળથી લેખાય ?. આ ચાલુ જિન્દગીના અર્થે [illegible] કરવો ઠીક સમજતો હોય, તો પરલોકના અર્થે ઉપશમવૃત્તિ ધારણ શું ઠીક નથી સમજતો ?. "—૨૩

यमनियमादिरतः समुद्भवत् फले कोपो हन्ति—

यमान् कुरुष्व नियमान् कुरुष्व क्रियां कुरुष्व च तपः कुरुष्व
न चेत् समस्ति प्रशमावगाहः काऽऽशा तदेभ्यः फलमुत्तमानाम्
॥२४

Practise self-restraint, religious observances, rituals and austerities, but if there is no mental quietude what prospects are there of the acquisition of the best results therefrom ? (24)

યમ-નિયમાદિથી થતું ફળ કોપથી રોકાય છે—

" યમ કરો, નિયમ કરો, ક્રિયા કરો અને તપ કરો, પરન્તુ [illegible] વૃત્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાં સુધી એ યમ-નિયમાદિ [illegible] ફળ મેળવવાની શી આશા ? "—૨૪

प्रशान्तचेतसं योगिनं स्तौति—

मनश्च वाचा च वपुश्च यस्याऽवगाहते शान्तिसुधासमुद्रे ।
धन्यः कृतार्थः सुकृती महात्मा कलावपि प्रेक्ष्यमुखाम्बुजोऽसौ ॥२५॥

He whose mind speech and body are plunged (completely) into the ocean of nectar-like tranquillity is blessed meritorious and high-souled, and is one whose lotus like face is worthy of being seen (reverently) even in this iron age (25)

શાન્તાત્મા યોગિને સ્તવે છે—

"જેના મન વચન અને શરીર એ ત્રણે પ્રશાન્તિરૂપ અમૃતના સમુદ્રમા મગ્ન થઇ ગયા છે, તે મહાત્મા ધન્ય કૃતાર્થ પુણ્યસ્વરૂપ અને કળિકાળમા પણ દર્શનીયમુખ છે "—૨૫

क्रोधजसाहसिकता विपरीतपरिणामं जनयति—

क्रोधान्धलीभूय यदेव कार्यं करोति सद्यो विपरीतरूपम् ।
तदेव कोपोपरमे त्रपायै दुःखाय च स्याद्, धिगहो अविद्याम् ॥२६॥

The undesirable act which a man blinded by wrath does in haste tends on the subsidence of anger to bring shame and distress Oh! accursed is the ignorance!! (26)

ક્રોધજન્ય સાહસિકતા અનર્થ ઉપજાવે છે—

"ક્રોધના અંધ બનીને મનુષ્ય ઉતાવળથી જે વિપરીત કામ કરી બેસે છે તેજ કામ કોપ ઉતરી ગયા પછી પોતાની જાતને શરમાવનાર અને હૃદયમાં સંતાપ ઉપજાવનાર બને છે અહો! ધિક્કાર છે અવિદ્યાને "—૨૬

क्रोधनिरोधे सिद्धे किमसिद्धम् ?—

क्रिया सुसाध्या च तपः सुसाध्यं ज्ञानं सुसाध्यं नियमाः सुसाध्याः ।
दुःसाध्य एकः स च कोपरोधः स साधितः साधितमप्यशेषम्॥२९॥

Care no less austerities knowledge and observance of rituals are easy to practise but only wrath is most difficult to be subdued. If it is subdued everything else is already accomplished. (29)

Notes — When the mind by incessant attempts, becomes free from anger etc it feels a sweet composure and quietude. The tormenting excitement is then no longer able to work upon it so that it shines forth in spiritual light. Persons having sublime and elevated soul enjoy the taste of tranquillity working with an attitude of indifference as to the results of their practising restraint religious observances ritual and austerities with calm serenity. They make a progressive advance on the path of Yoga while those who are base minded and ready to be excited with anger and other passions are enemies of their pure self and are doomed to the hardest of hardships and the hell of hell. Even one advanced high in Yoga-practice yields by chance to such excitement that he is sure to fall down from the highest pitch to the lowest abyss.

ક્રોધનિરોધની સિદ્ધિમાં સર્વ સધાઈ જાય છે—

ક્રિયા સુસાધ્ય છે તપ સુસાધ્ય છે જ્ઞાન સુસાધ્ય છે અને નિયમો સુસાધ્ય છે કિન્તુ દુઃસાધ્ય એક છે અને તે ક્રોધનો નિરોધ. આ ક્રોધ સધાય તો બધું સધાઈ ગયું —૨૯

कोपनिरोधे सिद्धे किमसिद्धम् ?—

किया सुमापा च तप सुसाप ज्ञान सुसाप नियमाः सुसाधाः।
दु साध एक स च कोपरोध स साधित साधितमप्यशेपम्॥२९॥

Ceremonies, austerities, knowledge and observance of rituals are easy to practise but only wrath is most difficult to be subdued. If it is subdued everything else is already accomplished. (29)

Notes — When the mind by incessant attempts, becomes free from anger, etc., it feels a sweet composure and gratitude. The tormenting excitement is then no longer able to work upon it, so that it shines forth in spiritual light. Persons having sublime and elevated soul enjoy the state of tranquillity working with an attitude of indifference as to the results of their practising restraint, religious observances, rituals and austerities with calm serenity. They make a progressive advance on the path of Yoga while those who are base minded and ready to be excited with anger and other passions are enemies of their pure Self and are doomed to the hardest of hardships and the hell of hells. Even one advanced high in Yoga-practice yields by chance to such excitements, that he is sure to fall down from the highest pitch to the lowest abyss.

ક્રોધનિરોધની સિદ્ધિમાં સર્વ સધાઈ જાય છે—

ક્રિયા સુસાધ્ય છે, તપ સુસાધ્ય છે, જ્ઞાન સુસાધ્ય છે અને નિયમો સુસાધ્ય છે કિન્તુ દુસાધ્ય એક છે અને તે ક્રોધનો નિરોધ. આ કામ સધાયું તો બધું સધાઈ ગયું —૨૯

क्रोधनिरोधे सिद्धे किमसिद्धम् ?—

क्रिया सुसाध्या च तपः सुसाध्यं ज्ञानं सुसाध्यं नियमाः सुसाध्याः ।
दुःसाध्य एकः स च कोपरोधः स साधितः साधितमप्यशेषम् ॥२९॥

Ceremonies, austerities, knowledge and observance of rituals are easy to practise, but only wrath is most difficult to be subdued. If it is subdued everything else is already accomplished. (29)

Notes.—When the mind by incessant attempts, becomes free from anger etc., it feels a great composure and quietude. The tormenting excitement is then no longer able to work upon it, so that it shines forth in spiritual light. Persons having sublime and elevated soul enjoy the taste of tranquillity, working with an attitude of indifference as to the result of their practising restraints, religious observances, rituals and austerities with calm serenity. They make a progressive advance on the path of Yoga, while those who are base-minded and ready to be excited with anger and other passions, are enemies of their pure Self and are doomed to the hardest of hardships and the hell of hells. Even one advanced high in Yoga-practice yields by chance to such excitement, that he is sure to fall down from the highest pitch to the lowest abyss.

ક્રોધનિરોધની સિદ્ધિમાં સર્વ સધાઈ જાય છે—

ક્રિયા સુસાધ્ય છે, તપ સુસાધ્ય છે, જ્ઞાન સુસાધ્ય છે અને નિયમો સુસાધ્ય છે, કિન્તુ દુઃસાધ્ય એક છે અને તે ક્રોધનો નિરોધ. આ કામ સધાયું તો બધું સધાઈ ગયું. —૨૯.

मान ।

बोधनिरासाय मानादिनिरास कर्तव्य —

यावद्य मानादिकदूषणाना रूढ प्रचारो नहि तावदेव
दावय समापादयितु निरोध मानादिदोषा अपि तेन हे

As long as the progress of such evils as
is not checked anger cannot be subdued
such defects as egotism etc. are even fit t
carded (32)

માનાદિ દોષોનો પ્રસ્તાવ—

જ્યા સુધી માન (અહકાર) વગેરે દુષણોનો પ્રચા
આવ્યો નથી, ત્યા સુધી ક્રોધનો નિરોધ કરવો એ શક્ય
માનાદિ દોષો તિલાજલિ આપવા યોગ્ય છે —૩૨

मानाऽनर्थकारी—

विवेकनेत्र हरताऽस्मरणीय मानेन नीत्रा विहितोऽपराध
न त्यज्यते तच्चयण तथापि सम्मूढता कीदृगत पर स
सम्यक्त्वदुग्ध यदि रक्षणाय द्व पसर्पेन न सहृत स्य
विद्यासुधार्दीधितिशीतभामा मानाभ्रा क्षपणत स्फुरन्ति

What greater folly can there be than
in love with pride that has committed the
offence of robbing us of our sight in the
right understanding? (3)

If the milk of equanimity is to be pre
should be preserved from the serpent in the
arrogance The cool moon-light of learning

રાધ કર્યો છે તો પણ તેનો આશ્રય લઇ શકાતો નથી અદ
વધુ શી મ ના ? "—૩"

સત્ત્વસ્વરૂપ ફ્રમ યદિ સ ન્વી રાજ્નુ હોય તો અભિમા
સાથે તેનો હસ થવા ન દેવો જોઈએ વિશ્રૂપ મન્ની
મ નરૂપ વાદળ ખસી જવ થી રહુરે છે "—૪

मान क्व कर्तव्य ?—

मान' पदार्थे क्व विधातुमर्ह इत्येव सम्यग हृदि चिन्तनी
मत्यक्षमालोचयन एव विश्व कुनोऽपि कोऽप्यस्त्यधिका हि म
अनन्यसाधारणबुद्धिमत्त्वमनन्यसाधारणशक्तिमत्त्वम् ।
अनन्यसाधारणभापत्वत्न क्वाऽस्मासु इपाप यतोऽभिमान
न श्रीः प्रसन्ना नलिनासिदृग्भ्या न भारती दत्तवती वर
अलौकिक धर्म कृत न किञ्चिन् तथाप्यहो ' दर्पसमुद्धतत्व
न धीरिमा वा न गभीरिमा वा न सामर्हिन्त न परोपक
महान् गुणो वा नहि नाऽपि नादृक तथापि गर्व' क्विमन प्रा
।

It is well to ponder over what object is
of being taken pride in   It is a matter of
experience in the world that every man som
meets another who is more than a match for hi

We are not endowed with really matchless
mental and oratorial powers   Why should w
be vain ? (6)

Oh ! the vain gloriousness of human beings
the goddess of wealth with her eyes blooming
lotuses smiles not on them the goddess of le

Kuragadu Rishi was obstructed in his austerity by his pride. So one should try his best to root out this evil passion.

માન કરવાનું કોઇ સ્થાન ?—

" [illegible] "—૩૫

" અનન્તસઘરણ બુદ્ધિ, અનન્તસઘરણ [illegible] અને અનન્ત [illegible] "—૩૬

[illegible]

" નથી [illegible] નથી [illegible] "—૩૮

મનુષ્યના [illegible] ?—

[illegible] ॥૩૯॥

A man even though equal in lustre to Indra becomes after a lapse of some time emaciated with diseases. It is quite evident that even a king may become a beggar. Then does what benefit [illegible] from the [illegible] of pride ? ([illegible])

Notes —Sanatkumara a [illegible]

मान उद्भवति स्याधिकसमृद्धा निरीक्षणीय —

सामान्यवर्गं खलु लक्षनायममो च कोटीशमसौ च भूपम् ।
अमौ च सम्राजममौ च देवममौ च देवन्द्रमसौ मुनीन्द्रम् ॥४०॥
अमौ च सर्वज्ञतया विभान्तममो च विश्वत्रिपेणिनारम् ।
मम्पतया पश्यवन्नास्यन ऐनस्तदान्मान्कनास्पकाश ॥ ४१ ॥
युग्मम् ।

There is no scope for arrogance if a man of the middle class keeps properly in view a millionaire and a millionaire a multimillionaire and a multimillionaire a king and a king paramount lord a paramount lord a god and a god Indra and Indra the lord of Yogees and the lord of Yogees an Omniscient One (40–41)

Notes —There are many legends which exactly depict the evil influence of the rapid growth of desires. It destroys all good qualities and good faith It raises expectations and serves only to whirl men round about. It destroys knowledge perception and good conduct It has hurled down kings ascetics and great men from their high position and brought on unbearable miseries on them In short it plays various parts in the vast theatre of this world On the other hand cessation of desires brings on supreme quietude and blessings of Moksha.

In the city of Kaushambi there was a king called Jitashatru Kapila was a son of a well-reputed Brahmin Kashyapa who died when Kapila was young Yasha the mother of Kapila advised him to further his study under the Pandit Indradatta

expressed his readiness to present him with great wealth (a crore of Māsa) He said that he had vowed to abandon all property and possessions Thus with the rigid obresrance of all vows he was blessed with Omniscience This story well illustrates the potent power of truthfulness denial of worldly desires and pleasures for the attainment of true bliss

માન ઉત્પન્ન થતા પોતાથી અધિક સમૃદ્ધ ઉપર દૃષ્ટિ કરવી—

' સામાન્ય વર્ગના માણસો લક્ષ ધિપતિ તરફ, લક્ષ ધિપતિ કોટીશ્વર તરફ, કોટીશ્વર રાજા તરફ, રાજા ચક્રવર્તી તરફ ચક્રવર્તી દેવતા તરફ, દેવતા ઇન્દ્ર તરફ ઇન્દ્ર યોગીશ્વર તરફ યોગીશ્વર સર્વજ્ઞરૂપે દીપતા એવા જિન આત્મા તરફ અને તે ત્રિભુવનપતિ પરમેશ્વર તરફ જો બરાબર નિરીક્ષણ કરે તો ઉમાદ કરવાનો અવકાશ રહે નહિ."—૪૦ ૪૧

માર્દવમાશ્રયો મુક્ત્વા માન—

यत्पादपद्मे मधुपन्ति सर्वे सुरेश्वरास्ते जगदीश्वरास्ते ।
दर्पोऽपलेशादपि सम्मुक्ता किं न समस्ताऽभिमानलेशः । ॥४२॥

When the Lord of the world at whose lotus-like feet, the gods swarm like bees are free from even a particle of pride is it then proper for us to be proud even to a small degree (42)

આપણા જેવાઓને અભિમાન રાખવો ઘટે કેમ ?—

" જેઓના ચરણકમળમાં સર્વ ઇન્દ્રો ભ્રમરની પેઠે ભમ્યા કરે છે, તે જગદીશ્વરો અલ્પમાત્ર પણ અહંકારથી બહારે મુક્ત છે તો પછી આપણા જેવા ઓને લેશમાત્ર પણ અભિમાન રાખવો ઘટે ખરો ? "—૪૨

अभिमानबोध कालतो स्मरण—

निमील्य नेत्रे हृदयं निरोध्य महात्मनाम् परिचिन्तनायाम् ।
त्वय प्रभावात् अभिमानवान्तः मनसा नो च विमान् महत्वम् ॥४३॥

* ચતુ

brings on no good On the contrary it forces one to swallow the bitter poison of infatuation

માનને માટે ઉપાય—

... માટે જગતનું સ્વરૂપ ... અવિવેકીઓના માનરૂપ ભુજંગને દૂર કરો એની સમતમા ... નાગ ... મોહરૂપ વિષ- નોજ ઉપભોગ થાય છે —૪૫

વ્યાખ્યા

માન મદ ગર્વ અહંકાર ... વગેરે એકાર્થક શબ્દો છે વિવેકી મનુષ્યોને માટે ... નુ સ્થાન નથી મદનુ ક્ષેત્ર મોટુ છે, તેનો સક્ષેપ કરીને જૈન ... તે મદના આઠ પ્રકારો બતાવે છે— જાતિમદ કુળમદ લાભમદ, ઐશ્વર્યમદ બળમદ રૂપમદ તપોમદ અને શ્રુતમદ

... કલ્પાયેલી જાતિ ઉપર મદ કરવો એ હદની હદ... છે ગુણ વગર કેવળ જાતિમાત્રથી મહત્તા નથી અને હલકી જાતિવાળો મનુષ્ય પણ સ... થી પૂજ્ય બને છે એ માટે જાતિમદ કરવાનો હોય જ નહિ

... તિમદની જેમ કુળમદ પણ ... છે છતા વૈભવ અને આય ... કુળની સાથે ... લક્ષ્મીનોમા પણ એ આવતો ઉત્તમ રીતે અનુભવાય છે તો પછી કુળના ... શાને કરવો જોઈએ ? જે કુલીન છે, તેને કુળવડે શું ? અને જે નુકુલીન છે તેને પણ કુળવડે કરીને શું ?

... ઇષ્ટ વસ્તુઓનો લાભ ... થતા લાભમદ ઉત્પન્ન થતો જોવાય છે પણ વસ્તુતત્ત્વ સમજી શકે છે કે અન્તરાય કર્મનો ક્ષય થતા લાભ ... અન્યથા નથી થતો તો પછી ... દૃષ્ટિએ લાભ ઉપર મદ કરી શકાય ? પરની પ્રસાદીથી મળેલ લાભ ઉપર મદ કરવો એ બુદ્ધિની મન્દતા સૂચવે છે ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થતા ઐશ્વર્યમદ ... થાય છે પરતુ વિવેકશીલ મનુષ્યો સમજી શકે છે કે ઐશ્વર્યની કેવી ચંચળતા છે કુલટા સ્ત્રીની જેમ ઐશ્વર્ય અસ્થિર છે ગુણવન્તોનો આશ્રય છે ... નિર્ગુ ણીનો પણ ... ઐશ્વર્ય શું ... કરવાનુ સ્થાન હોઈ શકે ખરું ? ...

* ... ને ... મોક્ષ પણ અહીં ... છે

હેમચન્દ્રાચાર્યના ઉપર્યુક્ત નમ્ર શબ્દોમાંથી પણ એટલું તાત્પર્ય એવી શકાય છે કે—સર્વજ્ઞદેવોની આજ્ઞા પૂર્વધરો તથા વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનિઓ પણ પશુ જેવા છે અને તે વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનિઓની આગળ હું પશુસમાન છું આ ઉપરથી બુદ્ધિ કે જ્ઞાનના મદનો ક્યાંય અવકાશ રહે છે ખરો?

મદના આઠ પ્રકારો જોયા આવી રીતે બીજા પણ અનેક પ્રકારના મદના સ્થાનો છે નિ:સંદેહ મદ એ દૂષી દૃષ્ટિનું પરિણામ છે

माया।

माया कीदृशी?—

माया मता योगलताहुताशो ज्ञानार्गला दुर्भगतानिदानम्।
आत्मार्थिना सद्व्यवहारलक्ष्मीस्पृहावता वा परिहापिता सा ॥४६॥

Hypocrisy is fire scorching the creeper of Yoga it is an impediment to knowledge and it is the source of misfortune. It should be left by those who desire their spiritual elevation as well as by those who long for progress in righteousness. (46)

Notes —The word Māya is used in different senses as attachment ignorance formalism deceit, fraud misrepresentation perversion dissimulation irreverence duplicity hypocrisy delusion illusion and wealth etc This hypocrisy or fraud is practised in many ways It is a sin which gives rise to many other sins. Falsehood varying in many degrees is the chief factor in hypocrisy It destroys good fruits which could otherwise result from the observance of vows practice of austerity, good conduct

Are those who are habituated to hypocrisy ever seen to have become millionaires ? Cannot a man lead a righteous life and maintain himself without resorting to hypocrisy ? (47)

કપટ શા માટે કરવો જોઈએ ?—

' જે મનુષ્યો ન્યાયે ને ધર્મે કર્મને સેવે છે તે લોકોને સર્વ વિધિ પ્રવેશ શું જોયા ? શું નીતિથી વ્યવહાર નથી કરી શકાતો કે જેથી કમાવવાની ખાતર કપટ ચરણ કરવું આવશ્યક કહેવાય ? "— ૪૭

न्याय एव स्थातव्यम्—

न्यायप्रनिष्ठः पुरुषो भवेच्चेद् व्यापारतोऽसौ नियमात् सुखी स्यात्।
न्यायस्य मार्गेण वरं बुभुक्षा नाऽन्यायमार्गेण परं प्रभुत्वम् ॥४८॥

If a man acts in conformity with justice and honesty he is sure (as a rule) to be happy in all his dealings. Starvation while adhering to the path of virtue is preferable to the acquisition of billions by resorting to unlawful and immoral means. (48)

Notes —The practice of fraud and deceit is sure to bring on ruin either at once or in the long run under all circumstances and at all times. Sometimes benefits accrue from it but they do not endure long. Dealers in merchandise by the use of false weights and measures, acquire profit but they generally do so at the sacrifice of morality and religious principles, the chief means for their spiritual development. Without principles of justice and honesty being developed in the heart of the people,

tion of religion, good works, decline of trade, art, learning, etc.. Where fraud and deceit reign supreme, such evil consequences are sure to ensue.

Again, deceit, practised by prostitutes, gamblers succeeds for the time being, but eventually brings their fall. The stories of the Pāndavas and king Nala illustrate the pernicious results brought on by gambling. Many kings being entrapped in the snares of deceit and lust, have lost their kingdoms, estates, prosperity and reputation. Thus the practice of fraud does not bestow any lasting spiritual and worldly benefit, but paves the way for being hurled down into hell.

ન્યાયમાંજ રહેવું—

મનુષ્ય જો ન્યાયનિષ્ઠ રહે, તો તે રોજગારમાં અવશ્ય સુખી થઇ શકે. ધૈર્ય પણ એટલું હોવું જ જોઇએ કે—ન્યાયના માર્ગે ભૂખ્યા રહેવું બેહેતર છે, પરન્તુ અનીતિના રસ્તે પ્રભુતા મેળવવી સારી નથી. "—૪૮

कुशला निर्मायं धनमुपार्जयन्ति—

कौशल्यमाबिभ्रति सात्त्विकं ये न्यायप्रतिष्ठा विकसद्विवेकाः ।
पापास्पदं ते प्रविदन्ति मायां विनैव तां स्वार्थमुपार्जयन्ति ॥४९॥

Those who possess righteousness are secure in the path of virtue and whose discriminative powers are fully developed, look evidently upon this delusion as the abode of vices and they therefore gain their object and earn their livelihood without resorting to it. (49)

કુશલ મનુષ્યો વિના પ્રપંચે ધન મેળવી શકે છે—

" ન્યાયપ્રતિષ્ઠ અને વિકસ્વરવિવેકવાળા જે પુરુષો સાત્વિક કુશ॰

ન્મા ધરાવે છે તેઓ માયને પણનું સ્થાન માને છે મ યા વગરજ તેઓ પોતાના સ્વાર્થને ઉપાર્જન કરે છે "—૪૯

मायोपार्जननिमित्त दम्भ—

अनेकशः पश्यति सर्वलोकः कृतेऽपि दम्भाचरणे प्रकृष्टे ।
अर्थो न सिद्धि लभते, तदेवमर्थस्य सिद्धौ स कुतो निमित्तम् ? ॥५०॥

All people know through repeated experience that they do not get their desired objects even though they practise unbounded hypocrisy. How can this very delusion be the efficient cause in the attainment of their object. (50)

દંભવૃત્તિ અર્થોપાર્જનનું કારણ નથી—

સર્વ લોકોને અનુભવસિદ્ધ છે કે પ્રબળ દંભવૃત્તિ કર્યેથી પણ ઘણી વખતે અર્થ સિદ્ધ થતો નથી, તો પછી અર્થસિદ્ધિમાં દંભ કારણરૂપ કેવી રીતે હોઈ શકે ? —૫૦

माया कस्य माता ?—

इयं च माया जननी तथोक्ता यः सर्वपापेषु पुरःसरोऽस्ति ।
आख्या मृषावाद इति स्म मायां न सज्जनः सेवति तेन मायाम् ॥५१॥

From hypocrisy springs forth what is called false speech prominent of all vices. Good persons therefore do not resort to hypocrisy (51)

માયા કોની માતા છે ?—

આ માયા તેની માતા છે કે જે સર્વ દોષોમાં અગ્રેસર છે એનું નામ છે-મૃષાવાદ એ માટે સજ્જન માયાને સેવતો નથી. '—૫૧

माया मायासक्त—

अप्रत्ययानां प्रसवस्य भूमीमपारसन्तापसमर्पयित्रीम् ।
शल्यं महच्चेतसि कः सुमेधा मायामुपासीत विचर्मनीयाम् ? ॥५२॥

void of even an iota of mercy but they are (sufficiently) wicked. (54)

Note —The author rightly condemns those who, though scrupulously careful in the protection of life even of small insects recklessly pursue practice of deceit treachery and deception in their dealings with others in commercial political and social activities. If they do cause or allow harm to others they are certainly guilty of Hinsa (injury) whereby from their evil practice other people suffer in mind or body and their vital frames get impaired. To this extent they do harm or commit the sin of Hinsa. If a wealthy gentleman sees other people destitute of means suffering from starvation want of clothing &c and does not help them though he has means and ability to do so he certainly incurs sin. If one contrives to deprive another by some trick of his wealth he is said to commit [illegible] because wealth must be looked upon as [illegible]. In short whatever takes away [illegible] happiness &c, and causes trouble anxiety and pain should be regarded as taking away life [illegible] incumbent upon all to refrain from doing injury to others by false dealings [illegible] and anger and to act in accordance with the right principles of justice fair dealings and honesty in all worldly affairs otherwise they would incur sin and would be doomed to hell.

[illegible]—

[illegible]

છે, અને મનુષ્યોને ઠગબાજી કરી દુઃખના ખાડામાં પાડે છે, તે લોકો ધર્માત્મા નથી, કિન્તુ પાપી છે. "—૫૪

विप्रतारयितॄणां धर्माडम्बरं धिक्करोति—

अस्त्येकतो वञ्चनतत्परत्वं देवस्तुतौ गर्जनमन्यतश्च ।
एतादृशा नो किमपि त्रपन्ते कुर्वन्ति सम्यक् तिलकेन भाले ॥५५॥

On the one side, there is ardent promptness in the use of deception and on the other hand clamourous uproar in the worship of God, is (heard) It is inexpressible or a great wonder that such people are not at all ashamed to put on the sacred mark on their forehead. (55)

Note :—The author here rightly condemns the deceptive practice carried on by selfish persons desirous of appearing more pious and devotional than they really are. Regularity in the performance of divine worship regulated by sincerity of heart without ostentation and outward show is a preliminary necessity. The divine worship is practised in several cases out of ignorance of true spiritual light by the generality of people with expressions of their poverty, humble submissions, solicitations for help with the declaration of one's needs and with a strong hankering desire for the attainment of objects prayed for, with a selfish consciousness in the unbounded superiority of the objects of worship. This is [illegible] inconsistent and unreasonable and therefore it is [illegible] desirable nor advisable. It is commonly done with the desire of gaining some definite selfish object

of power. It means a prayer for getting back something more valuable in return than presents and offerings they have submitted in honour of some deity. True divine worship only means the true and high ideal of Perfection to be kept before the mind by rapidly following the true and great Masters on the right path. It does not mean the practical path which raises human beings from ordinary rank to high position in life. It does not signify the path followed by great and eminent persons trying for the attainment of worldly grandeur and exalted sphere in life. It really means the path of True Masters who have destroyed the whole Karmic dirt and darkness of ignorance and freed from the Cycle of Rebirths. To reach this ideal one should practise worship, asceticism and sacrifice without selfish motives and sordid pursuits. The ideal involved in the worship is also surrendering one's interest, property, wealth and other things for the good of the Universe.

ધૂર્ત માણસોના ધાર્મિક આડંબર તરફ ધિક્કાર—

' એક બાજુ દુરાચાર કરવામાં તત્પરતા અને બીજી તરફ પ્રભુની આગળ મોટા અવાજે સ્તુતિ કરવી એ કેવી વાત ? આવા પ્રકારના દુરાચારી માણસનો ઢોંગમાં સુંદર તિલક કરતા ભિક્ષુક શરમાતા નથી '—૫૫

मायाविनमनुष्यान विरस्ये—

मनश्चक्रे सति सन्निपातेऽनुष्ठानदूर विहर्ति यथाति ।
उत्तत्य माया विमुद्रिकृतायां मनोमुदां बीजमपदद्दुराय ॥५६॥

him Thus with unshakable resolution of renouncing the world they took initiation from the abovementioned ascetic Afterward they all vowed to perform austerities together Mahābala secretly cherishing the desire of advance on the path of Moksha (liberation) began to out-do others in austerity and added extra fasts studiously keeping it secret from his colleagues Mahābala had acquired so much merit that he eventually became a Tirthankara but this pious duplicity practised by him doomed him to be re-born as a female in the next birth

દભ સમોન્નતમુનમા પા નાર છે—

સસારરૂપ મહાસમદ્રને જે ગમવાનુ સધન અપ્રમત્તરૂપ વહાણુ ભડુ કષ્ટથી મેળવાય છે પરતુ તે અપ્રમત્તરૂપ વહાણમા જો દભરૂપ ન્હાનુ પણ છિદ્ર રહેલુ હોય, તે તેનાથી સસારસમુદ્રનો પાર પામી શકાય નહિ "—૫૭

धर्मे दम्भ उपद्रव —

वने हुताश कलह सुहृत्त्वे रोग शरीरे कमले हिम च ।
यथा तथा दम्भ उपप्लवाऽय धर्मेऽत्रमेव सुविचारवद्भि ॥ ५८ ॥

Thoughtful persons should consider fraud as an impediment to religion as fire to the forest quarrel to friendship disease to body and ice to lo u. (58)

ધર્મમા દભ ઉપદ્રવ છે—

જેમ વનમા અગ્નિ ઉપદ્રવ છે મિત્રતાના કલહ ઉપદ્રવ છે શરીરમા રોગ ઉપદ્રવ છે અને કમળમા હિમ ઉપદ્રવ છે તેમ ધર્મની અદર—વિચારવતોએ—દભને ઉપદ્રવ સમજવો જોઈએ —૫૮

Oh good one ! if your pride is pious and [illegible] nate, and if you desire to be foremost among [illegible] people then strive hard with all your might [illegible] batter down the ramparts of greed (67)

Notes —Desire for wealth glory and authority if not confined within proper limits gives birth [illegible] evils by various acts of rashness foolishness and profligacy Riches hoarded up most sure only do not bring on ease and happiness but on the contrary rebound to miseries and calamities destroy good qualities, create fresh fears and borrow increase despond ence and restless train torn wavering and thus only thoughts. In order to gain riches a greedy person practises treachery replete with danger and trouble Sometimes she is inaccessible to princes and favour able to fool without the least consideration of their merits and faults so one should strive hard to conquer greed the root of all evils Such are the dismal fires of seeking glory and authority beyond their proper bounds. One should inwardly question himself what good use he will make of riches glory and authority if he could secure them to the extent equal to his aspirations. The reply in many cases would be simply to derive [illegible] and [illegible] of authority without making a good use of these powers for the benefit of mankind or for his own [illegible] Persons enlightened with spiritual light would at once clearly see the fleeting transitory and [illegible] natures as are of wealth fame and authority and would at once renounce them in toto or try to [illegible]

a check upon their ever-increasing desires for their attainment. They would further endeavour to use or spend what they have acquired in excess in doing good and pious works for the benefit and elevation of human society.

લોભને પરાસ્ત કરવા તરફ પ્રોત્સાહન—

" હે મહાભાગ ! જો તારો પુરૂષાભિમાન સાત્ત્વિક હોય અને લોકના અગ્રણીપદ પર આવવાની જો તારી સ્પૃહા હોય, તો લોભરૂપ કિલ્લાને તોડવા પ્રબલ પુરૂષાર્થ ફોરવ. "—૬૭

लोभवृत्तेर्वैचित्र्ये—

ये स्वेच्छया पूरयितुं क्षमन्ते न शाकतोऽपि स्वककुक्षिरन्ध्रम्।
आन्दोलितान्तःकरणा नृपश्री-प्रेप्सासमीरेण भवन्ति तेऽपि॥६८॥

The hearts of those, who are not able, of their own accord, to stuff their bellies even with vegetables are also again moved with the breeze in the form of desire for royal wealth. (68)

લોભવૃત્તિનું વૈચિત્ર્ય—

" જેઓ યથેષ્ટરીતે શાકમાત્રથી પણ પોતાનું કુક્ષિરન્ધ્ર પૂરવા સમર્થ નથી, તેવાઓનાં પણ અન્તઃકરણો રાજ્યલક્ષ્મીની સ્પૃહારૂપ વાયુવડે આન્દોલિત થાય છે. "—૬૮

लोभस्यानर्थकारित्वमाचष्टे—

लोभार्दितः किं न करोति कष्टं लोभाऽऽहतः किं न करोति कर्म।
करोत्यनर्थं पितृ-बान्धवाना-मप्याशु लोभच्छुरिकाहताशः॥६९॥

× " गिरिमृत्स्ना धनं पश्यन् धावतीन्द्रियमोहितः।
अनादिनिधनं ज्ञानं धनं पार्श्वे न पश्यति " ॥
(यशोविजयजी, ज्ञानसार)

What affliction does a greedy person not bear ! What action does he not do ! One whose eyes are blinded by the knife of greed does not scruple to launch his parents and relations into calumity (69)

Notes —Generally wealth is reckoned as a great blessing in this world. So people wanting in true spiritual light undergo unreasonable difficulties in the pursuit of money They commit all sort of wicked act and they deal in falsehood and all kinds of unfair ways making the attainment of wealth an all-absorbing game They travel through forests mountains and caves and journey on vast ocean undergoing all kinds of excruciating pains and troubles caused by hunger thirst heat and cold They ruthlessly do heinous acts amounting to murders, even of friends and relations, without any compunction being entrapped in the sordid lust of gold and glory even though they have sufficient means to live upon in the manner befitting their character and rank. Many instances are known of avaricious persons killing even their parents for the sake of high power and authority and of parents offering their children in prostitution and also offering them as sacrifices out of the irresistible thirst for gold. So greed is the destructive power for all sublime virtues People generally do not try to realise the fleeting and transitory nature of property wealth glory authority and all worldly fascinating objects and hence they are doomed to fall into apparently charming pitfalls

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ઉપર [illegible]

[illegible] છે તેમ [illegible] ઉપર

[illegible]

[illegible] છે [illegible]

[illegible] છે [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] — साश्व[illegible] —

[illegible]पुनर्मृदुत्वम् ।
[illegible] परिताप [illegible]॥७६॥

Tranquility of mind is able to remove anger Gentleness destroys pride Sincerity vanquishes

[illegible]

—महाभारतगीता

bringing their relations near and dear into punching calamities. When greed is awakened all vices arise and when overpowered they all subside. Biographies and histories teem with illustrations giving pictures of the rise, growth and decay of this demoniac passion. In short one should try to be free from the meshes and snares of this evil passion calculated to work social and spiritual progress. When all these passions (Kashayas) are conquered partially or in toto the aspirant rapidly advances on the path of Yoga. The various forms of these passions are already described in the notes on Kashayas.

ક્રોધાદિ કષાયોને છૂપાવવાના સાધનો—

" [illegible] "—[illegible]

પ્રસ્તુત [illegible]—

[illegible] ॥ ७७ ॥

One should think beforehand and contrive not to disclose anger and such other passions. If at all he does, care should be taken to curb them immediately. (77)

પ્રસ્તુતમાં વિશેષ—

" [illegible] "—[illegible]

Dungara, Kudunga and Sagara, who married respectively Shila Nikriti and Sanchaya. Agnishikha, the wife of Rudradeva was matchlessly beautiful and excellently virtuous. Rudradeva and his wife were easily excitable to anger and rage his three sons were also under the influence of pride deceit and greed So the strong influence of passions reduced the whole family to ruin Once upon a time Rudradeva being displeased with his sons gave to his wife one thousand golden coins to keep under the seal of silence and buried two thousand coins for himself underneath the ground This worldly caution created the notions of distrust, deceit and greed in the family members

So Nikriti and Sanchaya tried their best to please their mother-in-law with pretended humility and feigned courtesy and thereby extracted from her the secret of the treasure ground Similarly Kudunga and Sagara squeezed out the desired secret from Rudradeva When the deceitful sons and their wives got the desired wealth they grew indifferent and cool towards their elders It is quite clear that duplicity brought on by greed was not checked even by feelings of parental love or respect but on the contrary it urged them on to wicked acts of stealing the wealth-the vital Pranas of their elders When the parents knew these foul deeds they were highly enraged Now anger the wicked poison worked out its own part Rudradeva scolded his wife for revealing the secret She also retorted to her husband with double poignancy The quarrel ended in the

initiated but being still closely pursued by hot-headedness and pride were turned out from the group of ascetics. When they saw their faults they showed repentance and got themselves reinstated. Severe austerity and strict observance of the vows helped them to destroy completely the destructive Karmic forces and enabled them eventually to be blessed with Omniscience. One could easily see from this narrative the extraordinary powers of the soul and the variegated results of the Karmic forces.

પ્રકરણની સમાપ્તિ—

કેવળી ભગવાને જે રીતે નિરૂપણ કર્યું હોય તે તે રીતે અપ્રમત્તભાવે સત્યને પ્રકટ કરવો જોઈએ. હેયઉપાદેય વિચાર કરવાના કારણે સમ્યગ્ ઉપસ્થિત કરે અને પણ જેનું મન આ કામ કર્યું નથી, તેને મરે મ મરણાન્ત ઉપર પહોંચવાનું કામ નિયમને સહન કર્યું નથી —

કેવળી ભગવાન વડે વ્રત વિધિ આવશ્યક ભાષ્યની અંદર આપેલી ગાથાઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે તે ગાથાઓ—

" વક્ક્ષ ઉત્તંમ ગુજ્જાદ ણિમ્મલસદ્દ્વં તિ।
વરેણ્ણે વણસ કિં ગુજ્જ ણય સમ્મ " ॥
દસુનિંરણુમા ઉરઉમડાણ અ પવયમ।
દસ અ ઉક્ક ણ સ વણ સા અ સુક્ખ " ॥
નહિ મર નિગ્ગથ ન નમઇ ઉમ સમો ન સહઇ।
વણ્ણસા વેણનં વદ દિહ ॥
અ ઉવસગ્ગ કસાયા મરઇ અમ્મે ગુણે વિરવ।
ન હુ મ વસાનિજ્જ મરવે વણવસ્સિ " ॥
' અગ્ગેણ વાણેણ અભિગ્ગહ વણમાણે વ।
ન હુ મ વસ્સિક્ક ગઇ વિ હુ તે વહુ દેર ॥

(પુષ્પ માળ પીઠ ગ ધ—૧૩૦૬ ૧૩૦૭ ૧૩૦૮, ૧૩૦૯, ૧૩૧૦))

पञ्चम-प्रकरणम् ।

ध्यानसामग्री ।

CHAPTER V

Requisites for Meditation

(Shloka 9)

Mind-purification

The purification of mind is the condition precedent the primary necessity of spiritual advance. It is like striking the deadliest blow at the very root of the world phantom because it is from the perversion of mental vision that Jiva is hurled into the cycle of birth and rebirth. The Bhagavad-Gita says मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । Mind is the root-cause of captivity and release. The sage Muni Sundara Suri says —Neither Japa nor Tapas, neither physical restraint nor mental neither silence nor Pranayama lead to Moksha but pure mind mental purity is the beginning of Yoga. Yoga leads to Tapa. Tapas to Moksha. One therefore should purify one's mind." If once the conquest of mind is achieved, further

Samatā (equanimity) —The purification of mind will bring about Samatā (Equanimity) Ordinarily speaking we men are tossed about by one idea after another we are living in a perpetual flux of ideas and activities which modern sciences elevate into being the very essence of civilisation and progress According to modern notions progress is not stated by dynamic Increase of wants and the means of satisfying them is the one principle on which the whole science of Economics proceeds and to advocate the cessation of desires is to strike the blow at its very foundation The Indian way of thinking is otherwise The Indian is not dazzled by the outward glamour of the western civilisation through it he sees that concealed behind the glittering gold there is the dross of misery which is gradually corroding the western world. The recent world-war has to the mind of many made it quite clear that everything is not well with western civilisation and that there is something better and higher than the mere possession of material resources What it is is being taught to the Indians for centuries together—it is the mental balance (Samatā) which alone forms the key to the happiness of the individual and the world So long as the unrestricted competition and the survival of the fittest of the Evolutionist are to reign supreme we should not expect the world to be freed from this turmoil of the conflict of interests Wars will not end unless men learn and practise Samatā. The bliss of possessing Samatā must have to be experienced if it is

of universal love a human love at first, a divine love afterwards. Secondly to be one in bliss with all the world-play and banish from the soul the sorrow and fear, the hunger and pain of the darkened mental being. Thirdly to gain that power of the bliss-freedom in which all the conflicting principles of our being shall be unified in their absolute values. So that all evil shall perforce become good, the Universal beauty of the All-beautiful take possession every darkness be converted into a pregnant glory of the light and the discords which the mind creates between Truth and Good and Beauty, Power and Love and Knowledge disappear on their eternal summit of Unity." This is the ideal Samata, the supreme mystery, the highest secret simple to itself however difficult and complex to our mental conceptions. It is the free infinity of the self-delight of Sachchidananda.

The ideal Samata is gradually attained by passing through various stages. In the beginning a man should try to realise the four Bhavanas of Love, Joy, Compassion and Desattachment. Then he should try to get complete control over his senses. The third means is Atmavichara (Self-introspection) i.e. finding out the true nature of Soul. This means the realising of Jiva being altogether distinct from Ajiva, the transitory nature of passions and of the worldly life, inevitability of death and the necessity of learning the true knowledge by paying due respect to the elders and the preceptor. When after deep meditation, prolonged thinking and conti-

एवं चेन्द्रियसम्पदपि महतेऽनर्थाय—

दान्तिन्द्र [illegible] गजमीनभृङ्गपतङ्गमारङ्गतुल्य प्रयाति ।
स्पर्शादिकैकपदोषात् का नहि मत्सरतस्य वार्ता• ॥ ७ ॥

It is quite evident that herds of elephants, fish, bees, moths and deer go to destruction through the fault of excessive attachment of each to one sense only; what to say of those who are under the influence of all senses! (७)

એક એક ઇન્દ્રિયની પ્રબળતા પણ કેવી અનર્થકારી છે ?—

એક એક ઇન્દ્રિયના પરવશપણાથી હાથી, મચ્છ, ભમરા, પતંગ અને હરિણ [illegible] દુઃખ પામે છે, તો સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં આસક્ત રહેનારાની શી વાત? —૭

વ્યાખ્યા

સ્પર્શન ઇન્દ્રિયના [illegible] અને [illegible] દુઃખ પામે છે [illegible] એમ બને છે [illegible] એક [illegible] ખાડો [illegible] તેમાં [illegible] એક [illegible] ([illegible]) [illegible] તે [illegible] આકૃતિ [illegible] ત્યાં તેની [illegible] સ્પર્શન ઇન્દ્રિયના [illegible] સુખ [illegible] થાય છે [illegible] તે [illegible] ખાડામાં પડે છે. આથી તેના [illegible] દુઃખ [illegible] અને ત્યાં ને ત્યાં ભૂખ તરસથી તે બહુ દુઃખી [illegible] પડી [illegible] માણસો

* " [illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

—भर्तृहरि—वैराग्यशतक.

જ્યારે મનોહર રાગથી ગાન થઇ રહે છે ત્યારે હરિણ ચિત્રવત્ સ્થિર થઇ તે સાંભળે છે પણ શિકારી તે મૃગ ઉપર બાણ કે ગોળી ચલાવે છે જેથી તે જિન્દગી ખોઇ બેસે છે +

આ પ્રમાણે એક એક ઇન્દ્રિયની પરાધીનતાથી થતી દુર્દશાના ઉદાહરણો પ્રત્યક્ષ જોઇ શકીએ છીએ તો પણ જેઓ અહર્નિશ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં મગ્ન બની રહ્યા છે તેઓને માટે કલ્યાણસિદ્ધિની સંભાવના રાખી શકાય નહ કયાંથી ?

इन्द्रियविजयविन पद पूरा —

×मत्तुच्छमूच्छार्पणशक्तिभाजां यदीन्द्रियाणां विजयो न जातः ।
भूमण्डलान्दोलनशक्तिभाजोऽप्योजस्विनः षण्डतया वदामि ॥४॥

I call (look upon) those persons who are sufficiently powerful to shake the whole universe effeminate if mastery over the senses capable of bringing complete delusion is not acquired (4)

\+ [illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

—હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત યોગશાસ્ત્ર ચોથો

× [illegible] ।
[illegible] ॥

([illegible])

પરમાત્મા છે ઇન્દ્રિયોની ઉપર ખાનતથી મનની ઉ[illegible] ખતના પુષ્ટ થા
છે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મન પોતાની સત્તા જમાવે છે પ્રસંગત તેવા વિષે
ઇન્દ્રિયોની સ્હામે ઉપસ્થિત થતા તેના ઉપર [illegible] ન કરવો એવ
મનોનિગ્રહકારનું પ્રમાણ છે પરંતુ એને મન ઉપર કડું તેમ પ્રથમ
ઇન્દ્રિયોના સ્પર્શ વ્યાપારો ઉપર અંકુશ મૂકવાની ટેવ પાડી જોઇએ
મનને બગાડનાર ઇન્દ્રિયો છે કે જેથી મન સુધરે છે એ ન્યાય પ્રતિ
સ્વરૂપ છે જ્યારે ઇન્દ્રિયોથી મનને બગડવાના પ્રસંગો સ્થને રહે પડે
પરે મને છે એ ન[illegible] કરેપોએ અને સાધુઓએ પણ [illegible]
પ્રસંગમાં જડ સત્વ નના રાખવાની જરૂર છે

મનુષ્યને કુટ આદત પડી જાય છે ત્યારે ન આદત મનુષ્યથી
તેનો છૂટો છે તી નથી સમજવા જેવા વગર [illegible] પણ
પોકી કુટ આદત મનુષ્યથી મૂકી શકતી નથી [illegible] કુટ આદતો
પેરાવશાએ તે સાપતીના મુખમથી પેદની [illegible] મન કરવાની જે
કેમ હોય તો તેની આદત સ્ફુરિત કરનારા સંયોગો [illegible] ને
[illegible] દૂર રાખવી જોઇએ જેમ સાપને દૂર બેસવા જે એ [illegible] ઉત્પન્ન
થાય છે તેમ તેની કુટ આદતને સ્ફુરિત કરનારા સંયોગોથી દૂર રહેવાથી
તે ઉત્પન્ન થવા જોઇએ એવી રીતનો ભય જ્યારે [illegible] કરે
ત્યારે તેવા સંયોગોને ઇન્દ્રિયો [illegible] રાખવું [illegible]
છે નહિ તે [illegible] જેને [illegible] સંયોગોને મેળવવાની [illegible]
થતીજ રહે છે બૂરી આદતથી માનસિક અને શારીરિક હાનિ [illegible]
પ્રાપ્ત કરનારાઓને ચેતવણી કરીને આવું [illegible] કરવાની જરૂર છે
એવા એમને કુસંગોના નઠારા ઉપર [illegible]
અને પાપોના જનેતા નષ્ટ થવાના આકાર નિશ્ચયમાં [illegible] પડે

મુક્તિના પથે નિકળેલા આત્માઓ પોતાની મુસાફરીમાં ત્યારેજ ફતેહમંદ થઈ શકશે કે જ્યારે તેઓ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોના કદાના પ્રસંગથી મુક્ત રહી નહિ સ્પર્શન ઇન્દ્રિયનો વિજય ત્યારે થઈ શકશે કે જ્યારે રૂની તળાઈ વગેરેના મૃદુ સ્પર્શ તરફ રતિ અને પત્થર, ઢેફું વગેરેના કઠિન સ્પર્શ તરફ અરતિ અનુભવશે નહિ રસના ઇન્દ્રિય ઉપર કાબુ મેળવવો ત્યારે બની શકશે કે જ્યારે સ્વાદુ અને ખરાબ રસો ઉપર પ્રીતિ–અપ્રીતિ ઉદ્ભવશે નહિ ઘ્રાણેન્દ્રિય સ્વાધીન થયેલી ત્યારે સમજાશે કે જ્યારે સુરભિ ગંધ તરફ પ્રમોદ અને અસુરભિ ગન્ધ તરફ ખેદ જણાશે નહિ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વશીકાર ત્યારે થઈ શકશે કે જ્યારે સુરૂપ કુરૂપ તરફ માધ્યસ્થવૃત્તિ રહેશે અને શ્રોત્રેન્દ્રિય જિતાયલી ત્યારે ગણાશે કે જ્યારે વીણા વગેરેના મધુર શબ્દો અને ગર્દભ ઉંટ વગેરેના કર્કશ શબ્દો તરફ મન વિધારનિન્દાથી ઘેરાશે નહિ

મલિન વાસનાઓને ઉખાડનાર અને એ દ્વારા આત્માને સદા અનન્તકાળ ભમાડનાર ઇન્દ્રિયો છે એવો સારો વા ખરાબ કોઈ વિષય નથી કે જે વિષય ઇન્દ્રિયોના ભાગમાં ન આવ્યો હોય તો પણ ઇન્દ્રિયોનો અ... ઉછેર થાને ? અનન્તકાળથી લગાડના તમામ વિષયો ભોગવ્યા હજુ ઇન્દ્રિયો તૃપ્ત ન થઈ તો હવે તે કઈ રીતે તૃપ્ત થવાની ? વિષયતુમરના મગ તે ઇન્દ્રિયસમૂહ તૃપ્ત થાય એ વાત અણુપપદ્યમાન દેખે છે તો પણ માધ્યસ્થવૃત્તિ ધારણ કરી એજ હેતુ અને બાકી રહેવું અશક્યનું કર્તવ્ય સમજાય છે

અહીં એક વાત તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ કે ઇન્દ્રિયોનો વિજય નથી કે ઇન્દ્રિયોને હણી નાખવી વા ઇન્દ્રિયોને સર્વથા આધીન બની રહેવી આ સમ્બન્ધમાં હેમચન્દ્રાચાર્ય કહે છે કે—

नचेन्द्रियस्य विषयः संवेदितुमशक्यम् ।
रागद्वेषौ तु प्रवर्तेते तत्र ॥
अशक्या विषयाः स्प्रष्टुं वै स्वहनम् ।
रागद्वेषौ पुनस्त्वत्र मतेनत् परित्यजेत् ॥

(યોગશાસ્ત્ર ચતુર્થ પ્રકાશ)

અર્થ ત—ઇન્દ્રિયોનો વિષય એ નથી કે તેની પ્રવૃત્તિ સર્વથા રોકી દેવી ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ રાગ–દ્વેષના પ્રભાવયુક્ત હોય તો તે

[illegible] all at once [illegible] down the [illegible] of [illegible] absolute [illegible]

[illegible] —

[illegible] —

[illegible]—

मनोविज्ञापन [illegible] ।
[illegible] ॥ ८ ॥

A fool [illegible] of his [illegible] wishes to ascend the hill of [illegible] as [illegible] to travel on foot [illegible]

[illegible]—

[illegible] —

[illegible]—

[illegible] मनो [illegible] ।
[illegible] ॥ ९ ॥

When the mind is controlled the Karmic forces are destroyed and when it is at large the Karmic

All this elucidation should be understood [illegible] attaining to the purification of the mind Contempl[illegible] tion alone suffices for the annihilation of the Karm[illegible] forces It is achieved by the complete purificatio[illegible] of the heart (11)

સર્વ ઉપદેશ મન શુદ્ધિમાં વિશ્રાન્ત છે—

' અત્યાર સુધી જે આ બધું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે કેવળ મનની શુદ્ધિ માટે જાણવું કર્મોનો ક્ષય કરવામાં અસાધારણ કારણ જે ધ્યાન છે તે પણ અન્તઃકરણની શુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે છે —૧૧

मनःशुद्धिमभिष्टौति—

प्रदीपिका योगपथप्रकाशे योगाङ्कुरारोहणकाश्यपी च ।
मनोविशुद्धिः प्रथमं विधेया प्रयासमेतं सफलं विना तु ॥ १२ ॥

It is the beacon light for the illumination of the path of Yoga. It is the land for the sprouting forth of the seed of Yoga The Complete purification of the mind must therefore be first attained Without it every effort is fruitless (12)

મન શુદ્ધિને સ્તવે છે—

મન શુદ્ધિ એ યોગમાર્ગ પર પ્રકાશ નાખનારી દીવાદાની છે યોગના અંકુરાઓને ઉત્પન્ન કરનારી સર્વોત્તમ ભૂમી છે એનું સંપાદન કરવાની પ્રથમ જરૂર છે એના વગર સર્વ પ્રયાસ વ્યર્થ છે "—૧૨

વ્યાખ્યા

જૈનશાસ્ત્રકારો કહે છે કે—લેશ્યાની શુદ્ધિ દ્વારા મનની જે નિર[illegible]
[illegible]તા, તે મન શુદ્ધિ છે લેશ્યાનું પ્રકરણ જૈનેતર મહાશયોને નૂતન ભાસે
[illegible]તું છે અહીં તે સંબંધમાં કિંચિત્ દૃષ્ટિપાત કરવો પ્રસ્તુત છે

જે શુદ્ધ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થાય છે તે તેજોલેશ્યા છે પ્રશસ્તવર્ણવાળા
કર્મોનો અભિસંબંધ થતા તદનુરૂપ આત્મનો જે શુદ્ધતર અધ્યવસાય
ઉત્પન્ન થાય છે તે પદ્મલેશ્યા છે શુક્લવર્ણવાળા કર્મોના સન્નિધાનથી
તદનુરૂપ આત્મનો જે શુદ્ધતમ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થાય છે તે
શુક્લલેશ્યા છે

ઉપર્યુક્ત છ લેશ્યાઓમા પ્રથમ ત્રણ લેશ્યાઓ ખરાબ અને છેલ્લી
ત્રણ લેશ્યાઓ સારી છે છેલ્લી ત્રણ લેશ્યાઓની પ્રતિમા મનની શુદ્ધિ
સમજવી છે મરણકાળે છેલ્લી ત્રણ લેશ્યાઓ પૈકી કોઈ લેશ્યા વિદ્યમાન
હોય તો તેનાથી સુગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે આદિ ત્રણ લેશ્યાઓ[1]
નરક-તિર્યંચગતિનું કારણ છે જ્યારે છેલ્લી ત્રણ લેશ્યાઓ સ્વર્ગ-મનુષ્ય
ગતિની પ્રાપ્તિનું સાધન છે મરણ વખતે અને ઉપપાત વખતે એક જ
લેશ્યા હોય છે લેશ્યા બદલવાનુ એક અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહ્યું હોય
ત્યારે નારકીઓ અને દેવો મૃત્યુને પામે છે અને તિર્યંચ-મનુષ્યો, લેશ્યા
બદલ્યાને એક અન્તર્મુહૂર્ત વીત્યા બાદ પછી મરણને શરણ થાય છે[2]
હિંદુધર્મગ્રંથોમા સંભળાય છે —

मते व मतमह । या मति सा गतिर्भवेत् ।

અર્થાત્— અન્તે જેવી મતિ તેવી ગતિ મળે છે આથી અહીં
પણ મતિનો શુદ્ધ યા અશુદ્ધપરિણામવાળી બુદ્ધિ એવો અર્થ થાય છે
અને એને જ જૈન સિદ્ધાન્તની પરિભાષામા લેશ્યા કહેવામા આવે છે
લેશ્યાનું રહસ્ય ગંભીર હોઈ કરીને પણ દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સરલતાથી
સમજી શકાય છે

પરમપ્રિય દોસ્તો છ મનુષ્યો એક વનમા આવી પહોંચ્યા
ત્યા એક જાંબૂડો તેઓએ જોયો જોરમા આમ્બુ ઝૂમતા જોયા તેઓ તે
વૃક્ષના જાંબુ ખાવા તત્પર થયા તે પછી અંદર એક જણ બોલ્યો-
આ વૃક્ષને જ મૂળમાંથી ઉખાડી પાડી દઈએ પછી મજેથી ખાશુ

---

1 तथा कृष्णलेश्यावन्तो तथा शुक्ललेश्या ।
(प्रज्ञापनासूत्र १७ पद, चतुर्थ उद्देश)

2 પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનુ ૧૭ મુ લેશ્યાપદ, જુઓ

The celestial bliss is at a distance and that of absolute freedom is at a greater distance (what expectation could be held for their attainment?) but when it is possible to enjoy happiness distinctly in the inner sphere (heart or mind) through quietude there is absolute freedom to those who are devoted to supreme peace (16)

સમતાનો ઉદ્દેશ—

સ્વર્ગનું સુખ [illegible] મોક્ષ [illegible] અતિ [illegible] [illegible] આશા શી કરવી [illegible] સમતાના [illegible] મનથી [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] રીતે [illegible] સમતાના [illegible] [illegible] —૧૬

समतायाँ तापाभाव —

घुषापनो वर्षति साम्यरूपा मनाभुवाँ यस्य मुनीश्वरस्य ।
संसारदावानलतीव्रतापाऽनुभूतिमास्कन्दति किं तदीयाम् ? ॥१७॥

Is it possible for the conflagration in the form of this gross material world to scorch the clear perception of the highest sage in whose mental field the nectarious shower of tranquility pour down? (17)

સમતામાં તાપાભાવ—

'જે મુનિશ્વરની મનોભૂમી ઉપર સમતારૂપ અમૃતનો વરસાદ વ[illegible] રહ્યો છે તેના અનુભવને સંસાર-દાવાનળનો [illegible] [illegible] થઈ શકે ?'—૧૭

---

* [illegible] [illegible] [illegible]।
[illegible] मम [illegible] ॥ २२८ ॥
(आनंद-[illegible] प्रशमरति)
[illegible]

समत्वमाहात्म्यमाह—

क्रूरा अपि प्राणभृत परस्पर यद्दर्शनात्त्यक्तमिथोऽप्नुवन्ति यत् ।
नान्यस्य कस्यापि समर्थनाऽऽप्यसौ समत्वमेव खलु तत्र जृम्भते ॥२०॥

The ferocious beings abandon their natural antipathy and are quite pacified at the blessed sight of one (endowed with complete calmness of mind) None else is able to do so Indeed equanimity of mind only blossoms (manifests) there (20)

સમતા થી તમોને પર વાભથી—

* [illegible] પશુ [illegible] પરસ્પર શાન્ત [illegible] સમતાનુ* [illegible] —૨૦

अथ समतायामेव कारणस्वरूपं दर्शयति—

अनित्यभावादिकभावना स्फुटा महर्षिभिर्द्वादश, तास्त्विथदम् ।
विभाव्यमानासु मदान्धकारनाशे समत्वप्रभा स्फुरेत् ॥२१॥

The light of equanimity flashes when the darkness of ego [illegible] is destroyed by means of unceasing contemplation of twelve mental reflections beginning with phenomenal evanescence practised by high souled sages (21)

---

* [illegible]

(शुभचन्द्राचार्य[illegible])

only one organ that is touch The moving souls are classified into four classes (1) having two organs body and mouth as worms (2) having three organs body mouth and nose as ants etc (3) having four organs body mouth nose and eyes such as fly etc (4) having five organs as body mouth nose eyes and ears with senses of touch smell seeing and hearing as men animals gods and denizens of hell also Beings having five senses and five organs are divided into two classes as those possessing intelligence as men gods certain birds and beasts (Sanjni) and as those without intelligence as some birds beasts fishes and others etc (Asanjni) they are again subdivided into two divisions as the developed and undeveloped The developed must possess six things food body senses, speech, mind and power of exhalation and inhalation Every mundane being has ten vitalities (Dravya Pranas) as sense of taste touch smell sight, hearing, mind speech bodily strength respiration and the duration of life The five organed beings are denizens of hell animals men and celestial beings There are fourteen classes of the denizens of hell forty eight classes of animals three hundred and three classes of men and hundred and ninety-eight classes of celestial beings.

The Ajiva Tattva —The second principle (Ajiva) is classified into five divisions (1) Dharmastikaya (2) Adharmastikaya (3) Akashastikaya (4) Pudgalastikaya and (5) Kala. It is explained in notes on Shloka 14th chapter I It is devoid of consciousness and know

incapable of performing good or bad actions. These five Ajivas and soul are Dravyas according to the Jain scriptural texts. They are six eternal realities. They are (Upâdana) substantial causes and (Nimitta) instrumental causes of this universe.

The soul being intelligent and Ajiva being non-intelligent, the world exists in its present form on account of their interaction.

Punya (Virtue) is also one of the fundamental truths according to the Jain Texts. It refers to conduct. It tends to elevate the heart and purify the mind. It serves also as means for the realization of truth. It is highly beneficial in many ways. If done selflessly it brings on spiritual good. It is practised or earned technically in nine ways, viz: (1) helping the deserving and poor persons with food, (2) providing water for the thirsty, (3) giving clothing to the naked and poor persons, (4) providing accommodation to the homeless and ascetics (5) offering seats and beds to the needy and Sadhus, (6) thinking well and providing for others means of happiness &c. (7) appreciating the virtuous by good words, instructions and advice, (8) rendering bodily service to the sick and aged etc. (9) paying homage, respect and reverence to elders and ascetics. These charitable actions fructify in forty-two ways, bringing high renown, glory, high birth as a celestial being and as a human being of high family, good health of body, limbs, beauty of features and form, melodious voice, popularity, respect

from the Indras and hath the merit of being highly raised even to the rank of a Tirthankara These forty-two ways are detailed in Karmagrantha

Papa —It is given in the Tattvarthadhigama Chapter VIII Sutra 26th that Punaya consists of pleasurable feelings (Shatavedaniya) right attitude (Samyaktva) joy (Hasya) attachment (Rati) male sex (Purushaveda) longevity (Shubha Ayu), good name fame (Shubha Nama) and high family (Uccha Gotra)

The opposites of each of the above are (Papa) sins The eighteen kinds of sins are destruction of of life false speech stealing unchastity coveting possession anger conceit deceit greed attachment, repulsion quarrelsomeness slander talebearing joy deceitful appearances and false perceptions Mithyatva. They are also called the seats or asylums of sins They are forbidden by the Jain Text They bring on physical and psychical pernicious results which are experienced by the doer in eighty-two ways They are the five obscurations of knowledge nine of coverings of perception five of obstruction twenty-six kinds of delusion deterrence of perception and equanimity bringing on sensations of pain thirty-four kinds of names and form giving physical inheritance duality one determining the duration of life in hell one of birth in a low family Thus one who does sins suffers penalty in the above experiences One may refer to Karmagrantha for a detailed information on this subject.

Sthalakriki Ājnapaniki Vidaranikī Anabhogikī Anavakānkshāpratyayiki, Prayoga Samudan Prema-pratyayiki, Dvesha-pratyayiki Iryapatha. These actions relate to doing Himsa by word thought and body ranging from small harm to heinous murders to undertakings for gratifying desires for wealth and material objects in various ways to sight and touch prompted by love lust and illusion to the entertainment of delight in committing wicked acts out of pride anger deceipt and greed to the transgressions of scriptural rules and to sleeping on the ground discharging emissions and walking without carefully looking or sweeping the place

Bandha Tattva —Subreption non-taking of vows negligence passions and activities of mind speech and body are the causes of bondage of Karma (Tattvarthadhigama Sutra I chapter VIII) When they carry on their work mentally the bondage is called Bhavabandha and when the actual Karmic matter is combined with the soul it is called Dravyabandha. It is of four kinds according to (1) the nature of the Karmic Matter (Prakriti Bandha) The nature of *Karmic matter is described in the* notes on Karma (chapter 14th) (2) time during which the Karmic matter remain combined with the soul (Sthitibandha) ( ) m e (Anubharabandha) (4) mass of atoms (Pradeshabandha) (Sutra IV chapter VIII Tattvartha dhigama) The eight divisions (Mula Prakriti) are again subdivided into 147 subdivisions which may be referred to Karmagrantha,

Disposal of excrescence urine etc in a pla[ce] free from small insects

The Guptis —These rules are framed with the intention to stop the inflow of Karma and to control the innovation

1 The control of mind is highly essential for spiritual progress It could be exercised in three ways —

(a) This consists in the reflection of the evanescence of the world and its objects and in the abandonment of excessive grief at the loss of any dear thing

(b) It includes unbroken and continued thinking which will bring on indifferent attitude of mind

(c) Introversion (swatmaramrupata) —This involves the withdrawal of the mind from all worldly attachments with the desire for the realisation of Self

2 Control of speech —This could be exercised in two ways —

(a) Cessation of making suggestions or hints by throwing pebbles etc by eye winks and coughing

(b) By speaking only on necessary occasions

3 The regulating and controlling bodily movements as ordained by the Jain texts to endure the sufferings caused by Gods and

human beings ; to steady the mind and the body in a standing posture to enable persons to wear out his whole Karma in one life ; to subdue all physical movements in the Ayogi stage.

(b) Sweeping and cleaning the ground for seats and beds should be regulated according to scriptural rules.

The ten moral duties which form the Sidha Dharma are as follow —Forgiveness, humility, straightforwardness, avoidannce of covetousness, truthfulness, control of passions, mercy, renunciation, chastity and austerity. They are also enjoined on the laity but in a lesser degree.

Twenty-two endurances —The following twenty-two sufferings help the spiritual development :—

1. Hunger.
2. Thirst.
3. Cold.
4. Heat.
5. Insect bites.—All these to be practised with an unfluctuating balanced mind.
6. Self denial as to clothes. (the use of clothes as limited by the scriptural texts is not included into covetousness.) The latter involves the kind of desire
7. Repulsion —A man should try to subdue the aversion by sights, thoughts and direct attention.
8. Abstention from lustful actions and emotions at the sight of a woman

9 Careful travelling as ordained in the scriptural text
10 Self-denial brought on by determined will as regards comforts of dwelling (The stability of mind should not be ruffled under any untoward circumstances.)
11 Sleeping on any hard ground etc
12 Endurance of the bitter and abusive words of others
13 Suffering thrashing etc. with the reflection of the evanescence of this physical body and the working of the inexorable law of karma.
14 Self-denial in begging
15 Toleration with regard to failure in begging
16 Endurance of diseases using medicines allowed by the Jain text
17 Enduring the pricking of thorns and pebbles
18 Endurance of dirt
19 Keeping a well balanced mind at hospitality done or undone
20 Keeping a well-balanced mind unruffled in the possession of a highly-developed or under-developed intellect
21 Non-elation at the complete mastery over the scriptural text and non-depression in the case of ignorance or lack of knowledge.
22 Keeping an unflinching and unbending faith in the Jain canons even when assailed by rising doubts as to the existence of the Jinas or the gods

from the soul It is also classifed into (1) Akāma or Savipāka and (2) Sakāma or Avipāka Nirjarā It is Savipāka Nirjarā when fruits are fully enjoyed by one He becomes free from his Karmas without any trial or effort It is Avipāka Nirjarā when the elimination of Karma is expedited without the enjoyment of fruits. It implies intentional efforts on behalf of one ascetic or any person who wants to burn away the Karmic dirt by penances before the attainment or enjoyment of fruits. Austerity is prescribed in the scriptural texts to eradicate the Karmas. It is divided into two kinds—external and internal The external as well as internal are again subdivided into six kinds. They are already mentioned in the second chapter in the notes on Tapa pages 258-259 One who aspires after final release must practise Samvara to stop the influx of fresh Karmas and then Nirjara to eradicate the actual Karmic dress from the soul Generally the ascetics do so while the Karmas of ordinary man disappear when fruits are enjoyed by them Dhyana included in the internal austerity is also explained in the notes on Kanti Drishti in Chapter III A layman does Nirjara by discharging his duties as mentioned in the notes Chapter IV Shloka 2nd

Moksha Tattva —Moksha is attained when the Karmic matter is absolutely destroyed (Tat, Adhi Chapter X. Sutra III) When the Aghatiya Karmas (Nama Ayuh Gotra and Vedaniya) which remain after the destruction of Ghatiya Karmas are destroyed,

The happiness which is experienced throug[illegible] objects of senses (such as eyes e[illegible]) and those [illegible] ical parts of the body and all other objects [illegible] by the physical eyes are all without exception [illegible] to destruction (22)

Notes — Anitya Bhavana — One should think [illegible] the transient nature of the world and should [illegible] everything in the Universe [illegible] to realize Self as it tends to darkness [illegible] of perception [illegible]

The following [illegible] evanescence fleeting and [illegible] of this world —

બાર ભાવનાઓ અને પ્રથમ અનિત્ય ભાવના—

" મધુ આદિ ઇન્દ્રિયોના રૂપ વગેરે વિષયોથી અનુભવાતું સુખ, આ શરીર, આ વિષયો [illegible] અનિત્ય છે. * "—૨૨

अशरणभावना—

महीपतिश्चक्रधरः सुरेश्वरो योगीश्वरो वा भुवनत्रयेश्वरः ।
सर्वोऽपि मृत्योरनपायिनो गोचरं गतस्तत् कः स्याच्छरणं शरीरिणः ?
॥ २३ ॥

When kings, paramount sovereigns, Indra, lords of the Yogis and rulers of three worlds are all inevitably doomed to destruction (are within the reach of death), then under these circumstances whose protection could be resorted to by an embodied being ! (23)

Asharana Bhāvanā.—In this world we are inevitably doomed to the inexorable laws of Karma and nothing can check the fruition and maturation of these Karmas. Consequently, a Jiva should understand his own responsibility and try to work out his salvation by his determined will and powerful efforts in the direction of freedom. Realization of this principle will alone help him in times of [illegible] and trials.

* [illegible]

Once upon a time Shrenika the king of Magadha, went for sports on horseback in the Mandikuksha forest adorned with variegated beauties of nature. He was amazed to see an ascetic of young and charming look in the forest. He (ascetic) in his worldly life suffered from unbearable pain in his eyes. His parents and wife tried their best to lighten the pain but were unsuccessful. A little reflection inspired him with the high sentiment that nothing except religion could give shelter or protection to him so he resolved to renounce the world. His eyes were thus naturally cured. The king on seeing him was so much struck with wonder that he offered him all help and shelter. The ascetic relating what had happened in his worldly life convinced him that there was nothing in this world which might serve as shelter or protection for him except unshakable faith in religion. All other things failed to give him any help. The king then went away from the forest paying due respect to the ascetic. Some say that the king got himself initiated and stopped all channels of [illegible])

અશરણ ભાવના—

[illegible]

८ संवरभावना—

भवोदधिर्मज्जतामाम-दय नष्टं स्मरवारवध।
मोहान्धकारवर्ति-निर्गमितस्य कुरु मुने मम्यक्संवृत्तिं [illegible]

વિષયાસક્ત પ્રાણિઓની ઇન્દ્રિયો તપેલા લોખંડના ગોળા જેવી સદા સતાપ રહે છે. તપેલા લોખંડના ગોળા ઉપર પડેલી પાણીની બુંદ તે ચુસી લે છે તેમ ઇન્દ્રિયો પણ વિષયોને ચુસી લે છે. એ પ્રમાણે અમે તેથી વિષય-વૃત્તિનો અંત. ઇન્દ્રિયોને આપવામાં આવે પણ એથી તે (ઇન્દ્રિયો) કદી ધરાતીજ નથી. ઉલટી આધ્યાત્મિક ઉષ્મા અને સતાપ મનની સ્થ છે. વળી વિષયસુખના અનુભવકાળે પણ સુખવિરોધી પ્રસંગો તરફ દ્વેષ વિદ્યમાન રહેવાથી સતાપ હાજરી ધરાવે છે. આ બધી તાપદુઃખતા છે. ઇષ્ટ વિષયના અનુભવસમયે તે વિષય ઉપર જે રાગનુ આવરણ પડેલ છે અને તે વખતે એ વિષયના વિરોધી પ્રત્યે જે દ્વેષ ઉદ્ભવ થાય છે તે સંસ્કારરૂપે ચિત્તમાં સ્થિર થાય છે અને તે ભવિષ્યમાં દુઃખરૂપ થાય છે. સુખ દુઃખ અને મોહ એ ત્રણ ગુણોનો પણ વસ્તુતઃ દુઃખરૂપ મુક્ત નથી. આ માટે તેઓ સાથે અને અન્તર્યામી દુઃખનિવૃત્તિને ઇચ્છતા વિવેકી પુરુષને સર્વ વિષયો દુઃખરૂપ ભાસે છે. પ્રખ્યાત પુણ્યશ્રી પણ નિમળ દૃષ્ટિએ દુઃખ છે. તેથી ભર્તૃહરિ કહે છે—

> " न सततमपि भवति दुःखम् ...
> विरसं दुःखमयं ...
> ... विरसं
> ... "

पञ्चदशपञ्चाशत—

एकाकिनः प्राणभृतो गतागतं कुर्वन्ति संसारवने भयङ्करे ।
अन्यार्थमुपार्ज्य धनं भवान्तरं प्रयाति चैकः परिपीड्यतेऽसुमान् ॥
॥ २६ ॥

The breathing souls come and go alone in the terrible forest of the phenomenal world. In the revolutionary world the embodied being having acquired wealth for others goes alone to the other world and alone experiences distress (as the fruit of his own karma). (26)

છે (કે...) ... (...) ...
... ...
... ...
છે —૨૫

अन्यत्वभावना—

विलक्षण सर्वबहिष्पदार्थ मयि महानन्दमयोऽस्ति चेतनः ।
इदं शरीरं स्फुटमन्यदात्मनः कस्तदन्या भुवनऽभ्युपेयते ? ॥२६॥

This soul endowed with intelligence and eternal bliss is quite separate from all outward phenomena. When this body is evidently separate from the soul, what other thing is to be identified with this soul? (26)

Notes — Anyatva Bhavana - Everything in this world is separate from ourself and therefore whatever belongs to this mundane world does not belong to Self.

Once the great paramount king Bharata son of Rishabhadeva, gorgeously adorned with beautiful ornaments, jewels and supremely magnificent dress, enjoying in the company of his ministers learned and of invincible prowess, happened to see his ring slip off the finger. The finger appeared ugly without the ring. He began to reflect over this matter and clearly saw the absolute separation between the finger and the ring. He then removed rings from all fingers which looked bare without this external lovely ornaments. Thus he was so strongly convinced of the separation of the soul from the body, wife, children, parents and others and also the evanescence and

भाद्रयमयनाम आस्र—

मनोवचोभूतनर्म यागा स आस्र कर्मण आस्रेण।
शुभाशुभ कर्म शुभाशुभादि यागजिरन्नानि शरारभाज ।२८

Yoga is the practice of activities of the mind, word and body. It is the influx of Karmic forces through channel of [illegible]. Embodied out [illegible] these Karmic forces good or bad according to their good or bad Yoga. (28)

Notes —One should think that [illegible] is the channels for the influx of Karmas both virtuous and sinful. A virtuous man acquires forty-two merits and a vicious one [illegible] eighty-two kinds of evils. Virtue and vice are both causes of [illegible] bondage. The story of princes [illegible] and [illegible] well illustrates that salvation [illegible] upon one's own Karma. [illegible] too hard for him [illegible] was thereby obliged to undergo countless births.

આસ્રવભાવનાગત આસ્રવ—

([illegible]) [illegible] અને [illegible] ( ) મન [illegible] [illegible] [illegible] ઉ— [illegible]

+ [illegible] [illegible]

Categories The inflow of Karma should be checked through vows right conduct and concentration The story of Kundarika who being persuaded by his brother Pundarika renounced the royal authority and possessions in his brother's favour and resolved to work off his Karma by asceticism and eventually gained Moksha by meditation is given in the notes on greed and hypocrisy in the fourth chapter

સંવર તત્ત્વ અને આસ્રવ-સંવર ભાવના—

જે સંવેલે (સમ્યક્ત્વાદિ) અનુષ્ઠાન જે આત્માને નિમગ્ન પરિણમિતિ તેને સંવર કહેવામાં આવે છે આ આસ્રવ અને સંવર તત્ત્વ જો મન ... ... રીતે તે તત્ત્વને ચિન્તવવામાં આવે તે એથી મનની ... ખરેખર ... ... ઉત્પત્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે '—૭૦

निर्जराभावना—

स्यात् कर्मणां निर्जरणं च निर्जरा द्विधा सकामेतरभेदत पुन ।
पाकः फलानामिव कर्मणामपि स्वतोऽप्युपायादपि सम्प्रजायते॥७१॥

The removal of karmic forces is called Nirjara It is secured in two ways volitional or non-volitional They (karmic forces) reach maturity of their own accord (like the fruit on the trees) or by the employment of expedients (71)

Notes —*One must remember that as a human* being he is exposed to innumerable temptations to perform sinful deeds and therefore he must raise his mind, withdrawing it from worldly attachments by right knowledge right belief accompanied with right conduct, by the practice of austerities and concentration.

વ્યાખ્યા

લોકના ત્રણ વિભાગો પડે છે, જેને ત્રણ લોક અથવા ત્રણ જગત્ કહેવામા આવે છે તે છે—ઊર્ધ્વલોક મધ્યલોક અને અધોલોક લોકની આકૃતિ, કેડ ઉપર હાથ રાખી પગ પહોળા કરી ઉભા રહેલ પુરુષની આકૃતિના જેવી છે પુરુષાકૃતિ લોકની કેડ નીચે સાત પૃથ્વીઓ છે તેમા પ્રથમ પૃથ્વીનો ઉપરિતન નવસો યોજન પ્રમાણ ભાગ છોડીને બાકી બધો અધોભાગ અધોલોક સમજવો આ સાતે પૃથ્વીઓમા પૂરજ મોપ જિતપાપ ભોગ્યો (નરકના જીવો) પાતક ભોગવે છે પ્રથમ પૃથ્વીમા ભવનપતિ દેવતાઓ પણ વસે છે એ ભવનપતિ દેવતાઓ અધોલોકમા સમજવા વ્યંતર દેવતાઓ પ્રથમ પૃથ્વીના ઉપરિતન (મધ્યમ લોકમા ગણાતા) ભાગમા વસે છે પુરુષાકૃતિ લોકના નાભિ ભાગમા મધ્યમ લોક છે પ્રથમ પૃથ્વીનો ઉપરિતન નવસો યોજન પ્રમાણ ભાગ પણ મધ્યમલોકમા શામિલ છે તારા સૂર્ય ચંદ્ર વગેરે મધ્યમ લોકમા ગણાય છે પૃથ્વીની સપાટી ઉપર રહેલા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્ર મધ્યમ લોકમા સમજવા મધ્યમ લોકની ઉંચાઇ અઢારસો યોજન પ્રમાણની છે મધ્યમ લોકની ઉપર ઊર્ધ્વલોક આવે છે બાર દેવલોક પુરુષાકૃતિ લોકના ઉરસ્થાનીય છે જે નવમાના પુરુષાકૃતિ લોકના ગ્રીવાસ્થાને છે તે ગ્રૈવેયક કહેવાય છે તેની ઉપરના પાચ વિમાનો સર્વોત્તમ હોવાથી અનુત્તર વિમાન કહેવાય છે તે પુરુષાકૃતિ લોકના મુખસ્થાનીય છે તેની ઉપર બાર યોજને સિદ્ધશિલા આવે છે તે એક પ્રકારની પૃથ્વી છે તે પુરુષાકૃતિ લોકના કપાળના સ્થાને છે તેની ઉપર એક યોજનના અંતે લોકનો અંત આવે છે એ તિર્યગ્ લોકના ઊર્ધ્વભાગથી લઇ લોકના અંત સુધી સર્વ ઊર્ધ્વભાગ ઊર્ધ્વલોક છે બાર દેવલોક સુધી ઇન્દ્રસત્તારાજ્ય છે ત્યાર પછી સર્વ અહમિન્દ્ર છે

આ લોક જીવ અને જડ પદાર્થોથી ભરેલો છે સોયના અગ્ર જેટલો ભાગ પણ જડ-જીવોથી ખાલી નથી આ લોક* કેવડો મોટો છે એ કલ્પનામા આવી શકે તેમ નથી જૈન

* અધોલોક નવસો યોજન ન્યૂન સાત રજ્જુ પ્રમાણ ઉચે છે ઊર્ધ્વલોક પણ નવસો યોજન ન્યૂન સાત રજ્જુ પ્રમાણ ઉચો છે અને તિર્યગ્લોક (મધ્યલોક) અઢારસો યોજન પ્રમાણ ઉચે છે એ રીતે ચૌદ રાજ-રજ્જુપ્રમાણ લોક છે

દય છે આ અનુભવ કરાવી સાથે ક્રમ વિશ નવી આ બધી ભાગ છે— એ વાત એના મન ત્વમા આવતા કમ ન થઈ મુખ્ય કરવુ ભરે પરમ મહાવને બ્યાર ભરવુ સાથે તેની દ્રિ સામે બહુ થય છે આજ હેતુ માટે આ ભાવના કરવુ મહત્ત્વ ઠ્રમાવે છે

ધર્મભાવના—

जगत् समुद्दर्तुमनल्पदु खपङ्कात्तो ! कीदृग्न एव धर्म ।
मार्गोऽसि लोकोत्तरपूर्णपदमेवात आमोति महोन्नयत्वम् ॥ ३३ ॥

Dharmabhavana is the reflection on the grand religious truth contained in the following consideration The high souled religious preceptors have propounded the grand truth for the extrication of the phenomenal world from the mire of terrible miseries whereby the elevation of the soul to the highest degree is secured. (33)

Notes —Dharmabhavana is to reflect on the fundamental principles of religion One should regulate his conduct with sublime notions of plain living and high thinking His guiding principles in life should be universal love friendship p... social service mercy and sympathy for the poor and the needy Moksha cannot be obtained without the practice of these virtues He must have an unshaken faith in the word of the Tirthankaras and the Jain scriptures. He must try to acquire three spiritual jewels right knowledge right faith and right conduct

ધર્મભાવના—

* કલિકેર દુ ભ્રૂષ ... ... ધર્મ પ્રાપ્તિને ... ... —૩૩

शास्त्रे क्षमा मार्दवमार्जवं च शौचं च सत्यं *तपसंयमौ च ।
त्यागस्तथाऽकिञ्चनता तथैव ब्रह्मेति धर्मो दशधा बभाषे+ ॥३४॥

[illegible]criptural religion is said to be tenfold-forbearance [illegible] tenderness [illegible] candour, purity, truth, austerity, restraint [illegible] renunciation, akinchanatva (propertylessness) and celibacy. (34)

ધર્મનાં દશ લક્ષણો—

[illegible] સત્ય, તપ, સંયમ [illegible] અને બ્રહ્મચર્ય [illegible] પ્રકારનો ધર્મ કહ્યો છે. "—૩૪

બોધિભાવના—

[illegible]कर्मस्वथ श्लथीभवत्सु विशिष्टमेतन्नरजन्म लभ्यम् ।
तत्राप्यहो ! तत्त्वविनिश्चयात्म-श्रीबोधिरत्नं बहुदुर्लभं तत् ॥३५॥

This glorious human birth is secured when the terrible karmic forces are weakened. Even then it is very difficult to obtain Bodhi Ratna, the best power of discriminating right-knowledge, right conviction and right conduct, the [illegible] of which is the realization of the highest truth [illegible]

Notes.—Bodhibhavana [illegible] on the difficulty of acquiring [illegible] It would be

---

[illegible]

acquired only by the weakening and destruction of terrible karmic forces. Having obtained human birth it is more difficult to cognize real truth. Every thing is easy of attainment but the three jewels right faith right knowledge and right conduct so one should try to pay proper attention to religion and make his human birth successful

બોધિભાવના—

" સંસારમાં નિગોદ આદિ વિવિધ યોનિઓમાં ભ્રમણ કરતાં મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થયો છે અને હવે પણ યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ બોધિ-રત્ન પ્રાપ્ત થવું એ બહુ દુર્લભ છે —૩૫

ભાવના ઉપસંહરન્ સામ્યમુપદિશતિ—

एताभिर्निशं भावनाभिः सुवासितान्तःकरणो महात्मा।
ममत्वदोषैरविरुध्यमानः साम्यश्रियं रक्षितुमीश्वरः स्यात्॥३६॥

The great sage whose heart is well scented chiefly with these reflections becomes strong enough to preserve the glory of the equanimity from being seized by a plunderer in the form of human vanity (૩૬)

ભાવનાઓનું પરિણામ—

" આવી ભાવનાઓથી સુવાસિત થયું છે અંતઃકરણ જેનું એવો મહાત્મા મમત્વરૂપ દુરાચારી દુર્ગતિ સમતા-લક્ષ્મીને રક્ષણ કરવા સમર્થ થાય છે "—૩૬

ભાવાર્થ આ ભાવનાઓથી જ્યારે નિર્મળ અંતઃકરણ થાય છે ત્યારે વૈરભાવનો અંકુર નાશ પામે છે, અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયેથી સમતાના શિખરો ખીલવા માંડે છે

વૃત્તિનું [illegible] છે એ [illegible] સૂક્ષ્મતામાં રત્નત્રયની સિદ્ધિ અને એ [illegible] રત્નત્રયનો [illegible] એક [illegible] નિયમ છે

समत्वमुपदर्शयति—

ध्यानं समालम्बत समत्वमाश्रयेत् साम्यं विना तत्र कृता विडम्बना।
आत्मप्रबोधेन च कर्मसंक्षयो ध्यानेन साध्यः स च, तत् परं हितम्॥
॥ १७ ॥

Concentration is well secured by resorting to equanimity and without this calmness meditation is ridiculous. The awakening of the knowledge of self brings on the destruction of karmic forces and is achieved by contemplation and therefore concentration is highly beneficial. (17)

સમતાનું [illegible]—

ધ્યાનને અવલમ્બો [illegible] સમતાનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરવાં એ [illegible] છે [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] —૧૭

समता-ध्यानयोरितरेतराश्रयत्वमादर्शयति—

ध्यानं समत्वेन विना भवेन्न साम्यं विना ध्यानमपि प्रयुक्तम्।
परस्परालम्बनतस्तदेतद् द्वयं भवेत् मुक्तिपथाविनिःसृतम्॥ १८ ॥

Neither is concentration [illegible] without calmness and equanimity [illegible] without concentration. Both being interdependent [illegible] the [illegible] (18)

ઉત્પત્તિમાં પરસ્પર એક બીજાની અપેક્ષા રાખે, તો તે અન્યોન્યાશ્રય દોષ કહેવાય. પરંતુ બન્ને બીજોને પરસ્પર—એક બીજાની ઉત્પત્તિ કરવામાં કારણભૂત થવું, એ તો બેશક બનવાજોગ છે.

ભગવાન્ હેમચન્દ્ર યોગશાસ્ત્રના [illegible] પ્રકાશના ૧૨૪ મા શ્લોકની વૃત્તિમાં લખે છે કે—

' [illegible] । [illegible] ।

અર્થાત્— [illegible] નહિ અને [illegible] સમર્થ હોવા છતાં પણ [illegible] રીતે સમર્થ હોઈ શકે નહીં [illegible] અન્યોન્યાશ્રય [illegible] નથી [illegible]

[illegible]—

अनिवारणपापभारिणोऽ
प्यमुना ध्वस्तसमस्तकर्मणा ।
परमं पदमापेदिरे
परमात्मानमिदं विदुर्बुधाः ॥ ३९ ॥

The embodied souls though they are encumbered with terrible [illegible] have attained to the highest state of bliss (freedom) by the destruction of all karmic forces. The wise person have called it the highest condition for the realisation of truth. ([illegible])

[illegible]—

' [illegible]

*   *   *   *

*   *   *

*   *   *   *

*   *   *   *

ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, મનઃશુદ્ધિ, સમતા, મમતાનિરાસ અને ભાવનાઓ એટલી બાબતો આ પંચમ પ્રકરણમાં જોઇ; અને એ સમજી શક્યા કે કષાયોનો રોધ કરવા માટે ઇન્દ્રિયનિગ્રહની અગત્ય, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ માટે મનઃશુદ્ધિની આવશ્યકતા અને મનઃશુદ્ધિને માટે ભાવનાઓથી મમતાનિરાસ દ્વારા સમતાની જરૂર છે: વળી એ પણ જણાયું કે ધ્યાનની સાથે સમતાનો અતિઘનિષ્ઠ સંબન્ધ છે. હવે આપણે યોગ અથવા ધ્યાન જોવાનું રહે છે, કે જે આત્માની છેવટની ઉચ્ચસ્થિતિ છે. એને માટે છઠ્ઠા પ્રકરણમાં પ્રવેશ કરીએ.

षष्ठ–प्रकरणम् ।

ध्यानसिद्धिः ।

SIXTH CHAPTER

Success in Concentration

(Shlokas 37)

Having taken a cursory view of Yama, Niyama, Asanas, Pranayama, Pratyahara, Dharana and the means for getting mastery over them, the training in concentration deserves special attention as it is the direct means for the attainment of Moksha. Moksha could be attained by the complete destruction of Karmic forces, i. e. by the process of Samvara and Nirjara. The Soul is constitutionally free and potentially divine. Its natural purity is defiled by the influx of Karmic forces good or bad. These forces are required to be checked and destroyed by Samvara and Nirjara. To achieve this object, physical organs and mental sensations should be subdued. This could be achieved by bringing control over mind, body and speech, by observing rules of conduct, twelve vows,

progress wilful performance of non-prescribed rituals and dogmatic renunciations of religious rites as worthless are hindrances to the practice of Yoga.

Bhagwan Patanjali enumerates sickness, languor doubt carelessness, laziness addiction to objects of sense erroneous perceptions, failure to attain any age of abstraction and instability as obstacles to be removed by the Yoga-aspirant.

These hindrances grow into habits or rather become field for the accumulations of the latent deposits of Karma and thereby propagate the Cycle of Births.

Helping factors of the spiritual progress — Pranidhan signifies the practice of performing religious rites with scrupulous care Compassion charity and benevolence are its chief traits. Pravritti means progressive activity in spiritual development for reaching the final goal with steady and unwavering application of the mind on the subject taken in hand.

Vighnajaya means removal of the obstacles in the form of external obstructions of nature internal diseases and subreption. (Mithyatva)

Siddhi signifies pious merits acquired through Tattva study and eventual attainment of intuitional knowledge with the feeling of universal love and sympathy and humility.

Vinimaya connotes high sentiments and activ

स वे द्विविध ज्ञानप्रधान क्रियाप्रधान च—

स्यात् ज्ञानयोग प्र कर्मयोग आवश्यकाद्या इह द्वितीय ।
... म कर्मयोग शुभयोगनाशि । ९ ॥

Yoga is also divided into two parts namely (1) Yoga pertaining to knowledge and (2) Yoga pertaining to actions. The second kind of Yoga Karmayoga is the necessary performance of daily religious rites. This Karmayoga consisting of the bodily activity produces beneficial results (1)

Notes Jnana Yoga is the path of the realization of Self through knowledge. The nature of the Supreme Spirit lying obscured in the heart of every living being, transitory state of the objects of senses fundamental categories six substances (Dravya) three jewels right faith right knowledge and right conduct the inexorable law of Karma and the doctrine of many points of view are described in the crowning teachings of Tirthankaras. This knowledge when acquired removes all doubts and misconceptions. It could be attained only by strong concentration on knowledge. The final end of the practice of Yoga is to enable the soul to realize its own nature. Jnana Yoga and Kriya-Yoga both together would enable the Soul to achieve this goal. Kriya Yoga signifies the observance of vows daily religious activities, careful attitudes, restraints, purified conduct Dharma contemplation) &c. These two practices are so blended together that they are pursued on together

પ્રથમ પ્રભુમંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં પાંચ અભિગમો સાચવ
વા સમારો જણાવે છે—૧ સચિત્તવસ્તુનો ત્યાગ ૨ અચિત્તવસ્તુનો ત્ય
૩ એક વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ ૪ પ્રભુસન્મુખ પહોંચતાં મસ્તક ઉપર હ
જલિ અને ૫ મનની એકાગ્રતા.

સચિત્તવસ્તુના ત્યાગની અંદર એ વું વિશેષ સમજી રાખવું
પેરામાં સેવની કોઈ પણ વસ્તુ પ્રભુમંદિરમાં લઈ જવી ન જોઈએ
બાકી પ્રભુપૂજાનિમિત્ત જળ-પુષ્પ-ફળાદિ વસ્તુઓ લઈ જવા માટે નિષેધ
નથી. અચિત્તવસ્તુઓનો ત્યાગ એટલે મોજડી મોજાં છત્ર છત્રી ચામર
મુકુટ છરી તરવાર વગેરે ચીજો મંદિરમાં પેસતાં બહાર મૂકવાની છે.૧

ઉપર્યુક્ત અભિગમો સાચવી પ્રભુમંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં પ્રથમ
આગળ નિસીહી એમ ત્રણ વખત બોલવું. નિસીહી નું સંસ્કૃત
રૂપ નૈષેધિકી થાય છે. જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં ગૃહવ્યાપારનો નિષેધ
થાય છે, એ સ્મરણમાં રહેવા માટે એ શબ્દ બોલવામાં આવે છે. ત્યાર
પછી પ્રભુની જમણી બાજુથી ત્રણ પ્રદક્ષિણા * કરી રંગમંડપમાં પ્રવેશ

---

૧ ભગવતીસૂત્રમાં પાંચ અભિગમો આ સૂત્રથી બતાવ્યા છે—

"सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए, अचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए, एगसाडिएणं उत्तरासंगकरणेणं चक्खुप्फासे अंजलिपग्गहेणं मणसो एगत्तीकरणेणं"।

આની અંદર 'अचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए' —એ પાઠને બદલે 'अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए' —એવો ઉપરો પણ પાઠ મળે છે. જો એ બીજાથી ઉપરો છે. પ્રથમ પાઠનો અર્થ— અચિત્તવસ્તુઓ મૂકીને એવો થાય છે જ્યારે બીજા પાઠનો અર્થ— અચિત્તવસ્તુઓને નહિ મૂકીને એવો થાય છે પરન્તુ એ બન્ને પાઠો સંગત થાય છે. પ્રથમ પાઠનો અર્થ તો સ્પષ્ટ છે અને જોઈ લીધો છે. બીજા પાઠનો અર્થ— અચિત્તવસ્તુઓ નહિ મૂકીને એમ જે થાય છે તેનો આશય એ છે કે—શરીરપર પહેરેલાં આભરણો પ્રભુમંદિરમાં જતાં ઉતારવાં નહિ.

* પ્રદક્ષિણા આપવી એ પ્રભુનું બહુમાન છે. ભક્તિભાવનું પ્રદર્શન છે.

...ર ભીને પોતવડે પ્રભુ પર આગલા દિવસનું રહેલું કેશર તમામ દૂર કરવું બાદ ફરીને શુદ્ધ જળવડે પ્રભુને ન્હવરાવીને સુકોમળ અને ઉજ્જ્વળ એવા ત્રિણ અંગલુહણાં વડે ભેજ રૂપે પ્રભુનું શરીર કોરૂં કરવું ત્રણ અંગલુહણાં વડે પ્રભુનું શરીર નિર્જલ કોરૂં થયા બાદ ચન્દન-(કેશરમિશ્રિત) પૂજા કરવી તે પૂજા નવ અંગે કરાય છે તે નવ અંગો— જમણો ડાબો અંગુઠો જમણું ડાબું ઢીંચણ જમણું ડાબું કાંડું જમણો ડાબો ખભો મસ્તક કપાળ કંઠ છાતી અને ઉદર આમ નવ અંગે ચંદનપૂજા કરવા પછી પુષ્પાદિ ચડાવવાના ઉમેદવાર ભગવાનને પુષ્પાદિ ચડાવે છે

પ્રભુના અંગને લગતી ચંદનાદિ-પૂજા 'અંગપૂજા' કહેવાય છે ત્યાર પછી જે ધૂપ દીપપૂજા કરાય છે તે અગ્રપૂજા કહેવાય છે ધૂપધાણામાં ધૂપ રાખીને ધૂપપૂજા કરવી ધૂપપૂજા કે દીપપૂજા ગભારા બહાર જ ઉભા રહીને કરવી ઉચિત છે આ પૂજાનો હેતુ— ભગવાનનું બહુમાન કરવા તરફ ભક્તિને ઉત્તેજિત કરવી એ છે ધૂપપૂજા એ દુર્વાસનના ઉચ્છેદ પૂર્વક સુવાસનાપ્રાપ્તિનું અને દીપપૂજા એ અજ્ઞાનતિમિર-પ્રલયપૂર્વક જ્ઞાનપ્રકાશપ્રાપ્તિનું માર્ગસૂચન છે

દુર પ્રક્ષા શરીર સાફ કરી ચોખ્ખી ધોયેલી પહેરવા પછી પૂજા કરવાના શુદ્ધ અને સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાં પ્રભુના ગર્ભગૃહમાં (ગભારામાં) પેસતાં મુખ ઉપર આઠ પડનો મુખકોશ બાંધી લેવો ત્યાર પછીજ ગર્ભગૃહમાં પ્રવેશ કરવો ગર્ભગૃહમાં જ્યાં સુધી રહેવું ત્યાં સુધી મુખ પર મુખકોશ બાંધેલ રહેવો જોઈએ ગર્ભગૃહમાં પ્રવેશ કરીને પ્રથમ જળઅભિષેકથી પૂજા પ્રારંભ કરવી.

૨ પુષ્પના સંબન્ધમાં શુદ્ધતાની ઘણી સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે સુગંધી પડી ખરી ગયા વિનાના અને સુશોભિત એવાં પુષ્પ જિનપૂજા માટે હોવાં જોઈએ અને તે યોગ્ય રીતે લાવેલાં હોવાં જોઈએ આગલા દિવસો નહિ પગન રો આન લાવેલાં પુષ્પ કામ આવેજ નહિ પુરતી પણ જો વિવેકયુક્ત પુષ્પ સાચવ્યાં હોય તો તે કામ આવી શકે દરેક પુષ્પ દૃષ્ટિએ નિરખવું ખંખેરવું અને પછી પ્રભુને ચડાવવું પુષ્પો ગુંથીને બનાવેલ હાર પ્રભુને ચડાવવા પરંતુ પુષ્પોને સોય વડે વીંધીને જે હાર બનાવવામાં આવે છે, તે પ્રભુ-પૂજાને માટે અયોગ્ય છે

ચૈત્યવન્દનાદિ કરતી વખતે અન્ય અન્ય દિશા તરફ નજર ફેરવવી નહિ. ચૈત્યવંદન કે સ્તવન આદિ બોલતાં [illegible] અર્થ ઉપર પૂરો ઉપયોગ રાખવો જોઈએ—જો તે સૂત્ર કે [illegible] અક્ષરો બરાબર શુદ્ધ અને યોગ્ય રીતે બોલવા, બીજું તેના અર્થ ઉપર મનોયોગ દેવો જોઈએ અને ત્રીજું પ્રભુ પ્રતિમા તરફ દૃષ્ટિનું એકાગ્રત લાગવું.

પ્રભુની સ્તુતિ [illegible] એવા સ્તવનો બોલવા જોઈએ કે જે પ્રો[illegible] [illegible] કરીને આત્મા ઉપર અસર કરનાર રૂપ હોય તેમ હોય. આજ કાલ ચોપડીઓમાં અનેક સ્તવનો [illegible] છપાયા છે [illegible] ને બોલતાં તો [illegible]—મનોયોગ [illegible] અર્થ તો—સમજી શકાય તેમ હોય. છે સ્તવનો [illegible] હોવાથી કયું સ્તવન ક્યાં બોલવું તે પણ ઉચિત છે તે સમજણ જરૂર રાખવી જોઈએ.

ભગવાનના પ્રભુની અવસ્થાને [illegible] ભાવવામાં આવે છે તે અવસ્થા [illegible] છદ્મસ્થ અવસ્થા, કેવલજ્ઞાન અવસ્થા અને સિદ્ધ અવસ્થા.

છદ્મસ્થ-અવસ્થા[1] ભાવવાનો પ્રકાર—

[illegible] પરિગ્રહ કરીને જે અસાધારણ [illegible] કર્યું અને તે વખતે [illegible] પવિત્ર તપ ઉપર રહી કરીને [illegible] પર પૂર્ણ [illegible] કરીને [illegible] પરિષહો [illegible] [illegible] સમતાપૂર્વક ખરેખર [illegible] દૈ પ્રભો! [illegible]

1 છદ્મસ્થાવસ્થા—

[illegible]

([illegible])

કેવલી-અવસ્થા ભાવવાનો¹ પ્રકાર—

"જેઓ રાગ-દ્વેષ આદિ સર્વ દોષસમૂહને સમૂળ નષ્ટ કરી સકલ-લોકાલોકવ્યાપક કેવલજ્ઞાનથી દેદીપ્યમાન બન્યા, અને જેઓએ એ પ્રખર જ્ઞાન દ્વારા ઉપદેશ આપી અજ્ઞાનાન્ધકારનો પ્રલય કરી ધર્મવૃક્ષ તરફ જગતના જીવોને દોરતા કર્યા, એવા હે ત્રિલોકપૂજિત સર્વજ્ઞ દેવ ! આપનો સેવા-માર્ગ ખરેખર મોક્ષના આનન્દને ભેટવામાં અસાધારણ સાધન છે."

સિદ્ધ અવસ્થા² ભાવવાનો પ્રકાર—

"સકલ કર્મોનો ક્ષય કરી અજર, અમર, અશરીર, અમૂર્ત, નિરંજન, નિરાકાર અનન્તજ્ઞાનાનન્દજ્યોતિઃસ્વરૂપ પરબ્રહ્મ બનેલા એવા હે વિશ્વનાથ ! આપનું ધ્યાન કરવાની પરાકાષ્ઠા ઉપર પહોંચેલાઓથીજ કરી શકાય છે, અને આપનું ધ્યાન કરતા ભાગ્યવંત થયેલાઓને આપના જેવા બનતા વાર લાગતી નથી."

* [illegible]પૂર્વક ચૈત્યવંદન કરતાં ત્રણ મુદ્રાઓ ભાવવાનું ધ્યાનમાં રાખવું. ત્રણ મુદ્રાઓ—યોગમુદ્રા, જિનમુદ્રા અને મુક્તા-

---

૧ કેવલ્યાવસ્થા—

"[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]" ॥
([illegible])

૨ સિદ્ધાવસ્થા—

"[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]" ॥
([illegible])

* [illegible]

દૃષ્ટિમુદ્રા પેટ ઉપર બન્ને હાથની કોણી રાખી અને હાથની આંગળીઓ પરસ્પર—એક બીજી આંગળીના અંતરમાં મેળવી કમળકોશની જેમ બે હાથ જોડવા તેને યોગમુદ્રા કહે છે. ઊભા રહી કાયોત્સર્ગ કરતાં બન્ને પગની વચ્ચે, આગળ ચાર આંગળ જેટલું આંતરું અને પાછળ પણ કિંચિત્‌ન્યૂન તેટલું અંતર રાખવું તે જિનમુદ્રા છે. બન્ને હાથ અંદરથી પોલા કરીને ઉપર જોડવા તે મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા છે. ચૈત્યવંદન—શક્રસ્તવ (નમુત્થુણં) અરિહંત ચેઈઆણં જય વીયરાય વગેરે પ્રણિધાનના સૂત્રો મુક્તાશુક્તિ મુદ્રાએ અને ઊભા રહીને અરિહંત ચેઈઆણંથી કાયોત્સર્ગ સુધી જિનમુદ્રા રાખવાની છે.

આ પ્રમાણે બહુજ વિનયપૂર્વક અને વિધિઅનુસાર પ્રભુ પૂજન કરવાને અભ્યાસ પાડતાં ચિત્તની પ્રથમ શ્રેણી સિદ્ધ થાય છે.

તેમાં બે ગોઠણ બે હાથ અને મસ્તક એ પાંચ અંગોથી નમસ્કાર કરવો, તે પંચાંગ વંદન છે.

જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર—

> दो जाणू दुन्नि करा पंचमगं होइ उत्तमंगं तु ।
> सम्मं संपणिवाओ नेओ पंचंगपणिवाओ ॥
>
> (પ્રથમ દ્વાર)

1. अन्नोन्नंतरिअंगुलिकोसागारेहिं दोहिं हत्थेहिं ।
   पिट्टोवरिकुप्परसंठिएहिं तह जोगमुद्दत्ति ॥

   (પ્રવચનસારોદ્ધાર, પ્રથમ દ્વાર)

2. चत्तारि अंगुलाइं पुरओ ऊणाइं जत्थ पच्छिमओ ।
   पायाणं उस्सग्गो एसा पुण होइ जिणमुद्दा ॥

   (પ્રવચનસારોદ્ધાર પ્રથમ દ્વાર)

3. " मुत्तासुत्ती मुद्दा जत्थ समा दोवि गब्भिया हत्था ।
   ते पुण निलाडदेसे लग्गा अन्ने अलग्गत्ति " ॥

   (પ્રવચનસારોદ્ધાર, પ્રથમ દ્વાર)

4. " पंचंगो पणिवाओ थयपाढो होइ जोगमुद्दाए ।
   वंदण जिणमुद्दाए पणिहाणं मुत्तसुत्तीए " ॥

   (પ્રવચનસારોદ્ધાર, પ્રથમ દ્વાર)

The performance of the daily religious ceremonies which is not necessary for those who have reached the higher plane is beneficial to those who are engaged in the ordinary course of life. The Karma Yoga is thus a sure though indirect means of Perfection. (3)

કર્મયોગ અને મુક્તિ—

" ઉચ્ચ કોટી ઉપર પહોંચેલાઓને જે આવશ્યક આદિ ક્રિયાઓ જરૂરની નથી, તે વ્યવહારવૃત્તિમાં રહેલાઓને માટે લાભદાયક છે; અને એથી ક્રિયાયોગ પરંપરાએ બરાબર મોક્ષનો સમ્પાદક છે. "—૩

ज्ञानयोगं प्रेप्सुः क्रियायोगमभ्यस्येत्—

अभ्यस्यतोऽपेक्षत एव सम्यक् क्रिया मनःशुद्धिकृतेऽस्खलन्ती ।
योगं समारूढवतो मुनेस्तु शमप्रवाहः परमात्मभूमौ ॥ ४ ॥

Incessant flow of good action is necessary to a beginner for the sake of purifying his mind but to a sage who has already reached the plane of Yoga, the unshaken quietude in the spiritual plane is necessary. (4)

પ્રથમ ક્રિયાયોગનો અભ્યાસ કરવો—

" અભ્યાસી યોગીને મનની શુદ્ધિ માટે ઉત્તમ ક્રિયાઓ કરવાં જરૂર છે; અને આત્મરમણની ઉચ્ચ સ્થિતિ ઉપર પહોંચેલા મુનિને ઉપશમવૃત્તિથી ભરેલી ધ્યાનની શ્રેણીજ અપેક્ષિત છે.* "—૪

* " आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते " ॥
(ભગવદ્ગીતા, ७ट्टो અધ્યાય.)

ज्ञानयोगपूर्णानां नास्ति क्रिया—

नैवाश्रमधर्षिमहोदयानामावश्यकाऽऽचारविधेयताऽस्ति ।
य आत्मतृप्तो यत आत्मरतो य आत्मतुष्टो न हि तस्य कर्म ॥५॥

Those revered sages who are carefully intent upon contemplation of the self have no need to perform the necessary daily religious duties. There remains nothing to be performed by those sages who are absorbed in and take delight in the contemplation of the self (5)

જ્ઞાનયોગીને આચારની અનાવશ્યકતા—

એ પ્રમાણે દશ મા શ્લોકમાં કહે છે કે મહાત્માઓને આવશ્યક આચારની કર્તવ્યતા નથી કે જે આત્મપ્રેમમાં મગ્ન છે આત્મસ્વરૂપમાં મગ્ન છે આત્માથી નિત્ય તુષ્ટ છે તેને કર્તવ્ય હોય નહિ —૫

पुनर्ज्ञानयोगमभ्यासेन क्रियादरत्वं विनीमात्रदर्शयति—

मन स्थिरीभूतमपि प्रयाति रजोबलाच्चञ्चलभावमाशु ।
प्रत्याहृतैर्निग्रहमातनोति ज्ञानी पुनस्तस्य गतप्रमादः ॥ ६ ॥
विलोक्य चित्तस्थिरतार्थमेव पद्मासनं सततं मुनिः स्यात् ।
कुर्यात्ततो रेचक एव शान्त्या चिरात् मन्दमुखभावात् ॥ ७ ॥
सम्यक्तयाऽभ्यस्य च कर्मयोगमनन्यसाम्यं समुपाश्रितो य ।
सदाऽप्युदासीनतया स्थितस्य न तस्य भोगैर्भवति प्रलेप ॥८॥

The mind though steadily fixed quickly loses its balance through the force of the quality of Rajas but a wise seer who has freed himself from inertness at once brings it under control through Pratiahruti (Withdrawal of senses from all sensual objects)

A solitary place unfrequented by a woman and an animal, an impotent man and a man of low habits, is necessary for proper meditation. That posture which he thinks to be steady and comfortable when practising the various postures should be selected. (14)

ધ્યાનોપયોગી સ્થાન અને આસન—

[illegible] —૧૪

ध्यानायोग्य समयादि—

ध्यानाय कालोऽपि न कोऽपि नियमो यस्मिन् समाधिः, समय
स इष्यते ।
ध्यायेन्निषण्णः शयितः स्थितोऽथवा जिता ध्यानविधान्विनी
न वा ॥ १५ ॥

There is no fixed time for concentration. That time is the best when the mind is steady. One may meditate while lying down or standing. That posture can be adopted which does not interfere with concentration. (15)

ધ્યાનને ઉચિત [illegible]—

[illegible]

[illegible]

ઉભો અને સુતો પણ ધ્યાન કરી શકે છે. *જે અવસ્થા પોતાને અનુકૂળ પડે, જેનાથી ધ્યાનમાં વિધાન ન થાય, તે અવસ્થા ધ્યાનને માટે આદરણીય છે. "—૧૫

ध्यानोपयोगिनी उपरिक्रिया—

ध्यानस्य सिद्ध्यै दृढभावनानामावश्यकत्वं मुनयो वदन्ति ।
मैत्रीं प्रमोदं करुणामुपेक्षां युञ्जीत, तद् ध्यानमुपस्करोति ॥ १६ ॥

The sages admit the necessity of various abstract thoughts for facilitating Dhyāna (meditation). Bhāvanās are of four kinds-friendship, joyfulness, pity and impartiality. These feelings should be cultivated, because they strengthen contemplation. (16)

ધ્યાનને અનુકૂળ ગોઠવણ—

"ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે દૃઢ ભાવનાઓની જરૂર યોગીશ્વરો સ્વીકારે છે. તે ભાવના–મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા, અને માધ્યસ્થ્ય એમ ચાર પ્રકારે છે. ધ્યાનને સંસ્કારિત બનાવવા માટે આ ભાવનાઓની યોજના આવશ્યક છે. "—૧૬

વિશેષ.

આગળ ૨૧ મા શ્લોકમાં ધ્યાનનું લક્ષણ બતાવતાં અન્તર્મુહૂર્ત (મુહૂર્તમાં કંઇક ઓછું એટલા વખત) સુધી ધ્યાન ટકવાનું બતાવ્યું છે. કોઇ પણ અમુક આલંબનનું એક ધ્યાન અન્તર્મુહૂર્ત સુધીજ રહે છે; ત્યાર પછી દ્વિતીય ધ્યાનનો પ્રારંભ કરવામાં આ ભાવનાઓ ઉપયોગી થાય છે. આ ભાવનાથી પૂર્વ ધ્યાનની સાથે ઉત્તર ધ્યાનનું સંકલન થાય છે, અને એવી ધ્યાનની શ્રેણી–નવા નવા વિષયનાં ધ્યાનોની શ્રેણી ચાલવા માંડે છે. જેમનો આત્મા અનિશ્ચિત સ્થિતિ ઉપર છે, તેઓ એક ધ્યાન પૂરું થયા પછી

* પદ્માસનાદિઆસનસ્થ થઇને ધ્યાન કરવું એ બેઠાનું ધ્યાન છે, કાયોત્સર્ગમાં ઉભા રહીને ધ્યાન કરવું એ ઉભાનું ધ્યાન છે અને કોઈ શય્યામાં સુતા રહીને ધ્યાન કરવું એ સુતાનું ધ્યાન છે.

[illegible] હેમચન્દ્રાચાર્ય [illegible] છે *
[illegible]

[illegible]ી ભાવના—

[illegible]वेपि जीवा सुखिनो भवन्तु मा कोपि पापाचरणानि कार्षीत् ।
[illegible]मुक्ता विश्वमेतदेव मतिं नाम वदन्ति मैत्रीम् ॥ १७ ॥

May all beings become happy, may none commit [illegible] and may the whole universe be finally liberated [illegible] obtain absolution). Such thoughts go by the name of Maitribhavana (abstract meditation of [illegible] good heartedness or benevolence) (17)

મૈત્રી ભાવના—

* [illegible]

---

* [illegible] ।
[illegible] ॥ ११० ॥
* [illegible] ।
[illegible] ॥ १११ ॥
([illegible])

આ સમગ્ર વિશ્વ મુક્ત થાઓ—આવા પ્રકારની મતિને 'મૈત્રી' ભાવના કહે છે."—૧૭

प्रमोदभावना—

देदीप्यमाना गुणगौरवेण महाशया ये भुवनत्रयेऽपि।
गुणेषु तेषां खलु पक्षपातो यस्तं प्रमोदं परिकीर्त्तयन्ति ॥ १८ ॥

The partiality of the virtues of those high souled beings who shine effulgently by the excellence of merits is called the Pramodabhāvanā (abstract meditation of complacent and sympathetic joy). (18)

'પ્રમોદ' ભાવના—

" દુનિયામાં જે મહાશયો ગુણોના ગૌરવથી ઉજ્જ્વળ છે, તેઓના ગુણો ઉપર પક્ષપાત કરવો, એ 'પ્રમોદ' ભાવના છે."—૧૮

कारुण्यभावना—

शोकाग्निना ये परिदह्यमानाः क्षुधा तृषाऽऽर्त्ताः सरुजो विभीताः।
तत्र प्रतीकारपरा मतिर्या कारुण्यभावः परिकीर्त्तिता सा। ॥ १९ ॥

The desire to lessen the miseries of those who are being burnt by the fire of sorrow, who are hungry and thirsty, who are suffering from diseases and who are afraid of danger is called the Karunābhāvanā (abstract meditation of tenderness). (19)

'કરુણા' ભાવના—

" જેઓ શોકાગ્નિથી બળી રહ્યા છે, ભૂખે પીડાઇ રહ્યા છે, તરસે મરી રહ્યા છે, રોગથી ઘેરાયલા છે અને ભયથી ધ્રૂજી રહ્યા છે, એવાઓના દુઃખનો પ્રતીકાર કરવાની બુદ્ધિને 'કરુણા' ભાવના કહે છે."—૧૯

माध्यस्थ्यभावना—

क्रूराशया दारुणपापसक्ता साधुद्विष स्वस्य च शंसितार ।
ये शिक्ष्यमाणा विकृतिं भजन्ते माध्यस्थ्यमीदृक्षु भवत्युपेक्षा ॥२०॥

To look with indifference towards those who are of cruel intentions who are immersed in terrible sins, who bear hatred towards the sages who praise their own-selves and who take a wrong course though advised is called Mādhyasthabhāvanā (abstract meditation of indifference) (20)

માધ્યસ્થ્ય ભાવના—

ક્રૂર આશયવાળા, દારુણ પાપમાં આસક્ત, મહાત્માઓ ઉપર દ્વેષ ધરાવનાર, આત્મશ્લાઘા કરનારા અને સમજાવવા છતાં સામા થનાર, એવા દુષ્ટાત્માઓ ઉપર દયા ન કરવી—મધ્યસ્થ રહેવું એ ઉપેક્ષા યા માધ્યસ્થ્ય ભાવના છે.—૨૦

ध्यानम् ।

अथ ध्यानं निरूपयति—

*ध्यानं पुनः स्याद् ध्रुवमामुहूर्तात् एकाग्रसम्यक्प्रत्ययलक्षणं तत् ।
आज्ञापायौ च विपाकमेव संस्थानमालोचयतीह योगी ॥ २१ ॥

Dhyāna continues for one Muhurta (Forty-eight minutes) It is defined as the continuous unruffled meditation. The Yogi contemplates four kinds of Dhyāna namely (1) Ajnā (2) Apāya (3) Vipāka (4) Samsthāna (21)

* " उत्तमसंहननस्य एकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानम् " । " आ मुहूर्तात् " ।
(भगवद्-उमास्वातिविरचित तत्त्वार्थसूत्र.)

taking the form of a flame of fire burning another lotus in the heart with eight petals representing eight kinds of Karmic forces The whole body is to be imagined as touched with fire surrounding it in the form of Swastika and reducing it to ashes

Maruti Dharana—It signifies the contemplation of the powerful wind filling the three worlds and shaking the mountains and oceans scattering the ashes of the body from the soul and steadying the Ātman in peace with firm practice

Varuni Dharana consists in the contemplation of Akasha full of clouds with a great downpour of nectarlike rain washing away the ashes of the body from the soul so the soul becomes manifest in its pure light

Tatrabhu Dharana means the contemplation on soul as free from seven metals bright as full moon similar to Omniscient and the one seated on the throne shining with all unmatched extraordinary powers and having destroyed all Karmas and endowed with grandeur of all great points and without form Such a being is capable of attaining eternal Bliss He becomes an object of worship by Devas and men and also invulnerable and invincible

Padastha Dhyana (contemplation with the aid of sacred formulas) Pindastha Dhyana (contemplation on the holy form of Tirthankara with all) Rupatita Dhyana (fixed meditation on the attributes of Siddhatman with a firm conviction of having the

ધ્યાન—

" અન્તર્મુહૂર્ત સુધી એકાગ્ર ચિન્તનનો પ્રવાહ, તેને ધ્યાન કહેવામાં આવે છે. આ ધ્યાનમાં યોગી આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સંસ્થાનને ચિન્તવે છે. "—૨૧

आज्ञाध्यानम्—

आश्रित्य लोकोत्तरपूरुषाणामाज्ञामबाधां परिचिन्तनं यत् ।
वस्तुस्वरूपस्य यथार्थतात आज्ञाभिधं ध्यानमिदं वदन्ति ॥ २२ ॥

To contemplate truth in its true nature by following the infallible injunction of sages of spiritual eminence is called the Ājnā Dhyāna. (22)

Besides the divisions of Dhyāna given in the text the Jain texts give Pindastha, Padastha, Rupastha and Rupatita. Pindastha is again divided into Parthivi, Āgneyi, Māruti, Vāruni and Tatrabhu.

Parthivi Dhāranā.—One on the Yogapath should think of a milky coloured ocean of the size of Tiryak Loka, with a brilliant thousand petalled lotus as large as Jambudwipa and shining yellow pericarp high as Meru mountain in its centre. He should imagine himself seated on the lion-throne with staunch faith in his Ātman capable of destroying all Karmic forces which cause bondage.

Āgneyi Dhāranā.—The Yogi seated as before should imagine a sixteen-petalled lotus in the region of his navel and meditate on the holy syllable ई with each vowel on each petal and then imagine smokecrest issuing from the upper stroke *Ra* and

taking the form of a flame of fire burning anot[illegible] lotus in the heart with eight petals representi[illegible] eight kinds of Karmic forces The whole body [illegible] to be imagined as touched with fire surrounding [illegible] in the form of Swastika and reducing it to ashes

Maruti Dharana—It signifies the concentratio[illegible] of the powerful wind filling the three worlds a[illegible] shaking the mountains and ocean scattering th[illegible] ashes of the body from the soul and settling th[illegible] Atman in peace with firm practice

Varuni Dharana consists in the contemplation of Akasha full of clouds with a great downpour o[illegible] nectarlike rain washing away the ashes of the body from the soul so the soul becomes manifest in its pure light

Tatrabhu Dharana means the contemplation on soul as free from seven metals bright as full moon similar to Omniscient and then as seated on the throne shining with all distinguished extraordinary powers and having destroyed all Karmas and endowed with grandeur of all great points and without form Such a Yogi is capable of attaining eternal Bliss He becomes an object of worship by Devas and men and also unvulnerable and invincible

Padastha Dhyana (contemplation with the aid of sacred formulas) Rupastha Dhyana (contemplation on the holy form of Tirthankara with all) Rupatita Dhyana (fixed meditation on the attributes of Siddhatama with a firm conviction of having the

गम्भीरभवाम्भोधावस्मिन्ननन्ते कालो गतोऽयं भ्रमतो ममाऽखिल ।
यस्यापराधोऽत्र मया विचार्यते समान एनस्य ममाऽपचेतस ॥२६॥

प्राप्याऽपि बोधिं परमां मनोवच शरीरदुश्चेष्टितैर्मयैव हि ।
समस्तकं ज्वालितमायुरग्निना कोऽत्रापराधी परिभाव्यतेऽपर ॥२७

स्वाधीनमार्गामपि मुक्तिवर्त्मनो भ्रान्त्या स्वयं यातिन एष चेतन ।
भिया यथाऽटव्युपलब्धराज्यको मार्गे स्वतन्त्रोऽपि तथा भवभ्रमे ॥२८॥

एवं हि रागादिदूषणेभ्यो जाता अपाया परिचिन्तनीया ।
यस्मिन्स्वराया अपि तत्क्षणात्स ध्यानं हि नाय तत्पायनाय ॥ २९ ॥

This soul wandered for a long time in this world revolution as it did not stick to the spiritual path. Beings subject to passions such as love etc. cannot themselves be out of dense forest (of passions).

Ah! what variety of sins have I not committed—I whose mind is ever darkened by infatuation! Oh! what terrible miseries have I not undergone in the hell and in the animal and human lives!

My whole time is totally wasted in seeking in the deep waters of great miseries of this world-ocean. Whose fault is it? It is my own foolish self.

Though I obtained the highest knowledge (of reality) I cause the fire (of misery) to burn on my head through sins committed by mind, speech and body. Who can be found fault with? Surely I and I alone.

Though the path of absolution was at my dis-

pesal yet I lowered my own soul through illusion. Just as a man who has got a kingdom goes begging, so I wandered in this world though the absolution was within my reach.

In this manner the Dhyāna in which one meditates on the obstacles arising from love and such other evil passions and the means to surmount them, is called the Apāya Dhyāna. (24-25-26-27-28-29)

અપાયધ્યાન—

" [illegible] "—૨૪

" [illegible] "—૨૫

" [illegible] "—૨૬

" [illegible] "—૨૭

---

* [illegible]

" [illegible] સ્વાધીન [illegible] પણ [illegible] આત્માને [illegible] છે [illegible] સ્વરૂપસિદ્ધ [illegible] પણ [illegible] છે — ૯

' એ પ્રકારે [illegible] દેષથી ઉત્પન્ન [illegible] અને તે દેષોના નાશના ઉપાયો પણ [illegible] છે [illegible] અપાયધ્યાન સમજવું ' — ૫

विपाकध्यान—

उदीरितः कर्मफलं विपाकः शुभाशुभत्वेन स च द्विभेदः ।
द्रव्यादियोगात् स च चित्ररूपोऽनुभूयमानोऽस्ति शरीरभाजाम् ॥२०॥

द्रव्यैर्वधू-माल्य-सुभोजनाद्यैः शुभोऽशुभः शस्त्रविषाहिकाद्यैः ।
क्षेत्रे निवासेन महालयादौ शुभः श्मशानप्रभृतौ तदन्यः ॥ २१ ॥

काले वसन्तप्रभृतावशीतानुष्णे शुभोऽन्यत्र विपर्ययश्च ।
मनःसमाधिप्रभृतौ च भावे शुभोऽशुभो रौद्रविचारभावे ॥ २२ ॥

सुरत्व-मर्त्यादिभवे शुभोऽसन्मनुष्यतिर्यङ्नरकादिकेऽपि ।
द्रव्यादियोगादिति चित्ररूपं विचिन्तयेत् कर्मफलं तनीये ॥२३॥

Vipaka (Maturation) is the result of the Karmic forces. It is of two kinds good and bad. It is variously experienced by the embodied souls through its association with matter etc. (space time and existence)

The good Vipaka of Karmic forces associated with matter (Dravya) is seen in having beautiful wife, garlands, delicious food etc. and the bad

Vipāka (Maturation) in suffering from weapons poison, fire etc.,. The good Vipāka (Maturation) associated with space is the residence in a great palace etc., which the other Vipāka (Maturation) is the residence in a cemetery etc.

The good vipāka in connection with time is seen in having the pleasures of spring which is neither cold nor hot; while the bad one is the reverse of it. The good vipāka through mental emotions is the good feeling in the mind like pleasures etc., while the bad vipāka is the rise of feeling of terror etc., in the mind.

The good Vipāka through the births is the life as a god or a man while the animal life or the life in hell is the bad Vipaka through birth. Thus are thought off the various results of the Karmic forces associated with Dravya in the third of Vipāka Dhyāna. (30-31-32-33)

વિપાકધ્યાન—

" વિપાક એટલે કર્મના ફલનો ઉદય. કર્મ શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારે હોવાથી તેનાં ફળો પણ શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારે હોય છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવના વિચિત્ર સંયોગોને અનુસાર ઉત્પન્ન થતાં કર્મનાં વિચિત્ર ફળો પ્રાણિઓના ભોગમાં આવે છે. "—૩૦

" સ્ત્રી, માળા, સુન્દર ભોજન વગેરે અનુકૂળ દ્રવ્યોનો સંસર્ગ, શુભકર્મના શુભ વિપાકનું અને શસ્ત્ર, વિષ, અગ્નિ વગેરે પ્રતિકૂળ દ્રવ્યોનો સંસર્ગ અશુભ કર્મના અશુભ વિપાકનું કારણ બને છે. (એ દ્રવ્યથી શુભાશુભ વિપાક.)

"મહેશ ભા[illegible] વગેરે ઉત્તમ સ્થાનમાં પ્રમથની પ્રાપ્તિ શુભ વિપાકનું [illegible] છે અને મશાણ વગેરે [illegible] અશુભ વિપાકનું કારણ છે" એ ક્ષેત્રથી શુભાશુભ [illegible] —૩૧

[illegible] અર્થાત—[illegible] વસન્ત વગેરે [illegible] ઋતુનો વિહાર [illegible] [illegible] વિપાકનું [illegible] કરવાનો પ્રસગ શુભ વિપાકનું [illegible] છે (એ [illegible] શુભાશુભ વિપાક) મનની [illegible] ઉદય શુભ વિપાકનું અને મનનો રૌદ્ર [illegible] અશુભ [illegible] (એ ભાવથી શુભાશુભ વિપાક)—૩૨

[illegible] ઉત્તમ મનુષ્યાદિ વગેરે ઉત્તમ [illegible] શુભ વિપાકનું [illegible] દુર્ગતિ અશુભ વિપાકનું [illegible] છે ([illegible]) એ પ્રમાણે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર [illegible] અને ભાવ [illegible] વિચિત્ર રૂપો આ જીવ [illegible] છે —૩૩

[illegible]स्थानम्—

[illegible]प्रतिष्ठ स्थितमस्त्यनन्तानन्तं नभः सर्वत एव, तत्र ।
[illegible]कोऽस्ति मध्यस्थित ऊर्ध्व-मध्याऽऽधोभागतो यो दधते त्रिलोकीम्
॥ ३४ ॥

[illegible]रूपमेतस्य विचिन्तनीयं ध्याने चतुर्थे बहुसूक्ष्मरीत्या ।
[illegible]गीदृशे ह्यत्र च धर्मध्याने स्वयंवेद्यमतीन्द्रियं [illegible]म् ॥ ३५ ॥

The endless ether is everywhere supported by [illegible] own self in the middle of which is a region [illegible]oka whose three parts viz the upper the lower [illegible] the middle are styled the upper Loka the lower [illegible]a and middle Loka respectively

The contemplation which is of a very subtle [illegible]ure of such universe constitutes what is called

the fourth grade of Dhyāna. Persons habituated to such spiritual Dhyāna obtain happiness which is intuitional and beyond the domain of senses. (34-35)

'સંસ્થાન' ધ્યાન—

"આકાશ સર્વત્ર વ્યાપક છે. તે સ્વપ્રતિષ્ઠિત અને અનન્તાનન્ત છે. તે આકાશના મધ્યબિન્દુમાં આ લોક સ્થિત છે; જેમાંનો ઊર્ધ્વભાગ ઊર્ધ્વલોક, અધોભાગ અધોલોક અને મધ્યમભાગ મધ્યમલોક કહેવાય છે."—૩૪

"આવા પ્રકારના લોકનું સ્વરૂપ બહુ સૂક્ષ્મરીતે આ ચોથા ધ્યાનમાં વિચારાય છે. આવા ધર્મધ્યાનમાં વર્તનારાઓને સ્વસંવેદ્ય અતીન્દ્રિય સુખ અનુભવાય છે."—૩૫

વ્યાખ્યા.

લોકભાવના અને 'સંસ્થાનવિચય' ધ્યાનમાં શો ફરક છે? એ પ્રશ્ન અહીં સહેજે ઉભો થઇ શકે તેમ છે. પરંતુ ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે બાર ભાવનાઓ અથવા તે સિવાયની અન્ય ભાવનાઓ એ ચિન્તામાત્ર છે, એમાં એક સ્થિર આલંબન હોતું નથી, જ્યારે ધ્યાન તો એક સ્થિર આલંબન પર અટલ હોય છે. આજ વાત ધ્યાનશતકમાં કહી છે કે—

" जं थिरमज्झवसाणं तं झाणं जं चलं तयं चित्तं ।
तं हुज्ज भावणा वा अणुपेहा वा अहव चिंता " ॥ २ ॥

અર્થાત્—જે મનની સ્થિર એકાગ્રતા, તે ધ્યાન છે અને જે અર્ધ ચલિત શુભ ચિત્ત છે, તે ધ્યાન નહિ હોઇ કરીને ભાવના, અનુપ્રેક્ષા કે ચિન્તા કહેવાય છે.

ધર્મધ્યાનના જેમ આ ચાર પ્રકારો જોયા, તેમ અન્ય પ્રકારે* દશ પ્રકારો બતાવ્યા છે—અપાયવિચય, ઉપાયવિચય, જીવવિચય, અજીવવિચય, વિપાકવિચય, વિરાગવિચય, ભવવિચય, સંસ્થાનવિચય, આજ્ઞાવિચય અને હેતુવિચય.

* જુઓ: શ્રી આત્માનંદમુક્તમાળાની [illegible] સ્યાદ્વાદકલ્પલતાના [illegible] મા પૃષ્ઠમાં.

વિષય [illegible]

[illegible]

વિશેષ [illegible] પ્રકાશ [illegible]

[illegible] કારણ [illegible] દ્રવ્યને [illegible] ઉપર [illegible] ([illegible]) અને [illegible] ઉપર [illegible] આત્માને [illegible] છે

[illegible] અંદર [illegible] ઝીણી [illegible] સુધીમાં [illegible] આવે છે [illegible] ધીરે ધીરે પ્રકાશમાં [illegible] છે [illegible] વિસ્તારવામાં આવે છે [illegible] ઉપર [illegible] છે તેને [illegible] વિસ્તાર છે [illegible] ઉપરાંત [illegible] અગ્નિ [illegible] આવે છે અને તે અગ્નિમાંથી આન્તરિક [illegible] અગ્નિ [illegible] વગેરેને [illegible] કરીને [illegible] ફરીને પછી તે અગ્નિને [illegible] આવે છે

મારૂતી ધારણામાં અતિપ્રબળ પવન, કે જે પહાડો અને સમુદ્રોને પણ ક્ષોભિત કરી દે, તે કલ્પવામાં આવે છે. ત્યાર પછી આ પવનથી કર્મરૂપ રજને ઉડાવવાનું ચિંતવી તે પવનની કલ્પનાને શાન્ત પાડવામાં આવે છે.

વારૂણી ધારણામાં ઇન્દ્રધનુષ્ય, વિજળી અને ગર્જના કરતા મેઘથી સંયુક્ત એવું આકાશ ચિંતવવામાં આવે છે. વરસાદ ધીમે ધીમે વરસી રહ્યો છે, મુક્તાફળ જેવા સ્વચ્છ સુન્દર જળબિન્દુઓ પડી રહ્યાં છે અને એ જળપ્રવાહથી આકાશ ભરાઇ ગયું છે-આવી ચિન્તના કરી તે જળપ્રવાહથી કર્મરૂપ રજને ધોવાનું વિચારવામાં આવે છે.

તત્ત્વભૂ ધારણામાં પોતાના આત્માને એકસિંહાસનસ્થિત દેદીપ્યમાન અર્હત-પરમાત્મારૂપે વિચારવામાં આવે છે.

પાંચે ધારણાઓ જોઇ. આ પાંચ ધારણાઓનો ઉદ્દેશ ફક્ત આત્મશુદ્ધિનો જ છે. પાંચે ધારણાઓમાં આત્મશુદ્ધિને લગતીજ ભાવના કરવામાં આવે છે. પૃથ્વી, અગ્નિ, જળ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ તત્ત્વો ચિંતવવાનું કારણ એજ છે કે એ પાંચ તત્ત્વો સાથે અત્યંત જોડાયલો આત્મા તે ભૂતોથી પોતાનું ભિન્નત્વ નિહાળે. એ પાંચ તત્ત્વોથી આત્માનું ભેદજ્ઞાન પ્રકટ થવું એજ આ ધારણાઓનો ઉદ્દેશ છે. પ્રથમ પાર્થિવી ધારણામાંજ આત્માને સિંહાસનપર બેસાડી પૃથિવીથી ભિન્ન ચિંતવવામાં આવે છે અને એથી મન ઉપર વિવેકજ્ઞાનનું અજવાળું પડવાથી મનની વૃત્તિઓ અદ્ભુત પ્રશાન્ત બની જાય છે; બીજી ધારણામાં અગ્નિની કલ્પના કરીને કર્મપુંજને બાળવાનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે, તે પણ મનની નિશ્ચલતાને વધારે પુષ્ટિ આપે છે. ત્રીજી ધારણામાં વાયુથી કર્મરજને ઉડાવવાનું ચિન્તન પણ મનની ઉદાત્ત અને એકાગ્રવૃત્તિને અનુપમ ઉત્તેજન આપનાર હોઇ કરીને આત્માના કર્મબન્ધનોને ઢીલા પાડનાર બને છે. ચોથી ધારણામાં જળપૂર્ણ આકાશની કલ્પનાદ્વારા કર્મરજને સાફ કરવાનું ધ્યાન મન ઉપર અત્યંત અસર કરનાર થાય છે; અને પાંચમી ધારણામાં તો ઉક્ત ચારે ધારણાઓનો નિષ્કર્ષ એ આવે છે કે આત્મા પોતાને પરમાત્મા સમજવાની શુદ્ધ જ્ઞાનધારામાં વહે છે.

અથવા પાર્થિવ ધારણામાં કર્મરૂપ [illegible] દેખાવ કરાય છે. બીજી આગ્નેયી ધારણામાં તે દેખાવ ઉપર અગ્નિ મૂકવામાં આવે છે. [illegible]

[illegible] મારી

[illegible] ની

[illegible] ઘડી

[illegible] વરાવે

[illegible]

[illegible] ઉપર

[illegible] ક્રતા

[illegible] સ્થાપીને

[illegible] રીતે હું અર્હં શ્રી

[illegible] અરિહંતાણં આદિ નવપદ એ વગેરે પદોના

[illegible] +

રૂપસ્થ ધ્યાન [illegible] ધ્યાન કરી પછી સકલ પરમાત્માના રૂપને [illegible] સાધુ પુરુષને જે ઉત્કૃષ્ટ આપણે પ્રત્ય [illegible] નહિ [illegible] શાસ્ત્રમાં [illegible] તેઓના ઐશ્વર્યનો [illegible] સમવસરણની [illegible] (વ્યાખ્યાન-પરિષદમાં) સિંહાસન [illegible] વાણીથી વ્યાખ્યાન કરી રહ્યા છે [illegible] અને [illegible] મુખકમળ ઓજસ્વિતાથી [illegible] રહ્યું છે [illegible] વૈરી [illegible] પ્રાણિઓ પણ પરસ્પર [illegible] સાવધાન [illegible] એનો ઉપદેશ સાંભળે છે. આવા પ્રકારના સર્વ [illegible] ત્રિભુવનપતિ વીતરાગ પરમાત્માના રૂપને ધ્યેય કરી તેનું ધ્યાન કરવું એ રૂપસ્થ ધ્યાન છે. સર્વજ્ઞદેવની પ્રતિમાના રૂપનું ધ્યાન કરવું તે પણ રૂપસ્થ ધ્યાન છે.

+ આ સંબંધી વધુ વિવરણ યોગશાસ્ત્ર, જ્ઞાનાર્ણવ વગેરે ગ્રન્થોમાંથી જોઈ લેવું.

રૂપાતીત ધ્યાન. અમૂર્ત, ચિદાનન્દરૂપ, નિરંજન, સિદ્ધ ભગવાનનું જે ધ્યાન કરવું તે રૂપાતીત ધ્યાન છે. રૂપાતીત સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનું ચિત્ર હૃદય પર સ્થિર કરી તે ઉપર ધ્યાનારૂઢ થવું, એજ આ ધ્યાનની મતલબ છે.

ધર્મધ્યાનના આ ચાર પ્રકારોમાં પૂર્વ પૂર્વ ધ્યાન કરતાં ઉત્તર ઉત્તર ધ્યાન પ્રકર્ષવાળું છે. આવાં આલંબનોથી કરાતું ધ્યાન 'સાલંબન' ધ્યાન કહેવાય છે. આવા પ્રકારના વિશિષ્ટ ધ્યાનથી આત્મા ઉપરનો કર્મ-મળ ઘણોજ ક્ષીણ થવા પામે છે, અને એ ધ્યાનનો અભ્યાસ પ્રકર્ષ ઉપર આવવાથી મનની દૃઢતા એટલી હદે પ્રાપ્ત થાય છે કે આત્મા શુક્લધ્યાન, કે જે નિરાલંબન ધ્યાન છે, તેનો ધ્યાતા થવા સમર્થ થાય છે.

ધ્યાનમાં એક નિયમિત પદ્ધતિ નથી, જુદી જુદી રીતે તેના ભેદો પડે છે. અનેક રીતે ધ્યાન રચવામાં આવે છે. યોગશાસ્ત્રોમાં તો તેનું માત્ર દિગ્દર્શનજ કરવામાં આવ્યું છે. કોઇ પણ રીતે પવિત્ર ધ્યેય તરફ જે એકાગ્ર ચિન્તન કરવામાં આવે, તે ધ્યાન છે.

ध्यानिनो भविष्यन्ती स्थितिः—

ध्यानादमुष्माद नृजन्मपूर्तौ महर्द्धिकं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ।
पुनर्नृजन्म प्रतिपद्य चारु योगस्य मार्गे पथिकीभवन्ति ॥ ३६ ॥

Persons habituated to such spiritual Dhyāna, after giving up this human body through Dhyāna, go to heaven full of great prosperity. They are again born in a very noble family and follow the path of Yoga. (36)

ધ્યાનીની ભવિષ્યની સ્થિતિ.

" આ ધ્યાનથી મહાન્ પુણ્યાત્મા બનેલાઓ, મનુષ્યભવનું આયુષ પૂર્ણ થતાં અતુલસમૃદ્ધિશાલી સ્વર્ગમાં જાય છે. ત્યાંથી પુનઃ ઉત્તમ પ્રકારની મનુષ્યજિંદગી પ્રાપ્ત કરી વિશેષ પ્રકારે યોગમાર્ગ સાધવા તત્પર થાય છે. "—૩૬

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Those who start the [illegible] and after [illegible] they attain the highest [illegible] of Sat chit anand [illegible] ([illegible])

ત્યાર પછી ?—

[illegible] તેઓ [illegible] ([illegible]) [illegible] —૩૭

વ્યાખ્યા.

[illegible] પછી શુક્લધ્યાન ઉપર [illegible] એ શુક્લ [illegible] છે—સવિચાર પૃથક્ત્વ-વિતર્ક, અવિચાર એકત્વ-વિતર્ક, [illegible] અને [illegible].

પતિત થઈ ગયા પછી ... ગમન અધ્યવસાય તેને પ્રાપ્ત થાય છે અને તદનુસાર ચારે ગતિઓમાં તેને જન્મનો સંભવ છે

ઉપશમશ્રેણી ઉપર પ્રથમના ત્રણ ×સંહનનવાળા જ ચઢી શકે છે અને એજ કારણથી અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે મહાત્મા પોતાના સંહનન પ્રમાણે ગતિને પ્રાપ્ત કરે ... કે— ત્રીજા સંહનનવાળા દશમા દેવલોક સુધી, બીજા સંહનનવાળા ... કસુર ... પ્રથમ સંહનનવાળા અનુત્તર વિમાનો સુધી જાય ... શાસ્ત્રો ... છે ... સંહનનવાળાને ચાર દેવલોક પાંચમા સંહનનવાળા ... સંહનનવાળાને આઠ દેવલોક ત્રીજા સંહનનવાળા ... દશ દેવલોક ... સંહનન વાળાને બાર દેવલોક સુધી ...) ... ફરમાવ્યું છે અને પ્રથમસંહનનવાળાને ... અને મુક્તિ સુધીની પ્રાપ્તિ ... નમક ... છે કે—ઉપશમશ્રેણીમાં ત્રીજા સંહનનવાળા દશમા દેવલોક સુધી તથા બીજા સંહનનવાળા ... દેવલોકથી ... જઈ શકેજ નહિ અને પ્રથમ સંહનનવાળો સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સુધી પહોંચે છે

ક્ષપકશ્રેણી ક્ષપકશ્રેણીના પ્રારંભ પૂર્વે જેણે પરભવનું આયુષ્ય બાંધ્યું નથી તેનો ક્ષપકશ્રેણીનો પ્રારંભ સંપૂર્ણ સફળ નિવડે છે એ તે તે મહાશય આઠમા ગુણસ્થાને ક્ષપકશ્રેણીના ભાવ ઉપર સુસ્થિર થઈ નવમા ગુણસ્થાનમાં વચ્ચેના આઠ (અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાના

× શરીરમાં હાડકાઓનો જે બાંધો, તેને સંહનન નામ આપ્યું છે વર્તમાનકાળમાં સામાન્ય રીતે અનુભવાતો જે શરીરનો બાંધો તે હાલકામાં હલકું છેલ્લું છઠ્ઠું સંહનન છે તેથી વધારે દૃઢ શરીર તે પાંચમું સંહનન તેથી વધારે દૃઢતર શરીર તે ચોથું સંહનન તેથી વધારે દૃઢતમ શરીર તે ત્રીજું સંહનન, તેથી વધારે અતિદૃઢતમ શરીર તે બીજું સંહનન અને તેથી વધારે પરમદૃઢતમ શરીર તે પ્રથમ સંહનન છે આમ સંહનનના ૭ વિભાગો પાડયા છે

આત્મિકબળ વા માનસિકબળને પ્રકટાવવામાં શારીરિક બળ પણ મુખ્ય સાધન છે એ સિવાય આત્માની સંપૂર્ણ શક્તિઓનો વિકાસ થાયજ નહિ

[illegible] તે તો [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible]

ગુણસ્થાનના [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ગુણસ્થ[illegible]નથી

[illegible] [illegible] કર્મની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], કિન્તુ તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] કર્મ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કર્મ [illegible] [illegible] તે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉદયમાં આવે છે [illegible] [illegible], કિન્તુ [illegible] [illegible] [illegible] પછી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કર્મ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], તે ઉદયમાં આવે છે [illegible] [illegible] કર્મનું [illegible] [illegible] [illegible] તે કર્મના ઉદય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] કર્મ [illegible] સુધી ઉદયમાં ન [illegible] હોય ત્યાં સુધી તે કર્મ [illegible] [illegible] [illegible] છે આવી રીતે કર્મની [illegible], ઉદય અને સત્તા એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે

ઉપશમન [illegible] કર્મોને ઉપશમ [illegible] આવે છે પણ સત્તામાંથી [illegible] [illegible] [illegible] નથી સત્તાના તો [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય છે અને [illegible] તો સત્તા[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે

વિહરે છે અને ધર્મોપદેશદ્વારા જગતના જીવો ઉપર તત્ત્વજ્ઞાનનું અજવાળું પાડે છે શરીરધારી કેવલજ્ઞાનીઓ (ચાહે તીર્થંકર હો યા સામાન્ય કેવલી) જીવન્મુક્ત છે †

શુક્લધ્યાનનો ત્રીજો-ચોથો ભેદ

શુક્લધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ આયુષ્યના અન્તમાં પ્રાપ્ત થાય છે આ યોગમાં ધ્યાન (માનસિક ધ્યાન) હોતુંજ નથી કિન્તુ મનોયોગ + વચનવ્યાપાર તથા શારીરિકચેષ્ટાનો નિરોધ કરવા તરફ પ્રયત્ન હોય છે શુક્લધ્યાનના ત્રીજા ભેદમાં મનોયોગ તથા વચનવ્યાપારનો નિરોધ બરાબર પૂરો થઈ જાય છે જ્યારે શરીરચેષ્ટાનો નિરોધ પૂરો સિદ્ધ થતો નથી. તેરમા ગુણસ્થાનના અન્તમાં આ ત્રીજો ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું નામ છે—સૂક્ષ્મક્રિય, અર્થાત્ તે સ્થિતિમાં શરીરની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ રહેલી હોય છે

---

† शरीरपरिस्थदेहस्य न चमुक्तत्वम् ।

" मुक्तिसौधद्वारी [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] " ॥

' [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] " ॥
(અધ્યાત્મતત્ત્વાલોક [illegible])

+ શરીરધારી કેવલજ્ઞાની પરમાત્માને ત્રણે યોગો રહેલા હોય છે— કાયયોગ વચનયોગ અને મનોયોગ. ગમનાગમનાદિ ક્રિયાઓમાં કાયયોગ અને ઉપદેશ કરવામાં વચનયોગ રહેલો હોય છે [illegible] મન [illegible] નહિ, પરંતુ મનના [illegible] સમ્બન્ધ તેમને રહે છે [illegible] મન [illegible] અને અનુત્તર વિમાનના દેવોને જ્યારે [illegible] જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેઓ પોતાના સ્થાનમાંજ સ્થિર રહીને મનથી [illegible] પ્રશ્નને તે

सप्तम-प्रकरणम् ।

योगरूपणी ।

SEVENTH CHAPTER

Various Kinds of Yoga

(Shlokas 19)

One who earnestly and sincerely desires the acquisition of the Yoga-wealth should first try to understand the natural attributes and pure properties of the soul. It embraces the study of realities, doctrines of passions and feelings, cognitions, volitions and other mental faculties and the tenets of the practical morality and ethics &c. The attainment of the highest perfection is his natural goal and therefore he must adopt such means as would ensure success. The practice of steady contemplation on the Atma spirit in all its aspects and directions is the sure means for reaching the noble and sublime goal (ideal). It requires a continued unbroken state of purity of mind and body displayed in the form of indifference to worldly objects and pleasures and

[illegible] Philoso-
[illegible] The [illegible]
[illegible] of
[illegible] the
[illegible]
[illegible] to
[illegible]

[illegible] —

[illegible] મુક્તિનું દ્વાર છે [illegible]

લક્ષણ

પતંજલિ યોગનું લક્ષણ બતાવતાં કહે છે કે– 'યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધ' [illegible] ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવો એ યોગ છે આ લક્ષણ યથાર્થ છે [illegible] સમજી રાખવું જોઈએ કે આ લક્ષણ ઉન્નતયોગીના યોગનું [illegible] આપ્યું છે જૈનદૃષ્ટિએ શુક્લધ્યાનનો બીજો ભેદ કે જેની [illegible] સમસ્ત ચિત્તવૃત્તિઓનો સર્વથા વિલય થઈ જાય છે અને તત્કાળ [illegible] થાય છે તે યોગની અંદર આ લક્ષણ બરાબર ઘટે છે અગર [illegible] ચિત્તવૃત્તિ શબ્દથી સમસ્ત ચિત્તવૃત્તિઓ લેવા ઉપર ભાર [illegible] ન આવે તો ઉક્ત યોગને મેળવવામાં સાધનભૂત-પ્રારંભથી [illegible] યોગભૂમિકાઓ છે, તે સર્વની અંદર આ લક્ષણ પ્રાપ્ત થઈ

શકે છે. 'એકાગ્ર' કે 'નિરુદ્ધ' અવસ્થા એકદમ પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી, અતઃ તે અવસ્થા ઉપર આવવાને જે જે સાધનભૂત માર્ગો છે, તે સર્વને યોગના વિભાગો તરીકે ગણવામાં બાધ નથી. ચિત્તની સંપૂર્ણ સાત્ત્વિક અવસ્થાની પ્રાપ્તિના ઉપાય તરીકે જે જે ભૂમિકાઓ ઉપર પસાર થવાની જરૂર છે, તે સર્વની અંદર અમુક અમુક અંશે ચિત્તવૃત્તિનો રોધ રહેલો હોવાથી તે બધી ભૂમિકાઓ યોગના લક્ષણમાં લઇ શકાય છે.

અહીં એક વાત ધ્યાન આપવા જેવી છે કે જૈન દૃષ્ટિએ ધ્યાનના જે બે વિભાગો, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન, બતાવવામાં આવ્યા છે, તેમાં ધર્મધ્યાનની અંદર અને શુક્લધ્યાનના પ્રથમ ભેદની અંદર ચિત્તનો વિલય કરવામાં આવતોજ નથી, કિન્તુ ચિત્તની એકાગ્ર શુભચિન્તાશ્રેણી ચાલે છે. વસ્તુત ચિત્તને મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂરજ નથી અને એમ બનતું પણ નથી. હકીકત એમ છે કે ધર્મધ્યાનના ભેદોમાંથી પસાર થઇ જ્યારે શુક્લધ્યાનના પ્રથમ ભેદમાં અવાય છે, ત્યારે તે દશામાં બહુજ એકાગ્ર સૂક્ષ્મ ચિન્તાશ્રેણી ચાલે છે, અને ત્યાર પછી શુક્લધ્યાનના બીજા પ્રકારમાં એક અણુના એક પર્યાય ઉપરજ પૂર જોશથી ધ્યાનાગ્નિ જાજ્વલ્યમાન હોય છે. તે ધ્યાનની સમાપ્તિ થતાંજ સ્વતએવ મનનો વિલય, આવરણોનો ક્ષય અને કેવલજ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થઇ જાય છે.

પ્રસ્તુત મનના ત્રણ પ્રકારો એ છે કે-મનની શુભપ્રવૃત્તિ, મનની સ્થિરતા અને મનનો વિલય ક્રિયાયોગની અંદર મનની શુભપ્રવૃત્તિ, જ્ઞાનયોગની અંદર મનની સ્થિરતા અને જ્ઞાનયોગની પરાકાષ્ઠાની સ્થિતિમાં મનનો વિલય થઇ જાય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી મનની શુભ પ્રવૃત્તિ છે, સાતમા ગુણસ્થાનથી મનની સ્થિરતાનો પ્રકર્ષ થાય છે અને બારમા ગુણસ્થાનના અન્તમાં મનનો વિલય થાય છે.

આના પહેલાના શ્લોકમાં યોગના જે પાંચ પ્રકારો બતાવવામાં આવ્યા છે, તેમાં 'અધ્યાત્મ' અને 'ભાવના' એ મનની શુભ પ્રવૃત્તિમાં, 'ધ્યાન' તથા 'સમતા' એ મનની શુભપ્રવૃત્તિ તથા સ્થિરતામાં અને 'વૃત્તિસંક્ષય' એ મનના વિલયમાં આવે છે.

આ શ્લોકમાં પતંજલિના બતાવેલા યોગના જે બે ભેદો-'સંપ્રજ્ઞાત' અને 'અસંપ્રજ્ઞાત'-ઉલ્લેખવામાં આવ્યા છે, તેમાં 'સંપ્રજ્ઞાત' સમાધિ

શુક્લધ્યાનના પ્રથમ [illegible] પાડે [illegible]
સમાધિ છે જે ધ્યાનમાં [illegible]
સમાધિ છે અને [illegible] તેઅન[illegible]
સમાધિ છે બારમા ગુણસ્થાન [illegible]
અને પછી [illegible] મન [illegible]
કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ [illegible]

પતંજલિએ મન [illegible]
પરંતુ શરીરયોગનિરોધ [illegible] યોગ [illegible] છે [illegible]
[illegible]નિરંજન-પરબ્રહ્મ [illegible]
[illegible] આયુષ્યની અન્તમાં [illegible]
[illegible]માં ગુણસ્થાને તે યોગ [illegible]
[illegible] છે પરંતુ [illegible] યોગનું [illegible]
નથી. યોગનું સ્વરૂપ-યોગનું [illegible]
હોવાથી અને તેની [illegible] નિરોધ [illegible]
હોવાથી તેને (ચિત્તવૃત્તિનિરોધ) યોગનું લક્ષણ [illegible] પતંજલિએ
સમારે અનુચિત [illegible]

મને ગુપ્તિ વચનગુપ્તિ અને [illegible]ગુપ્તિ [illegible]
ગુપ્તિઓ જૈનશાસ્ત્રમાં [illegible] છે [illegible] મનોગુપ્તિ [illegible]
[illegible]ની [illegible] મનને વિષય [illegible] ગુપ્તિ [illegible]
પ્રકારો છે [illegible] ગુપ્તિ[illegible]
[illegible] ગુપ્તિ[illegible]
[illegible] ગુપ્તિ [illegible] કહે [illegible]
મનોગુપ્તિ [illegible]
તો મન-વચન-કાય [illegible]
[illegible] છે, એ [illegible]
[illegible] છે

अथ पञ्चधा योगस्य [illegible]—

अध्यात्म भावना ध्यान समता वृत्तिसंक्षय ।
इत्येवमध्यनूचाना ऊचाना योगपद्धतिम् ॥ ४ ॥

Those who are well-versed in Yoga (Yogāchāryas) have also laid down five kinds of Yoga as *Adhyātma (concentration on the Self)*, Bhāvanā (Reflections), Dhyāna (Meditation), Samatā (Quietude) and Vrittikshaya (Eradication of desires). (4)

Notes :—According to the Jain texts Yoga is also classified into Adhyātma, Bhāvanā, Dhyāna, Samatā, Vrittikshaya. An aspirant after Moksha must have the following requisites, *i. e.*, the close study of Dravyas, Tattvas, elucidated by competent Teachers, observance of the five full vows, keeping *in view the high sentiments of universal friendship*, compassion, delight, indifference, a firm and unshakable belief in the word of the Teacher. He becomes qualified after the attainment of right attitude. Adhyatma also comprises knowledge of the Self in its relation with the universe. Equipped with these capacities one realises the transcendental truth, *i. e.*, *becomes a Perfect soul. Dhyāna and Bhāvanā* Yogas are described in chapters III, V and VI.

Samatā Yoga.—The ordinary Jiva, without proper discrimination, values things as suits his nature, habits and wants. This is due to his ignorance acquired from the past lives. From time without beginning he is in the habit of doing so. There is nothing good or bad inherent in the object, but it is due to the perversity of his mind that he thinks so. Samatā has a very wider signification. It means the *proper realisation of the main principles*

[illegible]

[illegible] also explain [illegible]

[illegible]

[illegible] the [illegible] awakened. When [illegible] removed the Supreme Spiritual Truth would be realised and Vritti would rise [illegible]

Yoga is also classified into Lbha Yoga, Shasra Yoga and Samarthya Yoga. Ichha Yoga implies knowledge and desire to performing rites but firmness the chief characteristic comes in his way. In Shasra Yoga the aspirant advances in knowledge and belief and becomes alert and prompt and regularly performs rites and ceremonies. In the third Yoga intuitional perception by the help of pre-eminent spiritual exercises is attained. It is beyond the reach of scriptural knowledge. The third is classified into Dharma sannyasa and Yoga sannyasa. There are [illegible] cessive stages of Yoga.

Again Yoga is classified into Mantra-Yoga, Laya-Yoga, Hatha-Yoga and Raja-Yoga. Mantra-Yoga signifies the practice of the Mantras with

proper intonations of the sounds. The results would be the acquisition of wisdom along with the Siddhis. The Laya Yoga tends towards the absorption of the mind. It is practised in many ways. *Hatha-Yoga* signifies the practice of rigid bodily exerises; though it facilitates steady contemplation, yet it ends sometimes in the complete loss of bodily organs and powers. The guidance of a good spiritual teacher is essentially required. Rāja-Yoga is already described in the preceding pages.

Yoga is also classified into Jnāna-Yoga, Kriyā-Yoga and Bhakti-Yoga. Jnāna-Yoga and Kriyā-Yoga are described in the notes on verse I, chapter VI. Bhakti-Yoga signifies the practice of worshipping the Supreme Ideal with true love and piety without expecting reward in return. True devotion is inspired in the heart, being freed from all worldly grossness and impurities. With undecaying and unflinching faith the devotee worships the Supreme Ideal. None else in his view can be the worthy object of adoration. His faith, strengthened by meditation and devotion to the most *Adorable Ideal* results into true knowledge, and thus he achieves the final-goal the Realisation of Self. This path is meant for ordinary men and women who are unable to practise Raja-Yoga and Jnana-Yoga.

બીજી રીતે ઉપસંહરે—

" આસન, પ્રાણ, ધ્યાન, [illegible] અને [illegible] [illegible] છે. "—

ભાવાર્થ પ મ મ તે ... ક ત એ પ્રથમ મ અધ્યાત્મ છે+

પરમાત્માને હમેશ નમસ્કાર ... આવે તો એથી ચિત્તના દેષ ... એમનામાં ... ની નથી ને દૂર થઈ જાય છે ... જાય છે ... કરવાથી ચિત્ત ... અને ... કરવે તેને માટે ભગવાન ... ફરમાવે છે કે—

> દેવગુરુતા ...
> ... ॥ ૩૮૧ ॥
>
> + ... ।
> ... ॥ ૩૮૨ ॥

પ્રભુની પ્રતિમા ... અથવા નિર્મલ ... એકાન્ત વનનિકુંજમાં પરમાત્માનો જપ ... ઉપર સ્થિર દષ્ટિ રાખી શાન્ત ચિત્ત ... અથવા ... જપ કરવો

અથવા મૈત્ર્યાદિસ યુક્ત તત્ત્વચિન્તન અને ઉચિત વર્તન એ બનેનો સદ્યોગ એ અધ્યાત્મ છે આ અધ્યાત્મના નિરન્તરઅભ્યાસયુક્ત જે ... તેને ભાવના યોગ કહે છે સ્થિર પ્રદીપની જેમ સ્થિર આલમ્બનવાળુ શુદ્ધ ચિત્ત તે ધ્યાન યોગ છે ધ્યાનના ... સંસારના ... સમચિત્તજ્ઞાનનો જે લાભ તે સમતા યોગ છે સર્વ વૃત્તિઓનો જે નિરોધ તે વૃત્તિસંક્ષય યોગ છે

આ વૃત્તિસંક્ષય યોગ કેવલજ્ઞાન અને મુક્તિનું ... સાધન છે સર્વ મનોવૃત્તિઓનો સર્વથા ... કેવલજ્ઞાન પ્રકટે છે અને આયુષ્યના અન્તે શારીરિકયોગનિરોધ ... પ્રાપ્ત થય છે

હઠયોગ મન્ત્રયોગ, ભક્તિયોગ ક્રિયાયોગ જ્ઞાનયોગ, લયયોગ

+ ... ।
—યોગબિન્દુ ૩૮૦ મા શ્લોકમાં.

રાજયોગ વગેરે અનેક રીતના યોગના ભેદો પડે છે. આ બધાનું સ્વરૂપ હવે નવું જાણવાનું રહેતું નથી. તત્ર તત્ર સ્થલે આ બધા યોગોનું તાત્પર્ય જોવાઈજ ગયું છે. શ્વાસનિરોધ માટે હઠપ્રવૃત્તિ તે 'હઠયોગ' છે. ઈશ્વરવાચક કોઈ શબ્દનો એકાગ્ર જપ કરવો, અથવા તેનું પુનઃ પુનઃ ભાવન કરવું, તે 'મન્ત્રયોગ' છે. 'ભક્તિયોગ' ઈશ્વરની ઉપાસના કરવી એ છે. વિધિયુક્ત અનુષ્ઠાનોમાં પ્રયત્નશીલ રહેવું, એ 'ક્રિયાયોગ' છે. આત્મચિન્તન તરફ મનોવૃત્તિનું સ્થૈર્ય તે 'જ્ઞાનયોગ' છે. એક વસ્તુ ઉપર મનની શુદ્ધ તલ્લીનતા થવી, એ 'લયયોગ' છે. સ્થિર સમાધિ એ 'રાજયોગ' છે.

ધ્યાનમાં રાખવું કે આ બધા યોગોનું રહસ્ય આત્માને નિર્મળ બનાવવામાંજ સમાયલું છે. હઠયોગથી પણ મન ઉપર અંકુશ મૂકવાનો જ મતલબ છે. મન્ત્રયોગનું રહસ્ય પણ ચિત્તના કુસંસ્કારોનું પ્રક્ષાલન કરવામાંજ સમાયલું છે. ભક્તિયોગનો હેતુ પણ ચિત્તની પ્રસાદવૃત્તિ થવી એજ છે. ક્રિયાયોગનું કામ પણ જ્ઞાનયોગની ભૂમિકા બનાવવાનુંજ છે. જ્ઞાનયોગ, લયયોગ અને રાજયોગ એ ત્રણ તો પ્રાયઃ સમાનાર્થક છે. લયયોગ એ જ્ઞાનયોગની ઉચ્ચસ્થિતિ છે અને રાજયોગ એ લયયોગની પરાકાષ્ઠા છે. રાજયોગની પૂર્ણતા થતાં ચિત્તનો વિલય સ્વતઃ થઈ જાય છે, અને કેવલજ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થાય છે. *

प्रकारान्तरेण योगं त्रिधा विभजन् तं व्याख्यातुं प्रक्रमते—

इच्छा च शास्त्रं च समर्थता[1] चेत्येषोऽपि योगो मत आदिमोऽत्र ।
प्रमादतो ज्ञानवतोऽप्यनुष्ठा[2]ऽभिलाषिणोऽसुन्दरधर्मयोगः ॥ ५ ॥

Ichhayoga, Shastrayoga and Samarthyayoga are also divisions of Yoga. The first of these is Ichhayoga where the Yogi though knowing and already

* આ યોગના ભેદોમાં કોઈ કોઈ વખતે જુદી જુદી રીતથી જુદી જુદી રીતે પણ વ્યાખ્યા થઈ શકે છે. અહીં તો સંક્ષેપ અને સામાન્ય રીતેજ આ. સમજુતી આપી છે.

[1] सामर्थ्येन । [2] अनुष्ठानम्-अनुष्ठा ।

[illegible] desirous of pe[illegible] therefore th[illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] विभागे [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

[illegible] अथ शास्त्रयोग —

ज्ञान—बोधो दर्शन सद्दृष्टि इतप्रमादस्य यथाऽस्यशक्ति ।
धर्मयोगो वचनानुसारि स शास्त्रयोग परिवदिनव्य ॥ ६

It [illegible] [illegible] light belief [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] than what it is in the [illegible] and when [illegible] is [illegible] and when the practice of religious ceremonies is in strict conformity with scriptures according to the [illegible] of [illegible] (6)

[illegible]योग—

[illegible] [illegible] [illegible] अनुसार [illegible] [illegible]

[illegible] कहेवामा आवे छे —।

[illegible]र्थ्ययोग —

[illegible]स्तादुपायान विदुषो महर्षे शास्त्राऽवसात्यानुभवाविरार ।
[illegible] शक्त्युद्रेकाद्विशेषतया भवेद्य सामर्थ्ययोग तदुदाहरन्ति ॥ ७ ॥

The wise persons call it Samarthyayoga when a great sage [illegible] with the means of relig-

ious rites achieve through their pre-eminent spiritual exercises such intuitional perception as is unattainable even with scriptural knowledge. (7)

સામર્થ્ય યોગ—

“ શાસ્ત્રોથી સાધ્યમાર્ગનાં સાધનોને અનુભવ સમ્યક્ રીતે જાણતા એવા મહર્ષિને, ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્યનો વિકાસ થતાં, શાસ્ત્રોથી પ્રાપ્ત ન થઇ શકે એવા અનુભવના માર્ગ ઉપર જે પહોંચવું, તેને ' સામર્થ્યયોગ ' કહે છે. ”—૭

सामर्थ्ययोगमप्यथ निवेदयति—

न सिद्धिसम्पादनहेतुभेदाः सर्वेऽपि शास्त्राच्छकनीयबोधाः ।
सर्वज्ञता तच्छ्रुतितोऽन्यथा स्यात् तस्मादतिप्रज्ञानगतः स योगः ॥८॥

तत्र प्रातिभं केवलबोधभानोः प्राग्वृत्तिकं स्यादरुणोदयाभम् ।
'ऋतम्भरा' 'तारकं' एवमादिनामानि तस्मिन्नवदन् परेऽपि ॥९॥

All the special means for the achievement of perfection are not even capable of cognition through scriptures. If it be so, Omniscience can be obtained by the hearing of scriptures only, but it is otherwise. (The attainment of high knowledge through religious books or scriptures is however quite indirect.) So this Samarthyayoga is calculated to reveal intuitional knowledge. (8)

Pratibhajnana is the morning light of the rising sun (i. e., the morning twilight precedes the rise of the sun in the morning, so the intuitional divine knowledge precedes the absolute knowledge). Other Yogas even introduce this knowledge as holding to the truth or spiritual clearness. (9)

[illegible]ત નિવેદન—

" સાંખ્યને [illegible] અપનાવા તમામ [illegible] મેથી [illegible]
[illegible] નથી. એમ [illegible] હે [illegible] શાસ્ત્ર[illegible] [illegible] અનુભવ
[illegible] મળી [illegible] અને [illegible] સર [illegible] [illegible]
[illegible]યોગ) પ્રતિભ [illegible] [illegible]
[illegible] સૂત્રના [illegible]ભાવ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]નો
[illegible] દ્વારા [illegible] [illegible] કરે છે —[illegible]

[illegible]ખ્યા

ઉકૃષ્ટ યોગ ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible]
[illegible]ની પદ્ધતિના જ્ઞાન [illegible] [illegible] સધ્ધાં [illegible] [illegible]
[illegible] પદાર્થનું જ્ઞાન શાસ્ત્રોથી મળી શકે [illegible] [illegible] [illegible] શાસ્ત્રના
[illegible] તત્ત્વોમાં સારી પેઠે અવગાહન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]સનો પરિપાક થતાં એવા અનુભવ પ્રકટે [illegible] ઉકૃષ્ટ પામની
[illegible]યોગની) પદ્ધતિ ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible]
[illegible]—એ જ્ઞાન [illegible] તે યોગ ઉપર [illegible] સારી રીતે પસાર થઈ
[illegible] છે એ જ્ઞાનાલોકને પ્રાતિભ નામ આપવામાં આવ્યું છે
[illegible] આત્મસ્થિતિએ પહોંચેલાઓને એ જ્ઞાનાલોકના પ્રદુર્ભાવ
છે

જેમ અરુણોદય રાત્રિ [illegible] દિવસ [illegible] [illegible] [illegible] છે તેમ
જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન એ [illegible] [illegible] [illegible] છે કેવલ
અને શ્રુતજ્ઞાન એ [illegible] [illegible] [illegible] જ્ઞાન વ્યવસ્થિત છે
એ [illegible] અભિન્ન [illegible] [illegible] છે જુઓ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયનો
[illegible] ૧[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અહીં પ્રસંગત જ્ઞાનના ભેદો જૈનદૃષ્ટિએ [illegible] [illegible] પ્રસ્તુત છે
આત્માને મુખ્ય ગુણ જ્ઞાન છે તેને [illegible] જ્ઞાનાવરણ કર્મના
[illegible] ઉપર આધાર રાખે છે એ [illegible] જેમ જેમ [illegible] [illegible]
છે તેમ તેમ જ્ઞાનમાત્રાનો વિકાસ [illegible] [illegible] આથી જ્ઞાનના
[illegible] ભેદો પડી શકે, એ [illegible] [illegible] [illegible] જૈનશાસ્ત્રકારો

જ્ઞાનનો પાંચ વિભાગોમાં સંગ્રહ કરે છે. તે પાંચ વિભાગો—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન.

મનયુક્ત ઇન્દ્રિય અને પદાર્થના સંબન્ધથી અથવા કેવળ મનદ્વારા ઉત્પન્ન થતું જે જ્ઞાન તે **મતિજ્ઞાન** છે. ચક્ષુદ્વારા જે રૂપનું દર્શન થતું, જિહ્વાદ્વારા જે રસગ્રહણ થતું, નાસિકાદ્વારા જે ગન્ધગ્રહણ થતું, ત્વચાદ્વારા જે સ્પર્શન થતું, શ્રોત્રદ્વારા જે શબ્દશ્રવણ થતું અને મનદ્વારા જે આલોચન થતું, તે બધું મતિજ્ઞાન છે. મતિજ્ઞાનના ચાર ભેદો પાડ્યા છે-અવગ્રહ, ઇહા, અવાય અને ધારણા. અર્થનું જે સામાન્ય ગ્રહણ તે અવગ્રહ, ત્યારપછી વસ્તુનો જે પરામર્શ તે ઇહા, વસ્તુનું અવધારણ તે અવાય અને અવધારણની અવિચ્યુતિ-વાસના-સ્મરણરૂપા જે અવસ્થા તે ધારણા છે. છએ ઇન્દ્રિયોથી (ચક્ષુ આદિ પાંચ અને મનથી) ઉપજતા મતિજ્ઞાનમાં આ ચાર ભેદો પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરથી ઇન્દ્રિય-અર્થના સંબન્ધથી ઉપજતું જ્ઞાન એજ મતિજ્ઞાનનું લક્ષણ છે. શાબ્દબોધ અર્થાત્ શબ્દશ્રવણથી ઉપજતો જે બોધ તે **શ્રુતજ્ઞાન** છે. અહીં તર્કદૃષ્ટિએ એમ કહી શકાય કે મતિજ્ઞાનનું લક્ષણ શ્રુતજ્ઞાનમાં પ્રાપ્ત થાય છે; કેમકે મતિજ્ઞાનનું-ઇન્દ્રિયાર્થસંબન્ધથી ઉત્પન્ન થવારૂપ લક્ષણ શ્રુતજ્ઞાનમાં આવી જાય છે. તો આ 'અતિવ્યાપ્તિ' દોષનો નિરાસ કરવા માટે મતિજ્ઞાનના લક્ષણમાં શબ્દબોધભિન્નત્વ એટલું ઉમેરી દેવું. શબ્દજનિત અર્થબોધથી અતિરિક્ત એવો જે ઇન્દ્રિયાર્થસંબન્ધજન્ય બોધ તે મતિજ્ઞાન છે. આવી રીતે લક્ષણનો પરિષ્કાર કરવાથી દોષનો અવકાશ રહેશે નહિ.

શ્રુતજ્ઞાનનું લક્ષણ શાબ્દબોધ-અર્થાત્ શબ્દજનિત અર્થબોધ છે, એ કહેવાઇ ગયું છે. આ લક્ષણ નિર્દોષ છે. કેમકે તે સર્વ શ્રુતજ્ઞાનમાં રહી કરીને અન્યત્ર જતું નથી. શ્રોત્રેન્દ્રિયને લાગતા શબ્દના અવગ્રહ, ઇહા વગેરે શબ્દવિષયક છે, પણ તે શબ્દજનિત-અર્થબોધરૂપ નથી, માટે એમાં શ્રુતજ્ઞાનની અતિવ્યાપ્તિનો પ્રસંગ આવતો નથી; તેમજ વિચારણાત્મક ઇહામાં આન્તરિક શબ્દોલ્લેખ હોવા છતાં પણ તે શબ્દજનિત-અર્થબોધરૂપ નહિ હોવાથી તેમાં પણ પ્રસ્તુત લક્ષણ ચાલ્યું જતું નથી.

અહીં એક પ્રશ્ન ઉભો થઇ શકે છે કે—પુસ્તક વાંચવાથી થતું જે જ્ઞાન, હસ્તની ચેષ્ટા, ઉપરસન્ધીઓ વગેરેથી થતું જે જ્ઞાન, તારના કટકટ શબ્દોથી થતું જે જ્ઞાન એ ક્યાં ગણે. શબ્દજનિત

ત્યારથી રહીને ... તેના અવધિજ્ઞાન ... સમાન રહી
ને પ્રથમ ... નાશ
થી તે અનાશી ... મને કેવ
... અવધિ ...

તેવું મન:પર્યાયજ્ઞાન ...
... છે ... મન
... ગુણ ...
... ગુણ છે
... તેનો ...
... અમુક છે મન ...
નહિ ... તેનો
... અનન્તાંશ ...
... મનનદ્ર
... એ પ્રકારે ...

મન:પર્યાયજ્ઞાનના બે ભેદ છે—ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ. આ બે આત્મને થી ... વિશુદ્ધિથી મન:પર્યાય ... પ્રથમ ... બીજો ભેદ વિશુદ્ધ છે અને પ્રથમ ભેદ ... બીજો ભેદ અપ્રતિપાતી છે.*

---

*અવધિજ્ઞાન અને મન:પર્યાયજ્ઞાન એ બંને જ્ઞાન રૂપી પદાર્થને વિષય ... મન:પર્યાયજ્ઞાનના વિષયક્ષેત્ર કરતાં અવધિજ્ઞાનનું વિષયક્ષેત્ર છે. આ રીતે અવધિજ્ઞાનના ... મન:પર્યાયજ્ઞાનની ... કરી શકાય છે, એમ ભગવાન સિદ્ધસેનદિવાકર નિશ્ચયદ્વાત્રિંશિકામાં+ જણાવે છે.

+ આ શ્લોકથી—

प्रार्थना-प्रतिघाताभ्यां चेष्टन्ते द्वीन्द्रियादयः ।
मनःपर्यायविज्ञानं युक्तं तेषु न चान्यथा ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] નિયમ [illegible] નિયમ હોવાથી [illegible] જેમ [illegible]

૩ [illegible] નિદ્રા [illegible] નિદ્રાનિદ્રા [illegible] પ્રચલા, [illegible]

[illegible]

દેશઘાતિ પ્રકૃતિના સ્પર્ધક (રસસમૂહ) પણ ચઉઠાણીયા ત્રિઠાણીયા દુઠાણીયા અને એકઠાણીયા હોય છે. દેશઘાતિના ચઉઠાણીયા અને ત્રિઠાણીયા રસસ્પર્ધક સર્વઘાતિ જ હોય છે. બેઠાણીયામાં કેટલાક સર્વઘાતિ અને કેટલાક દેશઘાતિ હોય છે અને એકઠાણીયા રસ દેશઘાતિ જ હોય છે.

સર્વઘાતિ દેશઘાતિ કર્મોના સર્વઘાતી રસના નિરંતર [illegible] ઉદયમાં આવેલ તે રસનો ક્ષય અને ઉદયમાં નહિ આવેલ તે રસનું વિષ્કંભન (ઉપશમ) કરવું તેનું નામ ક્ષયોપશમ છે. ઉદાહરણ તરીકે મતિજ્ઞાનાવરણનો જે સર્વઘાતિ વા દેશઘાતિ રસ મતિજ્ઞાનને અટકાવનાર છે તેને [illegible] દેશથી જે પ્રમાણમાં [illegible] બહાર આવે છે તે મતિજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ થયો. મતિજ્ઞાન પ્રમાણે સમજવું. ક્ષયોપશમ દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ ઉપર જ કેટલીક સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનો પણ થાય છે જેવા કે [illegible] અનંતાનુબંધી વગેરે. વિશેષ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે સર્વઘાતિની પ્રકૃતિઓનો

योगसंन्यासस्य यथार्थत्वेऽपि योगताख्यापना साधयति—

असावयोगोऽपि मनोवचोऽङ्गव्यापाररोधात् सकलप्रकारैः ।
अत्यन्तमुक्त्या सह योजनेन योगो भवाम्भोनिधिरोध एव ॥ ११ ॥

The second Yoga Samnyasayoga is also in the absence of Yoga (from one point of view) because in this state all functions of mind speech and body are stopped in every way It is called Yoga because it leads on to the state of absolute freedom This Yoga is an embankment protecting against the ocean of worldliness (11)

યોગસંન્યાસને યોગ કેવી રીતે કહેવો ?—

એ યોગસંન્યાસ અયોગ–અવસ્થા છે કેમકે તે અવસ્થામાં મન-વચન શરીરના તમામ વ્યાપારો સર્વથા નિરુદ્ધ થઈ ગએલા હોય છે એમ છતાં તે મુક્તિની સાથે જોડી દેનાર હોવાથી યોગ–સ્વરૂપ છે * આ યોગ સંસારરૂપ મહાસાગરનો બંધ છે "— ૧૧

योगसंन्यासयोगस्य किं फलम् ?—

अमुं च योगं समुपागतो द्राक् प्राप्नोति मोक्षं क्षणमात्र एव ।
सर्वेऽवशेषा भवधारणार्हाः कर्माणि हन्ति ध्रुवमेष योगः ॥ १२ ॥

One adept in this Yoga attains to absolute freedom even in a moment The karmic forces remaining after (which remain at the time of attainment of the state of Omniscience) are completely destroyed in a moment under this Yoga (12)

---

* યોગનું ફળ મુક્તિ બતાવેલું છે તે મુક્તિ સાથે જોડવું થાય છે આ અન્તિમ યોગ મુક્તિની સાથે તત્કાલ જોડી દેનાર છે એ માટે તે પરમ 'યોગ' છે

nt at onv
Loka

Thus the
a plain
does no
no
tion with
consequently
phenomenal

...યોગથી આવિર્ભૂત થતા આત્મ —

શરીરથી
ઉપર
પ્રીત
રહીને
... આ ... (...) ...
... —૧૨ ૧૪ ૧૫ ૧૬.

* ...
પાતંજલ ... ૭૬૭

[illegible] ર ના નથી

[illegible]

[illegible] કોઈક મગ

[illegible] મગ પકડી નથી

[illegible] સંસારની ગતિ પકડી નથી

[illegible]

[illegible] ભવ્યત્વ અને અભવ્યત્વનું લક્ષણ [illegible] સ્પષ્ટ જણાવે છે કે— જેના [illegible] સંબંધમાં [illegible] હશે કે અભવ્ય [illegible] તથા જેને મનમાં એમ [illegible] હું ભવ્ય હોઈશ [illegible] એવી રીતે ભવ્ય હોવાની રુચિ હોય અને [illegible] ઉત્પન્ન થતો હોય તે [illegible] ઉત્પન્ન થતી જ નથી [illegible] ચિન્તા અભવ્યના મનમાં ઉત્પન્ન જ [illegible] ભવ્ય છે કારણ કે આવી [illegible]

અહીં એક [illegible] છે તે એ છે કે— જે વસ્તુની [illegible] નિયમ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ થાય છે તે વસ્તુનો નાશ થાય છે એ [illegible]

* જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધારના ૨૧૪ મા દ્વારમાં આચારાંગ સૂત્રની વૃત્તિમાં પણ— "અભવ્યસ્ય ભવ્યાભવ્યશઙ્કાયા અભાવાત્" એ વાક્યથી અભવ્યને ભવ્ય અભવ્યતની શંકાનો અસંભવ જણાવ્યો છે

કારણ]

જુવો લોકોએ ! કારણ કે [illegible]
શક્તિનું કેટુ છે અને [illegible]
સમાધનમા એ ધ્યાનમ [illegible]
કમો ભુખાતા જાય છે અને [illegible]
કોઈ પણ અમુક [illegible]
કિન્તુ જૂદા જૂદા [illegible]
છે, એ સહજ સમજ [illegible]
આકાશના સર્વ [illegible]
મે મનો નાશ [illegible]
તો આખરે [illegible]
આદિમ છે [illegible]
રહેતી નથી તો પછી શુકનધ્યાન
એમાં અપહિત શું છે !

એ સિવાય સંસારના મનુષ્ય [illegible]

[illegible]

સંસારરૂપ મહેલ, માત્ર બેજ થાંભલા ઉપર ટકી રહ્યો છે, અને તે રાગ તથા દ્વેષ છે. મોહનીય કર્મનું સર્વસ્વ રાગ અને દ્વેષ છે. તાલ વૃક્ષના શિર ઉપર સોય ભોંકી દેવાથી જેમ આખું તાલ વૃક્ષ સુકાઇ જાય છે; તે પ્રમાણે સર્વ કર્મોનું મૂળ જે રાગ-દ્વેષ, તેના ઉપર પ્રહાર કરવાથી-તેનો ઉચ્છેદ કરવાથી આખું કર્મવૃક્ષ સુકાઈ જાય છે-નાશ પામી જાય છે.

પૂર્વે જોઇ ગયા છીએ તેમ મુક્તિના બે ભેદો પાડી શકાય છે-જીવન્મુક્તિ અને પરમુક્તિ. **શરીરાવચ્છિન્ન કેવલજ્ઞાન** એ જીવન્મુક્તિનું લક્ષણ છે. શરીરધારી કેવલીઓ જીવન્મુક્ત છે. સર્વ કર્મોનો ક્ષય થતાં જે અશરીરી-સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, તે પરમુક્તિ છે. કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું કે આત્મા પરમાત્મા બની ગયોજ; કારણ કે લોકાગ્રવર્તી સિદ્ધાત્માઓ અને શરીરધારી કેવલજ્ઞાનીઓના કેવલજ્ઞાનમાં પરમાણુ જેટલો પણ ફરક હોતો નથી, એ બન્નેનું કેવલજ્ઞાન બિલકુલ સરખું હોય છે. આત્મસ્વરૂપનું સર્વસ્વ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં આત્માને પરમાત્મા થવામાં કંઇ બાકી રહેતી નથી. કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વખતે નષ્ટ થતાં રહી ગયેલાં 'અઘાતિ' કર્મો કેવલીને જે પરિણામ બતાવે છે, તે અકિંચિત્કર છે. એથી આત્મસ્વરૂપને કંઇ લાગતું વળગતું નથી. અસ્તુ.

કેવલજ્ઞાનના સંબન્ધમાં ઘણાઓને શંકા રહ્યા કરે છે કે "એવું તે જ્ઞાન કોઇને હોતું હશે ખરું કે જે અખંડ બ્રહ્માંડના-સકલ લોકાલોકના ત્રણે કાલના તમામ પદાર્થો ઉપર પ્રકાશ પાડે ?" પરંતુ એમાં કશું શંકા કરવા જેવું નથી. જ્ઞાનની માત્રા મનુષ્યોમાં એક બીજા કરતાં અધિકાધિક દેખવામાં આવે છે. આ શું સૂચવે છે ? એજ કે જે આવરણ થોડું ઘણું ખસવાથી જ્ઞાન, અધિક અધિક પ્રકાશમાં આવે છે, તે આવરણ, અગર બિલકુલ ખસી જાય, તો સંપૂર્ણ જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય. આ હકીકતને એક દૃષ્ટાન્તથી જોઇએ કે-નાની મોટી વસ્તુઓમાં જે પહોળાઇ, એક બીજાથી ઘણી ઘણી જોવામાં આવે છે, તે પહોળાઇ વધતી વધતી આકાશમાં વિશ્રાન્તિ લે છે, અર્થાત્ વધતી જતી પહોળાઇનો અન્ત આકાશમાં આવે છે. આકાશથી આગળ પહોળાઇનો પ્રકર્ષ નથી. સંપૂર્ણ પહોળાઇ આકાશમાં આવી ગઇ છે. આ દૃષ્ટાન્ત પ્રમાણે જ્ઞાનની માત્રા પણ વધતી વધતી કોઇ પુરુષવિશેષમાં વિશ્રામ લીધેલી હોવી જોઇએ, એમ ન્યાયથી સિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાનના વધતા જતા પ્રકર્ષનો જેની અંદર

આત્મા આવે છે જેનથી ... [illegible] ... છે, એવે ... [illegible] ... સર્વ છે, સર્વદર્શી ... [illegible] ... ન છે

પ્રાચીન દર્શનશાસ્ત્રો ... [illegible] ... એમ કે શાસ્ત્રો જોતાં ... [illegible] ... (આત્મ) ... [illegible] ... વગેરે મેળ ... [illegible] ... છે ... [illegible] ... દર્શનશાસ્ત્રમાં ... [illegible] ... છે કે સમ્યગ્ ... [illegible] ... નથી સમજતો કે મુક્તિ ઉપર ... [illegible] ... કરવામાં કે દર્ને પણ વધારે રહેતો હોય

મુક્તિના ઉપરથી ... [illegible] ... મુક્તિના સ્વરૂપના પણ વિદ્વાનોની ભિન્ન ભિન્ન ... [illegible] ... પરન્તુ ... [illegible] ... પણ શુદ્ધ એક લક્ષ્ય હોવી ... [illegible] ... શુદ્ધ ... [illegible] ... સ્થિતિને મુક્તિ કહેવામાં ... [illegible] ... તેમ નથી

... [illegible] ... કેટલાક વિદ્વાનો મુક્તિ ... [illegible] ... નથી, પરંતુ ... [illegible] ... જ્ઞાન (... [illegible] ...) એ ... [illegible] ... સ્વરૂપ છે ... [illegible] ... સ્થિતિ ... [illegible] ... એવા છતાં પણ ... [illegible] ... તેનું કારણ એજ છે કે તે ... [illegible] ... (અત્ર ... [illegible] ...) ... [illegible] ... છે ... [illegible] ... છતાં પણ ... [illegible] ... શકતી નથી તેમ ... [illegible] ... સ્વરૂપી આત્મ ... [illegible] ...

૭૭૩

સપ્તભંગી

ઉપર જોઈ ગયા છીએ કે—સ્યાદ્વાદ એક જ વસ્તુમાં જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ—નાસ્તિત્વ નિત્યત્વ—અનિત્યત્વ વગેરે અનેક ધર્મો હોવાનું કહે છે આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે—વસ્તુસ્વરૂપ જેવા પ્રકારનું હોય તેવી રીતે તેનો વિવેચન કરવી જોઈએ વસ્તુસ્વરૂપની વિચારણા કરતાં એમ કહ્યું કે ઘડો અનિત્ય છે આ પ્રશ્ન ઉપર સાધન અનેક માત્ર એમ જ કહે કે—ઘડો અનિત્ય જ છે તો એ કથન યથાર્થ નથી કારણ અધૂરું છે, કેમકે તે કથન ઘડો

સ્યાદ્વાદને સ્થાન આપે છે ઉપરાંત ચાર્વાકને પણ સ્યાદ્વાદની આજ્ઞામાં બંધાવું પડ્યું છે જેમો—પૃથ્વી જળ તેજ અને વાયુ એ ચાર તત્ત્વો સિવાય પાંચમું તત્ત્વ ચાર્વાકને મંજૂર નથી, એથી એ ચાર તત્ત્વોથી પ્રાદુર્ભૂત થયું ચૈતન્ય તે ચાર તત્ત્વોથી જૂદું તો ચાર્વાકથી માની શકાય નહિ અગર ચૈતન્યને એકસ્વરૂપ માને, તો પણ પૃથિવ્યાદિ પાંચ ચેતન બનાવો હોય ચાર્વાકની દૃષ્ટિથી બરાબર નથી અનેકોવ ચાર્વાકનું કહેવું એમ છે, અગર ચાર્વાકે એમ કહેવું જોઈએ કે—ચૈતન્ય, પૃથિવ્યાદિઅનેકસ્વરૂપ છે આવી રીતે એક ચૈતન્યને અનેકસ્વરૂપ—અનેક તત્ત્વાત્મક માનવું એ સ્યાદ્વાદની જ છાપ છે

' જૂદા જૂદા નયની વિવક્ષાથી ભિન્ન ભિન્ન અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર વૈદિક સર્વ તન્ત્રોને માનતાં જૈન—સ્યાદ્વાદને વખોડી શકે નહીં '

૧ આવી રીતે માનવાથી પણ ચ માની મંજૂર સક્તી નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું એ વિષે આચાર્ય સહિતના ગ્રન્થો જોવા સ્યાદ્વાદના સમ ધ્યાનમાં આચાર્યની સમ્મતિ લેવી કે નહિ તે વિષે હેમચન્દ્રાચાર્ય વીતરાગ સ્તોત્રમાં આ પ્રમાણે કહે છે—

" सम्मतिर्विमतिर्वापि चार्वाकस्य न मृग्यते ।
परलोकाऽऽत्ममोक्षेषु यस्य मुह्यति शेमुषी " ॥

અર્થાત્—સ્યાદ્વાદના સમ્બન્ધમાં ચાર્વાક કે જેની બુદ્ધિ પરલોક આત્મા અને મોક્ષમાં મૂઢ બની છે તેની સમ્મતિ કે વિમતિ (પસંદગી કે નાપસંદગી) લેવાની જરૂર નથી

દ્વિતીય શબ્દપ્રયોગ— [illegible] નિત્ય છે, એ નક્કી વાત છે પરન્તુ અમુક અપેક્ષાએ [illegible] બીજા [illegible] ધર્મમા અમુક અપેક્ષાએ [illegible] છે

તૃતીય શબ્દ પ્રયોગ— [illegible] અનિત્ય [illegible] નિત્ય એ બન્ને ધર્મવાળો છે [illegible] અમુક અપેક્ષાએ, મુખ્ય [illegible] અનિત્ય અને નિત્ય છે [illegible] જે કહેવુ, આ બીજો [illegible] મુખ્ય [illegible] ધર્મનુ વિધાન અને [illegible] નિષેધ [illegible]

ચતુર્થ શબ્દપ્રયોગ— [illegible] બીજા વાક્યમા [illegible] અનિત્ય અને નિત્ય [illegible] કેમકે [illegible] (કથ) એટલે અનિત્ય અને નિત્ય કહેવા [illegible] નિત્ય કે બીજો કોઈ શબ્દ [illegible] શબ્દથી વ્યવહારમા [illegible] અનુભવાય છે તેમ નિત્ય રૂપે પણ અનુભવાય છે [illegible] અનિત્યરૂપે [illegible] નથી તેમજ [illegible] નિત્ય [illegible] નથી કિન્તુ [illegible] વિલક્ષણ [illegible] અનિત્ય એ બન્ને [illegible] નહિ કિન્તુ [illegible] અવક્તવ્ય છે

કશુ નથી વસ્તુમા એક ધર્મ નથી, એ આપણે જોઇ ગયા છીએ અનેક ધર્મવાળી વસ્તુમા અમુક ધર્મને લગતો જે અભિપ્રાય બધાય છે, તેને જૈનશાસ્ત્રો 'નય સજ્ઞા આપે છે વસ્તુમા જેટલા ધર્મો છે, તે બધાને લગતા જેટલા અભિપ્રાયો, તેટલા નયો' કહેવાય છે

એકજ ઘટ વસ્તુ, મૂળ દ્રવ્ય-માટીની અપેક્ષાએ વિનાશી નથી, અર્થાત્ નિત્ય છે, કિન્તુ ઘટના આકારરૂપ પરિણામદષ્ટિએ બરાબર વિનાશી છે એમ જુદી જુદી દષ્ટિએ ઘટને નિત્ય માનવો અને વિનાશી માનવો, એ બન્ને નયો છે

આત્મા નિત્ય છે, એમ સહુ કોઇ માને છે, અને વાત પણ બરાબર છે, કેમકે તેનો નાશ થતો નથી પરતુ તેનુ પરિવર્તન વિચિત્રરૂપે થતુ રહે છે, એ બધાના અનુભવમા ઉતરી શકે એવી હકીકત છે કેમકે આત્મા કોઇ વખતે પશુ અવસ્થામા હોય છે ત્યારે કોઇ સમયે મનુષ્ય અવસ્થામા મુકાય છે વળી કોઇ અવસરે દેવગતિનો ભોક્તા બને છે પુન ક્યારેક નરક આદિ દુર્ગતિઓમા જઇને પડે છે આ કેટલુ બધુ પરિવર્તન ? એકજ આત્માના સબન્ધમા આ કેવી વિલક્ષણ અવસ્થાઓ ? આ શુ સૂચવે છે ? ખરેખર આત્માની પરિવર્તનશીલતા એકજ શરીરના પરિવર્તનની સાથે પણ આત્મા પરિવર્તનની ઘટમાળમા ફરતો સમજી શકાય છે આવી સ્થિતીમા આત્માને સર્વથા-એકાન્ત નિત્ય માની શકાય નહિ, અતએવ આત્માને એકાન્તનિત્ય નહિ એકાન્તઅનિત્ય નહિ કિન્તુ નિત્યાનિત્ય માનવાનુ પ્રાપ્ત થાય છે આવી હાલતમા જે દષ્ટિએ આત્મા નિત્ય છે તે અને જે દૃષ્ટિએ આત્મા અનિત્ય છે તે બન્ને દષ્ટિઓ નયો કહેવાય છે

શરીરથી આત્મા જૂદો છે, એ વાત સુસ્પષ્ટ અને નિસન્દેહ છે પરન્તુ એમા એટલુ ધ્યાનમા રહેવુ જોઇએ કે-દહીમા જેમ માખણ વ્યાપીને રહેલુ છે તેમ શરીરમા આત્મા વ્યાપીને રહ્યો છે આ ઉપરથી ઘટ અને તેમા રહેલા લડુની જેમ શરીર અને આત્મા જુદા સિદ્ધ થતા નથી એ ખુલ્લુ જણાય છે અને એથીજ શરીરના કોઇ પણ ભાગમા કાઇક ચોટ લાગે કે તુરત જ આત્માને વેદના થવા લાગે છે શરીર અને આત્માના આવા ગાઢ-અત્યન્તગાઢ સબન્ધને લઇ જૈનશાસ્ત્રકારો

એકને 'સકલાદેશ' કહેવામાં આવે છે, જ્યારે બીજી સપ્તભંગી 'વિકલાદેશ' છે. 'અમુક અપેક્ષાએ ઘટ અનિત્ય જ છે' એ વાક્યથી અનિત્ય ધર્મની સાથે રહેલા ઘટના બીજા તમામ ધર્મોને બોધન કરવાનું કામ 'સકલાદેશ' નું છે. 'સકલ' એટલે તમામ ધર્મોને, 'આદેશ' એટલે કથન કરનાર, એ 'સકલાદેશ' છે. એને 'પ્રમાણવાક્ય' કહેવામાં આવ્યું છે, કેમકે પ્રમાણ, વસ્તુના તમામ ધર્મોને વિષય કરનારું હોય છે. 'અમુક અપેક્ષાએ ઘટ અનિત્ય જ છે, એ વાક્યથી ઘટના માત્ર અનિત્ય ધર્મને બતાવવાનું કામ 'વિકલાદેશ' નું છે. 'વિકલ' એટલે અપૂર્ણ અર્થાત્ અમુક વસ્તુધર્મને, 'આદેશ' એટલે કથન કરનાર એ 'વિકલાદેશ' છે. વિકલાદેશને 'નયવાક્ય' માનવામાં આવ્યું છે. 'નય' એ પ્રમાણનો અંશ છે. 'પ્રમાણું,' સમ્પૂર્ણ વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે, જ્યારે 'નય' તેમાના અંશને ગ્રહણ કરે છે.

એ દરેક સમજી શકે છે કે-શબ્દ યા વાક્યનું કામ અર્થનો બોધ કરાવવાનું હોય છે. વસ્તુનું સમ્પૂર્ણ પ્રકારે જે જ્ઞાન, તે પ્રમાણ અને તે જ્ઞાનને પ્રકાશમાં મૂકનારું જે વાક્ય, તે 'પ્રમાણવાક્ય' કહેવાય છે. વસ્તુના અમુક અંશનું જે જ્ઞાન તે નય, અને તે અમુક અંશના જ્ઞાનને પ્રકાશમાં મૂકનારું જે વાક્ય, તે 'નયવાક્ય' કહેવાય છે. આ પ્રમાણવાક્યો અને નયવાક્યોને સાત વિભાગમાં વ્હેંચવાં, એ 'સપ્તભંગી' છે.*

હવે 'નય'નું બહુ ટૂંકમાં દિગ્દર્શન કરી લઇએ—

નય.

એકજ વસ્તુ પરત્વે જૂદી જૂદી દૃષ્ટિએ ઉત્પન્ન થતા જૂદા જૂદા યથાર્થ અભિપ્રાયો 'નય' કહેવામાં આવે છે. એકજ મનુષ્યને જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ કાકો, મામો, ભત્રીજો, ભાણેજ, ભાઇ, પુત્ર, પિતા, સસરો અને જમાઇ તરીકે જે માનવામાં આવે છે, તે 'નય' સિવાય બીજું

---

* આ વિષય અત્યન્ત ગહન છે. ખૂબ વિસ્તારવાળો છે. 'સપ્તભંગીતરંગિણી' નામના જૈનતર્કગ્રન્થમાં આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. 'સમ્મતિપ્રકરણ' વગેરે જૈનન્યાયશાસ્ત્રોમાં આ વિષયને ઉંડાણથી ચર્ચવામાં આવ્યો છે.

માનરૂપે વ્યવહાર કરવો, એ ' ભૂતનૈગમ ' છે.[1] જેવી રીતે-" તેજ આ દીવાલીનો દિવસ છે, કે જે દિવસે મહાવીરસ્વામી નિર્વાણ પામ્યા હતા." આ ભૂતકાળનો વર્તમાનમાં ઉપચાર છે. મહાવીરના નિર્વાણનો દિવસ આજે (આજના દીવાળીના દીવસે) માની લેવાય છે. આવી રીતે ભૂતકાળના વર્તમાન તરીકે ઉપચારનાં અનેક ઉદાહરણો છે, થનારી વસ્તુને થઇ કહેવી એ ' ભવિષ્યન્નૈગમ ' છે. જેવી રીતે-ચોખા પૂરા રંધાયા ન હોવા છતાં ' ચોખા રંધાઇ ગયા ' એમ કહેવું. ચોખા રંધાઇ જવા આવ્યા હોય-ચોખાને ચૂલેથી ઉતારવાને કિંચિન્માત્ર વિલંબ હોય, ત્યારે ચોખા રંધાઇ ગયા કહેવાનો વ્યવહાર જોવાય છે. અથવા અર્હન્ દેવ, મુક્તિ પામ્યા પહેલાં મુક્ત થયા, જે કહેવાય છે, તે ભવિષ્યન્નૈગમ છે. ચોખા રાંધવાને લાકડાં પાણી વગેરેની તૈયારી કરતા મનુષ્યને કોઇ પૂછે કે ' શું કરો છો ? ' તો, તેના જવાબમાં તે એમ કહે કે-' ચોખા રાંધું છું. ' તો તે ' વર્તમાનનૈગમ ' છે. કેમકે ચોખા રાંધવાની ક્રિયા અથવા ચોખાને રંધાવવાની ક્રિયા, જે વર્તમાનમાં શરૂ થઇ નથી, તેને વર્તમાનરૂપે કથન કરવામાં આવ્યું છે.

આ નય સામાન્ય અને વિશેષ, જે વસ્તુના ધર્મો છે, તેને પરસ્પર અલગ અને વસ્તુથી ભિન્ન માને છે.

સંગ્રહ—સામાન્ય પ્રકારે વસ્તુઓનો સમુચ્ચય કરી કથન કરવું એ ' સંગ્રહ ' નય છે. જેવી રીતે ' બધા શરીરોમાં એક આત્મા છે. ' આ કથનથી વસ્તુતઃ બધા શરીરોમાં એક આત્મા સિદ્ધ થતો નથી. પ્રત્યેક શરીરે આત્મા જૂદો જૂદો છે, છતાં બધા આત્માઓમાં રહેલી સમાનતાને લઇ ' બધા શરીરમાં એક આત્મા છે. ' એવું કથન થાય છે.

વ્યવહાર—આ નય વસ્તુઓમાં રહેલી સમાનતાની તરફ ઉપેક્ષા કરી વિશેષના તરફ લક્ષ ખેંચે છે. લોકવ્યવહાર તરફ આ નયની પ્રવૃત્તિ છે. પાંચ વર્ણવાળા ભમરાને ' કાળો ભમરો ' કહેવો એ આ નયની

---

[1] अतीते वर्तमानवत् कथनं यत्र स भूतनैगमः । यथा " अद्यैव दीपोत्सवदिने, श्रीवर्धमानस्वामी मोक्षं गतवान् " ।

—नयप्रदीप, परीःच्छिन्नः.

ન વાક્યમાં નયોની સાપેક્ષતા છે. મધ્યસ્થ પુરુષ સર્વ નયોને જૂદી જૂદી દૃષ્ટિએ માન આપી તત્ત્વોની વિશાલ સીમાને અવલોકન કરે છે. અને એથીજ એને રાગદ્વેષની નડતર નહિ થતી હોવાથી આત્માની નિર્મલ [illegible] ને ભાગ્યવાન્ થઇ શકે છે.[1]

'[illegible]' યા '[illegible]'ની પુષ્ટિમાં એક વિશેષ હકીકત અહીં [illegible] જરૂરની માલૂમ છે.

એ તો સુવિદિતજ છે કે–સમગ્ર સામગ્રી સિવાય કોઇ પણ કાર્ય [illegible] થતું નથી. મોક્ષ પણ સમગ્ર સામગ્રીના સમાધાનમાંજ [illegible] થઇ શકે છે જૈન શાસ્ત્રકારો, કાર્યસિદ્ધિના સાધનોની [illegible] તેને પાંચ વિભાગોમાં બતાવે છે–કાળ, સ્વભાવ, [illegible] પુરુષાર્થ અને નિયતિ.

કાળની આવશ્યકતા શી રીતે છે. તે જોઇએ—

[illegible] કિન્તુ કર્મોનો [illegible] છે આ માટે તે કર્મને [illegible] પણ [illegible] સિદ્ધિ [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] નથી [illegible] છે. એ માટે [illegible] [illegible] છે. [illegible]

---

* [illegible]

છે. એ માટે કર્મની પ્રૌઢતાના સંબંધમાં તો કહેવુંજ શું છે. કર્મનું પ્રાબલ્ય સહુ કોઇને જાણીતું છે.

ઉદ્યમની મહત્તા.

ઉદ્યોગ કહો, ઉદ્યમ કહો, પુરૂષાર્થ કહો, પ્રયત્ન કહો એ બધું એકજ છે. ઉદ્યમની મહત્તા પણ સર્વવ્યાપક છે. કેવલ કર્મનેજ પ્રધાન માનનારે વિચારવું જોઇએ છે કે કર્મને ઉત્પન્ન કરનાર કોણ ?, કર્મને ઉદયમાં લાવનાર કોણ ?, અશુભ કર્મોને શુભ અને શુભ કર્મોને અશુભ બનાવનાર કોણ ?. વિચાર કરતાં જણાશે કે તે ઉદ્યમજ છે. કર્મની ગતિ જ્યાં નથી ચાલતી, ત્યાં ઉદ્યમની ધજા ફરહરે છે. કર્મનું કામ સંસારમાં રખડાવવાનું છે, ત્યારે ઉદ્યમ કર્મોની સ્હામે લડત ચલાવી કર્મકટકને ધ્વસ્ત કરી આત્માને મુક્તિના મંદિરમાં લઇ જાય છે. કૈવલ્ય-જ્ઞાનને પ્રકટાવવામાં કર્મ કારણ નથી, પણ ઉદ્યમજ કારણ છે. આ બધી બાબતો ઉપરથી કર્મના મહત્ત્વ તરફ એકાન્ત દૃષ્ટિએ પક્ષપાત રાખનારાઓએ પોતાનો તે ભ્રમ દૂર કરી દેવો જોઇએ. કેવલ કર્મવાદી બનનાર ફળથી વંચિત રહી દુર્ભાગ્યના પંજામાં ફસાઇ જાય છે, અને જિન્દગીને પાયમાલ કરે છે.

જો કે પુરૂષાર્થને કાલ, સ્વભાવ વગેરેની અપેક્ષા પડેજ છે, તો પણ વિજય આપવામાં તે **એક્કો** છે. વર્તમાન યુગમાં જે શોધખોળો નિકળી છે, તે પુરૂષાર્થનેજ આભારી છે, **ટેલીગ્રાફ, વાયરલેસ-ટેલીગ્રાફ**, ફોનોગ્રાફ, મોટર, રેલ્વે, **વિમાન** અને નવાં નવાં કારખાનો તથા શસ્ત્રો વગેરેનો જે આવિષ્કાર થયો છે, તે પુરૂષાર્થના ભોગે થયો છે. જે પ્રજાએ પુરૂષાર્થને ફોરવ્યો છે, તે પ્રજા **ઐશ્વર્યસત્તા** ભોગવી રહી છે અને જે પ્રજા પુરૂષાથવાદને ધિક્કારે છે, તે અધોગતિમાં સડતી જતી જોવાય છે. એ માટે પુરૂષાર્થની મહત્તામાં વધારે કહેવાનું રહેતુંજ નથી.

નિયતિની પ્રૌઢતા

'નિયતિ' એટલે ભાવિભાવ. યા ભવિતવ્યતા. બનવાનો બનાવ મટી શકે તેમ હોયજ નહિ, એ નિયતિનો પ્રભાવ છે. વરસાદ, પવન વગેરેની પૂરી અનુકૂળતાથી ખેતી પાકીને તૈયાર થઇ, પણ હિમ પડવાથી યા તીડનાં ઝુંડ આવી પડવાથી અથવા બીજા કોઇ અનિવાર્ય ઉપદ્રવથી ખેતી નષ્ટ થાય છે, તે ભાવિભાવનું પરિણામ છે. શોધખોળનો વિદ્વાન્ કોઇ નવા

[illegible] ગોળીમાં [illegible] પ્રત્યક્ષ બતાવે છે. [illegible] શુદ્ધ [illegible] [illegible] પુરૂષાર્થ [illegible] પૂરાં કરી [illegible] એ બુદ્ધિ, આરોગ્ય, વગેરે પૂર્વ કર્મની સમૃદ્ધિઓ ઉપરજ આધાર રાખે છે. એ [illegible] (પૂર્વકર્મ [illegible]) [illegible] સિદ્ધ થયજ નહિ ઉદ્યમને [illegible]) માટે [illegible] છે. કાલ, સ્વભાવ, ઉદ્યમ અને પૂર્વકર્મ એ ચારેનો મેળાપ થવા છતા પણ નિયતિનો (ભાવિભાવનો) જો યોગ હોય, તો ક્યાંઇથી અણધાર્યું વિઘ્ન આવી પડતાં ફળ મેળવી શકાતું નથી આમ મેટ્રીક્યુલેશનમા ઉત્તીર્ણ થવા માટે પાંચે કારણોની જરૂર [illegible] છે. [illegible] પ્રથમનાં ત્રણ કારણ (કાળ, સ્વભાવ અને પૂર્વકર્મ) [illegible] સાધક છે, જ્યારે પુરૂષાર્થ ચણતર [illegible] અને ' નિયતિ ' પ્રતિબન્ધકાભાવ તરીકે [illegible] સાધન છે.

[illegible] અને ઉદાહરણથી એ પણ [illegible] શકાય છીએ કે પાંચ [illegible] ઋતુ-ઋતુઅનુસાર [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] વગેરેથી [illegible] [illegible] [illegible] નથી. [illegible] એક મહીને [illegible] અન્ય દેશમાં [illegible] હિન્દુસ્તાનની અપેક્ષાએ [illegible] તૈયાર કરી [illegible] જ્યારે [illegible] કરી [illegible] છે. [illegible] મહીનાઓના [illegible] વર્તમાન યુગમાં [illegible] દિવસમા [illegible] છે. [illegible] પુરૂષાર્થ, [illegible] વગેરેથી [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] કાળને [illegible] [illegible] છે. [illegible] નહિ, પણ પુરૂષાર્થ,

તેમ જેઓ પૂર્વકર્મને માનતા નથી, તેઓ પણ અતિભયંકર ભ્રાન્તિની ખાઈમાં ગોથાં મારે છે. કર્મવાદ ખરેખર વિપત્તિસમયે ધીરજ અને આશ્વાસન આપનાર છે. કર્મના સિદ્ધાંતો સમજનાર દુઃખના પ્રસંગે પૂર્વકૃત સ્વકર્મનું પરિણામ માની તે દુઃખને ધૈર્યથી સહન કરી શકે છે, જ્યારે કર્મવાદને તરછોડનાર જડવાદી વિપત્તિને સહવામાં લગારે સમભાવ રાખી શકતો નથી. લગાર માત્ર કષ્ટથી તે 'હાય વોય' કરવા લાગી જાય છે. એ માટે પૂર્વ કર્મની કારણતા તાત્ત્વિકદૃષ્ટિ અને વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ એમ બન્ને દૃષ્ટિએ જરૂરની છે.

'નિયતિ' તો અનુલ્લંઘનીય છે, એતો જોઈજ ગયા છીએ. એનું અવિચળ શાસન છે. કાળ વગેરેમાં ફેરફાર થાય, પણ આ મહાદેવીને ફેરવવી અશક્ય છે.+ અલબત્ત નિયતિનું ક્ષેત્ર સંકુચિત છે. અહીં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરનું છે કે-કોઈ કામ સિદ્ધ નહિ થતાં તરત એમ ન માની લેવું જોઈએ કે આ કામ મારા નશીબમાંજ નથી. આળસુ માણસો થોડા માત્ર વિઘ્નથી હતાશ થઈ પ્રારંભેલા કામને એમ માનીને છોડી દે છે કે આ કામ ઉપર નિયતિ-ભાવિભાવ-નિકાચિત કર્મનું આવરણ પથરાયલું હોવાથી તે સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ. પરંતુ નિકાચિત કે અનિકાચિત આવરણ જ્યારે માલૂમજ પડી શકતું નથી, તો પછી એકદમ નિકાચિત કર્મની કલ્પના કેમ કરી લેવાય ? અને એથી હતાશ બનીને કામ કેમ છોડી દેવાય ?. કેટલાંક વિઘ્નો એવાં આવે છે, કે જે પુરૂષાર્થથી દૂર થઈ શકે તેમ હોય છે. બધા વિઘ્નો કંઈ નિયતિની હદવાળાં

+ 'નિકાચિત' કર્મ અવશ્ય ભોગવવુંજ પડે છે, એ ખરી વાત છે, પરન્તુ તેમાં પણ અપવાદ છે. જાણીતી વાત છે કે તપથી નિકાચિત કર્મ પણ તૂટે છે. પરંતુ કયું તપ નિકાચિત કર્મને તોડનાર છે, તે સમજવાની જરૂર છે. જેવા તેવા તપ કે બાહ્ય તપથી તે તૂટી શકતું નથી. આભ્યન્તર તપમાં પણ અપૂર્વકરણ-ગુણસ્થાનનો શ્રેણી-અવસ્થાનો ધ્યાનાનલજ તેને બાળી શકે છે. આજ વાત યશોવિજયજી છવીસમી બત્રીશીમાં કહે છે:—

"निकाचितानामपि यः कर्मणां तपसा क्षयः ।
सोऽभिप्रेत्योत्तमं योगमपूर्वकरणोदयम् " ॥ २४ ॥

" દિગમ્બર-અવસ્થામાં મોક્ષ નથી, શ્વેતાંબરદશામાં મોક્ષ નથી, તર્કજાળમાં મોક્ષ નથી, તત્ત્વવાદમાં મોક્ષ નથી અને સ્વપક્ષનું સમર્થન કરવામાં મોક્ષ નથી, કિન્તુ કષાયો (ક્રોધ-માન-માયા-લોભ) થી મુક્ત થવામાંજ વસ્તુતઃ મુક્તિ રહેલી છે."

" પરમાત્મા મહાવીર ઉપર મારો પક્ષપાત નથી, તેમજ મહર્ષિ કપિલ, મહાત્મા બુદ્ધ વગેરે ઉપર મારો દ્વેષ નથી, કિન્તુ મધ્યસ્થબુદ્ધિએ નિર્દોષ પરીક્ષાદ્વારા જેનું વચન પૂર્ણતયા સત્ય સિદ્ધ થાય, તેનું શાસન સ્વીકારવું, એજ શિષ્ટ પુરુષોનો માર્ગ છે."

પ્રસંગોપાત્ત આપણે બહુજ દૂર નિકળી ગયા; ખેર, ઘણું જોવાયું; હવે પ્રસ્તુત બાબતપર પ્રકરણની પૂર્ણતાનો છેલ્લો શ્લોક જોઇએ.

उपसंहरति—

आलम्बनं भवति यादृशमीदृगात्माऽऽ-
पत्तिर्निजात्मनि भवेदिति को न वेत्ति ? ।
आलम्बनं सकललोकपतिः परात्मा
संश्रीयते यदि तदा किमपेक्षणीयम् ? ॥ १९ ॥

It is within the cognizance of all that the soul takes within itself the form or impressions of the objects (meditated upon). What desires remain (unsatisfied) when the supreme spirit, Lord of the Universe, becomes the object of concentration ? (19)

ઉપસંહાર—

" એ તમે સમજી શકો છો કે જેવું આલંબન ધ્યેય કરવામાં આવ્યું હોય છે, તેવો સ્વરૂપાકાર પોતાના આત્મામાં સ્થાપિત થાય છે: ત્યારે સકલ લોકના પતિ પરમાત્માને જો આલંબન કરવામાં આવે, તો પછી કંઇ બાકી રહે ખરું ?."—૧૯

the Soul in ordinary human experience. It is capable of undergoing the hardest endurances. Soul is a simple, indivisible, indestructible and incorruptible substance. When it comes under the power of Kārmic matter, these powers are gradually weakened. Foreign energies then begin to work. The Soul then becomes liable to transmigrate into the cycle of births and deaths. It takes several bodies as human, animal, celestial, hellish, &c.. Now under these circumstances, in proportion the foreign influence predominates, the spiritual power is crippled. Human beings under different capacities begin to work for wealth, power and other things infatuated by greed, lust, pride, hypocrisy, anger, &c.. Temptations begin to multiply, habits and environments grow impurified and defiled, means of liberation are outwardly and scantily resorted to, competition in maintaining prestige and honour strongly increases, and struggle for bare maintenance becomes keen. Thus environed, these human beings work in different avocations of life, viz., in commerce, politics and arts, saturated with strong inclinations of hoarding up money and also in securing everything to themselves to the exclusion of others, by means of disgraceful, dishonest and condemnable, though sometimes with fair externals. There are manifold differences in the status, capacities and states of consciousness, but the generality of the people works quite reckless of the principles and high sentiments calculated to further the spiritual progress and elevation. So the author has rightly painted the world in dark colour with the

किं सर्वे समतया योगमार्गाधिकारिणः ?—

एकस्वभावा न हि सर्वलोका विचित्रकर्मानुसृतेर्भ्रमन्तः ।
आयुष्क–धी–शक्तिविचित्रतायामर्हन्ति सर्वेऽपि न मार्गमेकम् ॥४॥

समग्रसामग्र्यनुकूलताया न सम्भवः सर्वशरीरभाजाम् ।
न तेन सर्वेऽपि भवन्ति योग्याः साम्येन योगस्य पथेऽधिरोढुम् ॥५॥

कुर्याद् यथाशक्ति तथापि नूनं कर्त्तव्यमात्माभ्युदयानुपाति ।
शनैः शनैः सञ्चरणेऽपि मार्गे स्थानं चिरेणाऽप्युपलभ्यते हि ॥६॥

All people wandering (in this world) impelled by their varied Kārmic forces are of diversified natures; on account of the diversity in age, intellect and powers, all persons do not deserve to act in one and the same way. (4)

It is impossible to conceive that all embodied beings can command facility with regard to preparatory means. So all do not become equally fit to practise Yoga. (5)

Yet one should indeed strive to exalt his soul according to his abilities. He, though moving slowly on the right path, reaches the goal surely even after a long time. (6)

બધાઓ સરખી રીતે યોગના અધિકારી છે?—

" વિચિત્ર કર્મસૃષ્ટિને અનુસાર ભ્રમણ કરતા બધા લોકો એક સ્વભાવના નથી. આયુષ્ય, બુદ્ધિ અને બળમાં વિચિત્રતા હોવાના કારણે બધાઓ એક સાથે એક માર્ગ ઉપર ચાલવાને અધિકારી નથી. "—૪

" સર્વ પ્રાણિઓને સમગ્ર સામગ્રીની અનુકૂળતા સંભવી શકે નહિ; એજ માટે બધાઓ સરખી રીતે યોગમાર્ગ ઉપર આવવાને યોગ્ય હોઇ શકે નહિ. "—૫

Injury and such other sins are well known. No one should ever commit such sins. If he become a devoted votary, he will certainly accomplish the purpose after which his soul is striving. (9)

સ્થૂલબુદ્ધિવાળાઓથી પણ સમજી શકાય તેવું મુક્તિજ્ઞાન—

" હિંસા, મૃષાવાદ વગેરે પાપ છે, એ સર્વજગત્પ્રસિદ્ધ વાત છે; તેમાં કદાપિ પ્રવૃત્તિ કરવામાં ન આવે અને ઇશ્વરની ઉપાસના યથાશક્તિ યથાસમય હમેશાં કરવામાં આવે, તો આત્મકલ્યાણનું કાર્ય ચોક્કસ સધાઇ ગયું. "—૯

वार्त्तमानिकविज्ञानमोहवतः शिक्षयति—

नवीनविज्ञानचमत्कृतानां न मोक्षशास्त्रेषु घृणा विधेया ।
चित्रप्रयोगा बहवो भवन्तु न युज्यतेऽध्यात्मपथस्तु हातुम् ॥१०॥

Those, who are wonderstruck at the miraculous success of scientific experiments, should not look askance at the scriptures of absoluto freedom. May the various experiments flourish but the spiritual path should not be abandoned. (10)

નવીન યુવકોને શિક્ષણ—

" વર્તમાન નવીન વિજ્ઞાનના ચમત્કારોથી અંજાઇ ગયેલાઓએ પણ મોક્ષને પ્રતિપાદન કરનારા શાસ્ત્રો ઉપર ઘૃણા કરવી જોઇતી નથી. ચિત્ર-વિચિત્ર આવિષ્કારો ગમે તેટલા બહાર આવે, પરંતુ એથી આધ્યાત્મિક માર્ગનો પરિત્યાગ કરવો યુક્ત નથી. '—૧૦

प्रस्तुतमेव—

जडेऽप्यनन्ता समपानि शक्तिरेवं च सम्यग्विदितप्रयोगैः ।
आश्चर्यहेतुर्घटना भवेयेन् किं तर्हि युक्ता जडमोहलीला ? ॥ ११ ॥

"નવા નવા આવિષ્કારો ભલે પ્રકટ થાઓ, અને જ
વ્યવહાર–પથમાં તે મહાન્ ઉપયોગી પણ છે, પરન્તુ ચોક્કસ સ
કદાપિ ખ્યાલ બહાર ન જવું જોઇએ. આત્માની સમ્મુખ
છેવટનો સાર છે."—૧૩

વ્યાખ્યા.

ધર્મશાસ્ત્રકારો મનુષ્યોના જે અનેક રીતે વિભાગો
તેઓના વર્તનની ભિન્નતા ઉપર આધાર રાખે છે. કાર્યોની
લઇને મનુષ્યોના ભેદો પડે છે. એક સ્થળે મનુષ્યોના ૭ [1]વિ
વામાં આવ્યા છે. તે ૭ વિભાગો–અધમાધમ, અધમ, વિમધ્યમ
ઉત્તમ અને ઉત્તમોત્તમ, એ પ્રમાણે છે. આ ૭ પ્રકારના
ટૂંકમાં જોઇ જઇએ—

અધમાધમ.

જેઓને, ધર્મ–કર્મનું તથા પરલોકનું નામમાત્ર
હોતું નથી, એવા–જંગલોમાં ભટકનારા, વૃક્ષોની છાલ પહેરના
કન્દરાઓમાં રહેનારા પશુપ્રાય જંગલી મનુષ્યોને 'અધમાધમ
પ્રથમ વર્ગમાં સ્થાન મળે છે. એ સિવાય ક્રૂર કર્મના કરન
વાઘરી, ચાંડાલ, કસાઇ વગેરે પણ અધમાધમોની પંક્તિમાં

અધમ

જેઓ પરલોકને માનતાં નથી, માંસ–મદ્યના ભક્ષણમાં
છે, ધર્મને હાંસીમાં ઉડાવનારા અને ધિક્કારનારા છે, એવં બીજ

---

૧ ટૂંકમાં ૭ પુરુષોના વિભાગ—

"कर्माऽहितमिह चामुत्र चाधमतमो नरः समारभते ।
इह फलमेव त्वधमो विमध्यमस्तूभयफलार्थम्" ॥

"परलोकहितायैव प्रवर्तते मध्यमः क्रियासु सदा ।
मोक्षायैव तु घटते विशिष्टमतिरुत्तमः पुरुषः" ॥

"यस्तु कृतार्थोऽप्युत्तममवाप्य धर्मं परेभ्य उपदिशति ।
नित्यं स उत्तमेभ्योऽप्युत्तम इति पूज्यतम एव" ॥

(ભગવદ્ ઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થસૂત્રની પ્રારંભની કારિકા

[illegible]
તરફ નજર નહિ કરતા પોતાના [illegible]
દુનિયાની ખુમારી [illegible]
આમ છતાં નાસ્તિકતાના [illegible]
નહિ માનનારાઓ પણ અધમ [illegible]

અહીં આપણે એ જોયું કે નાસ્તિક [illegible] નાસ્તિ [illegible]
હોય) અધમોની પંક્તિ [illegible]
અથવા નાસ્તિક હોય [illegible]
જેવી માન્યતા છે ઘણા [illegible]
ઓને ' નાસ્તિક [illegible]
નહિ માનનારાઓને [illegible]
વાળાઓને [illegible]
' નાસ્તિકો વેદનિંદકઃ [illegible]
ત્યારે જૈનો કહેશે કે- [illegible]
નારાઓ નાસ્તિક છે [illegible]
' શાસ્ત્રમતને નહિ માનનાર [illegible]
' નાસ્તિકાદ્યુતમેન્દ્રપ [illegible]
ન્યાયદર્શનના [illegible] કહેશે કે- [illegible]
સિદ્ધાન્તોને નહિ [illegible] નાસ્તિક છે [illegible]
નાસ્તિક [illegible] આસ્તિક [illegible]
નાસ્તિક [illegible] દુનિયામાં [illegible]
ખરો ?, નહિ [illegible] બીજાની દૃષ્ટિએ [illegible]

[illegible] ઉપરથી [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]

બેદો—" यतोऽभ्युदय-निःश्रेयससिद्धिः स धर्मः " * એ સૂત્રથી પણ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે. આ સૂત્ર એમ બતાવે છે કે–' એક ધર્મ તે છે, કે જેનાથી અભ્યુદય (સાંસારિક સમૃદ્ધિ) પ્રાપ્ત થાય અને એક ધર્મ તે છે, કે જેનાથી નિઃશ્રેયસ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત થાય.

અહીં ધ્યાનમાં લેવાની વાત એ છે કે–ધર્મ અને મોક્ષ એજ બે વસ્તુતઃ પુરુષાર્થો છે; આમ હકીકત હોવા છતાં પણ ગૃહસ્થોને અર્થ અને કામની અપેક્ષા હોવાને લીધે તેઓને માટે યોગ્ય રીતે અર્થ અને કામને સાધવાનો રસ્તો બતાવવો જરૂરનો હોવાથી, અને એ રીતે તેઓને ધર્મના રસ્તે લાવવાના પવિત્ર ઇરાદાથી અર્થ અને કામને પણ પુરુષાર્થોની ગણનામાં મૂક્યા છે. બાકી તો છેવટનું સાધ્યબિન્દુ ધર્મદ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો, એજ છે.

અર્થ પુરુષાર્થ સાધવાને માટે ગૃહસ્થોને ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે કે તેઓએ ' न्यायसम्पन्नविभवः '–' ન્યાયથી પૈસો કમાવનાર ' બનવું જોઇએ. અને તે સૂત્રની વ્યાખ્યામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

" स्वामिद्रोह–मित्रद्रोह–विश्वसितवञ्चन–चौर्यादिगर्ह्यार्थोपार्जनपरिहारेणार्थार्जनोपायभूतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्यायः, तेन सम्पन्नो विभवः—संपद् यस्य स न्यायसम्पन्नविभवः "—(યોગશાસ્ત્ર, હેમચન્દ્ર.).

—" સ્વામિનો દ્રોહ, મિત્રનો દ્રોહ, વિશ્વસિતને ઠગવું એથી અને ચોરી, જુગાર વગેરે દુષ્ટ રીતિઓથી ધનોપાર્જન નહિ કરતાં, પોત પોતાના વર્ણને અનુરૂપ જે સત્પ્રવૃત્તિથી ધન પેદા કરવું વ્યાજબી છે, તે સત્પ્રવૃત્તિને (સદાચારને) ન્યાય કહેવામાં આવે છે. અને તે ન્યાયથી જેણે પૈસો પ્રાપ્ત કર્યો છે, તે ' न्यायसम्पन्नविभवः ' કહેવાય છે."

નીતિપ્રાપ્ત દ્રવ્ય નિઃશંકપણે ભોગવી શકાય છે, તેનું સત્પાત્રમાં વપન કરી શકાય છે અને તેના આહારથી બુદ્ધિ સ્વચ્છ રહે છે. નીતિસમ્પન્ન દ્રવ્યથી ગૃહસ્થ તરીકે બજાવવાનાં સર્વ કાર્યો ગૃહસ્થથી ઉત્તમ રીતે સાધી શકાય છે. એજ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે—" यतः सर्वप्रयोजनसिद्धिः सोऽर्थः " ।

કામનું સાધન પણ ઉચિત રીતિથી કરવાનું છે. અવિવાહિત અવસ્થામાં સમ્પૂર્ણ બ્રહ્મચારી રહેવુંજ જોઇએ, એ તો ઉઘાડી વાત છે,

* વૈશેષિકદર્શનનું પ્રારંભનું બીજું સૂત્ર.

છે—" યતોऽભ્યુદય-નિઃશ્રેયસસિદ્ધિઃ સ ધર્મઃ " * એ સૂત્રથી પણ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે. આ સૂત્ર એમ જણાવે છે કે—' એક ધર્મ, તે છે, કે જે- નાથી અભ્યુદય (સાંસારિક સમૃદ્ધિ) પ્રાપ્ત થાય અને એક ધર્મ તે છે, કે જેનાથી નિઃશ્રેયસ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત થાય.

અહીં ધ્યાનમાં લેવાની વાત એ છે કે—ધર્મ અને મોક્ષ એજ બે વસ્તુત પુરુષાર્થો છે. આમ હકીકત હોવા છતાં પણ ગૃહસ્થોને અર્થ અને કામની અપેક્ષા હોવાને લીધે તેઓને માટે યોગ્ય રીતે અર્થ અને કામને સાધવાનો રસ્તો બતાવવો જરૂરનો હોવાથી, અને એ રીતે તેઓને ધર્મના રસ્તે ચાલવાના પવિત્ર ઇરાદાથી અર્થ અને કામને પણ પુરુષાર્થોની ગણનામાં ગણ્યા છે. બાકી તો છેવટનું સાધ્યબિન્દુ ધર્મદ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો, એજ છે.

અર્થ પુરુષાર્થ સાધવાને માટે ગૃહસ્થોને ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે કે તેમણે 'ન્યાયસમ્પન્નવિભવઃ'—' ન્યાયથી પૈસો કમાવનાર ' બનવું જોઈએ. અને તે પદની વ્યાખ્યામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

" स्वामिद्रोह मित्रद्रोह-विश्वसितवञ्चन-चौर्य दिगर्ह्यार्थोपार्जनपरिहारेणार्थोपार्जनोपायभूतः स्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्यायः, तेन सम्पन्नो विभवः—सम्पद् यस्य स न्यायसम्पन्नविभवः. "—(योगशास्त्र, हेमचन्द्र.)

—" સ્વામિનો દ્રોહ, મિત્રનો દ્રોહ, વિશ્વસિતને ઠગવું એથી અને ચોરી, જુગાર વગેરે દુષ્ટ રીતિઓથી ધનોપાર્જન નહિ કરતાં, પોત પોતાના વર્ણને અનુરૂપ જે સદાચારથી ધન પેદા કરવું વાજબી છે, તે સદાચાર (સદ્વર્તન) ન્યાય કહેવામાં આવે છે. અને તે ન્યાયથી જેનું ધન પ્રાપ્ત થયું છે, તે 'ન્યાયસમ્પન્નવિભવઃ' કહેવાય છે."

ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય નિઃશંકપણે ભોગવી શકાય છે. તેનું સત્પાત્રમાં વ્યય કરી શકાય છે અને તેના આહારથી બુદ્ધિ નિર્મળ રહે છે. નીતિ [illegible] ગૃહસ્થ [illegible] ઉત્તમ [illegible] કહેવામાં આવ્યું છે કે—" અતઃ [illegible] "।

[illegible]

* વૈશેષિકદર્શનનું પહેલું બીજું સૂત્ર.

ઉપસંહાર—

" હે સજ્જનો ! એ પ્રકારે હૃદયને સુબોધથી સુવાસિત કરો : આત્મોન્નતિની આકાંક્ષાને મજબૂત બનાવો. આત્મોન્નતિની આક મજબૂત થતાં તેને માટે સુયોગ્ય પ્રયત્ન સ્વત એવ સુગમ થઇ જશે."—

* * * *

* * * *

* * * *

* * *

ग्रन्थावसान उद्गारः ।

तदेवं सङ्क्षिप्तं गदितमिदमध्यात्मविषये
मया स्वल्पज्ञेनाऽपि परिदृढसंस्कारविधये ।
समालोकिष्यन्ते किल सहृदयाः सादरदृशा
प्रबुद्धेऽस्मात् कस्मिंश्चन मम कृतार्थत्वमधिकम् ॥

Thus I, possessed of a smattering of knowled have briefly described the above mentioned subj regarding the spiritual knowledge for strengtheni my own impressions. The good and sympathe will surely (I believe) view it with regard. shall think myself as one who has performed duty if some one is enlightened thereby.

" એ રીતે અધ્યાત્મના વિષયમાં મેં અલ્પજ્ઞે પણ પોતાના સંસ્કાર દૃઢ કરવા વાસ્તે આ કાંઇક સંક્ષેપથી કહ્યું. આશા રાખું છું કે સહૃદય આ ગ્રન્થને આદરદૃષ્ટિએ અવલોકશે. આ ગ્રન્થથી કોઇ એક પણ બોધનો લાભ ઉઠાવશે, તો હું મારી જાતને અધિક કૃતાર્થ થયેલી માનીશ

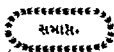

The work treats of so many aspects of *Life* that it has naturally grown a very big book. Many persons may not care to read the whole book. They would like to read the chapters treating subjects with which they are most concerned and I think that if the chapters on Brahmacharya and other ethical subjects are printed separately they will prove very useful to the general reader.

As the principles of Jain philosophy are not well known to the majority of Hindus they have no idea how nearly allied is the Jain philosophy to the Vedanta philosophy. I gratefully acknowledge that I learnt this for the first time by reading this book.

The notes and exposition in English have been written by Mr. Motichand who has done this in a manner which will meet with the approval of all students of Jain philosophy. He has entered into the very spirit of the Masters, teachings and we can see from the lucid manner and the excellent style in which he expounds them that here is a gentleman who knows what he is saying and also knows how best to say it. He is rendering a very great service to his religion and is also providing the reading public with a book which will prove of very great help in the study of philosophy and will also be of great use on its moral and intellectual side.

Tribhcwandas K. Trivedi, Esquire,
Devan, Bhavnagar State.

It is very difficult for a layman and a non-Jain to opinion on a work dealing, among other things, the abstruse and mystical aspects of the Jain friend, Mr. Motichand, however, asks me to

The work treats of so many aspects of *Life* that it has naturally grown a very big book. Many persons may not care to read the whole book. They would like to read the chapters treating subjects with which they are most concerned and I think that if the chapters on Brahmacharya and *other ethical subjects are printed separately they will prove* very useful to the general reader.

As the principles of Jain philosophy are not well known to the majority of Hindus they have no idea how nearly allied is the Jain philosophy to the Vedanta philosophy. I gratefully acknowledge that I learnt this for the first time by reading this book.

The notes and exposition in English have been written by Mr Motichand who has done this in a manner which *will meet with the approval of all students of Jain philosophy.* He has entered into the very spirit of the Masters, teachings and we can see from the lucid manner and the excellent style in which he expounds them that here is a gentleman who knows what he is saying and also knows how best to say it. He is rendering a very great service to his religion and is also providing the reading public with a book which will prove of very great help in the study of philosophy and will also be of great use on its moral and intellectual side.

Tribhowandas K. Trivedi, Esquire,
Devan, Bhavnagar State.

It is very difficult for a layman and a non-Jain to express his opinion on a work dealing, among other things, with some of the abstruse and mystical aspects of the Jain religion. My friend, Mr. Motichand, however, asks me to

આ ગ્રંથની વસ્તુ આ [illegible]
રનારા અનેક ઉપયોગી વિ [illegible]
પ્રથમ પ્રકરણમાં આત્મા [illegible] અભિમુખતા [illegible] વૈચિત્ર્ય
વિષયો અધિકાર અને [illegible]
તીય અને તૃતીય [illegible] માં [illegible] વિધા [illegible] ધ્યાન મા [illegible]
શિક્ષા તથા પરમ સમાધિ [illegible]
રીતે વર્ણવેલા છે [illegible] ધ્યાન [illegible]
સિદ્ધિ અને યોગબળીનું [illegible]
કરે છે અંતિમ-શિક્ષા [illegible]
વસ્તુ અને વિવેચન [illegible]
અને ધર્મબુદ્ધિ જાગૃત [illegible]

સંસ્કૃત કવિત [illegible]
અને સાક્ષાત [illegible]
વસ્તુનો રસ અને [illegible]
ટીકા પણ [illegible]
ટીકાકારે [illegible]
જ્ઞાનના [illegible] વિષયને [illegible]
ઉદારીતે [illegible] અને ગુજરાતી [illegible]
લાભ [illegible] તેમને [illegible] છે

[illegible] દર્શનના [illegible] છે અને વિષયો [illegible] વિસ્તારપૂર્વક [illegible] છે
[illegible]
[illegible] કરી લીધી [illegible] છે

on the merits of a book dealing with Jaina philosophy. I venture to state, however, that it is possible to obtain a very lucid and comprehensive idea of the fundamental tenets of the Jaina philosophy from a perusal of the book. Though primarily meant for Jaina readers, the book will be read with interest and delight by non-Jainas. On merely turning over the pages one comes across illuminating discourses on हिंसा, सत्य, ब्रह्मचर्य etc; which will be read with absorbing nterest by all classes of readers.

I congratulate the authors on their monumental produc on and wish them success in their laudable efforts.

Page 250 line 7 Omit,—of, after,—affairs.
" 27[illegible] " 11 Omit,—others, after,—share.
" 273 " 14 Omit,—resulting
" 2[illegible]1 " 21 Read,—sprung, for,—spring.
" 2[illegible]1 " 26 Read, provide, for—plan.

Page 2[illegible]3 line 10 Omit—drop.
" 2[illegible]3 " 13 Read,—Vyutsarga, for,—Nyutsarga.
" 3[illegible] " 15 Omit,—if.
" 3[illegible]1 " 3 Read,—longest, for,—largest.
" [illegible] " Read, —its overflowing, for,—being over flowed.

" [illegible] " 3 Insert,—him, after,—asked; and read himself, for,—him.
" [illegible] " 12 Insert, from, after,—detract.
" 4[illegible] " 21 Read,—to, for,—in.
" 4[illegible] " 16 Insert,—in, after,—than
" 41[illegible] " [illegible] Insert,—itself, after,—manifests
" 41[illegible] " [illegible] Read, —it, for, —he
" 42[illegible] " [illegible] Read, unequalled, for,—unsignalled.
" 44[illegible] " [illegible] Read, as derived for,—derives
" 4[illegible] " [illegible] Read, —or tearing away his mind from, for,—or tearing away his mind to or

" [illegible] " 2[illegible] Read, —to, for,—on.
" [illegible] " [illegible] Read, —[illegible], for,—[illegible].
" [illegible] " 16 Read,—seated, for,—sacred
" [illegible] " [illegible] Read,—is based for,—based.
" [illegible] " [illegible] Read, —[illegible], for,—was
" [illegible] " 1[illegible] Insert, —by itself, after,—Pratyāyana
" [illegible] " 2[illegible] Read,—mind, for,—mind
" [illegible] " [illegible] Read,—The nature of such higher and and of spiritual world is indeed very difficult to grasp, for,—The nature ... to mine

" [illegible] " [illegible] Read,—[illegible], for,—[illegible]